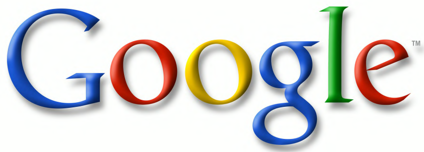
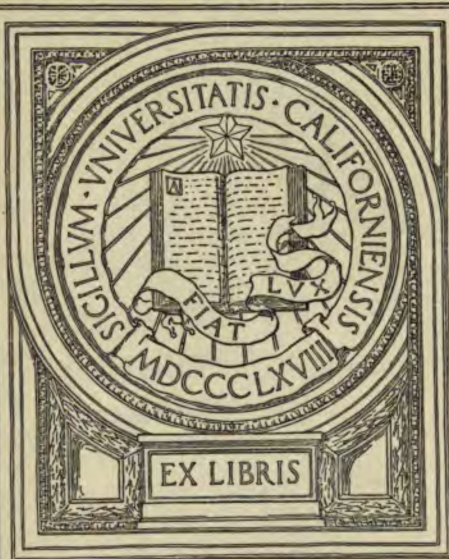

Google

SVERIGES HISTORIA

AF

STARBÄCK-BÄCKSTRÖM

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
LVX
FIAT
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

KONUNG CARL XII.

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN

AF

C. GEORG STARBÄCK,

FORTSATTA

AF

P. O. BÄCKSTRÖM.

SJUNDE BANDET.

CARL XII.

NY REVIDERAD UPPLAGA.

STOCKHOLM,
F. & G. BEIJERS FÖRLAG.

Gift of Miss Elsa K. Swenson

Stockholm,
tryckt hos A. L. Normans Boktryckeri-Aktiebolag, 1886.

Carl XII:s uppfostran.

Carl XII, konung Carl XI:s och drottning Ulrika Eleonoras andra barn och äldste son, föddes å Stockholms slott den 17 Juni 1682. Till sitt sjunde år lemnades han i moderns vård, men redan 1686 eller i sitt fjerde år erhöll han särskild lärare. Drottningen reste då med honom till Upsala och sedan hon gjort sig noga underrättad om hvilka bland dervarande professorer kunde vara de lämpligaste att handleda den unge prinsens undervisning, utsåg hon tre deribland och uppmanade prinsen att sjelf välja en af dessa. Han räckte då genast handen åt eloqventiæ professorn *Andreas Norcopensis*, som också blef till hans lärare antagen. Den nye läraren var då redan en 54 års man, känd såsom stark latinare och väl förfaren äfven i andra kunskaper, för öfrigt enkel, tarflig och gammaldags både i drägt och seder. Han fick nu titel af statssekreterare och adlades med namnet *Nordenhielm*. Redan från första bekantskapen förstod han att vinna sin lärjunges tillgifvenhet, och under hans ledning gjorde denne hastiga framsteg, vittnande om lätt fattningsgåfva och ganska lysande, om de jemföras med faderns vid samma ålder. Carl XII hade ock den lyckan, hvilken hans fader saknat, att ega en mor som lifligt intresserade sig för hans förkofran i studier och nitiskt biträdde lärarens bemödanden i detta hänseende. Vanligen lät hon prinsen om qvällarna göra reda för hvad han under dagens lopp inhemtat, och om söndagarna fick han äfven inför drottningen aflägga en redogörelse för predikans innehåll. Dessutom vandes han att, med henne och hennes omgifning, knäböjande och andaktsfullt deltaga i de dagliga morgon- och aftonbönerna samt hade för öfrigt i henne den vackraste föresyn i tålamod, mildhet och välgörenhet.

Från 1689 års början, då prinsen var $6^1/_2$ år gammal, togs han från fruntimrens vård samt erhöll egna rum och egen betjening. Till hans guvernör utnämndes, ehuru mot moderns önskan, kungliga rådet grefve *Erik Lindsköld*, som då stod högt i Carl XI:s ynnest, men som afled redan i Juni 1690, då kungliga rådet grefve *Nils Gyldenstolpe* äfven emot drottningens önskan nämndes till kronprinsens guvernör.

Redan tidigt framträdde egenheterna i den unge prinsens lynne. Han var ännu icke sju år gammal, då han, på Nordenhielms fråga hurudan en bra karl borde vara, gaf till svar: »Han skall vara mild, men hafva hjerta i bröstet; mot fienderna barsk som ett lejon, mot hemmavarande from som ett lam», hvilket svar han derefter sjelf an-

tecknade. De nordiska kämpasagorna voro hans älsklingsläsning, och han önskade sig en bror för att, såsom det tillgick i vikingatiden, stanna hemma och styra riket, medan Carl med sina kämpar drog omkring i verlden. Curtii och Cesars krigsberättelser gjorde honom äfven stort nöje. Då Nordenhielm vid ett tillfälle frågade honom hvad han tyckte om Alexander, svarade han, att han gerna skulle blifva honom lik. »Men», inföll Nordenhielm, »han fick ej lefva längre än till sitt 32:dra år». Prinsen svarade: »Man har lefvat länge nog, när man eröfrat ett rike».

Visade han någon gång mindre håg under läsningen, så behöfde man blott erinra honom om att andra konungar vid hans ålder haft de eller de kunskaperna, och genast fick läsningen ny fart. Tyska språket hade han lärt af modern redan i barndomen. Latinet, som var hans lärares starka sida, hade han inhemtat så, att han kunde läsa flere äldre författare och talade det äfven med någorlunda färdighet. Svenska språket stafvade han visserligen bättre än fadern, men hans meningar voro långsläpiga och äfven hans stafning långtifrån säker. Hans skrifstil fans mera svårläst, ju äldre han blef. Fransyska lärde han sig läsa och någorlunda förstå, men ville likasom fadern ej tala detta språk. Då Lindsköld förestälde honom huru nyttigt det vore, om han kunde sjelf i vigtiga frågor meddela sig med de franska sändebuden, utan att behöfva främmande biträde, svarade den sjuårige prinsen: »Min käre Lindsköld, jag vill nog lära mig fransyska, och när jag råkar konungen i Frankrike, skall jag med honom tala hans språk; men kommer en fransk minister hit, så är det mer passande att han lär sig svenska för min skull, än att jag lär mig franska för hans.» Sedermera visade likväl Carl XII vid åtskilliga tillfällen, att han ganska väl kunde underhålla ett samtal på fransyska med Ludvig XIV:s ministrar, ehuru han ej ofta kunde förmås dertill.

För kroppsöfningar hade prinsen, likasom hans fader, tidigt en afgjord böjelse. Redan vid fyra års ålder syntes han på en liten Ölandshäst stundom bevista truppernas vapenöfningar. Vid sju års ålder red han större hästar och i sitt trettonde år skref han med förtjusning om det nöje han haft att få galoppera omkring på faderns stridshäst Brillant. Hans lärmästare i ridkonsten var stallmästaren och kammarherren *Axel Hård*, som ofta nog fick göra prinsen föreställningar för hans vilda framfart på hästryggen. Så sade han till honom vid ett tillfälle: »Gud har nu tvänne gånger skyddat eder, men kommer man oftare igen, så är den högste Guden excuserad, ty jag har i all min lefnad icke sett någon som ridit så oförväget. Gud har skapat kreaturen oss menniskor till tjenst, men icke att vi med dem skola bryta halsen af oss.»

Äfven i jagtens nöjen och vådor började den unge prinsen tidigt deltaga. Vid sju års ålder sköt han en räf och vid ej fylda tolf år sin första björn. Man beundrade den säkerhet och kallblodighet, hvarmed denne tolfåring riktade sitt gevär, när det vilda djuret kom emot

honom. I faderns kappkörningar så väl som i hans soldatöfningar tog prinsen likaledes en liflig del.

Vid elfva års ålder förlorade prinsen 1693 sin förträffliga mor, som allt dittills tagit en lika verksam som välgörande del i hans uppfostran. Följande året afled äfven hans lärare Nordenhielm och fick till efterträdare kanslirådet *Thomas Polus*, en kunskapsrik man, men som icke sällan hindrades af sina embetsgöromål, hvarföre han fick till biträde kammarherren hos prinsen friherre *Gustaf Cronhielm*, som äfven var en både kunnig och i allo aktningsvärd man. Carl XII:s uppfostran var sålunda ojemförligt bättre vårdad och äfven hans omgifning vida bättre vald än faderns; men äfven han visade en alltför öfvervägande håg för kropps- och militäriska öfningar, och denna håg uppmuntrades också af fadern, hvilken, allt efter som prinsen blef äldre, äfven allt oftare medtog honom å sina ridter, jagter och vapenöfningar.

I krigskonst och matematik hade prinsen till lärare sin kammarherre, generalqvartermästaren *Carl Magnus Stuart*, hvars föreläsningar hans lärjunge ansåg såsom sina angenämaste lärostunder. Han röjde ock tidigt mycken skarpsinnighet och fallenhet för matematiska studier, i hvilka han med tiden förvärfvade sig djupa insigter samt förklarade den för en »half-menniska», som ej kände matematik. Redan då han var sex år gammal, anlades för hans undervisning vid Carlberg en skans, hvars alla bastioner voro olika, så att han kunde öfverse och med hvarandra jemföra de särskilda befästningssätten. Äfven kanongjuterier besöktes, och prinsen var outtröttlig i att fråga och taga reda på allt som hörde till krigskonsten. Så ofta det lät sig göra, var han närvarande vid faderns mönstringar och öfningsläger, och i de strider, som der föreföllo, deltog prinsen allt ifrån sitt trettonde år med en ifver och en djerfhet, som ofta nog blottstälde hans lif, men visade tillika en kallblodighet i faran, som lyckligen räddade honom derur.

Tidigt gaf prinsen flera bevis på själsstyrka och på fasthet i sina beslut. Han var ännu blott ett barn, då han en gång vid moderns bord blef af en hund, åt hvilken han räckte en brödbit, illa biten i handen, men utan att yttra ringaste tecken till smärta, lindade han servietten om handen och det var endast genom det framsipprande blodet, som man erfor att han blifvit sårad. Under sin ännu tidigare barndom hade hans sköterska satt honom i en med pinnar stängd stol och fått hans löfte, att han skulle stanna der till dess hon komme tillbaka. Under tiden inträdde drottningen för att taga prinsen med sig, men han förklarade att han lofvat sitta qvar och detta löfte måste han hålla. Icke sällan urartade dock denna fasthet till envishet. Han hade en gång förklarat att hofmålaren Behn liknade en markatta, och hvarken bannor eller aga kunde förmå honom att frångå detta yttrande.

Vid sin faders död gaf den då ännu ej fullt femtonårige prinsen de bästa förhoppningar genom de hos honom tydligt och bestämdt framträdande berömvärda egenskaperna af mod, ordhållighet kraft,

rättskänsla och gudsfruktan, i förening med lätt fattningsgåfva, mycken skarpsinnighet och goda kunskaper, såsom följd häraf. [1])

Carl XII:s minderårighet.

Dagen efter Carl XI:s död öppnades hans testamente. Han hade deri förordnat, till riksstyrelsens förande under den unge konungens minderårighet, enkedrottningen *Hedvig Eleonora*, med biträde af *Bengt Oxenstierna* för handläggningen af utrikesärendena, *Christofer Gyllenstierna* för de angelägenheter som rörde krigsmakten till lands, *Fabian Wrede*, för flottans ärenden, *Nils Gyldenstolpe* för rättsväsendet och *Lars Wallenstedt* för kammar- och handelsärendena. Enkedrottningen skulle i denna regering hafva två röster, de öfriga hvar sin. I rättegångs- och utrikesärenden samt sådana, som anginge »rikets välfärd, ro och säkerhet», skulle hela rådet höras samt beslutet bestämmas af de flesta rösterna. Öfriga ärenden skulle afgöras af riksförmyndarne, äfven om de funnit skäligt derom höra rådet. Förmyndarestyrelsen i dess helhet var förpligtad att »styra riket efter Guds och Sveriges lag samt den gjorda regeringsformen, och de skulle och borde så förestå sitt förmynderskap, som de det inför Gud och en myndig konung ansvara kunde.»

Detta förordnande om regeringens förande trädde genast i verkställighet, men framkallade icke så få anmärkningar, särdeles med hänseende till ärendenas fördelning mellan de särskilda regeringsledamöterne. Med undantag af Bengt Oxenstierna kunde nemligen ingen af dessa anses vara rätt hemmastadd i de ärenden han egde att sköta. Christofer Gyllenstierna hade, såsom öfverste för gardet, aflagt många lysande prof af personligt mod under danska kriget och sedermera varit en kraftig öfverståthållare i Stockholm, men hade hvarken den kännedom om krigsärendena eller det personliga anseende som en Erik Dahlberg eller Nils Bielke, endera af hvilka man väntat att finna ställd i spetsen för denna gren af förvaltningen. Dahlberg var likväl för tillfället generalguvernör i Lifland och Bielke i Pomern, den senare dessutom i gammal ovänskap med Bengt Oxenstierna, hvilken af Carl XI synes varit afsedd till den egentlige ledaren inom regeringen. Fabian Wrede var fullkomligt främmande för flottans ärenden, hvilka Hans Wachtmeister deremot nu i flera år skött till stor fördel både för flottan och för rikets försvar i allmänhet. Deremot kände Wrede bättre än någon annan kammar- och räkenskapsverken, hvilka dock blifvit anförtrodda åt Lars Wallenstedt, som dittills företrädesvis egnat sig åt rättsväsendet, hvaremot Nils Gyldenstolpe, som fått dettas vård, mest sysselsatt sig med utrikesärendena. Denna besynnerliga fördelning kan svårligen finna annan förklaring än i Carl XI:s vanliga miss-

[1]) Jfr *Fryxell*, Berättelser XXI: 1—10.

tänksamhet, som befarade, att dessa riksförmyndare skulle blifva alltför mäktiga och göra sig alltför oumbärliga, om de finge sköta de ärenden, med hvilka de voro fullt förtrogne, hvaremot de nu skulle nödgas oftare rådgöra med sina underordnade eller sina medbröder.

Genast efter Carl XI:s död inbjöds den nye konungen att bevista riksförmyndarnes sammanträden, hvilket också skedde rätt träget och hvarvid han visade rätt mycken skarpsinnighet och beslutsamhet. Vid den stora slottsbranden hade han äfven utmärkt sig genom lugn värdighet. Då den gamla enkedrottningen visade sig i hög grad bestört och nedslagen, tröstades hon af sin femtonårige sonson, som, medan gamla slottet brann, påminte om att det ju i alla fall skulle rifvas, och när elden spridde sig äfven till det nya, sade blott: »Ske Guds vilja, välsignadt vare hans namn!»

De vigtigaste tilldragelserna under Carl XII:s minderårighet rörde förhållandena till utländska makter. Sveriges bemedling hade af de europeiska makterna blifvit antagen för afslutandet af det krig, som allt sedan 1688 pågått mellan Frankrike å ena sidan samt kejsaren, tyska riket, Spanien, England och Holland å den andra. En fredskongress var samlad i Ryswijk, ett slott i granskapet af Haag, der *Nils Lillieroth* var Sveriges ombud, då underrättelsen kom om Carl XI:s död. Den var välkommen för Frankrike, emedan man nu hoppades kunna åter stämma svenska regeringen mera fördelaktigt för denna sin forna bundsförvandt, och verksamma bemödanden i denna riktning skedde af Frankrikes härvarande sändebud, grefve *d'Avaux*, hvars bref till sin konung lemna flera upplysningar om förhållandena härstädes vid denna tid. Med undantag af Bengt Oxenstierna och af enkedrottningen, som merendels slöt sig till hans mening, voro eller blefvo de öfrige riksförmyndarne vunne för Frankrike, och den gamle kanslipresidenten stod alltmera ensam om sin mening. Då den svenska bemedlingen icke tycktes utöfva synnerligt inflytande på underhandlingarna vid fredskongressen, ditsändes, såsom utomordentligt svenskt sändebud, kungliga rådet grefve *Carl Bonde*, men innan han der inträffade, hade den franska diplomatien förstått tillvägabringa en söndring mellan de förbundna makterna och en särskild fred, som den 20 September 1697 afslöts mellan Frankrike, å ena, samt England, Holland och Spanien, å andra sidan, hvarefter den 30 Oktober Frankrike ingick fred äfven med kejsaren och tyska riket. Genom denna fred återföll Zweybrücken till svenska konungahuset, äfvensom hvad Frankrike tillvällat sig från tyska riket åter afträddes, utom Elsass, hvilket, jemte sin hufvudfästning Strassburg, förblef i Frankrikes våld.

Mot *Danmark* upprätthöll förmyndarestyrelsen kraftigt hertigens af Holstein rättigheter, och d'Avaux afrådde ifrigt sin konung att gifva danska regeringen något stöd i detta hänseende, hvilket otvifvelaktigt skulle aflägsna den svenska från hvarje förbindelse med Frankrike. Man hade sökt att få en garanti för hertigens rättigheter införd i Ryswijkska fredsfördraget, men det hade ej lyckats, och ännu vid förmyndare-

styrelsens upphörande var den holsteinska frågan oafgjord. Ludvig XIV gjorde emellertid flera försök att få denna tvistefråga bilagd, så väl som i allmänhet att bibehålla ett godt förstånd mellan de båda nordiska makterna.

Med *Holland* fördes åtskilliga underhandlingar. Republikens härvarande sändebud *Heckeren* sökte utverka en förnyelse af det förra förbundet och understöddes dervid ifrigt af Bengt Oxenstierna, hvaremot dennes motparti visade föga håg härför. Den egentliga tvistefrågan härvid var Heckerens yrkande om upphäfvande af det i Sverige gällande förbudet för utländska handelsagenter att här uppehålla sig längre än fyra månader hvarje år, så vida de ej ville blifva svenske borgare. Man fann detta Heckerens yttrande affattadt i ett stötande språk, och ehuru Oxenstierna förestälde de öfrige riksförmyndarne, att man ej derföre borde stöta sig med sjömakterna, förklarade dock både Wrede och Gyldenstolpe, att förordningen till följd af föreskrifterna i Carl XI:s testamente icke kunde ändras, samt yrkade, att man ej borde fästa något afseende vid den gjorda framställningen. Sådant blef ock regeringens beslut, skriften återlemnades och Lillieroth fick befallning att i Haag anföra klagomål öfver Heckeren. Härmed afstannade underhandlingarna om förbundets förnyande. Holländarne klagade ock öfver vägrad religionsfrihet åt reformerta lärans bekännare inom Sverige, likasom man å Sveriges sida hade fortfarande flera anledningar att besvära sig öfver holländska kaperier.

Till *England* var förhållandet ungefär detsamma som till Holland. Äfven från Englands sida yrkades upphäfvande af det ofvannämnda förbudet, och härvarande engelske residenten *Robinson* föreslog sin regering att, såsom repressalier, förbjuda svenska fartyg att besöka England mer än under fyra månader af året samt att bestämma dessa fyra månader till December, Januari, Februari och Mars, då de svenska fartygen lågo infrusna i hamnarna. Framställningen bifölls visserligen icke af engelska regeringen, men detta förbud, så väl som det i Sverige rådande religionstvånget, väckte äfven hos engelska regeringen en viss obenägenhet mot den svenska och medverkade i det följande att sjömakterna ej ogerna sågo äfven Ryssland deltaga i östersjöhandeln. Å andra sidan utgjorde de engelska kaperierna, lika väl som de holländska, en fortfarande orsak till missnöje hos svenska regeringen så väl som hos de svenska handlandena och skeppsredarne, och detta missnöje stegrades ytterligare, då under de sista månaderna af kriget, medan Sveriges ombud var sysselsatt med fredsbemedlingen och fredens afslutande med det snaraste väntades, engelska flottan under amiral Rookes befäl tvang ett svenskt konvojfartyg att stryka flagg samt införde till Plymouth de krigsfartyget åtföljande köpmansfartygen, 43 svenska och 6 danska, hvilka der länge qvarhöllos och af hvilka en del förklarades förbrutna.

Med *Brandenburg* hade det 1686 ingångna förbundet blifvit förnyadt i Juli 1696 genom *Nils Bielke*, som då på kurfurstens begäran infunnit sig i Berlin och der kommit på så förtrolig fot med hofvet,

att detta sedermera blef en af anklagelsepunkterna emot honom. I det förnyade förbundsfördraget erhöll brandenburgska huset Sveriges garanti för sin rätt till Mecklenburg, enligt gamla arfffördrag med dess hertigar, hvaremot kurfursten erbjöd och svenska regeringen antog hans garanti för svenska konungahusets arfsrätt till Neumark, Kur-Pfaltz och Baiern. Vid samma tillfälle ville kurfursten äfven hafva svenska regeringens garanti för andra arfsanspråk, dem han egde eller kunde få, men detta blef icke beviljadt.

I förhållandena till *Polen* och *Ryssland* fortsatte förmyndarestyrelsen Carl XI:s statskonst, och vi skola återkomma till dessa förhållanden vid redogörelsen för anledningarna till dessa makters krig mot Sverige, sedan Carl XII sjelf tillträdt regeringen.[1])

I en skrift, uppsatt tio år före hans död, hade Carl XI på det allvarligaste ålagt dem, som under hans sons möjliga minderårighet komme att utöfva riksstyrelsen, att blifva faste vid de förbund, konungen för Sveriges intresse slutit, samt att »vara svenske» och söka endast fäderneslandets intresse och bestånd. Han visste nemligen, att bland dem funnos många, som hade »franska magar» och hvilka han fruktade skulle föra Sverige in på en äfventyrligare och olycksbringande politisk bana. Det hade otvifvelaktigt varit ur denna synpunkt, som han gifvit *Bengt Oxenstierna* ledningen af utrikesärendena under sonens minderårighet; men, enligt hvad vi redan anmärkt, visade det sig snart nog, att flertalet inom förmyndarestyrelsen hyste helt andra grundsatser i afseende å förhållandena till utrikes makter, än Carl XI och Oxenstierna omfattat, samt att Frankrike der vunnit allt flera anhängare. Oxenstierna hade på sin sida egentligen endast enkedrottningen, som dock hade allt för inskränkta själsförmögenheter att vinna något synnerligt inflytande. Bland de öfrige hade *Christofer Gyllenstierna* ringa insigter i statssaker, men slöt sig vanligen, då han i sådana skulle afgifva något yttrande, till Oxenstiernas motparti. *Fabian Wrede,* kanske den utmärktaste bland de många duglige embetsmän Sverige den tiden egde, hade länge tillhört det franska partiet och var under förmyndarestyrelsen, jemte Gyldenstolpe, dess ifrigaste förfäktare. *Nils Gyldenstolpe,* hade, likasom Wrede, tidigt slutit sig till det fransyska partiet, hvilket han gjorde ännu större nytta än Wrede, genom de insigter i den europeiska politiken, han under sin föregående diplomatiska bana vunnit; men han ansågs mindre pålitlig än Wrede och, ehuru båda voro tillgänglige för Frankrikes guld, erkände dock den franske ministern, att detta icke inverkade på Wredes öfvertygelse, hvaremot Gyldenstolpes väsentligen bestämdes deraf. Såsom Carl XII:s guvernör och förmyndare var Gyldenstolpe ofta i tillfälle att gifva den unge konungen del af sina franska sympatier samt försummade icke att för honom framställa nödvändigheten af en nära förbindelse med Frankrike.

---

[1]) Jfr *Wahrenberg,* Bidrag till historien om Sveriges yttre politiska förhållanden från Carl XI:s död till freden i Traventhal. Stockh. 1855, s. 1—33.

Lars Wallenstedt ansågs af d'Avaux vara lika fransysk som han sjelf, men tillhörde dock ej dem, som stodo i Frankrikes sold, utan hade slutit sig till det franska partiet af öfvertygelse eller möjligen för att vara af annan mening än Oxenstierna, hvars vedersakare han sedan gammalt varit.

Enigheten inom förmyndarestyrelsen var sålunda icke den bästa. Den led af samma brist som den nästföregående under Carl XI:s minderårighet, att inom sig icke ega någon med tillräcklig öfverlägsenhet att leda det hela, hvarföre den ock, likasom denna, mer och mer försvagade sig genom inre söndringar. Också dröjde det icke särdeles länge, innan man från åtskilliga håll började önska ett snart slut på denna förmyndarestyrelse, och hos allt flera vaknade tanken att påskynda den unge konungens myndigblifvande — hos en och annan af sjelfva riksförmyndarne under beräkning att uti den i statssaker oerfarne konungens namn styra hans rike lättare än under ständiga strider med de öfrige regeringsledamöterne; hos en stor del af adeln under förhoppning att af den unge konungen, som redan visat, att han snarare ärft sin moders gifmildhet än sin faders karghet, kunna utverka ett slut på alla reduktionsåtgärder och möjligen åt adeln återvinna en del af dess förlorade egendom; hos icke få bland den större allmänheten af öfvertygelse om den unge konungens berömvärda egenskaper och af farhåga, att denna förmyndarestyrelse icke skulle blifva bättre än den föregående, hvarföre säkrast vore att så snart som möjligt göra slut derpå.

Enligt uppgifter af härvarande danske och franske ministrarne skall kort efter Carl XI:s död en vidtomfattande plan varit å bane bland en stor del af adeln att med understöd från Danmark göra »en rebellion» för att omstörta förmyndarestyrelsen, hvarefter man hos den myndig förklarade konungen skulle utverka återställandet af de gods och den makt, hvilka adeln ansåg sig hafva blifvit orättvist beröfvad. Hufvudmän för detta parti skulle varit Nils Brahe, Nils Bielke, Clas Rålamb och Nils Gyllenstierna, då svensk guvernör i Wismar. Man skall hafva för danske ministern *Luxdorph* förespeglat återlemnande till Danmark af Skåne, Halland och Bleking, om danske konungen ville understödja denna plan. De, som uppgjort densamma, tyckas likväl snart nog kommit på andra tankar. Rålamb skall hafva afrådt hvarje våldsamt företag och angifvit en lugnare väg att komma till samma mål genom att vid den riksdag, som komme att utlysas för firande af Carl XI:s begrafning, yrka inställandet af alla ytterligare reduktionsåtgärder och återgifvandet åt adeln af dess gamla rättigheter, samt vidtaga alla åtgärder, som funnes erforderliga för att genomföra detta yrkande.

Medan man sålunda på flera håll af olika anledning önskade påskynda Carl XII:s tillträde till regeringen, tycktes hos honom sjelf något hinder derför ej böra möta. Flera af hans yttranden under deltagandet i förmyndarestyrelsens öfverläggningar vittnade, att hans för-

ståndsförmögenheter redan voro utvecklade vida öfver hans ålder, samt röjde ingen försagdhet eller misstroende till egen förmåga. Man visste dessutom, att han hyste ingen synnerlig benägenhet för de båda främsta personerna i förmyndareregeringen. Mot enkedrottningen synes han fattat en viss ovilja alltsedan missförhållandet mellan henne och hans mor, och mot Oxenstierna hade dennes många ovänner icke försummat att göra konungen mindre vänligt stämd.

För öfrigt saknades ej heller de, som sökte ställa sig in hos honom genom att föreställa honom, det han väl sjelf kunde föra regeringen och icke längre behöfde stå under förmynderskap, hvilka föreställningar också ej blefvo utan verkan. Vid ett tillfälle syntes han, under mönstringen af några trupper, djupt försänkt i tankar, och då *Carl Piper* frågade efter anledningen, svarade han: »Jag tycker, att jag kunde vara värdig att sjelf föra befälet öfver dessa raska gossar, och att hvarken de eller jag borde regeras af en qvinna.» Piper försummade icke att följa denna vink och begynte nu ifrigt arbeta på, att konungen snart måtte förklaras myndig. För att få saken i gång och sprida tanken derpå bland allmänheten tog han till biträde öfverstelöjtnanten Axel Sparre, som hade många bekantskaper, synnerligast bland befälet för de i hufvudstaden förlagda trupper. Bland sjelfva riksförmyndarne var Lars Wallenstedt för saken, och de öfriga riksförmyndarne, som hörde till Bengt Oxenstiernas motparti, vunnos likaledes efter hand. Äfven Oxenstierna sjelf, som mötte allt starkare motstånd af sina embetsbröder, ville slutligen hellre lemna regeringen åt den unge konungen, öfvertygad att, genom sin långvariga och noggranna kännedom om regeringsärendena samt gynnad tillika af enkedrottningen, få mera inflytande hos den myndig blifne konungen än nu inom förmyndarestyrelsen. Den som visade minsta håg att frånträda regeringsbestyren var enkedrottningen, men äfven hon gaf vika, då Christofer Gyllenstierna lät henne temligen tydligt förstå, huru hon vid förmyndareräfsten 1680 dragit sig undan och lemnat de öfriga riksförmyndarne i sticket, hvarföre de nuvarande icke ville mot konungens önskan längre bibehålla styrelsen, emedan de ock kunde, likasom de föregående, blifva vid den kommande redovisningen öfvergifna.

Man blef sålunda inom förmyndarestyrelsen mer och mer ense att icke längre sätta sig mot den önskan, konungen redan vid flera tillfällen gifvit tillkänna, att sjelf få utöfva regeringen, och äfven inom rådet var flertalet böjdt derför, synnerligast de, som trott sig böra blifva, men icke blifvit bland riksförmyndarnes antal. Om hufvudsaken hade man sålunda visserligen förenat sig, men nu återstod att äfven öfverenskomma om sättet, huru man härvid borde gå till väga. Carl XI hade i sitt testamente icke bestämt någon viss tid, när sonen skulle blifva myndig. Sjelf hade han blifvit det, då han inträdde i sitt adertonde år, och man förmodade, att han för sonen afsett samma myndighetstid; men då sådant icke var uttryckligen föreskrifvet och man ej heller hade någon äldre ännu gällande föreskrift att i detta hän-

seende åberopa, så var man också ej bunden af någon viss myndighetsålder och kunde således icke sägas bryta mot gällande stadgar, om man genast förklarade konungen myndig. Detta framhölls i synnerhet af Wallenstedt, som alltid varit det kungliga enväldets ifrigaste förfäktare och nu äfven yrkade, att förmyndareregeringen, såsom för tillfället innehafvare af den enväldiga konungamakten, äfven vore fullt berättigad att förklara den unge konungen myndig, så snart hans förmyndare funne honom ega erforderliga egenskaper att utöfva regeringen. De öfrige riksförmyndarne ansågo dock denna fråga, i likhet med hvad som skett vid Carl XI:s myndighetsförklaring, böra hänskjutas till ständerna, hvilket åter Wallenstedt befarade kunna leda derhän, att dessa kunde begagna tillfället till införande af åtskilliga inskränkningar i konungamakten, äfvensom att adeln, hos hvilken rådde mycken förbittring öfver reduktionen, kunde yrka en återgång häri och möjligen en förändring i hela regeringssättet. Det hade likväl alltid varit öfligt, att vid hvarje regentombyte ständerna sammankallades för att helsa och hylla den nye konungen, och då en riksdag således i alla fall borde utlysas, ansåg man lämpligast att till dess uppskjuta myndighetsförklaringen.

Riksdagen 1697.

Ständerna sammanträdde i Stockholm den 3 November 1697. Till landtmarskalk var utsedd landshöfdingen i Dalarne friherre *Nils Gripenhielm*, äldste sonen till Carl XI:s förre lärare, sedermera riksrådet friherre Edmund Gripenhielm. Preseståndets talman var, likasom under de fyra nästföregående riksdagarna, erkebiskopen *Olof Svebilius*, borgareståndets justitieborgmästaren i Stockholm, *Gustaf Holmström*, bondeståndets *Nils Andersson* från Olands härad i Upland.

Den 6 November öppnades riksdagen å rikssalen, och redan den 8 November började å riddarhuset landtmarskalken, medan riddarhussekreteraren var bortskickad för att hemta några handlingar, tala om hvilken »oförliknelig hugnad uti allas sorg det vore att i en stor konungs ställe så snart derpå se en mild och nådig fullväxt och lika stor konung igen», tilläggande: »Huru lycklige vore vi, om vi nu vid närvarande tillfälle finge se honom på sin tron och sjelf allena styra sitt rike, emedan ingenting hindrar, då inga år äro föreskrifna uti högtsalige hans maj:ts disposition. Hans maj:t torde ock kanske vara tillfreds och med nåder upptaga dess trogne undersåtars begäran. Vi sågo ju honom i förgår på rikssalen som en engel, att allas hjertan rördes, och tror jag ingen trogen undersåte finnes, som icke skulle önska hans maj:t på sin ärftliga tron.»

Här afbröts landtmarskalken af höga bifallsrop från adelns närvarande ledamöter, som ville genast utse ett utskott, för att till den unge konungen framföra adelns anhållan, att han ville åtaga sig rikets styrelse. Landtmarskalken erinrade emellertid, att detta vore ett vig-

tigt ärende, som icke borde till afgörande företagas medan intet protokoll fördes. Sedan riddarhussekreteraren återkommit, anmälde ock landtmarskalken till protokollet, att riddarhusets första klass önskade, det konungen nu genast måtte tillträda regeringen, hvilket första klassen bekräftade medelst höga bifallsrop, hvari äfven de öfriga klasserna instämde. Adelns närvarande ledamöter yttrade ock, att de gerna ville vara de förste att göra framställningen hos konungen, för att förekomma de öfriga stånden och »dermed insinuera sig hos kongl. maj:t samt för honom visa sin kärlek och sin trohet». Landtmarskalken gick upp till konungen för att utbedja sig hans samtycke att få göra framställning i ämnet hos regeringen och rådet, och sedan detta samtycke blifvit lemnadt, utsågs ett talrikt utskott af adeln att, anfördt af landtmarskalken, hos regeringen och rådet framföra adelns önskan.

Sedan detta skett, togs frågan inom rådet till öfverläggning, i hvilken enkedrottningen samt, af de öfrige riksförmyndarne, Bengt Oxenstierna, Christofer Gyllenstierna, Fabian Wrede och Lars Wallenstedt deltogo (Nils Gyldenstolpe var för sjukdom frånvarande), äfvensom kungliga råden Johan Gabriel Stenbock, Hans Wachtmeister, Axel Stålarm, Didrik Wrangel, Carl Gyllenstierna, Gabriel Falkenberg, Axel Wachtmeister, Jakob Gyllenborg och Jürgen Mellin. Från ingen hördes någon invändning, Wrede anmärkte endast att de öfriga stånden äfven borde höras. Stenbock yttrade sin synnerliga belåtenhet, »att man en sådan affektion för sin öfverhet hos undersåtar förspörjer. Jag måste säga: denna är den dagen som Herren hafver gjort och detta är Guds verk». Alla begåfvo de sig till konungen för att höra hans tanke och fingo af honom till svar, det han ej ville undandraga sig att, efter ständernas önskan, »regementet sjelf anträda och taga Gud till hjelp», hvilket derefter tillkännagafs för adelns utskott.

När detta återkom till riddarhuset och meddelat ståndet utgången af det erhållna uppdraget, skedde meddelande derom äfven till de öfriga stånden, hvilka anmodades genom »starka utskott», företrädda af ståndens talmän, ännu samma dag klockan 3 e. m., infinna sig å riddarhuset. Det skedde och sedan landtmarskalken i ett kort tal utvecklat anledningen till sammankomsten och meddelat det beslut, i hvilket rådet och adeln stannat, att åt konungen uppdraga regeringen, förklarade erkebiskopen å presterskapets vägnar, att ingen bland detta fans, som icke önskade konungen i utöfning af regeringsärendena, men begärde dock rådrum att härom öfverlägga med ståndet. Borgerskapets talman tackade för meddelandet och sade alla önska att kongl. maj:t ville sjelf påtaga sig bördan och styra sitt rike. Böndernes talman sade sig tycka detta vara ett ärende, som mer tillhörde de höge herrar förmyndare än bondeståndet att svara på; »men så tycke vi dock att vi hellre se en konung än flere, som styrer och regerar sitt land», hvarefter landtmarskalken yttrade, att då ingen funnes, som icke åstundade detta verket gjordt, borde ständerna ju förr desto hellre uppdraga åt kongl. maj:t rikets styrelse. Häri instämde adeln med höga

rop af »Lefve kung Carl!», kastande hattarne högt uppe i vädret. »Detta ropade alla med en mun, som var remarquabelt», heter det i adelns protokoll.

Landtmarskalken uppmanade emellertid de ofrälse ståndens utskott att meddela sig med sina ståndsbröder, »på det allt må gå ordentligen till».. Kort derefter återkommo ock utskotten och anmälde att borgare- och bondestånden enhälligt bifallit. Prestståndet hade åtskilts, innan utskottet dit anländt. Saken ansågs emellertid nu afgjord å ständernas sida, och riddarhussekreteraren Johan Gyllenkrook skickades upp till slottet för att förfråga sig när utskott från samtliga riksstånden kunde få företräde »uti en högst angelägen sak». Tiden utsattes till klockan 6 e. m., då det stora utskottet infann sig samt landtmarskalken så väl som de öfriga ståndens talmän, hvar å sitt stånds vägnar, anhöllo att hans maj:t ville sjelf åtaga sig regeringen. Konungen svarade med några få ord, att han icke ville afslå ständernas begäran utan med Guds hjelp taga mot regementet, och så blef ännu samma dag, som frågan derom först väcktes å riddarhuset, Carl XII af samtliga stånden förklarad myndig samt tillträdde regeringen kort derefter [1]).

Inför prestståndet ansåg sig likväl erkebiskopen böra afgifva ett slags ursäkt för att man i denna vigtiga sak gått nog hastigt till väga, och biskopen i Lund Mathias Steuchius anmärkte äfven, att man plägat taga sig bättre tid i långt mindre angelägna ärenden; men å andra sidan befarade man ock, att den begäran om betänketid, erkebiskopen yttrat under sammanträdet med adeln, kunde tydas såsom angifvande någon obenägenhet för saken hos det högvördiga ståndet, hvarföre erkebiskopen gjorde en särskild uppvaktning hos enkedrottningen, för att uttryckligen förklara presterskapets tillgifvenhet för konungen vara lika uppriktig som de öfriga ståndens.

Frågan om Carl XII:s förklarande för myndig hade vid denna riksdag utgått från adeln och inom denna från dess första klass, som synes sökt på detta sätt försäkra sig om den unge konungens välvilja. Högadeln hade ock ingen anledning att önska fortfarandet af en förmyndarestyrelse, som till största delen utgjordes af reduktionsmän, hvaremot konungen redan gifvit flera prof af gifmildhet, som kunde föranleda förhoppningar om någon återgång i reduktionsverket. Dessa förhoppningar gingo dock ej i fullbordan, ty redan en vecka efter myndighetsförklaringen lät konungen för adeln uppläsa Gyllenborgs berättelse om reduktionsverkets fortgång, i hvilken yttrades att allt hvad Carl XI derutinnan företagit var rätt och väl gjordt. När läsningen var slutad, sade landtmarskalken: »Ingen lärer finnas, som icke med vördnad erkänner sanningen af denna skrift, och får jag nämna, att hans maj:t önskar, det något härom måtte intagas i riksdagsbeslutet» — ett yttrande, som af adeln besvarades endast med tystnad. I riks-

[1]) Jfr Handlingar rörande Skandinaviens historia, XXV: 314—364. — *M. Höijer*, Om Carl XII:s myndighetsförklaring vid 1697 års riksdag. Stockholm 1866.

dagsbeslutet blef också reduktionen icke på annat sätt omnämnd, än att bland annat, som anfördes till Carl XI:s berömmelse, äfven omtalades att han »märkligen förmerat dess rikes årliga inkomster och ingälder».

Riksdagens förhandlingar förete i öfrigt föga af intresse. Ett sekreta utskott var äfven nu tillsatt och dess ledamöter, såsom under Carl XI:s regering varit vanligt, förordnade af konungen, men dess protokoll upptaga ej mer än $2^1/_2$ skrifna ark. Konungens hemliga proposition blef den 9 och 10 November af Carl Piper uppläst inför utskottet, som deraf »med allra största förundran och vördnad försporde hans högtsaliga kongl. maj:ts stora och oändliga besvär, flit och möda till att sätta riket uti det välstånd, hvaruti det i alla förra tider icke funnes hafva varit».

Efter det ständerna varit närvarande vid Carl XI:s begrafning den 24 November, afslutades riksdagen redan den 29 i samma månad och hade således pågått endast i 23 dagar.

Vid samma tillfälle, då riksdagen afslutades, öfverlemnade riksförmyndarne å rikssalen regeringen åt den unge konungen, som sålunda från och med denna dag tillträdde densamma.

Samtliga riksstånden qvarstannade i hufvudstaden någon tid efter riksdagens slut för att öfverlägga om några sina särskilda angelägenheter. I synnerhet sökte man inom adeln tillvägabringa några lindringar i åtskilliga punkter rörande reduktionsverket, hvarom ock framställningar gjordes hos konungen; men de blefvo icke af honom bifallna. Äfven bad adeln om bekräftelse på sina förläningar, men fick till svar, att sådant icke vore nödigt, »emedan ingen lärer dem deruti oroa, utan få de dem efter gamla förläningsbref oklandradt innehafva, *så länge kongl. maj:t behagar det tillåta*». Vidare anhöll högadeln om stadfästelse af sina privilegier, men konungen svarade, att såsom många ändringar blifvit sedan 1680 i dessa privilegier vidtagna, så kunde han icke stadfästa dem, innan de blifvit närmare öfversedda, hvartill nu ej vore tid. På adelns böneskrift om lindring i allmänhet af dess stora besvär svarades, att »konungen i nåder inhemtat deras ödmjuka anhållan, och lär bäst veta, hädanefter som hittills, med kunglig nåd anse de bland ridderskapet, som dertill göra sig värdiga medelst trogna tjenster och vördsamt förhållande mot kongl. maj:t och dess kungliga hus.» Äfven hade adeln klagat öfver, att andra utom adelsståndet brukade i sina sigill öppen hjelm, kronor och vapen, hvarpå konungen svarade, att sådant väl vore »oanständigt», men som ingen derigenom komme att njuta adliga förmåner, »så ville synas, att slikt intet kunde vara af synnerligt värde».

Dessa svar visade tillräckligt, att om adeln genom sin under riksdagen ådagalagda ifver att påskynda konungens myndigblifvande trott sig kunna för sig utverka några fördelar eller andra bevis på hans bevågenhet för ståndet i allmänhet, så hade sådant icke lyckats.

De första åren af Carl XII:s regering.

När Carl XII vid ej fullt $15^1/_2$ års ålder tillträdde regeringen, var han ännu en smal, spenslig yngling, med fin hy, hvilken han gjorde allt för att få solbränd och väderbiten. Hans drägt var helt enkel, liknande faderns, lefnadssättet likaledes, och äfven hans nöjen voro desamma som faderns, men ännu mera äfventyrliga och öfverdådiga, jagtnöjena ännu vildare. Räfvar, vargar, elgar och helst björnar voro deras föremål, men i stället att man under Carl XI:s jagter mot dessa djur begagnade eldgevär, skulle nu endast jagtspjut och hirschfängare få användas. Sjelf gick den unge konungen med dessa vapen modigt björnen till mötes, och ju farligare striden var, desto större var nöjet. En gång voro björnen och konungen hvarandra så nära, att björnens ena ram grep konungen i hufvudet, men fick lyckligtvis endast hans peruk, hvilken Carl då, enligt tidens sed, ännu bar. Slutligen fann han äfven jernvapen gifva alltför stor öfverlägsenhet öfver björnen att göra jagten tillräckligt vådlig, samt försåg sig och sina jagtkamrater med långa trägafflar, hvilka, när björnen kom upprest mot jägaren, skulle stötas mot hans hals, så att han föll baklänges, hvarefter man skulle kasta rännsnaror om hans bakfötter. Under en stor björnjagt vid Kungsör begagnades sådana vapen jemte väldiga knölpåkar, men både eldgevär och jernvapen voro förbjudna. Icke desto mindre dödades vid detta tillfälle 14 björnar. En bland de största anföll konungen, som med sin knölpåk gaf honom några så kraftiga slängar, att han döfvades och blef bunden af konungens jagtkamrater.

Icke mindre vådliga voro den unge konungens ridter och krigsöfningar, hvilka senare utfördes med sådan ifver, att den låtsade striden ofta nog tycktes vilja öfvergå till en på fullt allvar. Vid slädfarter och sjöfärder tillgick det lika öfverdådigt, och för öfrigt voro brottningar samt hvarjehanda kroppsöfningar, ju vågsammare desto bättre, ett bland konungens älsklingsnöjen. Härunder utvecklades hans kroppskrafter alltmera, och tillika gjorde han allt för att härda sig. Icke sällan brukade han under nätterna lemna sängen och lägga sig på hårda golfvet nästan utan några kläder, och i December 1698 låg han tre nätter å rad oafklädd på en bland hofstallets höskullar. Då man frågade honom hvarföre det skedde, svarade han att han på detta sätt ville härda sin kropp för framtida fälttåg och mödor.

I umgänget med sina närmaste vänner var han ännu öppen och glad, men vid alla offentliga tillfällen iakttog han en kall och allvarsam, nästan stel hållning, och mot alla, som ej tillhörde den förtroligaste vänkretsen, var han mycket sluten och förbehållsam. De främmande sändebuden talade med förvåning om den sextonårige konungens slutenhet ända derhän, att ingen kunde ens gissa hans tankar och känslor. Äfven visade han sig mer och mer sjelfrådig, ville nästan ensam göra allting, omfattade ock i början med mycken ifver re-

geringsärendena samt röjde mycken ömtålighet om sitt kungliga majestät så väl som om sin envåldsmakt. Det visade sig snart nog, att hans tidiga myndighetsförklaring icke varit till hans nytta. Hans högre bildning och utvecklingen af hans förståndsförmögenheter förhindrades genom den oinskränkta myndighet att råda öfver sin tid och sina handlingar, som nu tillföll honom, och med de föreställningar om den kungliga maktfullkomligheten, hvari han uppväxt, framträdde nu hos honom allt mera ett sjelfförtroende och en sjelfrådighet, som kunde blifva ganska vådliga äfven för hans rike.

Sin uppfattning af kunglighetens helgd och oberoende af allt, äfven af urgamla sedvänjor, röjde Carl XII redan i fråga om sin kröning samt saknade icke heller dem, som häri styrkte honom. Den vid riksdagen samlade adeln hade den 11 November genom ett utskott anhållit, att konungen måtte med det första på vanligt sätt afgifva sin konungaförsäkran och låta kröna sig; men *Wallenstedt* yttrade i rådet, att kröningen vore öfverflödig, emedan konungen var född till kronan. Någon konungaförsäkran behöfde han ej heller aflägga, ty den hans farfar aflagt 1654 gälde ännu och vore gällande så länge några af konung Carl Gustafs ättlingar i rätt nedstigande led funnes till. Man borde dessutom afskära all sjelftagen myndighet å ständernas sida och hvarje deras försök att blanda sig i saker, som dem icke anginge. Äfven *Gyldenstolpe* ansåg kröning erforderlig endast i valrike; i ett arfrike vore förhållandet helt annat. Adeln fick också till svar, att konungen skulle tillkännagifva sitt beslut angående kröningen, så snart det blifvit fattadt, men att ridderskapet icke borde derom öfverlägga hvarken med rådet eller med de andra stånden. Enkedrottningen bad dock sin sonson på det enträgnaste, att han måtte låta sig krönas, och från flere så väl inom rådet som bland biskoparne inkommo föreställningar derom. Man anmärkte äfven, att han utan kröning icke kunde kallas Herrans smorde eller i folkets föreställningar vinna den helgd en sådan smörjelse medförde. För att möta denna anmärkning beslöts att konungen skulle högtidligen smörjas, men icke krönas, emedan han, såsom född till kronan, icke kunde mottaga den af en annans hand. Den högtidliga akten skulle också derföre kallas smörjelseakt, icke kröning, och till dess så väl som hyllningens förrättande inbjödos ständerna att qvarstanna, när riksdagen afslutades.

Den 13 December på förmiddagen skedde hyllningen å den öppna platsen framför det s. k. kungshuset å Riddarholmen. Alla stånden aflade trohetsed på vanligt sätt, utom att adeln icke, såsom förut varit öfligt, infann sig till häst, hvartill såsom anledning anfördes, att adeln icke längre hade några förläningar, som behöfde stadfästas. Rätta skälet ansågs emellertid vara, att konungen icke ville tillerkänna adeln några företräden ens i ceremoniväg framför de öfriga stånden. Eget nog hade likväl förslaget blifvit framstäldt af Johan Gabriel Stenbock, tillhörande den gamla högadeln, som förr alltid visat sig så anspråksfull.

Följande dagen firades den kröningen motsvarande smörjelseakten.

Konungen red till Stockholms Storkyrka, med kronan på hufvudet och spiran i handen, så att endast de tre öfriga regalierna, svärdet, äplet och nyckeln, buros af kungliga råd. Just som konungen skulle stiga till häst, halkade kronan af hans hufvud och skulle fallit till marken, om ej öfverstemarskalken Stenbock upptagit henne i fallet. Många lade märke härtill, såsom ett elakt förebud, men kronan sattes åter stadigt på konungens hufvud och ceremonien aflopp utan vidare missöden, än att, efter det smörjelsen var förrättad, smörjelsehornet halkade ur erkebiskopens händer och föll i golfvet. Man väntade att efter predikans slut få höra konungen afgifva den vanliga konungaförsäkran, men denna uteblef. Konungen, som förut, med kronan på hufvudet och spiran i handen, suttit på sin tron i koret, trädde nu till altaret, aftog sjelf kronan, lade den, jemte spiran, på ett hyende och föll på knä, då erkebiskopen framträdde och under vanliga böner smorde honom på ännet och båda handlederna. Derpå steg konungen upp, tog kronan och satte den åter på sitt hufvud, fattade spiran och intog å nyo sin plats på tronen, hvarefter följde de vanliga bönerna och psalmerna, medan kanondunder för hufvudstadens befolkning förkunnade, att konungens smörjelse nu försiggått.

Kort efter Carl XII:s tillträde till regeringen började man tänka på hans förmälning. Flera prinsessor föreslogos och i synnerhet var en dansk prinsessa, Sofia Hedvig, dotter till konung Christian V och således Carls syskonbarn, mycket i fråga. De fleste bland konungens omgifning talade för denna förbindelse, och Ulrika Eleonoras minne var ännu så kärt hos svenska folket, att äfven den större allmänheten önskade åter se en dansk prinsessa intaga Sveriges tron. Man gjorde allt för att vinna den unge konungens samtycke, men han visade icke ringaste håg för giftermål och förklarade sig ännu vara allt för ung att tänka på något sådant. I allmänhet tycktes han vara föga road af fruntimmerssällskap. Hans nöjen voro, såsom vi här ofvan omtalat, af helt annat slag, och de blefvo ännu vildare än förut, när hertig Fredrik af Holstein under våren 1698 kom till Stockholm för att fria till Carls äldre syster, prinsessan Hedvig Sofia.

Nu skola en mängd öfverdådiga upptåg hafva följt, hvarom man har åtskilliga berättelser. Än skall hertigen hafva narrat konungen att rida på en vild, nyss fångad hjort, till allas förskräckelse, hvilka ansett som en synnerlig lycka att denna äfventyrliga ridt slutade utan någon olyckshändelse. Än skola konungen och hertigen hafva gått ut i staden och slagit ut fönsterna hos sina bekanta, och i synnerhet skall den gamle, prydlige, högdragne Johan Gabriel Stenbock varit utsatt för detta ofog. Än skola de slagit faten ur pagernas händer, när bordet skulle serveras. Än, sedan hertigen påstått sig hafva i ett enda hugg skilt hufvudet från kroppen på en kalf, hvilket Carl genast ville göra efter, skola de företagit sig att låta till slottet upphemta getter, får och kalfvar, på hvilka denna bragd skulle försökas och hvilkas hufvuden sedermera utkastades genom slottsfönstren, till stor förvåning för de

nedanför vandrande. Vid flera tillfällen skall hertigen äfven tyckts vilja locka konungen till lifsfarliga företag. Så hade de en gång ridit förbi en djup grop, då hertigen sade sig undra om någon kunde i ett enda språng sätta deröfver. Carl hade genast varit färdig att våga försöket och strök hästen baklänges för att få tillräcklig fart; men en af pagerna hade hållit honom tillbaka och begärt att få göra första försöket, hvilket tilläts och aflupit så, att hästen störtade och pagen afbröt ena armen. Detta olycksfall hade likväl verkat, att Carl för den gången afstått från det äfventyrliga försöket. En annan gång, vid ett besök i Carlskrona, skall hertigen föreslagit sin svåger att rida öfver en timmerhög, och konungen var också nu genast färdig att följa uppmaningen; men gamle Hans Wachtmeister fattade i hästens betsel och sade: »Nej, herren skall icke rida dit.» — »Huru», utfor hertigen, »vågen I neka eder konung att göra hvad han vill?» Wachtmeister svarade lugnt: »Eders durchlaucht kan sjelf rida deröfver, om han behagar, men min konung skall icke göra det efter er vilja. Han kan rida så, att han bryter halsen af sig, och kanske I då tänken blifva konung i Sverige; men det skall icke ske så länge jag heter Hans och denna sitter här», hvarvid han slog på värjan. Konungen kastade då om hästen, klappade Wachtmeister på axeln och sade: »Nej, nej, käre gubbe, var intet ond, jag skall intet rida dit.» Kort derefter voro konungen, hertigen och Wachtmeister ute och rodde i en mindre slup, hvilken hertigen roade sig med att sätta i så stark vaggning, att den var nära att kantra. Wachtmeister bad honom upphöra dermed, men allt starkare blef vaggningen, tills gamle Hans slutligen slog handen på värjfästet och hotade att ränna värjan genom hertigen, om han ej upphörde med den vådliga leken. Man bör likväl icke glömma, att dessa uppgifter hufvudsakligen äro meddelade af de franska och danska ministrarna, hvilkas konungar stodo i ett mindre vänskapligt förhållande till hertigen af Holstein och af hvilka åtminstone den danske visste, att han beredde sin konung ett särskildt nöje med att tala så illa om hertigen som möjligt. De öfverdådiga ridterna och de vågsamma företagen i allmänhet torde nog vara sanna, ty sådant låg i Carls lynne, men de öfriga galna upptågen förefalla mindre trovärdiga.

Man lade emellertid märke till, att det alltid var hertigen, som uppmanade konungen till de äfventyrliga företagen, och flere än Wachtmeister började misstänka, att det kunde derunder ligga någon plan att genom konungens död få tronen ledig, då, enligt gällande arfförening, hans äldsta syster Hedvig Sofia, hertigens trolofvade, vore dertill närmast berättigad. Oviljan mot hertigen blef ock allt mera allmän, och från flera håll gjorde man konungen föreställningar om det vilda lefverne, som fördes, samt varnade honom för hertigen; men dessa föreställningar möttes i allmänhet med skarpa svar och uträttade föga.

Den 12 Juni 1698 firades å Carlbergs lustslott prinsessan *Hedvig Sofias* förmälning med hertig *Fredrik* IV af Holstein-Gottorp, och då det nygifta paret lemnade Sverige för att begifva sig till sitt hertig-

döme, följde konungen sin syster och svåger på vägen, reste genom Örebro, Vadstena och Kalmar till Carlskrona samt derifrån inåt Skåne, der han i Malmö skildes vid sin syster och hennes gemål samt återvände i Augusti till Stockholm. Han var vid sin återkomst dit helt förändrad, iakttog ett värdigt och allvarligt sätt mot alla, egnade sig träget åt regeringsbestyren samt tycktes blygas öfver de förra pojkaktigheterna.

Hertigen och hertiginnan dröjde emellertid icke länge i Holstein, emedan man der mer och mer befarade ett anfall från Danmark och deras vänner ifrigt rådde dem att i tid söka en tillflykt i Sverige. Carl mötte dem i Skåne i Augusti 1699, och man befarade nu ett förnyande af de vilda uppträdena året förut. Detta inträffade likväl ej, men i stället började konungen, för att visa sin glädje öfver sin af honom ömt älskade systers återkomst, föra ett så praktfullt och lysande hof, att man allt sedan Christinas tid här ej sett något dylikt. I slutet af Augusti gafs i kungsträdgården en högst lysande fest, der man dansade natten igenom. I Oktober firades enkedrottningens 63:e födelsedag med slösande prakt. I November inkom en särskildt efterskrifven fransysk skådespelaretrupp, som här uppförde flera af Corneilles, Molières och andra berömda franska författares mest omtyckta skådespel. I Januari och Februari 1700 gaf konungen efter hvarandra tre stora maskeradbaler, af hvilka hvardera kostade 40,000 daler silfvermynt och deröfver, men som också af Nicodemus Tessin voro anordnade med så mycken smak och prakt, att härvarande utländingar försäkrade sig icke ens i Frankrike hafva sett något bättre. Under vintermånaderna följde den ena festen tätt på den andra, ty de högre embetsmännen ansågo sig också böra följa hofvets exempel. Vilda dryckeslag saknades ej heller, men från dessa afhöll sig den unge konungen. I stället tog han så mycket lifligare del i dansnöjena, som icke sällan fortsattes ända till klockan 9 eller 10 följande morgon.

Detta lif af ständiga lustbarheter började nu hos mången väcka bekymmer. Det var visserligen mindre vildt och mindre äfventyrligt än upptågen året förut, men ock så mycket kostsammare. Maskeradtillställningarna voro ock ett utländskt påfund, som ej behagade de mera allvarsamme svenskarne, och att de tillställdes på lördagsqvällarne, så att de utsträcktes öfver en del af söndagsmorgonen, väckte förargelse hos presterskapet samt många andra dessutom. Man vågade dock ej komma fram med några föreställningar, emedan de vanligen upptogos mycket onådigt; men när Jesper Svedberg, hvilken vi i näst-föregående del lärt känna såsom en ganska orädd predikant, vid ett besök å Kungsör under våren 1700 fick höra att en maskerad var utsatt att firas följande söndag, åtog han sig att predika denna dags förmiddag och skildrade dervid sabbatsdagens firande med sådana nöjen i så mörka färger, att den tillämnade maskeraden blef instäld. Kort derefter begynte det stora kriget i Norden, och Carl XII fick då helt annat att tänka på än dylika tillställningar.

Medan den unge konungen sålunda för det mesta egnade sin tid åt de förlustelser, som för tillfället mest lekte i hans håg, hade riksstyrelsen, i hvilken han tidtals med mycken ifver ingrep, dock hufvudsakligen varit utöfvad af de män, som vunnit hans förtroende.

När han i slutet af November 1697 tillträdde regeringen, hade *Bengt Oxenstierna* ännu ledningen af utrikes ärendena, *Christofer Gyllenstierna* af landtförsvaret, *Fabian Wrede* af sjöförsvarets angelägenheter, *Nils Gyldenstolpe* af rättsväsendet och *Lars Wallenstedt* af kammarärendena. Redan i December 1697 ökades rådet med två nya medlemmar, Carl XII:s förre lärare kanslirådet och statssekreteraren *Thomas Polus*, samt kanslirådet och statssekreteraren *Carl Piper*, hvilka dock ej utnämndes till kungliga råd, utan till »statsråd», en då ny benämning, med samma värdighet som de kungliga råden, men antydande den förenade egenskapen af föredragande och rådgifvare, emedan de bibehöllo sina statssekreterarebefattningar, Polus för utrikes och Piper för inrikes ärendena. Båda blefvo sedermera i början af följande året på en gång friherrar och grefvar, och båda fingo snart betydligt inflytande, den förre på utrikes och den senare på de inre ärendenas handläggning, hvaremot det stora inflytande, Bengt Oxenstierna utöfvat på rikets förhållanden till främmande makter under Carl XI:s regering, blef under sonens allt svagare och slutligen alldeles upphörde.

Redan under sin korta minderårighet hade Carl XII mot Bengt Oxenstierna fattat en viss ovilja, hvilken man trodde Piper, som länge tillhört kanslipresidentens ovänner och nu stod högst i den unge konungens förtroende, hafva ingifvit honom. Han tycktes vid flera tillfällen göra sig ett nöje af att motsäga och visa sin ringaktning för den gamle statsmannen. Denne underkastade sig ock den ena förödmjukelsen efter den andra, af begär att hålla sig qvar i riksstyrelsen eller emedan kanslipresidentlönens bibehållande var för honom nödvändigt, då han aldrig kunde lära sig att rätta sina utgifter efter inkomsterna och således var i ständigt penningebehof.

Den unge konungen hyste, likasom sin far, mycket misstroende till rådsherrarne, hvilka han alltid misstänkte att vilja inskränka hans myndighet. Redan vid kröningshögtidligheterna sökte han genom åtskilliga föreskrifter nedsätta deras höga värdighet. Så fingo de icke, såsom vid Carl XI:s kröning, bära sina praktfulla skarlakansröda, hermelinfodrade sammetsmantlar, utan anbefaldes att vara svartklädda i anseende till sorgen efter Carl XI. I stället att tronhimmelm öfver konungen förut burits af generaler och öfverstar, ålades rådsherrarne nu att bära den, och — hvad de funno mest förödmjukande, men dock ej vågade undandraga sig — vid kröningsmåltiden befaltes de att upppassa konungen, i stället att sådant förut alltid tillhört hofvets tjenstemän. Sedermera, under åren 1698, 1699 och i början af året 1700, höll konungen inga allmänna rådssammankomster, ehuru Carl XI brukat sammankalla rådet minst en gång i veckan. I de flesta fall afgjordes ärendena af konungen ensam i hans sängkammare, med först

Bengt Oxenstierna, sedermera Polus eller Piper till föredragande af utrikesärendena, Fabian Wrede af kammarärendena och Piper af de flesta öfriga inrikes ärendena. Rådet tillkallades blott vid rättegångsmålens afgörande, men hölls vanligen i okunnighet om de öfriga statsangelägenheterna, äfven sådana, som voro af rätt mycken vigt. Den sexton-, sjuttonårige ynglingen behandlade i allmänhet sina grånade rådsherrar med mycken högdragenhet, lät dem vänta hela timmar i sitt förmak, medan han samtalade med Piper eller någon annan af sina förtrogne, tillät dem icke i sin närvaro meddela sig med hvarandra annorlunda än medelst hviskningar och fäste vanligen intet afseende vid deras föreställningar. Man anmärkte att Carl XI varit häftig och ofta förgått sig, när man motsade honom, men sedan hettan gått öfver, låtit tala vid sig och tagit skäl, hvaremot sonen förhöll sig helt lugnt och tåligt afhörde hvad mot hans yttrande blifvit anfördt, men derefter sade endast: »Sådan är min vilja», och dervid blef det.

Trenne särskilda partier sökte vid början af Carl XII:s regering täfla om hans ynnest och om största inflytandet på regeringsärendena.

Det första partiets hufvudman var *Bengt Oxenstierna,* understödd af sina båda svågrar *Hans* och *Axel Wachtmeister* samt af enkedrottningen och af det holsteinska paret. Ingendera af dessa utöfvade dock något större eller varaktigare inflytande på Carl XII. Han hyste en varm tillgifvenhet för sin syster Hedvig Sofia, men hon blandade sig ej i statssaker och hade intet inflytande på ledningen af regeringsärendena. Ännu mindre hade hennes gemål hertigen något sådant, så mycket och så föga fördelaktigt han för öfrigt inverkade på sin svågers förlustelser. Enkedrottningen hade aldrig haft sin sonsons kärlek. För Hans Wachtmeister visade han alltid aktning och äfven mera undseende än för sina rådsherrar i allmänhet, men utan någon närmare förtrolighet. Axel Wachtmeister hade förgäfves sökt hos Carl XI:s son bibehålla den ynnest, hvari han så länge stått hos fadern. Mot Bengt Oxenstierna hade den unge konungen, såsom vi redan nämnt, ända från början visat en viss köld och lemnade honom aldrig något större inflytande på ledningen äfven af de ärenden, hvilka det tillhörde honom i egenskap af kanslipresident att föredraga; men han lät honom dock, med hänseende till sin mångåriga erfarenhet och noggranna kännedom om de utländska förhållandena, behålla sitt embete, ehuru först Polus och sedan Piper voro de, som äfven i afseende å detta embetes åligganden hade konungens största förtroende.

Det andra partiet utgjordes af *Fabian Wrede, Nils Bielke* och *Johan Gabriel Stenbock,* hvilka voro så väl Oxenstiernas som Pipers ovänner, hyste högadliga tänkesätt och önskade en återgång så i de inre som yttre förhållandena. Med hänseende till dessa senare yrkade de på en närmare förbindelse med Frankrike. Wrede var bland dem från början den inflytelserikaste och bibehöll länge föredragningen af kammarärendena, rörande hvilka han ock hade större erfarenhet än någon annan, men såg efter hand sitt inflytande mer och mer utträn-

gas af Piper. Bielke störtades af Piper och Wallenstedt gemensamt, men Stenbock förstod med sin vanliga försigtighet att lyckligen kryssa sig fram mellan de särskilda partierna och alltid stå på god fot hos konungen, utan att dock i någon högre grad tillvinna sig hans ynnest och förtroende.

Det tredje partiet bestod af *Lars Wallenstedt*, de båda kungliga råden *Didrik Wrangel* och *Gabriel Falkenberg* samt *Carl Piper*, som efter hand blef den inflytelserikaste bland alla, hvilka biträdde Carl XII vid regeringsärendenas handläggning. Med hänseende till utrikes förhållandena var äfven detta parti böjdt för ett närmande till Frankrike, men, hvad de inre beträffar, hyste det, i motsats till det näst föregående, inga högadliga åsigter, utan förfäktade tvärt om det kungliga enväldet samt upprätthållandet af freden, reduktionen och Carl XI:s grundsatser i allmänhet.

Vid vården om regeringsärendena visade konungen tidtals mycken ifver, arbetade ofta med Piper från klockan 5 på morgonen ända till aftonen samt röjde icke sällan både mycken skarpsinnighet och sträng rättvisa. Vanligen frågade han huru hans fader brukat afgöra sådana ärenden som det förevarande, och sedan han blifvit upplyst derom, afgjorde han ofta frågan i öfverensstämmelse dermed; men man anmärkte, att han merendels något skärpte straffet eller mångdubblade belöningen, för att dock ej alltför troget följa faderns föredöme och ej göra sig skyldig till samma förebråelse för njugghet vid belönandet af tjenster mot riket, hvilken man ofta gjort fadern. Efter en sådan trägen och nitisk handläggning af regeringsärendena följde emellertid ofta nog en mellantid, då han alldeles lade dem å sido, hvilket inträffade i synnerhet under hertigens af Holstein besök och lustbarheterna till firande af det holsteinska parets återkomst.

I allmänhet och med frånräkning af de vilda upptåg och det alltför långt drifna slöseri, hvartill han förleddes af sitt ungdomsöfvermod och sin alltför tidiga utöfning af en obegränsad makt, utmärkte sig Carl XII under dessa år genom flera mer och mer framstående egenskaper och förtjenster — en allvarlig gudsfruktan, en orubblig ordhållighet, sträng rättvisa, men tillika frikostig gifmildhet vid förtjensters belönande, samt jemte allt detta en sedernas renhet, högst ovanlig hos den tidens furstar i allmänhet och så mycket mera berömvärd, som det icke felades honom hvarken frestare eller frestelser. Då man ett par gånger lockat honom att dricka mer än han tålde och han dervid förgått sig, gjorde han ett löfte att ej mera smaka starka drycker, och detta löfte höll han troget så länge han lefde. Till andra utsväfningar kunde man icke locka honom. Tillika röjde sig redan hos den sextonårige ynglingen en öfverlägsenhet som satte alla i förvåning, Med några korta och bestämda ord afgjorde han ärendena på ett sätt, som afvisade alla invändningar. Skedde sådana, var han så fyndig i att upptäcka de svaga sidorna hos motsägaren och förstod så väl med några korta och kraftiga ord göra honom svarslös, att de grånade

statsmännen kufvades af ynglingens egenskaper ännu mera än af den myndighet han innehade. I likhet med modern och farmodern visade han mycken böjelse för de sköna konsterna och gaf dem riklig uppmuntran. Äfven i öfrigt visade han en gifmildhet, som dock alltför ofta urartade till slöseri. Han hade efter fadern ärft en så väl försedd skattkammare, att han ansåg den outtömlig och handlade derefter. Mycket gafs åt behöfvande, synnerligast dem som lidit af reduktionen, men mycket slösades ock på de konungen omgifvande gunstlingarne. Ofta nog hände, att konungen smög i deras fickor rätt vackra summor, utan att de märkte det förr än kläderna aflades. Det var för honom ett älsklingsnöje att på detta sätt obemärkt utöfva välgörenhet, och han tyckte ej om tacksägelser derför. Dyrast för riket blef dock det holsteinska paret. Konungen tyckte sig aldrig kunna nog frikostigt visa sin tillgifvenhet för systern. Den ena efter den andra af de dyrbara juveler eller andra klenoder Carl XI efterlemnat gafs åt henne, och förlustelserna vid hennes förmälning och återkomst till Sverige kostade öfver 200,000 d. s. Afskedsgåfvorna, då hon efter förmälningen lemnade Sverige, beräknades uppgå i värde till öfver 400,000 rdr, hvarförutan hennes betjening erhöll 18,900 lod silfver. Vid nedpackandet af alla dessa gåfvor voro 80 man fullt sysselsatta i tre dagar och för deras nedfraktande till Ystad 1698 skola vid hvarje ombyte tusen hästar varit uppbådade! Genom allt detta tömdes inom ett par år icke allenast de samlade skatterna i hvalfvet Elefanten, utan äfven de rika förråd Carl XI för öfrigt samlat, och penningeväsendet hotade att komma i samma bedröfliga skick som under förmyndarestyrelsen.

Detta var så mycket betänkligare som just vid denna tid de yttre politiska förhållandena började blifva för Sverige allt mera hotande.

Under den första tiden efter Carl XII:s tillträde till regeringen tycktes de vänskapligaste förhållanden råda mellan Sverige och alla öfriga makter. Under loppet af året 1698 blefvo de förbund, hvilka Sverige förut ingått med andra makter, förnyade eller underhandlingar derom började, hvarvid man dock sökte noga taga sig till vara att ej förpligta sig till något som kunde inverka störande på det allmänna fredstillståndet. Sådan var åtminstone den grundsats Bengt Oxenstierna sökte göra gällande och som äfven till en tid blef det, ehuru bemödanden visst icke saknades att gifva Sveriges statskonst en mindre neutral riktning.

Frankrike var hos den unge konungen fortfarande representeradt af grefve *d'Avaux*, som visade ett synnerligt nit för tillvägabringande af ett närmare förbund mellan båda makterna, hvarvid han under förmyndarestyrelsen varit verksamt biträdd, synnerligast af Gyldenstolpe och Wrede. Något förbund hade likväl då ej blifvit afslutadt, emedan man först ville göra sig förvissad om den unge konungens tänkesätt. Sedan dessa befunnits gynsamma, lemnade d'Avaux i Februari 1698 ett förslag till ett sådant förbund, hvilket hufvudsakligen gick ut på

en gemensam garanti af westfaliska, nimwegiska och rysswickska frederna. Denna sistnämnda fred var man här föga böjd att garantera i anseende till de afsöndringar från tyska riket, som deri blifvit medgifna, och Oxenstierna begagnade denna punkt att i allo motarbeta det föreslagna fördraget, erinrande om de förderfliga följder förbundet af 1672 haft för Sverige och om faran att utsätta sig för de öfriga makternas ovänskap genom en anslutning till Frankrikes äfventyrliga planer. Han förestälde äfven konungen, huru det vore emot Sveriges ära att garantera ett fredsfördrag, mot hvilket i vissa delar Sveriges vid fredskongressen varande ombud protesterat. I denna punkt var Carl XII särdeles ömtålig och vägrade också den begärda garantien, hvartill dessutom såsom ytterligare skäl anfördes, att en dylik begäran från Englands och Hollands sida förut blifvit afslagen. Å sin sida vägrade nu äfven Ludvig XIV att garantera de nordiska frederna samt hertigens af Holstein rättigheter, hvarföre hela underhandlingen var nära att afbrytas, helst det vid denna tid var ytterst svårt att kunna få tala vid Carl XII i statssaker, emedan de ofvannämnda upptågen under hertigens af Holstein härvaro då som bäst pågingo. De gjorde ock Ludvig XIV mindre hågad för en närmare förbindelse med ett rike, i hvilket, såsom han i Juli 1698 skref till d'Avaux, han fann »en svag styrelse och egennyttiga ministrar, hvilkas enda skicklighet bestod uti att förmå konungen till sådana beslut, som voro enliga med deras enskilda syften, samt en ung furste utan håg för sysselsättning och hvars uppförande nu så aflägsnade sig från hvad man tilltrodde honom i första begynnelsen af hans regering, att man icke kunde förutse följderna deraf». Då detta bref kom d'Avaux tillhanda, var likväl genom hans nitiska bemödanden det nya fördraget mellan Sverige och Frankrike redan afslutadt den 9 Juli. Det var likväl affattadt i så allmänna ordalag, att det knappast kunde betraktas såsom till någonting förbindande; men enligt d'Avaux' uppfattning skulle det utgöra utgångspunkten för ett förbund af furstarne inom tyska riket mot kejsaren och för att fastare tillknyta vänskapsförbundet föreslog han eftergift af en Sveriges skuld å 50,000 rdr sedan Carl XI:s minderårighet samt betalning af återstående subsidier, hvilka beräknades uppgå till 700,000 rdr. Ludvig XIV medgaf likväl intetdera och ansåg fördraget ej ens vara af det värde, att dertill medverkande gjort sig förtjente af särskilda gratifikationer. Att d'Avaux föreslagit en sådan för Piper, genom hvars biträde saken förnämligast haft framgång, finner man af brefvexlingen mellan Ludvig XIV och d'Avaux, som yttrade om Piper att han väl älskade penningar, men icke tog sådana utom för bestämda tjenster och sedan tjensten redan var gjord. Han hade, medan underhandlingarna pågingo, aldrig velat personligen öfverlägga med d'Avaux, utan deras meddelanden hade skett genom tredje man. Gyldenstolpe hade fått ett förskott å sin årliga pension från franska regeringen, Polus en gratifikation af 9,000 livres, hvilket belopp Ludvig XIV medgifvit såsom ersättning för det Polus vid underhandlingarna tjenst-

gjort såsom sekreterare. Sådant var vid dylika tillfällen vanligt och behöfde icke hållas hemligt. För öfrigt säger d'Avaux uttryckligen, att Polus var obesticklig och i allo en hedersman. Samma vitsord fick äfven konungens kammarherre Gustaf Cronhielm, som likaledes blef mycket använd vid dessa underhandlingar.

Med *Holland* hade samtidigt underhandlingar blifvit förda och långt tidigare ledt till vida mera bestämdt resultat. Redan den 12 Februari 1698 hade det 1686 ingångna förbundet mellan Sverige och nederländska republiken blifvit förnyadt, med åsidosättande af de ännu oafgjorda stridigheterna angående kaperierna. Då det i förra fördraget intagna löfte om väpnadt bistånd, derest republiken blefve anfallen, här var förnyadt och dessutom i en hemlig artikel öfverenskommet, att Englands biträde till det nu förnyade förbundet skulle sökas, så var detta fördrag vida mera bestämdt än det med Frankrike ingångna, och det vore således oriktigt att i det franska förbundsfördraget se ett frånträdande af den statskonst Sverige under hela senare delen af Carl XI:s regering följt. De pågående underhandlingarna mellan Sverige och Frankrike tyckas likväl väckt en viss oro i Holland, ty Sveriges dervarande sändebud *Nils Lillieroth*, som efter förbundsstyrelsens ratificerande skulle resa hem, blef under hvarjehanda förevändningar qvarhållen, till dess den i fördragets nyssnämnda hemliga artikel ifrågasatta tripelalliansen mellan Sverige, Holland och England hunne blifva afslutad. Den 4 Maj 1698 ingicks också i Haag ett förberedande förbundsfördrag, hvari stadgades, att underhandlingar om vilkoren för tripelalliansens verkställighet skulle omedelbarligen taga sin början, men emellertid, i händelse af behof, fördraget träda i sin fulla kraft och ömsesidigt bistånd lemnas.

Med *England* pågingo härefter äfven underhandlingar i samma syfte, hvilka likaledes fördes af Lillieroth, för hvilken en hemlig instruktion utfärdades, hvarom Oxenstierna och kansliet lemnades i okunnighet. Enligt denna tilläts Lillieroth att emot så fördelaktiga vilkor för Sverige som möjligt utlofva bistånd af en svensk här om 10,000 man, derest fredsbrott skedde vid Rhen eller i spanska Nederländerna — således bistånd *mot* Frankrike. Underhandlingarna drogo dock ut på tiden, emedan man ej kunde komma öfverens om vilkoren, bland hvilka man å svenska sidan yrkade en garanti af sjömakterna för hertigens af Holstein rättigheter, hvartill åter sjömakterna visade sig obenägna, emedan de ville försäkra sig om både Sveriges och Danmarks biträde under det krig mot Frankrike, som snart syntes förestå.

Mellan *Danmark* och Sverige rådde fortfarande en viss spänning, i följd af Danmarks förhållanden till Holstein, hvilka under den senare tiden ledt till allt allvarsammare förvecklingar. Sedan Christian I, grefve af Oldenburg, blifvit vald till Danmarks konung 1448 samt 1459 ärft hertigdömena Sleswig och Holstein, hade dessa hertigdömen varit förenade med Danmark, till dess Christian I:s sonson Christian III 1553 förlänade dem åt sina halfbröder, af hvilka den ene, Johan, dog

barnlös, men den andre, Adolf, blef stamfader för Holstein-Gottorpska huset. Hertigdömet stod dock under dansk öfverhöghet, och de danske konungarne inskränkte mer och mer hertigarnes rättigheter, till dess Carl Gustaf genom freden i Roskild 1658 åt sin svärfader hertig Fredrik III af Holstein-Gottorp förvärfvade full suveränetet öfver hertigdömet och befrielse från skyldigheten att taga det såsom län af Danmarks konung. Från denna tid blef hertigen af Holstein-Gottorp Sveriges naturlige bundsförvandt, emedan han endast genom svenskt beskydd kunde upprätthålla sina rättigheter mot konungen af Danmark, i hvars rike hertigdömet låg inklämdt. Dess egenskap af sjelfständig stat medförde ock för Danmark flera olägenheter, och i samma mån blef det en stående grundsats i Sveriges statskonst att upprätthålla denna sjelfständighet, emedan Danmark derigenom försvagades. Konung Fredrik III i Danmark kunde, efter sina stora förluster under kriget mot Carl Gustaf och upptagen dessutom af sina bemödanden att mot danska adeln upprätthålla sitt nyvunna envälde, icke våga några företag emot Holstein; men hans son Christian V hade, såsom vi i föregående del omtalat, i Juni 1675 tvungit hertig Christian Albrecht, Carl XI:s morbroder, att lemna både sina fästningar och sitt hertigdöme, hvarefter en dansk här blifvit der förlagd. I freden 1679 nödgades likväl konung Christian återlemna åt hertigen hans land och å nyo erkänna hans rättigheter; men det dröjde icke längre än till 1682, förr än Christian V gjorde nya ingrepp i dessa och hertigen åter nödgades lemna sitt land, hvilket han dock äfven nu genom svensk bemedling återfick och hvaraf han sedermera förblef i ostörd besittning till sin död 1694.

Vid hertigens död förnyade Christian V de förra danska anspråken och bestred i synnerhet hertigens rätt att, utan danske konungens medgifvande, vidtaga några krigiska anordningar. Den nye hertigen Fredrik IV vände sig genast till Carl XI, hvilken åter skyndade att erinra sjömakterna om fullgörandet af deras garanti för Altona-fördraget 1689, hvarjemte en kongress tillvägabragtes i Pinnenberg för att söka bilägga tvisten. Den ledde dock ej till något resultat, emedan ingendera af de tvistande ville gifva efter, och medlarne, kejsaren, Sachsen och Brandenburg, ej visade någon synnerlig ifver för tvistefrågans afgörande, medan sjömakterna tillika, upptagna af det då ännu pågående kriget mot Frankrike, slöto ett förbund med Danmark, som emot subsidier afstod från all handel med Frankrike så länge kriget varade. Härefter visade sig ock sjömakterna föga hågade att taga något steg för fullgörandet af deras garanti af Altona-fördraget, och då tillika just vid denna tid Carl XI afled, ansåg Christian V tillfället gynnande att utföra sina planer mot Holstein.

Emellertid försummade icke svenska regeringen att, så snart underrättelse kommit om den fara som hotade hertigdömet, vidtaga kraftiga åtgärder för att afvärja densamma. Amiralitetet fick befallning om flottans skyndsamma utrustande, och 16 skepp gjordes klara att när

som helst kunna utlöpa, hvarjemte generalguvernören i Pomern, Nils Bielke, fick befallning att hålla 6,000 man i beredskap, äfvensom tre regementen skulle öfverföras till Wismar.

Christian V lät dock häraf ej afskräcka sig att i Maj 1697 låta en dansk styrka inrycka i hertigdömet och rasera Stapelholms skans, jemte tre mindre fästen, hvilka hertigen låtit uppföra, hvarefter konungen på föreställningar af engelska och holländska ministrarna i Hamburg lät sina trupper åter aftåga. Tvisten mellan Danmark och Holstein förblef dock oafgjord, och öfverallt, der svenska regeringen underhandlade *för* hertigen, var den danska lika verksam i sina underhandlingar *mot* honom. I Haag, London och Paris arbetade de danska sändebuden af alla krafter att motverka hvarje förbindelse, hvarigenom Sverige kunde vinna ökad styrka, men efter rysswickska fredens afslutande visade sjömakterna sig mera benägna för Sverige, och från Danmarks sida sökte man nu inleda underhandlingar om ett giftermål mellan Carl XII och danska prinsessan Sofia Hedvig, för att på detta sätt minska Sveriges deltagande för hertigen af Holstein, hvilket försök dock ej ledde till någon påföljd.

Å andra sidan lyckades svenska sändebudet hos de lüneburgska hertigarne, *Maurits Wellingk*, att den 10 Mars 1698 ej allenast förnya det gamla förbundet af 1690, utan äfven genom en särskild konvention betinga hertigarnes biträde åt hertigen af Holstein. Dennes säkraste stöd var dock det lifliga deltagande, hvarmed Carl XII personligen omfattade hans sak och hvilket erhöll ytterligare styrka genom hertigens förmälning med Carls syster i Juni 1698. Vi hafva förut omtalat huru hertigens beteende under besöken i Sverige här väckte mycken förargelse, men huru Carl XII icke desto mindre omfattade honom med synnerlig tillgifvenhet, hvilken ytterligare visade sig deri, att han utnämnde honom till generalissimus öfver svenska krigsmakten i Tyskland samt lät svenska trupper från Wismar afgå till Holstein för att biträda hertigen vid återuppbyggandet af de nedrifna skansarna.

Detta steg väckte oro hos sjömakterna, emedan det lätt kunde leda till ett allvarsamt krig i Norden, hvilket man gerna ville förekomma, i anseende till de hotande förvecklingarna inom det öfriga Europa. Man kunde nemligen vid denna tid utan svårighet förutse, att den barnlöse, sjuklige konung Carl II i Spanien snart skulle aflida, då med honom det österrikiska huset å Spaniens tron komme att utslockna, hvarefter arfsanspråk å spanska monarkien i dess helhet eller åtminstone å delar deraf voro att förvänta så väl från kejsar Leopold som från Ludvig XIV, hvilka anspråk ganska sannolikt komme att föranleda ett stort europeiskt krig, emedan de öfriga makterna icke ville medgifva Frankrike någon ytterligare förstoring. I synnerhet var Englands konung Wilhelm III, som alltid varit själen i förbundet mot Frankrike, högst angelägen att, för motarbetande af alla ytterligare förstoringsplaner å Ludvig XIV:s sida, kunna göra förbundet mot honom så starkt som möjligt och sålunda äfven derför kunna påräkna de nor-

diska makterna. Ett krig mellan dem måste således afböjas, och båda sjömakterna förklarade, att de skulle vända sig mot den af de nordiska makterna, som först bröte freden. Man gjorde Lillieroth de allvarsammaste föreställningar om nödvändigheten att i godo bilägga de uppkomna stridigheterna, alla underhandlingar om den nya tripelalliansen afstannade under afvaktan å undanrödjandet af denna stötesten, och man fordrade enständigt, att hertigen skulle upphöra med sina befästningsarbeten samt konung Carl återkalla sina trupper; men båda vägrade. Dock lofvade hertigen inställa fästningsbyggnaderna, derest underhandlingarna i Pinnenberg blefve åter upptagna och de medlande makterne utfäste sig inom viss tid afgöra stridigheterna. *Fredrik IV* åter, hvilken i Augusti 1699 efterträdt sin fader Christian V såsom konung i Danmark, vägrade ingå på några underhandlingar förr, än de omtvistade fästningsverken blifvit raserade, och hotade att sjelf draga försorg om raseringen samt började äfven sammandraga trupper för att visa sitt allvar med denna hotelse. Då öfversände konung Carl 5,000 man till förstärkande af trupperna i Tyskland och förblef obeveklig för alla uppmaningar af de medlande makterna att draga sina trupper ur Holstein.

I Sverige hade man emellertid börjat blifva orolig öfver rykten, som spridt sig om ingångna förbindelser mellan Danmark, Polen och Ryssland, hvarföre man nu blef medgörligare i afseende å vilkoren för det ifrågasatta förbundet med sjömakterna. Mot löfte om verksam hjelp för hertigen af Holstein mot Danmark afstod Carl XII från sitt yrkande, att ett handelsförbund med sjömakterna skulle föregå det politiska, äfvensom att de trupper, med hvilka han utfäste sig att bistå dessa makter, skulle af dem underhållas, samt beviljade äfven den af dem fordrade garantien för rysswickska freden och för spanska Nederländerna, hvarefter ett särskildt förbund på 18 år afslöts med England den 6 Januari 1700, enligt hvilket de svenska hjelptruppernas styrka bestämdes till 6,000 man och 1661 års handelsfördrag bekräftades samt England förband sig att upprätthålla freden i Lund 1679. Kort derefter, den 13 Januari, afslöts äfven det gemensamma förbundet mellan Sverige, England och Holland.

I *Polen* hade under tiden ett regentombyte inträffat, som hade vigtigt inflytande på detta rikes förhållanden till Sverige. Konung Johan Sobieski, som alltid visat sig vänligt sinnad mot svenska regeringen, hade aflidit i September 1696 och, efter långvariga strider mellan dervarande franska parti, som ville sätta en fransysk prins på den lediga tronen, samt det österrikiska, som förklarat sig för kurfursten af Sachsen Fredrik August, hade denne senare i Juli 1697 blifvit vald till Polens konung och såsom sådan antagit namn af *August II*. Han hade ännu samma år hit affärdat, såsom sitt sändebud, en infödd svensk, grefve Carl Gustaf Lewenhaupt eller Leijonhufvud, såsom denna gamla svenska slägt ännu ömsom benämndes; men Carl XII ville ej erkänna honom såsom polsk minister, hvilket föranledde kanslikollegium att i

Mars 1698 hos konungen göra en framställning om nyttan af ett förbund med Polen. Då emellertid Bengt Oxenstierna och Nils Gyldenstolpe, som undertecknat denna framställning, nu voro i onåd, följde ock ett ganska onådigt svar derå. »Vi finne», hette det här, »memorialet bestå af konstiga grepp att bringa oss emot vår vilja att samtycka till edert längesedan och i första början åsyftade ändamål att få Carl Leijonhufvud insmygd som en accrediterad minister, hvarifrån I dock bort eder afhålla, eftersom I sjelfva måste tillstå, att I förmärkt, det hans person intet vore oss behaglig; alltså nödgas vi taga masquen af och eder under ögonen ställa, huru oanständigt I härutinnan handlat; kunnandes vi för ingen del tåla, att man på sådant sätt vill tillbjuda draga oss vid näsan, varandes vi fuller till åren unga, dock, Gudi lof, af det upplysta förståndet, att vi kunna märka hvem som träder rätta vägen eller ock umgås med konster och ränker.» Brefvet, dateradt Christinehamn den 9 Mars 1698, är kontrasigneradt af Piper, hvilken, såsom man finner, satt sig väl in i Carl XI:s embetsstil och vid detta tillfälle hade den tillfredsställelsen att få använda den mot sina gamla ovänner Oxenstierna och Gyldenstolpe.

Sjelfva hufvudsaken blef dock af Carl XII gillad, och under sommaren 1698 afsändes *Maurits Wellingk* till Warschau för att söka tillvägabringa ett förbund mellan Sverige och Polen, hvartill en särskild anledning tillkommit derigenom, att Wellingk såsom svensk resident i Hamburg, der ratifikationerna utvexlades å ett den 29 Mars detta år ingånget fördrag mellan konungarne af Danmark och Polen, fått kunskap om detta fördrag samt derom underrättat svenska regeringen. Det afsåg visserligen endast ett försvarsförbund och var egentligen afslutadt mellan konungen af Danmark och kurfursten af Sachsen; men då det betingade en ömsesidig hjelp af 8,000 man, ansågs det i sjelfva verket riktadt mot hertigen af Holstein och de lüneburgska hertigarne, Sveriges bundsförvandter. Genom Wellingks sändande till Warschau hoppades man kunna motverka följderna af detta förbund eller åtminstone närmare öfvervaka August II:s förehafvanden.

I sjelfva verket hade konung August redan blifvit fiendtligt stämd emot Sverige genom en man, som vid denna tid var den verksammaste af alla Sveriges fiender — den landsflyktige, af svensk domstol lifdömde lifländaren *Johan Reinhold von Patkul*, hvilken redan under hösten 1697 stält sig i förbindelse med sachsiske generalen Fleming och genom hans förord blifvit anstäld i sachsisk tjenst. Han hade försäkrat den polske konungen, att den af svenska regeringen förtryckta adeln i Lifland skulle resa sig och detta landskap utan svårighet återvinnas för Polen, så snart en polsk här närmade sig detsamma, och utsigten till denna landvinning för det rike, som valt honom till konung, var för August II så lockande, att han skyndade dertill vidtaga alla nödiga förberedelser. En sådan var det ingångna förbundet med Danmark och en vida verksammare var det aftal om ett gemensamt anfall mot Sverige, som träffades mellan honom och ryske czaren Peter I vid ett sammanträde i

Rawa den 10—13 Augusti 1698, efter hvilket Patkul följde czaren till Moskwa, för att träffa närmare aftal om sättet för verkställandet. I början af året 1699 öfverlemnade ock Patkul till konung August ett utförligt förslag huru allt borde tillgå. Brandenburg borde vinnas genom löfte om bifall till den af dess kurfurste Fredrik III ifrigt eftersträfvade konungavärdigheten, jemte en eller annan andel af rofvet från Sverige. Danmark och Ryssland voro redan gifna bundsförvandter; men, för att så mycket hastigare kunna draga nytta af czarens bistånd, borde man söka med det snaraste bringa det mellan Ryssland och Turkiet pågående kriget till slut. Dock borde man tillika akta uppå, att han ej behölle Lifland för egen räkning. De förnämste och inflytelserikaste polackar borde vinnas, hvarefter Riga skulle tagas genom öfverraskning. Denna eröfring antog man komma att göra ett sådant intryck på polska riksdagen, att dess bifall och medverkan till företaget utan svårighet skulle vinnas. Sedan Lifland var eröfradt, skulle det förenas med Polen, men dess invånare tillika försäkras om bibehållande af alla de fri- och rättigheter, de innehaft före de af Carl XI deri gjorda inskränkningar.

Planen gillades och i enlighet dermed sökte konung August ytterligare befästa sina förbindelser med Danmark och Ryssland. Med Danmarks konung afslöts i Dresden den 25 September 1699 ett fördrag, som förvandlade det förra försvarsförbundet till ett anfalls-, hvars syftemål var att fråntaga Sverige dess besittningar på andra sidan Östersjön. Förberedelser till kriget skulle ske under vintern, och utbrottet bestämdes till början af följande året.

Allt detta hölls så hemligt, att man i Sverige ej hade någon aning derom. Wellingk hade först sent på hösten 1698 kommit till Danzig, der han dröjde till årets slut, emedan konung August då befann sig i Litauen. Först i början af året 1699 inträffade Wellingk i Warschau och skref i Februari till svenska regeringen, att han upptäckt en hemlig förbindelse mellan konung August och czaren, hvars syfte skulle vara att göra August II till enväldig konung i Polen, hvilket skulle befordras af czaren genom ett anfall mot Sverige, för att beröfva polska republiken dess understöd; men sedermera lugnades dessa farhågor, och mot slutet af Maj inberättade Wellingk, att alla dylika planer voro öfvergifna och att allt vittnade om en uppriktig vänskap å polska konungens sida. Denne antog ock förslaget om ett förbund med Sverige samt skickade dit ett särskildt sändebud, grefve *Galetski*, för att i Stockholm föreslå förnyande af freden i Oliva och begära Sveriges bemedling i en tvist mellan Polen och kurfursten af Brandenburg, som för en penningefordran bemäktigat sig staden Elbing. Emellertid, när man gjorde allvar med att uppgöra förbundsvilkoren, förebar Galetski bristande fullmakt, och lika litet kunde Wellingk, oaktadt alla Augusts vänskapsförsäkringar, bringa det föreslagna förbundet till afslutande.

Till *Ryssland* afgick i Februari 1699 en svensk beskickning, anförd af hofkanslern *Johan Bergenhjelm* och medförande dyrbara skänker,

för att förnya de förra fredsfördragen. Beskickningen fick dock vänta länge i Moskwa, emedan czaren var frånvarande, upptagen af kriget mot turkarne. Först i Oktober fingo de svenska sändebuden företräde och aflemnade sina skänker, hvarefter czaren den 8 November förnyade fördragen, men utan att bekräfta dem med den vanliga eden. Han hade likväl redan i Juli samma år med danska sändebudet i Moskwa Paul Heins afslutat ett fördrag om förbund mot Sverige, som af czaren skulle anfallas med krig, så snart fred blefve ingången mellan Ryssland och Turkiet. Redan tre dagar efter det czaren förnyat fredsfördragen med Sverige ingick han ock den 11 November 1699 med konung August, hvars ombud Patkul åter var, ett förbundsfördrag, hvari August II utfäste sig med all makt arbeta på att förskaffa czaren fast fot vid Östersjön samt att derföre göra ett infall i Lifland, medan czaren följande året skulle anfalla Ingermanland och Karelen.

Kriget mot Sverige var sålunda aftaladt mellan herrskarne i alla dess tre grannriken. Det begyntes af konung August i Februari 1700 med det öfverenskomna infallet i Lifland; men de danska krigsrustningarna ansågos dock i Sverige för de mest hotande, och det danska kriget var ock det första, som af Carl XII utfördes [1]).

Danska kriget 1700.

Efter förbundet med Polen och Ryssland uppträdde konung Fredrik IV i Danmark så hotande mot hertig Fredrik af Holstein, att denne, såsom vi här ofvan omtalat, med sin gemål och sin hofstat flyttade öfver till Sverige i Augusti 1699. När han i Skåne mötte sin svåger, konung Carl, kastade han sig i hans armar och bad om hans hjelp. Carl gaf honom genast löfte derom och befalte med detsamma, att flera svenska trupper skulle från Stade och Wismar inrycka i Holstein till hertigens bistånd. Detta beslut, som väl kunde förutses komma att hafva ganska vigtiga följder, tog konungen utan rådets hörande och utan öfverläggning med någon annan än Piper. När rådsherrarne efteråt blefvo underrättade derom, yttrade de temligen enhälligt sin missbelåtenhet dermed, ty de hade hoppats att, såsom det tillgick under Carl XI:s regering, kunna genom underhandlingar och medelst föreställningar äfven från öfriga makter, som garanterat Altona-fördraget, ställa saken till rätta, utan att man genast behöfde uppträda med väpnad styrka, hvarigenom krig sannolikt skulle framkallas. Äfven Piper afrådde vid detta tillfälle från hvarje ytterligare steg, som kunde framkalla fredsbrott med Danmark, men det enda han kunde utverka var att hindra konungen från att blifva den anfallande.

Å andra sidan var det för konung Fredriks rådgifvare lika ogörligt

[1]) Jfr *Wahrenberg*, Bidrag till historien om Sveriges yttre politiska förhållanden från Carl XI:s död till freden i Traventhal.

att förmå honom afstå från sina krigiska föresatser, ehuru han äfven från andra makter varnades att genom ytterligare tilltag mot Holstein föranleda ett krig med Sverige. Österrike afrådde, England och Holland gingo ännu längre, i det de genom sina sändebud i Köpenhamn förklarade, att om danske konungen förstörde fästningarna i Holstein, skulle de angripa Danmark. Fredrik IV fortsatte icke desto mindre sina krigsrustningar, fullt öfvertygad, att Sverige, genom de med konung August och czar Peter öfverenskomna anfallen i Lifland och Ingermanland, skulle blifva så sysselsatt, att något kraftigare bistånd svårligen skulle derifrån kunna lemnas hertigen af Holstein. De danska rustningarna fortsattes oafbrutet, flottan sattes i fullt stridbart skick och i medlet af Mars 1700 inryckte en dansk här i Holstein, besatte flera af dess städer, förstörde de skansar, som voro under byggnad, samt inneslöt hertigdömets hufvudfästning, Tönningen, som af Christian V blifvit förstörd, men sedermera af hertigarna Christian Albrecht och Fredrik IV återstäld efter alla den nyare befästningskonstens regler, och öfver hvars 4,000 man starka besättning befälet fördes af en svensk, *Johan Gabriel Banér*. Vid samma tid hade äfven konung August låtit sina trupper inrycka i svenska Lifland.

Konung Carl var å Kungsör inbegripen i den förut omtalta stora björnjagten, då han fick underrättelse, att sachsiska trupper utan krigsförklaring inbrutit i Lifland. Han visade dervid ingen oro, utan sade endast: »Vi skola snart få konung August att återvända samma väg han kommit», hvarefter han fortsatte jagten. Efter dess slut återvände han dock till Stockholm, der han nu uppträdde med en hållning, helt olika de förra pojkaktigheterna. »Jag har», yttrade han i rådet, »beslutit att aldrig börja ett orättvist krig, men också att aldrig sluta ett rättvist förr, än jag kufvat mina fiender». Lekar, skådespel, dans och andra nöjen blefvo nu helt och hållet öfvergifna och endast krigiska sysselsättningar upptogo härefter den unge konungens tid.

Rustningarna drefvos med all flit. De gamla regementena gjordes fulltaliga och nya uppsattes. Presterskapet ålades uppsätta ett regemente dragoner, landsstaten och andra embetsverk ett dylikt, Stockholms borgerskap ett regemente fotfolk. Axel Julius De la Gardie följde det gamla bruket att till kronans tjenst uppsätta några kompanier o. s. v. Från Finland skickades trupper att försvara Est- och Lifland. I Vermland samlades en svensk styrka under generalmajor *Fägerskjöld*, i Jemtland under generalmajor *Schaar*, vid Göteborg under generallöjtnant *Rehbinder*. Vid Malmö skulle 12,000 man sammandragas. I Carlskrona utrustades flottan tidigt på våren, för att genast vid fiendtligheternas utbrott kunna möta den danska. Alla i hufvudstaden eller dess granskap varande handelsfartyg togos i beslag, för att till de södra orterna öfverföra förråd och förstärkningar, hvarjemte alla redare och köpman förbjödos att lega något sjöfolk, innan kronan fick sitt behof deraf fyldt.

Redan i Januari 1700 hade fältmarskalken *Nils Gyllenstierna*, ge-

neralguvernör i Bremen och Verden samt öfverbefälhafvare öfver svenska trupperna i Tyskland, låtit, så snart de danska truppsamlingarna i Holstein blifvit kända, hälften af de i Pomern förlagda svenska regementena rycka närmare Wismar och Bremen, hvarjemte han i Rothenburg öfverenskom med befälhafvaren öfver de lüneburgska furstarnes trupper om gemensamma krigsrörelser. Svenska styrkan i Pomern utgjordes vid denna tid af 11,800 man fotfolk och 2,400 man rytteri eller tillsammans 14,200 man, hvarförutan i Bremen och Verden stodo 3,400 man, så att Gyllenstierna nu hade nära 18,000 man till sitt förfogande, en den tiden rätt betydande styrka. Dock kunde endast omkring hälften deraf föras i fält, emedan den öfriga hälften behöfdes till besättningar i fästningarna.

Danska hären, 12,000 man stark och försedd med talrikt belägringsartilleri, under hertig *Ferdinand Wilhelms* af Würtemberg öfverbefäl, stod den 13 April vid Tönningen samt började den 17 fästningens beskjutning från 80 kanoner och 30 mörsare, hvarmed fortsattes under en hel månads tid, ehuru med föga framgång, emedan fästningsverken voro i godt skick och deras kanoner icke underläto att gifva svar på tal. Fästningen var för öfrigt så väl försedd med förråd af alla slag, att den icke kunde uthungras, och så fick den styrka, som af svenska, celliska och hannoverska trupper samlades i medlet af Maj, rådrum att närma sig för att undsätta de belägrade. Denna styrka uppgick till något öfver 18,000 man, hvaribland omkring 8,000 svenskar, och stod under Nils Gyllenstiernas öfverbefäl. De hannoverska trupperna anfördes af generallöjtnanten *Sommerfeld* och de celliska af generalfälttygmästaren, markisen af *Bois-David*. Denna hjelphär gick den 19 Maj vid Winsen öfver Elben till dess norra strand och stod den 23 vid Altona. Så snart konung Fredrik fått underrättelse om dess annalkande, anbefalte han en allmän storm mot Tönningen den 22 och, då den misslyckades, upphäfdes belägringen den 24. Den danska styrkan erhöll sedermera åtskilliga förstärkningar, så att de båda härarne blefvo ungefär jemnstarka, men till någon allvarsammare sammandrabbning kom det dock ej, emedan hertig Fredrik, som vid midsommartiden ankom till sin hjelphärs läger, medförde underrättelsen, att konungen af Danmark snart skulle blifva tvungen att ingå fred, hvarföre onödig blodsutgjutelse borde förekommas. Också lågo sedermera båda härarne overksamma gent emot hvarandra, hjelphären vid Oldeslohe och den danska vid Segeberg, till dess fred slöts i det mellan båda dessa orter belägna slottet Traventhal den 8 Augusti.

Under tiden hade Carl XII fortsatt sina rustningar och, då skattkammaren redan var tömd, egenmäktigt utskrifvit en ny gärd. Hvarje löntagare skulle erlägga en tiondedel af sin aflöning i penningar eller spanmål, kyrkoherdarne betala 15 daler silfvermynt för hvarje 64 mantal inom deras församlingar, samt hvarje frälsehemman 5 och hvarje krono- eller skatte- 2 d. s. Denna gärd befans dock ej tillräcklig, utan konungen begärde äfven inhemska lån. Piper, Wrede och Johan

Gabriel Stenbock gåfvo tillsammans 200,000 d. s.; men Carl XI:s reduktions- och räntenedsättningsåtgärder voro så afskräckande, att högst få funno sig hågade för lån till kronan. Stockholms borgerskap lemnade ej mer än 30,000 d. s. och det gick så trögt med dessa låns upptagande, att man fästade konungens uppmärksamhet på nödvändigheten att aflägsna hvarje farhåga för ytterligare reduktionsåtgärder, om man skulle kunna väcka förtroende hos dem, som vore i stånd att bispringa kronan. Konungen utfärdade ock nu den 13 April 1700 en förordning, hvarigenom vidare reduktionsåtgärder inställdes samt allt hvad kronan ännu kunde hafva att fordra i följd af de särskilda reduktionsverkens utredningar efterskänktes.

Samma dag detta vigtiga beslut fattades tog konung Carl på aftonen afsked af sin farmor och sina systrar samt afreste under natten till de södra orterna för att deltaga i kriget, som genom konung Augusts infall i Lifland och danska härens inryckande i Holstein nu var begynt. Han återsåg sedermera aldrig hvarken sin hufvudstad, sin farmor eller sin äldre syster. Dennes gemål, hertig Fredrik, åtföljde honom till Carlskrona, dit konungen först begaf sig för att påskynda flottans rustning, hvarefter han afreste till Malmö att mönstra de 12,000 man, som voro sammandragna mellan Malmö och Carlskrona för en tillämnad landstigning på Seland, samt fortsatte sedermera sin resa till Göteborg, hvarest hans svåger skildes vid honom, för att återvända till sitt hertigdöme, hvaremot konungen i början af Juni å nyo var i Carlskrona.

Danska flottan, 30 linieskepp och 18 fregatter under amiral *Gyldenlöwes* befäl hade emellertid utlupit och kryssat i Östersjön samt lade sig slutligen vid Aspö utanför Carlskrona. I medlet af Juni blef svenska flottan färdig att utlöpa. Den anfördes af generalamiralen grefve *Hans Wachtmeister* samt räknade 38 linieskepp och 10 fregatter, förande tillsammans 2,620 kanoner och bemannade med 13,703 man sjöfolk och 2,404 soldater. Så snart landttrupperna voro inskeppade, gick konungen ombord den 17 Juni, men under de närmast följande dagarna hindrades flottan af motvind att gå till sjös, och då vid denna tid underrättelse kommit till danska flottan, att en förenad engelsk och holländsk närmade sig Öresund, begagnade den danska tillfället att före svenska flottans utlöpande segla till Helsingör, för att hindra denna flottas förening med den engelsk-holländska. Den 22 Juni kom svenska flottan till Ystad, der konungen lemnade densamma för att begifva sig landvägen till Malmö, hvarefter Wachtmeister förde flottan till sundet och kastade ankar utanför Kungsdjupet eller Drogden, den vanliga farleden mellan Amager och Saltholm, utan att våga intränga i detta farvatten, emedan Gyldenlöwe der låtit borttaga alla sjömärken och lagt danska flottan tvärs öfver detta inlopp. Sedan båda flottorna några dagar så legat stilla gentemot hvarandra, väcktes fråga, om ej den svenska skulle kunna gå genom Flintrännan, farleden mellan Saltholmen och Skåne; men då denna farled var mera uppfyld af grund

och mindre känd än den andra, tvekade man att våga sig in deri. Konungen, som nu åter infunnit sig vid flottan, befalte dock, att försöket skulle göras, och ehuru fyra af de största skeppen fastnade på grund samt, sedan de med mycket besvär åter blifvit tagna derifrån, måste återvända till Carlskrona för att repareras, kom dock den öfriga flottan lyckligt igenom, hvarefter den danska förlades vid Köpenhamn under skydd af dervarande batterier. Den 10 Juli förenade sig svenska flottan med den engelska eskader af 10 skepp under amiral *Rookes* befäl och den holländska af 13 skepp under amiral *Allemonde*, som i enlighet med fördraget i Haag af den 13 Januari infunnit sig för att i förening med de svenska stridskrafterna upprätthålla hertigens af Holstein rättigheter och söka tvinga Danmark till snar fred.

Sedan föreningen var verkstäld, beslöt man företaga en landstigning på Seland. De flesta i Skåne varande trupper samlades i Landskrona, och generalmajor *Carl Magnus Stuart* utsändes i en lätt, snällseglande jakt att undersöka kusten samt utse lämpligaste landningsplatsen. Han föreslog dertill Tyberups mark, något norr om Humlebäck, mellan Helsingör och Köpenhamn, der landstigningen ock under Stuarts ledning verkstäldes på aftonen den 25 Juli. Dagen förut hade från Landskrona afgått 19 större och mindre krigsfartyg, på hvilka konungen med 2,300 man landstigningstrupper inskeppade sig. På högra flygeln voro konungen, *Wachtmeister* och *Stuart*, på den venstra generallöjtnanten *Carl Gustaf Rehnsköld*, generalmajoren *Arvid Horn* och pfaltzgrefven *Adolf Johan*. De tio linieskepp och fregatter, hvilkas kanoner rensade stranden, medan landstigningen skedde, stodo under befäl af amiral *Cornelius Anckarstjerna*.

Då farvattnet närmast stranden var alltför grundt, för att fartygen kunde der lägga till, utsändes en stor mängd båtar, hvilka, under skydd af skeppens kanoner, med stark fart rodde mot stranden. Gardet hade fått äran och faran af första anfallet. Dess båtar voro följaktligen också de första som nalkades stranden, men då båtarne stannade på grund innan de uppnådde den, hoppade gardesmajoren *Carl von Numers* ur sin båt längst på venstra flygeln och vadade med sitt manskap till stranden, drifvande undan de mötande danskarne. När Carl på högra flygeln märkte detta, hoppade han äfven ur sin båt och, ehuru vattnet steg honom upp under armarne, gick han raskt mot stranden, åtföljd af sina officerare och soldater, hvilka alla skyndade att följa hans exempel. Framåt gick det nu, under det danska kulor hveno dem kring öronen. »Hvad är det för hvisslande jag hör i luften?» frågade konungen. »Det är ljudet af kulorna», svarade en gammal krigare vid hans sida. »Godt», sade Carl, »det skall hädanefter blifva min musik.» Hans musik blef det ock lifvet igenom.

När nu konungen med sin högra flygel närmade sig stranden, kommo äfven danskarne ur sina förskansningar ned till strandbrädden och sköto den ena salvan efter den andra, men de blefvo snart undanjagade dels genom svenskarnes häftiga anfall och dels genom ku-

lorna från skeppen. De utgjordes ock till större delen af i hast uppbådade bönder, emedan man genom hvarjehanda skenbara rörelser från de svenska fartygen lyckats inbilla danska öfverbefälet, att landstigningen skulle ske på en helt annan punkt. Svenskarne inträngde i de fiendtliga förskansningarna, och knäböjande aflade Carl sin tacksägelse till Gud för den vunna framgången. Det var hans första strid och blef tillika hans första seger. Den hade vunnits nästan utan någon förlust för svenskarne, hvilka nu under skydd af de danska förskansningarna, som ytterligare förstärktes, och af flottans kanoner, afvaktade förstärkningar från Skåne. Sedan dessa under de följande dagarna anländt, stod en svensk styrka af 11,000 man å Seland, hvars kuster dessutom hotades af den förenade flottan, som tillsammans räknade 57 linieskepp och 10 fregatter, sedan 4 af de svenska skeppen återvändt till Carlskrona.

Konung Carl höll den strängaste krigstukt i sin här, tillät intet öfvervåld mot den fredliga befolkningen och betalte alla lifsmedel som fördes till svenska lägret. Tillförseln dit blef också snart ganska rik, och genom sin vänlighet mot alla gjorde sig den unge svenske konungen allmänt omtyckt af den seländska befolkningen. Hans förträffliga mor var också ännu ej glömd på Seland, och bönderne sade, att den svenske konungen visst icke ville göra dem något ondt, »ty han var ju en son af deras fromma Ulrika». Konungen red ock, utan att befara eller blifva utsatt för något försåt, vidt omkring på ön, åtföljd endast af några få personer, jagade hjortar i danska konungens parker och red ett par gånger ända fram till Helsingörs portar, oaktadt en dansk besättning af 900 man låg i Kroneborgs slott. Då emellertid konung Fredrik ej tycktes vilja gifva efter, flyttades den 11 Augusti svenska lägret från Humlebäck till Rungsted, $2^1/_2$ mil från Köpenhamn, och konungen afvaktade nu endast ankomsten af belägringsartilleri och af nya förstärkningar från Skåne, för att börja belägringen af danska hufvudstaden; men i detsamma kom underrättelse, att fred mellan Danmark och Holstein blifvit den 8 Augusti afslutad i Traventhal, hvarefter alla fiendtligheter upphörde. De på Seland befintliga svenska trupperne öfverskeppades efter hand till Skåne och den 24 Augusti var konungen i Helsingborg. Samtidigt återvände äfven flottorna till sina stationer.

Medan sålunda krigsfrågan i sjelfva verket afgjordes å Seland, hade underhandlingar flitigt pågått mellan de medlande och krigförande makternas ombud. England, Holland och de lüneburgske hertigarne hade förenat sig med Sverige för att upprätthålla hertigens af Holstein rättigheter och, utom den holländska eskadern, som förenat sig med svenska flottan, hade äfven en holländsk styrka af 3,000 man slutit sig till den holsteinska hjelphären. Deremot hade konung August, enligt sitt förbund med Danmark, utrustat 8,000 sachsare för att mot Holstein biträda Danmark; men kurfursten af Brandenburg, som först tycktes likaledes vilja träda på Danmarks sida, hade vägrat dem ge-

nomtåg, emedan Englands konung Wilhelm III förklarat att holländska trupper skulle inrycka i den del af Cleve's område som tillhörde kurfursten, derest han tog något steg till Danmarks fördel. Ludvig XIV erbjöd sin bemedling, men den tycktes snarare afse Danmarks än holsteinske hertigens fördel, och i sjelfva verket väntade ock Ludvig XIV för sina planer större fördel af ett förbund med Danmark, Sachsen och Polen än af ett med Sverige. Genom nitiska bemödanden af franske ministern hos konung Fredrik IV, Chamilly, lyckades det emellertid att i lägret vid Oldeslohe den 18 Juli 1700 uppgöra en konvention om stillestånd, och i Traventhal, ett slott tillhörande hertigen af Ploen, öppnades nu fredsunderhandlingar, vid hvilka regeringsrådet i Bremen *Samuel von Lissenheim*, svenske ministern vid lüneburgska hofven *Carl Gustaf von Friesendorff* samt svenske ministern vid polska och sachsiska hofvet *Maurits Wellingk* voro Sveriges ombud.

Underrättelsen om svenska landstigningen på Seland påskyndade väsentligt dessa underhandlingar, och den 8 Augusti afslöts freden genom hvilken hertigen af Holstein-Gottorp erhöll ovilkorligt erkännande af sin suveränetet såsom hertig af Sleswig, de gamla unionsfördragen med Danmark bekräftades, så vidt de ej voro stridande mot denna suveränetetsrätt, samt hertigen fick sin rätt att bygga fästningar, sluta förbund och hålla en väpnad styrka bekräftad; dock skulle antalet af främmande trupper i hertigens tjenst ej få öfverstiga 6,000 man. Dessutom stadfästades recessen i Glückstadt af år 1669, hvarigenom Gottorpska huset försäkrades om Lübecks biskopsstift, och hertigen erhöll en skadeersättning af 260,000 rdr.

Till Sveriges fördel var i denna fred ingenting betingadt, utom en försäkran att Danmark icke skulle understödja några Sveriges fiender. Konung Carl var också i början ej rätt belåten med att låta konungen i Danmark slippa för så godt köp samt dröjde å Seland längre än han behöft; men hans rådgifvare, synnerligast Hans Wachtmeister och Piper, förestälde honom, att han mot Danmark uppträdt endast såsom löftesman för hertigen af Holstein, icke för att sjelf vinna något. Fortsattes kriget, skulle han få både England och Holland, ja, möjligen äfven Österrike och Frankrike emot sig, medan Polens konung redan börjat fiendtligheter mot Sverige och sådana voro att befara äfven från czaren. Konungen gaf vika för dessa föreställningar och blef nu allmänt prisad för den raskhet, hvarmed hån utfört, samt den hofsamhet, hvarmed han slutat detta danska krig.

Ryska kriget 1700.

När ryske czaren Alexei afled i Februari 1676, efterträddes han af sin äldste son Feodor II, som redan i April 1682 dog barnlös, sedan han till efterträdare utnämnt sin yngste broder Peter, emedan han ansåg den äldre Ivan oskicklig att öfvertaga regeringen. Efter Feodors

död blefvo dock båda bröderne af lifvakten, Strelitzerne, utropade till czarer, och regeringen uppdrogs åt deras äldre syster Sofia, som antog titel af alla ryssars sjelfherskarinna. Peter var då endast tio år gammal, men när han hunnit sitt sjuttonde år, bemäktigade han sig regeringen i September 1689 och förviste sin halfsyster Sofia till ett kloster. Hans halfbroder Ivan fick dock till sin död i Januari 1697 bära titel af ryssarnes czar, ehuru utan någon andel i regeringen. Så mycket kraftigare utöfvades denna nu af czar *Peter*, en af de märkvärdigaste män historien känner. Redan hans yttre antydde något ovanligt. Han var en reslig man af öfver tre alnars längd, med stolt befallande hållning, svart, krusigt hår, ansigtet icke egentligen vackert, men ur de stora ögonen blixtrade snille och kraft, äfven när de, såsom ofta nog hände, röjde ganska våldsamma lidelser. Hans drägt var enkel, likasom Carl XII:s, men han var långt ifrån dennes enkla lefnadssätt i öfrigt. Tvärt om var han alltför mycket begifven på frosseri och dryckenskap, och vid sådana tillfällen lyste ock den ursprungliga råheten alltför mycket fram genom den yta af hyfsning han tillegnat sig. En ovanlig viljekraft egde han gemensam med den unge svenske konungen, men förstod bättre än han att rätta sig efter omständigheterna och vända dessa till sin fördel, var för öfrigt trolös och opålitlig, med ingen annan regel för sitt handlingssätt än sin egen och sitt folks fördel; men denna förstod han ock mästerligt att befordra, och knappast har någon regent uträttat så mycket för sitt land som czar Peter för Ryssland. Redan tidigt började han arbeta på att bibringa sitt folk den hyfsning som redan var rådande hos de öfriga europeiska folken, samt att bringa det i närmare beröring med dessa. Redan tidigt hade han ock fattat en öfvervägande böjelse för sjöväsendet och föresatt sig att skapa en rysk flotta, men fann sitt vidsträckta rike genom de svenska besittningarna stängdt från Östersjön och genom de turkiska från Svarta hafvet. Det senare kom han dock nära, då han, såsom Polens bundsförvandt inblandad i ett krig mot turkarne, år 1696 intog staden Asow vid den i Svarta hafvet utmynnande Asowska sjön, der han ock utrustade sin första flotta.

I April 1697 företog han en utrikes resa och började med ett besök i Riga, der han uppträdde under antaget namn af Peter Michaelow, bland sin ambassadörs, genevaren Le Torts följe. Erik Dahlberg, då generalguvernör i Lifland, visade Le Tort vanliga högligheter, och ehuru det ej var honom obekant, att czaren var i Le Torts sällskap, ansåg han sig ej böra visa honom några särskilda ärebetygelser, emedan det var ryssarne sjelfve vid lifsstraff förbjudet att låta märka eller på något sätt antyda czarens dervaro. Då denne företog sig att, i sällskap med sin gunstling Mentschikow, undersöka fästningsverken och mäta fästningsgrafvarne, hindrades sådant af de svenska skyltvakterna, och Dahlberg tillbakavisade i ett värdigt bref till Le Tort denna sjelftagna frihet. Czaren visade dock mycket missnöje så väl häröfver, som att man ej egnat honom de hedersbetygelser han ansåg

sig tillkomma, och detta blef sedermera en af de anförda krigsorsakerna. Från Riga fortsatte czaren resan till Preussen samt ingick i Pillau med kurfursten af Brandenburg i Juni 1697 ett hemligt försvarsförbund mot hvarje fiende och synnerligast mot Sverige.

I det föregående hafva vi berättat, huru czaren i Augusti 1698, vid en sammankomst med konung August i Rava, med honom träffade aftal om ett gemensamt anfall mot Sverige, och huru, sedan han i November 1699 bekräftat de sista frederna med Sverige och heligt bedyrat att han dädanefter skulle hålla dem i hvarje punkt samt i allmänhet visa mot Sveriges konung en fast och pålitlig vänskap, han icke desto mindre redan tre dagar derefter ingick med August II ett formligt förbund att angripa Sverige. Detta hölls dock ytterst hemligt. För att icke väcka den i Moskwa närvarande svenska beskickningens misstankar hölls Patkul, konung Augusts ombud och den ursprunglige anstiftaren af detta förbund, sorgfälligt gömd hos danske ministern, och czaren gaf de svenska sändebuden den ena försäkringen efter den andra om sina fredliga afsigter. Misstankar väcktes likväl, när August inföll i Lifland och ryska trupper började sammandragas i närheten af Ingermanland; men nu lät czaren genom sina sändebud i både Holland och England förnya sina försäkringar att orubbligt hålla den med Sverige ingångna freden. Då August började blifva orolig öfver dessa försäkringar, fick han af czaren sådana i motsatt syftning, och knappt hade czaren för honom bedyrat, att han inom några dagar skulle förklara Sverige krig, innan han genom ett särskildt sändebud aflemnade till konung Carl, som då ännu var qvar å Seland, ett bref, hvari han försäkrade om orubblig vänskap mot Sverige.

Verkliga halten af dessa försäkringar visade sig dock snart, då czaren, efter att hafva den 3 Juli 1700 i Constantinopel afslutat med turkarne en fred på 30 år, den 21 Augusti i Moskwa förklarade krig mot Sverige. De uppgifna krigsorsakerna voro, att czaren vid sitt besök i Riga 1697 icke blifvit nog höfligt bemött; att några tvister om postgången mellan båda rikena förefallit; att några ryska köpmän icke fått ut sina fordringar i Sverige, samt att ryska sändebudets vagn blifvit i Lifland plundrad, hvilket dock sedermera visades hafva skett af ryska bönder. Det var icke svårt för de svenska diplomaterna att visa orättmätigheten af sådana krigsorsaker, och sällan har väl ock ett mera orättvist krig blifvit börjadt.

I början af September fick ryske guvernören i Nowgorod, furst Trubetskoi, befallning att med 8,000 man afgå till Narwa och innesluta denna stad, som hade en besättning af 1,000 man soldater samt 800 väpnade borgare och bönder under befäl af *Henning Rudolf Horn* af Rantzien. Den 12 September ankom *Trubetskoi* helt oförväntadt utanför den gent emot Narwa på andra sidan Narowafloden belägna staden Ivangorod, gick följande dagen på en flottbro öfver floden samt uppförde omkring 2,500 alnar vester om Narwa ett befästadt läger. Den 22 September infann sig polske generallöjtnanten *Allart*, som,

jemte åtskilliga artilleri- och ingeniörsofficerare, blifvit af konung August afsänd från Riga att leda belägringsarbetena och hvars ännu i svenska riksarkivet befintliga berättelse om slaget lemnar de bästa upplysningar om tilldragelserna på ryska sidan. Den 24 September kom czaren sjelf med 7,400 man från Moskwa under generalmajoren *Buturlins* befäl, hvilka lägrade sig närmast floden, nordvest om staden och norr om Trubetskois styrka. Med czaren följde hertig *Carl Eugen de Croy*, en flamländare, som 1676 varit i dansk tjenst, derefter 1680 gått i kejserlig och nu i Nowgorod erbjudit sin tjenst åt czaren, som utnämnt honom till fältmarskalk, sjelf åtnöjande sig med den anspråkslösa platsen af kapten vid preobraschenska lifgardet.

Intill medlet af Oktober anlände ytterligare flera ryska trupper, dels fotfolk under general *Weide*, fältmarskalken *Feodor Golovin*, och generalen *Artemon Golovin*, dels rytteri under general *Scheremetieff*, så att slutligen den ryska belägringshären uppgick till 31,000 man fotfolk, 2,400 dragoner och 7,500 ryttare, eller tillsammans något öfver 40,000 man. Den omgaf sig med sammanhängande förskansningar, hvilka i en åt vester böjd båge af $^1/_2$ svensk mils längd, både i norr och söder slutande vid floden, skyddade de ryska trupperna mot anfall så väl från staden som från andra sidan. Belägringsartilleriet utgjordes af 140 metallkanoner, 28 mörsare och 4 haubitzer. Beskjutningen och bombarderingen begynte den 20 Oktober; men oaktadt det ständiga skjutandet under flera veckors tid kunde de belägrande dock ej få någon öppning på fästningsmuren. Faran för den belägrade staden blef likväl större för hvarje dag, emedan belägringsarbetena kommo den allt närmare. Så mycket ifrigare blef ock de belägrades längtan efter undsättning, och denna uteblef icke.

Konung Carl hade, efter sin återkomst från Seland, uppehållit sig några veckor i Christianstad för att ordna allt till det af en sachsisk här belägrade Rigas undsättande, samt derefter öfver Carlshamn begifvit sig till Carlskrona, hvarifrån han afseglade den 1 Oktober med 9 linieskepp och 2 fregatter, förande 6,000 man trupper. I Carlshamn fick han underrättelse om czarens krigsförklaring, hvarföre han den 6 Oktober landade vid Pernau ungefär midt emellan Riga och Narwa, för att kunna först undsätta den af de båda städerna, som deraf var i mesta behof. Han erfor nu att Rigas belägring redan var upphäfd och att den sachsiska hären gått i vinterqvarter, men att deremot Narwa var i största fara. Guvernören i Ingermanland, generalen *Otto Wellingk*, en äldre broder till diplomaten Maurits Wellingk, hade samlat en styrka af 6,000 man, hufvudsakligen från Finland, och fick nu befallning att afgå till den mellan Reval och Narwa belägna staden Wesenberg, der de svenska stridskrafterna efter hand samlade sig i början af November. Der inträffade äfven konungen den 6 November, sedan han från Pernau begifvit sig till Reval och der dröjt någon tid för att invänta ytterligare förstärkningar från Sverige. Från Wesenberg hade man emellertid sju dagsresor till Narwa på bottenlösa vägar under

November månads mörker och regn, utan förråd och utan tak öfver hufvudet i ett af fienden utplundradt och härjadt land. Ryska styrkan utanför Narwa uppgafs ock utgöra ända till 80,000 man väl förskansade och försedda med talrikt artilleri. De fleste af det högre befälet ansågo det vara ett alltför stort vågspel att med den svenska hären, som ej utgjorde mer än en tiondedel af denna styrka och som, då den framkom till Narwa, måste vara uttröttad af den besvärliga marschen, anfalla en så öfverlägsen och så väl skyddad fiende; men kung Carl svarade på alla invändningar endast: »Om de ock vore en gång till så många, skall jag dock gå löst på dem, ty jag vet, att jag har Gud med mig och en rättfärdig sak.»

Den 13 November uppbröt svenska hären från Wesenberg. Den räknade 5,100 man fotfolk, 2,480 ryttare, 650 dragoner och 200 artillerister, eller tillsammans 8,430 man, medförande 37 fältkanoner. Öfverallt, hvarest svenskarne framtågade, vittnade afbrända byar och obegrafna döda kroppar om ryssarnes vilda framfart. Den 18 November föreföll en rytteristrid vid det trånga Pyhäjoggis-passet, der Scheremetieffs ryttare blefvo så häpna, när svenska rytteriet öppnade sina leder och fältkanonerna helt oförmodadt började spela mot dem, att hela skaran i sporrsträck gaf sig undan, hvilket betydligt ökade svenskarnes tillförsigt för den förestående större striden. Den 19 kom hären till Lagena äfven af ryssarna nedbrända herrgård, på blott en svensk mils afstånd från Narwa, och när konungen der lät skjuta dubbel svensk lösen, till tecken för staden att undsättning var nära, hörde han till sin outsägliga glädje denna lösen snart besvarad och att således fästningen ännu icke var tagen.

I ryska högqvarteret uppkom stor oro vid underrättelsen om svenska härens annalkande. Czar Peter var så öfvertygad om sina truppers underlägsenhet, i händelse det komme till en strid, att han beslöt genast skynda undan för att ej blifva fången. Redan den 18 tillkallade han hertigen af Croy och Allart, för hvilka han uppgaf en mängd angelägenheter, som fordrade hans skyndsamma afresa, samt uppdrog öfverbefälet under sin frånvaro åt hertigen, hvilken dock bestämdt vägrade åtaga sig detsamma, emedan man dittills ej visat honom något förtroende, utan behandlat honom nästan såsom en fånge. Under följande natten blef oron i högqvarteret ännu större, och alla ryssars sjelfherrskare visade alltför påtagligt, att han helt och hållet förlorat väldet öfver sig sjelf. Han skickade bud på bud efter hertigen, hos hvilken han slutligen, kl. 4 på morgonen den 19, sjelf infann sig, högst upprörd, samt öfverhopade honom med smekningar och böner för att få honom att öfvertaga befälet. Först efter långvarigt motstånd åtog sig hertigen detsamma, dock endast under vilkor att czaren ofördröjligen skulle sända honom mera ammunition för belägringens fullföljande, samt gifva honom en noggrann skriftlig instruktion med egenhändig underskrift och sigill. Czaren lofvade allt som begärdes och reste så till Pleskow, medförande den hittills varande öfverbefälhafvaren, fältmar-

skalken Golovin, hans gunstling. När hertigen sedermera öppnade den honom tillsända instruktionen, fans den icke vara underskrifven och innehöll endast, att hertigen fått öfverbefälet och att alla skulle lyda honom; att han skulle fortsätta belägringen, när ammunition ankommit, men upphöra dermed om svenskarne anfölle, då han skulle sätta sig till motvärn, samt att furst Dolgorucki, som blifvit utnämnd till generalkommissarie, skulle förse hären med lifsmedel. En så beskaffad instruktion var temligen betydelselös, men hertigen måste nu öfvertaga befälet, för att icke öfvergifva hären lika skamligt som det nyss skett af czaren.

Den 19 på förmiddagen återkom Scheremetieff med hela sitt rytteri i största oordning och berättade, att svenskarne redan stodo vid Lagena, då hertigen genast vidtog nödiga förberedelser för att mottaga det förestående anfallet. Natten förflöt dock, utan att svenskarne afhördes, men kl. 7 på morgonen den 20 November (30 November efter nya stilen), medan det ännu var mörkt, sågos två raketer uppstiga från svenska lägret, hvilka genast besvarades från staden, och man slöt häraf inom de ryska förskansningarna, att den afgörande stunden nu snart vore inne. Så fort det dagades, lät hertigen trupperna uppställa sig på anvisade platser — Dolgorucki, Buturlin och Artemon Golovin på högra flygeln, Trubetskoi i midten samt Weide och Scheremetieff på venstra flygeln. Det dröjde dock till mot kl. 2 eftermiddagen förr än anfallet skedde.

Svenska hären hade på morgonen, så snart de nyss omnämnda raketerna blifvit uppsända, satt sig i marsch från Lagena, men då den hade en god svensk mil att tåga, framkom den ej till granskapet af Narwa förr än omkring kl. 11 förmiddagen, då konungen på ungefär 3,000 alnars afstånd från de fiendtliga förskansningarna uppstälde den i slagordning på två träffer så, att fotfolket stäldes i luckorna mellan rytteriafdelningarna. Det förra var fördeladt i 21 smärre bataljoner af omkring 250 man hvardera, rytteriet och dragonerne i 46 sqvadroner om 68 man. Högra flygeln anfördes af general *Otto Wellingk* samt under honom första träffen af generalmajoren *Arvid Bernhard Horn* och den andra af generallöjtnanten *Bleckert Wachtmeister*, en yngre bror till generalamiralen Hans Wachtmeister. Midten anfördes af *konungen* och under honom första träffen af generalmajoren *Knut Posse* och den andra af generalmajoren *Georg Johan Maidel.* Å venstra flygeln stod första träffen under befäl af generallöjtnanten *Carl Gustaf Rehnsköld* och den andra af generalmajoren *Johan Ribbing.*

När slagordningen var bildad, lät konungen skjuta dubbel svensk lösen samt pukor och trumpeter röras, för att utmana fienden till strid på öppna fältet; men då, efter någon stunds förlopp, ingen rörelse å fiendtliga sidan förmärktes, gaf konungen befallning att angripa ryssarne i deras förskansningar. Han lät artilleriet uppställa sig i två batterier, af hvilka det ena besköt midten och det andra norra delen af de ryska förskansningarna. Sjelf red han, jemte Wellingk och Rehnsköld,

temligen nära dessa förskansningar, för att närmare undersöka dem, då han fann trakten öppen framför deras midt, men längre både i norr och söder skog och busksnår. Rytteriet stäldes nu på flyglarna, men fotfolket slöts tillsammans och fick draga sig något tillbaka för att aflägga kappor och renslar samt i småskogen göra risknippor till grafvarnes fyllande, hvarefter det åter fick framrycka och uppstäldes i två anfallskolonner å ömse sidor om det framför midten af de ryska förskansningarna liggande Hermans-berget. Till högra kolonnen, anförd af Wellingk och Posse, hörde 6 bataljoner af gardet, 2 af Vestmanlands och 2 af Helsinge regemente samt 1 af Tisenhusens finska tremänningar. Bakom denna kolonn följde, under Wachtmeisters befäl, högra flygelns rytteri, 2 sqvadroner Nylands ryttare, 7 Wiborgs, 4 lifdragoner och 2 finska dragoner. Denna kolonn skulle verkställa stormningen ungefär 1,000 alnar söder om Trubetskois läger, som låg i midten af de ryska förskansningarna, och så snart fotfolket kommit öfver grafven och vallen, skulle öppning göras å denna för att insläppa rytteriet. Venstra hufvudkolonnen var delad i två smärre, af hvilka den högra, anförd af Maidel, bestod af 2 bataljoner från Vermlands regemente, en från Dalregementet, en från Vestmanlands, 3 från Viborgs och en från finska tremänningarne. Bakom denna kolonn följde, under Ribbings befäl, 6 sqvadroner Åbo läns ryttare, 3 Estlands ryttare och 3 af estniska adelsfanan. Denna kolonn skulle storma förskansningarna strax söder om den största till dessa hörande bastionen, hvilken norr ifrån skulle anfallas af venstra flygelns nordligaste kolonn, som anfördes af öfversten *Magnus Stenbock*, en son till riksamiralen, och utgjordes endast af en bataljon från Dalregementet samt en från finska tremänningarne. Bakom densamma följde konungen, Rehnsköld och Horn med 2 sqvadroner lifdrabanter, 4 af lifdragonerna, 2 af finska dragonerna och 2 af finska tremänningarna. Konungen hade valt sin plats här, emedan ett rykte spridt sig, att czaren skulle befinna sig på denna sida, der han ock haft sitt högqvarter.

Fotfolket stod i sex leder, med pikenerare (en tredjedel af bataljonen) i midten och musketerare på flyglarna. Dock hade, under marschen till Wesenberg, en del af gardet fått bajonettgevär, då en ny uppfinning, som skulle förena pikens och muskötens egenskaper. Sedan allt var ordnadt och konungen utgifvit fältropet »med Guds hjelp», satte sig hären i rörelse kl. 2 eftermiddagen, då i detsamma ett tjockt snöglopp började falla, som slog ryssarne i ansigtet och för dem dolde svenskarnes anryckande. Högra kolonnen kom, innan den varseblefs, fienden så nära, att skotten från vallarna gingo öfver de anfallandes hufvuden, utan att göra dem någon skada. På 30 stegs afstånd stannade gardesbataljonerna och då snögloppet i detsamma upphörde, gåfvo de sina salvor, för hvilka ryssarne »föllo som gräs». Derefter skedde stormningen, med värjan i handen, grafven öfvervadades, hvarvid vattnet steg de stormande till midjan, palisaderne och spanske ryttarne på vallens krön undanröjdes, och så hoppade gardesbussarne ned i ryska

lägret och nedgjorde alla de mötte. Ryssarne försvarade sig dock i början tappert nog och sköto ihjel »mycket vackert folk»; men allt flera svenska trupper rusade in genom vallöppningen och undandrefvo Weides båda närmaste regementen, hvarefter Wellingk och Posse med sin styrka vände sig åt venster för att understödja venstra hufvudkolonnen. På samma sätt gjorde Wachtmeisters ryttare, som derefter inträngde, och nu gaf sig hela Scheremetieffs rytteri på flykten, men drunknade till en stor del vid öfvergången af Narowafloden.

Under tiden hade äfven, på svenskarnes venstra flygel, Maidels och Stenbocks trupper kommit öfver vallen och gjort en öppning derå. Alla täflade att vara de främste, och man såg äfven civila personer, bland andra sjelfva kanslipresidenten Piper, med värjan i handen deltaga i stormningen. De närmaste ryska regementena undankastades, de kanoner, som stodo i förskansningarna, togos och det ena regementet jagades inpå det andra. Ett förfärligt mördande uppstod, och finnarne, som så ofta lidit af ryssarnes vilda framfart, gåfvo ingen pardon. Hela skaror af ryssarne hoppade öfver vallen för att rädda sig å öppna fältet; men der anföllos de af konungen och hans ryttare samt drefvos åter öfver vallen. Slutligen strömmade ryssarne mangrant till flottbron vid Camperholmen längst i norr, der czaren haft sitt högqvarter; men der blef trängseln så stor, att flottbron brast och en stor mängd drunknade. Öfverallt uppstucko ur vattnet hästar, menniskohufvuden, armar och ben, och svenskarne sköto efter dem »som efter änder». När nu för de qvarvarande ryska trupperna all utsigt till flykt var afskuren, började de sätta sig till motvärn. Hertigen af Croy och general Allart sökte bilda en vagnborg; hvilken de förságo med några närmast varande kanoner; men i detsamma utbröt den hos ryssarne länge närda oviljan mot utländingarne, hvilka de tillskrefvo både krigets företagande och äfven dagens missöden. Flere ibland tyskarne mördades, och för att undgå samma öde skyndade hertigen, Allart, polska sändebudet von Langen samt några andre utländske officerare i rysk tjenst ur lägret att uppsöka svenskarne och gåfvo sig åt öfverste Stenbock, som kort förut blifvit sårad. De qvarvarande ryssarne åter försvarade sig ihärdigt bakom vagnborgen och ett framför den liggande träsk.

När konungen, som fortfarande med sina ryttare stannat utom förskansningarna, hörde skjutandet på denna punkt, skyndade han, åtföljd endast af sin stallmästare Hård, inom förskansningen till stridsplatsen, men red omkull i det nyssnämnda träsket samt kom dervid att ligga under hästen, med vattnet ända upp till hakan. Hård och ett par finnar, som funnos i granskapet, hjelpte åter upp honom, men värjan jemte ena stöfveln stannade i dyn och kunde ej tillrättafinnas. Konungen lät dock detta ej bekomma sig, utan tog värjan af en gardist och fick af Hård en af hans stöflar, hvarefter han åter satte sig till häst och red så genomvåt under hela natten, oaktadt kölden var ganska stark. Kort derefter infann sig Rehnsköld med lifdrabanterna

och lifdragonerna, med hvilka konungen högg in på ryssarne och framträngde ända till floden.

Sedan mörkret inbrutit omkring kl. 6 på eftermiddagen, blef oredan bland svenska trupperna lika stor som bland de ryska. Afdelningarna blandades om hvarandra, soldaterne skingrade sig för att plundra ryska lägret, och svenska bataljoner, som möttes i mörkret, började skjuta på hvarandra i tanke att det var fiender de stötte på. För att förekomma dylika misstag och återställa ordningen, lät konungen ungefär kl. 7 afblåsa striden och befalla trupperna att stanna der de stodo. Trubetskois läger i midten af de ryska förskansningarna, hvarest största delen af ryska artilleriet var uppstäldt, blef nu besatt af svenska trupper och således ryssarnes båda flyglar fullständigt skilda från hvarandra.

När striden sålunda afstannade, beslöto de inom vagnborgen ännu qvarvarande ryssarne att underhandla om dagtingan, hvilket ledde derhän, att ryske generalerne Dolgorucki, Archelowitz, Trubetskoi, Golovin och Buturlin måste stanna qvar, men det öfriga befälet och manskapet, som varit inom vagnborgen, fick tillstånd att aftåga till Ryssland, hvarefter vagnborgen besattes af två svenska bataljoner och ryssarne började arbeta på flottbrons återställande. Sedan detta var skedt, aftågade de den 21 November kl. 4 på morgonen, medförande sina gevär och 6 små fältstycken, men utan fanor och standarer.

Så snart, på ryssarnes venstra flygel, general Weide, som under striden blifvit sårad, erfor, att högra flygeln fått tillstånd att aftåga, begärde han detsamma äfven för den venstra, och konungen beviljade det, med tillåtelse derjemte för en hvar att medtaga så mycket lifsmedel han kunde bära, men inga vapen eller fanor, samt mot vilkor att ej vidare röfva, plundra eller bränna. Weide sjelf och hans högre officerare skulle qvarstanna. När detta var öfverenskommet, tågade på förmiddagen den 21 hela denna del af den slagna ryska hären, till ett antal af omkring 12,000 man, med blottade hufvuden och käppar i händerna, förbi konungen, som, med sina högre officerare, satt till häst på en höjd innanför den stora bastionen. Den segrande hären förlades i ryssarnes öfvergifna läger, der de uthungrade soldaterne fingo rikt byte och god tillgång på alla förnödenheter.

Sjelf höll konungen med sina lifdrabanter den 22 November sitt intåg i Narwa, der han mottogs med höga glädjerop af den räddade befolkningen. Kommendanten, öfverste Horn, blef för sitt välförhållande vid stadens försvar befordrad till generalmajor, och likaså öfverste Magnus Stenbock, som utmärkt sig under striden samt der blifvit sårad. Redan samma dag på eftermiddagen gjorde konungen med lifdrabanterne och lifdragonerne ett ströftåg längs Narowa-floden till Peipus-sjön och fann dervid å floden 120 fartyg från Pleskow, som skulle till ryska lägret föra 1,000 centner krut, 1,000 centner bly och 1,000 tunnor säd, jemte en stor myckenhet kött och fläsk, hvilket allt nu blef de segrandes byte. Detta utgjordes för öfrigt af hela ryska be-

lägringsartilleriet, af 151 fanor, 20 standarer och ryska fältkassan, hvilken dock ej uppgick till mer än 32,000 rubel, hvarföre man misstänkte att ryske generalerne tillegnat sig större delen deraf. Dolgorucki skall blifvit uppmanad att medelst korskyssning, som hos ryssarne gäller mer än den kraftigaste ed, bekräfta sin oskuld i detta hänseende, men vägrat, hvarföre så väl han som de öfrige generalerne qvarhöllos i fångenskap, hvilket sedermera blef för czaren en förevändning att under återstående delen af kriget qvarhålla fångne svenske officerare och vägra deras utlösning.

Ryssarnes förlust i döde och sårade har af Allart blifvit uppgifven till omkring 8,000 man, hvaraf dock knappt halfva antalet föll under striden, men de öfrige drunknade dels vid rytteriets flykt öfver Narowafloden och dels vid flottbrons bristande. I svensk fångenskap föllo 9 generaler, 11 öfverstar samt flere öfverstelöjtnanter och majorer, så att de fångnes antal, dock med inberäkning af deras betjening, utgjorde 132. Det öfriga befälet så väl som manskapet fick aftåga, emedan den svenska styrkan ej var tillräcklig att förvara dem. Å svenska sidan föllo 646 och sårades 1,205 man af fotfolket och dragonerna. Rytteriets och artilleriets förlust i döde och sårade finnes ej uppgifven, men synes varit föga betydande.

Sådant var, enligt de trovärdigaste uppgifter, förloppet af det ryktbara *slaget vid Narwa.* [1]) Det hade på det mest lysande sätt ådagalagt de svenska krigarnes mod och krigsduglighet i öfrigt. Sjelfve trodde de sig här kämpa mot en tiodubbel fiendtlig styrka, och det har äfven sedermera blifvit en trosartikel i svenska historien och dikten, att vid Narwa

»en mot tio ställdes
af retad Wasa-son.»

Sådant var visserligen icke förhållandet, emedan i sjelfva verket här kämpade på sin höjd en mot fem; men det är vackert så, och det kan i alla fall betraktas såsom något i krigshistorien oerhördt, att en här, uttröttad af sju dagars marsch å bottenlösa vägar, med otillräckliga förråd, så att den ofta lidit hunger, likväl utan tvekan anfallit en nära femdubbelt starkare fiende, väl förskansad och försedd med ett artilleri fyra gånger talrikare och äfven till beskaffenhet ojemförligt kraftigare än de anfallandes, samt att denna i förhållande till fiendens så ringa styrka genombrutit dess förskansningar, slagit fienden vid alla sammandrabbningar, bibringat den en förlust af manskap till samma antal som hela den anfallande härens, och slutligen tvungit

---

[1]) Jfr *J. Mankell,* Slaget vid Narwa, i kalendern Svea för 1874. — I riksarkivet finnas, utom *Allarts* ofvannämnda, på tyska författade berättelse till konung August om slaget vid Narwa, äfven en svensk berättelse om detta slag af gardesmajoren *von Numers* samt flera bref från *Carl Piper, Thomas Polus,* öfversten *Carl Magnus Posse,* österrikiske ministern *Wells,* m. fl. belysande de särskilda tilldragelserna under striden, oberäknadt ett par tryckta berättelser derom, som utgåfvos kort efteråt.

mer än dubbelt detta antal att nedlägga vapen. Ännu underbarare förefaller denna bedrift, då man besinnar att segern vans icke af härdade, under långvariga krig pröfvade krigare, såsom under trettioåriga kriget, utan till största delen af indelta regementen, hvilkas manskap dels aldrig, dels icke på de sista 20 åren sett någon fiende. Här, om någonsin, hade i sanning Carl XI heder af sitt indelningsverk.

Segerns möjlighet förklaras dock deraf, att ryska hären då befann sig i ett öfvergångsstadium, under hvilket den ännu ej hunnit sätta sig in i den nya organisation, czar Peter gifvit densamma, utan saknade både öfning och äfven förtroende till befälet. Vid hans tillträde till regeringen utgjordes ryssarnes bästa och mest öfvade fotfolk af omkring 40,000 strelitzer, hvilka voro czarens lifvakt samt, likasom de romerske prætorianerne och de turkiske janitscharerne, tillegnat sig makten att till- och afsätta regenter. De hade ock stått i spetsen för det ena upprorsförsöket efter det andra äfven mot czar Peter, och för att motväga samt slutligen kunna göra sig af med dem, hade han efter hand värfvat åtskilliga utländska regementen, bestående i synnerhet af tyskar och reformerta fransmän, som utvandrat i följd af religionsförföljelser, hvarjemte han äfven uppsatt några inhemska gardesregementen, utbildade på samma sätt som nu var inom det öfriga Europa i allmänhet brukligt. Med dessas tillhjelp hade han kufvat och upplöst strelitzerne efter deras sista uppror 1698 samt under följande året uppbringat sin på europeiskt sätt utbildade krigsmakt till 27 regementen fotfolk och 2 regementen dragoner, räknande tillsammans något öfver 30,000 man, af hvilka ungefär halfva antalet voro ryssar och de öfrige utländningar. Artillerister och ingeniörer voro likaledes utländningar, men rytteriet bestod till största delen af irreguliera, ehuru på europeiskt sätt indelade trupper. Dessa oregelbundna ryska trupper voro förträffliga till ströfpartier, men röjde i allmänhet alltför mycken brist på krigstukt, älskade framför allt fria fältet och funno sig alltid illa inom förskansningar, hvarföre ock i slaget vid Narwa ryska rytteriet skyndade bort, så fort tillfälle dertill erbjöds, hvilket väsentligt inverkade på stridens utgång. De ryska regelbundna trupperna åter voro ännu icke rätt förtroliga med sin nya organisation samt visade i allmänhet ovilja och misstroende mot befälet, som till en stor del utgjordes af utländningar, för att bättre kunna på europeiskt sätt öfva manskapet. De pålitligaste trupperna voro sålunda de utländska, och då dessa voro flera till antalet än hela svenska styrkan, är det verkligen förundransvärdt, att de vid detta tillfälle ej uträttade mera. Sådant kan svårligen förklaras annorlunda, än att förskansningarna voro alltför vidlyftiga för att vederbörligen kunna försvaras, hvarföre försvarslinien ock blifvit genom sin utsträckning så försvagad, att den utan svårighet kunde genombrytas. De ryska anordningarna under striden vittna också ej om någon synnerlig förmåga hos de ledande, hvaremot det svenska anfallet var med stor skicklighet ordnadt samt utfördes med beundransvärd kraft och beslutsamhet.

Jemför man slutligen båda härarnes hufvudpersoner, så finner man å ena sidan den 28-årige czar Peter, nu i sin fulla mannakraft, skynda att före striden sätta sig i säkerhet, sedan han först inledt sitt folk i det orättfärdiga kriget; å den andra Carl XII, en adertonårig yngling, i förtröstan på Gud och sin rättvisa sak ila till sina betryckta undersåtars hjelp, oaktadt allt afrådande från äldre erfarne krigare, så föra sitt folk till segern och, så snart den var vunnen, gifva de vackraste bevis af hofsamhet mot de öfvervunna. Vid denna jemförelse förefaller Peter den store bra liten. I framtiden gjorde han sig dock bättre förtjent af sitt ärofulla binamn, men för tillfället var hans rykte helt och hållet fördunkladt af Carl XII:s, som genom sin lysande seger tillvann sig icke blott sitt eget folks utan hela Europas beundran. Från alla håll höjdes lofsånger till hans ära, och flera skådepenningar förhärligade den otroliga bedrift han utfört. Sjelf röjde han intet öfvermod öfver den vunna segern, utan i den berättelse derom, som afsändes till Stockholm, utströk han med egen hand hvarje ord, som kunde tydas till beröm för honom sjelf eller hån mot de öfvervunne.

Segern vid Narwa, så ärofull den än var för Carl XII så väl som för de svenska vapnen, hade dock den menliga påföljd, att den betydligt ökade hans sjelfförtroende och gjorde honom ännu mindre än förut mottaglig för andras råd, samt att den ingaf honom alltför mycket förakt för de ryska stridskrafterna, hvilket, till stor olycka för både honom sjelf och hans folk, sedermera visade sig under de polska fälttågen.

Polska kriget 1700.

August II, född 1670, kurfurste af Sachsen 1694, konung i Polen 1697, hade, då han började krig mot Sverige, genom åtskilliga personliga egenskaper väckt ett visst uppseende, som öfvertygat åtminstone honom sjelf, att stora ting borde af honom uträttas. Han egde ett ganska ståtligt yttre, en sådan kroppsstyrka, att han kunde med blotta händerna hopböja eller räta en hästsko, en ovanlig färdighet i alla ridderliga öfningar, en liflig inbillning, mycken smidighet och fintlighet, samt hade dels genom en vårdad uppfostran och dels under omfattande resor vunnit en rik bildning; men han var tillika trolös och lättsinnig, osedlig, praktlysten, slösande och fåfäng ända till barnslighet. Det rika, lugna, men föga vidsträckta kurfurstendömet Sachsen ansåg han alltför ringa för sina stora egenskaper och hade derföre ifrigt eftertraktat att blifva konung i Polen, hvilket genom understöd af dervarande österrikiska partiet och genom utdelande af rika skänker slutligen lyckats honom. Dock hade han sedermera i Polen alltid emot sig ett rätt betydande parti, för hvilket den mäktige erkebiskopen i Gnesen, kardinalen *Michael Radziejowsky* stod i spetsen. Villigt lyssnande till Patkuls förespeglingar, trodde sig konung August genom förbundet med Danmark och Ryssland mot Sverige kunna förstora sitt nya rike med

Lifland och Estland samt beräknade äfven att genom kriget mot Sverige kunna vinna ett annat ifrigt eftersträfvadt mål. Detta krig skulle nemligen gifva honom förevändning att i Polen indraga så många sachsiska trupper som möjligt, med hvilkas tillhjelp och omstrålad tillika af den krigareära, han med säkerhet hoppades kunna förvärfva mot den unge, i krig alldeles oerfarne svenske konungen, han skulle göra sig lika enväldig i Polen som Carl XII var i Sverige, Fredrik IV i Danmark och czar Peter i Ryssland.

Planerna mot Lifland och Estland tycktes ock böra väsentligt befordras af det hos dervarande adel och tyska borgerskap rådande missnöje mot Sverige för de stränga reduktionsåtgärderna och ingreppen i lifländska adelns rättigheter. Så snart det i Lifland blifvit bekant, att Patkul vistades i Dresden, fick han redan i Februari 1699 bref från flera missnöjda lifländare, med uppmaning att arbeta på deras befriande från det svenska förtrycket, hvartill man lofvade honom kraftigt bistånd. Patkul sände då tvänne hemlige underhandlare, den ene till Lifland och den andre till Estland, hvilka foro omkring till de adliga godsen derstädes, värfvade anhängare och skaffade underskrifter på en uppsats, hvarigenom polske konungen inkallades. I Augusti 1699 skall denna uppsats, försedd med talrika underskrifter, blifvit till Patkul återsänd, och äfven bland borgerskapet, synnerligast i de större städerna, rådde samma emot Sverige fiendtliga sinnesstämning. August hade ock lofvat Riga att under hans styrelse få mindre skatter och större friheter, och många dervarande borgare skola hafva undertecknat en skrift i samma syftning som adelns samt hafva skickat den till polske konungen.

Saken var sålunda väl förberedd, men åtskilliga svårigheter mötte dock för utförandet. Den sachsiska krigsmakten hade August visserligen till sitt förfogande, men utan polska riksdagens bifall kunde han hvarken använda ett enda polskt regemente eller i Polen inkalla sachsiska trupper. Skulle åter krig mot Sverige blifva på en polsk riksdag föreslaget, vore det osäkert om riksdagen ville dertill samtycka, och i alla fall blefve förehafvandet då bekant och man ginge miste om fördelarna af en öfverrumpling. Konungen tillkallade derföre Radziejowsky och några andra af sitt motparti, förtrodde dem under tysthetslöfte den plan, som var i fråga, och utvecklade för dem alla anledningarna till en säker framgång, om man blott kunde finna svenskarne oförberedda. De polske stormännen, lockade af denna utsigt till rikets förstoring, gåfvo sitt samtycke, dock under förbehåll att polska folket åtminstone i början ej skulle inblandas i kriget, och så skred man till verkets utförande.

Flera sachsiska regementen sändes till Litauen, under förevändning dels att förbättra hamnen i Polangen, dels att tvinga de tvistande litauiska partierna till enighet. Enligt Patkuls plan skulle dessa trupper i medlet af December 1699 dragas så nära lifländska gränsen som möjligt, hvarefter Riga skulle öfverrumplas den 16

December, som var en lördag, då stadsboerne vanligen om aftonen gingo tidigare till hvila och man i allmänhet kunde vänta mindre uppmärksamhet äfven å besättningens sida. Sachsiske generalen Flemming, som hade öfverbefälet öfver de trupper, hvilka skulle verkställa öfverrumplingen, lät emellertid, upptagen af sitt frieri till och sitt bröllop med dottern till en af de litauiska stormännen, detta tillfälle gå sig ur händerna, och ehuru, enligt hvad här ofvan är nämndt, konung August genom sina vänskapsförsäkringar lyckats missleda så väl den eljest ganska sluge och uppmärksamme Maurits Wellingk som äfven svenska regeringen, började dock *Erik Dahlberg* ana oråd, i följd af de sachsiska truppsändningarna till Litauen, samt satte nu på eget bevåg Rigas fästningsverk i bättre skick och vidtog hvarjehanda andra försigtighetsmått dessutom, jemte det han gaf svenska regeringen del af sina misstankar.

Å den fiendtliga sidan bestämde man nu till öfverrumplingens utförande medlet af Februari 1700, då alla vattendrag voro frusna, hvarigenom trupprörelser skulle skyndsammare kunna försiggå. Sachsiska sändebudet i Moskwa, general Carlowitz, hade under sin hemresa derifrån tagit vägen genom Riga, då han sagt sig snart komma samma väg tillbaka samt begärt och erhållit Dahlbergs tillstånd att föra några packslädor med sina tillhörigheter genom staden. I dessa slädor hade man gömt några raska grenadierer, hvilka man öfverhöljt med halm och täcken, och som åtföljdes på kort afstånd af 80 väl beridna dragoner samt på något längre af hela sachsiska hären. Vid framkomsten till Riga, när mörkret inbrutit, skulle man uppgifva dessa slädor vara dem, för hvilka Carlowitz erhållit tillträde, och så snart porten öppnades, skulle grenadiererne rusa fram och bemäktiga sig densamma, hvarjemte dragonerne skulle i sporrsträck skynda till deras understöd och öfverfalla den svenska vakten samt på detta sätt bereda den öfriga sachsiska hären tillfälle att inrycka i staden.

Genom Dahlbergs försigtighetsmått tillintetgjordes likväl hela denna plan. Han hade utsatt en mängd förposter med sträng befallning att noga gifva akt på allt, och vid en sådan förpost upptäckte man slädarnes innehåll. De der gömde grenadiererne togos till fånga och ilbud afsändes genast till fästningen med underrättelse om fångsten. En annan förpost märkte de öfriga truppernas anryckande och skyndade likaledes att inberätta det till fästningen. Hela staden kom i rörelse, och när fienden nalkades densamma, fans allt ordnadt till ett verksamt försvar. Den 75-årige Dahlberg utvecklade en kraft och en omtänksamhet som satte alla i förvåning och fienden icke minst. Allt onyttigt folk drefs ur fästningen, och dess 2,000 man starka besättning användes så väl, att Flemming med sina 10,000 sachsare ej vågade företaga en stormning. Den 11 Februari hade hans öfverrumplingsförsök misslyckats, den 12 anföll han den strax söder om staden anlagda Kobrons skans, hvilken den 14 intogs och der 1,000 man sachsare förlades, hvarefter Dahlberg lät afbränna Rigas förstäder, på

det fienden ej i dem måtte finna skydd, samt började med 70 kanoner en häftig eld mot det sachsiska lägret tvärs öfver Dünafloden; men, då denna här är 1,500 alnar bred, kunde med den tidens kanoner föga uträttas.

Fiendtligheterna voro sålunda började, och det utan krigsförklaring. Också hade konung August lika litet som czar Peter några giltiga skäl för fredsbrottet att anföra. Han sökte likväl inför allmänheten rättfärdiga det tagna steget genom påståendet, att lifländarne begärt hans hjelp emot svenskarne, som emot Oliva-fredens vilkor anstält lifländska reduktionen och kränkt lifländarnes rättigheter; att han kunde understödja dem med samma rätt, som Carl XII understödde Holstein, och dylikt.

Det visade sig likväl snart, att lifländska adeln, på hvars resning mot svenskarne konung August ej mindre än Patkul så mycket räknat, icke var för dem särdeles mycket att lita på. Patkul, nu generalmajor i sachsisk tjenst, skickades genast efter det misslyckade anfallet mot Riga med 1,500 ryttare omkring i Lifland för att uppvigla befolkningen, men blott några skaror lifegne slöto sig till sachsarne, hufvudsakligen för att få plundra sina egna husbönder. Lifländska adeln åter höll sig stilla, afvaktande händelsernas utgång. Den förenade sig icke med sachsarne; men när Dahlberg uppmanade den att bidraga till landets skydd, svarades, att reduktionen borttagit alla medel dertill. Då han i Maj 1700 för landtdagen, hvilken han sammankallat i Riga, framlade afskrifter, dem han förskaffat sig af deras inbjudning till konung August, ville ingen vidkännas sitt namn, utan alla påstodo dessa vara falskt ditsatta och kallade Patkul en äretjuf.

Under tiden hade sachsiske generalen Carlowitz den 3 Mars med 2,000 man anfallit den vid Düna-flodens utlopp i hafsviken utanför Riga anlagda skansen Dünamünde, som hade en besättning af 500 man under öfverste Budbergs befäl. Skansen var föga beredd på ett fiendtligt besök, och då besättningen uppmanades att gifva sig, låtsade Budberg sig ej vara dertill obenägen, men utbad sig likväl och erhöll tre dagars betänketid, hvilken han använde att sätta försvarsverken i så godt skick det lät sig göra, samt svarade, när de tre dagarna voro förlidna, att han inbjöd sachsarne på »en god kallskål». De antogo inbjudningen, och den 14 Mars tidigt i gryningen gingo sachsarne öfver de tillfrusna grafvarna till storms, men mötte det tappraste motstånd ej blott af soldaterna, utan äfven af dessas hustrur, som öste kokhett vatten öfver de stormande. Desse förlorade 500 man, hvaribland 60 officerare och sjelfve befälhafvaren, general Carlowitz, densamme som förut varit konung Augusts sändebud hos czaren och som försökt medverka till Rigas öfverrumpling. Stormen blef afslagen, men ett par dagar senare uppfordrade de belägrade, efter erhållen förstärkning, åter besättningen att gifva sig, hotande med en ny storm. Soldaterne, tillfrågade om de hade lust att ännu en gång mäta sig med sachsarne, svarade enhälligt ja, men Budberg och det öfriga befälet ansågo det för fästningen omöjligt att uthärda en ny stormning, och så

gaf sig Dünamünde den 16 Mars, hvarigenom Rigas förbindelser åt hafssidan blefvo afskurna.

Dahlberg hade likväl från landsidan, så länge förbindelserna åt detta håll voro öppna, försett sig med tillräckliga förråd, hvilket ock var hög tid, ty så snart Dünamünde var taget, uppförde sachsarne söder om Riga på östra Düna-stranden ett befästadt läger, hvarifrån de sedermera hindrade all tillförsel åt detta håll. De voro likväl nu allt för svaga för en formlig belägring och åtnöjde sig derföre med att på detta sätt blokera staden, hvarjemte de gjorde flera försök att förleda Liflands befolkning till resning mot svenskarne. Då emellertid detta ej ville lyckas och blokeringen drog ut på tiden, kallades både Flemming och Patkul till Warschau för att biträda konung August i hans försök att förmå polska republiken till krig mot Sverige. Flemming och Patkul gjorde också sitt bästa för att söka öfvertyga polska senaten att efter Kobrons och Dünamündes intagande var Liflands eröfring en lätt sak, allenast dervarande sachsiska trupper erhölle förstärkning, då ock det nu återhållna missnöjet mot svenskarne skulle öfver allt i landskapet bryta ut i öppen resning; men de polske senatorerne hade ännu ej glömt Carl Gustafs segerrika framfart inom Polen, och dessutom var, efter det nyss slutade långvariga turkiska kriget, hären upplöst samt skattkammaren tömd. Man måste ock erkänna, att anfallet varit orättvist, och biskopen af Kujavien skref frimodigt till konung August, att hans angrepp mot Sverige var en öfverträdelse af all folkrätt och billighet, hvilket den Allsmäktige ej skulle lemna ostraffadt, om ej hans maj:t ändrade sitt förehafvande. Slutet blef ock, att senaten hänsköt frågan till polska riksdagen.

Under tiden hade sachsiske generalmajoren *Paijkul* fått öfverbefälet och sökt intaga en så fast ställning som möjligt, utan att dock kunna uträtta någonting mot Riga under de följande veckorna; men nu närmade sig 7,000 man af finska hären under generalmajoren *Georg Johan Maidels* befäl, för att undsätta Riga, och anföll den 6 Maj Paijkul vid Jungfernhoff så häftigt, att sachsarne lemnade i sticket sitt läger, der svenskarne ännu funno maten varm, hvilken ock blef första segerbytet. Sachsiska hären drog sig öfver Düna och förstörde bryggan efter sig samt erhöll kort derefter förstärkning af några regementen, hvilka hertigen af Kurland, som nu förklarat sig emot Sverige, afsändt under befäl af kurländske prinsen *Ferdinand*, hvilken härefter fick öfverbefälet. Å andra sidan erhöll svenska hären nu också förstärkning af 3,000 man, hvilka general *Otto Wellingk* medförde från Ingermanland, hvarefter han tog befälet öfver fälttrupperna; men sedermera stodo under flera veckors tid båda härarne gent emot hvarandra på ömse sidor om Düna-floden, utan att anfall skedde från någondera.

I medlet af Juli ankommo konung *August* och general *Steinau* med så stora förstärkningar till sachsiska hären, att den utgjorde 15,000 man, hvarjemte de medförde ett ganska betydligt belägringsartilleri. Den 16 Juli försökte de en öfvergång af floden, men blefvo tillbaka-

slagna af Wellingk, hvarefter de tågade hastigt uppför floden till Probstinghoff, ungefär 3 svenska mil ofvanför Riga, der de den 18 Juli började slå en ny bro, och då Maidel, hvilken Wellingk sändt med 3,000 man för att hindra öfvergången, den 19 på morgonen infann sig vid Probstinghoff, fann han fienden så starkt förskansad på samma sida om floden, att han ej kunde drifva den tillbaka. Tvärt om var det sachsiska hären, som nu tågade emot Wellingk, och då han, med de 8,000 man han kunde föra i striden, ej ansåg sig kunna mäta sig med de till antalet nära dubbelt öfverlägsna sachsarne, drog han sig till Dreilingshoff närmare Riga, hvars besättning han förstärkte med 4,400 man, så att den nu räknade 8,000 stridbare, samt tågade den 26 Juli med sina återstående 3,600 man norrut till Rujen på vägen mellan Wolmar och Pernau, för att skydda landet mot ströfverier af de polska kosackerna, som slutit sig till sachsiska hären.

Nu framryckte August till Jungfernhoff närmare Riga, inneslöt staden och började den 10 Augusti dess beskjutning med 103 kanoner och mörsare. Gamle Dahlberg lät dock ej skrämma sig och hade nu äfven tillräcklig styrka för stadens försvar, hvilket han ock skötte så väl, att fienden föga uträttade. Under tiden inlopp underrättelsen om konung Carls landstigning på Seland samt om den i Traventhal afslutade freden, då August började ångra hela krigsföretaget, afbröt belägringen den 9 September och begärde fransk bemedling af fred med Sverige; men konung Carl lät genom Piper svara franske ministern grefve Guiscard att freden väl vore konungen mycket kär, det hade han visat i sitt förfarande mot Danmark. Med konung August förhölle det sig dock annorlunda. Han hade gifvit alltför många bevis på sin trolöshet, att man kunde sätta någon lit till hans löften och försäkringar, och man måste derföre sätta honom ur stånd att å nyo bedraga. När sakerna voro bragta så vida, ville konung Carl gerna antaga Frankrikes bemedling, men väntade nu, att dess konung gjorde hvad honom såsom löftesman för freden i Oliva ålåg.

Kort derefter gjorde ock underrättelsen om ryssarnes anryckande mot Ingermanland August mindre böjd för fred, hvilket han dock väl aktade sig att låta Dahlberg märka, utan tvärt om skyndade han att med honom afsluta ett stillestånd på åtta dagar, hvilka han begagnade att öfver Düna föra sitt artilleri i säkerhet, hvarefter han skickade general Steinau mot fästningen Kockenhusen vid ryska gränsen, för att genom dess intagande erhålla en betryggad förbindelse med ryssarne. Den 23 September började fästningens belägring och den 7 Oktober kapitulerade den 600 man starka besättningen, hvarefter konung August redan i samma månad lät sin här intaga vinterqvarter, då fotfolket förlades i Kurland och rytteriet i Litauen. Sjelf begaf han sig till Warschau för att der hålla riksdag och rusta sig till följande årets fälttåg. Det nu afslutade hade föga motsvarat hans förhoppningar, och likasom han hade ringa heder af dess företagande, hade äfven utförandet icke ökat hans ära hvarken såsom statsman eller härförare.

Polska kriget 1701.

Efter segern vid Narwa yrkade Piper, Otto Wellingk och Maguus Stenbock, att konung Carl måtte antaga August II:s nu förnyade fredsanbud, men deremot så kraftigt och skyndsamt som möjligt förfölja de uppskrämda ryssarne, taga vinterqvarter i deras land, föda hären på deras bekostnad samt underblåsa det rådande missnöjet dels hos de kort förut kufvade strelitzerne, dels hos den förra regentinnan, prinsessan Sofia, och hennes anhängare, dels hos det af czaren till främmande seder tvungna folket i allmänhet. Man trodde sig på detta sätt kunna åstadkomma stora inre oroligheter i det vidsträckta riket och för en längre tid, möjligen för alltid, göra det för Sverige oskadligt. I början tycktes äfven konungen sjelf böjd för en sådan krigsplan, men han kom dock snart nog på andra tankar. Ryssarnes beteende under slaget vid Narwa hade ingifvit honom ett så djupt förakt för dem, att han trodde sig när som helst kunna krossa en dylik fiende. Ett krig i Ryssland var dessutom föga lockande för både befäl och soldater, emedan dess kalla luftstreck och folkets fattigdom lofvade stora försakelser och ringa byte. Sannolikt var det ock ej så få bland konungens omgifning, som förestälde honom detta och sökte väcka hans håg för det både mera ärofulla och i alla afseenden mera lockande kriget mot konung August, synnerligast om detta kunde förflyttas ända in i det rika Sachsen. Hos Carl hade dessutom August genom sin falskhet och sina utan all anledning å Sveriges sida företagna fiendtligheter väckt så mycken större förbittring, som båda konungarne voro med hvarandra beslägtade; Augusts mor, danska prinsessan Anna Sofia, var nemligen en äldre syster till Carl XII:s mor. För denna sin trolöshet mot en frände och granne skulle nu August få dyrt plikta, och det var äfven särdeles lockande för Carls stolthet att kunna inom en kort tidrymd tukta alla tre fienderna, som mot honom uppträdt.

Konungens beslut blef ock att taga vinterqvarteret i Lifland och nästa vår vända sig mot August. Sedan de från Sverige väntade förstärkningarna ankommit, skulle han tåga mot sachsarne, drifva dem från de svenska gränserna och återtaga de orter, hvilka sachsarne under det föregående fälttåget intagit, hvaremot man endast skulle gå försvarsvis till väga mot ryssarne. Vid Narwa stannade konungen ej längre än till den 13 December, då han med sin hufvudstyrka uppbröt till Lifland och tog sitt vinterqvarter i Lais, en gammal adelsborg, sex mil norr om Dorpt, der trupperna fingo hvila ut till inemot medlet af följande året. Mot sachsarne, som från Kockenhusen oroade södra Lifland, stäldes öfverste *Schlippenbach* med en mindre styrka vid Marienburg och öfverste *d'Albedyhll* vid Ronneburg. Till Ingermanlands och Finlands försvar afsändes generalmajor *Cronhjort* med 6,000 man finska trupper, och den 25 December skickades generalmajor *Magnus Stenbock* med 1,000 man öfver den tillfrusna Peipus-sjön för att intaga

staden Augdow, hvilken dock försvarades så väl, att Stenbock på nyåret måste återvända med oförrättadt ärende.

Under första hälften af året 1701 lågo hufvudhärarne stilla i sina vinterqvarter, men lilla kriget fortfor likväl med hvarjehanda ströftåg, så från ryska som svenska sidan. Ryssarne härjade och brände hvar de kommo åt inom svenska området, och svenskarne förforo på samma sätt inom det ryska. Generallöjtnanten *Jakob Spens* sändes den 10 Februari med 2,000 soldater samt ungefär lika många väpnade est- och lifländska bönder mot ryska staden Petschora, då en välmående handelsort, der man hoppades rikt byte. Försöket att öfverrumpla den misslyckades, men oaktadt den försvarades af en den svenska till antalet vida öfverlägsen rysk styrka, trängde svenskarne dock in i staden, som af bönderna sattes i brand och förstördes. Andra svenska ströfpartier framträngde ända till Pleskow och ödelade trakten deromkring. Generalmajor *Cronhjort* bröt från Ingermanland in å ryska området och ödelade 1,500 byar, medan öfverste *d'Albedyhll* stridde mot sachsarne vid Kockenhusen, tog flera proviantforor och ökade derigenom svenska härens förråd i Wolmar. På det hela fördes emellertid kriget, synnerligast mellan ryssar och svenskar, hufvudsakligen med härjande och brännande, till stor förlust för bådas fredliga befolkning, men till föga heder för den väpnade styrkan.

Under tiden sökte August förgäfves förmå polska republiken att deltaga i kriget mot svenskarne, oeh hans hopp stod nu endast till czar Peter, som också gjorde allt för att uppmuntra honom att ihärdigt och kraftigt fortsätta kriget. Sjelf hade czaren ingalunda blifvit modfäld af nederlaget vid Narwa, utan med vanlig raskhet och verksamhet åter ordnat sina stridskrafter samt genom hvarjehanda tvångsåtgärder mer och mer ökat dem. Vid ett möte med konung August i staden Birzen ej långt från kurländska gränsen, från den 26 Februari till den 14 Mars 1701, förband han sig att under tre år till konungen betala 2 millioner rdr och sända 20,000 ryssar till Polen, för att af Augusts officerare lära det europeiska krigsväsendet, samt i stället mottaga så många sachsare konungen kunde sända honom för att lära hans ryssar europeisk taktik. Han skulle äfven söka genom rikliga vängåfvor vinna de inflytelserikaste männen vid polska riksdagen att förmå denna till krigsförklaring mot Sverige, då Lifland skulle blifva priset härför. Sedan båda monarkerne under rikliga måltider och väldiga dryckeslag sammanvarit ett par veckor och lofvat hvarandra en orubblig vänskap, åtskildes de, hvarefter czaren vände tillbaka till Ryssland och August for till Grodno att hålla riksdag.

I svenska högqvarteret gick det äfven muntert till. Man roade sig med jagt, hvarjehanda krigiska lekar och dansade å bondbröllopen flinkt om med bygdens tärnor. *Magnus Stenbock* eller »Måns Bock», såsom kung Carl vanligen kallade honom, var själen i dessa nöjen. På Carlsdagen, den 28 Januari 1701, tillstälde han på morgonen en stor jagt och på eftermiddagen ett värdskap, hvartill han sjelf ordnat

alla prydnader och äfven skrifvit verserna, ty Måns Bock var icke blott en ganska duglig krigare, utan äfven på lediga stunder både artist och poet. Så såg man här, bland många andra sinnebilder, Sveriges rike under bilden af ett härligt träd, hvars frukt den hvita polska och den svarta ryska örnen sökte bortsnappa, men vid trädets fot låg ett lejon, som med sin ena ram grep den svarta örnen i vingen med sådan kraft, att en mängd fjädrar lossnade, och den hvita örnen flydde skrämd undan. På en annan tafla sågs ett lejon som öppnade en råttfälla, hvarur stora skaror af råttor sprungo bort, under det lejonet sade: »Går och säger det för Petrus». Det var likväl icke nöjen, som mest upptog Carls tid. Han red nästan hvarje dag omkring till soldaternes särskilda qvarter, tog noga kännedom om allt samt vakade omsorgsfullt öfver ordningens upprätthållande och manskapets vård. Detta, hvilket konungen ej velat inqvartera i städerna, emedan sådant skulle menligt inverkat på krigstukten, började emellertid mer och mer lida af de ofta dåliga qvarteren under en vinter, som var ovanligt kall och snöig. Smittosamma sjukdomar började härja bland trupperna. Af Dalregementet dogo 270 man, af Vestmanländingarna nära 400. Sjelf besökte konungen utan fruktan för smittan de sjukes qvarter och vidtog så kraftiga anstalter, som kunde tillvägabringas för farsotens hämmande, samt undgick lyckligen att träffas deraf, ehuru både hans frände, pfaltzgrefven Adolf Johan, och äfven åtskilliga bland hans betjening blefvo offer derför. Hären var likväl af den rådande sjukligheten så försvagad, att man ej kunde tänka på några krigsrörelser förr än förstärkningar ankommit.

Dessa anlände från Sverige till Reval den 17—20 Maj och aftågade efter några dagars hvila, till den öfriga hären, som derigenom erhöll en tillökning af nära 11,000 man. För att lemna rum åt de nya trupperna afgick konungen under sista veckan af Maj med de gamla till Dorpt, i hvars grannskap nya qvarter intogos.

Under tiden hade Dahlberg i Riga förberedt en öfvergång af Dünafloden genom byggandet af en mängd flatbottnade kanonpråmar samt en flottbro, och så snart dessa anordningar voro fullbordade, sammandrog konungen vid Dorpt omkring 18,000 man, med hvilka han den 17 Juni tågade till Wenden, der han stannade några dagar samt fortsatte sedermera den 2 Juli sitt tåg i sydlig riktning, likasom han ämnat sig till Kockenhusen, der sachsiske fältmarskalken *Steinau* samlat större delen af sin styrka, förstärkt med 10,000 ryssar under furst Repnins befäl. Då Dahlberg nu sände 600 man till Kirchholm, tog Steinau för gifvet, att svenska hären skulle der öfvergå Düna-floden, hvarföre han drog sina trupper ditåt; men i stället tågade Carl den 7 och 8 Juli öfver Neuermühl till Riga, nedanför hvilken stad öfvergången verkstäldes tidigt på morgonen den 9 Juli.

Anstalterna voro så väl träffade af Dahlberg och Carl Magnus Stuart, att 7,000 man på en gång landsattes. Företaget var emellertid ytterst vågadt, emedan på motsatta stranden af den strida och

breda floden stod en till antalet öfverlägsen, med betydande artilleri försedd här, visserligen för tillfället alltför mycket spridd, emedan man antagit, att öfvergången skulle verkställas längre söderut, men hvilken fiendtliga här dock lätt kunde åter samlas, innan öfvergången hunne verkställas. Man hade ock gjort konungen flera föreställningar att vid detta tillfälle ej blottställa sin egen person, men så snart allt var i ordning, gick han i en mindre båt och följde med de första farkosterna. Främst bland dessa voro flera båtar fylda med gödsel och fuktad halm, hvilken antändes och hvars rök, som af vinden drefs mot fienden, hindrade denne att upptäcka den egentliga landstigningspunkten. De sachsiska kanonerna började dock lifligt spela, och generalmajor *Paijkul*, som med sina trupper stod närmast, drog dessa i hast tillsammans för att hindra öfvergången. Svenska gardets grenadierer stego först i land och bland dem konungen, som gladt ropade till dem: »Se så, mina bussar, nu äro vi här och Gud skall nog hjelpa oss än längre». Paijkuls skaror kastade sig öfver de landstigne, men lifdrabanterne under *Arvid Horn* och lifregementet under *Jakob Spens* mötte så modigt det till antalet vida öfverlägsna sachsiska rytteriets anfall, och fotfolket, som fått befallning att ej skjuta förr, än det såg hvitögat på fiendens manskap, gaf så mördande salvor, att sachsarne måste draga sig tillbaka, och vid åsynen häraf flydde hela ryska hjelptruppen, utan att hafva på något verksamt sätt deltagit i striden.

I detsamma ankom *Steinau*, ledd af kanondundret, sedan han förgäfves väntat svenskarnes anfall längre åt söder, hejdade de tillbakavikande sachsarne, ökade med sina trupper deras styrka och förde dem åter i striden, medan prins *Ferdinand* af Kurland samlade en mängd rytteri och anföll svenska högra flygeln. Under tiden hade dock ett större antal af de svenska trupperna kommit öfver floden, och så väl sachsarne som kurländarne blefvo tillbakaslagne, ehuru i synnerhet prins Ferdinand gjorde allt för att lifva de sinas mod. Han fick två hästar skjutna under sig, och en svensk soldat gaf honom under handgemänget ett så kraftigt slag med muskötkolfven, att han bars sanslös ur striden. Steinau och Paijkul förnyade ännu en gång anfallet samt blefvo båda sårade, men oaktadt sachsarne denna dag kämpade modigt och ihärdigt, blefvo de dock slutligen drifna på flykten, då några begåfvo sig till Dünamünde, men de flesta åt Kobron. Carl förföljde de senare, som äfven öfvergåfvo Kobrons skans, hvilken af dem sprängdes i luften. Kl. 10 f. m. var allt slut, och konungen, hvilken, som vanligt, modigt deltagit i striden, samlade nu hären till bön och tacksägelse för segern [1]). Den hade kostat svenskarne 500 döde och sårade; sachsarne 1,500 man, som stupat eller sårats under striden, och 500, som tagits till fånga; ryssarne 400 man, som på en holme i Düna modigt försvarat sig intill sista man, utan att antaga den dem erbjudna dagtingan. Fiendens artilleri, tross samt rika upplag af proviant och allehanda krigsförnödenheter föllo dessutom i svenskarnes händer.

[1]) Jfr *Fryxell*, Berättelser, XXI: 150—153.

Sådant var förloppet af den berömda *öfvergången öfver Düna*, en bland Carl XII:s vackraste krigsbedrifter, hvars följder ock blefvo ganska vigtiga. Fruktan för svenskarne och deras hjeltekonung blef häraf ytterligare ökad, ryssarne flydde hem till sitt land igen och sachsarne vågade ej stanna förr än de kommit in i Preussen. Hela Kurland låg nu öppet för svenskarne och redan den 10 Juli sändes generalmajor *Carl Gustaf Mörner* med 1,500 ryttare till hertigdömets hufvudstad Mitau, som utan motstånd utrymdes af besättningen och der 8,000 musköter, 9,000 par pistoler, färdiga klädningar till omkring 8,000 man, åtskilliga andra förråd samt en kista med fingerslånga guldstycken, som af czar Peter blifvit sända till konung August, för att deraf låta mynta dukater, utgjorde svenskarnes rika byte.

Den 12 Juli uppbröt Carl XII från Kobron, sedan han skickat öfverste d'Albedyhll att, understödd af några krigsfartyg, blokera Dünamünde. Sjelf drog han uppför Düna till Linden, der han inträffade den 16 Juli, och då han der fick underrättelse, att sachsarne redan utrymt Kockenhusen samt att Steinau tågat till Birzen, för att draga till sig nya ryska hjelptrupprr, stälde konungen sin marsch vesterut till Bauske, der han inträffade den 26 Juli och inlade en stark besättning, hvarefter han sände generalmajor *Knut Posse*, med en afdelning, till Birzen, för att af dervarande polska kommendant utfordra i skansen qvarlemnadt sachsiskt artilleri, hvilket ock utlemnades. Kort derpå erfor konungen, att ryssarne skilt sig från sachsarne och att de senare öfver Kowno och Marienburg närmat sig Danzig. Han stannade nu ett par veckor i Bauske, hvarifrån han uppbröt den 11 Augusti samt tågade derefter längs litauiska gränsen allt längre vesterut till Grobin vid Libaufloden, der han stannade den 2 September samt besatte och befästade den vid flodens mynning belägna staden Libau.

Medan konungen låg i Grobin, anropades hans beskydd af familjen Sapieha, som länge varit den mäktigaste i Litauen, men vid denna tid hårdt ansattes af furst Wisniowiecki, en af Polens främste stormän, och grefve Oginski, som hade stort inflytande i Litauen, med hvilka bröderne Sapieha lågo i öppen fejd. Redan under sitt vistande i Bauske hade Carl XII öppet yrkat på Augusts afsättande från polska konungavärdigheten och härtill lofvade nu Sapiehska slägten sitt biträde, hvaremot Carl XII sände tre ströfpartier in i Samogitien för att skydda denna slägts dervarande egendomar. Den 29 September fick svenska hären gå i qvarter i vestra Kurland, då högqvarteret togs vid slottet Würgen, men sjelf bodde konungen i tält under följande hösten och en del af vintern.

I November kommo ytterligare 3,200 man från Sverige till Libau att förstärka hären, hvarjemte talrika rekryter anlände till Riga, för att göra de dit afgångna regementen fulltaliga. Sjelf företog konungen i början af December ett ströftåg inåt Litauen, emedan hans trupper blifvit vid flera tillfällen oroade af Oginskis folk, men, då litauerne öfverallt veko undan, återvände han till Würgen den 30 December. Un-

der tiden hade d'Albedyhll den 11 December intagit Dünamünde, der betydliga förråd af ammunition togos.

Den styrka, Carl XII lemnat i Finland, Ingermanland, Estland och Lifland, när han i Juli inryckte i Kurland, uppgick till öfver 30,000 man, hvaraf dock något mer än halfva antalet utgjorde besättningar i gränsfästningarna. De öfrige voro fördelade i tre kårer, af hvilka en af 6,000 man under generalmajor *Cronhjort* stod i Ingermanland, en annan af omkring 3,000 man under öfverste *Hastfehr* i Estland och den tredje af nära 6,000 man under öfverste *Schlippenbach* i Lifland, hvilka under största delen af året 1701 lyckats hålla ryssarne ifrån svenska gränsen, ehuru dessa afdelningar voro allt för svaga att motstå de ryska stridskrafterna, om dessa blifvit sammandragna till ett gemensamt anfall.

Czar Peter hade vid Pleskow sammandragit en styrka, hvilken, troligen något öfverdrifvet, uppgifves hafva utgjort omkring 40,000 man. Då svenske öfverstelöjtnanten Hans Henrik von Liewen i slutet af Augusti med 250 man gjort ett ströftåg emot ryska gränsen och drifvit på flykten en ojemförligt talrikare rysk ryttareskara, hvilken, sannolikt också mycket öfverdrifvet, säges hafva uppgått ända till 8,000 man, lät czaren 20,000 man i tre afdelningar under Scheremetieffs befäl den 5 September anfalla Schlippenbachs framskjutna posteringar, men de försvarade sig så modigt och Schlippenbach kom dem så raskt till undsättning samt ordnade striden så skickligt, att ryssarne med stor förlust blefvo tillbakaslagne, för hvilken bragd Schlippenbach befordrades till generalmajor; men sedan han vid vinterns inbrott intagit vinterqvarter vid Errastfehr, hämnades Scheremetieff genom att den 30 December öfverrumpla honom, då han, efter att hafva lidit betydande förlust, måste draga sig undan ända till Sagnitz, hvarefter fienden återvände inom ryska gränsen.

Under loppet af detta år företogs äfven en svensk expedition mot ryska staden Archangel vid Hvita hafvet, en blomstrande handelsort, öfver hvilken czaren från Holland, England, Hamburg och Lübeck erhöll en mängd krigsförnödenheter af alla slag. Under vinterqvarteret i Lais beslöt man derföre att söka göra slut på denna tillförsel. Den 20 Mars 1701 uppsattes en instruktion för kaptenen vid flottan *Lewen*, som med detsamma fick titel af kommendör, att, med några lätta och snällseglande fartyg, i början af April segla till Archangel, uppbränna staden, med dervarande skeppsvarf, fartyg och krigsförnödenheter samt derefter konfiskera allt krigskontraband på de utländska fartyg, som vanligen vid sommarens början seglade till Hvita hafvet. Instruktionen sändes till presidenten i kammar- och kommersekollegierna, grefve Fabian Wrede, med tillåtelse att deri tillägga hvad ytterligare kunde erfordras. Först den 29 April erhöll dock Lewen i Carlskrona, dit han nyss återkommit från en annan expedition, af generaladmiralen Hans Wachtmeister befallning att utrusta två fregatter, med hvilka han den 30 April afgick från Carlskrona, men kom ej förr än den 11 Maj

till Göteborg, der han af stationsbefälhafvaren, amiral Sjöblad, fick sig tillstäld konungens instruktion, med ett senare af konungen gjordt tilllägg, att Lewen borde söka göra försänkningar i Dwinaflodens mynning för att hindra all ytterligare segelfart derstädes. Den 27 Maj blef expeditionen färdig att afgå. Den utgjordes af 3 fregatter om 46, 40 och 26 kanoner samt 4 smärre krigsfartyg med tillsammans 19 kanoner, och hela besättningsstyrkan uppgick till 828 man. Vid ankomsten till Dwinas mynning den 26 Juni möttes man af den nedslående underrättelsen, att befälhafvaren i Archangel, furst Prohorskoi, redan några veckor förut af holländska fartyg fått kännedom om den svenska expeditionen, hvarföre alla lotsar blifvit borttagna, stadens besättning ökad från 600 till 1,800 man, ett fäste anlagdt vid det smalaste inloppet, samt de kraftigaste anstalter äfven i öfrigt vidtagna till stadens försvar. Under sådana förhållanden och då inga lotsar kunde erhållas att föra fartygen uppför Dwinafloden, måste man låta de större krigsfartygen stanna vid flodmynningen, men de mindre jemte de störres bemannade slupar sändes mot aftonen uppför floden under kaptenen Carl Gustaf Wachtmeisters befäl. Fartygen förde fransk flagg, men deras fiendtliga afsigt blef dock snart upptäckt af ryssarne; som från det nya fästet började mot dem en liflig eld och då, vid den infallande ebben, ett par af fartygen stannade på grund, af hvilka det ena sprängdes i luften och det andra togs af ryssarna, måste Wachtmeister återvända med de öfriga. Man ansåg sig nu böra öfvergifva hela företaget och expeditionen seglade hemåt, sedan några ryska byar vid kusten blifvit uppbrända. Under hemresan undersöktes alla mötande handelsfartyg, men intet fans innehålla krigskontraband, och den 15 Augusti återkommo fartygen till Göteborg, med oförrättadt ärende, hvartill dess fördröjda afsändande varit väsentligen vållande. Också blef Lewen af den krigsrätt, som tillsattes för att undersöka förloppet, frikänd från allt ansvar.

I konungens vinterqvarter hölls sträng krigstukt. Alla plundringar och allt öfvervåld mot den fredliga befolkningen voro förbjudna. Morgon- och aftonböner skulle af alla ovilkorligen bevistas. Hos hvarje krigare inskärptes ovilkorlig lydnad mot befälet. Vapenöfningar anstäldes af alla slag, utom i sådana rörelser, som voro beräknade för återtåg, ty något sådant fick aldrig komma i fråga. Strängt härdade skulle också alla vara, och häri föregick konungen alltid med eget exempel. Sjelf bodde han, såsom redan är nämndt, i tält ända till långt fram på vintern, och om kölden någon gång var allt för stark, lät han i tältet inbära glödgade kanonkulor. Der tillbragte han för öfrigt nästan endast nätterna, ty hela dagarne igenom satt han på hästryggen, ilande i fyrsprång från ena qvarteret till det andra, och när en häst tröttnat, tog han genast en annan, som närmast var till hands. Ju värre det regnade, snöade eller stormade, desto säkrare kunde man vara att finna konungen i rörelse; ty han ville visa sina krigare, att han aldrig lät skrämma sig af något oväder och att de lika litet borde

göra det. Någon gång öfvade han ännu det gamla okynnet, hvilket han lärt sig i hertigens af Holstein sällskap, att slå in rutorna för hertigen, som nu äfven var hos honom, samt för åtskilliga generaler, dem han tyckte om och hvilka det roade honom att spela detta puts, hvarföre de också till honom inlemnade en i vederbörlig form affattad underdånig supplik, att vid högqvarteret måtte anställas en kunglig glasmästare. I allmänhet voro dock de pojkaktiga upptåg, hvartill den sextonårige ynglingen låtit af hertigen förleda sig, nu af den nittonårige bortlagda.

Med de inre regeringsärendena tog konungen föga befattning, dem lemnade han åt den regering han förordnat under sin frånvaro i kriget, men åt förhållandet till främmande makter måste han dock egna en viss uppmärksamhet, ehuru han alltid fann sig besvärad af utländska ministrars närvaro i sitt läger, synnerligast som dessa voro särdeles ifriga med fredsbemedlingar. Redan i Januari 1701 hade franska sändebudet gjort åtskilliga försök att få konungen benägen för fred, föreställande honom, att, derest han fortsatte kriget mot både konung August och czaren, kunde man hvarje ögonblick befara ett anfall från Danmark, möjligen äfven från Brandenburg. Holländska och engelska sändebuden arbetade likaledes på att tillvägabringa fred mellan de nordiska makterna, och kejsaren skickade till honom grefve von Wells med dylika uppmaningar, hvilka äfven understöddes af Piper, Rehnsköld och Otto Wellingk; men allt förgäfves. Carl förklarade, att han aldrig kunde tro »den menedaren August» och således aldrig ville med honom sluta någon fred.

Augusts afsättande från polska konungavärdigheten hade numera hos Carl XII mognat till ett fast beslut, som hade en ganska väsentlig inverkan på både hans egna och på Sveriges öden. Förhållandena i Polen voro ock nu sådana, att detta beslut icke var så förfluget eller overkställbart, som det vid första påseendet kunde synas. Vi hafva förut nämnt, att August bland de polska stormännen hade flera fiender, som af honom befarade försök att göra sig enväldig i Polen. Det hade också varit endast genom mutor och det österrikiska partiets understöd, som han blifvit Polens konung, och der voro ännu många som tyckte, att han aldrig bort blifva det, och som icke voro obenägna att medverka till hans skiljande från en värdighet, hvilken han visat sig så litet värdig.

En bland dessa missnöjda var den förre polske konungen Johan Sobieskis äldste son *Jakob Sobieski*, som efter faderns död ifrigt sökt blifva hans efterträdare, men icke lyckats häri. Han saknade ock de egenskaper, som gjort fadern så ryktbar, var en i allo obetydlig person så till sitt yttre som till själsegenskaperna, och hade också icke särdeles många anhängare inom riket, hvarföre han i stället sökte stöd utifrån. Då det österrikiska partiet arbetade för kurfursten af Sachsen samt det franska för prinsen af Conti, vände sig prins Jakob till svenska regeringen, hvilken han skall hafva erbjudit Kurland och Samogitien,

samt lyckades äfven för sin sak vinna Bengt Oxenstierna, dock utan att något kraftigare steg togs till hans fördel. Sedermera, när han fick kunskap om Carl XII:s ovilja mot August, skref han i Oktober 1700 till honom det ena brefvet efter det andra, anbefallande sig i hans ynnest och erbjudande sitt biträde till fullföljande af hans planer. Carl XII trodde sig dock först böra höra sig före hos franska hofvet, huruvida ej detta fortfarande önskade prinsen af Conti till Polens konung och derföre ville biträda till Augusts afsättning; men Ludvig XIV var nu alltför mycket upptagen af spanska arfföljds-frågan att vilja inblanda sig i dessa polska angelägenheter, och prinsen af Conti sjelf var så förbittrad öfver polackarne, som mottagit hans penningar och sedermera svikit sina löften, att han icke visade någon vidare åtrå efter deras krona. Härefter synes Carl XII verkligen tänkt på prins Jakobs upphöjelse, ehuru han icke öppet gaf någon sådan afsigt tillkänna.

Andra anhängare inom Polen hade Carl XII i bröderne *Sapieha*, af hvilka den ene, *Johan Casimir*, var litauisk kronfältherre, och den andre, *Benedikt*, Litauens skattmästare. Deras slägt hade länge varit den mäktigaste i Litauen, men, såsom här ofvan är nämndt, under den senaste tiden blifvit af öfvermäktiga fiender bragt i svårt trångmål, hvarföre de begärt och erhållit Carl XII:s hjelp.

Den inflytelserikaste bland de missnöjde inom Polen var dock *Michael Radziejowsky*, kardinal, erkebiskop af Gnesen och polska kyrkans främste prelat. Han var son till den i föregående delar flerstädes omnämnde polske flyktingen i Sverige Hieronymus Radziejowsky samt hade genom mäktiga slägtförbindelser och lysande egenskaper stigit till den värdighet han innehade, den högsta i riket näst konungens. Vid konungavalet hade han tillhört Augusts motparti, men sedermera genom dennes förespeglingar att kunna åt Polen återvinna Lifland låtit öfvertala sig att samtycka till infallet i detta landskap. När detta misslyckades och Carl XII, efter segern vid Narwa, närmade sig Polens gränser, visade så väl Michael Radziejowsky, som många andra polska stormän, mycken förtrytelse öfver det trolösa och utan all anledning företagna anfallet mot Sveriges besittningar samt yrkade ifrigt, att polska republiken på intet sätt borde inblandas i detta krig mellan Sverige och kurfursten af Sachsen. Kardinalen inlät sig ock nu i en brefvexling med Carl XII och började tillika hemliga underhandlingar med svenska sändebudet i Warschau *Georg Wachschlager*, så väl som med Jakob Sobieski, samt uppträdde vid polska riksdagen såsom bestämd motståndare till alla Augusts försök att inblanda polska riket i kriget mot Sverige.

Inom Polen funnos för öfrigt många andra, som dels af gammalt tillhörde Augusts motparti, dels ogillade angreppet mot Lifland, hvilket de befarade stå i samband med hemliga sträfvanden till envälde i Polen, dels afskydde Augusts trolöshet och utsväfvande lefnadssätt. Wachschlager, som var en ganska slug man och noga kände alla pol-

ska förhållanden, försummade icke att sätta sig i förbindelse med dessa missnöjde och uppmanade dem att vända sig till Sveriges konung. Redan i Januari 1701 kom ock från flera ibland dem en skrifvelse till Carl XII, med framställning om Augusts afsättning och Jakob Sobieskis upphöjande å polska tronen i hans ställe, hvarefter Carl lät till riksdagen och till flera inflytelserika personer i Warschau skrifva åtskilliga bref, i hvilka polska folket varnades för Augusts envåldsplaner och uppmanades att vaka öfver upprätthållandet af sin urgamla frihet. August befalte Wachschlager lemna Warschau, men han svarade, att han var sändebud icke blott hos konungen, utan äfven hos republiken, som fortfarande stod i vänskapligt förhållande till Sverige. Han stannade ock ännu någon tid under Radziejowskys beskydd, men måste dock slutligen lemna Polen, der han likväl redan lyckats utså rätt många oenighetsfrön.

När Carl XII, efter öfvergången af Düna-floden, stod hotande vid Litauens gränser, skref Radziejowsky till honom ifriga uppmaningar att icke rycka in i Polen, som gerna ville behålla freden med Sverige. Häruppå svarade Carl i ett bref af den 30 Juli 1701, bland annat: »Jag anser ovedersägligt, att eder konung velat småningom utplåna polska folkets rättigheter, nedbryta och tillintetgöra dess allmänna friheter och slutligen, med republikens öfverändakastande, tillrycka sig högsta makten, ja, sjelfva enväldet. Detta hans djerfva förehafvande är väl genom vår sista seger temligen dämpadt; men emedan han nu en gång satt sig sådant i sinnet, lärer han icke lemna någon utväg dertill oförsökt. Till att i tid förekomma en dylik olycka finnes näppeligen något bättre medel än att afsätta honom från tronen, hvilken han ock gjort sig ovärdig genom att hafva brutit så många dyrt besvurna löften. Härpå beror både Polens och Sveriges lugn, hvarföre vi böra med all ifver bringa ett sådant förslag till verkställighet.»

Till polska riksdagen afsändes en dylik skrifvelse, och Carl XII hade sålunda nu öppet uttalat sin föresats att söka tillvägabringa Augusts afsättande. Det väckte stort uppseende ej blott i Polen, utan hos alla europeiska makter, och i allmänhet fann man ett sådant försök vittna om alltför mycken förmätenhet hos den unge svenske konungen. Äfven från Sverige kommo många föreställningar häremot, jemte ifriga uppmaningar till en snar fred; men Carl lät häraf ej rubba sig i sin föresats, hvari han ock styrktes så väl af åtskilliga bland sina generaler som i synnerhet af Wachschlager, hvilken försäkrade honom, att i följd af oenigheten och sjelfsvåldet inom Polen skulle denna föresats utan svårighet kunna bringas till verkställighet. Bröderne Sapieha yrkade ifrigt på hans inblandning i Polens angelägenheter, och så företog Carl mot slutet af året 1701 det här ofvan omnämnda ströftåget inåt Litauen, hvarigenom han i sjelfva verket redan uppträdde fiendtligt inom polska området.

August försummade också ej att uppmana den riksdag, som nu var församlad i Warschau, till krig mot den svenske konungen, hvil-

ken sjelf brutit freden med polska riket; men riksdagen fans icke hågad härtill, utan beslöt endast till Carl XII aflärda en beskickning, som skulle uppmana honom att lemna landet, i annat fall finge han polska republiken till fiende.

När August sålunda icke kunnat förmå polska riket till krig emot Sverige, sökte han så mycket ifrigare underhandla om fred. Han vände sig i sådant hänseende till *Maria Aurora von Königsmarck*, sondotter till Hans Christofer och brorsdotter till Otto Wilhelm von Königsmarck, hvilka i det föregående blifvit vid flera tillfällen omnämnda. Hon hade förut stått till August i ett ganska nära förhållande och lät nu utan svårighet öfvertala sig att framföra hans budskap till Carl XII i hans vinterqvarter vid Würgen. Lika berömd för sin skönhet som sin qvickhet och sina kunskaper, var hon ock sjelf öfvertygad om sin oemotståndlighet och mottog med nöje ett uppdrag, hvilket skulle sätta henne i tillfälle att pröfva makten af sina personliga företräden på den 20-årige svenske konungen, som redan väckt hela Europas beundran genom sitt mod, men hvilken man också tillskref en afgjord kallsinnighet mot det täcka könet. Hon infann sig i Würgen vid nyårstiden 1702 och blef artigt emottagen af Piper, som genast försåg henne med passande rum och uppvaktning. Bland konungens omgifning fann hon ock flera, som gerna önskade framgång åt hennes uppdrag, emedan fred med August var hvad äfven de eftersträfvade; men konungen vägrade bestämdt att gifva henne företräde, och ehuru hon till honom skref de mest smickrande verser samt bedyrade, att hennes uppdrag var af allra största vigt för hela Norden, förblef han dock lika obeveklig. Hon beslöt då försöka hvad hon genom ett personligt sammanträffande kunde uträtta och stälde så till, att hennes vagn mötte konungen under en af hans vanliga ridter. När han nalkades, lät hon vagnen hålla, steg ur och gjorde en djup nigning för konungen, men han åtnöjde sig att med en artig bugning besvara hennes helsning, hvarefter han gaf hästen sporrarna och ilade bort, utan att säga eller höra ett ord. Den sköna grefvinnan måste slutligen begifva sig af med oförrättadt ärende, men hade dock, såsom Voltaire anmärkt, åtminstone den tillfredsställelsen att kunna anse sig varit den ende, hvilken Carl XII fruktat.

August lät dock ej afskräcka sig af detta fruktlösa försök, utan sände några veckor derefter sin kammarherre Vitzthum med nya fredsanbud samt tillika med vexlar å betydande belopp, för att dermed vinna dem, som troddes mest kunna inverka på konung Carl, såsom Piper, Rehnsköld, generaladjutanten Anders Lagercrona, kammarpagen Carl Bernhard Klinckowström, kammartjenaren Gustaf Düben, m. fl.; men då Vitzthum infunnit sig i lägret utan att först dertill hafva begärt och erhållit konungens tillstånd, lät denne ställa vakt för hans dörr och taga hans papper, hvilka innehöllo åtskilliga vinkar om att August vore benägen till Sverige afträda vissa delar af Polen, blott han kunde få fred. Detta framlade Carl sedermera för de polska riks-

ombuden, då August försäkrade alltsammans vara falskt, hvilket fräcka förnekande af sanningen, i förening med Augusts försök att muta hans omgifning, gjorde Carl ytterligare förbittrad mot honom och stärkte ännu mera hans föresats att taga kronan från en man, som var så ovärdig att bära henne. Tillika hade den misstänksamhet, som redan förut röjt sig hos Carl XII, blifvit ytterligare ökad genom upptäckten, att man trodde sig genom penningar kunna vinna dem, som dittills haft hans mesta förtroende, och dessa vågade härefter ej vidare yrka på fred, af fruktan att anses vara dertill förledde af Augusts vängåfvor.

Efter dessa fredsanbud från konung August följde sådana äfven från polska riksdagen, hvars ombud, två senatorer och fem adelsmän, redan i Mars infunno sig i svenska lägret, med uppdrag att till konungen framföra riksdagens budskap, som var affattad i temligen hög ton. »Svenske konungen borde för det började kriget söka skadeersättning af kurfursten i Sachsen, icke af konungen i Polen, ty detta rike hade med saken ingenting att göra. Ej heller skulle konungen fordra någon afsättning, ty han borde veta, att trohet mot deras konungar vore en bland polackarnes största dygder. I stället för krig erbjöd sig nu polska republiken att medla fred mellan sin egen konung och Sverige, men såsom vilkor för en underhandling härom fordrades, att konung Carl nu genast skulle med sin här utrymma icke blott Polens område, utan äfven Kurland, samt återbetala alla gärder, han utskrifvit, och gälda all den skada hans trupper förorsakat i dessa länder.» Ett sådant budskap var på intet sätt i Carl XII:s smak, och han uppsköt ock derföre tid efter annan att bevilja ombuden företräde. Då det ändtligen medgafs den 22 April, ledde det till ingen påföljd, emedan man ej å någondera sidan ville eftergifva sina anspråk. Carl sade slutligen, att han ville lemna polackarne svar, när han anländt till Warschau, hvarefter han utan afsked reste från ombuden till en aflägsnare del af sin här. I en allmän kungörelse uppmanade han dock polackarne att mottaga honom såsom en vän, hvilken kommit blott »för att skydda republiken, stödja dess vacklande frihet, upprätthålla dess statsförfattning samt tillintetgöra de stämplingar efter envälde, hvilka August förehaft tvärtemot sin konungaförsäkran». [1])

Polska kriget 1702.

När Carl XII i slutet af året 1701 tågat in i Litauen för att understödja bröderne Sapieha emot deras fiender, hade han låtit öfverste *Alexander Hummerhjelm* med 1,800 man stanna i Kowno. Då denne, på öfver 30 mils afstånd från svenska hufvudstyrkan, kringsvärmades af talrika fiendtliga skaror, lät konungen i början af Januari 1701 om-

[1]) Jfr *Fryxell*, Berättelser. XXI: 169—190.

kring 6,000 man uppbryta från qvarteren vid Würgen för att tåga till Kowno och taga qvarter i dess granskap, hvarefter han sjelf med återstående delen af hären i slutet af Januari tågade efter och tog i början af Februari sitt högqvarter i slottet Bielovice nära staden Rosienne i Samogitien. Hummerhjelm, som under Carl XI:s skånska fälttåg varit en af svenska härens djerfvaste partigängare, lät äfven nu af alltför stor oförvägenhet förleda sig att våga sig för långt in bland fiendens skaror samt blef den 14 Mars med 130 ryttare öfverrumplad och tagen till fånga af Wisniowiecki. Så snart konungen fick kunskap härom, gaf han den 19 Mars hela sin här befallning till uppbrott och samling vid Kowno, samt befalte äfven vid samma tid, att af de i Kurland qvarlemnade trupperna skulle 2,500 man afgå från Mitau öfver Birzen in i Litauen, för att mot Oginskis ströfvare skydda de öfriga Sapiehagodsen. Denna trupp, öfver hvilken öfverstelöjtnant *Clas Ekeblad* förde befälet, blef under marschen anfallen af 6,000 litauer, men slog dem på flykten och fick sedermera order att tåga till Wilna för att förstärka generalmajorerne *Carl Gustaf Mörner* och *Magnus Stenbock*, som lågo der med omkring 2,000 man och kraftigt tillbakavisade ett af Wisniowiecki den 6 April gjordt försök att öfverrumpla dem.

Sjelf uppbröt konungen den 26 Mars från Kowno med omkring 12,000 man för att tåga mot Warschau. Vid Merecz gick svenska hären på pråmar öfver Niemenfloden den 7—15 April och fortsatte derefter sitt tåg längre söderut till Dlugovice, något vester om Grodno, der konungen den 22 April slutligen gaf de polska riksdagsombuden företräde och afhörde deras fredsanbud. Hans oryggliga föresats var nu, att August skulle afsättas från polska tronen. Skedde sådant, ville han ingå fred och förbund med polska republiken och dess nye konung; i annat fall var han dess fiende. Förgäfves afrådde honom Piper, Rehnsköld, Liewen och Stenbock från att inlåta sig i detta nya krig, innan han slutat dem med Ryssland och Sachsen. Stenbock framhöll äfven orättvisan af att uppträda fiendtligt i Polen, som icke brutit freden med Sverige och hvars riksdagsombud nu uttryckligen begärt att fortfarande få bibehålla denna fred. Stenbocks svärfader, den nu nära 80-årige Bengt Oxenstierna, skref den 5 Mars ett långt bref, som blef hans afskedsord till den unge konungen, ty kort derefter dog den mångbepröfvade kanslipresidenten, i hvilket bref han på det högsta afrådde ett krig mot polackarne, hvilka visserligen vore lätta att besegra, men för sin lättrörlighet svåra att betvinga.

Alla dessa föreställningar voro dock fruktlösa. Carl XII stod fast vid sitt beslut att afsätta konung August. Man kan ej tillskrifva detta till sina följder för Sverige olyckliga och derföre också mycket klandrade beslut endast hans krigslystnad, ty den kunde han ju tillfredsställa äfven under kriget med Ryssland; icke heller ensamt hans hämndkänsla, ehuru hans förbittring mot August var ganska stark och visst icke oförtjent. Att denna förbittring i hög grad medverkade till det fattade beslutet, är nog ganska sannolikt, men det saknade icke heller

politiska grunder, hvilka man ej bör förbise. August hade gifvit allt-för många bevis på trolöshet och opålitlighet, att Carl XII kunde vänta annat, än att, hvilka fördrag de än afslöto sig emellan och hvilka försäkringar August än afgåfve, ständigt finna i honom en fiende, hvilken, så länge han innehade Polens tron, alltid kunde blifva farlig, synnerligast om Carl med sin krigsmakt fördjupade sig i Ryssland. I sjelfva verket ligger nyckeln till Carl XII:s hela politik i hans redan vid första underrättelsen om sina grannars fredsbrott yttrade föresats att aldrig börja ett orättvist krig, men också aldrig sluta ett rättvist förr, än han kufvat sina fiender. Att August börjat ett orättvist krig mot Sverige, var obestridligt, och lika obestridligt var, att han ej kunde anses kufvad och gjord oskadlig för Sverige, så länge han var Polens konung. Derföre måste han upphöra att vara det. Det låg i Carl XII:s lynne, med mycken från fadern ärfd envishet och mycket sjelfförtroende, hvilket omständigheterna och hans omgifning förenat sig att hos honom framkalla och underhålla, äfven en storsinthet, som gjorde alla halfva åtgärder för honom motbjudande. Hvad han företagit sig skulle i grund genomföras. August skulle återförvisas till Sachsen, der han ej kunde vara för Sverige farlig, och Polens nye konung blifva för Carl en pålitlig bundsförvandt i kriget mot czaren, som härefter skulle lika grundligt tuktas och sättas ur stånd att för framtiden skada Sverige. Carl XII synes härvid icke tagit i betraktande, att han för genomförandet af denna föresats började mot polska riket ett lika orättvist krig, som dess konung förut börjat mot honom, eller snarare ansåg han sig ej uppträda såsom Polens fiende, utan endast såsom ett stöd för dem, som ville gifva Polen en ny konung och hvilka han trodde vara långt talrikare eller mäktigare än de i sjelfva verket voro. Han begick nemligen samma fel som sin farfar, att icke taga närmare kännedom om de polska förhållandena, innan han inblandade sig deri. För tillfället tycktes dock dessa vara sådana, att han borde utan synnerlig svårighet kunna verkställa sitt förehafvande, och då han tillika i Östersjöprovinserna qvarlemnat en styrka, som borde vara tillräcklig att skydda dem mot ryssarne, synes han ur politisk synpunkt vara på det hela mindre att klandra för afsättningskrigets företagande under dåvarande förhållanden än för dess allt för ihärdiga fortsättande, sedan dessa förhållanden förändrat sig och hans försvarsanstalter mot ryssarne visat sig vara otillräckliga.

Beslutet var emellertid nu fattadt och fullföljdes med den raskhet, som dittills alltid röjt sig i Carl XII:s företag. Tåget fortsattes ända till Bugfloden, som öfverskreds den 12 Maj, och den 14 stod svenska hären vid Praga, Warschaus förstad på östra sidan af Weichseln. Vid svenskarnes annalkande upplöstes riksdagen, och konung August begaf sig till Krakau för att invänta sina sachsiska trupper och samla den del af polska kronhären, som kunde sammanbringas af hans anhängare.

Vid Praga låg svenska hären en hel månad. Kung Carls första göra var att utanför staden bese slagfältet, der hans farfar 1656 vun-

nit sin lysande seger. Äfven gjorde han ett besök i Johan Sobieskis hus och visade stor vördnad för denne hjeltekonungs minne. Hans slägt undantogs från all brandskatt, hvilken ock af Warschau utkräfdes till endast 30,000 rdr. I staden hölls sträng krigstukt, långt bättre, än som iakttagits af de polska trupperna sjelfva, och Carl försäkrade fortfarande i sina kungörelser, att han ej kommit såsom polska folkets fiende, utan endast för att upprätthålla dess frihet mot konung August och dennes envåldsplaner. Sjelf bebodde han ett enkelt rum i Praga, lefde tarfligt och utan all ståt som vanligt samt företog flera utflykter i trakten, utan annan betäckning än några af sina drabanter, hvilka också voro en utvald skara af de starkaste, modigaste, friskaste unga officerare i hela hären. Hvarje drabant hade löjtnants eller kaptens grad samt 30 rdr månadtlig aflöning jemte häst, uniform och mundering. Deras antal uppgick till 150 man. Korporalerne hade majors, löjtnanterne öfverstes och kaptenlöjtnanten generalmajors grad, med månadtlig aflöning för den sistnämnde af 100 dukater samt för de förre af 50 och 150 rdr. Konungen förde sjelf högsta befälet öfver dem och näst under honom deras kaptenlöjtnant *Arvid Horn.* De voro redan kände som de tappraste bland de tappre inom svenska hären och skattades icke minst af konungen sjelf. När man varnade honom för kringsmygande polska partier, som kunde öfverfalla honom under hans ridter, svarade han: »Om jag blott har med mig tio mina drabanter, fruktar jag icke dessa busksmygare, voro de ock hundra». Än fastare litade han dock på ett högre beskydd och svarade vid förnyade varningar att ej våga sig utom lägret utan starkare betäckning: »Jag har vakt nog, ty jag har Gud med mig». Denna hans oförskräckthet, hans djupa gudsfruktan, hans rena seder, hans enkla lefnadssätt och den stränga krigstukt, hvari han höll sina krigare, väckte allmän beundran äfven hos polackarne, och den höga tanke, de fingo både om honom och hans krigare, bidrog ej så litet till hans framgångar.

I Warschau öppnades nya underhandlingar med kardinal Radziejowsky, hvilken, så väl som de med honom liktänkande, väl önskade tillintetgörande af Augusts alla envåldsplaner och framför allt fredens bevarande, men icke ville befatta sig med hans afsättande, hvilket de ej trodde sig kunna genomdrifva, och fruktade, att hvarje försök dertill skulle reta polska folkets stolthet samt bringa på Augusts sida många bland dem, som nu vore hans ovänner. Då kardinalen ej kunde förmås utlysa en ny riksdag för Augusts afsättande, afbrötos underhandlingarna och Carl XII beslöt nu att uppsöka denne sin fiende för att tvinga honom till tronafsägelse.

Konung August hade uppmanat polska adeln att väpna sig och hjelpa honom fördrifva svenskarne, som utan krigsorsak inbrutit i Polen; men denna uppmaning hade endast inom några få landskap blifvit åtlydd; inom de flesta visade man sig tveksam och från några hade kommit bestämdt afslag. Bland polackarne hade nemligen ganska många fallit på den tanken, att emellan Carl och August blifvit genom Au-

rora Königsmarks och Vitzthums beskickningar uppgjord en hemlig öfverenskommelse om en delning af Polen, så att August skulle till Carl afträda en del deraf och denne deremot förhjelpa honom till envåldet i det öfriga. Äfven de polackar, som hörde till Augusts parti, ville derföre icke tillåta honom att hafva mer än 6,000 man sachsiska trupper inom Polen, och den stora polska kronohären, som för öfrigt var illa rustad och utan erforderliga förråd, ville icke understödja sin konung. Först genom utdelande af en betydande penningesumma lyckades han någorlunda besegra denna motsträfvighet och fick på detta sätt efter hand tillsammans en krigsmakt af omkring 30,000 man.

Carl, å sin sida, hade nu ej mera än ungefär 10,000 man vid Praga, hvarföre han sände bud till så väl Mörner och Stenbock att med sina 2,500 man som till fältmarskalken Gyllenstierna att med 10,000 man af de i Sveriges tyska besittningar stående trupper stöta till honom. Innan de hunno anlända, uppbröt dock konungen från Warschau den 16 Juni, vid underrättelsen att August med sina sachsiska trupper tågat från Krakau norrut till Pynczow, på vägen till Warschau, för att der invänta den del af polska kronohären, som öfver Sandomir närmade sig till hans bistånd. Sedan Carl den 8 Juli blifvit förstärkt med Mörners och Stenbocks trupper, så att han nu hade omkring 12,000 man samlade, ryckte han följande dagen mot August, hvilken han vid middagstiden, då svenska hären framryckte ur en skog, fann vid byn Kliszow mellan Pynczow och Niddafloden.

Den fiendtliga hären hade der intagit en fördelaktig ställning, med fronten skyddad af en träskig å. Längst till höger stod polska kronohären, 8,000 man, under kronofältherren *Lubomirski*, uppstäld i två linier på en långsträckt kulle. I midten på en brantare höjd var sachsiska artilleriet uppställdt och nedanför detsamma sachsarnes högra flygel, anförd af general *Flemming*, i jemn linie med polska hären. Den sachsiska centern, 17 bataljoner fotfolk, hade till befälhafvare generallöjtnant *Schulenburg*, som ansågs för en af sin tids störste taktiker. Sachsiska venstra flygeln, uppstäld på två linier, likasom den högra och midten, anfördes af fältmarskalken *Steinau*. I sin helhet uppgick den sachsiska hären till omkring 16,000 man. Högsta befälet öfver båda härarne fördes af konung *August*.

Svenska hären, öfver hvilken kung *Carl* förde högsta befälet, var likaledes uppstäld på två linier, med fotfolket i midten och rytteriet på flyglarna. Högra flygelns främsta linie anfördes af generallöjtnanten *Carl Gustaf Rehnsköld* samt under honom af generalmajorerna *Carl Gustaf Mörner* och *Arvid Horn;* dess andra af generallöjtnanten *Jakob Spens*. Venstra flygeln stod under hertig *Fredriks* af Holstein befäl och under honom anförde general *Otto Wellingk* dess främsta linie och generalmajor *Carl Nieroth* den andra. Midtens främsta linie hade till befälhafvare generallöjtnanten *Bernhard von Liewen* och generalmajoren *Magnus Stenbock;* dess andra linie generalmajoren *Knut Posse*.

Vid första anblicken af fiendens ställning insåg kung Carl genast,

att striden skulle begynna på hans venstra flygel, hvarföre han skyndade dit, i stället att han eljest vanligen höll sig på den högra. Han insåg äfven, att det var omöjligt med en till antalet vida underlägsen här anfalla fienden i fronten, der den skyddades af ett träsk, hvarför han under en kanonad, som varade i två timmar, gjorde en svängning med sin venstra flygel för att kringgå detta träsk och nå de höjder, mot hvilka fienden stödde sin högra flygel. Genast vid första anfallet blef hertigen af Holstein dödligt sårad af en falkonetkula, men nu tog konungen sjelf befälet öfver sin venstra flygel och förde den mot polackarne, hvilka uthärdade två anfall, men vid det tredje flydde åt Pynczow och sedermera ej blefvo synlige. Sachsarne åter kämpade modigt och ihärdigt i flera timmars tid mot svenskarne, men då deras högra flygel blifvit genom polackarnes flykt blottad, bragtes denna flygel småningom att vika genom oupphörligt förnyade anfall af den venstra svenska, hvarvid skånska rytteriet under Wellingks befäl synnerligen utmärkte sig. I midten gjorde Schulenburg allt hvad en vidsträckt krigserfarenhet kunde åstadkomma för att hejda svenskarnes anfall, och konung August sökte på allt sätt uppmuntra sitt folk, men äfven här måste sachsarne vika. Svårast blef striden på sachsarnes högra flygel, der Steinau, med tillhjelp af en mängd risknippor, lyckats komma öfver träsket och med öfverlägsen styrka föll svenskarne dels i sidan, dels i ryggen. Här mötte honom dock de yppersta trupperna i hela svenska hären — lifdrabanterne, lifregementet till häst, lifdragonerne och Östgöta ryttare, hvilka under Rehnskölds, Spens' och Horns anförande slöto sig tillhopa i djupa fyrkanter och på detta sätt lyckades hejda fiendens anfall, hvarefter de i sin ordning anföllo och jagade sachsarne tillbaka samma väg de kommit. Dervid föllo många eller fastnade i träsket, och slutligen måste hela sachsiska hären gifva sig på flykten.

Så slutade *slaget vid Kliszow* den 9 Juli 1702, till stor heder så väl för kung Carl, hvilken ordnat striden, som för hans krigare, hvilka kämpat och segrat mot en nära dubbelt talrikare fiende, hvars flesta i slaget deltagande trupper stodo i krigsvana och taktisk utbildning på ungefär samma punkt som den svenska hären samt äfven anfördes af ganska krigserfarna generaler. Svenskarne hade under striden fått omkring 300 döde och 800 sårade, sachsarne ungefär 2,000 döde och sårade samt 1,700 fångne, hvarjemte de förlorat 48 kanoner med tillbehör, jemte sitt läger, en mängd fanor, sin tross, hela sin krigskassa m. m. Dessutom togos i lägret något öfver 500 qvinnor, till en del af högre samhällsklasser, hvilka Carl XII lät med en skyddsvakt föra till Krakau.

Svenska hären var för svag och för uttröttad af striden att kunna kraftigt förfölja de flyende, hvilka åter samlade sig i Bochnia, något öster om Krakau, hvaremot svenska hären drog till Pynczow, som försågs med en besättning af 500 man till de sårades skydd. Vid underrättelsen att August samlade sin slagna här i Bochnia och der för-

stärktes med friska trupper, uppbröt svenska hären den 18 Juli från Pynczow i riktning åt Bochnia, och Stenbock sändes förut till Konary vid Weichseln, för att slå en bro öfver floden, hvilken, så snart bron var färdig, öfverskreds af svenska hären den 23, hvarefter den inträffade i Bochnia den 26, men August hade redan dragit längre österut till Sandomir och Carl tågade då mot Krakau.

Under tåget dit råkade konungen vid ett tillfälle i stor fara att blifva dödad eller tagen. Han hade med Stenbock och omkring 20 officerare af åtskilliga grader under en ridt aflägsnat sig från sina trupper, då han helt oförväntadt blef omringad af ett fiendtligt ströfparti om flera hundra man. Carl och hans lilla följe måste då under tappert fäktande vika tillbaka öfver en på deras återväg till hufvudstyrkan varande bro; men då de fiendtlige ryttarne voro bättre beridne än konungens följeslagare, beslöto fyra af dessa uppoffra sig för att rädda konungen. Dessa fyra, hvilka väl förtjena att få sina namn bevarade åt efterverlden, voro öfversten *Dahldorff*, gardeskaptenen *Nils Rosenstierna*, kammarpagen *Klinckowström* och lifknekten *Halling*. De stannade på bron och kämpade der så länge mot de påträngande fienderna, till dess konungen och hans öfrige följeslagare hunno komma undan, men då voro de ock alla fyra illa sårade och togos till fånga.

Den 31 Juli anlände svenska hären till Krakau, som fans illa både befästadt och bevakadt. Stenbock kom utan motstånd in i förstaden Kazimierz ända till sjelfva stadsporten, der han i svenske konungens namn fordrade, att porten skulle öppnas och staden uppgifvas. Man svarade att nycklarna voro borttappade, och Stenbock begärde då att få tala med kommendanten, som också infann sig på andra sidan om porten och hvilken Stenbock förestälde, att kriget fördes endast mellan båda konungarne, men att fred och vänskap fortfarande rådde mellan Sverige och Polen, hvarföre ock porten borde öppnas för Sveriges konung. Kommendanten ville dock ej gå in härpå, men i detsamma kom Carl dit och ropade på fransyska, att porten skulle öppnas. Kommendanten, som hörde att detta var en främmande röst och var nyfiken att få se hvilken det var, som ropade så befallande, öppnade porten på glänt, med fick med detsamma ett slag i ansigtet, hvarefter Carl och Stenbock stötte upp porten och med en svensk trupp trängde in samt skrämde så upp vakten, att denna genast nedlade gevär. En polsk officer ville aflossa en kanon, men Carl ryckte sjelf luntan ur hans hand. Kommendanten flydde till slottet för att der försvara sig, men Carl med sin lilla trupp följde så tätt efter honom, att de trängde in genom slottsporten på samma gång som han, och så intogs Krakau, der en svensk besättning af sex regementen under Stenbocks befäl inlades.

Återstoden af svenska hären förlades i ett läger söder om staden till dess, den 11 Augusti, en bro öfver Weichseln blef färdig, då trupperna gingo öfver till norra stranden, der de hade rikare tillförsel och stannade tills vidare. Dit kom ock den 18 Augusti fältmarskalken

Nils Gyllenstierna med något öfver 10,000 man, jemte 20 kanoner, hvilka han från Stettin genom brandenburgska området fört in i Polen och så längs schlesiska gränsen till Jangrod, norr om Krakau.

Under tiden hade konung August sammankallat polska ständerna till en ny riksdag i Sandomir, hvarest han åter ifrigt uppmanade dem att med väpnad hand skydda sitt land och sin frihet mot svenskarne. De sparade ock ej på braskande försäkringar och förbunde sig genom formlig ed att med lif och blod kämpa för Polens trosbekännelse, frihet och dåvarande konung samt såsom fosterlandets fiende behandla hvar och en, som toge svenskarnes parti; men slutet på öfverläggningarna blef dock, att de »af kristligt sinnelag» beslöto en ny beskickning till Carl XII, med yrkande att han genast skulle utrymma Polen, Litauen och Kurland, återlemna alla tagna kanoner o. s. v. Carl vägrade äfven nu den ena gången efter den andra att mottaga denna beskickning och förnyade sin förut gjorda förklaring, att han aldrig kunde hafva någon trygghet för Lifland, så länge August innehade Polens tron, hvarföre det enda vilkoret för att medgifva polackarne fred och vänskap vore, att de skilde sin sak från Augusts och ej vidare understödde hans krigsföretag. Tillika förnyade han sina förut gifna försäkringar, att han icke ville göra något intrång i deras valfrihet eller taga någon del af deras område, utan endast trygga Sveriges besittningar samt polska folkets fri- och rättigheter. Dessa yttranden, i förening med Carls framgångar under kriget och öfvertygelsen om svenskarnes öfverlägsna krigsduglighet, gjorde icke ringa verkan på polackarne; hvilka fortforo i ett ständigt vacklande mellan krig och fred; så att de icke kommo sig för att sammandraga någon större styrka, men tillika ej kunde afhålla sig från smärre ströftåg, hvarigenom Carl fick en antaglig förevändning att stanna i deras land och låta sina trupper lefva på dess bekostnad.

Jemte dessa polska fredsunderhandlingar, framstäldes sådana äfven af August för egen del, hvilka till Carl XII framfördes af ett österrikiskt sändebud, Zinzendorff, och skola innehållit ganska stora medgifvanden, möjligen i samma riktning som de, hvilka vid denna tid föreslogos af kardinal Radziejowsky, nemligen att August skulle genast åt sin son afträda kurfurstendömet Sachsen; åt Sverige skaffa besittningen af Kurland och betala sex millioner rdr i krigskostnad; sjelf, jemte polska republiken, nästa vår förklara krig mot Ryssland; å nyo besvärja polska folkets fri- och rättigheter; återinsätta bröderna Sapieha i deras gods och embeten samt bortskicka alla sina sachsiska rådgifvare och trupper. Om också August sannolikt icke velat underkasta sig alla dessa vilkor, visa de dock hvad ett mäktigt parti inom Polen var villigt att medgifva för att få fred med Sverige. Sådant tillstyrktes ock ifrigt af Piper, Rehnsköld, Arvid Horn, Stenbock och alla de mest framstående männen i Carl XII:s läger; men konungens svar var alltid detsamma, att om han slöte fred med August och ginge emot czaren, så fölle August honom genast i ryggen och sista villan blefve värre än den första.

Hans beslut att afsätta August kunde sålunda ej rubbas hvarken af Zinzendorffs och Radziejowskys förslag eller hans egna generalers föreställningar, och kriget måste fortsättas.

Sedan polska riksdagens beslut icke utfallit efter hans önskan, uppbröt August från Sandomir den 30 Augusti och tågade med sachsiska rytteriet landvägen till Warschau, medan fotfolket forslades dit på pråmar utför Weichseln. Polska kronohären under Lubomirski stannade i Sandomir. I början af September började äfven Carl rusta sig för att öfver Sandomir tåga till Warschau. Den 6 September afsändes öfverste *Axel Sparre* med 360 man längs Weichseln för att samla fartyg, på hvilka artilleriet samt de sjuke och sårade kunde föras, men den 11 blef han med stor öfvermakt anfallen af Lubomirski, hvilken han dock lyckades tillbakakasta. Den 13 afsändes majorerne *Axel Gyllenkrook* och *Carl Gustaf Creutz* med 2,500 man fotfolk och ryttare till Pynczow för att derifrån till Opatowiec vid Weichseln afföra de efter slaget vid Kliszow i Pynczow qvarlemnade sårade, kanoner och segertecken, hvilket äfven lyckligen utfördes.

Efter dessa förberedelser var allt färdigt till uppbrott, då konungen vid en häftig ridt den 20 September störtade med sin häst och afbröt venstra lårbenet strax ofvanför knäet. Bestörtningen blef allmän utom hos Carl sjelf. »Lappri», sade han, »det blir snart läkt.» Drabanterne buro honom till generalmajor Mörners tält, som var närmast och der förbindningen genast anlades. Derunder visade konungen icke ringaste tecken till smärta och lät sedermera bära sig omkring i lägret, på det alla måtte se, att ingen fara var å färde. Han hade dittills, efter sin vana, legat i tält, men läkarne fordrade nu, att han skulle föras in i Krakaus förstad, för att erhålla bättre vård och då han måste underkasta sig denna föreskrift, lät han först drabanterne och sedermera äfven den öfriga hären inflytta i förstaden, så angelägen var han att visa, det han ej ville hafva någon beqvämlighet framför sina krigare. Redan den 2 Oktober kunde han, buren på bår, åtfölja hären, som då uppbröt i riktning åt Sandomir, och på sjette veckan var han så pass återstäld, att han kunde gå med kryckor samt åter sitta till häst. Julaftonen lade han bort kryckan och var nu alldeles återstäld. Endast en lätt haltning återstod såsom minne af det lyckligt öfverståndna missödet.

Detta olycksfall gjorde emellertid slut på det egentliga fälttåget för året. Hären, som nu uppgick till omkring 22,000 man, kom ej längre än till staden Zawichost vid Weichseln, ett par mil norr om Sandomir, då den lades i vinterqvarter mellan dessa städer och Krakau.

Den 22 Oktober hade *Magnus Stenbock* med 2,500 man blifvit afsänd inåt Röda Ryssland (Galizien), för att indrifva penningar och förråd samt tvinga dervarande adel att förklara sig mot August. Det förra lyckades så, att Stenbock vid återkomsten från detta ströftåg medförde 60,000 rdr i penningar, guld och silfver till ett värde af 30,000 rdr, omkring 16,000 alnar blått kläde, en stor mängd färdig-

gjorda klädespersedlar m. m., hvilket allt var särdeles välkommet för både konungen och hans krigare. Så mycket mindre välkomna hade dock dessa utpressninger varit för landets innebyggare, hvilka derefter visade sig föga benägne att sluta sig till svenskarne.

En del af polska kronohären hade under general *Siniawskis* befäl afgått till Ukrajne för att kufva ett der utbrutet kosack-uppror, men med sin sachsiska hufvudstyrka hade konung August dragit till polska Preussen, der han lät den gå i vinterqvarter och tog sjelf sitt qvarter i Thorn. En annan del af de sachsiska trupperna förlades i woiwodskapen Posen, Kalisch och Lenczica, der de företogo hvarjehanda utpressningar af de adelsmän, som troddes vara svenskarne tillgifna.

I Kurland hade generalmajor *Carl Magnus Stuart* lyckats skydda landskapet mot Oginskys skaror och äfven företagit åtskilliga ströftåg inåt Samogitien.

Polska kriget 1703.

Under förra hälften af Januari 1703 förflyttades svenska hufvudstyrkan från Zawichost till närheten af Lublin, der högqvarteret togs i Jakubowo, ett slott tillhörande Lubomirski. Der låg svenska hären stilla till dess mot slutet af Februari Stenbock återvändt från sitt ströftåg inåt Galizien, hvarefter tåget fortsattes norrut till Okuniew, ett par mil öster om Praga, der hären åter stannade några veckor, under hvilka Rehnsköld sändes till Lenczica för att gifva stöd åt polska adeln inom wojwodskapen Kalisch och Posen, hvilken visat sig beredd att förklara sig för svenskarne mot August.

Under tiden hade denne i närheten af staden Pultusk vid Narewfloden samlat sachsiska och litauiska rytteriet. Vid underrättelsen härom lät Carl XII Stenbock slå en bro öfver Bug-floden nära Nowydwor, hvarefter konungen den 19 April med omkring 8,000 man, af hvilka halfva antalet utgjordes af rytteri och dragoner, bröt upp ifrån Praga och gick öfver Bug i riktning mot Pultusk. För att komma dit hade den svenska hären dock flera andra vattendrag att passera och sjelfva staden låg på en ö i Narew, så att det icke var utan många svårigheter man kunde närma sig densamma. Sådana funnos dock knappt numera för Carl XII och hans krigare. Han lemnade fotfolket efter sig och red med rytteriet framåt genom träsk och skogar, kastade undan hvarje fiendtlig trupp, som mötte honom, satte öfver de återstående vattendragen dels simmande, dels vadande, alltid sjelf i spetsen för sina ryttare, och kom så tidigt på morgonen den 27 April till Pultusk, till icke ringa öfverraskning för *Steinau*, den sachsiske öfverbefälhafvaren, som genast befalte sin kring staden spridda styrka att der söka skydd. Men Carl gaf på samma gång öfverste *Buckwald* befallning att med »prest-dragonerne» (det af svenska presterskapet uppsatta dragonregementet) skynda till staden och der besätta bron öfver den närmaste

armen af Narew-floden, hvilket ock skedde, hvarefter konungen sjelf, med drabanterne och lifregementet, störtade in i staden, då litauerne och sachsarne nästan utan något motstånd gåfvo sig på flykten. När en del af dem passerat bryggan öfver andra flodarmen, upprefvo de densamma, hvarigenom deras ännu qvarvarande kamrater blefvo afskurne och nedhöggos, jagades i floden eller måste gifva sig fångna. Steinau lyckades dock komma undan, men hans närmaste man i befälet, sachsiske generallöjtnanten von Beust, jemte en mängd officerare, funno ingen annan utväg till räddning än att gömma sig i en på floden liggande qvarn, hvars landfästen de afskuro, så att byggnaden skulle flyta med strömdraget. Carl märkte dock hvad som förehades och hindrade qvarnbyggnadens rörelser samt infann sig der sjelf, dock utan att gifva sig tillkänna, och tog tillfånga både Beust och hans följeslagare. Då Beust sedermera inbjöds att med konungen intaga aftonmåltiden, blef han icke litet förvånad att i konungen igenkänna den, som gjort honom till fånge.

Träffningen vid Pultusk var emellertid en ny seger för svenskarne, hvilken kostat dessa endast elfva man, hvaremot fienden förlorat 700 fångna samt några hundra döda och sårade. Dessutom togs i staden en stor mängd hästar och betydande munförråd samt en mindre fältkassa, hvilken konungen dock genast utdelade bland sina ryttare.

Kort före denna träffning hade i konungens läger infunnit sig prins *Maximilian Emanuel af Würtemberg*, hvilken fattat så stor beundran för Carl XII, att han, ehuru blott 14 år gammal, nödvändigt ville komma i hans tjenst. Med sin slägts samtycke fick han ock resa till Polen och uppsöka den svenske konungen, till hvilken han framstälde sin önskan att under hans ledning få öfva sig i krigskonsten. »Godt», svarade Carl, »jag skall uppfostra er efter mitt sinne», och så lät han den unge prinsen, ehuru trött af resan, genast stiga till häst och med konungen göra en lång ridt genom de särskilda qvarteren. Prinsen höll raskt ut, och från den stunden fattade konungen mycket tycke för honom. Då würtembergska sändebudet anmärkte, att en så ung herre väl borde hafva en egen hofmästare att vårda och se om honom, svarade Carl leende: »Jag vill sjelf vara hans hofmästare.» Sedermera egnade han honom ock långt mera omsorg än åt någon annan. »Lille prinsen», såsom han af soldaterna kallades, gjorde sig ock genom sin hurtighet och vänlighet allmänt omtyckt. I träffningen vid Pultusk, den första strid hvari han deltog, var han en bland de främste, som trängde in i staden, der han jagade efter en fiendtlig dragon. När denne såg sin förföljare vara så ung, vände han sig om och sade: »Hvad pojke, vill också du redan börja taga lifvet af menniskor.» Prinsen svarade med en värjstöt, men fick under striden ett styng genom rocken och ett i stöfveln. Dock lyckades han till slut ränna värjan genom sin motståndare, hvarefter han red till konungen, som berömde honom mycket för det mod han visat. Sedermera syntes »lille prinsen» alltid vid konungens sida och mellan båda uppstod

ett förtroligt vänskapsförhållande, erinrande om de forne nordiska kämparnes fostbrödralag[1]).

Undér tiden hade nya öfverläggningar hållits af de polske stormännen. Kardinal Radziejowsky, som fortfarande var Carl XII:s inflytelserikaste anhängare i Polen, hade i Januari 1703 förklarat sig ej våga enligt hans önskan utlysa en riksdag, men i stället kallade han den 15 Februari senatorerne och andra polska stormän att samlas i Warschau den 27 Mars, för att öfverlägga om Polens förhållande till sin egen och till den svenske konungen. För att motverka detta steg utlyste konung August ett möte af hela polska adeln att den 26 Mars hållas i Marienburg inom polska Preussen. Der infunno sig ock de fleste bland senatorerne och den högre adeln, hvaremot mötet i Warschau var föga talrikt besökt och, utom kardinalen, voro grefvarne Sapieha och Leczinski de ende af någon betydenhet som der sammanträdde, hvarföre kardinalen ock fann sig föranlåten uppskjuta detta möte. I Marienburg åter visade sig stämningen mot svenskarne alltmera fiendtlig. Kronfältherren *Hieronymus Lubomirski* uppmanade hvarje polsk adelsman att gripa till vapen, och sändebud från polska kronhären försäkrade konung August om dess trohet. Enhälligt fattades ock det beslut att hela adelsuppbådet skulle kallas i vapen samt alla, som visade sig vara svenske konungens anhängare, förklaras förrädare mot fäderneslandet och deras egendomar indragas. Man beslöt dock tillika att ännu en gång genom en beskickning söka tillvägabringa fred.

I spetsen för denna beskickning ställdes woiwoden af Masovien *Morsztyn*, hvilken med ett ganska lysande följe den 26 April infann sig i Praga, dit Carl återvändt efter utflykten till Pultusk. Denna nya beskickning undvek sorgfälligt allt hvad som kunde finnas stötande eller hotande, hvarigenom man redan funnit att man ej kunde inverka på Carl XII, samt framhöll i stället hofsamt och värdigt polska republikens benägenhet för fred, utan att den dock ville öfvergifva sin konung, hvarvid Morsztyn ock erinrade, huru det vore hvarje krönt regents pligt att tillse, det folken ej finge gifva föredömen af lättsinne och ostadighet i sin trohet mot öfverheten. Konung Carl förnyade icke nu så bestämdt som förut sin fordran att August skulle afsättas. Rafael Leczinski hade rådt honom att icke genom sådan fordran reta polackarnes stolthet och väcka deras deltagande för August, utan i stället oaflåtligt förfölja denne och jaga honom ur Polen, då polackarne nog skulle sjelfmant afsätta honom. Detta råd följdes och Carl åtnöjde sig nu att förklara, det han, så snart en i laga ordning utlyst allmän polsk riksdag sammanträdt, vore villig höra och fästa behörigt afseende å allt hvad till vinnande af säker vänskap båda rikena emellan kunde blifva föreslaget, men hvarje underhandling, som icke stödde sig på en allmän riksdags beslut, afslog han såsom icke lemnande nöjaktig säkerhet.

[1]) *Fryxell*, Berättelser, XXI: 223.

Med detta svar fick den polska beskickningen nöja sig, och fiendtligheterna fortsattes. Redan den 24 April hade svenska hufvudstyrkan uppbrutit från Praga för att längs Weichseln tåga mot Thorn, nu Augusts vigtigaste stödjepunkt, dit konung Carl med svenska hären anlände den 15 Maj. Artilleriet hade jemte 2,000 man fotfolk blifvit forsladt på floden. Besättningen utgjordes af 6,000 man sachsiskt fotfolk under general *Röbels* och generallöjtnant *Kanitz'* befäl. Staden inneslöts både på högra och venstra Weichselstranden, och för att underhålla förbindelsen mellan båda stränderna slogos två broar öfver förankrade fartyg, hvilka fulländades den 22 Maj. Redan den 14 Maj hade *Rehnsköld* med sina trupper uppbrutit från Lenczica, för att från södra sidan betäcka Thorns belägring, och i slutet af Maj sändes generalmajor *Ridderhjelm* med omkring 5,000 man att på östra sidan skydda de belägrande och hindra fiendtliga ströfpartiers närmande. Den 3 Juni skickades *Stenbock* till Danzig för att börja underhandlingar med denna rika handelsstad samt att mottaga det belägringsartilleri, som väntades från Riga och Carlskrona.

Vid svenska härens annalkande till Thorn hade konung August begifvit sig öfver Marienburg och Elbing till Warschau för att öfvervara den riksdag han låtit utlysa i Lublin. Hans trupper samlades åter i Pultusk, till ett antal af 5,000 sachsare, 6,000 litauer och 3,000 af polska kronohären, hvilka snart började oroa Ridderhjelms styrka, som stod vid Strassburg vid Drewenzfloden, nordost om Thorn. Ridderhjelm utsände derföre flera smärre afdelningar för att hålla dem tillbaka. En sådan af 300 man under öfverstelöjtnant *Hans Mörner* slog vid Osiek en sachsisk trupp af ungefär lika styrka på flykten den 19 Juni och en annan af 1,000 man under generalmajor *Carl Nieroth* träffade den 25 Juni vid Sierpe en polsk styrka af 3,000 man under general *Potockis* befäl, hvilken dock utan strid drog sig undan. Ett tredje fiendtligt parti blef slaget nära Strassburg. Den 29 Juli anföll *Lubomirski* med 6,000 man en framskjuten svensk afdelning af endast 360 man under majoren *Carl Gustaf Creutz*, men Creutz hvarken gaf sig eller flydde, utan kämpade modigt mot den så oerhördt öfverlägsna fienden, till dess Nieroth med 1,000 man rytteri kom till hans undsättning och slog den polska styrkan på flykten.

I början af Augusti uppbröto sachsiske fältmarskalken *Steinau* och furst *Wisniowiecki* från Warschau med 10,000 man och tågade hastigt längs Weichselns södra strand för att undsätta Thorn. Planen var att öfverrumpla den svaga svenska styrka af endast två regementen, som inneslöt Thorn från denna sida, bränna de af svenskarna uppförda broarna samt öfver den vid staden befintliga bron, som ännu innehades af besättningen, draga till sig denna; men kung Carl, som i tid fått kännedom om detta företag, skickade genast förstärkning till sina trupper å södra stranden, så att Steinau fann för godt att vända om. Wisniowiecki åter ryckte mot Rehnsköld, som då låg vid Wilkowo öster om Posen och sökte öfverfalla honom; men då han den 25 Augusti

erfor att Rehnsköld brutit upp och närmade sig med hela sin styrka, skyndade Wisniowiecki tillbaka öfver Wartha-floden.

Stenbock hade emellertid mottagit belägringsartilleriet och 4,000 man ännu oöfvadt manskap, som blifvit landsatt vid Oliwa strax norr om Danzig. Efter att hafva tågat landvägen förbi denna stad till Dirschau vid Weichseln, inskeppade han der folket och artilleriet på pråmar och gick så uppför floden samt kom lyckligen till svenska lägret vid Thorn den 25 Augusti. Efter denna förstärkning räknade svenska hären i Polen 28,600 man, af hvilka 17,800 stodo under konungens befäl vid Thorn och 8,800 under Rehnskölds mellan Posen och Thorn. Nu kunde ock belägringen börja på allvar. Den 10 September öppnades löpgrafvarne och den 14 började bombarderingen från 5 batterier med 42 kanoner och mörsare; men redan den 16 lät konungen inställa densamma för att skona stadens fredliga invånare. Då emellertid besättningen fortfarande vägrade att gifva sig, begynte bombarderingen å nyo den 29 September, och den 3 Oktober måste besättningen, som nu hopsmält till 1,900 tjenstbare, gifva sig fången. Dessutom föllo i svenskarnes händer 96 kanoner, 9 mörsare, 30 fältslangor, 800 centner krut, 8,000 musköter, stora förråd af alla slag samt allt silfver som från kringliggande trakter blifvit infördt i staden, hvilken ålades en brandskatt af 100,000 rdr. Fästningsverken nedrefvos, emedan konungen ej ville splittra sin styrka genom att i staden inlägga en besättning. Under tiden hade äfven Posen blifvit taget den 6 September genom öfverrumpling af 700 man från Rehnskölds här under generalmajor *Mardefelts* befäl.

Efter Thorns öfvergång låg svenska hären der i läger ytterligare en månad, hvarunder en stor del af adeln i vestra Polen slöt sig till svenska partiet. Den 4 November afsändes artilleriet, jemte alla sjuke och fångar, under Stenbocks befäl på pråmar till Danzig, der schoutbynachten (konteramiralen) *Clas Sparre* låg med en eskader af 8 krigs- och 12 transportfartyg, för att öfverföra fångarne och de sjuke till Sverige under en eskort af 2,000 man fotfolk. Den 27 November afgick eskadern från Danzig, men råkade på höjden af Gotland ut för en sådan storm, att den skingrades och måste dels söka hamn vid Carlskrona, Dalarö, Libau och Pillau, dels återvända till Danzig.

Den 11 November uppbröt hären från lägret vid Thorn, hvarefter den förlades i vinterqvarter inom polska Preussen vid nedra Weichseln. Konungen tog sitt högqvarter i klostret Topolno 5 mil från Thorn, der äfven liftrupperne förlades. Rehnsköld stod vid Leckno nära Gnesen. Woiwodskapen Sieradz och Lenczica förklarade sig nu för svenskarne, och staden Elbing nära Weichselns östra utlopp tvangs att intaga svensk besättning. Den 22 December flyttade konungen sitt högqvarter till Heilsberg, ungefär 6 mil söder om Königsberg, samt stannade sedermera der nära ett halft år. Rehnsköld drog mot slutet af året från Leckno öfver Kalisch till Sieradz, der han gick i vinterqvarter.

Konung August, som i Juni hållit riksdag i Lublin och i Novem-

ber ett möte i Jaworow, drog i början af December derifrån till Krakau, der han qvarlemnade en sachsisk besättning af omkring 5,000 man, samt skyndade sedermera till Kur-Sachsen för att skaffa tillgångar till nästa års fälttåg.

I *Kurland* hade äfven under detta år en mängd smärre strider förefallit mellan svenskarne under generalmajor *Stuart* och Oginskis folk vid Samogitiens gränser. Då Stuart i medlet af Mars fått veta, att en rysk styrka af 3,000 man på Oginskis uppmaning anryckte mot staden Birzen, sände han öfversten *Adam Ludvig Lewenhaupt* för att söka förekomma ryssarne; men då Lewenhaupt den 17 Mars kom i närheten af staden och erfor att ryssarne redan der inryckt, tågade han tillbaka längs Mühsflodens vestra strand i riktning åt Mitau. Sedan han på morgonen den 19 Mars med sina 1,300 man och 7 kanoner tågat från Salaty norr ut, fann han vid byn Schagarini vägen stängd af 4,000 litauer och 2,500 ryssar, de senare uppstälda inom en vagnborg med litauerne på flyglarne. Lewenhaupt anföll dock modigt den femdubbelt öfverlägsna fienden, slog den på flykten och återkom öfver Bauske lyckligen till Mitau. För denna modiga bragd, hvarmed Lewenhaupt grundlade sitt krigarerykte, blef han genast af konungen befordrad till generalmajor och, då Stuart någon tid derefter måste aflägsna sig från krigsskådeplatsen för att vårda sin helsa, erhöll Lewenhaupt öfverbefälet i Kurland.

Under dessa krigsrörelser hade underhandlingarna mellan konung August och polska adeln icke hvilat. Han hade utlyst en riksdag i Lublin, som öppnades den 19 Juni och hvarunder hans anhängare visade sig särdeles ifriga. De yrkade ingenting mindre än krigsförklaring mot Sverige, förbund med czaren, bröderne Sapiehas dömande från lif, ära och gods, kardinal Radziejowskys afsättning och sachsarnes upptagande i republikens tjenst. Det var ock god utsigt att dessa fordringar skulle bifallas, emedan riksdagens flertal hörde till Augusts parti och kardinalen samt andra motpartiets mest framstående män icke infunnit sig. Man tog ock för afgjordt att kardinalen ej skulle våga inställa sig hos en församling, der han hade så många fiender; men kardinalen var icke den som lät skrämma sig. Emot allas förmodan kom han till riksdagen och ehuru han i början möttes med mycken köld samt äfven med hotelser, förstod han dock efter hand åtminstone till en del återvinna sitt inflytande och lyckades utverka, att hvarken krigsförklaringen, förbundet med czaren eller sachsarnes införlifvande med kronhären bifölls, ännu mindre hans egen afsättning. Deremot öfverenskom man, att polska kronhären skulle uppbådas till en styrka af 36,000 man och den litauiska till 12,000 samt att konung Carl skulle affordras en bestämd förklaring inom sex veckors tid, om han ville ingå fred eller låta det komma till öppet krig med polska riket. I senare fallet berättigades konung August att anlita utländska makter om hjelp. Det af en främmande regent väckta förslaget om hans afsättande förkastades och skulle aldrig mera få till pröfning upptagas.

Riksdagen i Lublin hade sålunda på det hela utfallit fördelaktigt för konung August, om också icke i den omfattning som han och hans ifrigaste anhängare önskat. Åtskilliga frön till oenighet och missnöje hade dock der blifvit utsådda, hvilka i framtiden buro för August ganska menliga frukter. Kardinal Radziejowsky hade genom det frånstötande mottagande, han af konungen rönt, funnit sig så förnärmad, att han nu var hans fiende mer än någonsin. Kronfältherrn Lubomirski, Benedikt Sapiehas svärson, var förbittrad öfver förföljelserna mot slägten Sapieha och hade svurit att aldrig mer draga sin sabel för konung August. Bröderne Sapieha hade fått sig förelagd en tidrymd af sex veckor för att återvända till sina pligter såsom goda polackar, i hvilket fall det förflutna ej skulle dem tillräknas, och sedan denna tidrymd förflutit, hade August bortgifvit deras embeten åt andra, så att furst *Michael Wisniowiecki* blifvit litauisk storfältherre efter Johan Casimir Sapieha och *Pociej* litauisk storskattmästare efter Benedikt, hvilket väckt mycket missnöje hos grefve Oginski, som räknat på att blifva Litauens storfältherre. De vigtigaste följderna hade dock den förbittring, som uppstått hos Stor-Polens adel deröfver, att dess ombud blifvit från riksdagen afvisade, emedan de ej blifvit af Stor-Polens landtdag behörigen valde och befullmäktigade.

Inom Stor-Polen hade August länge haft sina inflytelserikaste fiender. Kardinal *Radziejowsky* var erkebiskop i Gnesen, hvilket gaf honom företrädesvis inflytande inom Stor-Polen, ehuru han, såsom rikets främste kyrkofurste och närmaste man näst konungen, kunde utöfva en betydande inverkan äfven på de öfriga delarna af riket. Slägten Leczinski, en af de mest ansedda inom Stor-Polen, hade ock från början förklarat sig mot August.

Rafael Leczinski, polska rikets storskattmästare, var en af dess mest framstående män. Reslig och vördnadsbjudande till sitt yttre, egde han ganska utmärkta själsegenskaper, skarpt förstånd, ovanlig arbetsförmåga, stor fyndighet på utvägar, en aldrig svikande rådighet i faran, vidsträckta kunskaper och rastlös verksamhetsbegär. Han hade haft vigtigaste andelen i det fördrag, hvarigenom Polen förband sig medverka till Wiens befrielse från turkarne, hvilket ock på ett för Polen så hedrande sätt verkställdes af Johan Sobieski 1683. Sedermera hade han beklädt det ena vigtiga embetet efter det andra, varit voivod af Kalisch, så af Posen, så befälhafvare öfver Stor-Polens adelsuppbåd, så polsk ambassadör hos turkarne och var nu slutligen rikets storskattmästare. Ifrig förfäktare af polska adelns rättigheter, hade han blifvit Augusts fiende, sedan han fått spaning om att denne sökte genom förbund med litauiska småadeln tillvägabringa en förändring i regeringssättet och tillskansa sig enväldet. Han hade lyckats förskaffa sig bevis härå, dem han framlade för Stor-Polens adel, och då August drog sachsiska trupper till Polen för att infalla i Lifland, misstänkte Rafael Leczinski genast hufvudafsigten härmed vara, att dessa trupper skulle förhjelpa konungen till enväldet. Han hade derför slutit sig till

Carl XII och biträdt dennes plan att afsätta August. Carl XII hyste ock för honom större förtroende än för någon af de öfrige polske stormännen, som tillhörde det svenska partiet. Rafael Leczinski afled dock innan han fick taga någon verksammare del i Augusts afsättning; men hans son, *Stanislaus Leczinski*, voivod af Posen, hade ärft faderns tänkesätt och visade sig genast villig att biträda kardinalens planer. Gemensamt bildade de, skickligt begagnande den storpolska adelns förtrytelse öfver tilldragelserna vid riksdagen i Lublin under sommaren 1703, i voivodskapen Posen och Kalisch en konfederation, riktad emot konung August och dennes anhängare.

I förtrytelsen häröfver lät August sina trupper härja en mängd egendomar, tillhöriga kardinalen och hans vänner; men härigenom blef fiendskapen än mera oförsonlig. Kardinalen besökte konung Carl och efter öfverläggningen dem emellan fick *Rehnsköld* befallning att med sina trupper skydda konfederationen. Han jagade också bort både sachsare och litauer samt intog Stor-Polens förnämsta stad och fästning Posen, hvarigenom konfederationen fick en fast stödjepunkt och betydligt tilltog i styrka. För öfrigt förstod han att genom sitt angenäma umgängessätt göra sig omtyckt och bidrog härigenom icke så litet att förmå konfederationen till en närmare förbindelse med svenskarne, hvarvid han hade god hjelp af förre svenske ministern i Polen *Wachschlager*, hvilken konung Carl gifvit honom till biträde och som väl visste huru polackarne borde behandlas. Konungen utfärdade ock nu en kungörelse, i hvilken han lofvade konfederationen sitt beskydd, så väl som alla dem inom de öfriga polska landskapen, hvilka ville med denna konfederation bidraga till »den polska frihetens återupprättande».

Äfven riksdagen i Lublin hade gjort Carl XII fredsanbud. En deputation hade blifvit utsedd, för hvilken voivoden Morsztyn åter stod i spetsen, med uppdrag att föreslå afslutandet af en för både Sverige och Polen hedersam fred samt begära, det fullmäktige måtte utses för att inleda underhandlingar härom. Från svenska högqvarteret hade dock endast undvikande svar erhållits, och man beslöt sig derföre, å polska sidan, att i en skrifvelse af den 31 Augusti närmare angifva vilkoren. Den inleddes med en förklaring att hela republiken omfattade Augusts sak och innehöll för öfrigt förpligtelse för republiken att troget iakttaga Oliva-fredens vilkor, efter fredens afslutande från sina gränser utvisa alla främmande härar, samt förbjuda konung August afslutandet af något förbund med grannstaterna utan republikens uttryckliga begifvande, införande af främmande härar inom republikens gränser, under hvilken förevändning som helst och erbjudande af penningeunderstöd eller hjelp åt Sveriges fiender; hvarje polack, som funnes understödja Sveriges fiender, skulle straffas med ärans och frihetens förlust, och derest något af dessa vilkor öfverträddes, skulle Polen och Litauen med väpnad hand uppträda mot öfverträdaren.

Dessa vilkor voro likväl alltför litet öfverensstämmande med Carl

XII:s åsigter och erbjödo äfven alltför ringa säkerhet för uppfyllandet att kunna af honom godkännas. De blefvo också afböjda, och polska republikens ombud hade således nu att se sig om efter stöd hos någon främmande makt, som genom sin bemedling kunde inverka på den svenske konungen. Englands, Hollands och Österrikes ombud voro visserligen härtill villiga, men dessa makter kunde icke gifva Polen någon direkt hjelp och deras föregående bemedlingsförsök hade föga uträttat. Man beslöt derföre nu vända sig till Danmark, hvilket genom ett hotande fredsbrott möjligen skulle kunna kraftigare inverka på konung Carl, och man fann ock här ett villigt tillmötesgående; men Danmark var dock alltför aflägset och ej så rustadt, att det kunde lemna någon snar hjelp, hvilken nu så väl behöfdes, och man fann slutligen ingen annan utväg återstå än att inlåta sig med czaren, hvaremot August icke hyste någon betänklighet, men de polska ombuden så mycket mera.

Redan under riksdagen i Lublin hade August föreslagit czaren ett närmare förbund, och till svar å detta förslag hade från czaren kommit en skrifvelse till »statens förnämste män» (proceres reipublicæ), i hvilken czaren framstälde sig såsom beskyddare för den genom missnöjde orostiftare ansatte August samt förklarade sig beredd att komma honom till hjelp och »som en verkligt kristen monark försvara hans tron». Czarens sändebud Dolgorukow erbjöd ock, å sin herres vägnar, 12,000 man ryska hjelptrupper och några millioner rubel såsom lån åt polska republiken; men detta anbud afböjdes till följd af de då pågående fredsunderhandlingarna med Carl XII. August skickade dock i största hemlighet tvänne ombud att fortsätta underhandlingarna med czaren; men hemligheten röjdes, och Englands, Hollands och Österrikes sändebud arbetade ifrigt emot ett närmare förbund mellan August och czaren, hvarigenom freden mellan August och Carl komme att fördröjas. Ännu mindre voro polackarne sjelfve böjde för ett sådant förbund, hvarigenom man stälde sig i beroende af czaren.

Genom Patkuls nitiska bemödanden, hvilken, nu i rysk tjenst, förde de hemliga underhandlingarna mellan August och czaren, kom likväl ett sådant förbund slutligen till stånd, och fördraget derom undertecknades af August i Warschau den 3 Oktober (13 Oktober nya stilen). I detta fördrag förpligtade sig czaren att ställa till konung Augusts förfogande 12,000 man godt fotfolk, jemte artilleri och nödig tross. Öfver dessa trupper skulle konungen hafva högsta befälet, men deras underhåll bekostas af czaren. Till konungen skulle genast utbetalas 300,000 rubel och sedermera 200,000 årligen intill krigets slut. Den litauiska hären, på czarens bekostnad ökad till 14,000 man, skulle tillika med 10,000 man ryskt fotfolk utgöra en särskild här, och konungen af Polen äfven öfver denna styrka föra högsta befälet. Dessutom erbjöd czaren understöd af kosack-hetmannen Mazeppa, som hade 60,000 kosacker under sin lydnad, samt ansvarade för att kosacköfversten Palej icke skulle med de 25,000 man han hade under sitt befäl, före-

taga någon fiendtlighet mot polske konungen. Den sachsiska hären skulle ökas till 10,000 man fotfolk och 8,000 ryttare samt för underhållskostnader en gemensam kassa bestämmas, hvilken skulle stå under czarens och en kunglig ministers kontroll. Krigsföretagen i Polen skulle ledas af konung August och vid Dünafloden af czaren. Tills vidare skulle emellertid fördraget hållas hemligt och ett annat, som kunde offentliggöras, för syns skull upprättas mellan båda monarkerne.

Fördraget hölls också ytterst hemligt för polackarne och genast efter dess afslutande reste Patkul från Warschau, men August sökte likväl efter hand göra de polska stormän, som stodo på hans sida, mera benägna för ett förbund med Ryssland, och ryska penningar spamades härvid icke såsom öfvertalningsmedel [1]).

För den närmaste tiden hade dock August föga nytta af detta förbund. Sedan Carl några dagar efter dess afslutande intagit Thorn, slöto sig flere voivodskap ej blott inom Stor-Polen, utan äfven i Masovien och polska Preussen, till den ingångna konfederationen. Äfven Oginski, Potocki och några andra polska stormän, som dittills stått på Augusts sida, visade sig nu villige att öfvergifva honom, om Carl ville försäkra dem om några fördelar. Stenbock gjorde ock vid denna tid besök hos åtskilliga inflytelserika polackar och sparade icke på vängåfvor, hvilka Elbing och andra polska städer, dem man afpressade betydande summor såsom brandskatt, fingo betala.

Härefter tyckte Carl sig åter kunna mera oförtäckt framträda med sitt afsättningsförslag samt uppmanade i öppet bref till polska republiken af den 13 December 1703 de polska ständerna att till sin konung välja prins Jakob Sobieski, hvilken Carl ville med all sin makt skydda, till dess han komme i lugn besittning af Polens tron. Förgäfves gjorde Englands, Hollands och Österrikes sändebud det ena försöket efter det andra att förmå konung Carl till afstående från denna föresats att gifva Polen en ny konung, och lika fåfänga voro Pipers enträgna föreställningar, att han måtte ingå fred med August och sedermera med all sin makt vända sig mot czaren, som under tiden gjort allt flera framsteg inom de svenska östersjö-besittningarna. Carl stod fast vid sin förklaring att han ej kunde förlita sig på Polen, så länge August var dess konung, och att först, när han på dess tron hade en pålitlig bundsförvandt, ville han vända sig mot Ryssland.

Jemte dessa bevis på orubbligheten i sina föresatser gaf Carl äfven vid denna tid flera sådana på sin outtröttlighet och sitt förakt för faran. En gång i November 1703 begaf han sig, endast åtföljd af sex till åtta personer, från trakten af Thorn ända till Rehnskölds långt ner i Stor-Polen stående här. Så snart hästen tröttnade togs en annan mot god betalning i närmaste bondgård, och så fortsattes ridten i två dagar utan hvila eller afbrott genom ett land, uppfyldt af fiendtliga

[1]) Jfr *Xaver Liske,* Öfversigt af den polska litteraturen, med särskildt afseende på den svenska historien, i Historiskt Bibliotek, utgifvet af *Carl Silfverstolpe.* Stockholm 1877. I: 338—350.

ströfpartier. Den ene efter den andre af konungens följeslagare tröttnade, så att han slutligen hade endast sin kammarpage Klinckowström qvar. Sedan han uppgjort med Rehnsköld hvad som varit anledningen till denna våldsamma ridt, vände han följande dagen om och kom så, efter en lika häftig ridt, lyckligen tillbaka till sitt högqvarter.

I krigsöfningarna derstädes deltog konungen med mycken ifver, och äfven de voro ofta rätt äfventyrliga. Vid ett tillfälle hölls en låtsad strid mellan två rytteriskaror, den ena anförd af konungen och den andra af hans kammarherre och stallmästare *Axel Hård*, en yngre broder till Carl XI:s stallmästare Gustaf Hård och sjelf Carl XII:s lärare i ridkonsten samt hans trogne följeslagare i hans vådliga ridter, jagter och krigsföretag. Vid Narwa hade han hjelpt Carl upp ur träsket, hvari hans häst fastnat, såsom vi förut berättat. Vid öfvergången af Dünafloden hade han blifvit sårad vid konungens sida, der hans vanliga plats var. Nu anföllo de med hvar sin skara hvarandra, flitigt aflossande sina med löst krut laddade pistoler. Hård trängde igenom konungens trupp och kom sedermera bakom honom för att söka taga honom till fånga. »Om jag nu vore fiende», ropade han, »hvad skulle ers maj:t då göra?» — »Jo, så här», svarade konungen, i det han vände sig om och mot Hård afsköt sin nyss laddade pistol; men i brådskan hade han glömt uttaga laddstocken, och Hård sjönk dödligt sårad till marken. Carl, som ända från barndomen fattat för Hård en synnerlig tillgifvenhet, var nu utom sig af sorg. Två dagar derefter afled Hård, sedan han, tålig och undergifven, sökt trösta den djupt sörjande konungen. Denne förblef långt efteråt mer än vanligt sluten och dyster, och han skall sedermera fastat hvarje årsdag af denna olyckshändelse [1]).

Under vinterqvarteret i Heilsberg kom det allvarsamt i fråga att genom Danzigs eröfrande vinna rika tillgångar, säker vapenplats och tryggad förbindelse med Sverige; men båda sjömakterna lade sig ifrigt emot ett sådant tilltag, och det stannade vid att Danzig fick betala en brandskatt och en fordran, hvilken svenska slägten Gyllenstierna haft hos staden ända sedan Carl VIII:s tid, men först nu utfick. Tillika måste staden formligen uppsäga August all tro och lydnad.

För öfrigt började vid denna tid svenskarnes förfarande blifva allt hårdare mot invånarne i de delar af Polen, som ej ville förklara sig mot August. Genom hvarjehanda utpressningar förskaffades åt svenska trupperna rik förplägning och krigskassan blef så riktad, att ett regemente fotfolk om 1,200 man samt fyra regementen dragoner om 600 man hvartdera kunde värfvas, hvarigenom svenska hären förstärktes med 3,600 man; men icke bidrog detta förfarande att göra svenskarne omtyckta i det land, hvars frihet de hettes försvara.

---

[1]) Jfr *Fryxell*, Berättelser. XXI: 238.

Polska kriget 1704.

I December 1703 hade kardinal Radziejowsky utlyst en riksdag att hållas i Warschau under loppet af Januari 1704, »för att skaffa fred med konungen af Sverige, hvilken förklarat sig icke vilja underhandla med konung August utan med republiken Polen». Voivoder och senatorer infunno sig talrikt, synnerligast från Stor-Polen, der de fleste bland adeln redan öppet förklarat sig mot August samt tagit svenskarnes parti och, såsom temligen allmänt påstods, äfven deras penningar. Generalmajoren *Arvid Horn* hade, jemte *Wachschlager*, blifvit i början af Januari sänd till Warschau för att vid riksdagen föra konung Carls talan. Hos honom anmälde sig flere af de polske herrarne för att få del af de svenska vängåfvorna, men konungen förbjöd honom utdela sådana åt andra än dem som redan genom trogna och vigtiga tjenster gjort sig förtjenta deraf.

Den andra Februari inlemnade Horn till riksdagen en skrift, hvari han förklarade att hans konung icke ansåg sig kunna tryggt underhandla med polska republiken, innan dess frihet vore fullt återstäld, hvarföre konung August framför allt måste afsättas, hvilket konung Carl hoppades riksdagen så mycket hellre skulle göra, som man kunde med ovedersägliga bevis styrka, att August mot polska staten hyst ganska förderfliga afsigter. Då riksdagen önskade få se dessa bevis, inlemnade Horn följande dagen några utdrag ur de bref som under vintern 1702 blifvit tagna från Vitzthum vid dennes beskickningsresa. De innehöllo åtskilliga föga fördelaktiga uttryck om polska folket i allmänhet, jemte antydande af planer till Polens styckning. Då de i församlingen samt af kardinalen och svenskarnes öfrige anhängare försågos med åtskilliga för konung August föga fördelaktiga anmärkningar, råkade alla närvarande i stor förbittring, och genast beslöts att uppsäga August tro och lydnad, hvarom en utförlig skrift uppsattes och blef den 6 Februari undertecknad.

Förbittringen mot August ökades ytterligare derigenom, att han vid denna tid lät fängsla prinsarne Jakob oeh Konstantin, konung Johan Sobieskis äldste och yngste söner. Den förre hade ända från Augusts val till Polens konung stått till honom i ett fiendtligt förhållande och hade äfven af Carl XII blifvit föreslagen till konung i hans ställe. Då han ej inom Polen ansåg sig säker för Augusts förföljelser, hade han tagit sin tillflykt till det österrikiska Schlesien, men på Patkuls inrådan lät August en sachsisk trupp inrycka på det främmande området och gripa de båda prinsarne, hvilka fördes först till Leipzig och sedermera höllos fångne i sachsiska fästningen Königstein.

Ännu återstod dock den medlerste af bröderna, prins *Alexander Sobieski*, en allmänt aktad man, till hvilken polackarne hyste långt mera förtroende än till äldste brodern; men han hade föga förtroende för dem tillbaka och kunde hvarken af Carl XII:s eller den i Warschau

församlade riksdagens flera gånger förnyade uppmaningar förmås att mottaga polska kronan samt reste slutligen till Breslau i Schlesien, för att tydligen tillkännagifva att han ej ville ifrågakomma vid det förestående konungavalet.

Medan han afsattes i Warschau, höll August i Sandomir möte med en annan del af Polens adel, vid hvilket möte 36 senatorer och 134 ombud för åtskilliga polska landsdelar infunnit sig. Der fattades ett helt annat beslut — att August borde försvaras samt Radziejowsky och hans anhängare förklaras för landsförrädare. Dessa blefvo ock tvehogse, emedan större delen af riket ännu tycktes stå på Augusts sida, hvarföre också afsättningsbeslutets offentliga förkunnande uppsköts från den ena veckan till den andra. Nu förlorade Carl tålamodet och fordrade att polska kronan ofördröjligen skulle förklaras ledig, samt hotade med brandskatter och inqvarteringar alla, som sträfvade deremot. Först sedan ny konung var vald, kunde fred med Sverige erhållas, och då ville han äfven understödja polackarne med $^1/_2$ million rdr. Tillika blef svenska besättningen i Warschau betydligen förstärkt för att skrämma riksdagen, och så utfärdade denna i slutet af April en offentlig kungörelse, att August vore afsatt och att ny konung skulle med det snaraste väljas.

Kardinalen önskade att någon utländsk furste måtte härvid komma i fråga, hvilket skulle inom Polen väcka mindre afund, än om en inhemsk ädling valdes; men Carl ville bestämdt hafva en infödd polack vald, och härom uppstodo skarpa ordvexlingar mellan Horn och kardinalen. Slutligen lät dock denne beqväma sig att uppräkna åtskilliga, som kunde vid valtillfället föreslås, samt skall dervid yttrat, att kronfältherren *Lubomirski* vore den mäktigaste, storkanslern i Litauen furst *Radziwill* den rikaste, voivoden i Sieradz *Johan Pienazek* den klokaste, och voivoden i Posen *Stanislaus Leczinski* den hederligaste. För denne sistnämnde förklarade sig Carl.

Stanislaus Leczinski var vid denna tid 27 år gammal, af ett ädelt, behagligt yttre, ett värdigt, allvarligt väsende, redbar, öppenhjertig, godsint, modig och härdad, kunskapsrik, belefvad och företagsam, men dock ifrigare att inleda än att genomdrifva ett företag, ty viljekraft och ihärdighet voro två väsentliga egenskaper som felades honom. Han hade i Mars 1704 infunnit sig hos Carl XII, för att inhemta hans tanke rörande fredsverket och få penningar att vinna kronohären, af hvilken dittills endast 9 kompanier förklarat sig mot August. Under detta besök hade han så vunnit konungens förtroende, att denne sagt sig ej känna någon polack, som så förenade alla egenskaper, hvilka fordrades för att sammanhålla den söndrade republiken, och vid afskedet hade Carl lofvat att alltid förblifva Stanislai vän.

Arvid Horn fick nu befallning att vid konungavalet arbeta för Stanislaus Leczinski, men ehuru hvarken Horn eller Stanislaus sjelf sparade på penningar och löften, mötte detta val dock flera svårigheter. Kronfältherren *Lubomirski* var en ganska mäktig och inflytelserik

medtäflare, som öfvergifvit August endast för att få efterträda honom och nu fann sig högeligen förnärmad, om han skulle få vika för en yngre, som hvarken i makt, rikedomar eller höga förbindelser var honom vuxen och således endast hade Carl XII:s vilja och vapen att stödja sig vid. Äfven kardinal Radziejowsky trädde på Lubomirskis sida och med dem förenade sig större delen af högadeln, hvaremot den lägre adeln, med en grefve *Gembicki* i spetsen, visade sig mera villig att rätta sig efter konung Carls önskan.

Enligt lag och gammal häfd skulle polska kyrkans öfverhufvud föra ordet vid val af Polens konung; men kardinal Radziejowsky undandrog sig, under hvarjehanda undflykter, att vara närvarande vid det till den 2 Juli 1704 utsatta konungavalet. Liknande undskyllningar gjordes äfven af de flesta bland den vid riksdagen närvarande högadeln, och vid sammankomsten å valfältet strax vester om Warschau var ingen voivod närvarande och ingen af det högre presterskapet, utom biskopen i Posen Svienicki, samt ingen högre embetsman, utom litauiske storskattmästaren Benedikt Sapieha, så att den egentliga valberättigade församlingen utgjordes af några kastellaner samt ett temligen betydligt antal ombud för den lägre adeln, hvarförutan en stor skara icke valberättigade strömmat ditut. Vid sidan af valfältet stodo 300 svenska dragoner och 500 man svenskt fotfolk för ordningens upprätthållande. Dessutom hade Horn och Wachschlager der infunnit sig, åtföljde af en ansenlig mängd svenske officerare och deras tjenare. Riksdagsmarskalken *Bronicz*, som i kardinalens frånvaro förde ordet under valförrättningen, yrkade dess uppskjutande, då hvarken rikserkebiskopen, kronfältherrn, eller någon af voivoderne infunnit sig; men Horn fordrade, att valet det oaktadt borde företagas, och man beslöt att genom en beskickning inbjuda de i Warschau varande höge embetsmännen att inställa sig. Det skedde dock endast af Stanislaus Leczinski, som åtföljdes af en mängd slägtingar, vänner och underhafvande; men tilllika infunno sig äfven några ombud från Podlachien, och en af dessa, Jeruzalski, protesterade ifrigare och högljuddare än någon annan mot valets företagande. Med honom instämde riksdagsmarskalken, som, för att göra sig hörd, stötte marskalksstafven så hårdt mot marken, att den bröts af, hvilket ansågs för ett olyckligt förebud. Biskopen af Posen och Leczinskis öfrige anhängare yrkade emellertid lika ifrigt på valets företagande, och slutligen höjde en af dessa, Bronikowski, sin röst och ropade: »De stora krigsgärderna kunna vi ej längre bära, men de upphöra icke förr än konungavalet är fullbordadt. Hvarföre dröja vi då? I hela Stor-Polens namn utnämner jag, för min del, voivoden Stanislaus Leczinski till Polens konung». Härvid hördes höga rop af »Lefve konungen!» men icke mindre högljudt protesterade ombuden från Podlachien, så att Horn slutligen utbrast: »Låten oss köra bort dessa protestanter!» Man aktade ock ej på deras invändningar, utan biskopen af Posen afkunnade mötets beslut, att *Stanislaus I* blifvit vald till Polens konung. Häri instämde den närvarande folkmassan med

nya lefverop och kastade mössorna i vädret, under det svenska krigsfolket aflossade en glädjesalva.

Den nyvalde konungen sattes på en rikt utstyrd häst, hvarefter hela hopen vid fackelsken återvände till Warschau, i hvars domkyrka biskopen af Posen uttalade öfver konung Stanislaus kyrkans välsignelse, hvarefter följde nya lefverop och glädjesalvor. Carl XII:s page Klinckowström skyndade genast med underrättelse om valets utgång till sin konung, som stod i Blonie, ett par svenska mil vester om Warschau, och följande dagen redo båda konungarne hvarandra till mötes samt hade med hvarandra ett långt samtal. Konung Carl förstod ock så skrämma upp både Radziejowsky, Lubomirski och de öfrige motsträfvige woiwoderne, att de kort derefter erkände valets giltighet och Stanislai konungavärdighet.

Det dröjde dock innan denna blef erkänd inom det öfriga Polen, der det i så föga laglig form verkstälda konungavalet väckte mycken förbittring äfven i trakter, der man förut visat August föga tillgifvenhet, och det var endast alltför tydligt, att giltigheten af detta konungaval berodde allenast af svenskarnes öfvervigt inom Polen. Många bland dessa hade hoppats, att sedan Carl nu fått sin vilja fram och gifvit Polen en ny konung, skulle han derefter låta polackarne sköta sig sjelfva och vända sina vapen mot ryssarne för att befria de af dem svårt hemsökta svenska östersjölandskapen; men nu fann Carl sin heder fordra att äfven skydda den konung han låtit välja och dertill fordrades nya fälttåg i Polen.

Vid underrättelsen om den i Warschau öppnade riksdagen hade konung August skyndat från Sachsen till sina trupper i Krakau; men så snart Rehnsköld fick kunskap härom, drog han mot slutet af Februari 1704 i riktning ditåt samt följde sedermera under Mars och April månader den ständigt undanvikande konungen, för att hindra honom att företaga något mot den i Warschau samlade riksdagen, hvilket ock lyckades.

Från Sverige ankom till konungens här en förstärkning af 7,000 man nytt manskap, hvarigenom de indelta regementena blefvo fulltaliga och den svenska styrkan i Polen bragtes till 32,000 man. Efter att hafva i polska Preussen qvarlemnat generalmajor *Meijerfelt* vid Danzig med 2,200 ryttare och dragoner, jemte besättningarna i Elbing och Posen, uppbröt konungen den 12 Juni från sitt vinterqvarter i Heilsberg och tågade söderut till Blonie, der han stannade någon tid, till dess konungavalet försiggått den 2 Juli. Redan den 9 uppbröt åter svenska hären, sedan Arvid Horn med 1,200 man blifvit qvarlemnad i Warschau, och konung Carl, med omkring 18,000 man, drog söderut, för att förena sig med Rehnsköld, som då hade ungefär 11,000 man under sitt befäl. När båda närmade sig Sandomir, drog sig August undan till Jaroslaw, sedan han förstört bron öfver Weichseln vid Sandomir, der Carl inryckte den 22 Juli. Då han här fick veta att August i Jaroslaw ej hade större styrka än 3,000 sachsare, 8,000 kosacker och

12,000 ryssar, hvilka czar Peter, enligt det med August ingångna förbundet, sändt honom till hjelp och stält under Patkuls befäl, beslöt Carl der anfalla honom, gick öfver Weichseln den 27 Juli, så snart bron öfver floden blifvit åter iståndsatt, samt tågade derefter längs Sanflodens vestra strand till Jaroslaw, dit han anlände den 6 Augusti. Staden var redan ryktbar i svenska krigshistorien genom Carl Gustafs ytterst vågsamma och besvärliga återtåg derifrån under vintern 1656. Årstiden var emellertid nu vida gynsammare och, sedan underrättelse ingått, att August redan vikit undan i riktning åt Lublin samt Carl misströstade att kunna upphinna honom, fick svenska hären någon tid stanna i Jaroslaw för att indrifva brandskatter och krigsgärder af Augusts anhängare i trakten. Med samma uppdrag sändes Stenbock till Lemberg i Galizien; men Augusts dervarande kommendant, samme grefve *Galecki*, hvilken före infallet i Lifland varit sänd till Sverige för att försäkra Carl XII om Augusts fredliga tänkesätt, vägrade efterkomma uppmaningen, och Carl beslöt då att med en del af sin styrka tåga mot Lemberg.

Sedan han qvarlemnat Rehnsköld med sin styrka i Jaroslaw, uppbröt han med den öfriga hären den 22 Augusti; men då han ville öfverrumpla Lemberg, innan några kraftigare åtgärder till dess försvar hunne vidtagas, lemnade han först fotfolket och artilleriet, sedermera äfven rytteriet och trossen efter sig samt skyndade den 24 och 25 med 2,000 man dragoner framför de öfriga trupperna och kom den 26 sent på qvällen i stadens grannskap. Här råkade han vilse i en stor skog, der mörkret blef sådant, att man knappt kunde se handen framför sig. Tillika utbröt ett förfärligt åskväder, åtföljdt af hällregn, hvarunder trupperna blefvo så skingrade, att, när man slutligen anträffade en liten öppen plats i skogen och der, så godt man kunde, gjorde upp eld, konungen befans hafva knappt halfva antalet af sina drabanter hos sig. Han lät då stöta i trumpeterna för att samla den öfriga spridda styrkan samt lade sig derefter, insvept i sin kappa, på den våta marken, med hufvudet hvilande i knät på en af drabanterne och med »lille prinsen» vid sin sida. Båda sofvo snart rätt godt och hade ingen olägenhet af det våta nattlägret.

Hvilan blef dock helt kort, ty följande morgon skulle staden stormas, och dragonerne, som voro föga vane vid dylika krigsföretag, hvilka egentligen tillhörde fotfolket, skulle nu inöfvas häri, hvarvid konungen sjelf gick dem tillhanda, visade dem huru de skulle sköta handgranaterne och för öfrigt gå till väga vid den förestående stormningen. Den företogs tidigt på morgonen den 27 Augusti, då dragonerne på gifvet tecken sutto af, sprungo ned i den torra fästningsgrafven och klättrade så uppför vallarne på dess andra sida, hvarvid de klefvo på hvarandras skuldror, för att komma upp på vallens krön, der de bland den häpna besättningen kastade sina handgranater. Dessa gjorde sådan verkan, och polackarne blefvo så bestörta öfver det djerfva anfallet, att de snart togo till flykten. Sjelf var konungen, jemte lille prinsen, så-

som vanligt, med i hetaste striden. Carl Gustaf Dücker, öfverste för ett af de stormande dragon-regementena, bad honom att ej så blottställa sig samt försäkrade, att han, Dücker, nog skulle tillse, det folket gjorde sin skyldighet; men Carl svarade, att han ville vara hos sitt folk. Honom, såsom dess konung, tillkomme det främst att vaka öfver, att det fullgjorde sin pligt. Då flere andre af befälet äfven anhöllo att konungen åtminstone icke måtte sjelf deltaga i stormningen, svarade han: »Det är min pligt att stanna hos mina gossar; jag kan icke göra annorlunda». Dessa ord hördes af dragonerna och eldade dem att ännu hurtigare rusa upp för vallarne, der äfven Carl och prins Max voro bland de främste. De flyende polackarne ville från det stormade slottet öfver en bro draga sig in i staden, men konungen med sina drabanter och dragoner följde dem så tätt i spåren, att han kom in i staden på samma gång som de. Hela stormningen hade pågått föga öfver en fjerdedels timme och ej kostat svenskarne mer än 30 man döde och sårade.

Före stormningen hade konungen lofvat sina dragoner 24 timmars plundring; men när invånarne med tårar och böner ropade på förskoning, befalte han plundringens upphörande, och till stadsboernes ytterliga förvåning åtlyddes denna befallning genast af de plundrande, som uppstälde sig på torget utan att vidare på något sätt oroa invånarne. En sådan krigstukt voro de visst ej vana att finna hos sina egna landsmän. Bytet blef emellertid ganska stort, ty 140 kanoner jemte rika förråd af alla slag föllo i svenskarnes händer. Flera med guld och silfver fylda kistor hörde ock till det tagna bytet, och i brandskatt fordrade konungen 300,000 rdr, men efterskänkte dock, på Stanislai förbön, hälften af denna summa. I staden anträffades flere fångne turkar och tatarer, hvilka Carl återgaf friheten och tillstånd att få återvända hvar till sitt fädernesland. Dit medförde de ryktet om svenska konungens hjeltebragder och ädelmod, hvilket icke så litet bidrog till den beundran och vördnad, hvarmed dessa österländska folk betraktade och sedermera i nödens stund mottogo honom.

En bland de af svenskarna tagne fångarne var stadens kommendant Galecki, som gömt sig i ett kloster, men der upptäcktes och togs af Silfverhjelm, en bland Carl XII:s drabanter, hvilken han bjöd 1,000 dukater för att få slippa undan, emedan han väl visste sig vara illa anskrifven hos konungen. Silfverhjelm afslog dock gåfvan och förde mannen till Stenbock, hvilken hade särskilda anledningar att vara förbittrad på honom, emedan Galecki förut i Danzig utspridt förklenliga rykten om Stenbock samt spottat och trampat på den kungörelse Stenbock 1702 sändt till Galizien, för att uppmana dess befolkning att ställa sig på svenskarnes sida. Stenbock, hvilken det eljest visst icke felades hvarken bildning eller ridderlighet, råkade vid Galeckis åsyn i sådan häftig förbittring, att han gaf honom ett par kraftiga örfilar, utropande: »Det skall du ha för det sätt, hvarpå du behandlade min kungörelse» — en råhet, som den tiden visst icke var ovanlig, men

hvilken konung Carl allvarsamt ogillade, såsom ovärdig en svensk krigare mot en fången fiende.

Under de följande dagarna kom den öfriga hären efter till Lemberg, der den utanför staden lades i läger och fick hvila ut ett par veckor, hvarefter den åter bröt upp och drog norrut, i följd af åtskilliga obehagliga underrättelser, som kommit till svenska lägret.

En af dessa var, att ryssarne inbrutit i Lifland och först eröfrat Dorpt samt sedermera med storm tagit Narwa, för hvars undsättande Carl fyra år förut vågat så mycket och der han vunnit sin mest lysande seger. Denna stads förlust grep honom också ganska djupt, och, ehuru han, enligt sin vana, icke gaf luft åt sin harm, var han under flera dagar i ett slags feber, och något hvar trodde nu, att han genast skulle vända sig mot ryssarne; men en annan föga mindre obehaglig nyhet qvarhöll honom dock tills vidare i Polen.

Ilbud från Warschau förkunnade nemligen, att August der inryckt och förjagat den nye polske konungen. Vid underrättelsen härom sade Carl endast, att Augusts glädje ej skulle blifva långvarig, samt gjorde sig ock genast färdig att tåga till Warschau för att uppfylla sin pligt mot konung Stanislaus, uppskjutande tills vidare att uppfylla sin pligt mot sina betryckta undersåtar.

Under sitt vistande i Sachsen den föregående vintern hade August lyckats afpressa sina sachsiska ständer så dryga gärder, att han kunnat der uppsätta en ny här af nära 14,000 man, hvilken ställdes under general *Schulenburgs* befäl. Vid sommarens början hade denne öfver Oderfloden inryckt i vestra delen af polska landskapet Posen, hvarest han intagit qvarter längs schlesiska gränsen och dragit till sig några polska trupper. Konung August kunde dock ej genast förena sin styrka med Schulenburgs, emedan Rehnsköld med sin här stod emellan båda och konung Carl hotade August norrifrån. Denne ville ock invänta de 12,000 ryssar, som blifvit honom lofvade af czaren och som från Kiew skulle stöta till hans här, och dessutom hade kosackernes hetman *Mazeppa* lofvat tillföra honom 40,000 kosacker, af hvilka likväl sedermera blott en del infann sig utan Mazeppa.

Emellertid, så snart generalmajor *Johan August Meijerfelt*, som förde befälet öfver den vid Danzig förlagda svenska styrkan, fått kunskap om Schulenburgs infall i landskapet Posen, uppbröt han från Danzig den 14 Juli, för att undsätta generalmajor *Arvid Axel Marderfelt*, hvilken med en svag svensk besättning låg i staden Posen. Tåget öfver Kulm och Thorn gick likväl så långsamt, att Meijerfelt först den 11 Augusti kom till stadens närhet. Schulenburg, som fått kännedom om hans annalkande, beslöt öfverrumpla honom och drog med 3,500 man af sitt bästa folk öfver Wartha mot Posen, men fann, vid framkomsten den 17 Augusti, svenska styrkan, 2,700 man, färdig att möta honom och blef efter en hetsig strid med förlust tillbakaslagen.

Meijerfelt insåg emellertid, att han snart skulle få strida mot Schulenburgs hufvudstyrka, med hvilken hans egen var alltför svag att

kunna mäta sig, hvarföre han redan följande dagen aftågade i riktning åt Warschau, för att förena sig med konung Stanislaus och polska kronohären under Lubomirski, som nu åtminstone tills vidare slutit sig till honom. Också hade Meijerfelt knappt lemnat Polen, innan Schulenburg der infann sig och omringade staden, under afvaktan å ankomsten af sitt belägrings-artilleri.

Genom Carls tåg till Jaroslaw och Lemberg hade emellertid vägen blifvit öppen för August att förena sig med Schulenburgs här; men dessförinnan ville han dock hafva den tillfredsställelsen att från Warschau bortjaga sin medtäflare Stanislaus. Planen härtill blef med mycken skicklighet både uppgjord och utförd. August uppbröt i medlet af Augusti från Lublin och gjorde först en låtsad rörelse åt öster, såsom om han ämnade sig till Breszc, men vände sedan hastigt om och skyndade mot Warschau, der den nyvalde konungen och hans anhängare ännu befunno sig. Till hans försvar hade konung Carl efterlemnat ungefär 800 svenskar under Arvid Horn samt polska kronohären, omkring 6,000 man, under Lubomirski. Med denna uppbröt Stanislaus, för att förena sig med Meijerfelts styrka, och hade kommit till Lowicz, ungefär 7 svenska mil vester om Warschau, der han fick kännedom om Augusts anryckande, då han genast vände om till Warschau, för att rädda sin familj, samt kom dit den 18 Augusti. Horn ville nu, att man med alla stridskrafter, som i hast kunde samlas, skulle vända sig mot August, men härpå kunde Lubomirski ej förmås att ingå. I stället beslöt man, sedan den kungliga familjen blifvit förd i säkerhet den 19, att gå till Latowicz, några mil i sydost om Warschau, der 400 svenskar blifvit inneslutne af Augusts general *Brandt*, som med 6,000 man närmade sig Praga längs Weichselns östra strand, medan August, med återstoden af sin här, längs vestra stranden ryckte mot Warschau. Vid ankomsten till Latowicz fann dock kronohären staden redan intagen af Brandt, som derefter kastade sig emellan denna här och Praga, så att hvarken Stanislaus eller kronohären kunde komma tillbaka till Warschau. Utanför denna stad förenade sig August och Brandt, medan Horn med sina 800 svenskar inneslöt sig i slottet. Då likväl der ingenting var förberedt för en belägring, måste den svenska styrkan gifva sig den 26 Augusti, hvarefter Stanislaus med kronohären tågade öfver Lublin till Jaroslaw, att förena sig med Rehnskölds styrka.

Under tiden upphäfde Schulenburg den 3 September belägringen af Posen och tågade till Warschau, dit ryssarne under Patkul närmade sig från andra sidan, hvaremot Meijerfelt, så snart han fick kunskap om Schulenburgs aftåg, skyndade från Thorn till Posen, der han inträffade den 10 September samt öfverföll och slog kort derefter en polsk trupp under Radomirski. Konung August hade emellertid beslutat åter företaga en belägring af Posen, der Brandt med en större styrka inträffade den 19 September och försökte samma dag öfverrumpla Meijerfelts trupper, som spridt sig i trakten för att furagera; men Meijerfelt samlade i hast 350 ryttare och jagade fienden tillbaka

öfver Wartha-floden samt hindrade sedermera under de följande tvänne veckorna Brandts trupper att öfvergå floden och innesluta staden åt den sidan, till dess den 3 Oktober återstoden af belägringstrupperna jemte artilleriet anlände, då belägringshären uppgick till 14,500 man, nemligen 2,000 sachsare under Brandt, 6,000 ryssar under Patkul, 3,000 kosacker och 3,500 man af polska kronohären. Den 5 Oktober begyntes beskjutningen och fortsattes sedermera till dess Brandt, vid svenska hufvudstyrkans annalkande, den 24 Oktober upphäfde belägringen.

Vid underrättelsen om Warschaus intagande och om den fara, som hotade Posen, uppbröt konung Carl den 13 September från Lemberg till den starka fästningen Zamosc, som gaf sig redan den 21, och derifrån i riktning åt Kazmierz, der han ämnade öfvergå Weichseln och förena sig med Rehnsköld, som följt flodens vestra strand; men vid Belzyce fick konungen kunskap om, att August befann sig i Pultusk norr om Warschau, hvarföre han genast ändrade riktning för att der uppsöka honom. Innan Carl hann dit, hade dock August, sedan den ryska hjelphären vid Pultusk förenat sig med hans styrka, åter vändt om till Warschau, hvarföre Carl drög till Praga, dit Rehnsköld med sin styrka anländt den 10 Oktober och der konungen inträffade den 14. På motsatta stranden af Weichseln stod nu August med sin hufvudstyrka, utgörande omkring 20,000 man, å ömse sidor om Warschau. Han vågade dock ej afvakta Carls anfall, utan när denne med några regementen fotfolk på en flottbrygga kommit öfver floden den 19 Oktober, hade August redan dragit undan, såsom man trodde, till Krakau. Ditåt följde honom äfven Carl, men fick den 21 veta, att endast Steinau med 5,000 man gått till Krakau, under det August tagit riktningen åt Kalisch. Samma riktning togo ock nu de särskilda afdelningarna af svenska hären, och den 24 Oktober erfor Carl, att August ytterligare delat sin styrka så, att han sjelf med 10,000 man öfver Sieradz aftågat till Krakau, men Schulenburg med 5,000 man fortsatt marschen åt Kalisch. Carl beslöt följa den senare, för att tillika kunna från återtåg till Sachsen afskära belägringshären vid Posen, hvilket likväl förekoms derigenom att belägringen genast upphäfdes, då Patkul, med fotfolket, artilleriet och kosackarne, drog till Sachsen, men Brandt, med sachsarne och polska rytteriet, följde efter August till Krakau.

Emellertid fortsatte Carl jagandet efter Schulenburg med sådan ifver, att slutligen endast delar af fem rytteriregementen förmådde följa honom, med hvilka han ändtligen på aftonen den 28 Oktober lyckades vid Punitz nära schlesiska gränsen upphinna det uttröttade sachsiska fotfolket, hvilket han genast anföll. Det försvarade sig så modigt och Schulenburg ordnade försvaret så skickligt, att de anfallne bibehöllo stridsplatsen ända till dess mörkret inbröt samt gjorde slut på striden, och under natten räddade Schulenburg sina trupper öfver schlesiska gränsen.

Vid detta tillfälle gaf Carl XII ett nytt bevis, huru litet han ak-

tade faran och huru ringa försigtighetsmått han vidtog för sin personliga säkerhet. Efter träffningen hade han, såsom vanligt, skyndat framför alla andra vid fiendens förföljande och vid nattens inbrott tagit qvarter i en bondstuga nära gränsen, der han endast hade sex man till bevakning. Af ett par bönder hade Schulenburg fått kunskap härom och ville då sjelf skynda dit, för att få tillfångataga den ryktbare hjeltekonungen; men härtill ansåg han sig behöfva 30 man, och han fann ingen hågad att inlåta sig i företaget. En konung, som alltid var främst i faran, som försmådde alla beqvämligheter, som underkastade sig och uthärdade större ansträngningar och försakelser än någon i hela sin här, hade ingifvit en djup beundran ej blott hos sina egna krigare, utan äfven hos fiendens. Ingen af dessa, med hjerta i bröstet, kunde förmå sig att öfverfalla eller fälla den, som i deras ögon var den störste krigare de någonsin hört omtalas. Carl sjelf hade ock kort förut visat sitt ogillande af dylika försåtliga tilltag. Han märkte huru en hans lifknekt smög bakom några stenar vid ena Weichsel-stranden, lurande efter ett tillfälle att få skicka en kula öfver floden mot konung August, som red längs andra stranden utan aning om någon fara. Carl skyndade genast till mannen och hotade att skjuta ned honom på stället, om han vågade lossa ett enda skott.

Å fiendtliga sidan var man likväl icke lika samvetsgrann. Sedan, under jagten efter Schulenburg, Carl intagit Kalisch och tvungit dess besättning att gifva sig, lossade en deribland, sedan kapitulationen var ingången, ett skott, möjligen ämnadt åt Carl sjelf, men som träffade hans kammarpage Klinckowström och genast fälde honom död till marken. Han var jemnårig med konungen, hade från barndomen varit i hans tjenst, troget deltagit i hans nöjen, mödor och faror samt äfven vid ett tillfälle räddat hans lif. Också stod han högt i Carls ynnest, och konungen sörjde länge och djupt öfver hans död.

Den 29 Oktober fortsatte konungen förföljelsen ända till Lublin vid Oderfloden, men vände der om, då Schulenburg redan hunnit öfver floden. Deremot anträffade han vid Oder-Beltz 2,000 kosacker, som tillhört belägringshären vid Posen och af hvilka, efter ihärdigt motstånd, 1,500 blefvo på platsen.

Otto Wellingk, som med fotfolket och 8 regementen rytteri följt en dagsmarsch efter konungen, anträffade den 31 Oktober vid Fraustadt, nära schlesiska gränsen, 1,500 ryssar, med en del artilleri, hvilka äfven tillhört belägringshären och som nu till större delen nedhöggos, sedan de vägrat att gifva sig. Artilleriet föll i svenskarnes händer.

Sedan den fiendtliga hären sålunda blifvit sprängd, lät konungen sina trupper den 1 November intaga vinterqvarter i vestra delen af woidwodskapet Posen samt tog sitt högqvarter i den helt nära schlesiska gränsen belägna staden Rawicz, hvilken var bebodd af tyskar, som tillhörde lutherska bekännelsen. Konungen hade emellertid under denna hastmarsch, som knappt har något motstycke i krigshistorien, på tio

dagar tillryggalagt 40 svenska mil utan en enda rastdag. Konung August reste i November tillbaka till Sachsen.

I *Kurland* hade under detta år flera krigsrörelser förefallit, hvarvid den nye befälhafvaren inom detta landskap, grefve *Adam Ludvig Lewenhaupt*, gifvit lysande prof på mod och skicklighet. I Mars 1704 hade han slagit två större fiendtliga ströfpartier och sedan han i April fått veta, att den af konung August till kronfältherre i Litauen utnämde *Wisniowiecki* med 10,000 man inryckt i Samogitien, afgick han, efter erhållen förstärkning från Riga, med 3,000 man för att understödja förre litauiske kronfältherren *Kasimir Sapieha*, som samlat 4,000 man under sitt befäl, då Wisniowiecki drog sig tillbaka till Birzen, der han inväntade en honom lofvad förstärkning af omkring 6,000 ryssar. Lewenhaupt, som strax efter Leczinskis val till konung fått Carl XII:s befallning att inrycka i Litauen, för att bringa dess befolkning att erkänna den nye konungen, trängde djupt in i landet, höll möten med dess adel, af hvilken en stor del hyllade Stanislaus, brände de motsträfviges byar och drog sig sedermera tillbaka till det befästade Mitau, Kurlands hufvudstad, vid underrättelsen, att Wisniowiecki erhållit den väntade ryska förstärkningen under general *Skernitzkis* befäl.

Ryssarne hyste dock mycket klena tankar om polackarnes mod och ihärdighet samt vägrade derföre att med dem förena sig, så framt icke den polska truppen ville med särskild ed förbinda sig att i nästa strid fäkta tappert och icke fly eller draga sig undan. Den fordrade eden aflades och derefter drogo de förenade härarne mot fästet Seelburg vid Dünafloden, hvilket försvarades af 300 svenskar under befäl af grefve Carl Lindsköld, en son till den i föregående del så ofta omnämnde Erik Lindsköld. Den lilla besättningen försvarade sig modigt, och Lewenhaupt i förening med Sapieha skyndade till dess undsättning. För att missleda fienden låtsade de dock vända sig mot Birzen, der Wisniowiecki qvarlemnat en del af sin styrka. Dervarande polacker blefvo ock så uppskrämda vid underrättelsen om svenskarnes anryckande, att de lastade de i fästningen förvarade förråd och dyrbarheter å en mängd vagnar, hvilka skickades efter Wisniowiecki; men foran hade det missödet att under vägen till Seelburg stöta på en afdelning af Sapiehas folk, af hvilken den genast togs i besittning, och 36 tunnor krut, 300 rustvagnar med allehanda förråd, 24,000 rdr i klingande mynt samt en stor mängd silfverkärl föllo på detta sätt i litauernes händer.

När Wisniowiecki fick kunskap härom samt om svenska och litauiska härens anryckande, upphäfde han den 24 Juli belägringen af Seelburg och drog sig till Jakobstadt vid Dünafloden, dit Lewenhaupt följde efter. Ehuru han nu hade endast 3,200 man svenska trupper under sitt befäl samt omkring 3,000 litauer under Sapieha, tvekade han dock ej att anfalla Wisniowieckis 10,000 polackar och Skernitzkis 6,000 ryssar. När, under förberedelserna till striden, Sapieha frågade hvar hans litauer skulle få sin plats, svarade Lewenhaupt: »De skola bilda andra linien bakom oss svenskar. Före stridens slut få de icke komma in i

våra leder, ty sådant kunde förorsaka villervalla; men när fienden med Guds hjelp blifvit slagen och skingrad, då böra edra ryttare, som äro lättare än våra, sätta förbi oss och jaga efter de flyende». Sapieha förklarade sig nöjd med denna anordning och så skedde anfallet. Lewenhaupt hade befalt, att alla skulle anrycka i jemn linie, så att ingen särskild del komme framom de öfriga; men när de kommo fienden närmare, förhetsade sig några bland trupperna och började striden på egen hand. De kastade ock fienden tillbaka, och nu skyndade Sapiehas son, tvärt emot den gifna befallningen, fram med en del af litauernes rytteri för att taga del i den redan vunna segern. Det förhastade anfallet blef dock snart af fiendens öfvermakt tillbakakastadt, och nu trodde de framilande litauerne allt vara förloradt samt togo till flykten. Unge Sapieha red flera mil bortåt vägen till Riga, ropande öfver allt, att svenskarne voro slagne. De tillbakadrifna svenska trupperna hade likväl snart fått stöd af hufvudstyrkan, och alla framryckte nu i god ordning, helsande fienden med en liflig kanoneld, hvilket så inverkade på polackarne, att de, glömmande den kort förut aflagda eden, allesammans grepo till flykten, lemnande åt de ryska hjelptrupperna att ensamma fortsätta striden. Lugnt och säkert framryckte svenskarne och Lewenhaupt hade förbjudit dem att lossa något skott förr, än han dertill gaf befallning. Den bakom svenskarne nedgående solen stack ryssarne i ögonen och hindrade dem att fullt tydligt urskilja de anfallandes styrka, hvilka kommo allt närmare och visade allt större otålighet att få skjuta; men först när de voro fienden ända in på lifvet, gaf Lewenhaupt det otåligt afvaktade kommandoordet, och nu följde en sådan salva, att hela fältet låg öfverströdt af döda och sårade. Nu framsläppte ock Lewenhaupt de lätt beridne litauerne, som förföljde och nedgjorde de ryssar, hvilka undkommit den mördande salvan. Striden hade kostat svenskarne endast 60 man, hvaremot fienden förlorat nära 3,000 i döde och sårade, jemte 400 fångne, 23 kanoner, 39 fanor och 400 rustvagnar.

Efter denna seger ryckte Lewenhaupt mot fästningen Birzen, som dock fans i godt stånd och hade en polsk besättning af 800 man. En rysk styrka väntades ock till dess undsättning, hvarföre Lewenhaupt, som äfven saknade erforderligt belägringsartilleri, gjorde sig föga förhoppning om framgång. Han låtsade sig likväl företaga stora anordningar till en förestående stormning och lät Sapieha likasom af egen drift insända ett bud, med bref till kommendanten, hvilken han föreställde, att om fästet blefve taget med storm, skulle ingen af besättningen komma undan med lifvet. Det låge Sapieha om hjertat att förekomma en dylik olycka för sina landsmän, och derföre varnade han dem nu. Varningen gjorde ock verkan, ty den 14 September gaf sig besättningen mot löfte om fritt aftåg, och så föll fästet med sina 40 kanoner och hvarjehanda krigsförråd i svenskarnes händer. Fästningen raserades, och när ryssarne sedermera anlände, funno de trakten öde samt återvände till Wilna.

Kort derefter gick Lewenhaupt i vinterqvarter och erhöll derunder en förstärkning af 1,200 ryttare samt något fotfolk från Riga. Han hade emellertid under detta fälttåg på ett ganska ärofullt sätt upprätthållit de svenska vapnens anseende och äfven mot befolkningen i de trakter, der han såsom fiende framträngt, visat mera menskligbet och hållit strängare krigstukt än vid denna tid de svenske härförarne i allmänhet. Enligt erhållen befallning hade han visserligen med brand hemsökt åtskilliga byar, tillhöriga Leczinskis och Sapiehas motståndare i Litauen, men hade inskränkt denna förödelse så mycket han kunnat och i allmänhet gjort sig känd såsom den menskligaste bland de svenske härförarne, för att icke tala om de polska och ryska.

Polska kriget 1705 och 1706.

Under de sju första månaderna af året 1705 låg större delen af svenska hären i qvarter inom vestra Polen. De i Polen qvarblifne sachsarne stodo vid Krakau. Den del af polska kronhären, som ännu stod på Augusts sida, hade intagit vinterqvarter här och der i landet samt oroade, medelst särskilda ströfpartier, svenskarnes längst framskjutna poster.

Å andra sidan ökades nu efter hand antalet af Stanislai anhängare. En yngre *Lubomirski* hade samlat 3,000 ungrare, med hvilka han utdref sachsarne ur det ungerska Zipser-komitatet, som då tillhörde Polen, och i Lemberg samlade *Potocki* ett adelsuppbåd af omkring 8,000 man, som förklarade sig för Stanislaus. Lubomirski skyndade i början af Mars till Rawicz för att uppmana konung Carl att sända trupper till Krakau, då adeln der i trakten skulle öfvergå till Stanislaus, och konungen befalte generallöjtnant *Alexander Stromberg* att med fyra regementen fotfolk samt några hundra ryttare, jemte Lubomirskis ungrare, gå till Krakau för att derifrån bortdrifva sachsarne och understödja Potockis truppsamling. Sachsarne, 3,000 man rytteri, drogo sig då öfver Sandomir undan till Lublin, och nu trädde, såsom Lubomirski förutsagt, en stor del af adeln i woiwodskapet Krakau vid svenskarnes och ungrarnes ankomst öppet på Stanislai sida samt beslöt vid en sammankomst den 1 Maj anmoda kardinal Radziejowsky, som vid denna tid befann sig i Dantzig, att utlysa en riksdag i Warschau, för att å polska republikens vägnar afsluta fred med Sverige och kröna konung Stanislaus. Kardinalen utlyste ock en riksdag till den 1 Juli, och under tiden biträdde adeln inom woiwodskapet Sandomir det beslut, som blifvit fattadt af krakauska adeln. Äfven Potocki närmade sig från Lemberg, hvarföre sachsarne drogo sig undan till Brzesc i östligaste delen af Podlachien, för att underhålla förbindelsen med ryska hufvudstyrkan, hvilken uppbrutit från Ingermanland för att inrycka i Litauen. Vid Brzesc samlade sig ock efter hand den August ännu trogna delen af polska kronohären, medan ryska hufvud-

styrkan framryckte till Wilna och Scheremetieff med en afdelning deraf gick utför Düna för att anfalla Riga.

I slutet af Juni sändes generallöjtnanten *Carl Nieroth* med tre regementen rytteri och två regementen fotfolk från Gnesen till Warschau, för att skydda den der sammanträdande riksdagen. Rytteriet anlände först och slog läger vid Weichseln söder om staden. Det började snart oroas af polackarna, hvilka den 6 Juli gingo vid Karczew med 1,000 man öfver Weichseln och anföllo Nieroths förtrupper, och den 11 Juli anlände *Smigelski* med polskt rytteri från Brzesc till Praga, der de gjorde flera försök att komma öfver floden, hvilket dock ej lyckades. Snart derefter infann sig generallöjtnanten *Paikul* med 4,000 sachsare och *Wisniowiecki* med ytterligare polskt rytteri, så att Nieroth, hvars hela styrka ej utgjorde öfver 2,000 man, nu hade emot sig 10,000 fiender, hvilka den 20 Juli en mil nedanför Warschau öfvergingo Weichseln, som till följd af sommarhettan kunde på flera ställen öfvervadas. Nieroth gick dem emellertid modigt till mötes, men som det led mot aftonen, intog han öfver natten en ställning mellan Warschau och byn Rakowicze samt uppsköt anfallet till följande dagen. Då framryckte han tidigt på morgonen den 21 Juli och slog, efter sex timmars häftig strid, den femdubbelt öfverlägsna fienden samt dref honom tillbaka öfver Weichseln, med en förlust af 2,000 döde och sårade, Svenskarne hade, å sin sida, förlorat 300 man, men å nyo gifvit ett lysande prof af sin öfverlägsenhet såsom krigare.

Nu uppbröt äfven Carl den 27 Juli från sina vinterqvarter i Rawicz och ryckte i hastiga marscher öfver Kalisch och Lowicz till Blonie, i närheten af Warschau, dit han ankom den 7 Augusti och lät sina trupper slå läger. I Posen qvarlemnades *Rehnsköld* med 13,000 man, för att gifva akt på den sachsiska hären, hvilken, till en styrka af 15,000 man, blifvit sammandragen vid Guben, och till hvilken 6,000 ryssar slutit sig. I polska Preussen stod öfverste *Clas Ekeblad* med sitt regemente i Elbing, men de öfriga dervarande trupperne, 3,400 man, aftågade till Blonie, der de i September förenade sig med konungens här. Så snart de lemnat Preussen, infunno sig *Smigelski* och *Commentowski* med sina polska friskaror, omkring 3,600 man, öfverföllo några smärre svenska partier samt härjade, brände och plundrade alla trakter, der invånarne förklarat sig för Stanislaus. Det dröjde dock ej länge förr än *Potocki* från Warschau och *Sapieha* från Blonie skyndade till Preussen samt drefvo undan de polska friskarorna, mot hvilka äfven Ekeblad gjorde några lyckliga utfall, så att de polska skarorna, sedan de sammansmält till 600 man, måste draga sig undan till södra Polen, dit mot slutet af året äfven Potocki och Sapieha afgingo och togo qvarter vid Sandomir.

Emellertid fortgick riksdagen i Warschau. Vid den förenade sachsiska och polska härens annalkande hade riksdagens ledamöter skingrat sig åt alla håll, men efter Nieroths seger lugnade de sig åter och efter konung Carls ankomst till Blonie började man göra anstalter till

Stanislai kröning. Den hade bort verkställas af polska presterskapets öfverhufvud, kardinal Radziejowsky, men August hade kort förut af påfven utverkat hans afsättning från erkebiskopsembetet i Gnesen, så att han numera icke hade någon laglig myndighet att utöfva den ifrågasatta förrättningen, hvilken i stället uppdrogs åt erkebiskopen af Lemberg. Konung Carl hade lofvat bestrida alla kostnader vid kröningen och skall äfven bekostat anskaffningen af nya regalier samt bidrog dessutom med en betydande summa till underhållet af den nye konungens hof. Den 23 September aflät Stanislaus sin konungaförsäkran och följande dagen skedde kröningen med vanliga högtidligheter. I slottet och vid kyrkan bestriddes vakten till betydlig del af svenskar; hedern att leda drottningen till och ur kyrkan var tillerkänd Sveriges sändebud vid riksdagen, Arvid Horn; han samt de öfriga svenska sändebuden, Palmenberg och Wachschlager, voro de enda, åt hvilka plats anvisades vid kröningsmåltiden vid den nykrönte konungens och drottningens bord, medan Polens riksembetsmän och senatorer fingo spisa vid ett annat, och äfven i öfrigt blefvo svenskarne på allt sätt hedrade. Sjelf hade kung Carl, med lille prinsen och några svenske herrar, från en läktare i kyrkan åsett kröningen, hvilken också temligen allmänt betraktades såsom hans verk. En öfver densamme slagen skådepenning visade polska riksskeppet, med götiska lejonet vid styret, och på en flagga deröfver lästes orden: »Under så mäktig ledare.» En annan, slagen af Stanislai motståndare, visade på ena sidan hans bröstbild, med omskrift: »Stanislaus med Guds nåde, Polens konung», och på den andra en gycklare med krona, spira och konungamantel, hvarunder lästes: »Så länge spektaklet varar.»

Kort derefter afled Radziejowsky efter en kort sjukdom, då Carl och Stanislaus genast läto till hans efterträdare väljas erkebiskopen af Lemberg. Nu ändtligen blef ock den efterlängtade freden mellan Sverige och Polen afslutad den 25 November 1705, hvarvid tillika ett försvarsförbund ingicks mellan båda makterna. Carl fordrade och genomdref bröderne Sapiehas återinsättande i sina förra embeten och egendomar samt åtskilliga fördelar för de i Polen varande protestanter, äfvensom för svenska handeln, men för öfrigt ingen ersättning hvarken i penningar eller område för alla de stora uppoffringar Sverige under det långvariga kriget fått vidkännas — ett ädelmod, hvarför han högeligen prisades af alla, utom i sitt eget land.

Fred var nu visserligen ingången, men dermed var ej kriget i Polen slutadt. Stanislai ställning var ännu så osäker, att hans egen gemål en månad efter kröningen reste till svenska Pomern för att der lefva i mera trygghet. I sjelfva verket hade Polen nu två konungar, hvardera beskyddad af en utländsk herskare. Bland de särskilda delarne af polska riket hade endast Stor-Polen frivilligt hyllat Stanislaus. Polska Preussen, Masovien, Lill-Polen och några smärre landskap dessutom hade efter hand blifvit tvungna dertill; men Litauen, Polesien, betydliga delar af Wolhynien och i allmänhet hela östra Polen slöto

sig ännu till August, hvilken i czar Peter hade en lika verksam beskyddare som Stanislaus i konung Carl, ehuru en vida mindre oegennyttig, ty Peter tycktes hafva i afseende å Polen omfattat den statskonst, hvilken Patkul föreslagit honom kort efter Stanislai val till Polens konung — att icke fästa sig vid de ostadiga polackarne annorlunda än för att genom ett förbund med konung August gifva åt Rysslands deltagande i kriget skenet af att det skedde för polackarnes egen skull, men i sjelfva verket genom ryskt understöd åt August förlänga kriget och derunder så utsuga Polen, att det ej vidare kunde blifva farligt hvarken för August eller czaren, samt tillika så sysselsätta konung Carl i Polen, att han ej skulle få tillfälle att vända sig mot Ryssland. Kriget fördes ock nu så, att ryssarne brände, härjade och plundrade i alla delar af Polen, som hyllat Stanislaus och kunde af de ryska vapnen åtkommas, samt att svenskarne förforo på samma sätt i de trakter, som förblifvit August trogna. Det olyckliga Polen blef emellertid på detta sätt mer och mer förödt, och skulden härför faller hufvudsakligen på Carl XII, ehuru han utom all fråga var den af de båda skyddsherrarne, som mest ville Polens väl och äfven sjelf trodde sig strida för dess bästa.

Vi hafva i det föregående anmärkt, att man ur politisk synpunkt icke har skäl att från början klandra hans beslut att afsätta August och låta polackarne åt sig utse en ny konung efter eget val. Hans framgångar voro då så hastiga och missnöjet mot August tycktes vara så allmänt, att ett dylikt företag ej syntes böra medföra några synnerliga svårigheter, och onekligen var det, under sådan förutsättning, vida statsklokare att med Polen och dess nye konung till bundsförvandt gå emot Ryssland än att vid ett krigståg, som kunde föra svenskarne långt in i detta vidsträckta rike, lemna bakom sig på Polens tron en så opålitlig furste som August visat sig vara, hvilken Carl XII ganska väl kunde förutse skulle vid första motgång mot czaren bryta freden och möjligen för Carl stänga återvägen till de svenska besittningarna. Hvad man således egentligen kan förebrå honom vid detta tillfälle är, att han, lika litet som sin farfader, tog i beräkning polackarnes nationallynne — deras oefterrättliga vankelmod, som kom dem att tidt och ofta förändra åsigter och vid första motgång, stundom utan all synbar anledning, frånträda beslut, dem de kort förut synts med största ifver omfatta; deras samvetslösa opålitlighet, som kom dem att utan betänkande bryta de heligaste förpligtelser; deras inrotade sjelfsvåld, som gjorde dem lika oförmögna att underkasta sig andras styrelse som att styra sig sjelfva; slutligen ock deras afund inbördes, i följd hvaraf de ej kunde förmå sig att såsom sitt öfverhufvud erkänna eller visa varaktig lydnad åt någon, som förut varit deras like. Dessa föga prisvärda egenheter i det dåvarande polska nationallynnet hade vållat Carl Gustafs motgångar i Polen, och dessa motgångar hade bort utgöra en varning för Carl XII att icke utsätta sig för dylika. Sannolikt trodde han, i medvetandet af sina oegennyttiga afsigter och då han icke, så-

som farfadern, sjelf eftersträfvade Polens krona, sig icke böra blifva utsatt för samma öde som träffade honom; men redan efter 1702 års fälttåg hade hade han bort inse, att kriget i Polen icke skulle så hastigt, som han föreställt sig, kunna få en sådan utgång han beräknat, och att han icke begagnade det tillfälle, som då erbjöds honom till en för Sverige fördelaktig fred med August, måste alltid läggas honom till last. Inom Polen var man då ännu på intet sätt hågad för ett krig mot Sverige, Carl var så beundrad och August i allmänhet så föga aktad, att om fred då blifvit ingången, den bort kunnat blifva pålitlig, så mycket snarare som de polske stormännen då hade mera skäl att misstro sin egen konung än Sveriges. Alla Carls mera erfarne rådgifvare så väl som de främmande sändebuden tillstyrkte då på det ifrigaste att han måtte antaga de fredsanbud, som gjordes honom, och att detta icke då skedde var ett af de största politiska fel man har att förebrå Carl XII. Derefter begynte de svenska utpressningarna för att skaffa hären nödigt underhåll, svenskarne gjorde sig hatade nu, såsom under Carl Gustafs krig, och sedan det gynsamma ögonblicket för krigets afslutande var försummadt, återstod ej annat än att fullfölja det och, med begagnande af söndringarna inom Polen, så utmatta det, att detsamma, kufvadt af de svenska vapnen, icke på länge skulle kunna blifva för Sverige farligt. I sjelfva verket var sålunda, efter fredsanbudens förkastande 1702, Carls polska politik icke mera prisvärd än czar Peters, och han var sjelf vållande till att czaren fick det tillfälle att skada både Sverige och Polen, hvilket han så väl förstod att begagna.

Kurland hade under året 1705 varit första föremålet för czarens anfallsplaner. Vid nyårstiden hade öfverste *Johan Adolf Clodts* afdelning blifvit af 6,000 ryssar, jemte något polskt rytteri, anfallen vid Labowi, men Clodt slog dem modigt tillbaka och tvang dem att återvända samma väg de kommit. Kort derefter infann sig *Lewenhaupt* och öfvertog befälet samt framryckte i slutet af Januari till Kelmy, der han någon tid stannade, men återvände mot vinterns slut till Kurland och lät sina trupper der gå i qvarter.

Vid sommarens början ämnade czaren söka bemäktiga sig Riga, med detsamma hans hufvudstyrka ryckte in i Litauen och östra delarna af Polen, hvarföre han samlade sitt belägringsartilleri i Polock, för att på Düna-floden föras till närheten af Riga. Dessförinnan ville han dock jaga undan Lewenhaupts trupper, för att dessa ej måtte oroa de belägrande, och lät den nu till fältmarskalk utnämnde *Scheremetieff*, med 14,000 ryttare och dragoner, 4,000 man fotfolk och 2,000 kosacker, i största hast tåga längs Düna för att söka öfverrumpla Lewenhaupt ännu i qvarteren; men han hade i tid fått underrättelse om fiendens förehafvande och sammandrog den 11 Juli sina trupper vid Zagory samt fick tillika någon förstärkning från Riga, så att han nu under sitt befäl hade 7,000 man, halfva antalet rytteri och dragoner samt andra hälften fotfolk. Med denna styrka tågade han den 12 till Ge-

ADAM LUDVIG LEWENHAUPT.

mäuerthof, för att möta fienden; men då han här fick veta att ryske generalen Bauer med 4,000 ryttare dragit till Mitau för att söka öfverrumpla Lewenhaupt, skyndade denne under följande natten med sitt rytteri dit för att i sin ordning öfverraska Bauer. Vid hans framkomst den 14 på morgonen var likväl Bauer redan borta, hvarföre Lewenhaupt redan samma dag vände om till Gemäuerthof, der han stannade öfver den 15. Mot middagen den 16 fick han underrättelse, att ryssarne voro i antågande norr ifrån, hvarföre han genast stälde sitt folk i slagordning, med högra flygeln skyddad af ett kärr, mellan hvilket och en bäck slagfältet var inskränkt, så att ryssarne icke med sin öfverlägsna rytteristyrka kunde öfverflygla svenskarne.

Vid fiendens anryckande uppmanade Lewenhaupt sina bussar att icke låta skrämma sig af fiendens öfverlägsna antal. Detta hade varit långt större vid Narwa, och ändock hade svenskarne då vunnit en lysande seger. »Derföre, mina gossar», tillade han, »låtom oss hurtigt gå dem under ögonen, och glömmen icke att I ären svenskar och de ryssar.» Derpå gjorde hela svenska hären med böjda knän sin aftonbön, slutande med den vanliga psalmversen: »I Herranom står vår hjelp och tröst», hvarefter till lösen utdelades den likaledes vanliga: »Med Guds hjelp!»

Så ryckte härarne mot hvarandra. Striden blef ganska häftig och det syntes snart, att ryssarne kämpade här helt annorlunda än vid Narwa. Genast i början kastades svenska venstra flygeln tillbaka, men öfversten för Åbo läns ryttare *Gabriel Horn* trängde så mycket djerfvare framåt med den högra och dref ryssarne undan. Detta modiga anfall afgjorde svenskarnes seger, men Horn fick betala den med sitt lif. Hans folk fortsatte dock äfven efter hans död striden lika hurtigt, och Lewenhaupts anordningar voro så skickligt vidtagna, att ryssarne ändtligen mot kl. 9 på aftonen, då det redan blifvit mörkt, nödgades lemna slagfältet. De hade då i döde och sårade förlorat 6,000 man, svenskarne 1,500, så att striden i förhållande till de stridandes antal varit ganska blodig. För öfrigt hade 13 kanoner, 8 fanor och större delen af ryssarnes tross fallit i svenskarnes händer. *Slaget vid Gemäuerthof* var emellertid en ny lysande bragd i svenska krigshistorien och ett nytt ärofullt bevis på Lewenhaupts härförareförmåga. Hans lilla styrka hade likväl, ehuru den gick segrande ur striden, blifvit så försvagad, att han ej kunde förfölja den slagna fienden, utan återvände till Mitau och lade sitt folk bakom Bolder-ån.

Scheremetieff gick deremot till Wilna, der czaren stod med ryska hufvudstyrkan, hvilken han ämnade föra mot Warschau för att spränga riksdagen. Vid underrättelsen om nederlaget vid Gemäuerthof blef han så uppbragt, att han beslöt med hela sin styrka vända sig mot Lewenhaupt. I början af Augusti drog han med 40,000 man mot Kurland och för att söka komma öfver Lewenhaupt oförberedd lät han sitt folk ligga stilla om dagarne och tåga om nätterna. Lewenhaupt fick emellertid snart nog kännedom om det hotande anfallet, och

då han insåg omöjligheten att försvara Kurland mot en sådan öfvermakt, lät han endast 800 man under öfverste Knorrings befäl stanna i Mitau och några hundra under öfverstelöjtnant Stahl i Bauske samt drog med sin öfriga styrka hastigt öfver Düna på en vid Riga slagen bro, hvarefter han lade sitt fotfolk i Riga och Dünamünde samt stälde sitt rytteri bakom Düna-floden.

När czaren bröt in i Kurland, fann han sålunda Lewenhaupt med sin hufvudstyrka redan i säkerhet, hvarföre han lemnade större delen af sitt rytteri vid Kobronskansen gent emot Riga samt omringade den 13 Augusti Mitau med 12,000 man och den 20 Bauske med några tusen. Den förra staden måste gifva sig den 3 September och Bauske några dagar senare. Härefter aftågade czaren med den större hälften af sin styrka öfver Kowno till Grodno vid Niemen-floden, men lemnade den mindre hälften qvar i Kurland och Samogitien för att gifva akt på Lewenhaupt, hvilken senare på hösten fick sådana förstärkningar, att han slutligen hade 10,000 man under sitt befäl.

I Grodno, hvilket han lät väl befästa och förse med stora förråd af alla slag, stannade czaren tills vidare, men lät äfven besätta Tykoczin och framsköt sina förtrupper ända till Pultusk, der Wisniowiecki stod med sachsarne och litauerne, medan, vid samma tid, *Mazeppa* med en talrik svärm kosacker framryckte söderifrån genom Ukrajne och Wolhynien till Zamosc, som efter en kort belägring måste gifva sig.

Den 14 Oktober gjorde *Wisniowiecki* med 5,000 sachsare, litauer och ryssar från Pultusk ett försök att öfverrumpla den svaga svenska posteringen vid bron, som vid Praga förde öfver Weichseln; men Nieroth skyndade snart till undsättning och dref fienden med förlust tillbaka.

Under tiden hade Carl legat stilla vid Blonie, der han dragit till sig Strombergs trupper från Krakau, så att han nu vid Blonie och Warschau hade samlade omkring 18,000 svenskar. För öfrigt stodo vid årets slut några tusen man polska och litauiska trupper under *Potocki* och *Sapieha* vid Sandomir; *Rehnsköld*, som den 23 November gått i vinterqvarter, med omkring 13,000 man mellan Posen och schlesiska gränsen, samt *Lewenhaupt* med 10,000 man i Kurland. De fiendtliga stridskrafterna voro så fördelade, att vid Grodno stodo 10,000 sachsare och polackar under konung *August* samt 20,000 ryssar under furst *Mentschikoff* och fältmarskalken *Ogilvy;* vid Lublin 14,000 kosacker under *Mazeppa;* i Samogitien emot Lewenhaupt 20,000 ryska trupper under generallöjtnanten *Roos* och generalmajoren *Bauer*, samt i Sachsen och vid schlesiska gränsen 15,000 sachsare och 6,000 ryssar under generallöjtnanten *Schulenburg* emot Rehnsköld.

När frosten gjort de af höstregnen förderfvade vägarne brukbara, uppbröt konung Carl den 29 December 1705 oförmodadt från Blonie och Warschau samt gjorde en ganska ansträngande vintermarsch till Grodno, der han inträffade den 14 Januari 1706. Från Sandomir hade tillika Potocki och Sapieha uppbrutit för att gifva akt på kosackerne i

Lublin. Konungens anfall midt i vintern var så litet väntadt, att den fiendtliga styrkan knappast hann före hans ankomst samlas ur sina qvarter. Den 15 Januari gick konungen en half mil ofvanför Grodno öfver den tillfrusna Niemen och den 16 närmade han sig staden från dess östra sida, hvilken rörelse hade till följd, att hela fiendtliga rytteriet, 15,000 man, skyndade öfver till Niemens venstra strand. Carls afsigt hade från början varit att söka taga Grodno med storm, likasom under året 1704 Lemberg, men då staden befans vara starkt befästad och hade en besättning af 15,000 man ryskt fotfolk, måste han afstå från detta försök och åtnöjde sig att genom sin hastiga vintermarsch hafva afskurit ryssarnes återtåg. Han intog derföre nya vinterqvarter vid Kamionka, 5 mil öster om Grodno, med bestämd föresats att hindra alla försök, som kunde göras af de ryska trupperna att komma tillbaka till deras land. Potockis och Sapiehas trupper förlades längre norrut.

Då emellertid konung Carl på detta sätt var genom ett betydligt afstånd skild från Rehnsköld, ville August begagna tillfället att med en del af den i Grodno varande styrkan, i förening med Schulenburgs, öfverväldiga Rehnsköld, hvarefter man skulle med samlade krafter vända sig mot Carl XII. Med 3,000 sachsiska och 2,000 ryska ryttare afgick derföre August från Grodno till Warschau, medan, från andra sidan, Schulenburg i medlet af Januari, så snart han fått kunskap om Carls aftåg från Warschau, bröt upp ur sina vinterqvarter och gick öfver Odern mot Posen. Vid underrättelsen om hans annalkande sammandrog Rehnsköld i hast sina trupper ur vinterqvarteren mellan den 23 och 26 Januari samt ryckte Schulenburg till mötes öfver Lissa och Fraustadt, för att anfalla och slå honom, innan August, om hvars anryckande han då fick kännedom, kunde hinna fram. Schulenburg var emellertid nu, i afvaktande å Augusts annalkande, lika angelägen att till dess undvika en strid, hvarföre han intog en oangriplig ställning vid Schlawa inom schlesiska gränsen. Då lät Rehnsköld utsprida ett rykte, att han, för att undvika denna dubbla fiendtliga öfvermakt, ämnade söka skydd inom Posens murar, samt gjorde äfven en rörelse i denna riktning, hvilket hade till följd, att Schulenburg, ehuru mot egen öfvertygelse, lät af befälhafvaren för de ryska trupperna öfvertala sig att lemna sin fasta ställning för att rycka efter Rehnsköld. Då Schulenburg hade 20,000 man under sitt befäl, med 32 kanoner, borde han väl ock kunna öfverväldiga Rehnskölds 11,000 man, som icke hade en enda kanon. [1])

Rehnsköld hade emellertid vunnit sitt ändamål och vände nu hastigt om samt stod snart vid Fraustadt fienden så nära, att ett slag ej längre kunde undvikas. Schulenburg ordnade sin styrka med vanlig taktisk skicklighet och stälde sammankedjade spanska ryttare fram-

[1]) Enligt en annan uppgift skulle Rehnsköld haft 30 kanoner och Schulenburg 76, se *Pönitz*, Karl XII, betraktad från krigsvetenskaplig synpunkt. Örebro 1858, s. 38.

för sin främsta linie för att hejda svenskarnes första anfall, hvilket han mest fruktade. Rehnsköld åter hade befalt sina ryttare, så snart de kommit inom skotthåll för de fiendtliga kanonerna, genast hoppa af hästarne samt så, skyddade af krutröken, springa mot kanonerna och taga dem, hvilket äfven skedde, hvarefter kanonerne vändes mot sachsarne sjelfva. Det fiendtliga rytteriet på flyglarne tog nu till flykten, men fotfolket gjorde ihärdigt motstånd. Svenskarne trängde dock oemotståndligt framåt, sleto de spanska ryttarne från hvarandra och nedhöggo det bakom dessa stående fotfolket. Då skingrade sig äfven detta, kastade från sig gevären, utan att ens gifva sig tid att aflossa skotten, och flydde åt alla håll. Svenska rytteriet förföljde de flyende och visade dervid en vild förbittring, synnerligast mot ryssarne, bland hvilka 4,000 skola blifvit nedgjorde, ehuru de bedt om förskoning. Det var dock de värfvade rytteriregementena, som gjorde sig skyldiga till denna grymhet, i hvilken de svenska indelta icke deltogo. Hela Schulenburgs styrka blef emellertid nedgjord eller skingrad. På slagfältet lågo 7,000 döde och sårade, ett lika stort antal togs, jemte 29 kanoner, flera tusen gevär och all trossen. Svenskarnes förlust utgjorde omkring 400 döda och 1,000 sårade.

Slaget vid Fraustadt den 3 Februari 1706, vunnet mot en sådan motståndare som Schulenburg, var sålunda för Rehnsköld en ganska lysande seger. Också blef han genast derefter af konungen befordrad till fältmarskalk, likasom Lewenhaupt efter segern vid Gemäuerthof blifvit generallöjtnant, och hans härförarerykte stod nu så högt, att det gjorde honom öfvermodig samt förledde honom att allt för mycket ringakta fienden, hvilket i framtiden icke var utan menliga följder.

August, som, när slaget stod, hunnit till Kolo, ungefär 15 svenska mil derifrån, vågade ej fortsätta sitt framryckande, ehuru hans styrka var betydligt öfverlägsen Rehnskölds, utan drog sig undan till Krakau, hvarefter Rehnsköld åter gick i vinterqvarter.

Carl XII, som under tiden låg i vinterqvarter först i Kamionka och sedermera något längre österut, för att bevaka och förhindra den i Grodno instängda ryska härens återtåg, utsände emellertid det ena ströfpartiet efter det andra för att öfverfalla fiendtliga partier, skaffa förråd och tvinga innevånarne att hylla Stanislaus, hvilket ock lyckades med största delen af Litauens småadel och städernas borgerskap. De motsträfvige, hvilka i synnerhet tillhörde den högre adeln, fingo sina slott och byar plundrade och brända. Ännu värre framforo ryssarne och kosackerne med dem som öfvergått till Stanislaus, så vidt de voro för de ryska och kosackiska ströfpartierna åtkomliga, och så fördes med brand och härjningar från ömse sidor ett småkrig, som alldeles förödde det olyckliga landet.

Flera smärre sammandrabbningar skedde, hvilka alla utföllo till svenskarnes fördel. Den 31 Januari blefvo 3,000 ryska ryttare, som skulle understödja Wisniowiecki och Oginski, hvilka lågo i trakten af Wilna, vid ett tillämnadt anfall mot Sapieha och Potocki, af dessa i

grund slagna vid Olitta, hvarefter det öfriga ryska rytteriet drog sig inom Grodnos murar. Den 24 Februari stötte öfverste *Carl Gustaf Dücker*, som med sitt dragonregemente, 1,000 man, red i spetsen för en polsk ryttarskara, under ett ströftåg oförmodadt på 4,000 ryska dragoner under generalmajor Bauer och 3,000 litauer under Wisniowiecki. De gjorde tre häftiga anfall efter hvarandra mot de svenska dragonerna, men blefvo hvarje gång tillbakaslagna, och slutligen lyckades det Dücker att drifva den sjufalt öfverlägsna fienden på flykten. Då skyndade de Dücker åtföljande polackarne, som allt dittills hållit sig undan, att äfven deltaga i förföljandet, hvarefter staden Wilna med dervarande stora förråd föll i de segrandes händer. Dücker fann likväl sina polska stridskamrater så begifna på plundring och oordningar, att han bad konungen om befrielse från ett sådant sällskap, hvilket äfven beviljades.

Följden af denna seger och af Wilnas eröfring var emellertid, att Roos och Bauer, de mot Lewenhaupt befälhafvande ryske generalerne, af farhåga att blifva inklämda mellan hans här och svenska hufvudstyrkan, utrymde både Kurland och Samogitien samt drogo sig till Polock, för att vara närmare czaren, som med 10,000 man stod vid Orsza utmed Dnieper-floden.

Äfven mot kosackerne, af hvilka 2,000 lågo i den befästade staden Nieswiz vid öfra Niemen, sändes ett svenskt ströfparti af 500 dragoner under öfverstelöjtnant *Trautwetter*, som med sina dragoner trängde öfver vallarne in i staden, der 300 kosacker blefvo nedhuggna. De öfrige gömde sig i husen och sköto derifrån på svenskarne. Man bjöd dem qvarter, men de vägrade och, då svenskarne nu satte eld på staden, läto kosackerne hellre sig innebrännas, än de gåfvo sig. Dock omringades och togos slutligen 180 kosacker jemte 4 kanoner, 4 fanor och åtskillig tross.

De trupper, som utgjort den rysk-polska hufvudhären, hade sålunda blifvit efter hand skingrade, så att endast de i Grodno inneslutne ryssarne återstodo, å hvilka konung Carl gaf noga akt. I lägret vid Zaludek råkade han emellertid ut för ett äfventyr, som var ganska nära att kosta honom lifvet. Han hade ridit ut för att besigtiga en brygga, som var under arbete öfver Niemen, men steg af och gick ned på isen för att taga arbetet i närmare betraktande. I detsamma brast isen, och konungen föll i vattnet, så att det stod honom upp till halsen. Med tåspetsarne fick han dock något fotfäste i bottnen och sökte med armarna hålla sig uppe öfver iskanten, från hvilken det starka strömdraget dock hvarje ögonblick hotade att föra honom bort under isen. Lille Prinsen, en ung grefve Hans Wachtmeister och öfverstelöjtnant Siegroth skyndade genast till hjelp, då prinsen lade sig på magen och sköts så af de öfrige utåt den svaga isen intill konungen, hvilken han lyckades att fatta i handen och med de öfrigas tillhjelp föra till stranden. Man bad konungen nu gå in i nästa hus och ömsa kläder, då dessa voro genomvåta och de stora ryttarstöflarne fulla af vatten; men Carl svarade: »Det gör ingenting!» hvarefter han, så ge-

nomvåt han var, satte sig åter till häst och red sig varm. En liten stund derefter störtade hästen, hvarvid konungen stötte hufvudet så hårdt, att han nästan förlorade sansen; men efter några ögonblick hemtade han sig åter och fortsatte ridten å nyo, utan att hafva någon olägenhet af hvarken det ena eller andra af dessa äfventyr.

Förråden i Grodno började emellertid taga slut och *Ogilvy*, som der förde befälet öfver den ryska styrkan, fann sig ej längre kunna der uthärda. Den 31 Mars uppbröt han med de 8,000 man fotfolk och 2,000 ryttare, som ännu återstodo af de 20,000 ryssar, hvilka vid vinterns början stått vid Grodno. Han skyndade i ilmarscher till Brzesc, der han inträffade den 10 April. Carl XII var genast färdig att förfölja honom, men en olycklig tillfällighet beröfvade honom frukten af hans så väl anlagda och så ihärdigt fullföljda plan att afskära och förstöra den ryska styrkan. Just som han skulle bryta upp, blef bron öfver Niemen förstörd af islossningen, och flera dagar åtgingo, innan den kunn åter iståndsättas. Tillika voro vägarne så förderfvade af kållossningen, att Ogilvy fått alltför långt försprång; men, sedan underrättelse ingått, att han genom Podolien tagit riktningen åt Kiew, drog konung Carl till Pinsk för att genskjuta honom. Vid ankomsten dit den 24 April visade det sig dock, att Ogilvy icke kunde upphinnas, hvarföre konungen stannade i Pinsk tillsvidare, sedan han skickat Meijerfelt med 3,000 dragoner och Sapiehas 3,000 polackar till Brzesc, samt Potocki till polska Preussen, der Smigelski åter uppträdt.

Under tåget till Pinsk hade konungen sändt öfversten vid lifregementet *Carl Gustaf Creutz* för att från kosacker rensa trakterna kring öfra Niemen. Då Creutz fått veta, att 2,000 kosacker lågo i Lakowicze, drog han ditåt, men erfor under vägen, att i staden Kleck, något bortom Lakowicze, äfven lågo ryssar och kosacker. Han delade derföre sin styrka, sände öfverstelöjtnant Trautwetter med 400 ryttare mot de 2,000 kosackerne i Lakowicze och drog sjelf med sina öfriga 1,000 ryttare mot Kleck, der han fann 5,000 kosacker och 4,000 man ryskt fotfolk samlade. Det var emellertid aldrig svenskarnes sed att räkna sina fiender, utan tidigt på morgonen den 20 April stormade Creutz med sina 1,000 ryttare öfver den långa och smala kafvelbron, som ledde till staden, kastade undan de mötande kosackerne och jagade ur staden det ryska fotfolket, som till större delen blef under flykten nedhugget, hvarefter han vände sig emot Lakowicze för att understödja Trautwetter, som redan flera gånger blifvit anfallen af dervarande kosacker, men alltid slagit dem tillbaka. När nu Creutz anryckte, uppgafs staden, då 9 fanor, 7 kanoner, en stor mängd ammunition samt 1,800 fångar föllo i svenskarnes händer. De fångne kosackerne, hvilka omgåfvos af en svensk vakt med dragna sablar och laddade gevär, trodde att de allesammans skulle blifva nedgjorda samt togo under tårar och jemmerrop afsked af hvarandra; men Creutz red nu sjelf fram till dem, lofvade dem förskoning samt lät bland dem utdela mat, tobak och bränvin, hvaröfver de yttrade sin glädje och sin

tacksamhet med att kasta sig för hans fötter och kalla honom sin frälsare och sin fader. Han hade nu med sina 1,400 ryttare nedgjort 5,000 och tillfångatagit 2,000 fiender samt derjemte eröfrat 11 kanoner, 25 fanor och betydande förråd af flere slag.

Konung Carl, som under tiden kommit till Pinsk, kände sig orolig för den i Litauen qvarlemnade Creutz och föreslog Lille Prinsen att de tillsammans skulle uppsöka honom, hvilket ock skedde. Konungen fick då kunskap om de vackra vapenbragder han utfört, besökte båda slagfälten och befordrade genast Creutz till generalmajor, hvarefter han tog med sig hans ryttare och drog till staden Nieswicz, hvars 200 man starka besättning gaf sig, fästningsverken förstördes, och invånarne fingo rädda sin lösegendom, men staden uppbrändes, emedan den tillhörde furst Radziwill, som var en trogen anhängare af konung August. Genom utsända ströfpartier blef äfven en mängd andra städer och byar, tillhöriga den August tillgifna högadeln, uppbrända, hvarefter den lägre adeln visade sig så mycket villigare att hylla Stanislaus.

Sedan på detta sätt hela Litauen blifvit bragt under Stanislai lydnad, drogo både Carl och han till Wolhynien för att underlägga Stanislaus äfven detta landskap. Den 23 Maj uppbröt hären, efter en månads hvila, från Pinsk och drog söder ut inåt Wolhynien samt kom till Luck den 6 Juni, hvarefter båda konungarne togo sitt högqvarter i slottet Jareslawice, ett par mil söder om Luck, dit den kringboende adeln talrikt infann sig för att hylla Stanislaus, af fruktan att eljest undergå samma behandling som högadeln i Litauen.

I medlet af Juni blef ock Smigelski utdrifven från polska Preussen af Potocki, och tillika uppbröt Rehnsköld från Posen samt tågade i riktning mot Warschau till Piontek, der han lät sina trupper lägra sig. August, som befarade, att han skulle vända sig mot honom, drog då från Krakau med de 15,000 sachsare och polackar, han ännu hade under sitt befäl, och gick i nordostlig riktning öfver Tykoczin till Nowogrodek, i Litauen, der han stannade tills vidare, i afvaktan å ytterligare understöd från Ryssland.

Den 7 Juli uppbröt Carl XII från Jareslawice och tågade i nordostlig riktning öfver Lublin till Pulawy, dit han ankom den 19 och der Meijerfelt och Sapieha från Brzesc förenade sig med svenska hufvudstyrkan. Sedan vid Pulawy en bro blifvit slagen öfver Weichseln, fortsattes tåget allt längre åt nordvest till Piontek i Masowien, der Rehnsköld den 6 Augusti förenade sig med konungens här. Efter några dagars hvila uppbröt hären åter den 11 Augusti och kom den 13 till staden Wartha, vid floden af samma namn, der generalmajor *Marderfelt* qvarlemnades med 4,000 svenskar, jemte ungefär 15,000 polackar under Potocki, för att gifva akt på Augusts och ryssarnes rörelser, hvarefter tåget fortsattes söder om Kalisch genom Schlesien fram till Schönberg vid sachsiska gränsen, vid hvilken konung Carl stod den 1 September med en styrka af omkring 19,000 man, hvaraf 11,500 voro fotfolk, 2,500 dragoner och 5,000 ryttare.

När uppbrottet skedde från Wolhynien, hade ingen anat hvart tåget gälde, emedan konung Carl enligt sin vana behållit beslutet härom för sig sjelf; men det var nu tydligt att han ämnade sluta det polska kriget i Sachsen, Augusts arfland, hvarifrån han hemtade sina mesta tillgångar både i penningar och manskap, och hvars bevarande också låg honom mest om hjertat. Här skulle han således säkrast kunna tvingas till eftergift. *Piper* framhöll dock vådan af att genom ett krig i Sachsen reta tyska riket och kejsaren, som befordrat Augusts val till Polens konung och som nu i förening med England vunnit flera segrar mot Frankrike samt följaktligen var så mycket farligare att reta; men *Rehnsköld* och några andra bland generalerne anmärkte, att de mot Frankrike förbundna makterna icke skulle vilja reta Sverige till deltagande i det nu som bäst pågående spanska arfföljdskriget, utan snarare skulle öfvertala August att sluta fred så snart som möjligt för att förekomma ett sådant deltagande, samt att man först efter Augusts fullständiga besegrande kunde få fria händer mot ryssarne. Denna åsigt var äfven Carl XII:s, och så beslöts fälttåget i Sachsen.

Kriget i Sachsen 1706.

För att från Polen komma in i Sachsen måste svenska hären genomtåga Schlesien, hvilket tillhörde kejsaren och således icke utan hans tillåtelse borde af en främmande krigshär beträdas; men då sådant under de föregående åren vid flera tillfällen skett af Augusts trupper, ansåg Carl sig äfven kunna våga ett sådant genomtåg, hvarunder dock den strängaste krigstukt iakttogs.

Genast vid ankomsten till Schlesien uppvaktades Carl XII af flera der bosatta evangeliska lärans bekännare, hvilka för honom klagade öfver det myckna samvetstvång de lidit af sin länsherre, den katolske kejsaren, samt anhöllo att Sveriges konung nu, såsom nära hundra år förut, måtte beskydda dem. Konungen lofvade ock att lägga sig ut för dem, så att de skulle få större samvetsfrihet än dittills, och under deras välsignelser skildes han ifrån dem.

Raskt fortsattes derefter tåget, utan att något motstånd försöktes. Schulenburg, som i Nedra Lausitz samlat omkring 4,000 man, åtnöjde sig att inlägga besättningar i Dresden, Königstein, Torgau och Wittenberg. August sökte genom kungörelser, innehållande de mest förfärande skildringar af svenskarnes grymma framfart så väl under trettioåriga kriget som nu senast i Polen, skrämma upp sachsarne och reta dem mot svenskarne. Skrämda blefvo de visserligen, ty vägarne voro uppfylda med flyktingar, som sökte rädda det dyrbaraste de egde undan de förfärliga svenskarne, och äfven Augusts mor, Carl XII:s moster, samt hans gemål och son flydde ur landet; men snart nog lugnade sig dock befolkningen genom den stränga krigstukt som af svenskarne iakttogs, då intet öfvervåld mot den fredliga befolkningen tilläts och

alla förnödenheter betaltes. Så framryckte svenska hären till Meissen och Leipzig, som genast öppnade sina portar, samt stannade slutligen den 11 September vid Alt-Ranstadt, ett adligt slott mellan Leipzig och slagfältet vid Lützen.

Här tog konungen för en längre tid sitt högqvarter och utfärdade en generalorder, som med strängt straff belade hvarje slags utpressning eller våld mot den fredliga befolkningen, förbjöd hvarje officer att utan öfverenskommen betalning begagna invånarnes hästar eller fordon, äfvensom att jaga, fiska, taga frukt i trädgårdarna eller drufvor i vinbergen, och påbjöd att allt hvad för härens underhåll fordrades skulle betalas i klingande mynt samt qvitton och reqvisitioner skrifvas på tyska, så att invånarne måtte förstå innehållet. De svenske krigarne, lika väl som den tyska befolkningen, blefvo ock snart öfvertygade, att det var fullt allvar med dessa föreskrifter. Ett par gardister hade misshandlat ett barn, som nekade dem att taga mjölk. Det anmäldes för konungen, som befalte att gardisterne skulle draga lott om lif och död. Den, på hvilken lotten föll att dö, blef skjuten. En af Dückers dragoner hade slagit en bonde, som hindrade honom att slagta hans höns, och dragonen sköts. När man visade konungen en mängd smädeskrifter som utgifvits emot honom, yttrade han endast: »Låt dem skrifva hvad de vilja; vi göra hvad vi *böra*».

Dessa drag blefvo snart öfver allt bekanta och förvandlade den förra förskräckelsen till en allmän beundran af den ryktbare hjeltekonungen, som här tillika var så menniskovänlig och som med sitt aldrig svigtande mod, sin djupa gudsfruktan, sina rena seder, sitt enkla lefnadssätt var i allt så olik den trolöse, vankelmodige, utsväfvande, praktälskande herskaren öfver sachsiska folket. Förtroendet till Carl XII och hans svenskar blef ock hos detta folk snart vunnet, och den stora Leipziger-marknaden bevistades lika talrikt som i djupaste fred. Ordningen dervid upprätthölls ock på konung Carls befallning så kraftigt, att köpmännen sedermera sade sig aldrig i mannaminne hafva haft en så fördelaktig varuomsättning.

I Alt-Ranstadt mottog ock Carl XII ett stort antal främmande furstar och sändebud, hvilka dels ville se den så ryktbar blifne nordiske hjelten och betyga honom sin vördnad, dels anmäla sig såsom medlare vid det förestående fredsverket, dels ock bevaka sina fördelar hos en krigarefurste, hvars svärd kunde blifva af stor vigt under det nu pågående kriget mellan de europeiska stormakterna. Så infunno sig hertigen af Sachsen-Gotha och alla det sachsiska husets prinsar, kardinalen af Sachsen-Zeitz, tvänne prinsar af Mecklenburg, landtgrefvarne af Hessen-Darmstadt och Hessen-Homburg, markgrefven af Anspach, arfprinsen af Wolfenbüttel, två prinsar af Bevern m. fl. Såsom sändebud från kejsaren instälde sig grefve Wratislaw, från Frankrike baron Besenval, från England Robinson, från Holland Haersolt, från Preussen baron Printz, från Danmark baron Jessen (hvilken såsom vängåfva från konung Fredrik medförde 9 race-hästar), från Hannover baron

Grave, från Hessen-Kassel baron Kettler. Bland de öfrige sändebuden var äfven den sedermera så ryktbare baron *von Görtz*, nu holsteinskt geheimeråd.

Mesta uppmärksamhet bland alla, som här besökte Carl XII, väckte dock den store engelske härföraren, hertigen af *Marlborough*, som medförde en skrifvelse från drottning Anna, vid hvars öfverlemnande Marlborough yttrade, att den »icke var från hennes kansli, utan af hennes egen hand och från hennes hjerta, likasom det äfven skulle för henne varit ett synnerligt nöje att personligen få se den konung som vunnit Europas beundran, om besvärligheterna af en sådan resa tillåtit det», hvarefter hertigen tillade: »För min del ville jag skatta mig lycklig, om jag under en sådan härförare som eders maj:t finge inhemta hvad jag ännu icke känner af krigskonsten». Carl var dock för mycket flärdfri och för litet vän af smicker att besvara denna den verldsberömde fältherrens artighet med en annan, utan sade endast: »Eder drottnings bref och eder personliga bekantskap äro mig synnerligen angenäma. Eders excellens känner att jag egt rättmätig orsak att begifva mig hit med min här. Försäkra drottningen, min syster, att jag återvänder så snart jag erhållit den upprättelse jag fordrat, men icke förr». De både store härförarne passade emellertid ej rätt väl för hvarandra. Carl fann Marlborough alltför grann för en krigare, och Marlborough såg i Carls tarfliga utstyrsel ett sätt att väcka uppseende samt ansåg honom drifvas mer af lystnad efter personlig utmärkelse än af verkliga statsmannaåsigter. Han hade likväl under det personliga sammanträffandet vunnit full öfvertygelse, att konungens planer voro riktade mot czaren, så snart säkerhet vunnits från polska och sachsiska sidan, samt religionsfrihet för kejsarens betryckte lutherske undersåtar blifvit utverkad. Han hade sett en karta öfver Ryssland ligga uppslagen på konungens bord och märkt ett ovanligt upplågande i hans blick hvarje gång czaren nämndes. För öfrigt omtalte Marlborough under sin återresa med stora loford konungens insigter i krigskonsten, hvilka röjt sig i hans yttranden om kriget i Brabant och om Marlboroughs egna segrar.

Tilloppet af folk, som önskade se den af ryktet så mycket beprisade svenske konungen, var under hela den tid han vistades i Alt-Ranstadt sådant, att vid den offentliga spisning, som hölls alla dagar, hade pager och betjening största svårighet att servera bordet, så var salen uppfyld af åskådare.

Emellertid, om också de talrika besöken af främmande furstar och sändebud föranledde ett mindre tarfligt lefnadssätt här, än det som eljest var vanligt i Carl XII:s högqvarter, lade han dock ej bort sina vanliga krigsöfningar och ridter. En bland de första af dessa ridter gälde slagfältet vid Lützen, som låg helt nära Alt-Rånstadt. Konungen erinrade sig så noga hvad han läst om den strid der stod den 6 November 1632, att han för sina generaler kunde angifva härarnes slagordning samt hvar de svenska och kejserliga regementena stått un-

der striden. Vid Schwedenstein, der Gustaf Adolf föll, stannade han länge i djupa tankar och utbrast slutligen: »Jag har alltid sökt lefva som han, må hända förlänar mig Gud den nåden att få dö på samma sätt!» Tolf år derefter föll också Carl XII för en fiendtlig kula, men icke, som Gustaf Adolf, midt i sitt lysande segerlopp, utan först sedan han fått bittert pröfva lyckans vexlingar.

För tillfället log emellertid lyckan mot honom så lofvande som möjligt, och alla hans önskningar tycktes gå i fullbordan. Hans tåg mot Sachsen hade väckt sådan oro hos August, att denne genast sände två af sina sachsiska embetsmän, *von Pfingsten* och baron *Imhoff*, att erbjuda fred under det vilkor Carl alltid fordrat, att August skulle nedlägga Polens krona. De båda sändebuden träffade honom redan den 1 September vid Bischofswerda och underhandlingarna begynte. De måste likväl hållas ytterst hemliga, hvilket man önskade lika mycket å båda sidorna, August, emedan han ännu var omgifven af ryska trupper och fruktade czarens hämnd, om han bröt förbundet med honom; Carl åter, emedan han ville undgå andra makters bemedling och på egen hand uppgöra vilkoren med August. De sachsiske herrarne hettes således endast vara sända för att med konung Carl uppgöra huru svenska hären skulle kunna i Sachsen inqvarteras med så liten känning för dess befolkning som möjligt.

Till Sveriges ombud vid dessa underhandlingar utsåg konungen *Carl Piper* och kanslirådet *Olof Hermelin*. För Piper hade Carl gifvit tillkänna hvad han af August ovilkorligen fordrade, nemligen att för alltid afstå från polska kronan, erkänna Stanislaus såsom Polens konung och lofva att aldrig mera tänka på återintagandet af polska tronen, icke ens i händelse af Stanislai död; afsäga sig alla andra förbund och synnerligast det ryska; med vederbörlig hedersbetygelse återgifva friheten åt prinsarne Sobieski och andra tagna fångar, samt utlemna alla öfverlöpare, som gått från Sveriges i hans tjenst och deribland uttryckligen Johan Reinhold Patkul, men deremot förlåta alla, som från Augusts tjenst öfvergått till Sveriges. De sachsiska ombuden gjorde visserligen åtskilliga försök att vinna lindring i dessa vilkor, men förgäfves, och då konungen nu skickade Meijerfelt med en betydlig truppstyrka mot Sachsens hufvudstad Dresden, blefvo sändebuden så uppskrämda, att de undertecknade fredsfördraget redan den 14 September.

Vilkoren voro de af konung Carl föreskrifna, med åtskilliga tillägg, såsom att August skulle till sin död få behålla titeln af Polens konung; att han skulle frisäga polackarne från deras honom gifna trohetsed och uttryckligen tillåta dem aflägga en sådan åt Stanislaus; att August icke skulle få sluta förbund med eller gifva understöd åt någon makt, som vore i fejd med konung Carl eller med den nye konungen i Polen; att han skulle utlemna de till Sachsen förda polska regalier och arkiv; att han skulle för den nu ingångna freden anskaffa fullständig borgen af kejsaren, England och Holland, och detta om möjligt inom sex månader, samt att han, emedan denna borgen möjligen icke så

snart kunde erhållas, skulle i afvaktan derå tilllåta svenska hären att i Sachsen få taga vinterqvarter, jemte sold och underhåll. För Sverige och svenska folket betingades lika litet i denna fred som i den med polska republiken ingångna någon fördel. När de sachsiska ombuden hade förespeglat Augusts medverkan till landvinningar åt Sverige i Tyskland, om han kunde erhålla billigare fredsvilkor med hänseende till Polen, svarade Carl endast med ett yttrande af Alexander den store: »Kommen ihåg, att jag är Alexander och icke en krämare».

Medan fredsunderhandlingarna pågingo, hade konung August från Tykoczin begifvit sig till Lublin, der han förenade sig med en rysk här om 20,000 man, hvilken under furst *Mentschikoffs* befäl tågat från Kiew genom Wolhynien, härjande och brännande alla deras slott och byar, hvilka kort förut hyllat Stanislaus. Då den förenade ryska och polska styrkan nu uppgick till omkring 35,000 man, yrkade Mentschikoff, att man med så öfverlägsna stridskrafter borde anfalla och förstöra Marderfelts styrka, som utgjorde knappast en tredjedel af den, de kunde föra emot honom. August, som ännu ej fått någon underrättelse om underhandlingarnas fortgång och ej vågade låta ryssarne få någon aning om dessa, måste foga sig efter detta yrkande, och så drog den förenade hären i början af Oktober öfver Radom till Petrikau, i riktning åt Wartha-floden, der *Marderfelt* och *Potocki* lägrat sig, den senare vid Widawa vester om Petrikau, den förre vid staden Wartha något längre i norr. Den 6 Oktober kom underrättelse till Marderfelt, att Potockis förposter blifvit anfallna, och kort derefter förenade sig Potocki med Marderfelt, då båda den 8 Oktober drogo sig tillbaka till Opatowiek i närheten af Kalisch.

Under tiden hade von Pfingsten från Alt-Ranstadt skyndat att uppsöka August för att meddela honom underrättelse om den ingångna freden och begära hans bekräftelse derå, men först den 10 Oktober träffade han honom i Petrikau, då August ock meddelade sin ratifikation å fredsfördraget, hvilket likväl fortfarande måste hållas ytterst hemligt, emedan August ännu var i ryssarnes våld. Pfingsten hade äfven medtagit ett bref från Carl till Marderfeldt, med underrättelse om den ingångna freden och befallning att undvika hvarje strid; men under återresan från Petrikau vågade Pfingsten icke begifva sig till Marderfelt för att ej väcka ryssarnes misstankar, utan lemnade i Breslau brefvet till en dervarande svensk, hvilken ock afsände det till Marderfelt, ehuru det kom honom tillhanda alltför sent att afböja den sammandrabbning det skulle förekomma.

Äfven August var nu synnerligen angelägen att afböja en sammandrabbning, men då Mentschikoff ifrigt yrkade ett anfall mot Marderfelt och August ej för honom vågade upptäcka sanna förhållandet, sände han i stället under hvarjehanda förevändningar till svenska lägret en trumpetare, som medförde ett bref med underrättelse om den afslutade freden och om det af ryssarne tillämnade anfallet. Marderfelt, ännu ej fått konung Carls bref, betraktade det nu erhållna endast

såsom en krigslist, för att förmå honom rymma fältet, och intog derföre den 13 Oktober en fördelaktig ställning helt nära Kalisch, beredd att möta fiendens anfall. Den 17 Oktober kom å nyo till honom ett bud, med tillkännagifvande, huru August dittills lyckats afböja ryska anfallet, men nu ej längre kunde det, hvarföre han uppmanade Marderfelt att ofördröjligen draga sig åt Posen, eljest kunde striden ej förekommas. Denna förnyade uppmaning styrkte Marderfelt och Potocki ytterligare i deras öfvertygelse, att alltsammans var endast en krigslist för att förmå dem att vika undan, och så beslöt man våga striden hellre än att en svensk här skulle vika undan för en rysk.

Den utkämpades ock den 19 Oktober. Marderfelt hade intagit en ställning med ryggen stödd mot Prosna-floden. Hans svenskar intogo midten af slagordningen och Potockis polackar utgjorde högra samt Sapiehas litauer venstra flygeln. Tillsammans utgjorde denna styrka ungefär 12,000 man. Å andra sidan stodo ryssarne i midten och på högra flygeln, sachsarne å den venstra samt de polackar, som äfven här utgjorde en del af stridkrafterna, bakom såsom ett slags reserv. Kl. 4 e. m. skedde sammandrabbningen. Redan en halftimme derefter flydde först Potockis och kort efteråt äfven Sapiehas folk, och svenskarne stodo ensamme qvar mot hela den fiendtliga styrkan. De slöto sig dock tillsammans och kämpade modigt mot den oerhörda öfvermakten. I synnerhet utmärkte sig skånska rytteriet under öfverste *Gustaf Horn*, hvilken äfven efter det han blifvit träffad af tre kulor fortsatte striden i spetsen för sina bussar. Det ena anfallet efter det andra kastades tillbaka, August yrkade på återtåg och äfven Mentschikoff var färdig dertill; men general *Brandt* uppehöll modet hos sachsarne och fick äfven ryssarne att stanna samt ordnade striden så, att de 3,500 svenskarne blefvo på alla sidor omringade. Endast öfverste *Krassow* med omkring 1,000 man rytteri bröt sig igenom och undkom. De öfrige slöto sig ännu närmare tillsammans, och fienden vågade icke gå dem på lifvet, utan började i stället mot deras slutna led rikta sina kanoner. Då nödgades slutligen Marderfelt gifva sig med de 1,800 man, som återstodo honom, 700 man hade blifvit dödade eller sårade.

När underrättelsen om denna efter fredens afslutande utkämpade strid kom till Carl XII, blef han högeligen förbittrad och gjorde sig färdig att utöfva ganska stränga repressalier, men genom bref så väl från August som från flera andra håll blef han dock snart upplyst om rätta förhållandet. August lofvade under många ursäkter att återsända alla i striden tagna fångar och fanor, så snart han kunde frigöra sig från ryssarne, hvilket dock ej kunde ske genast. Han måste följa dem till Warschau, hvarest han deltog i fröjdebetygelserna öfver segern och utlyste en riksdag såsom om kriget vore i full gång. På detta sätt lyckades han slutligen skilja sig från Mentschikoff och hans här samt skyndade nu till Sachsen, sedan han frigifvit så väl alla de svenska fångarne som Potocki och åtskilliga andra polska herrar, hvilka

efter striden blifvit fångne; men tillika gaf han Smigelski hemlig befallning att med sina ryttare jaga efter de frigifne samt taga och utlemna dem till ryssarne, ett nytt bevis på den skamliga trolöshet, som utgjorde ett grunddrag i Augusts karakter. Öfver Krakau, Schlesien och Dresden kom han till Alt-Ranstadt den 7 December, och då rätta förhållandet i afseende å träffningen vid Kalisch redan var upplyst, rönte han af Carl ett vänskapligt mottagande. Såsom värd på stället lät Carl sin gäst intaga hedersplatsen både under ridten och vid bordet, samt hade sedermera med August ett långt samtal, som varade ända in på natten, hvarefter han lemnade honom sin egen sängkammare och stälde utanför dess dörr 12 af sina drabanter såsom en hedersvakt. Äfven följande dagen hade de ett långt samtal med hvarandra och Carl gjorde August ett motbesök i Leipzig samt mottog, vid återkomsten till Alt-Ranstadt, så väl Stanislaus som prinsarne Sobieski, hvilka infunnit sig för att tacka honom, den förstnämnde för den numera genom den ingångna freden betryggade besittningen af polska kronan, och de senare för sin återvunna frihet.

Allt tycktes sålunda röja det bästa förstånd mellan Carl och August, då denne genom nya drag af trolöshet ännu en gång förverkade sin högsinnade frändes förtroende. I början af året 1707 hade nemligen åtskilliga bref från August till czaren, i hvilka, ehuru skrifna efter fredens afslutande, han talade om sin fortfarande vänskap för Ryssland och fiendskap mot Sverige, blifvit uppsnappade och framlemnade till Carl. Några rådde honom då att genast bemäktiga sig den förrädiske August, men han vägrade att taga ett så våldsamt steg. Kort derefter inskickade Lewenhaupt flera bref af liknande innehåll, dem han uppfångat vid lifländska gränsen, och tillika kom man på spåren åtskilliga stämplingar af Augusts anhängare inom Polen. Sedan August nu formligen afsagt sig Polens krona och erkänt Stanislaus såsom konung, hade flere bland de förnämste polackar, som förut tillhört Augusts parti, öfvergått till Stanislaus, bland andra äfven Wisniowiecki, Brandt och Smigelski. Denne sistnämnde hade, förbittrad öfver Augusts falskhet, för Carl framlagt flera bevis derå, hvilket ytterligare ökade dennes förtrytelse. Han yrkade nu obevekligt på alla fredsvilkörens noggranna uppfyllande, och då August sökte slingra sig ifrån den i Petrikau gifna stadfästelsen å dessa vilkor, måste han nu, den 9 Januari 1707, uttryckligen förnya densamma samt med undertecknandet af sitt namn högtidligen förklara ogiltiga och kraftlösa de bref och befallningar, som i hans namn eller å hans vägnar blifvit utfärdade i strid mot fredsfördraget.

Stränga kungörelser blefvo ock nu utfärdade för att skrämma sachsarne från hvarje fiendtligt försök, och äfven mot August personligen visade Carl härefter öppet sitt misstroende. Noggrann krigstukt hölls visserligen fortfarande, och det svenska krigsfolket skulle betala alla sina förnödenheter samt förbjöds vid ganska allvarsamma straff att begå något slags öfvervåld; men svenskarnes vistande i Sachsen blef dock

för landets befolkning ganska dyrt. Efter inhemtad kunskap om der rådande beskattningssätt uppgjorde Carl och Stenbock en ordning för krigsgärderna, enligt hvilken dessa skulle månadtligen uppgå till 625,000 rdr, men i anledning af folkets böner och föreställningar om omöjligheten att kunna erlägga så mycket, nedsattes beloppet till 500,000 rdr, och landet indelades i vissa områden, som hade att sörja för truppernas förplägning enligt en uppgjord taxa. Härvid öfvades dock hvarjehanda prejerier och i allmänhet blef denna förplägning så tryckande, att många sachsare flyttade ur landet för att undandraga sig denna börda. Flera främmande makter gjorde ock hos Carl framställningar att ej för länge fördröja sitt vistande i det så hårdt hemsökta landet, och äfven Stanislaus yrkade ifrigt på hans snara återvändande till Polen för att hjelpa Stanislaus mot ryssarne; men Carl svarade ständigt, att han i följd af Augusts opålitlighet måste stanna i hans land till dess han erhållit den i fredsfördraget betingade borgen för vilkorens uppfyllande. Det berodde således på August sjelf att förkorta svenska krigsmaktens vistande i Sachsen.

Innan Carl lemnade Sachsen, uppfylde han det löfte han gifvit de schlesiske lutheranerne att bereda dem skydd mot andligt förtryck. Genom *Strahlenheim*, sin minister vid österrikiska hofvet, yrkade han fri religionsöfning för dessa sina trosförvandter; men detta yrkande mötte så ihärdigt motstånd vid det strängt katolska kejserliga hofvet, att Carl slutligen förlorade tålamodet och förklarade, att han skulle med väpnad hand framtvinga medgifvandet deraf. Kejsaren, som redan gifvit efter för åtskilliga andra Carls fordringar, var likväl i afseende å denna så envis, att han tycktes vilja snarare låta det komma till fredsbrott än att i denna punkt gå konungens framställning till mötes; men Marlborough föreställde kejsaren, huru ett krig mot den segerrike, nu bättre än någonsin rustade svenske konungen skulle i första hand utsuga de kejserliga arfländerna och sedermera tillintetgöra alla frukterna af det dittills med ovanlig framgång mot Frankrike förda kriget. Å andra sidan vägrade England och Holland att gå i borgen för freden i Alt-Ranstadt förr, än Carl vore förlikt med kejsaren, och Piper, Hermelin, Strahlenheim m. fl. gjorde allt för att öfvertala honom att åtminstone bevilja ett uppskof med frågans afgörande och ej reta österrikiska hofvets stolthet genom alltför peremtoriska fordringar. Slutligen gaf ock Carl med sig i detta hänseende, och kejsaren lät äfven af sina bundsförvandter öfvertala sig att vid den utsatta tiden bevilja religionsfrihet åt de schlesiske lutheranerne.

Omedelbart härefter förklarade Englands och Hollands ombud, att deras regeringar voro villiga ingå borgen för fredsfördraget i Alt-Ranstadt, och härefter hade Carl icke vidare någon anledning att längre dröja qvar i Sachsen. Redan dagen efter det kejsarens ombud undertecknat fördraget om den beviljade religionsfriheten, uppbröt ock Carl XII med sin uthvilade, välförsedda och betydligt förstärkta här från Alt-Ranstadt den 22 Augusti 1707. Hans sista befallning var, att sol-

daterne skulle betala allt hvad hvar och en var skyldig sitt värdfolk. Så tryckande än de utkräfda gärderna varit för landet i allmänhet, hade dock hela tiden ett godt förstånd varit rådande mellan de svenske krigarne och landets befolkning. De indelte svenske soldaterne hade biträdt sina värdar i deras landtmannasysslor, såsom hade de tillhört huset, och skildes nu från dem, som om de varit gamla vänner. Flere af soldaterne hade ock under vistandet i Sachsen samlat en vacker sparpenning, ty konungen hade vid hvarje regemente inrättat en sparbank, hvari soldaten tillhölls att af sin lön insätta hvad han ej behöfde för nödvändiga utgifter, och det fans flera regementen, som nu hade ända till 80,000 daler silfvermynt, motsvarande minst 160,000 kronor efter nuvarande myntvärde, i sin sparkassa.

Ingen visste hvarthän tåget var ämnadt. När hären vid Oberau öfvergått Elben, red konungen till Dresden, der han öfverraskade sin frände August med ett afskedsbesök för att visa, att han utan agg skildes från honom. Äfven hos Augusts moder, Carls moster, och hos hans son, arfprinsen af Sachsen, gjorde Carl nu afskedsbesök. Ehuru opasslig, följde dock August till häst sin frände genom hufvudstadens gator, under folkets höga lefverop, och ett godt stycke utom staden åtskildes de, såsom det tycktes, fullt försonade.

Vid tåget genom Schlesien hade Carl den glädjen att finna mer än 300 kyrkor återgifna åt lutherska lärans bekännare. Också blef han öfverallt mottagen med de lifligaste tacksamhetsyttringar. På vägar och gator omgaf den hänryckta befolkningen i stora hopar svenskarnes tåg, och när Carl syntes, »befriaren, frälsaren, det unga lejonet från Norden», såsom de kallade honom, då störtade skarorna på knä, tackande Herran och Herrans Gideon för den samvetsfrihet de erhållit. Om qvällarna samlade sig svenska trupperna som vanligt till aftonbön. Presten stod i midten och krigarne omkring honom i fyrkant. När Herrans bön lästes, knäböjde de så väl som konungen och hela öfverbefälet. Hänryckt öfver denna syn, strömmade landets befolkning, som icke på ganska länge kunnat fritt utöfva evangelisk gudstjenst, i stora skaror till, för att få deltaga i dessa aftonböner. Då konungen märkte det, befalte han sina fältpredikanter dervid begagna sådana psalmer, som äfven varit brukade af tyskarna och voro dem bekanta. När de så hörde sjungas:

»Vår egen kraft ej hjelpa kan,
Vi äro snart förströdda;
Men med oss står den rätte man,
Vi stå af honom stödda»,

kan man lätt tänka sig deras känslor och på hvilken deras blickar riktades, och barnen som förut sett fädernes samvetstvång, förstulna andaktsstunder och de sorgetårar, som dervid götos, och nu sågo deras fria gudstjenst och deras tacksamma glädjetårar vid dess firande, erforo

häraf ett intryck, som för många varade lifvet igenom och gjorde den svenske konungens namn länge älskadt i dessa bygder. [1])

Det var den skönaste seger Carl XII vann under alla sina krig, och den vans utan blodsutgjutelse, endast genom hans egen manliga, fasta beslutsamhet, hvarigenom han slutligen besegrat den katolske kejsarens ihärdiga motstånd. Denna hans beslutsamhet hade ock på kejsar Josef gjort sådant intryck, att, då påfliga sändebudet i Wien å påfvens vägnar beklagade sig öfver den beviljade religionsfriheten, sade kejsaren skämtande: »Det var lyckligt, att kung Carl ej fordrade af mig sjelf att bli lutheran, ty jag vet sannerligen ej hvad jag skulle svarat». Carl XII stod emellertid nu på höjden af sitt rykte, ärad, aktad eller fruktad af alla och hos alla framkallande stora förväntningar af ytterligare bragder samt en känsla af undran, som ännu hos de allra flesta var beundran.

Ryska kriget 1702—1706.

Medan konung Carl med kärnan af svenska krigsmakten fördjupade sig i Polen för att afsätta August, gjorde czar Peter efter hand allt större framsteg inom de svenska besittningarna vid Östersjön. Han hade visserligen kunnat, om han på en punkt sammandragit hela sin styrka, med denna stora öfvermakt krossa och tillintetgöra den ena efter den andra af de smärre svenska afdelningar, som stodo i Ingermanland, Estland, Lifland och Kurland; men härigenom hade, efter all sannolikhet, Carl XII blifvit föranledd att från Polen skynda mot czaren, och på ett sådant möte var denne ännu icke beredd. Erfarenheten vid Narwa hade öfvertygat honom, att hans krigare ännu behöfde mycken öfning och stridsvana för att mäta sig med Carls härdade bussar, synnerligast under en sådan anförare, och han valde derföre ett annat krigssätt, som väl långsammare, men ock säkrare skulle föra honom till målet — en mängd smärre, men ofta förnyade angrepp, riktade än mot en eller annan fästning, än blotta härjningståg, för att ödelägga landet och beröfva svenskarne möjligheten att der finna underhåll. Härigenom skulle dessa efter hand försvagas, ryssarne vänjas vid ordentligare krigssätt och vid strid med de fruktade svenskarne samt hos Carl underhållas tron på ryssarnes vanmakt och föga fruktansvärda stridskrafter, hvarigenom han skulle lockas att så mycket längre stanna i Polen. Tillika förstärkte czaren oupphörligt sina stridskrafter. För att öka sina krigares vapenfärdighet lånade han från August en mängd tyska officerare. Gevär beställdes från Holland och hundratals lådjor, ett slags smärre bevärade roddfartyg, byggdes vid Ladoga- och Peipus-sjöarna. I stället för de kanoner, svenskarne tagit vid Narwa, götos nya af öfverflödiga kyrkklockor, och man skyndade

[1]) Jfr *Fryxell,* Berättelser, XXI: 304—352. — *Beskow,* Carl XII i Alt-Ranstadt, i Svenska Akademiens handlingar. XL: 17—56.

att bland folket sprida föreställningen, att dessa af helgad malm gjutna och derigenom välsignade kanoner skulle medföra seger öfver de kätterske svenskarne.

Den här ofvan omnämnda framgång, hvilken ryssarne under Scheremetieff vid slutet af året 1701 haft emot Schlippenbach vid Errastfehr, hade ock betydligt uppmuntrat ryssarne. Den hade visserligen vunnits af 20,000 ryssar mot omkrig 4,000 i sina qvarter öfverrumplade svenskar och hade kostat ryssarne dubbelt så mycket folk som svenskarne, men hade ock visat att dessa kunde öfvervinnas. Också firades segern med stora glädjebetygelser, Scheremetieff blef genast befordrad till fältmarskalk och rika belöningar utdelades äfven åt det öfriga befälet. Hos svenskarne åter gjorde detta nederlag ett djupt och sorgligt intryck. Det minskade förtroendet till deras egna och föraktet för Rysslands stridskrafter. Man började inse omöjligheten att i längden kunna möta dessa med den ringa styrka, som återstod efter hufvudstyrkans aftåg inåt Polen, och man skyndade att hos konungen anhålla om förstärkning, hvilken också erhölls, men dock ej var på långt när tillräcklig.

Likasom under året 1701 hade czaren äfven i början af året 1702 sin hufvudstyrka samlad vid Pleskow. Då Carl med den svenska nu var långt borta och alltmera aflägsnade sig, trodde czaren sig kunna detta år våga ett allvarsamt anfall mot Lifland.

Krigsrörelserna begynte på sjön Peipus, der svenskarne genom Hans Wachtmeisters bedrifvande fått i ordning en liten flotta af några bevärade jakter under befäl af kommendör *Löschern von Hertzfeldt*. På östra sidan af samma sjö hade ryssarne flera hundra lådjor, hvardera försedd med en mindre kanon och med 50 mans besättning. Den 21 Maj hade omkring hundra af dessa lådjor blifvit upptäckta af de svenska fartygen, och följande dagen beslöt Löschern med sina 4 jakter angripa dem, oaktadt deras vida öfverlägsna antal. Med sina gröfre kanoner underhöll han en så liflig eld, att ryssarne ledo betydande förlust, men fortsatte dock striden lika ihärdigt, så att ammunition började fela för de svenska krigsfartygen, hvarför löjtnant *Martin Hökeflycht* med jakten Flundran skickades till Dorpt att afhemta nytt förråd. Så snart han hunnit utom skotthåll för de öfriga svenska fartygen, blef han omringad af 47 ryska lådjor, hvilkas antal efter hand ökades till öfver hundra. De tre öfriga svenska jakterna gingo visserligen till segels för att komma honom till hjelp, men hindrades af stiltje att hinna fram, innan han var på alla sidor omringad. Han försökte väl att göra motstånd, men blef dödsskjuten strax i början af striden, hvarefter hans folk kastade kanonerna öfver bord, styrde på land och räddade sig. Sedan vinden friskat upp, sökte Löschern hämnas, men då hade de fiendtliga lådjorna redan hunnit undan, hvarefter de svenska fartygen gingo till ankars vid Embach-åns mynning för att försvara inloppet till Dorpt.

Längre fram på sommaren sändes kapten *Jonas Hökeflycht*, en

äldre bror till Martin, med en bevärad jakt ut på Peipus-sjön att kunskapa, men blef i en vik under stiltje anfallen af 200 ryska lådjor. Han försvarade sig tappert och dref flera gånger fienden tillbaka, men blef slutligen omringad och, innan de vid Embach liggande svenska fartygen hunno under stiltjen undsätta honom, kommo lådjorna honom så nära, att de började från alla håll äntra hans jakt. Inseende omöjligheten att längre försvara sig och för stolt att gifva sig åt ryssarne, satte han eld i krutdurken samt sprängde sig sjelf, sitt fartyg och hela dess besättning, så väl som de äntrande, i luften, hvarvid äfven 20 ryska lådjor gingo i qvaf.

I *Lifland* inbröt i medlet af Juli en större rysk styrka, som, troligen öfverdrifvet, uppgifves hafva uppgått till 30,000 man, anförd af *Patkul*, nu generallöjtnant i rysk tjenst. *Schlippenbach*, som ej kunde få mer än 5,000 man tillsammans, drog sig till Hummelshof, för att bakom Embach-ån intaga en någorlunda skyddad ställning, men under den starka sommarvärmen hade vattnet i ån så sjunkit, att den flerstädes kunde öfvervadas, och på morgonen den 19 Juli blefvo svenskarne anfallna vid Hummelshof. De försvarade sig tappert och slogo tillbaka fiendens första anfall, men nu öfverkom en panisk förskräckelse Schlippenbachs nyss uppsatta ryttare, så att de störtade in på fotfolket och bragte detta i oordning, hvarigenom han nödgades, med förlust af 2,000 döde och sårade, 15 kanoner och 16 fanor, draga sig tillbaka till Pernau. Härefter utbredde sig ryssarne härjande öfver hela mellersta Lifland, och en större afdelning af ryska hären blokerade Dorpt under de sista dagarna af Juli, dock utan att kunna bemäktiga sig denna stad. Landet åter blef nästan alldeles ödelagdt. Flera tusen menniskor fördes till Ryssland och såldes som slafvar. Öfver 20,000 hästar samt andra kreatur bortfördes, och de, som ej kunde medtagas, blefvo dödade. Allt flyttbart, som hade något värde, medtogs af plundrarne, som efter dessa våldsbragder vanligen slutade med att sätta eld på byggnaderna, för att äfven förstöra det öfriga. Från det förödda Lifland kom till konung Carl den bittraste klagan öfver denna framfart och de enträgnaste böner om hjelp mot den vilda fienden; men förgäfves. Carl hade, vid denna tid, efter segern vid Kliszow kunnat, med heder för honom sjelf och fördel för Sverige, sluta polska kriget samt vända sig mot ryssarne; men just vid denna vändpunkt i det dittills så ärofullt förda kriget fattade han det olyckliga beslutet att göra Augusts afsättning till oryggligt vilkor för fred med Polen, och för detta beslut fick allt annat vika.

Under ryssarnes inbrott i Lifland detta år föll äfven den lilla staden Marienburg i sydöstra hörnet af detta landskap den 24 Augusti i deras händer. Staden var skyddad endast af en ringmur, och dess kommendant, öfverstelöjtnant Henrik von Brandt, hade under ett ströftåg inom ryska gränsen fallit i ett bakhåll och blifvit fången. Häraf beslöt ryske generalmajoren Bauer begagna sig för att anfalla staden, hvars svaga besättning, sedan öppning snart blifvit skjuten på muren,

gaf sig på nåd och onåd. Endast artilleristerne fortforo att försvara sig inom ett magasin, der krut och kulor förvarades, och då ryssarne äfven der inträngde, antände en styckjunkare krutet och sprängde både sig och fienden i luften. Förbittrad häröfver befalte Bauer, att stadens hela befolkning skulle föras i slafveri till Ryssland. Bland dessa olyckliga var äfven en ung qvinna, hvilken tjent som piga hos protestantiske presten i staden och året förut blifvit gift med en svensk dragon, men slutligen blef Rysslands regerande kejsarinna *Katarina I.*

I *Ingermanland* fördes befälet fortfarande af generalmajoren, landshöfdingen i Nylands län *Abraham Cronhiort*, som vid sommarens början 1702 sammandrog sin till ungefär 5,000 man uppgående styrka vid Nyen på norra stranden af Newa-floden. Till skydd åt detta håll hade svenskarne två fästningar, den ena, Nöteborg, vid Ladoga-sjöns södra strand, och den andra, Keksholm, längre upp vid nordvestra kusten af samma sjö, å hvilken dessutom fans, likasom å Peipus-sjön, en liten svensk eskader af några bevärade jakter, hvilka tidtals kryssade längs de ryska östra stränderna af samma sjö, härjande hvar de kommo åt. För att göra slut på dessa härjningar lät czaren vid Olonetz å sjöns sydost-kust anlägga ett skeppsvarf och der bygga en mängd smärre krigsfartyg, för hvilka den svenska eskadern måste under sommaren 1702 draga sig undan och utefter Newa-floden gå ut i Finska viken för att slutligen finna skydd under Viborgs kanoner.

I början af Augusti inbröt en rysk styrka, som, efter en träffning vid Ingrishof den 15 Augusti, nödgade Cronhiort att utrymma landet söder om Newan, hvilket nu härjades af ryssarna, som derefter drogo sig tillbaka inom eget område; men i slutet af September inryckte åter 14,000 ryssar under fältmarskalken *Scheremetieffs* befäl och omringade den 28 September Nöteborgs fästning, belägen på en ö vid Newans utlopp i Ladoga-sjön. Cronhiort, som nu ej hade mer än högst 4,000 man till sitt förfogande, ansåg sig för svag att mot en så öfverlägsen styrka undsätta fästningen, hvars kommendant, öfverstelöjtnant *Schlippenbach*, hade till dess försvar en besättning af endast 250 man. Han begärde förstärkning af Cronhiort, som skickade major *Lejon* med 400 man att söka inkomma i fästningen; men den var redan på alla sidor omringad, så att Lejons lilla styrka snart blef kastad tillbaka. Han sjelf med 50 grenadierer lyckades dock smyga sig igenom ryssarne och komma fram till fästningen; men alla ingångar voro der så stängda, att Lejon och hans följeslagare ej kunde komma in på annat sätt, än att med tåg hissas upp till de öfre skottgluggarne. Besättningen hade då, den 5 Oktober, hopsmält till 225 man och murarne voro mycket skadade. Också hade Scheremetieff redan uppmanat Schlippenbach till dagtingan, men han vägrade och satte högst upp på fästningsvallen den svenska blågula flaggan, såsom tecken till att han ville försvara sig till det yttersta. Officerarnes i fästningen varande fruntimmer sände till Scheremetieff ett bref, hvari de anhöllo om fritt aftåg, för att slippa »det obehag, hvarför de voro utsatta genom eld, rök, skott och

kulor». Brefvet mottogs af czaren, hvilken sjelf såsom kapten för ett bombarder-kompani deltog i belägringen och som nu på stället gaf följande skriftliga svar: »Jag har ej aktat nödigt skicka edert bref till fältmarskalken, ty jag är säker om, att han icke vill tillfoga eder en så stor sorg som en skilsmessa från edra männer. Om I derföre viljen lemna fästningen, ber jag eder godhetsfullt medtaga också dessa herrar.»

Sedan skjutningen ur 52 grofva kanoner och mörsare fortgått ett par veckor och tre större murbrott uppstått, gingo ryssarne till storms under natten den 12 Oktober. Den första stormen fortsattes från kl. 1 på natten till 6 på morgonen, men tillbakaslogs. Czaren skickade likväl genast nya trupper att aflösa de tillbakadrifne, och så skedde andra stormningen från kl. 6 till 10 förmiddagen, men äfven den blef tillbakaslagen. Ännu en gång måste dock ryssarne, på czarens befallning, rusa till anfall, och så fortgick tredje stormningen ända till kl. 3 eftermiddagen, utan att ändock den modiga besättningen kunde betvingas. Czaren var likväl å sin sida lika ihärdig och befalte genast anordna fjerde stormningen; men af svenska besättningen återstodo nu endast 83 man i stridfärdigt skick, en mängd musketpipor hade under det oafbrutna skjutandet sprungit sönder och ammunitionen började taga slut, hvarföre kommendanten höll på stående fot ett krigsråd. Alla insågo omöjligheten af ett längre försvar och röstade för en dagtingan, utom major Lejon, som yrkade, att man, när ryssarne inträngt i fästningen, skulle sätta eld på det återstående krutförrådet samt spränga sig sjelfva, fästningen och fienderna i luften, lemnande åt czaren blotta stenhögarne. Detta råd blef dock förkastadt och man erbjöd en dagtingan, hvilken czaren beviljade på de för den tappra besättningen mest hedrande vilkor. Den fick fritt aftåga med flygande fanor och klingande spel samt medföra 4 kanoner. Huru modigt försvaret än varit och huru hedrande denna dagtingan, blef dock Schlippenbach sedermera ställd för krigsrätt, emedan han åt fienden öfverlemnat en så vigtig fästning och ej, enligt Lejons uppmaning, sprängt den i luften — så stora voro den tidens fordringar på en svensk krigare.

Czaren firade med stora fröjdebetygelser eröfringen af den vigtiga fästningen, som utgjorde nyckeln till Ladoga, Newa och, snart sagdt, till hela Ingermanland, hvarföre han ock befalte, att den icke längre skulle kallas Nöteborg utan Nyckelborgen *(Schlüsselburg)*. Cronhiort åter, som fruktade att efter fästningens fall få hela ryska styrkan emot sig, drog sig undan först till Nyen och sedermera till Viborg samt lade, då ryssarne stannade vid Nöteborg, sitt folk i vinterqvarter inom Viborgs och Keksholms län.

Genom Nöteborgs eröfring hade Newans utlopp ur Ladoga-sjön kommit i ryssarnes våld, och nu skulle deras nästa krigsföretag riktas mot samma flods utlopp i Finska viken. Något öster om detta utlopp inflyter i Newan norr ifrån en liten å, kallad Ochta, och vid bådas sammanflöde hade svenskarne anlagt ett fäste, kalladt Nyenskans, för att skydda trafiken på Newan. Kring detta fäste hade en stad, Nyen,

efter hand uppstått, hvilken för sitt fördelaktiga läge hastigt nog uppblomstrat, så att inom den redan funnos fyra församlingar, med hvar sin kyrka — en svensk, en finsk, en tysk och en rysk, de tre första tillhörande den lutherska och den sistnämnda den grekiska bekännelsen. Der fans för öfrigt ett skeppsvarf, der flera äfven större fartyg byggdes, och i närheten voro en mängd sågverk anlagda.

I slutet af April 1703 ryckte Scheremetieff med 16 regementen mot Nyen, hvars belägring begynte den 26 April. Kommendanten, öfverstelöjtnanten *Johan Apolloff*, med den 600 man starka besättningen, försvarade sig modigt och afslog tre stormningar, men måste slutligen gifva sig den 4 Maj, mot löfte om fritt aftåg, hvilket löfte dock bröts och besättningen bortfördes i rysk fångenskap. Både staden och fästningen uppbrändes, men i stället började czar Peter anläggningen af Petersburg, som sedermera blef Rysslands hufvudstad, något närmare Newans utlopp i finska viken.

Regeringen i Sverige, som efter förlusten af Nöteborg blifvit bekymrad äfven för Nyen, hade sändt en eskader under vice amiralen *Gideon von Numers'* befäl för att komma staden till undsättning; men denna eskader kom utanför Newas mynning först samma dag, då fästningen redan var tagen. För att locka eskadern in i floden, der den lätt kunde förstöras af ryssarnes och den tagna fästningens kanoner, lät czaren skjuta svensk lösen, såsom om staden ännu innehades af den svenska besättningen, och Numers lät häraf narra sig att sända två smärre krigsfartyg med tillsammans 24 kanoner, hvilka vid nattens inbrott kastade ankar vid flodens mynning. Czaren beslöt öfverrumpla dem. Han och Mentschikoff, de ende ryssar, som någorlunda förstodo sjöväsendet, samlade under natten 30 farkoster af allehanda slag, hvilka fyldes med krigsfolk och roddes utför Newan, vid hvars mynning de delade sig, så att ena hälften gick nedåt den flodarm, der svenska fartygen lågo, och den andra rodde omkring ön Wasili-Ostrow, för att falla svenskarne i ryggen och hindra dem att draga sig tillbaka till den öfriga eskadern. Anfallet skedde i gryningen följande morgon, och då det trånga farvattnet hindrade så väl eskadern att komma de anfallna fartygen till hjelp som dessa att komma ut till eskadern, blefvo de snart omringade på alla sidor. De försvarade sig tappert och sökte med sina kanoner hålla ryssarne på afstånd; men dessa rodde dem djerft in på lifvet och äntrade samt togo slutligen de båda fartygen, sedan af 77 mans besättning endast 19 återstodo, hvarefter Numers nödgades återvända till Sverige utan att kunna uträtta något vidare för Ingermanlands försvar.

Efter eröfringen af Nyen vände sig Scheremetieff mot Jama, som intogs redan den 14 Maj och inom månadens slut äfven Koporie, hvarefter hela Ingermanland var i ryssarnes våld.

Förskräckelsen blef nu stor äfven i *Finland*, hvarifrån böner om förstärkning träget framstäldes till regeringen i Stockholm; men då konungen tagit ganska illa, att föregående året i Riga blifvit qvarhållna

till Liflands försvar 600 rekryter, som skulle afgå till Polen, vågade regeringen icke på eget bevåg skicka manskap till Finland, och många veckor åtgingo innan svar å förfrågningar härom kunde erhållas från den nu djupt inne i Polen stående konungen. Man kunde således endast uppmana allmogen längs efter gränsen att gripa till vapen och sjelf försvara sina hem; men härtill voro bönderne föga villiga, emedan de redan lidit mycket af utskrifningar, gärder och inqvarteringar samt tyckte sig öfvergifne af Sverige och dess konung. Äfven soldaterne och befälet voro missnöjda, emedan de icke på länge bekommit någon aflöning. Stora skaror bönder och soldater, ja, äfven åtskillige finska officerare, gingo derföre i April och Maj öfver till ryssarne, af hvilka de, på czarens befallning, blefvo särdeles väl mottagne och erhöllo ordentlig sold.

I början af Juni lyckades dock Cronhiort samla omkring 4,000 man, med hvilka han lägrade sig bakom Systerbäck på gränsen mellan Finland och Ingermanland. Då han fick veta, att 3,000 ryssar, jemte en mängd lådjor, stodo vid Lachis utmed finska viken, för att skydda anläggningen af czarens nya stad, uppbröt han den 10 Juni med 500 man och kom under natten till Lachis, der han öfverrumplade ryssarne, nedhögg en stor del deribland och tvingade de öfriga att taga sin tillflykt till lådjorna, hvarefter han återvände till sitt läger vid Systerbäck.

Det dröjde dock ej länge innan ryssarne infunno sig äfven der. I början af Juli utförde czaren i Finska viken 5 krigsfartyg, 2 flytande blockhus samt 400 lådjor, hvilka han låtit bygga å varfven vid Ladoga, och tillika anryckte *Mentschikoff* med en betydande styrka landvägen mot Viborg för att anfalla Cronhiort. Den 9 Juli kom Mentschikoff med 25,000 ryssar till Systerbäck, der Cronhiort stod med sina 4,000 man. Mentschikoff lät sitt rytteri göra första angreppet, men stälde sitt fotfolk bakom, med befallning att gifva eld på ryttarne, derest de veko tillbaka. Första anfallet blef ock af den svensk-finska styrkan tillbakaslaget, men då de flyende ryttarne nedskötos af sitt eget fotfolk, vände de åter om och störtade nu med förtviflan mot finnarne, hvilka slutligen nödgades i sin ordning gifva vika samt draga sig tillbaka i skydd af kanonerna och fotfolket. Mot detta lät härefter Mentschikoff sitt fotfolk anrycka och stälde nu bakom detta sitt rytteri, med samma befallning som fotfolket förut erhållit. Striden blef ganska het och varade hela 8 timmar, då slutligen den svensk-finska styrkan, som förlorat 400 man, måste draga sig tillbaka till Viborg, hvilket dock skedde i så god ordning att ryssarne ej vågade angripa.

Under tiden hade czaren med sina fartyg hunnit till Viborgsviken och Viborgs belägring skulle nu begynna; men sedan Cronhiort förstärkt stadens besättning och ytterligare förstärkningar väntades från andra håll, afstod czaren från belägringen och lät i stället ödelägga hela trakten, hvarefter han med både landtrupper och fartyg återvände till ryska gränsen och krigsrörelserna åt detta håll tills vidare afstannade. Kort derefter fick generalmajor *Georg Johan Maidel* befälet efter

Cronhiort, hvilken, nu nära 70 år gammal, behöfde hvila och några månader derefter afled i November 1703.

I *Estland* föreföllo under året 1703 äfven åtskilliga krigsrörelser. I början af sommaren anlände vice amiralen von Numers med en eskader från Carlskrona utanför Narwa och lyckades i staden, som från östra sidan blokerades af en rysk styrka, införa en mängd lifsmedel och krigsförnödenheter. Kommendanten, generalmajor *Horn*, som från svenske generalbefälhafvaren i Estland och Lifland, generalmajor *Schlippenbach*, erhållit en förstärkning af 300 ryttare, gjorde den 20 Juni med 1,200 man fotfolk, 600 ryttare och 4 kanoner, ett utfall mot Padoga vid Lugafloden, der ryssarne samlat en mängd fartyg under betäckning af två dragonregementen. Dessa blefvo tillbakakastade, men då de skulle förföljas af svenska rytteriet, greps detta af en panisk förskräckelse, såsom äfven i föregående strider under detta krig vid några tillfällen inträffat, vände tvärt om och kastade sig på fotfolket, så att hela styrkan måste åter draga sig tillbaka till Narwa.

Sedermera, längre fram på sommaren, gick kommendör *Löschern* med en eskader af 14 jakter och smärre bevärade fartyg ut på en kryssning i Peipus-sjön, slog den 28 Juli de ryska lådjorna, af hvilka 20 förstördes, och jagade dem till Pleskow, hvarefter han landsteg ett par mil från denna stad och brände hela kringliggande trakten samt lade sig sedermera vid Wask-Narwa i nordligaste delen af sjön, för att hindra ryska tillförseln öfver Peipus-sjön från Pleskow till Ingermanland.

I början af September inbröt en rysk styrka af 8,000 man öfver Narowa-ån i Estland och framträngde till Wesenberg, hvarifrån *Schlippenbach*, som nu ej hade mer än ungefär 3,000 man under sitt befäl, drog sig tillbaka till Reval. Ryssarne åter stannade vid Wesenberg och utsände derifrån till östra Estland och norra Lifland en mängd ströfpartier, hvilka under de rysligaste grymheter mot befolkningen i grund förödde dessa trakter.

I *Lifland* hade under detta år få krigsrörelser förefallit, emedan ryska hufvudanfallet varit riktadt mot Ingermanland. I början af Juli fick dock kommendanten i Dorpt, öfverste *Skytte*, kunskap om att ryssarne från Petschora ämnade infalla i Lifland för att uppbränna den ännu icke inbergade säden, hvarföre han beslöt förekomma fienden samt utgick den 10 Juli med 1,000 man fotfolk, 500 ryttare och 4 fältkanoner för att anfalla ryssarne, hvilka han anträffade vid Wimarski, en half mil från Petschora, och efter en skarp fäktning slog på flykten.

Sedermera, när Ingermanlands eröfring af ryssarne var fullbordad och deras hufvudstyrka återvändt från Viborg, inbröto under hösten talrika skaror i mellersta Lifland och ödelade, under den omenskligaste framfart mot den fredliga befolkningen, hela landet från trakterna kring Dorpt ända upp emot Östersjön, då orterna Wolmar, Walk, Wenden, Karkus, Erla, Rujen, Hagnitz m. fl. uppbrändes och största delen af den arbetsföra befolkningen bortsläpades i träldom. Scheremetieff kunde

härefter skrifva till czaren med en viss sjelfbelåtenhet, att det icke varit möjligt anställa större förödelse, tilläggande: »Gud vet huru fienden nu skall kunna föda sitt ännu i behåll varande krigsfolk, då i hela landet ingenting finnes oförstördt, utom Reval, Pernau, Riga och en liten köping mellan dessa båda städer.»

Först senare på hösten och när ingenting mera fans att förstöra blefvo de olyckliga landskapen åter utrymda af ryssarne. I September måste äfven Löschern med sin eskader återgå till Embachs-ån, för att ej af de ryska lådjorna blifva afskuren från Dorpt.

Under tiden hade czaren ifrigt arbetat på anläggningen och ordnandet af sin nya stad vid Newaflodens mynning. Den 16 Maj 1703 lades grunden till Rysslands blifvande hufvudstad på en liten, dittills endast af några fiskare bebodd ö, kallad Lustön. Här anlades en liten fästning, som blef kallad Sanct Petersburg, aposteln och äfven grundläggaren till ära, för att beskydda inloppet i Newafloden, och kring denna fästning uppstod efter hand den nya staden. Byggnadsämnen togos från den förstörda staden Nyen och från de stora skogarna i trakten, arbetena bedrefvos med yttersta ifver och invånare inkallades från de närmaste ryska städerna. Trakten var sumpig och osund, men träsken fyldes och alla naturhinder öfvervunnos, nya arbetare ditfördes oupphörligt för att ersätta dem, som af den osunda luften och det alltför ansträngande arbetet blifvit bortryckta, och för att få Petersburg färdigbygdt skola 100,000 arbetare fått tillsätta lifvet!

För att skydda den nya staden åt hafssidan mot svenskarnes öfverlägsna flotta anlades på ett grund, hvilket söder om ön Retusari framskjuter längs det djupaste inloppet till Narwa, en fästning kallad Cronslott, och på ön Retusari uppstod efter hand staden Cronstadt. I November 1703 hade czaren den glädjen att se det första främmande fartyg, ett holländskt, närma sig hans nya stad. I sin egen jakt skyndade han det till mötes och lotsade sjelf in det i hamnen. Den laddning det förde fick tullfritt försäljas, skepparen erhöll en gåfva af 500 dukater och hvarje man af besättningen 200 rdr. Nästa utländska fartyg, ett engelskt, rönte ett lika vänskapligt mottagande, och på detta sätt fingo den tidens båda förnämsta sjöfarande nationer göra bekantskap med den nya ryska staden vid Finska viken.

Så ingick året 1704, då czaren fortfarande hade sin hufvudstyrka i Ingermanland. Sedan han nu fått fast fot vid hafvet, arbetade han med rastlös ifver på sin sjömakts förökande. En mängd fartyg uppköptes i Holland och varfven vid Ladogasjön voro tillika i oafbruten verksamhet, så att han redan under våren 1704 kunde uppträda på Östersjön med en flotta af mellan 30 och 40 krigsfartyg. För öfrigt var hans krigsplan för året hufvudsakligen riktad mot Narwa och Dorpt, hvilka från Ingermanland utgjorde nycklarne till Estland och Lifland.

För båda var den svenska eskadern på Peipus-sjön ett vigtigt skydd, hvilket måste tillintetgöras, innan något allvarsamt försök kunde vidtagas att bringa dessa städer i ryssarnes våld. Kommendören *Carl*

Gustaf Löschern von Hertzfeldt, som under de föregående åren modigt upprätthållit svenska öfverväldet å denna sjö, hade efter hand ökat dervarande eskader från 4 till 14 fartyg; förande tillsammans 98 kanoner, och hade under sommaren 1703 gjort stor förödelse bland de ryska lådjorna; men dessa hade under vintern blifvit betydligt förstärkta och tillika sände czaren från Pleskow 9,000 man att landstiga vid Embach-åns stränder och från der uppkastade batterier förstöra den svenska eskadern, då den från Dorpt, i skydd af hvars kanoner den legat under vintern, skulle vid vårens början gå ut i Peipus-sjön I början af Maj gingo de ryska lådjorna, med landstigningstrupperna om bord, från östra Peipus-stranden öfver till den vestra och lade sig vid Embach-åns utlopp, der längs åns båda stränder flera batterier i hast uppfördes, hvarjemte ån, der den var smalast, stängdes med starka bjelkar, bakom hvilka de ryska lådjorna lade sig. Utan aning om den hotande faran afgick Löschern med sin eskader från Dorpt den 4 Maj, och med stark fart gingo fartygen utför strömmen. Löschern erhöll visserligen nu en varning att fienden var i närheten, men han trodde sig lika lätt nu som vid flera föregående tillfällen kunna bryta sig väg genom de ryska lådjorna och fortsatte derföre sin kurs till dess han med ens fann sig utsatt för fiendens eld från alla sidor. Då ån var för smal, att mer än ett fartyg i sänder der kunde framgå, var det dem icke heller möjligt att undsätta hvarandra; det trånga farvattnet, så väl som den starka strömmen, hindrade dem att vända och de af bjelkstängslet skyddade lådjorna kunde ej genombrytas. För de 250 soldater och 320 matroser, som utgjorde den svenska styrkan, återstod således endast att sälja lifvet så dyrt som möjligt. Ett par hundra man sprungo i land, bildade en liten trupp, höggo sig modigt igenom de mångdubbelt talrikare fienderna och räddade sig till Dorpt. De öfrige blefvo nedskjutne och det ena fartyget togs efter det andra. Löschern på jakten Carolus fäktade i det yttersta. Då allt hopp om räddning var förbi och en mängd ryssar redan äntrat fartyget, tände han krutdurken samt sprängde både sig och dem i luften. Derefter egde svenskarne icke vidare något fartyg på Peipus-sjön.

Efter denna den svenska eskaderns förstöring mötte för ryssarne intet vidare hinder att kraftigt anfalla *Dorpt*. Flere bland stadens invånare skyndade ock att sätta sig i säkerhet, och i början af Juni blef staden omringad af en rysk styrka, som, troligen öfverdrifvet, uppgifves hafva utgjort ända till 20,000 man, hvaremot kommendanten, öfverste *Carl Gustaf Skytte*, endast hade omkring 2,500 man till stadens försvar. Han vidtog dock de kraftigaste anstalter dertill, lät genast afbränna förstäderna och dervid först sitt eget hus samt visade sig fast besluten att försvara sig till det yttersta. Den 13 Juli klockan 7 på aftonen företog fienden en allmän stormning. Skytte träffades af en förlupen kula i hufvudet så, att han måste afsvimmad föras ur striden, men öfverstarne Tiesenhusen och Taube fortsatte försvaret lika modigt, och fram på natten kom Skytte, sedan han något hemtat sig, åter till-

baka att deltaga i striden. Mot morgonen fans det likväl icke längre möjligt att fortsätta den. Af besättningen hade redan 700 man fallit och de öfriga voro så uttröttade, att de icke kunde sköta sina vapen, hvaremot czaren oupphörligt skickade nya trupper i elden. Man måste således dagtinga mot fritt aftåg för besättningen, af hvilken 1,100 man under Skyttes befäl fördes till Reval, 300 man till Viborg och de öfrige, jemte de sjuke och sårade, under Tiesenhusen till Riga. Czaren fann i staden 132 kanoner, men dess eröfring skall hafva kostat honom 5,000 man.

Härefter sändes ryska belägringsartilleriet till *Narwa*, hvars belägring nu på fullt allvar begynte. Redan i medlet af April hade åtskilliga ryska trupper under fältmarskalken *Ogilvy* börjat innesluta denna stad, och den 26 April hade general Apraxin med 7 regementen ankommit till Narowaflodens mynning för att beröfva staden all tillförsel sjöledes. Också när svenske vice-amiralen *De Prou*, som i April blifvit med 5 linieskepp och 8 fregatter afsänd från Carlskrona att till Narwa föra förstärkning af manskap och hvarjehanda förnödenheter, ankom utanför Narowas mynning, fann han denna så väl försvarad af ryssarne, att han insåg sig der ingenting kunna uträtta, utan landsatte i Reval de 1,200 man han hemtat i Finland.

I April och Maj blef staden mer och mer instängd af en rysk styrka, som nu uppgick till nära 30,000 man under fältmarskalken *Scheremetieffs* befäl. Czaren, som dref denna belägring samtidigt med Dorpts, reste oupphörligt mellan båda orterna, för att på hvartdera stället leda och ordna allt. För att hindra Schlippenbach att från Reval komma Narwa till undsättning, befalte czaren general Rönne att med 8,000 man öfver Wesenberg framrycka mot Rewal. Vid Lesna, ungefär 7 mil öster om Reval, stötte han på Schlippenbach, som med sina 2,000 man gick den fyrdubbelt starkare fienden modigt till mötes, men nödgades med icke obetydlig förlust draga sig tillbaka till Reval.

Sedermera gjordes från svenska sidan åtskilliga försök att draga ryssarne från Narwa och undsätta den betryckta staden. I Juni seglade De Prou med sin eskader till Retusari, för att förstöra först de ryska fästningsverken derstädes och sedermera Petersburg, men han fann Cronslott redan så starkt bestyckadt och ryska flottan der bakom, bestående af 7 fregatter, 42 galerer och flera andra krigsfartyg, så stark och väl rustad, att han ej vågade ett anfall, utan seglade till Viborg, för att med Maidel öfverlägga om gemensamma företag till Narwas bistånd. De beslöto då ett nytt anfall mot Petersburg, för att förmå czaren att dela sin styrka. En del af fotfolket inskeppades på eskadern och gjorde den 9 Juli en landstigning å ön Retusari, då 2 batterier togos med storm. Tillika afgick Maidel den 10 Juli med 2,000 ryttare och 1,000 man fotfolk från Systerbäck till Walkisari, i riktning åt Petersburg; men när han den 11 skulle uppbryta derifrån, blef han oförmodadt anfallen af 2,200 fiendtliga ryttare, hvilka dock efter en

kort fäktning jagades på flykten, hvarefter tåget fortsattes, och den 13 Juli framryckte Maidel till Petersburgs fäste samt försökte med glödgade kulor skjuta eld på czarens nya varf, hvilket dock ej lyckades med de trepundiga kanoner han medförde. Då nu De Prou, som hindrades af motvind, ej hördes af och Maidel ej kunde komma öfver Newa samt svår väderlek tillika inträffade, vände han om till Systerbäck, och detta försök att förstöra Petersburg slog sålunda felt.

Den 4 Augusti gjorde Maidel ett nytt försök att undsätta Narwa. Han framryckte ända till Nyen och försökte sex dagar efter hvarandra att framtränga öfver Newan, men kunde icke tilltvinga sig öfvergången mot den öfverlägsna ryska styrkan och måste natten till den 10 Augusti åter vända om.

Narwas belägring hade under tiden blifvit fortsatt med allt större ifver, men lika modigt fortsattes försvaret. Generalmajor *Rudolf Horn* var fortfarande stadens kommendant, och dess besättning utgjordes af 3,500 man fotfolk samt 1,000 ryttare. Både efter Schlippenbachs nederlag den 16 Juni och efter Dorpts fall den 14 Juli uppmanades Horn att gifva sig, men vägrade. Ur 103 kanoner och mörsare, hvilkas antal efter Dorpts eröfring ytterligare ökades, fortgick skjutningen mot staden nära nog oafbrutet. Den 2 Augusti nedrasade en af bastionerna, fylde den utanför liggande grafven och öppnade för de belägrande ett murbrott, genom hvilket tolf man kunde framgå i bredd. Nu fick Horn af czaren en ny uppmaning till dagtingan, »för att spara onödig blodsutgjutelse, och emedan den lilla besättningen icke kunde göra längre motstånd, i synnerhet som himlen genom bastionens nedrasande öppnat väg för ryssarne»; men Horn svarade, att om himlen öppnat väg för ryssarne, så hade han ock gifvit svenskarne mod att försvara sig, och så fortsattes stadens beskjutning och bombardering med ytterligare våldsamhet, så att slutligen den 10 Augusti allt var färdigt till en stormning. Den började ock samma dag kl. 2 e. m. och verkstäldes af ryssarne med stor tapperhet. En under murbrottet anlagd mina kastade stora skaror af dem i luften, men andra framstörtade i stället, och då försvaret fördes lika modigt som anfallet, blef striden ytterst blodig. Under denna stormning stupade 3,000 ryssar, 1,500 svenska soldater och 600 af stadens invånare, innan den föll i ryssarnes händer. Czaren hade strängt förbjudit hvarje plundring och öfvervåld mot obeväpnade, men detta förbud iakttogs föga af de vilda segrarne. Då sprang czaren sjelf genom gatorna, ryckte qvinnor och barn ur våldsverkarnes händer och dödade flere ibland dem för att skrämma de öfrige.

Om detta handlingssätt var i hög grad berömvärdt, så hade czaren så mycket mindre heder af sitt beteende mot stadens tappre kommendant Rudolf Horn. Till straff för det Horn icke i tid dagtingat, utan låtit det komma ända till stormning och sålunda föranledt den stora blodsutgjutelsen, sattes han i ett underjordiskt fängelse, der han fick lefva af vatten och bröd under tolf dagars tid, hvarefter hans fängelse

visserligen blef lindrigare, men han fick dock många år stanna i rysk fångenskap och blef i Moskwa ofta inspärrad tillsammans med grofva missdådare.

Narwas fall medförde äfven det närbelägna Iwanogorods, hvilket gaf sig den 16 Augusti. Det hade en besättning af 200 man och dess tappre kommendant, öfverstelöjtnant *Magnus Stiernstråle*, kunde ej förmås till dagtingan utan under vilkor af fritt aftåg för sig och sin lilla styrka.

I Narwa och Iwanogorod erhöll czaren 452 kanoner, 11,200 musköter, 35,000 kanonkulor och 1,725 fångar. *Mentschikoff* förordnades till generalguvernör i staden och landskapet samt lät till czarens mottagande rensa gatorna från lik och sårade, hvartill tre dagar åtgingo, hvarefter czaren der höll sitt högtidliga intåg och hyllades af den återstående befolkningen.

Narwas fall väckte stor bedröfvelse och äfven förbittring så väl inom Sverige som hos rätt många af de krigare, hvilka vid samma tid långt nere i Polen hjelpte Carl XII att afsätta August. Ingermanlands eröfring kunde nu anses för ryssarne betryggad, och efter Narwas och Dorpts intagande lågo äfven Estland och Lifland för dem öppna.

Utom Schlippenbachs betydligt sammansmälta trupper i Reval var den styrka, Maidel hade samlad vid Viborg, den enda, som i dessa trakter för svenskarne återstod. Sedan han fått kunskap om, att stora förråd blifvit af ryssarna samlade i den af dem nyss anlagda nya staden Cronstadt å Retusari-ön, hvilken försvarades endast af fästet Cronslott och af en skans på öns sydöstra udde, sändes öfverste *Carl Gustaf Armfelt* med 1,000 man att förstöra den. Han gick natten till den 26 Januari 1705 öfver isen på Finska viken och framkom följande morgon till Cronstadt, injagade de öfverrumplade ryssarne i fästena, samt uppbrände staden, tillika med två bevärade och en mängd andra fartyg, som lågo infrusna i hamnen, hvarefter han återvände till Finland.

Tidigt på våren 1705 afsändes från Carlskrona en eskader af 7 linieskepp, 5 fregatter och 10 smärre krigsfartyg, under amiral *Anckarstiernas* befäl, till finska viken. Anländ till Reval, måste eskadern, i anseende till den starka isgången, der ligga stilla till i slutet af Maj, hvarefter Anckarstierna, sedan han i Reval tagit 400 soldater ombord, afgick till Björkö, der han väntade sig af Maidel erhålla ytterligare 1,000 man; men Maidel vägrade, emedan han tillämnade ett företag emot Cronstadt och Petersburg, och då styrde Anckarstierna äfven åt detta håll. Den 4 Juni inseglade han i södra inloppet, der han fann ryska flottan, som nu utgjordes af 9 linieskepp, 6 brigantiner, 4 större och flera smärre galerer, 5 galiotter och 2 brännare, väl försvarad innanför fästena och bakom säkra stängsellinier. Då han här fann sig ingenting kunna uträtta, gjorde han flera landstigningsförsök å Retusari-ön, men hvilka ej heller lyckades, hvarföre han måste åtnöja sig att ända till sent på hösten hålla ryska flottan blokerad samt återvände

först i December till Carlskrona, efter att hafva lidit mycket af stormar och sjukdomar.

Maidel hade den 25 Juni gjort ett tåg till närheten af Petersburg, men utan samband med Anckarstiernas försök och utan att uträtta mera. För öfrigt inskränkte han sin krigiska verksamhet detta år till några ströftåg inom ryska området och till arbeten på förstärkande af Viborgs fästningsverk.

Ryska hufvudstyrkan höll sig detta år i *Kurland*, sedan Lewenhaupts seger vid Gemäuerthof vändt czarens uppmärksamhet åt detta håll, såsom vi förut berättat. Vid början af året 1706 hade Lewenhaupt blifvit befordrad till general och guvernör i Riga, men fick under årets lopp föga att bestyra, emedan ryska hufvudstyrkan nu dragit sig nedåt Polen, för att mot Carl XII understödja konung August. Lewenhaupt kunde således detta år företaga en resa till Sverige för att anskaffa penningar till härens underhåll. Efter återkomsten sammandrog han under hösten sina trupper, för att i förening med Sapiehas afdelning bortdrifva Wisniowiecki, hvilken dock utan strid drog sig tillbaka samt slutligen ingick ett stillestånd, som likväl tills vidare måste hållas hemligt, emedan han ej för en i närheten varande rysk styrka vågade öppet öfvergå till Stanislaus.

För öfrigt förefölle under största delen af året 1706 inom landskapen vid Finska viken endast ströftåg af mindre betydenhet.

I Juli kom åter Anckarstierna med 9 skepp och 5 fregatter till redden utanför Cronstadt, men fann der innanför den vida starkare ryska flottan, hvilken dock ej vågade löpa ut för att anfalla svenskarne. Dessa åter vågade icke heller löpa in för att angripa ryssarne, utan Anckarstierna fick nu, såsom förra året, åtnöja sig att kryssa i Finska viken och hindra handeln på Petersburg, hvarvid en betydlig rysk förrådsflotta blef tagen eller förstörd.

I September drog czaren till Petersburg med större delen af de trupper han hittills haft i Litauen, och i början af Oktober uppbröt han derifrån med 13,000 man fotfolk, 5,000 dragoner och 2,000 kosacker mot Viborg, som hade en besättning af endast 1,000 man och var illa förberedt på en belägring. Den 12 Oktober kommo ryssarne dit, uppbrände alla byggnader utanför fästningen och uppförde flera batterier samt började den 23 Oktober bombardera densamma, dock utan att göra synnerlig skada. Då likväl årstiden blef allt svårare och Maidel sammandrog finska trupperna för att undsätta Viborg, upphäfde czaren belägringen den 28 Oktober och vände med sin här om till Petersburg. [1])

Under tiden hade Carl XII slutit fred med konung August och härefter inträdde för ryska kriget ett nytt skede.

---

[1]) Jfr *Lundblad*, Carl XII:s historia. Christianstad 1835. I: 240—246, 294, 334—341. — *Fryxell*, Berättelser. XXII: 11—57. — *Mankell*, Anteckningar rörande finska armén och Finlands krigshistoria. Stockh. 1870. I: 179—203.

Ryska kriget 1707 och 1708.

Efter freden i Alt-Ranstadt återstod för Carl XII ingen annan fiende än czaren; men denne var också en ojemförligt mera fruktansvärd motståndare än August, och i sjelfva verket skulle det nu förestående kriget afgöra om öfverväldet i Norden komme att tillfalla Sverige eller Ryssland. Båda herskarne insågo ock vigten af den stundande striden och rustade sig i förhållande härtill. Carl förstärkte under vistelsen i Sachsen betydligt sin krigsmakt, och en väsentlig anledning till hans långa qvardröjande derstädes var att han i det rika och välmående landet kunde bättre än annorstädes förse sin här med alla förnödenheter och få den så väl rustad som möjligt.

Icke mindre omfattande voro czarens förberedelser, och tillika gjorde han åtskilliga försök att genom underhandlingar få den afgörande striden uppskjuten. Redan i Februari 1707 sökte franska sändebudet, enligt uppmaning från czaren, medla fred mellan honom och konung Carl, och dessa försök förnyades sedermera först i Juni samt sedermera i Augusti samma år; men då czaren lika litet ville afstå från att genom sin nya stad få fast fot vid Östersjön, som Carl ville sådant medgifva, så kunde dessa försök icke leda till något resultat och afsågo väl ock, å czarens sida, icke annat än att på Carls krigslystnad och halsstarrighet få kasta skulden för krigets fortsättande. I sjelfva verket var, såsom vi förut anmärkt, rätta tidpunkten att tillvägabringa fred i Norden redan förspild genom Carls olyckliga föresats att afsätta August, när, efter slaget vid Kliszow, både denne och polska republiken uppriktigt önskade fred med Sverige och då utan svårighet skulle kunnat förmås till ett förbund mot czaren, hvars ställning äfven inom Ryssland den tiden ännu var långt ifrån säker, så att han sannolikt snart nog skulle blifvit tvingad till fred på hvilka vilkor som helst. Nu åter voro förhållandena betydligt förändrade, och det till czarens fördel. Hans välde inom Ryssland var tryggadt, Ingermanland helt och hållet, Estland och Lifland till största delen redan i hans våld, hans trupper öfvade och härdade, hans Östersjö-flotta redan icke obetydande, hvaremot Carl, ehuru ständigt segrande och ehuru hans här nu var starkare och bättre rustad än någonsin, hade, genom sin sjelftagna förpligtelse att upprätthålla Stanislaus på Polens tron, splittrat sin styrka och ökat antalet af sina fiender, emedan Stanislaus alltid skulle i Polen hafva emot sig ett af Ryssland understödt fiendtligt parti, till hvars bekämpande han fortfarande behöfde svensk hjelp. Under sådana förhållanden kunde någon pålitlig fred nu icke tillvägabringas, det insåg nog czaren lika väl som Carl.

Det var visserligen för czaren ett streck i räkningen, att August ingått fred med Carl, hvarefter czaren icke längre hade någon anledning att stanna i Polen såsom Augusts beskyddare; men han var dock alltför fyndig på utvägar för att icke bereda sig en ny anledning att

inom Polen få fortsätta kriget. Genom verksamma ombud och framför allt genom frikostigt utdelande af ryska penningar lyckades han snart tillvägabringa i Lublin en ny konfederation af flera bland den oroliga polska adeln, som icke ville erkänna Stanislaus och icke längre kunde erkänna August för Polens konung, sedan han afsagt sig dess krona, men som förklarade tronen ledig och yrkade på ett nytt konungaval. Härigenom bereddes czaren ett nytt tillfälle att få uppträda såsom »polska frihetens beskyddare» samt tillika att få plundra både Stanislai och Augusts anhängare, hvilket ock skedde så grundligt som möjligt. Mentschikoff tog sitt högqvarter i Warschau, hans rytteri var framskjutet på stora farvägen till Posen, hans fotfolk låg bakom Weichseln, och talrika partier af kosacker och kalmucker genomströfvade och utplundrade åt alla håll det olyckliga landet. Längre fram på sommaren kom czaren sjelf till Warschau.

Sedan Carl den 22 Augusti 1707 uppbrutit från Alt-Ranstadt och den 3 September vid Lauben lemnat det sachsiska området, hvilket han året förut beträdt med knappast 20,000 man och nu lemnade med öfver 33,000, öfvergick han Odern den 7 och inträffade den 9 i Rawicz inom polska gränsen. Derifrån afsändes Rehnsköld med 6,000 man öfver Kalisch till Lenczica, för att från ryska hufvudstyrkan afskära en förtrupp, som stod vid Kolo. Sjelf fortsatte konungen med svenska hufvudstyrkan sitt tåg längre norrut till Slupce, dit han ankom den 16 September, hvarefter hären under halfannan månad lades i qvarter mellan denna ort och Posen, emedan Carl ville dels afvakta ankomsten af flera från Sverige väntade rekryter, innan han inlät sig i allvarsammare strid med ryska hufvudstyrkan, dels äfven öfvervaka verkställandet af den religionsfrihet han utverkat åt de schlesiske protestanterne. Under tiden återkom Rehnsköld utan att hafva kunnat anträffa den ryska styrkan, som skyndsamt dragit sig undan till Lowicz. I staden Wartha och trakten deromkring vid Wartha-floden qvarlemnades Meijerfelt med 3,000 man, och till polska Preussen sändes Potocki och Lubomirski med sina polska trupper, för att skydda detta land mot en polsk partigängares, Rybinskis, ströfverier. Deremot förstärktes svenska hären i slutet af September med 9,000 rekryter, som från Kalmar, Carlshamn och Ystad blifvit öfverskeppade till Stettin, hvarifrån de öfver Posen tågat till svenska hären, hvilken derefter räknade 16,200 man fotfolk, 12,250 dragoner och 8,450 ryttare, eller tillsammans 35,900 man. Dessutom stod en särskild afdelning af 3,000 man fotfolk och 5,000 dragoner under generalmajor *Ernst Detlof von Krassow* i Posen, så att konungen nu hade 43,900 man under sitt befäl — den största styrka han dittills någonsin haft samlad. Tillika stodo vid denna tid i Pomern, Bremen och Zweybrücken 11,800 man. Vid Riga hade Lewenhaupt en styrka af 14,200 man, utom besättningarna i Riga och Dünamunde, tillsammans 5,400 man, samt i Pernau 1,200 man, hvarförutan 1,000 dragoner lågo i Lifland. Reval hade en besättning af 3,000 man och dessutom fans i Estland dess

adelsfana, 500 man, så att i Lifland och Estland då ännu lågo 25,300 man svenska och finska trupper, förutsatt att regementena voro fulltaliga, hvilket dock sannolikt icke var förhållandet. I Finland fans, under samma förutsättning, en styrka af 14,000 och i Sverige 17,000 man, så att Sveriges krigsmakt till lands vid denna tid uppgick till 110,800 man — den största krigsmakt Sverige dittills egt [1]).

När czaren fick kännedom om svenska härens annalkande, lemnade han Warschau och skyndade till Wilna samt drog sina trupper från Weichsel-stranden. Rytteriet lades i qvarter mellan Pultusk vid Narew och Johannesberg i södra delen af polska Preussen; fotfolket mellan Grodno och Wilna i Litauen. Man tog för afgjordt, att svenskarne redan gått i vinterqvarter och att några vidare fiendtligheter ej under detta år skulle förefalla; men den 2 November uppbröt åter svenska hären från Slupce, hvarföre ryska rytteriet drog sig skyndsamt åt Litauen. Konung Carl ville dock ej fortsätta tåget på de af höstregnen förderfvade vägarna, utan stannade redan den 5 November åter vid Wroclawek utmed Weichseln, till dess mot slutet af December frost inföll, då Weichseln öfvergicks och svenska hären vid slutet af året 1707 stannade vid Borczewo i riktning åt Grodno.

I *Kurland* hade detta år föga af vigt förefallit. I början af året hade Lewenhaupt lyckats förlika Wisniowiecki med bröderne Sapieha, men den förres öfvergång till Stanislai parti hölls hemlig, till dess han sjelf i Juni röjde den genom öppet anfall mot ryssarne. Förbittrad häröfver, skickade czaren 4,000 kosacker mot Wisniowiecki, men med tillhjelp af svenska trupper blefvo dessa slagna på flykten, och vid Poniewicz öfverrumplade Wisniowiecki en rysk styrka af 2,700 man, som led stor förlust. Efter denna Wisniowieckis öfvergång hade Stanislaus öfvervigten äfven inom Litauen, ehuru Oginski, understödd af ryssarne, der ännu uppträdde fiendtligt mot Stanislaus och svenskarne. För öfrigt inskränkte sig krigsrörelserna inom Kurland till några föga betydande träffningar och ströftåg. Mot slutet af året lade Lewenhaupt sina trupper i vinterqvarter inom kurländska gränsen och Wisniowiecki sina vid gränsen af Samogitien.

I *Lifland* hade ryska ströfpartier från Dorpt härjat och plundrat ända bort till Düna-floden, men i slutet af Oktober sändes från Riga öfverstelöjtnant Bröms med några hundra man att göra slut på dessa ströfverier, hvilket ock lyckades, sedan han den 29 Oktober vid Terrafer slagit 500 ryssar på flykten.

Estland gjorde ryssarne likaledes sitt bästa att ödelägga medelst en mängd smärre ströfpartier, utan att Schlippenbach, som fortfarande hade befälet i Reval, gjorde derifrån något allvarsamt försök att hindra dessa härjningar, till dess slutligen generalguvernören i Estland *Nils Stromberg* i Oktober gick ut från Reval med 1,800 man och förjagade ryssarne.

[1]) Jfr *Mankell,* Uppgifter rörande svenska krigsmaktens styrka, sammansättning och fördelning sedan slutet af 1500-talet. Stockh. 1865, s. 391–393.

I *Finland* voro årets krigshändelser af ännu mindre betydenhet. I början af året afgick Maidel från öfverbefälet, hvilket i stället anförtroddes åt landshöfdingen i Viborg, generalmajoren *Georg Lybecker*, som vidtog omfattande anstalter att till följande året göra de finska dubblerings-regementena fulltaliga, hvarjemte sent på hösten 3,000 fångne sachsare öfverfördes från Sverige för att införlifvas med finska hären.

Sedan Carl i vinterqvarteren qvarlemnat Krassow med sin afdelning, som nu var förminskad till 6,800 man, fortsatte han, med sin till närmare 36,000 man uppgående hufvudstyrka, i Januari 1708 sitt förut beslutade tåg till Grodno, der czaren sades vara att finna; men i stället för den vanliga vägen öfver Ostrolenka och Tykoczin drog konungen, för att mera oförmärkt komma öfver czaren, norrut genom de stora skogarna vid preussiska gränsen, der bönderne, som bibehållit sin sjelfständighet och väpnat sig till ett antal af öfver 6,000, gjorde svenskarne mycket förfång. Tåget var också här förenadt med ganska stora besvärligheter. Under långa sträckor fans ingen enda bostad, så att ofta nog konungen sjelf, med kansliet och generalitetet, måste tillbringa natten i snödrifvorna under bar himmel. Invånarne visade sig ock mer och mer fiendtliga. I början sökte konungen vinna dem med godhet, men, då detta ej hjelpte, vidtogos de strängaste åtgärder. Alla, som anträffades väpnade, blefvo hängda och deras boningar uppbrända. Slutligen erbjödo de dock fritt genomtåg, men endast mot en afgift af 10 daler för hvarje häst, »eljest skulle icke en enda komma der fram». Konungen sjelf infann sig vid underhandlingen och såg der, såsom böndernes anförare, en storväxt karl, med skjortan öfver kläderna och två studsare öfver axeln, stående bakom en förhuggning. Han förklarade, att landet tillhörde bönderne och att de icke ämnade släppa någon igenom, så framt icke den fordrade afgiften erlades och några officerare lemnades såsom gisslan; men just medan mannen så ordade, aflossade Rehnskölds lifjägare ett skott, som träffade bonden i bröstet, att han störtade död till marken, hvarefter de öfrige bönderne flydde. Konungen visade emellertid mycket missnöje öfver det förrädiska skottet; men sedan anföraren var fäld, upphörde böndernes motstånd och efter ett par veckors tåg genom dessa skogar kom svenska hären lyckligen fram till gränserna af Litauen.

Czaren hade under tiden sammandragit en ganska betydande styrka, som sades uppgå ända till 70,000 man, för att hindra Carl att öfvergå Niemen. Sjelf hade han med 9,000 ryttare skyndat till Grodno, och då svenska hären nalkades, sände han 2,000 ryttare att försvara bron, som öfver Niemen leder till staden; men Carl tog med sig 800 ryttare af lifregementet och lifdragonerne samt red, åtföljd för öfrigt af lille prinsen och Rehnsköld, i sporrsträck öfver bron, anföll de 2,000 ryssarne och kastade dem undan. Det inbrytande mörkret hindrade honom dock att genast angripa staden, men derutanför stannade han under bar himmel den kalla Januarinatten, och följande morgon in-

ryckte han i staden några timmar efter det czaren och Mentschikoff, med sina ryttare, i största hast gifvit sig derifrån.

Fram på dagen fick czaren kunskap om den ringa styrka, hvarmed Carl intagit Grodno, och att svenska hären ännu var långt borta, hvarföre han skickade 3,000 ryttare att under följande natten öfverrumpla den lilla svenska ryttarskaran. Carl och hans ryttare hade också redan gått till hvila, då ryssarne kl. 11 på qvällen kommo till stadsporten, der endast 30 man stodo på vakt; men dessa gjorde tappert motstånd, och de vexlande skotten väckte de öfriga svenskarne, som genast rusade ut på gatan, Carl sjelf bland de förste — han hade, efter sin vana, legat i kläderna. En rysk soldat satte, under handgemänget, musköten för konungens bröst och tryckte af, men den klickade, och efter en häftig strid blefvo ryssarne åter utdrifna.

Härefter förde czaren sina trupper uppåt Düna-floden, öfvertygad att Carl nu ämnade sig till Lifland, för att återtaga de svenska besittningarna vid sydkusten af Finska viken. Ryssarne fingo befallning att undvika hvarje större strid, men att medelst de vildaste härjningar försvåra hvarje svenskarnes framsteg, hvarföre ock alla större floder och mera betydande pass skulle försvaras, alla broar rifvas, alla städer, byar och qvarnar brännas. Misströstande om att emot Carl och hans segervana här kunna bibehålla de svenska östersjö-landskapen, lät czaren nu i grund föröda dem och flytta en stor del af befolkningen in i Ryssland. Huru dervid tillgick upplyser en berättelse från denna tid om det öde, som träffade det af Ryssarne intagna Dorpt. Den 9 Februari 1708 tillkännagafs från predikstolarna, att borgerskapet skulle inom åtta dagar afyttra sin egendom och derefter vara färdigt att, en hvar med ett eller högst två lass flyttsaker, draga in åt Ryssland, der czaren lofvade skaffa dem bostäder och uppehälle. Bestörtningen och jämmern i staden blefvo gränslösa, men, då ingen förskoning var att hoppas, måste befolkningen foga sig i sitt öde. Gårdar och allt husgeråd, som ej kunde medföras, såldes för en obetydlighet till ryska soldater och kringboende bönder samt funno till slut ingen köpare. Den 16 Februari gingo de fleste borgarena till nattvarden och togo så afsked af hvarandra, af deras fäders stad och kyrka, kanske äfven af deras lära, ty det var högst osäkert om de skulle få utöfva den bland det främmande folket, som bekände en helt annan tro. Den 19 Februari skedde affärden. Kölden var skarp, och dock måste alla, gamla och unga, friska och sjuka, till och med döende, en hvar med sina bästa och flyttbaraste tillhörigheter, packade på slädar, de fattigaste på kälkar, bundna bakom de andras fordon, anträda den långa och sorgliga färden. Tåget började tidigt i dagningen och först kl. 10 på qvällen gick den sista slädan ut genom stadsporten, hvarefter, under följande dagarne, kyrkornas klockor, ljuskronor m. m. bortfördes för czarens räkning. Slutligen sprängdes fästningsverken och hela staden afbrändes, hvarefter ryssarne drogo till andra orter att der fortsätta sitt förstörelseverk. Czaren och hans handtlangare visade sig såsom verk-

lige mästare i konsten att föröda de trakter, hvilka de icke trodde sig kunna behålla.

Carl, hvars fruktade ankomst föranledde denna förödelse, uppbröt från Grodno den 30 Januari 1708 och tågade i nordostlig riktning, såsom ämnade han sig verkligen till Lifland, ända till Smorgonie, vid Wilia, en af Niemens bifloder, dit han anlände den 12 Februari och der han tog sitt högqvarter intill medlet af Mars, under hvilken tid åtskilliga smärre fäktningar föreföllo mellan de svenska och ryska förtrupperna.

Ända dittills hade man inom svenska hären, så väl som inom den ryska, varit öfvertygad, att konungens tåg gälde Lifland och återtagandet af östersjö-landskapen; men nu började man mer och mer tala om ett tåg till Moskwa, hvilket väckte icke ringa oro hos de fleste bland konungens omgifning. Dels ansågo de ett sådant tåg allt för äfventyrligt, så mycket hellre som de väl kunde befara, att dermed afsågs czarens afsättning, likasom tåget mot Sachsen afsett Augusts; dels började de blifva mätta på det ständiga krigandet och längta efter att njuta af segerns frukter, af hvilka de under vistelsen i det rika Sachsen fått en ganska behaglig förkänning. Oron öfver och missnöjet med detta nya vidtutseende krig i aflägsna barbariska länder gaf sig luft i en mängd bref och anteckningar från denna tid, hvilka framstälde hela företaget såsom obetänkt och äfventyrligt ända till vidunderlighet — en uppfattning, som synes varit icke utan inverkan på senare historieskrifvares omdöme om det beryktade tåget till Ukrajne.

I sjelfva verket var detta företag ganska moget öfvervägdt och ej på långt när så äfventyrligt, som det förefaller, om man ej närmare undersöker medlen till dess utförande. Carl hade vid denna tid, enligt hvad här ofvan är visadt, en ganska betydande krigsmakt till sitt förfogande. Utom de 36,000 man svenska samt 16,000 man litauiska och polska trupper,[1] som utgjorde hans hufvudstyrka, hade han ungefär 7,000 man under Krassow i vestra Polen, hvilka, i förening med dervarande polska trupper, borde vara tillräckliga att upprätthålla Stanislai välde i Polen. I Kurland, i de Sverige ännu tillhöriga befästade städerna Riga, Dünamünde, Pernau, Reval, Keksholm och Viborg, i Finland, i Sveriges tyska besittningar och i sjelfva Sverige, fans, såsom likaledes här ofvan är visadt, tillräckligt antal trupper att äfven dessa delar af riket torde vara skyddade, medan konungen fördjupade sig i Ryssland, hvarförutan den svenska flottan nu var den starkaste å Östersjön och fullt tillräcklig ej allenast att blokera den nyskapade ryska flottan i Cronstadt, utan äfven att upptaga en möjligen förestående strid med den danska.

Så betydliga än dessa stridskrafter voro, var det likväl icke ensamt på dem eller på de polska Carl förlitade sig, då han företog tåget mot Ukrajne, utan närmaste anledningen till detta tåg var det förbund, som erbjöds honom af kosack-hetmannen Mazeppa, hvilket borde kunna medföra de våldsammaste skakningar inom sjelfva kärnan för ryska väldet.

Ryssland var då i vester och söder omgifvet af underkufvade och missnöjda folk, som ej tillhörde den gammalryska folkstammen och blott afvaktade ett lägligt tillfälle att undandraga sig czarens tryckande välde. Så *kosackerne* i Sewerien och ryska Ukrajne, hvilka voro beslägtade med kosackerne i polska Ukrajne, men alltsedan 1667 stått under rysk öfverhöghet; vidare de *zaporogiske kosackerne* längre i sydost, så de *donske kosackerne* öster om dessa, samt slutligen *kalmuckerne* i Astrakan af tatarisk stam, beslägtade med de krimska tatarerne, då under turkisk öfverhöghet.

I spetsen för kosackerne i Sewerien och Ukrajne stod vid denna tid *Ivan Stefanowitsch Mazeppa,* född omkring 1640 och tillhörande en gammal adlig, men fattig kosackslägt i polska Ukrajne. Han hade vid 20 års ålder som småsven kommit till polska hofvet och der af hustrun till en af de polska stormännen blifvit inledd i en kärlekshandel, hvilken mannen upptäckt och derefter tagit en grym hämnd på hustruns älskare, som fallit i hans händer. Mazeppa hade blifvit bunden på en vild häst, hvilken, kommen från ryska Ukrajne, skyndat med sin börda till sitt hemland, der han togs af några kosacker, som befriade den halfdöde ynglingen. Härefter stannade Mazeppa bland kosackerne, hos hvilka han genom mod, slughet och öfverlägsen bildning efter hand kom i stort anseende och slutligen valdes till deras hetman eller öfverhufvud. Han hade under turkiska krigen gjort czar Peter goda tjenster och derigenom vunnit hans ynnest, men också icke sällan varit utsatt för samma råa behandling, hvilken czarens omgifning i allmänhet underkastades under utbrotten af hans vilda lynne, när han var öfverlastad eller hans blod af andra anledningar råkat i svallning. Sådant hade i längden blifvit odrägligt för den stolte Mazeppa, som vant sig att sjelf oinskränkt herska öfver andra, och hans misnöje hade ytterligare stegrats genom ord, som undfallit czaren, att han ämnade inskränka kosackernes friheter och deras anförares makt. Härigenom öfvergick hans önskan att frigöra sig från czarens öfvervälde till ett fast beslut, och när Carl under hösten 1707 efter freden i Alt-Ranstadt årervändt till Polen för att utkämpa striden mot czaren, skickade Mazeppa i största hemlighet ett sändebud till Carl och Stanislaus, att föreslå dem ett förbund med honom mot Ryssland.

Underhandlingarna, som fördes mellan Stanislaus och Mazeppas ombud, en till tiggarmunk förklädd landsflyktig biskop från Sewerien, tyckas i början ej vunnit synnerligt afseende hos Carl, men de fortsattes under vintern och ledde slutligen till en fullständigt utarbetad plan för nästa fälttåg. Mazeppa åtog sig att mot czareu uppvigla alla de nyssnämnda med ryska öfverväldet missnöjda folken; men för att de kunde resa sig, fordrades att Carl XII med sin här infunne sig i deras land. Derföre, så fort gräset skjutit opp, hvarigenom foder kunde erhållas för de talrika ryttarskarorna, borde han framrycka till Mohilew och drifva undan ryssarne, hvarefter, sedan Lewenhaupts här ytterligare förstärkt den svenska hufvudstyrkan, denna skulle vika af till

norra Sewerien, der Mazeppas underbefälhafvare Skoropatzky skulle tillhandahålla konungen de befästade orterna och der vinterqvarter till året 1709 skulle tagas. Under tiden skulle finska hären intaga Petersburg samt, med tillhjelp af omkring 8,000 man från besättningarna i Riga och Reval, återtaga de öfriga orterna i Ingermanland. Konung Stanislaus skulle gå tillbaka till vestra Polen, förena sig med Krassow, som skulle erhålla en förstärkning af 9,000 man från Pomern, samt båda derefter slå eller genom vänlig öfverenskommelse draga till sig den del af polska kronohären som under Sieniawski ännu gjorde motstånd i Galizien. Sedermera skulle Krassow, jemte den litauiska hären, på konung Carls venstra flygel belägra Smolensk, under det Stanislaus med polska kronohären skulle genom Wolhynien framrycka mot Kiew på högra flygeln, hvarefter, under sommaren 1709, alla dessa stridskrafter, jemte samtliga kosackstammarne och kalmuckerne, skulle sätta sig i rörelse mot Moskwa.

För verkställandet af denna ganska storartade och omfattande plan afslöts mellan Stanisláus och Mazeppa ett formligt förbund, och i Juli 1708 skulle den stora kosackresningen taga sin början. I den slutliga freden skulle Polen återfå allt hvad det genom frederna 1634 och 1667 förlorat, nemligen ryska Ukrajne, Sewerien och woidwodskapet Smolensk, öfver hvilka länder, jemte woiwodskapen Witebsk och Polock, Mazeppa skulle blifva furste, samt för öfrigt czaren tvingas att till Sverige återställa alla dess östersjöbesittningar.

Planen hölls ytterst hemlig, så att, utom Carl XII, Stanislaus, Mazeppa och hans ombud, den nyssnämnde biskopen, endast en polsk senator skall fått del deraf, och ej ens Piper haft kännedom derom.

I öfverensstämmelse med densamma gjorde emellertid svenska hären, som uppbröt från Smorgonie den 17 Mars, i stället att fortsätta sitt tåg i nordostlig riktning, en tvär vändning åt sydost, men stannade redan den 19 vid Radoszkowice utmed stora farvägen mellan Smorgonie och Minsk, der nya qvarter intogos. Den 26 Maj fick Lewenhaupt befallning att i början af Juni uppbryta från Riga och med sina trupper stöta till konungens. Vid samma tid återvände ock Stanislaus med litauiska och polska hären till Grodno, och den 6 Juni uppbröt konung Carl med svenska hären från Radoszkowice samt tågade öfver Minsk till Bereczyna den 15 Juni, der floden med samma namn öfverskreds, hvarefter han, med några regementen af sina förtrupper, ankom den 30 Juni till Holowczyn, der czaren bakom Wabis-åns träskiga stränder samlat en styrka af ungefär 25,000 man under Mentschikoffs befäl. De få regementen, Carl medförde, voro för svaga att anfalla en så öfverlägsen styrka, hvarföre Carl med sina trupper stannade på ena sidan om ån och ryssarne på den andra, hvilka tillika med hvarjehanda förskansningar sökte förstärka sin ställning. Mentschikoff aflägsnade sig för att samla flera ryska trupper, och den ryska styrkan växte efter hand till omkring 35,000 man, medan den svenska först den 3 Juli uppgick till ungefär 13,000. Längre kunde Carl dock

ej förmås att vänta och vidtog nu sina anordningar för att anfalla ryssarne.

Dessas båda flyglar voro skilda från hvarandra genom en mot ån nedgående skogsdunge och ett nedanför densamma liggande träsk. Gent emot detta träsk lät Carl å en kulle på åns vestra strand under natten uppföra ett batteri, hvilket redan klockan 3 på morgonen den 4 Juli började spela mot ryssarne och synnerligast mot deras venstra flygel, som snart blef drifven från stranden. Då, utan att afvakta lyftbrons anläggande, vadade Carl i spetsen för gardet, Dalregementet, Vestmanländningarne m. fl. öfver ån, hvarvid soldaterne fingo hålla gevär och patronkök högt öfver hufvudet, emedan vattnet steg dem ända till axlarne. Uppkomne på andra sidan ån möttes de af träsket, hvilket de hade största möda att arbeta sig igenom, och när de så genomvåta närmade sig den mångdubbelt starkare, af förskansningar skyddade ryska venstra flygeln, hade deras krut och patroner blifvit genom vätan till större delen obrukbara. »Gossar, skälm den som skjuter», ropade konungen, och så rusade alla med blanka vapen mot fienden. Striden blef ganska häftig, men konungen fick snart undsättning af andra regementen, som på lyftbroar kommit öfver, och så drefvos ryssarne undan. Under tiden hade *Rehnsköld* med rytteriet äfven längre till höger gått öfver ån och anfallit det ryska, som utgjordes af 11,000 ryssar och 4,000 kalmucker. Äfven här blef striden ganska het. De svenske ryttarne måste i små hopar af 10 till 12 man anfalla de ryska sqvadronerna, och dessa anfall skola blifvit förnyade ända till 17 gånger, hvarefter äfven ryska rytteriet blef drifvet på flykten.

Ryssarnes högra flygel, som genom skogen, träsket och det svenska batteriet varit hindrad att i tid komma den venstra till hjelp, gaf sig äfven på flykten; sedan venstra flygeln var slagen, och så slutade *slaget vid Holowczyn* med en ny seger för de svenska vapnen.

Sjelf ansåg Carl XII denna seger för den ärorikaste han vunnit, emedan den vans mot en till antalet betydligt öfverlägsen fiende, som vid detta tillfälle äfven gjorde tappert motstånd, och emedan den vans icke blott genom de svenske krigarnes öfverlägsenhet i mod och krigsduglighet, utan äfven genom härförarens öfverlägsenhet i krigskonst. Konung Carl gaf här, genom sin säkra uppfattning af fördelaktigaste sättet att anfalla fienden och sin särdeles väl beräknade anordning af sjelfva anfallet, ganska öfvertygande bevis att han var icke blott en utomordentligt modig, härdad och outtröttlig krigare, utan äfven en ganska framstående härförare, hvilken egenskap man i allmänhet ej velat tillerkänna honom lika villigt som den förra.

För öfrigt gaf han under denna strid nya bevis på både mod och sjelfuppoffring. Sedan han vadat öfver ån och träsket, steg han till häst, men då han i detsamma fick se huru gardeskaptenen Erik Gyllenstiernas arm krossades af en rysk kula, steg han genast af hästen, lemnade den åt Gyllenstierna och fortsatte derefter striden till fots

midt i hetaste sammandrabbningen. En konung, så färdig att blottställa sig sjelf för sina underlydande, kunde ock fullt räkna på deras obegränsade hängifvenhet, och den svek ej heller Carl XII.

Striden hade i förhållande till de deri deltagandes antal varit ganska blodig. Å svenska sidan föllo 260 man och sårades 1,220, men fiendens förlust räknades, troligen något öfverdrifvet, till 3,000 döde och 5,000 sårade. Fångar voro högst få, emedan förbittringen under striden varit sådan, att pardon hvarken begärdes eller gafs, men i segrarnes händer föllo 12 kanoner, hela den fiendtliga trossen samt en mängd fanor och standarer.

En dag hvilade svenska hären öfver på slagfältet, hvarefter tåget fortsattes till Mohilew, der hären inträffade den 8 Juli och förlades nu i qvarter mellan Wabisån och Dnieper-floden, medan ryssarne samlades å Dnieperns andra strand mellan Szklow, Orsza och Smolensk. Vid Mohilew stannade konungen en hel månad i afvaktan på Lewenhaupts ankomst. Ett regnväder hade ock utbrutit, som varade i flera månader och både gjorde qvarteren osunda samt försvårade härens rörelser.

Under tiden kom bud från Mazeppa, att han, enligt aftal, underrättat sina fältöfverstar om sitt förehafvande; men att det vore alldeles nödvändigt, att konungen ofördröjligen infann sig i Sewerien, på det fältöfverstarne ej skulle få tid att ångra sig eller angifva förhållandet för czaren. Carl XII råkade nu i den pinsammaste belägenhet. Aflägsnade han sig från Dniepern, kunde czaren kasta sig mellan honom och Lewenhaupt, som icke allenast medförde en väl behöflig förstärkning, utan äfven stora förråd af lifsmedel och ammunition, hvilka för svenska hären voro ännu mera nödvändiga. Skyndade han deremot icke till Mazeppas bistånd, kunde denne öfverväldigas af czaren eller frångå hela den så mycket lofvande planen.

Slutligen, sedan alla lifsmedel i trakten kring Mohilew voro förtärda, beslöt sig Carl för att fortsätta tåget i sydostlig riktning, öfvergick Dniepern den 5 Augusti, men stannade den 10 åter vid Stolki en hel vecka, i afvaktan på Lewenhaupt. Den 17 uppbröt han åter och tågade under strömmande regn genom sumpiga trakter samt under ständiga träffningar med czarens förtrupper, som brände alla städer och byar i svenska härens väg, till Czerykow vid Soz, en af Dnieperns bifloder, der han inträffade den 21. Här fann han en del af ryska hären nyligen öfvergången och förskansad på motsatta stranden, men hufvudstyrkan ännu qvar på flodens vestra sida. Det var således ännu tid att förekomma czarens befarade anfall mot Lewenhaupt, och konungen beslöt derföre åter vända om mot norr, för att hindra ryska hufvudstyrkans tåg till Sewerien eller anfall mot Lewenhaupt samt lemna denna tillfälle att förena sig med konungens här. Den 23 Augusti uppbröt också Carl från Czerykow åt norr; men det ihållande regnvädret fortfor, vägarne voro alldeles uppblötta, alla orter och förråd uppbrända af ryssarne, och hvarannan dag måste hären hålla

rast för att hvila ut och skaffa sig lifsmedel, hvartill föga annat fans än den växande säden, som afmejades och medelst handqvarnar krossades, så att deraf kunde beredas ett slags gröt. På fem dagar hann man sålunda ej mer än 4 svenska mil, då man måste åter stanna vid Malatycze den 28 Augusti, ty czaren hade vid Dobre, något längre norrut, intagit en ställning bakom vidsträckta träsk och kunde således ej anfallas, innan man fann en väg öfver dessa. Detta lyckades slutligen, och den 3 September öfverskredos träsken, men vid ankomsten till Dobre fans ryska hären redan två dagar förut hafva aftågat till Smolensk, ännu längre norrut. Äfven ditåt beslöt Carl följa czaren, men det ogynsamma vädret fortfor, hela trakten var af ryssarne härjad, alla lifsmedel förstörda och vid byn Starysze utmed Soz' biflod Wichra måste svenska hären åter stanna den 11 September. Den hade nu 7 svenska mil till Smolensk och 40 till Moskwa, och bakom Wichra samt de oöfverstigliga träsken derinvid låg ryska hären så starkt förskansad, att den ej kunde angripas.

Czar Peter hade nemligen under hela tiden följt det ganska klokt uttänkta krigssätt, att icke inlåta sig med svenskarne i någon större strid, men ständigt kringsvärma dem med ryttareskaror, som brände hela den trakt de skulle genomtåga samt anföllo hvarje trupp, som skilde sig från hufvudstyrkan. Flera smärre träffningar hade sålunda förefallit och en af dessa hotade att för kung Carl blifva ganska vådlig.

En dag i slutet af Augusti redo Carl, lille prinsen och Rehnsköld med östgöta ryttare vid byn Rajowka i närheten af staden Malatycze, då de på något afstånd sågo en stor fiendtlig ryttareskara. I början trodde Carl det endast vara kalmucker och skickade blott en smärre trupp att jaga dem undan; men den kom snart tillbaka med underrättelse att det var ordentligt inöfvadt rytteri. »Skola vi tumla om med dem?» frågade Rehnsköld. Carl var genast färdig, men ansåg sig dock behöfva förstärkning, hvilken Rehnsköld skickades att hemta. Utan att invänta den, satte sig konungen och lille prinsen genast i spetsen för östgötarne och störtade mot fienden, hvars led också brötos af det våldsamma anfallet; men ryssarne voro långt talrikare än Carl hade beräknat, den lilla svenska truppen blef snart omringad och Carl och prins Max skilda från hvarandra. Den sqvadron, som följde konungen, blef nästan till sista man nedhuggen och hvad som räddade honom sjelf var dels hans utomordentliga vapenskicklighet, dels den lyckliga tillfälligheten att han under krutröken och dammet ej blef igenkänd, utan tagen för en rysk ryttare. Han följde ock deras led till dess han stötte på en annan sqvadron af sina östgötar, då han skyndade till densamma, satte sig i spetsen derför och så å nyo anföll ryssarne. Om några ögonblick blef han åter omringad och hans nye följeslagare till större delen nedhuggna. Hans häst dödades och han måste nu strida till fots. Vid hans sida föll generaladjutanten Ture Hård och då en annan generaladjutant Carl Rosenstierna skulle hemta

mera folk, blef äfven han skjuten och föll af hästen. Då kastade sig Carl upp på denna och fortsatte striden, men blef åter omringad och var nära att tagas, då han räddades af en major Lind, som likväl genast blef skjuten. Äfven prins Max hade blifvit omringad och förlorat största delen af sin sqvadron, men äfven han slöt sig till ryssarnes led utan att misstänkas, och en rysk officer slog honom under framridandet på axeln, ropande: »Raskt framåt!» Framåt ilade också båda, men så snart de hunnit svenskarne, rände prinsen värjan i sin ryske följeslagare och red öfver till de sina, medan både ryska och svenska kulor hveno omkring honom. Emellertid hunno lifdrabanterne och Smålands ryttare fram till stridsplatsen, och nu drogo sig ryssarne undan.

Genom dylika djerfva bragder ökades visserligen både de svenske och de ryske krigarnes beundran för kung Carls okufliga mod, men onekligen var det i sjelfva verket ett fel att i hans ställning så utan all nödvändighet och endast för nöjet att få tumla om med fienden blottställa sitt lif och sin frihet. Också blef man nu inom Sverige mer och mer öfvertygad, att han aldrig skulle lefvande komma dit tillbaka, hvilket icke hade så liten inverkan på förhållandena derstädes, och czaren började ifrigt uppmana både konung August och konung Fredrik i Danmark till anfall mot Sverige, emedan »Carls fall ej kunde vara långt borta».

Vid Starysze hade emellertid Carl XII att bestämma den riktning, hvilken den svenska hufvudstyrkan derefter skulle taga. Genom den väl beräknade, i rätt tid utförda rörelsen åt norr hade han icke allenast lyckats undankasta czaren från Sewerien samt derigenom skyddat Mazeppa, utan äfven lemnat Lewenhaupt tillräckligt rådrum att nalkas, på samma gång han för ryssarne gjort det omöjligt att hindra Lewenhaupts förening med hufvudstyrkan. Han hade sålunda nu tre riktningar att välja — antingen att gå tillbaka öfver Dniepern, Lewenhaupt till mötes, men i sådant fall skilde han sig från Mazeppa och skulle sannolikt icke kunna förena sig med denne; eller att gå rakt på Moskwa, i hvilket fall han väl skilde sig från Lewenhaupt, men kunde vänta att czaren, för att skydda sin hufvudstad, ej skulle kasta sig mellan konungen och Lewenhaupt, i hvilket fall det äfven var åtminstone en möjlighet att underhålla förbindelsen med Mazeppa; eller att tåga till Sewerien och förena sig med Mazeppa samt gemensamt med honom och hans kosacker företaga anfallet mot Moskwa, i hvilket fall det dock kunde tagas för afgjordt, att czaren skulle kasta sig emellan konungen och Lewenhaupt samt hindra deras förening. Det första alternativet var det för svenska hären säkraste, men derigenom uppoffrades fördelarne af förbundet med Mazeppa; det andra var det äfventyrligaste, emedan det grundade sig på endast förutsättningar; det tredje åter betryggade förbindelsen med Mazeppa, men försvårade, möjligen tillintetgjorde föreningen med Lewenhaupt.

Konungen rådfrågade sin generalqvartermästare, öfverste *Axel Gyllen*

krook, hvilken utbad sig att få rådgöra med Rehnsköld, och båda öfverensstämde i att föredraga det sista alternativet, emedan norrut allt var så utätet och förhärjadt, att der fans hvarken lifsmedel eller foder att tillgå, och emedan det ansågs omöjligt att framtränga genaste vägen till Moskwa, ty äfven om fienden skulle öfvergifva sin starka ställning, som redan i och för sig utgjorde ett nära oöfverstigligt hinder, skulle han säkerligen bränna och föröda hela landet, så att allt vidare framträngande slutligen blefve omöjligt.

Rehnsköld och Piper voro vid denna tid ovänner och Rehnsköld klagade, att när han någon gång af Piper begärde ett råd, fick han till svar: »Den djefvul, som hittills rådt konungen, kan äfven hädanefter göra det». Piper hade nemligen alltid yrkat på, att konungen skulle återvända till Lifland, för att vara sitt eget land närmare och kunna skydda sina egna undersåtar, hvaremot Rehnsköld instämt i konungens mera storartade, men också mera äfventyrliga planer. Vid detta tillfälle rådde Rehnsköld dock Gyllenkrook att äfven rådfråga Piper, hvilken beklagade, att han och Rehnsköld nu skulle tala vid hvarandra genom ombud, tilläggande: »Det fins ingen annan orsak till det missförstånd, som är oss emellan, än det att när jag ber hans maj:t och fältmarskalken se sig före och ej så öfverdådigt fälas fram, som vi göra, då skratta konungen och fältmarskalken och förlöjliga mig. Jag har längesedan förutsagt, att det skulle komma derhän, att konungen sjelf ej visste hvart han skulle taga vägen, emedan han förut ej uppgjort någon krigsplan.»

Denna förutsättning var dock oriktig, ty, såsom vi här ofvan visat, hade Carl XII redan uppgjort en ganska bestämd krigsplan, ehuru hvarken Piper eller Gyllenkrook haft del deraf. Att han för Gyllenkrook låtsat sig icke sjelf veta hvart han skulle taga vägen, hade således skett för att få honom att mera öppet uttala sina egna åsigter och Gyllenkrook, så väl som Rehnsköld, hvilken senare sannolikt var invigd i den uppgjorda planen, hade förklarat sig för tåget till Sewerien. Äfven Piper föredrog ett tåg dit framför ett till Moskwa, då han var öfvertygad att konungen ej skulle kunna förmås vända om mot Lifland. Man bör ock noga lägga märke till, att det allt hittills icke var fråga om något tåg till det aflägsna Ukrajne, utan endast till Sewerien, hvars hufvudstad Starodub låg blott omkring 30 svenska mil från Starysze, medan man hade öfver 90 till Pultawa, hufvudorten i Ukrajne. Planen var ock, såsom ofvan är nämndt, att nästa sommar gå mot Moskwa, på ungefär 40 svenska mils afstånd från Starodub, men mer än 70 mil aflägset från Pultawa. Det var således icke tågets riktning, som satte Carl i förlägenhet, men väl Lewenhaupts dröjsmål, hvarigenom han kom i det ytterst svåra valet att uppgifva föreningen antingen med honom eller med Mazeppa.

Sedan konungen nu öfvertygat sig, att Gyllenkrook, som hade att ombesörja härens qvarter och förplägning, icke hade något att ur denna synpunkt invända mot tåget till Sewerien, blef nästa fråga, *när* detta

tåg skulle företagas, om man borde invänta Lewenhaupts ankomst eller icke. Härom voro Piper och Rehnsköld af olika meningar. Den förre rådde att afbida Lewenhaupts ankomst, »ty om han komme riktigt igenom, finge armén en mäktig förstärkning icke allenast af manskap, utan äfven af lifsmedel och underhåll. Ginge deremot hans maj:t dessförinnan till Sewerien, så exponerades grefve Lewenhaupt för den faran att hela fiendtliga makten fölle på honom. Blefve han slagen, så vore allt hvad han hade med sig förloradt; då miste konungen en ansenlig hop folk, ammunition och fordon, som nödvändigt behöfdes; då skulle fienden, som hittills lupit undan, väl våga dubbelt mot tillförene». Häremot hade Rehnsköld ingenting annat att invända, än att Lewenhaupt icke allenast för sin egen person vore en pålitlig general, utan äfven hade tappre officerare och en så vacker krigshär, att fienden väl skulle betänka sig, innan han grepe verket an.

Dessa skäl voro påtagligen högst klena, men verkliga förhållandet var sannolikt, att Rehnsköld, invigd i konungens planer, ansåg föreningen med Mazeppa vigtigare än allt annat och att den icke borde äfventyras ens för att invänta Lewenhaupt, ehuru han, då förbundet med Mazeppa ännu hölls ytterst hemligt, ej vågade öppet uttala detta hufvudskäl. Konungen instämde ock med honom. Han hade under hela den senare tiden varit fullkomligt okunnig om Mazeppas förehafvanden och fruktade, att alla fördelarna af förbundet med honom skulle gå förlorade genom ett längre dröjsmål.

Så fattades den 14 September det ödesdigra beslutet att ofördröjligen tåga till Sewerien, och samma dag afsändes en order till Lewenhaupt, med anvisning hvilken väg han hade att taga för att komma efter till Seweriens hufvudort Starodub. Det var detta olyckliga beslut, som hufvudsakligen föranledde de följande missödena och utgjorde sjelfva vändpunkten i Carl XII:s krigslycka.

Sedan ordern till Lewenhaupt var uppsatt, uppgjordes planen för hufvudstyrkans tåg, hvilket skulle ske längs gamla ryska gränsen till de nordligaste städerna i Sewerien Mglin och Poczep. Generalmajor *Anders Lagercrona* sändes med 2,000 man fotfolk, 1,000 ryttare och 4 kanoner före den öfriga hären, att lätta vägen för denna genom att slå broar öfver floderna och besätta de båda nämnda städerna. Den 15 September uppbröt han från Starysze i sydöstlig riktning, och några timmar senare skedde uppbrottet med hufvudstyrkan.

Den 16 på aftonen, då man skulle slå läger i närheten af Malatycze, återkom den budbärare konungen afsändt med ordern till Lewenhaupt. Han hade ej kunnat komma genom ryssarnes ströfkårer och återvände derföre med oförrättadt ärende. Det var således tydligt, att Lewenhaupt fortfarande var i okunnighet om riktningen af hufvudstyrkans tåg; men detta oaktadt gjordes intet uppehåll dermed, utan man åtnöjde sig att under denna och följande dagen afsända tre kurirer till Lewenhaupt.

Den 20 September började hären fördjupa sig i de stora skogarna

vid Seweriens gräns, der tåget blef för hvarje dag allt besvärligare. Till föda fans intet annat än de nötkreatur, man medfört från Litauen, hvilka af brist på foder voro alldeles utmärglade. Bröd, dricka och vin felades helt och hållet, och på salt var äfven stor brist, så att några i stället begagnade krut. Genom det oupphörliga regnandet hade marken blifvit förvandlad till ett träsk och öfver vattendragen funnos inga broar, ty Lagercrona hade ej följt den riktning, han fått sig föreskrifven, utan af några ryska bönder låtit narra sig att följa en annan väg, som skulle vara genare, men i sjelfva verket var en betydlig omväg. Ändtligen den 25 September kom konungen ur de stora skogarna och slog en bro öfver Ipuc-floden samt framryckte till byn Koscienicze, der han måste stanna, för att invänta den öfriga hären, jemte underrättelser från Lagercrona och Lewenhaupt. Emellertid besattes äfven staden Mglin af en svensk trupp och svenskarne voro sålunda nu inne i Sewerien. Det var visserligen ett rikt och bördigt land, der goda qvarter funnos samt tillräckligt både lifsmedel för folket och foder för hästarne; men befolkningen hade i massa flytt undan och till sin stora bestörtning märkte svenskarne under nätterna ett alltmera tilltagande eldsken åt söder, utvisande, att de äfven i Sewerien vore förekomna af de allt brännande och härjande ryssarne.

Ändtligen den 1 Oktober kommo underrättelser från Lagercrona, men de voro föga hugnande. I stället att, enligt erhållen föreskrift, gå framför svenska hufvudstyrkan till de båda städerna i norra Sewerien, hade han låtit förleda sig att taga en mera sydlig riktning och kommit till närheten af Seweriens hufvudort Starodub, hvilken alla hans öfverstar uppmanat honom att genast besätta, men, då han ej dertill fått uttrycklig befallning, hade han ej vågat det. Stadens kommendant Skoropatzky, en af Mazeppas underbefälhafvare, hade fått hans befallning att öppna stadens portar för den här, som först dit anlände, hvilket Mazeppa tagit för afgjordt skulle vara den svenska; men då denne dröjde att infinna sig, hade Skoropatzky börjat misströsta om något understöd från detta håll, hvarföre han beslöt bereda sig en utväg att ställa sig in hos czaren. När derföre Lagercrona närmade sig från ena sidan och en rysk här från den andra, gaf Skoropatzky den senares befälhafvare i hemlighet en vink att skynda så mycket som möjligt, hvilket ock skedde, och natten efter den 28 September insläpptes ryssarne i staden, hvarefter Lagercrona ej såg annan utväg än att återvända till svenska hufvudstyrkan. Lika litet hade han vidtagit några kraftigare åtgärder att hindra ryssarnes härjningar, och konungen hade derföre fulla skäl att vara missbelåten med hans beteende.

I sjelfva verket var Lagercrona en mycket medelmåttig härförare, föga omtyckt af sina underlydande för sitt högdragna, frånstötande sätt, och man ifrågasatte till och med hans personliga mod, hvilken förutsättning var någonting oerhördt inom svenska hären; men han hade genom sin undfallenhet och det nit, han alltid lade i dagen, förstått

att i hög grad ställa sig in hos konungen, hvilken ofta nog brukade gå in i Lagercronas tält och språka med honom mera förtroligt än eljest var hans vana. Vid detta tillfälle förklarade konungen dock honom vara »alldeles galen och icke veta hvad han gjorde». Genom hans oskicklighet måste emellertid planen att förlägga vinterqvarteret i norra Sewerien öfvergifvas; men ännu återstod dock en möjlighet, att det kunde ske i mellersta eller södra Sewerien, der städerna Nowgorod Sewerski och Baturyn innehades af Mazeppa. Härvid måste man dock gå till väga med största skyndsamhet, för att icke äfven här förekommas af ryssarnes härjningar, men likväl kunde konungen icke tåga vidare, innan han först fått någon underrättelse från Lewenhaupt.

Denna underrättelse kom ock redan den 2 Oktober, men den var icke heller glädjande. Lewenhaupt hade i medlet af Maj lemnat lägret vid Radoszcowice, der han infunnit sig hos konungen, men likväl icke synes blifvit invigd i hans fälttågsplan. Åtminstone verkstälde han ej sina rörelser med den skyndsamhet, hvars nödvändighet han bort inse, om han fått fullt förtroende af konungens förestående tåg inåt Sewerien. Hade Lewenhaupt kunnat inträffa i Mohilew kort efter konungens ankomst dit, så skulle äfven Mazeppas resning mot czaren kunnat ske på den utsatta tiden och allt sannolikt då fått en helt annan utgång; men då Lewenhaupt den 8 Juni, tre veckor efter sin återkomst från lägret i Radoszcowice, fick konungens den 26 Maj utfärdade befallning att i början af Juni sätta sig i rörelse, fann han det alldeles omöjligt och anmälde, att han först i slutet af månaden kunde bryta upp, emedan han ej förr kunde få alla de förråd samlade, hvilka han fått befallning att medföra, och ej heller sin här fullt utrustad. Den uppgick till omkring 11,000 man, åtföljda af en oerhörd mängd trossvagnar. Under loppet af Juli och Augusti tågade den i flera kolonner långsamt söderut, hindrad dels af den talrika trossen, dels af det ständiga regnandet, hvilket var lika menligt för Lewenhaupts här, som det varit för konungens. Först i medlet af September kom Lewenhaupt i närheten af Dniepern och mottog den 17 och 18 de tre kurirer konungen afsändt från Starysze, hvilka till Lewenhaupt medförde befallning att ofördröjligen följa efter svenska hufvudstyrkan inåt Sewerien till Starodub. Befallningen kom som ett åskslag öfver Lewenhaupt och hans här, hvilken ännu hade två större floder, Dnieper och Soz, mellan sig och hufvudstyrkan, och mellan dessa floder stod czaren med mångdubbelt starkare stridskrafter. Lewenhaupt måste likväl lyda konungens befallning. »Nu gäller det lif eller död», sade han till sina vapenbröder; »men», tillade han, »oss återstår intet annat än att förtro oss i Guds hand och som ärliga krigsmän utföra vår konungs bud.»

Öfvertygad, att han gick en säker undergång till mötes, fortsatte Lewenhaupt sitt tåg till Szklow vid Dniepern, dit han anlände den 19 September och der tre dagar åtgingo för härens och trossens förande öfver floden på en flottbrygga. Nu ingick äfven den ena underrättelsen efter den andra, att czaren mer och mer närmade sig.

När czaren fått kännedom om svenska hufvudstyrkans uppbrott från Starysze, trodde han först, att den ämnade draga sig undan till Litauen, men erfor snart, att tåget var riktadt inåt Sewerien, hvarföre han genast sände generalmajor Iffland med 4,000 ryttare att genom natt och dag skynda till Poczep och Starodub, för att besätta städerna och föröda landet. Iffland verkstälde ock sitt tåg så skyndsamt, att han på tre dagar lade 20 svenska mil till rygga och kom till de seweriska städerna ungefär samtidigt med svenskarne, i följd af Lagercronas försummelse, samt förekom honom vid besättandet af Starodub, såsom nyss är berättadt. Kort efteråt sände czaren generallöjtnanten Rönne med 6 regementen dragoner att understödja Iffland, och slutligen uppbröt fältmarskalken Scheremetieff åt samma håll, med en del af det vid Smolensk samlade ryska fotfolket. Dessutom skickades 6,000 ryttare under general Bauer att följa efter och oroa svenska hufvudstyrkan, under det czaren med den ryska under Mentschikoffs befäl ryckte mot Lewenhaupt, hvilken, efter Dieperns öfvergång, den 23 September fortsatte sitt tåg uppför denna flod förbi Mohilew i riktning åt Sozfloden, hvilken han ämnade öfvergå vid Propoisk. Redan den 26 September hade ryska förtrupperna hunnit fram till Lewenhaupts eftertrupp, men blefvo den 27 tillbakaslagna med förlust af öfver 1,000 man. Sedermera fortsattes Lewenhaupts tåg under oupphörligt fäktande, till dess han den 28 på e. m. ankom till Liesna, ett par mil från Propoisk, der han måste stanna för att iståndsätta en bro. Då tillika inlopp en underrättelse, att ryssarne redan besatt Propoisk, återstod nu för Lewenhaupt ingenting annat än att här utkämpa en strid. Tidigt på morgonen den 29 September sände han 700 man till Propoisk att närmare undersöka förhållandet, och då det kort derefter berättades, att en rysk styrka der stod i slagordning, skickades ytterligare 3,000 man för att tillkämpa sig öfvergången öfver floden. Så afsändes trossen dit åt, men nu visade sig den fiendtliga styrkan vid eftertruppen, och Lewenhaupt måste med de 5,500 man, han hade att använda sedan den nyssnämnda förtruppen och det manskap, som behöfdes till trossens betäckning, voro afräknade, gå den vida öfverlägsna fienden till mötes. Under första striden, som varade från kl. 11 till 1, lyckades han i början tillbakakasta fienden; men czaren, som red öfverallt omkring i stridshvimlet, uppmuntrade, ordnade och ledde sina trupper till ständigt förnyade anfall och, när några bland dem ville taga till flykten, stälde han bakom de stridande en mängd kalmucker och kosacker, med befallning att skjuta ned hvarenda ryss, som flydde ur striden. Oaktadt alla dessa bemödanden vans dock ingen annan fördel öfver den svenska hären, än att den småningom trängdes tillbaka till orten Rabowice, i närheten af Liesna. Efter ett par timmars uppehåll började striden å nyo kl. 3 e. m. och varade nu ända till nattens inbrott. Ryssarne fingo oupphörligt förstärkning, så att de nu utgjorde öfver 16,000 man; men äfven Lewenhaupt förstärktes efter hand med de trupper han afsändt till Propoisk och hvilka han nu åter-

kallat. Fiendens styrka var dock alltid vida öfverlägsen, men genom svenska truppernas ihärdighet och Lewenhaupts härförare-skicklighet blef motståndet sådant, att ännu vid nattens inbrott var segern oafgjord. Under natten erhöllo ryssarne ytterligare förstärkning af nära 15,000 man, och då Lewenhaupt fann det omöjligt att följande dagen kämpa emot sådan öfvermakt, fann han sig nödsakad att uppoffra trossen och artilleriet för att rädda manskapet. Kanonerna nedsänktes i träsken och förråden brändes, sedan trosshästarne blifvit frånspända för att göra fotfolket beridet, hvarvid Lewenhaupt gjorde början med sina enskilda trossvagnars dragare, för att gifva det öfriga befälet ett föredöme i uppoffring.

Så slutades *slaget vid Liesna*. Lewenhaupt hade visserligen der upprätthållit svenska härens krigsära, men för öfrigt voro förlusterna under och efter denna strid sådana, att de hade en ganska menlig inverkan på hela fälttåget. Då Lewenhaupt under natten skyndade till Propoisk, uppstod efter hand en allmän förvirring bland hans trupper. Flera deribland kastade sig öfver bränvinsfaten och berusade sig samt föllo följande dagen i kalmuckernes händer; andra gingo vilse i mörkret, och Lewenhaupt, som uppskattat sin förlust under striden till 1,600 man, beräknade, att han under natten förlorat 3,300, af hvilka dock 1,500 slutligen, efter många äfventyr och långa vandringar i skogarna, lyckligen återkommo till Riga.

När Lewenhaupt, med de 6,700 man han ännu hade qvar, på morgonen den 30 September ankom till Propoisk, fann han staden och bron öfver Soz brända, och då det var omöjligt att i fiendens åsyn slå en bro öfver floden, tågade han några mil nedåt densamma för att uppsöka något vadställe och kom så den 1 Oktober till Litwinowice, der hären sattes i oro genom ropet: »Fienden kommer!» Några hundra ryttare störtade sig då i floden, der de af en särdeles tillfällighet i detsamma påträffade ett grundare ställe, öfver hvilket den öfriga hären sedermera vadade, då ropet om fiendens ankomst funnits vara ett falskt allarm. Derefter fortsattes tåget genom södra delen af de stora skogar, hvilkas norra del den svenska hufvudstyrkan några dagar förut genomtågat, till dess, under natten till den 11 Oktober, man stötte på några i skogen utsatta fältvakter. Lewenhaupts folk trodde dem vara ryssar, men till sin förtjusning igenkände de af fältropen, att det var en afdelning af konungens här, och så verkställdes den å ömse sidor så länge efterlängtade föreningen. Den ökade visserligen den svenska hufvudstyrkan med något öfver 6,000 man; men de stora förråd af lifsmedel och krigsförnödenheter af alla slag, hvilka Lewenhaupt skulle medföra, hade genom striden vid Liesna gått förlorade, och förlusten deraf gick konungen så djupt till sinnes, att den hos honom verkade en viss köld mot Lewenhaupt, hvilket bittert grämde den förtjenstfulle härföraren.

Sedan Lewenhaupts trupper blifvit införlifvade med svenska hufvudstyrkan, uppbröt konungen den 10 Oktober för att uppsöka Ma-

zeppa i dennes hufvudstad Baturyn. Landet fans öfverallt härjadt och brändt af ryssarne, hvilka förekommit svenskarne i besättandet af Nowgorod Sewerski, likasom förut vid Starodub. Ändtligen den 29 September infann sig Mazeppa i svenska lägret vid Gorki utmed Desnafloden, men i stället för en här af 30, till 40,000 man, hvilken han lofvat tillföra konungen, hade han vid Baturyn ej kunnat samla mer än omkring 15,000 man, och denna här trodde sig gå emot svenskarne, i stället att förena sig med dem. Mazeppa hade nemligen hos sina fältöfverstar ej på långt när funnit den förbittring mot czaren han väntat, utan snarare en öfvervägande farhåga för att utsätta sig för hans vrede. Också, då han under tåget från Baturyn till Gorki yppade sin afsigt att nu förena sig med svenska hären, rymde större delen af hans egen, så att han endast med 7,000 kosacker framkom till lägret vid Gorki.

De förväntade stora fördelarne af förbundet med Mazeppa, hvilka föranledt Carl XII att frånträda den säkrare krigsplanen, som afsåg Liflands, Estlands och Ingermanlands återtagande, för att i stället alltmera aflägsna sig från sina egna besittningar, hade sålunda redan blifvit betydligt förminskade och blefvo det kort derefter ännu mera, då Mentschikoff, begagnande Mazeppas frånvaro, den 3 November stormade och förstörde Baturyn, med de stora förråd af artilleri, ammunition och lifsmedel, som der voro samlade. Det blef nu för konungen omöjligt att taga sina vinterqvarter i Sewerien, utan han nödgades tåga ännu längre bort, och då Mazeppa uppgifvit att trakten kring Hadjacz i norra Ukrajne var särdeles fruktbar samt dittills varit af fienden orörd, ställdes tåget ditåt. Hadjacz besattes den 18 November och vid Romny, ungefär 5 svenska mil i nordvest derifrån, intog hären sina qvarter. Dess styrka uppgick vid denna tid ännu till omkring 30,000 man och i det bördiga landet blef den snart uppfriskad; men i medlet af December fattade konungen, vid underrättelsen att ännu bättre qvarter kunde erhållas längre österut, det olyckliga beslutet att flytta qvarteren ditåt. Då en ovanligt sträng köld i detsamma inföll, led under denna flyttning hären förfärligt af kylan, flere tusen man ihjelfröso eller ledo obotliga frostskador och modet föll hos alla. Först de sista dagarne af året började kölden något aftaga, och mellan Hadjacz samt det ungefär 4 svenska mil i sydost der bortom belägna Senkow togos de nya qvarteren med högqvarteret i Senkow [1]).

Så slutade för Carl XII detta år, hvilket han börjat med så lysande förhoppningar, men som, ju längre det fortskridit, blifvit allt rikare på olycksfall. Hufvudorsakerna dertill hade varit förbundet med Mazeppa, hvilket han förestält sig långt fördelaktigare, än det i sjelfva verket var, och hvarigenom han lockats från den säkrare riktningen åt svenska östersjö-länderna till den vida äfventyrligare åt Sewerien och

---

[1]) Jfr *Mankell*, De vigtigaste dagarne i Carl XII:s lif (Ny Illustrerad Tidning, 1871, N:is 33—39).

slutligen åt Ukrajne; vidare att Lewenhaupt icke blifvit invigd i hemligheten af förbundet med Mazeppa och följaktligen ej iakttog erforderlig skyndsamhet i sina rörelser, samt slutligen och framför allt konungens olyckliga beslut att icke invänta Lewenhaupt vid Starysze, utan tåga förut till Sewerien. Bidragande orsaker voro för öfrigt Lagercronas oskicklighet, Skoropatzskys förräderi mot Mazeppa, det ihållande regnvädret, den ovanligt tidigt infallande kölden samt, mer än allt detta, czarens utomordentliga beslutsamhet och raskheten i de rörelser han anordnat. Under detta fälttåg hade onekligen, i motsats till alla föregående, czaren varit den af de båda härförarne, som bäst anordnat sina rörelser och visat mesta beslutsamhet vid deras utförande.

Inom *Polen* hade under denna tid inga händelser af vigt förefallit. *Krassow* hade redan under våren flyttat sina qvarter längre norrut till den fruktbara trakten kring Weichsel-mynningarna, för att underhålla förbindelserna mellan svenska Pomern och Kurland. I Juni anlände konung *Stanislaus* till Marienburg, hvarefter i Juli och Augusti månader underhandlingar fortgingo mellan honom och *Sieniawski*, befälhafvare öfver den del af polska kronohären, som genom ryska penningar var vunnen för det mot Stanislaus fiendtliga partiet. Man kom dock ej till någon öfverenskommelse, emedan Sieniawski först ville afvakta utgången af striden mellan svenska och ryska hufvudhären. I September började Stanislaus och Krassow rusta sig att deltaga i den stora krigsplanen mot Ryssland, men hindrades under flera veckor af en svår farsot, som utbröt bland krigsfolket. Först den 6 Oktober uppbröt Krassow, som erhållit förstärkning af två rytteriregementen från Pomern och Bremen, samt drog till Pultusk, för att förena sig med litauiska hären under Sapieha, hvarefter båda härarne intogo vinterqvarter i närheten af Lublin.

I *Finland* hade generalmajor *Georg Lybecker* fått öfverbefälet, med betallning att utrusta en större finsk här, för att afgå till Petersburg och förstöra denna czarens anläggning, medan czaren med ryska hufvudstyrkan var upptagen af den svenska.

Tidigt på våren hade, såsom under de föregående åren, amiral *Ankarstierna* afgått till Finska viken för att blokera Petersburg, men blifvit i Reval länge uppehållen af en ihållande motvind. Häraf begagnade sig ryske amiralen *Apraxin* att med en galer- och lådjeflotta afgå till finska kusten, der han härjade vidt och bredt samt, bland andra orter, den 18 Maj uppbrände Borgå stad, hvarefter han före Ankarstiernas ankomst åter var tillbaka i Cronstadt.

Lybecker, som hela sommaren varit sysselsatt med rustningar till tåget mot Petersburg, blef ej färdig dermed förr än i början af Augusti, då han den 10 uppbröt från Viborg med 12,000 man till större delen nyutskrifna trupper, som, oaktadt den långa tiden för utrustningen, icke voro i bästa skick. Den 30 Augusti framkom denna här till Newafloden något ofvanför Tusina. På flodens andra strand stodo 8,000 ryssar, hvarjemte en mängd galerer och fregatter från Petersburg och

Schlüsselburg sökte hindra öfvergången. Den verkstäldes emellertid ännu samma dag, och de först öfverkomna svenska trupperna, 1,600 man, anföllo ryssarne så modigt, att desse kastades undan. Följande dagen öfverfördes återstoden af svenska hären, men något anfall mot Petersburg skedde icke, utan i stället intogs i slutet af September fästet Koporie, der man fann ett bref från Apraxin, hvari han lofvade att med 40,000 man komma öfver svenskarne. Brefvet var en list för att skrämma Lybecker, hvilket också lyckades, ty han skyndade genast undan till närmaste ankarplats vid Finska viken, der han lät döda eller hasa alla hästar han medförde samt uppbränna alla artilleri- och trossvagnar, hvarefter han gick ombord på Ankarstiernas eskader och kom, efter en stormig öfverfart, till Björkö sund mot slutet af Oktober, hvarefter den finska hären dels gick till Viborg, dels hem på rotarne, och således hade hela tåget fullständigt misslyckats, likasom så många andra svenska krigsföretag under detta olycksfulla år.

Ryska kriget 1709.

Ungefär en mil öster om Hadjacz låg en af pålverk och vallar omgifven kosackborg Weprik, vid hvilken i slutet af året 1708 ännu stod en rysk styrka. Då konung Carl ej ville hafva fienden så nära sina qvarter, beslöt han sätta sig i besittning af denna borg och drifva undan dervarande ryska trupper. Han uppbröt ock sjelfva julaftonen 1708 och vid hans anryckande drogo sig de ryska trupperna undan, men kastade med detsamma en besättning af 2,000 man in i borgen. Den uppmanades att gifva sig, men vägrade, och under den förfärliga kölden, som nu rådde, led den belägrande styrkan oerhördt. Slutligen den 7 Januari 1709 företogs en stormning, men hvilken blef afslagen med en förlust af öfver tusen man för de stormande. Det var dock tydligt, att borgen ej skulle kunna uthärda en ny storm, hvarföre ock borghöfdingen antog konungens anbud att uppgifva borgen, mot löfte att besättningen skulle blifva väl behandlad och få behålla sin egendom. Genom förlusten vid denna stormning och ännu mer genom den ihållande kölden hade emellertid svenska hären sedan uppbrottet från qvarteren i Romny förlorat öfver 4,000 man.

Czaren, som med sin hufvudstyrka stod vid Lebedin, ungefär 5 svenska mil norr om svenska högqvarteret i Senkow, sände i medlet af Januari 16 regementen att understödja Sieniawski mot Stanislaus och Krassow, samt sökte tillika göra svenskarnes qvarter allt trängre, i det han, å ena sidan, lät Scheremetieff med 2,000 man rycka fram längs Dniepern, vester om svenska hären, och, å den andra, skickade general Rönne med en betydande styrka längs Worskla-floden, öster om de svenska qvarteren, hvarjemte alla städer der i trakten besattes och i synnerhet Pultawa, Ukrajnes hufvudort, försågs med en stark besättning.

Dessa ryssarnes rörelser föranledde konung Carl att den 27 Januari bryta upp från Senkow och tåga till Opoznia, der han den 28 slog på flykten 8,000 ryssar, hvilka dervid ledo stor förlust, hvarefter han tågade norrut till Kotelwa, der han qvarstod under första veckan af Februari, till dess flera anfall af ryssarne mot svenska härens nordligaste qvarter förmådde honom att den 9 Februari med 11 regementen rytteri och 2 regementen fotfolk tåga längre österut för att rensa Ukrajne från ryssarne. Den 11 Februari kom han till staden Krasnokutsch, der han påträffade ryske generalen Rönne med 10,000 man. I spetsen för sina drabanter och sitt öfriga rytteri kastade konungen ryssarne undan, men förföljde dem så ifrigt, att han med drabanterne kommit långt ifrån den öfriga svenska hären och inom kort fann sig omgifven af en ojemförligt öfverlägsen fiendtlig styrka. Drabanterne kämpade förtvifladt. När de uttröttade hästarne icke vidare kunde förmås att röra sig ur stället, hoppade ryttarne af och slöto en ring kring konungen. Redan hade tio bland dem stupat och alla tycktes hotas med samma öde, då ändtligen Taubes dragoner genom ett våldsamt anfall lyckades befria konungen och hans modiga kämpar. Han ville nu föra dem till ett nytt anfall mot fienden, men de togo honom i sina led och bragte honom ur trängseln. I detsamma hade äfven bland de öfriga svenska trupperna spridt sig underrättelsen, att konungen vore midt ibland fienden. Då hördes ett allmänt rop: »Låtom oss skynda fram att rädda kungen!» hvarpå alla satte sig i rörelse till ett gemensamt angrepp mot ryssarne, hvilka nu veko undan, och så slutade striden med förlust af 1,200 man för ryssarne och 140 för svenskarne.

Konungen hade ämnat företaga ett tåg längre inåt Ryssland, men dagen efter träffningen vid Krasnokutsch inföll ett töväder så starkt, att floderna hastigt stego öfver sina bräddar och hela trakten blef öfversvämmad, hvarför konungen nödgades afstå från vidare rörelser åt detta håll och återvända till sin hufvudstyrka. Detta återtåg blef likväl ett af de svårare företag Carl XII någonsin utfört. De stora Ukrajnska slätterna voro af tövädret förvandlade till sjöar. Flera dagar å rad måste soldaterne vada i snövatten, som stod dem högt upp på benen, och icke sällan hände att ett eller annat regemente icke ens vid nattens inbrott kunde finna någon torr plats, utan måste hela natten äfven stanna i vatten eller vattendränkt snö. Ofta stötte de ock på bäckar eller åar, hvilka i den jemna vattenytan ej kunde upptäckas och hvari de nedstörtade. Slutligen hade man att framgå på en hög och smal dam, å hvilken en stor sträcka af vägen genom det lågländta landet var anlagd. Nu hade vattnet stigit till och med öfver dammen, så att man knappast kunde se hvar den framgick, och då tåget deröfver anträddes i mörkningen, uppstod en förfärlig villervalla, hvarunder en mängd trossvagnar och äfven flere bland manskapet gingo förlorade. Ändtligen, mot slutet af Februari, kom konungen till Rudiszczi, mellan Dnieperns båda bifloder Worskla och Psjol, dit högqvarteret den 1 Mars flyttades från Senkow.

Sinnesstämningen inom svenska hären var nu mycket nedstämd. Den hade från 30,000 man, som den ännu utgjorde, när den gick i vinterqvarter vid Romny, sammansmält till föga öfver 20,000, och man började mer och mer befara, att äfven dessa skulle efter hand så sammansmälta, att något motstånd mot ryssarnes allt mera öfverlägsna stridskrafter icke längre blefve möjligt. Närmaste svenska trupp, Krassows, var öfver 100 svenska mil aflägsen, och innan förstärkning derifrån kunde erhållas, måste svenska hufvudstyrkans öde redan vara afgjordt. Bristen på lifsmedel och andra förnödenheter blef ock för hvarje dag allt större. De från Sachsen medförda kläderna voro för länge sedan i trasor, och svenska hären företedde nu den mest brokiga samling af polska, ryska och kosackplagg. De flesta hästarne hade störtat af öfveransträngning och ovana vid luftstrecket eller brist på foder. De fleste generalerne ansågo ett återtåg öfver Dniepern till Polen vara enda möjligheten till räddning, men häruppå kunde konungen ej förmås ingå, »ty», sade han, »ett tåg tillbaka till Dniepern skulle se ut som en flykt och göra fienden än dristigare». De skulle således, när den trakt, der de nu befunno sig, var utäten, ytterligare fördjupa sig i Ukrajne och komma allt längre hemifrån. Missnöjet häröfver blef hos befälet allt större och allmännare. Hos manskapet rådde likaledes stor missbelåtenhet, men den var icke riktad mot konungen, som vunnit allas tillgifvenhet och beundran genom det utomordentliga mod, han visade vid hvarje tillfälle, och de försakelser han villigt underkastade sig lika med den ringaste af sin här. Huruvida han var skulden till den bedröfliga gång kriget tagit, kunde de ej bedöma; de sågo blott, att han med dem delade hvarje fara och hvarje lidande, att han sjelf slet lika ondt som någon af dem. I andra hänseenden åter började krigstukten på ett betänkligt sätt slappas och flera tecken till olydnad mot befälet visa sig. Alla, så befäl som manskap, började blifva mer och mer öfvertygade att detta krig aldrig kunde få en lycklig utgång.

En tillökning i stridskrafterna vans emellertid genom det förbund, som i medlet af Mars ingicks med Zaporog-kosackerne. Detta krigiska folk hade sitt hemvist vid Dnieperns utlopp i Svarta hafvet, der denna flod bryter fram genom en mängd berg och klippor samt bildar derunder tretton forsar eller vattenfall mellan flera större och mindre öar, hvilka, i följd af strömmens våldsamhet och de många klippgrunden, äro nästan otillgängliga för alla, som ej genom en längre tids vistande i dessa trakter gjort sig förtroliga dermed. Här hade för längre tid tillbaka hvarjehanda flyktingar från Wolhynien, Podolien och andra nästgränsande landskap funnit ett tillhåll och af dettas beskaffenhet fått namn af Zaporoger eller öbor. De bildade ett slags fristat, hvars invånare lefde af fiske, jagt och ströftåg samt sjelfve till- och afsatte sin anförare, allt efter flertalets beslut. Han fick ej föra underhandlingar med andra samhällen utan i närvaro af ombud från sitt folk, och det rof, som togs under ströftågen, skulle sammanföras samt sedermera i lika delar skiftas mellan zaporogerne. På deras öar fick ingen

qvinna komma, och hvarje zaporog, som ingått äktenskap, utstöttes med detsamma ur samhället. I stället hölls stammen fulltalig genom nya äfventyrare, som slöto sig till densamma, eller genom gossar, röfvade under ströftågen och uppfostrade såsom zaporoger, eller genom zaporogers söner med qvinnor, boende utom stammens tillhåll. Zaporogerne hade länge gjort sig fruktade genom mod och stridsfärdighet samt voro i synnerhet kände såsom ovanligt skicklige skarpskyttar. De hettes först lyda under Polen och sedermera under Ryssland, men i sjelfva verket lydde de endast sin egen anförare, så länge han innehade stammens förtroende och förde den på lyckliga ströftåg.

När Mazeppa förberedde sin resning, sökte han äfven vinna zaporogerne och gick dervid till väga på samma sätt, som af honom användes för att reta de öfriga kosackstammarne mot czaren. För denne skildrade han deras plundringar och sjelfsvåld med de bjertaste färger, och då czaren förbittrad utropade, att man borde utrota detta röfvarefolk, framfördes dessa czarens ord såsom bestämda hotelser. Zaporogerne blefvo deröfver mycket uppbragte och ingingo med Mazeppa en hemlig öfverenskommelse att, när svenske konungen närmade sig Ryssland, understödja honom och Mazeppa med 8,000 man. Czaren tycktes likväl fått spaning på dessa hemliga underhandlingar, ty han skickade till dem ett sändebud med 60,000 gyllen att utdelas bland stammen, hvilken då lofvade att hålla sig stilla; men när Carl XII kom till Sewerien, skickade Mazeppa ett nytt bud till zaporogerne, med uppmaning att begagna det gynnande tillfället af den segerrike svenske konungens bistånd till att fullkomligt frigöra sig från allt beroende af Ryssland. De voro ock nu genast färdige att uppträda mot ryssarne, förklarande att de penningar, de nyss mottagit af czaren, vore icke en gåfva, utan ett rof, hvilket han orättvist tagit från deras landsmän och hvars återlemnande icke ålade dem någon tacksamhet. De afslöto ock nu ett förbund med konung Carl och med Mazeppa, hvilka de lofvade att med all makt biträda i kriget mot czaren, hvaremot Carl lofvade att skydda deras friheter och vid fredens afslutande betinga dem full sjelfständighet. Kort derefter uppbröt ock deras hetman *Horodenko* med 15,000 zaporoger, dref undan de sydligaste afdelningarna af Rönnes ryska här och besatte trakterna söder om Pultawa, mellan Worskla, Dnieper och Psjol.

Vid denna tid uppgjorde ock konung Carl sin fälttågsplan för året. Redan i slutet af det föregående hade han sändt befallning till Tyskland, att större delen af det fotfolk, som utgjorde besättningar i fästningarna inom Pomern och polska Preussen, skulle under generallöjtnant Ridderhjelms befäl stöta till Krassows här, hvilken sedermera, jemte Stanislai polska trupper, skulle genom Wolhynien tåga till Kiew, för att förena sig med konungen. I Mars 1709 sändes icke allenast ett bud till Krassow för att påskynda dessa rörelser, utan äfven ett annat till Turkiet, för att söka förmå sultan till krig mot Ryssland eller åtminstone till medgifvande att seraskieren i Walachiet och kha-

nen å Krim, hvilka båda stodo under turkisk öfverhöghet, finge biträda konungen mot czaren. Sedan alla dessa stridskrafter blifvit samlade, skulle de gemensamt tåga mot Moskwa. Planen var således åter ganska storartad, men äfven nu berodde dess verkställande på alltför många förutsättningar, att dess framgång med någon säkerhet kunde beräknas.

Under afvaktan af förstärkningarna från Polen beslöt konungen .öretaga belägringen af Pultawa, för att i denna stad hafva en fast stödjepunkt för sina förbindelser med zaporogerne. Af svenska hären voro nu endast omkring 18,000 man i tjenstbart skick och af det talrika artilleriet återstodo endast 30 kanoner; de öfriga hade måst qvarlemnas i Polens, Seweriens och Ukrajnes skogar, träsk och snödrifvor. Krutet hade under tågandet i regn och snö blifvit flera gånger fuktadt och åter torkadt, så att det slutligen förlorat större delen af sin kraft. Svenska hären stod hopträngd mellan Dniepern, Psjol och Worskla; i trakten deromkring voro alla städer och byar på många mils afstånd utplundrade, och nöden blef med hvarje dag allt känbarare. Pultawa, den betydligaste handelsorten i hela Ukrajne, borde kunna lemna rikliga medel till afhjelpande af hărens nöd, och äfven detta var en anledning att företaga dess belägring. Czaren hade emellertid der inlagt en stark besättning och hela ryska hären närmade sig på östra sidan om Worskla, vid hvars vestra strand Pultawa låg.

Den 1 Maj började belägringsarbetena från vestra sidan under generalqvartermästaren Gyllenkrooks ledning, och fastän man hvarken hade tillräckligt antal kanoner och ännu mindre den dertill erforderliga ammunition, framfördes dock löpgrafvarne så nära intill fästningsvallen, att en storm skulle kunna verkställas; men konungen ville icke utsätta sin nu så betydligt minskade styrka för en dylik förlust som vid Weprik, hvarför han åtnöjde sig med att allt trängre innesluta staden. Den 11 Maj flyttades högqvarteret till Szuki, en mil norr om Pultawa, och svenskarnes område var nu inskränkt till några få qvadratmil, hvarföre ock nöden alltmera tilltog. Den 13 Maj ankom en rysk afdelning till Worsklas östra strand, gent emot Pultawa, och lyckades under natten till den 16 inkasta 1,200 man i staden till besättningens förstärkande. Samma dag anlände äfven ryska hufvudstyrkan och började förskansa sig vid flodens östra strand. Sedermera förgick en månad under oupphörliga försök af ryssarne att medelst en mängd förskansningar i träsken å ömse sidor om Worskla mer och mer närma sig staden och ställa sig i förbindelse med de belägrade, hvilka försök Gyllenkrook dock genom skickligt anlagda verk lyckades förhindra.

Under tiden hade ryssarne intagit zaporogernes hufvudort, hvarigenom dessas mod alldeles sjönk och svenskarne sedermera hade föga hjelp att af dem förvänta. Tillika gjorde czaren en förändring i sin anfallsplan mot svenskarne vid Pultawa, i det han natten till den 17 Juni gick med sin hufvudstyrka uppför Worskla till Pietrowka samt lät en stark afdelning der öfvergå floden och förskansa sig på dess vestra

strand. Strax nedanför Pultawa gjorde en annan rysk afdelning på morgonen den 17 ett försök till öfvergång. Det var konung Carls födelsedag, och han red tidigt på morgonen, åtföljd af Lewenhaupt, längs Worsklas vestra strand midt emot ryssarne, hvilkas kulor flögo tidt och ofta öfver floden. Lewenhaupt förestälde konungen, att de å detta ställe icke kunde göra någon nytta och att konungen icke borde blottställa sig så utan allt ändamål; men konungen red allt närmare fiendens skott, likasom trotsande kulorna. Då sade Lewenhaupt slutligen: »Här bör man icke blottställa en underofficer, än mindre en general. Jag rider min väg», hvilket han också gjorde, hvarefter konungen sakta följde honom; men i detsamma gjorde fienden ett försök att sätta öfver strömmen, då konungen vände om, satte sig i spetsen för en svensk trupp och kastade ryssarne tillbaka. När han sedermera vände sig från fienden, kom en bland de många kringflygande kulorna och träffade honom i venstra foten, der den gick in vid hälen och längs hela fotbladet samt stannade mellan de båda största tårna. Konungen låtsade om ingenting, men hans krafter började svika och han vände nu tillbaka mot lägret. Han red dock ej genast till sitt rum, utan fram till löpgrafvarne, der han utdelade åtskilliga befallningar till Gyllenkrook och kom först efter en timme till högqvarteret. Foten befans då så uppsvullen, att stöfveln måste frånskäras och, när såret nu undersöktes, funnos flera fotbladets ben krossade, hvilkas splittror borde uttagas; men dertill fordrades en mängd djupa och smärtsamma inskärningar, hvilka fältskärn tvekade att verkställa. »Skär på, skär på!» sade konungen. »Det skadar intet». Också tillät han ingen handräckning, utan höll sjelf fram foten och betraktade uppmärksamt inskärningarnas fortgång, utan att derunder gifva några tecken till smärta. När sedermera sårkanten svullnade upp och skulle bortklippas, ansåg läkaren detta sätt alltför smärtsamt och ämnade med blåsten bränna bort svallköttet, men konungen tog sjelf saxen och klippte bort de angripna delarne. Den starka sommarhettan förorsakade kallbrand och man fruktade att få borttaga hela foten, möjligen hela benet; men slutligen lyckades man dock besegra kallbranden och sårnaden började läkas.

Så snart czaren fick kunskap om att konungen blifvit sårad, beslöt han sig för att låta det komma till en afgörande strid. Den 19 Juni gick han med hela sin styrka öfver Worskla och förskansade sig. Den 22 Juni återkommo till svenska högqvarteret de bud som blifvit afsända till Polen och till Turkiet. De underrättelser, hvilka de medförde, voro högst nedslående. Stanislaus och Krassow befunno sig ännu i vestra Polen, oenige sig emellan och der qvarhållna af Sieniawski och ryske generalen Goltz. Från turkiska sidan var ingen hjelp att förvänta. Någon anledning för konung Carl att längre stanna vid Pultawa fans således icke, och den klokaste utväg, som återstod att vidtaga, tycktes således vara ett skyndsamt återtåg öfver Dniepern till Wolhynien; men härtill kunde konungen omöjligen förmås. Att före-

taga detsamma genom förödda trakter och oupphörligt kringsvärmad af vida öfverlägsna fiender var ock föga mindre vådligt än en strid. På slagfältet hade svenskarne allt hittills varit öfverlägsna, och kunde de äfven nu tillkämpa sig segern, så skulle återtåget sedermera kunna verkställas med vida mindre fara och med bibehållen krigsära. Konungen beslöt derföre att möta fienden oaktadt dennes stora öfverlägsenhet och oaktadt de äfven i öfrigt synnerligt missgynnande förhållandena å svenska sidan.

Den 25 Juni framryckte czaren ytterligare och intog ett befästadt läger vid strandsluttningen, en half mil norr om Pultawa. För att från svenska sidan komma till detta läger måste man passera en 2,000 alnar bred öppning mellan två otillgängliga skogar. Denna öppning tillspärrades af ryssarne under de följande dagarna med en mängd förskansningar. Den 27 Juni på aftonen gaf konungen befallning till anfall. Så snart det blifvit mörkt, satte sig fotfolket och rytteriet i rörelse samt förenade sig innan gryningen framför de fiendtliga förskansningarna. Hela artilleriet qvarlemnades. Svenska hären, som nu anfördes af *Rehnsköld*, räknade endast 13,000 man, ty 5,000 man hade, jemte 3,000 kosacker, måst qvarlemnas till trossens betäckande och i löpgrafvarne vid Pultawa. Dessa 13,000 man, utan artilleri och illa försedde med ammunition, skulle nu anfalla 55,000 ryssar, väl förskansade och egande ett artilleri af 132 kanoner.

Strax efter midnatt gaf Rehnsköld befallning till uppbrott. Fältropet var det vanliga: »Med Guds hjelp!» men man anmärkte efteråt, att hären nu för första gången uraktlät den vanliga morgonbönen. Vid soluppgången fick man syn på fienden och dess fältverk. Venstra flygelns rytteri anfördes af generalmajoren *Carl Gustaf Creutz*, och der uppehöll sig vanligen äfven öfverbefälhafvaren fältmarskalken *Rehnsköld*. Konungen, som låtit bära sig utefter leden, stannade likaledes med sin bår vid venstra flygeln. Fotfolket och midten fördes af generalen *Adam Ludvig Lewenhaupt*, rytteriet på högra flygeln af generalmajoren *Schlippenbach*. Framför hären sändes generalmajorerne *Axel Sparre* och *Carl Gustaf Roos* att med storm taga de af fienden uppkastade fältskansarne, Sparre de åt venster och Roos de åt höger.

Sparre var den som började striden. Genast i första anfallet tog han några bland de ryska fältskansarne och nedhögg deras besättningar. Creutz, med venstra flygelns rytteri, förföljde de flyende ryssarne och kastade undan det ryska rytteriet, som stod bakom de tagna fältskansarne, men fick derefter befallning att stanna, för att ej för mycket aflägsna sig från den öfriga hären, och så fick det fiendtliga rytteriet rådrum att åter ordna sig.

Nu ryckte äfven Lewenhaupt med fotfolket fram mot de ryska fältskansarne, tog två af dessa och förde sedermera fotfolket förbi de öfriga längre åt höger, hvarigenom han kom till södra sidan af fiendens befästade läger. Han såg, att försvarsanstalterna der ej voro särdeles starka, och ämnade försöka en stormning med bajonetten, då

med detsamma till honom, så väl som till Creutz, kom befallning att stanna.

Orsaken till denna befallning var den olycka som träffat Roos. Utrymmet för hans anfall mot de fältverk, han fått befallning att angripa, var så trångt att han ej kunde på en gång använda hela sin styrka, hvarigenom ryssarne fingo tillfälle att bättre ordna försvaret. Tre gånger efter hvarandra gick Roos till storms, men blef hvarje gång tillbakaslagen samt förlorade dervid mycket folk och i synnerhet många officerare. Under tiden hade den öfriga svenska hären tågat honom förbi och framåt fältet. Czaren märkte detta och skickade genast Mentschikoff med 7,000 man att afskära honom från svenska hufvudstyrkan. Under detta anfall stötte Mentschikoff först på svenska högra flygelns rytteri under Schlippenbach, hvilket blef skingradt och anföraren tagen till fånga. Derefter fortsattes tåget mot Roos, hvilken försvagad genom stormningarne mot fältverken, ej kunde göra motstånd, utan drog sig tillbaka inom en mindre förskansning, der han omringades, och sedan förskansningen blifvit stormad, nedhöggos eller togos de flesta af hans folk.

Rehnsköld, som ej såg till Roos och hans trupp, gaf nu befallning åt Creutz och Lewenhaupt att stanna samt sände Lagercrona och Axel Sparre för att se efter Roos; men de förmådde ej tränga sig igenom de vida öfverlägsna fiendtliga skarorna. Återkommen till Rehnsköld, berättade Sparre att Roos ännu fäktade tappert. Förhållandet tycktes dock verka en viss tvekan hos Rehnsköld, som hela dagen varit vid ett förbittradt lynne och ej visade den beslutsamhet, hvilken i så hög grad utmärkt honom i slaget vid Fraustadt. Han tycktes nu öfverväldigad af det stora ansvar, som hvilade på honom.

När czaren såg Lewenhaupt och Creutz afbryta sina hotande rörelser och äfven den öfriga svenska hären stanna, förde han med ens ur sitt förskansade läger hela massan af sitt fotfolk, 32,000 man med nära hundra kanoner och understödda af ett starkt rytteri, och så började ungefär klockan 9 på morgonen den andra striden.

Svenska fotfolket räknade nu endast 4,000 man stridbare, men äfven dessa voro utmattade af vaka och hunger, understöddes af intet artilleri, voro illa försedde med ammunition, och det krut, som fans, var dåligt. Äfven rytteriet var i antal ojemförligt underlägset det ryska och kunde derföre lemna fotfolket föga bistånd. Konungen hade hela morgonen låtit bära sig omkring i striden för att elda soldaternes ifver; men hästarne för hans bår blefvo skjutne, den ene efter den andre, likaså bärarne och drabanterne, som omgåfvo båren. Denna träffades äfven af flera kulor och gick sönder; men konungens taffeltäckare Hultman, som åtföljt honom alltsedan uppbrottet från Sachsen och efterlemnat en mängd anteckningar om allt, som närmast rörde hans person, tog nu grimskaften från några hästar och sammanband de skadade delarne. Under uppehållet mellan båda striderna tömde konungen en bägare vatten och lät omlägga förbandet på sin sårade fot,

hvarefter han åter bars till svenska hären, som nu ordnat sig för den nya striden. Framkommen till densamma, befalte han den återrycka mot ryssarne, och med denna befallning red Rehnsköld till Lewenhaupt, hvilken han meddelade densamma lika kärft och ovänligt, som denna dag var hans sätt mot alla; samt ämnade derefter åter rida bort; men gripen af stundens vigt, kastade han om hästen och red tillbaka till Lewenhaupt, sägande med vänlig, likasom försonande röst: »Vi måste nu gå mot fienden. Gör kongl. maj:ts tjenst som en ärlig man och låtom oss från denna stund sluta ett förtroligt vän- och broderskap tillhopa!» Lewenhaupt lofvade göra sitt bästa, men frågade om han skulle genast gå lös på fienden, hvartill Rehnsköld svarade: »Ja, nu strax». Lewenhaupt sade: »Ja, så i Jesu namn då! Gud stå oss nådeligen bi!» Rehnsköld red bort, och Lewenhaupt befalte fotfolket rycka fram till anfall, men icke skjuta förr än de kommit fienden in på lifvet, emedan krutet var alltför dåligt att göra verkan på längre afstånd.

Så gingo de 4,000 kämparne modigt döden till mötes, ty på seger var föga att tänka, det insågo alla. Så snart de närmade sig fienden, öppnade denne sina led och från dess talrika kanoner flögo skurar af drufhagel mot svenskarne. Redan första salvan kastade halfva Kalmare regementet till marken. De öfriga regementena rusade likväl lika ifrigt framåt och voro snart i skotthåll för ryssarnes muskötkulor, som gjorde deras led allt glesare. De anföllo dock med oemotståndlig häftighet, togo några kanoner och trängde fienden in på lifvet. Då befalte Lewenhaupt dem gifva eld, men salvan gjorde föga verkan och för många afbrann endast fängkrutet. Gardet, Uplands, Jönköpings, Nylands och återstoden af Kalmar regemente störtade in bland de fiendtliga leden och kämpade modigare än någonsin. Lewenhaupt, Axel Sparre och Carl Gustaf Hård gjorde också allt för att ytterligare elda de stridandes mod. Äfven konungen lät i samma afsigt bära sig in i elden, men då kom en kula, som krossade båren så, att konungen föll till marken. De soldater, som sågo det, trodde honom vara skjuten, hvilket spridde förvirring bland manskapet. Han lät dock genast lyfta sig upp på korslagda pikar, ropande förebrående till det nu vikande manskapet: »Svenskar, svenskar!» Men de hade nu förlorat nära hälften af sin styrka och större delen af befälet. Fiendens massor åter blefvo allt tätare och allt omöjligare visade det sig att genomtränga dem. Rehnsköld kom framstörtande till konungen och ropade: »Vårt fotfolk är förstördt. Gossar, sen till att I rädden konungen», hvarefter han åter rusade in i stridshvimlet och blef innan kort tagen till fånga. Nu var all ordning upplöst. Här och der syntes spridda flockar af svenska soldater arbeta sig fram ur de ryska massorna. Lewenhaupt gjorde allt för att åter ordna dem, och när konungen åter syntes, ropade Lewenhaupt till dem: »Stå, gossar, i Jesu namn, och låtom oss icke öfvergifva konungen», hvartill de närmaste svarade: »Är kungen här, så vilja vi stå», och så slöto de sig omkring konungen och sökte föra honom undan.

Med Hultmans tillhjelp kom emellertid konungen upp på sin vanliga stridshäst Brandklipparen, öfver hvars hals han lade sin sårade fot, som blödde starkt af den häftiga rörelsen. »Hvad skola vi nu göra?» frågade han Lewenhaupt, hvartill denne svarade, att intet annat återstod än att söka till lägret åter samla de skingrade trupperna. Återtåget anträddes, men det var någonting så ovanligt för de svenska krigarne, att det skedde under mycken villervalla. Äfven rytteriet hade nu råkat i oordning. Fienden trängde på samt var nära att omringa de återtågande och afskära dem från lägret, men rytteriet, som under striden lidit mindre än fotfolket, lyckades dock skydda de tågande, och så kom slutligen den slagna hären tillbaka till svenska lägret.

Uppgifterna om förlusterna å ömse sidor äro lika skiljaktiga som berättelserna om detta slag i öfrigt. Enligt den sannolikaste förlorade ryssarne omkring 1,300 man, svenskarne något öfver 3,000 döde, sårade och fångne, bland hvilka sistnämnde voro öfverbefälhafvaren, fältmarskalken Rehnsköld, samt 4 generalmajorer (Stackelberg, Schlippenbach, Kruse och Roos), 5 öfverstar, 6 öfverstelöjtnanter, 4 majorer, 30 kaptener och ryttmästare, 56 löjtnanter och 60 fänrikar eller kornetter. Långt flere af befälet hade stupat, t. ex. af Uplands regemente ensamt 32 officerare. Piper, som under slaget varit i konungens närhet, blef under flykten från honom skild och gaf sig fången, jemte Hermelin och de fleste öfrige tjenstemännen i kansliet.

Czaren hade under striden gjort allt för att lifva de sina. På en präktig turkisk springare ilade han utefter leden och var vid detta tillfälle, likasom Carl XII, midt i kulregnet. En kula gick genom hans hatt, en annan stannade i sadelbommen, men czaren lät häraf ej skrämma sig att fortfarande hålla sig midt i stridshvimlet. Äfven czarinnan Katarina visade sig bland de kämpande, frikostigt utdelande förplägningar och muntrande ord. Mentschikoff hade fått tre hästar skjutna under sig. I allmänhet stridde ryssarne modigt och visade sig nu såsom helt andra krigare än nio år förut vid Narwa. Czaren mottog de fångne med aktning och höflighet. Då Rehnsköld lemnat sin värja, gaf honom czaren i utbyte sin egen, såsom bevis på sin aktning. Prins Max af Würtemberg (Lille prinsen), som också blifvit fången, återfick sin värja och kort derefter äfven sin frihet, men afled i Dubno under hemresan. Czaren yttrade sin förvåning öfver den ringa styrka, med hvilken konung Carl vågat sig så djupt in i ett fiendtligt land, men uttryckte för öfrigt intet ogillande omdöme om honom eller hans krigssätt. [1])

Så slutade *slaget vid Pultawa*. Det var ett oerhördt vågspel af Carl XII att företaga det mot en så ojemförligt öfverlägsen fiende, men under de bekymmersamma förhållanden, hvari han råkat genom tåget till Ukrajne och Mazeppas misslyckade resning, var likväl en

[1]) Jfr *Fryxell*, Berättelser, XXII; 183—203. — *Herrmann*, Geschichte des russischen Staates. IV: 245.

slagtning efter all anledning den enda utsigten att med heder och framgång reda sig ur den förtviflade ställningen. Ett återtåg, hvarunder den mer och mer uttröttade och sammansmälta svenska hären skulle haft att ständigt kämpa mot öfverlägsna fiender under sitt framskridande genom trakter, hvilka ryssarne med sitt ojemförligt talrikare och bättre beridna rytteri kunde i svenskarnes väg föröda, enligt sitt mot dem antagna stridssätt, skulle högst sannolikt, om ock något långsammare, medfört lika bedröfliga följder som det förlorade slaget, utan att lemna samma utsigt till en möjlig framgång. På slagfältet hade dittills svenskarne alltid visat sig så öfverlägsne ryssarne, att man äfven nu icke borde misströsta om segern, och sannolikt hade ock utgången blifvit en annan, om Carl sjelf kunnat anföra sina modiga krigare. Rehnsköld, så skicklig härförare han än var, visade sig ej fullt vuxen de ytterst kinkiga förhållanden, som nu inträdt, och kunde i alla fall ej hos manskapet framkalla den hänförelse som konungen, om han sjelf kunnat leda rörelserna, då ock sannolikt mer enhet och sammanhållning skulle varit rådande i dessa. Högt aktade kännare i krigskonsten, bland andra Fredrik den store, hafva ock ur militärisk synpunkt gillat slagets företagande och antagit, att den emot Carl XII:s vana så lamt förda belägringen af Pultawa varit endast ett sätt att locka czaren till en strid och förmå honom att ändtligen frånträda det krigssätt, som dittills visat sig så förderfligt för svenskarne och hvilket vid krigsplanens uppgörande svårligen kunde af Carl XII förutses — nemligen att czaren skulle föröda sitt eget land, för att utmatta och uthungra en fiende, den han, oaktadt all sin öfvermakt, ej vågade möta på stridsfältet. Det var ock först efter underrättelsen, att Carl blifvit sårad, som czaren beslöt sig för att våga striden, och att konungen under sådana förhållanden mottog den, kan visserligen läggas honom till last, men med sådana trupper som hans och med härförare, sådana som Rehnsköld och Lewenhaupt, var dock segern icke omöjlig, synnerligast som han åtminstone kunde vara närvarande under striden, om också icke leda den. För öfrigt hade, enligt hvad vi nyss anmärkt, fälttågets utgång efter all anledning blifvit densamma äfven om ingen strid vågats, ty all sannolikhet fans, att svenska hären blifvit upprifven, innan den hunnit förena sig med Krassows mer än 100 svenska mil aflägsna styrka.

När konungen på eftermiddagen kom till lägret, bars han in i ett tält, der förbindningen omlades. Under hela striden och de förfärliga smärtor, hvilka den våldsamma skakningen synnerligast under ridten måst förorsaka i den sårade foten, hade ingen från konungen hört minsta klagan. Äfven nu yttrade han ingen sådan, men frågade ifrigt efter Lille prinsen, Rehnsköld och Piper. Man sade honom att de voro fångna. »Fångna!» utropade han, »och hos ryssen! Hellre då hos turken!» Lewenhaupt tillkallades, och konungen frågade honom hvad nu var att göra, då Lewenhaupt sade sig ej se annan utväg, än den han vidtog efter slaget vid Liesna, att lemna den tyngsta trossen qvar,

utdela trosshästarne till fotfolket samt så mycket mun- och krigsförråd hvar och en kunde medföra, derpå bränna det öfriga och skynda så mycket som möjligt att sätta så väl konungen som trupperna i säkerhet. Konungen hade förut klandrat den af Lewenhaupt vid Liesna vidtagna åtgärden, såsom då icke nödvändig, och gillade icke heller nu det liknande råd han gaf. Efter några ögonblicks besinnande sände han bort Lewenhaupt i något föga betydande uppdrag och befalte kort derefter att hela hären skulle tåga utefter Worskla-floden ned mot Dniepern samt att all tross och alla kanonor skulle medföras. Längre fram på aftonen uppbröto ock trupperna från Pultawa med flygande fanor och klingande spel. Konungen åkte i generalen Meijerfelts vagn med den sårade öfversten Carl Gustaf Hård vid sin sida, och tåget gick, enligt den meddelade befallningen, söderut åt Dnieperfloden.

Följande dagen fortsattes tåget, och när fienden blef synlig, verkstälde Creutz, som det tyckes på eget bevåg, hvad Lewenhaupt den föregående aftonen föreslagit. Den tyngre delen af trossen brändes, med trosshästarne gjordes en del af fotfolket beridet och tåget fortsattes derefter med ökad skyndsamhet, så att ryssarne blefvo efter. Den 30 Juni på eftermiddagen kom man till stranden af Dniepern vid det hörn, som bildas af Worsklas inflöde deri. Här hade man framför sig åt söder den väldiga Dniepern, som, i anseende till sin strida fart och betydliga bredd, var omöjlig att komma öfver utan särskilda anstalter, hvilka skulle fordra betydligt mera tid, än man kunde vänta att ryssarne skulle lemna den aftågande hären. Åt öster låg Worskla, som här vid sitt utflöde var både bred och djup. Längre bort åt vester stängdes vägen af Psjol, som likaledes var svår att komma öfver. Det visade sig huru litet man gjort sig beredd på ett nederlag och dess följder. De ständiga framgångarna hade aflägsnat all tanke på ett sådant och inga anstalter voro vidtagna för att kunna öfvergå de floder, man nödvändigt måste passera under ett återtåg. Czaren åter visade sig hafva väl betänkt och beräknat allt. Han hade redan i förväg låtit afbränna orten Perewoloczna vid Worsklas utflöde i Dniepern, för att svenskarne icke skulle kunna använda dervarande byggnader till flottor eller bromateriel, samt för öfrigt längs flodens strand bortfört alla medel dertill.

I detta läge, inklämdt mellan de tre floderna, fans ingen möjlighet att rädda hären i dess helhet — det insåg Lewenhaupt så väl som det öfriga befälet genast, och det enda som återstod, var således att förmå konungen sätta sin egen person i säkerhet, då hären alltid borde kunna uppehålla fienden så länge till dess sådant skett. Det var likväl icke lätt att härtill öfvertala Carl XII. Lewenhaupt gjorde allt hvad han kunde för att förmå honom till detta steg samt understöddes dervid ifrigt af Gyllenkrook och Axel Sparre, men förgäfves. Carl ville ej skilja sitt öde från sina vapenbröders, oaktadt alla Lewenhaupts och de öfriges föreställningar om vigten för hela riket, att konungen bibehölle sin frihet. Slutligen, sedan han fått någon besinningstid, lycka-

des dock Creutz öfvertala honom att låta föra sig öfver Dniepern, hvartill förberedelser genast gjordes.

De i Sachsen inrättade regementskassorna, som hittills varit någorlunda sparade, blefvo nu utdelade bland manskapet samt af trossen så mycket mun- och krigsförråd, som hvarje soldat kunde bära. Till sina följeslagare utsåg konungen generalmajorerne Sparre och Lagercrona, öfverstarne Hård, Gierta, Daldorff och Grothusen, generalqvartermästaren Gyllenkrook, statssekreteraren Müllern och några tjenare. Han hade äfven anmodat Lewenhaupt att åtfölja honom, men denne hade föredragit att stanna hos trupperna, öfver hvilka han fick befälet, samt lofvade att göra allt för deras räddning. Äfven generalmajor Creutz stannade hos trupperna. Till konungens skyddsvakt utsågos hans drabanter och några bland de trupper, som icke deltagit i slaget, tillsammans omkring 1,500 man. I flykten deltog ock Mazeppa och hans återstående följeslagare samt en svärm zaporoger, så att antalet af dem, som gingo öfver floden, uppgick till något öfver 3,000 man. De fraktades dels på prämar, hvilka Gyllenkrook lyckats anskaffa vid Worskla och låtit derifrån nedföra till Dniepern, dels på sönderbrutna trossvagnar och hvad annat trävirke man kunde komma åt, medelst hvilket flere bland manskapet hjelpte sig öfver floden. Zaporogerne summo sjelfve vid sidan af sina hästar, och när de blefvo trötte, fattade de dessa i manen eller svansen och kommo på detta sätt öfver floden, hvilket sätt äfven flere af de svenske ryttarne begagnade. På qvällen den 30 Juni gick Mazeppa, med sitt sällskap öfver, medtagande två tunnor fulla med dukater. Äfven konungen medförde sitt bordssilfver och en betydande summa i klingande mynt. Man hade fäst vid hvarandra två båtar, på hvilka man lyfte hans vagn, så att två hjul stodo i hvardera båten. Vid midnattstiden inskeppade sig konungen, och hans båtar roddes af 12 drabanter öfver floden.

Sedan konungen aflägsnat sig, blef det midt i natten omöjligt för det qvarvarande befälet att få någon ordning bland manskapet, af hvilket flera sökte af sönderbrutna vagnar och dylikt göra sig flottor för att komma öfver floden, medan andra, uttröttade af de föregående dagarnes ansträngningar, lågo i slummer eller dvala. Vid första gryningen skyndade Lewenhaupt och Creutz att ordna trupperna, men af dessa infann sig knappt halfva antalet och hos alla rådde misströstan och modlöshet. I detsamma rapporterades att fienden var synlig. Mentschikoff hade infunnit sig med 9,000 ryttare, men hvilka i följd af den hastiga ridten voro föga i stånd till någon häftigare strid. Han utsatte derföre å höjderna rundt omkring en mängd trumpetare, som gjorde mycket buller, för att inbilla svenskarne att hela ryska hären vore kommen. Föreställningen härom spridde sig ock genast bland de svenska trupperna, och vid dessas dåvarande sinnesstämning insåg Lewenhaupt, att ingenting kunde vinnas genom en strid. Han skickade derför Creutz, öfverste Dücker och en kapten Douglas till Mentschikoff för att efterhöra hvilka vilkor ryssarne erbjödo. De voro, att alla zapo-

roger och andra kosacker skulle utlemnas, men svenskarne blifva krigsfångar med bibehållande af sin enskilda egendom, hvaremot alla vapen och förråd skulle aflemnas.

Lewenhaupt och Creutz hade öfverenskommit att fördröja underhandlingen så länge som möjligt, för att lemna konungen tillräckligt rådrum att sätta sig i säkerhet. Creutz förklarade derföre, att han icke utan föregående öfverläggning med Lewenhaupt kunde antaga så hårda vilkor som de erbjudna, och Dücker fick nu rida tillbaka för att meddela Lewenhaupt desamma. Denne sammankallade det högre befälet och frågade om de trodde, att folket skulle låta föra sig mot fienden, samt fick till svar, att officerarne nog skulle göra sin pligt, men för manskapet kunde de ej ansvara, emedan det var oefterrättligt af misströstan och farhåga för ryssarnes öfvermakt. Lewenhaupt befalte då öfverstarne höra hvar sitt regemente. Trenne bland dessa och främst lifdragonerne förklarade sig vilja kämpa in i döden; men de flesta visade sig tveksamma och några svarade öppet, att de icke ville låta sig ändamålslöst nedhuggas. Derefter hölls ett nytt krigsråd med hela det högre befälet, och alla förklarade, att folket icke skulle kunna förmås till någon allvarsam strid, så mycket mindre som redan hälften af hvarje regemente dels höll sig undan, dels öfvergått till fienden. Mentschikoff ville nu ej längre vänta på svar, och Lewenhaupt såg sig sålunda nödsakad att, enligt krigsrådets enhälliga tillstyrkan, vid middagstiden den 1 Juli ingå dagtingan på de af ryske öfverbefälhafvaren uppgifna vilkor.

Genom denna dagtingan föllo i rysk fångenskap öfverbefälhafvaren general Lewenhaupt, 2 generalmajorer (Carl Gustaf Creutz och Hugo Hamilton), 11 öfverstar, 14 öfverstelöjtnanter, 20 majorer, 250 ryttmästare eller kaptener, 300 löjtnanter, 320 kornetter eller fänrikar, samt omkring 4,000 man ryttare och 10,000 man fotfolk. Med detsamma var ock sjelfva kärnan af svenska krigsmakten, som så länge väckt hela Europas beundran, tillintetgjord. Konungen tog underrättelsen om detta missöde mycket djupt. Han klandrade strängt, att dagtingan blifvit ingången utan föregående strid, befalte, att hvarje officer, som lyckades undkomma ryska fångenskapen och återvända till Sverige, skulle anses hafva förlupit fanan och förklaras ovärdig kronans tjenst — främst bland alla Lewenhaupt, mot hvilken äfven rättegång anstäldes.

Den ledde dock ej till någon påföljd, ty Lewenhaupt återkom aldrig från sin fångenskap, men historiens dom har dock för länge sedan frikänt honom.

Czaren firade med ett lysande triumftåg i Moskwa och många andra högtidligheter sina nu vunna framgångar samt utdelade rika belöningar åt alla, som dervid biträdt honom. Mentschikoff blef fältmarskalk och sjelf lät czaren befordra sig till generallöjtnant samt firade sedermera under hela sin återstående lefnad årsdagen af segern vid Pultawa. Den hade ock för honom och för hela Ryssland de vigtigaste

följder. »Nu ligger Petersburgs grundval fast och orubblig», skref czaren genast efter stridens slut. Den var också i sjelfva verket slutet på Sveriges och början till Rysslands östersjövälde och från nederlaget vid Pultawa voro de svenska besittningar, som dittills hindrat ryssarne att få fast fot vid Östersjön, för Sverige förlorade.

Den 17 Juli uppbröt ryska hären från Pultawa och delade sig i tre afdelningar, hvilka efter erhållna ytterligare förstärkningar tågade, den ena, 40,000 man stark, under *Scheremetieff* och *Mentschikoff* genom Litauen dels till Kurland och dels till Lifland att belägra Riga, och den andra, 30,000 man, under generalerne *Galitzin* och *Bauer*, in i Wolhynien. Den tredje 16,000 man under *Repnin* och *Allart*, stannade vid turkiska gränsen för att bevaka denna, Den ryska här, som gått till *Kurland*, framkom dit först sent på hösten, och vid dess annalkande måste generalmajor *Clodt* med sin styrka utrymma Kurland och draga sig till Riga. General *Stromberg*, guvernör derstädes, lät utrymma och förstöra Kobrons skans samt vidtog för öfrigt kraftiga anstalter till Rigas försvar. Dess besättning utgjorde den 1 Oktober omkring 10,000 man, hvaribland ungefär 1,000 voro ryttare eller dragoner, hvilka, understödde af bönderne i Lifland, ihärdigt försvarade landet mot ryssarnes ströfpartier. Vid vinterns början gick hälften af ryska hären i qvarter inom Kurland; den andra hälften inneslöt Riga från norra sidan.

I *Finland* föreföll detta år intet af vigt. *Anckarstjerna* med sin eskader blokerade som vanligt ryska flottan i Cronstadt samt gjorde en landstigning på kusten af Ingermanland, der ett fiendtligt batteri förstördes.

I *Polen* hade krigsrörelserna afstannat under årets första hälft. *Stanislaus* och *Krassow* stodo vid Lublin samt gent emot dem *Sieniawski* och *Goltz*. Vid sommarens början satte sig, enligt konung Carls befallning, de tyska fotregementena under öfverste Schultz i marsch från Pomern; men när de i Augusti ankommo till Sandomir, stötte de på Stanislai och Krassows trupper, hvilka, sedan de fått kännedom om nederlaget vid Pultawa, dragit sig från Lublin längre vesterut och voro nu i marsch mot Krakau. Då kort härefter ryssarne närmade sig öster ifrån och en sachsisk här, sedan August redan den 8 Augusti 1709 åter förklarat Sverige krig, inryckte i woiwodskapet Posen, ansåg sig Krassow icke längre säker i Krakau, utan stälde nu sitt tåg till svenska Pomern, gick den 9 Oktober öfver Wartha och kom kort derefter, jemte konung Stanislaus, till Stettin. Hans styrka utgjorde då ännu 13,000 man. Vid polska gränsen skilde sig *Potocki* med omkring 3,000 man från svenskarne och drog sedan genom hela Polen till Karpaterna, hvarefter han öfvergick gränsen till Ungern och lyckades slutligen komma fram till Carl XII i Bender. I början af året 1710 förlorade svenskarne den enda fasta ort de ännu hade qvar i Polen, då Elbing den 28 Januari måste gifva sig.

Carl XII i Turkiet 1709, 1710.

Sedan Carl XII och Mazeppa, med sina svenska och kosackiska följeslagare, under natten till den 1 Juli 1709 kommit öfver till Dnieperns södra strand, skedde uppbrottet derifrån icke genast, emedan dels alla voro dertill alltför uttröttade, dels konungen ville afvakta huru det skulle gå hans på andra stranden qvarlemnade trupper. Först när, längre fram på dagen, underrättelse kom om deras instängning af ryssarne och den derefter ingångna dagtingan, lät konungen förstöra alla farkoster och ordna folket till flyktens fortsättande. Han sjelf och den sårade öfverste Hård togo plats i en vagn, äfven Mazeppa samt några af de högre officerarne och embetsmännen färdades i vagnar, de öfrige till häst eller fots. Folket befaldes framgå i två skilda skaror, svenskarne med konungen, och kosackerne med Mazeppa. Allt buller och all krigsmusik förbjödos, på det ej ljudet deraf skulle tjena ryssarne till ledning, i händelse de öfvergått floden för att förfölja de flyende.

Vid solnedgången uppbröt lägret inåt den stora skoglösa heden och fortsattes med helt korta raster, under de följande dagarne söder ut i riktning åt Bog-flodens utlopp i Svarta hafvet. Tåget var ganska besvärligt i solhettan, och manskapet led mycket både af hunger och törst. Kosackerne slagtade de hästar, som tröttnat, och förtärde köttet rått; men svenskarne kunde under de första dagarne ej förmå sig att begagna sådan föda, hvartill de likväl slutligen tvingades af hungern. Dock torkades det råa köttet i solen eller lades mellan sadeln och hästryggen för att göras mörare, innan det förtärdes. På ved var nemligen fullkomlig brist, och man hade endast torkad hästspillning, jemte tort gräs och vass, att använda för att steka de vilda får, harar eller rapphöns, som någon gång anträffades och hvilka såsom en läckerhet sparades åt konungen och de högste bland befälet.

När man den 5 Juli närmade sig Bog-floden, sändes öfversten för Stanislai polska lifvakt, *Stanislaus Poniatowski*, som sedan fälttågets början åtföljt konung Carl, samt sekreteraren *Otto Wilhelm Klinckowström*, en yngre broder till konung Carls kammarpage Carl Bernhard Klinckowström, att hos den turkiska paschan i staden Oczakow på andra sidan om Bogs mynning söka utverka tillåtelse för konungen att beträda turkiska rikets gränser, samt tillika att farkoster måtte hållas i beredskap för svenskarnes förande öfver floden. Efter flera invändningar lofvade ock paschan att låta konungen och hans närmaste omgifning få komma öfver floden, men ville icke lemna en sådan tillåtelse åt de öfriga svenskarne och kosackerne, innan han först hunnit inhemta befallning derom från sultan i Konstantinopel. Detta svar meddelades konungen, då han den 6 Juli med sina följeslagare kom till floden, och tillika låg der en båt, sänd från paschan att öfverföra konungen; men han förklarade, att han ej ville låta sätta sig öfver, om icke hans olyckskamrater äfven bleive räddade, och efter många betänkligheter, hvilka öfver-

vunnos endast genom en gåfva af 2,000 dukater, förmåddes paschan ändtligen att lemna tillstånd äfven till de öfriges öfverskeppande. Båtarne voro likväl så få, att en stor del af folket ännu icke var öfverfördt, när den 9 Juni på eftermiddagen en rysk ryttaretrupp blef synlig. Efter Lewenhaupts dagtingan hade nemligen czaren befalt, att 6,000 ryttare skulle öfvergå Dniepern för att förfölja de flyende, men till lycka för dessa hade först icke så liten tid åtgått, innan de ryske ryttarne hunno komma öfver floden och sedermera hade de råkat vilse på den stora, ovägade heden, så att de ej förr än nu hunnit fram till Bogfloden. Konungen, jemte öfver 800 af hans följeslagare, voro ännu qvar å flodens östra strand, då ryssarne blefvo synlige, och nu kunde han ej längre dröja att låta föra sig öfver. Så många svenskar som kunde erhålla farkoster räddade sig äfven, men 500 togos till fånga samt fördes tillbaka inåt Ryssland, och de öfrige jagades ned i floden, af hvilka flera likväl gömde sig i den täta vassen, till dess de, sedan ryssarne aflägsnat sig, fingo tillfälle att förena sig med de andre räddade.

Konung Carl hade nu endast omkring 500 svenskar qvar hos sig, den enda återstoden af den lysande här han fört mot czaren, och dessa få voro uttröttade, nedslagne, många deribland äfven angripne af en elakartad rödsot, i följd af den olämpliga föda de under den sista tiden förtärt. Den ende, som ej förlorade modet, var konungen sjelf. Han affärdade sändebud till både sultan och de krimska tatarernes khan för att vinna deras vänskap, och tågade så till Oczakow, men besökte ej sjelfva staden, emedan paschan fortfarande visade sig ovänlig, hvarför han sedermera blef på sultanens befallning afsatt och fängslad, men frigafs på konungens förbön.

Efter några dagars hvila uppbröt konungen med sina följeslagare åter från Oczakows grannskap och drog längre vester ut i riktning åt den vid Dniesterfloden liggande turkiska staden Bender, hvars pascha Jussuf alltid varit en stor beundrare af Carl XII. Tåget var nu äfven besvärligt, men dock ojemförligt mindre än det föregående. Vid ankomsten till Bender den 24 Juli blef konungen på det praktfullaste sätt mottagen af paschan, som till honom öfverlemnade stadens nycklar och inbjöd honom att der taga sin bostad; men, enligt sin vana, föredrog Carl att utanför densamma bo i tält, som åt honom uppfördes på en med blommor och frukträd betäckt äng, hvilken på nära tre sidor omgafs af Dniestern. Till hans dagliga underhåll anslog sultan en summa, motsvarande 500 rdr efter dåvarande myntvärde eller minst fyra gånger så mycket efter det nuvarande, samt dessutom allt för hästarne behöfligt foder. Nu inrättades ock en fullständig hofstat, med särskild taffel för konungen och för öfrigt med hofmarskalkstaffel samt fem tafflar för kansli, officerare och prester. Hvarje dag höllos morgon- och aftonböner, och hvarje söndag tre gudstjenster, till hvilka tecken gafs med trummor och trumpeter. Konungens svenska omgifning utgjordes af 5 generalspersoner, 28 regementsofficerare, 55 kompaniofficerare, 28 herrar vid kansliet, 20 prester, 24 drabanter, hvartill

kommo betjening och soldater omkring 400 man. Längre fram infunno sig åtskilliga dit resande eller ur fångenskapen befriade svenskar, så väl som flera polackar och zaporoger, så att konungen ofta hade ett par tusen personer samlade omkring sig.

När det led mot vintern, började man uppföra hus eller jordhyddor till vinterbostäder, i stället för de dittills begagnade tälten. Jussuf och hans turkar afrådde dock att uppföra fasta bostäder så nära floden, emedan den hvarje år brukade stiga öfver sina bräddar; men konungen förklarade att han ej fruktade Dniestern, utan lät fortsätta byggnadsarbetena, och till turkarnes stora förvåning inträffade detta år ingen öfversvämning. Hos turkarne ökade detta förhållande ytterligare vördnaden för Carl XII. Sägnerna om hans bragder hade för länge sedan framträngt äfven till dem och bekantskapen med hans person ökade ytterligare deras beundran. Han tycktes dem höjd öfver alla brister och svagheter, och de visade honom alla slags vördnadsbetygelser. En dag kom en bland dem, klappade honom på axeln och sade: »Hvarföre har icke Allah gifvit oss en sådan herskare? Med dig i spetsen skulle vi eröfra hela verlden», och det var många af hans landsmän, som hyste samma mening.

Konung Carls afsigt hade från början varit att stanna i Turkiet endast en kortare tid, till dess hans sår blefve läkt; men detta hade förvärrats genom besvärligheterna under flykten, och med konungens återställande till helsan gick ej så fort, som han hoppats. Ett nytt bekymmer, som träffat honom, fördröjde äfven tillfrisknandet. Hans mest älskade syster, enkehertiginnan af Holstein, Hedvig Sofia, hade den 11 December 1708 aflidit i Stockholm, hvarom underrättelsen kommit till svenska lägret vid Pultawa kort efter det konungen blifvit sårad. Man hade då, af fruktan att underrättelsen om systerns död skulle förvärra den svåra sårfebern, ej låtit honom få kännedom om dödsfallet, och efter nederlaget samt under flykten hade ingen haft hjerta att framföra detta smärtande budskap; men i medlet af Augusti, sedan konungen börjat komma sig i ordning i lägret vid Bender, meddelades honom den sorgliga underrättelsen. Den grep honom mycket djupt. Han, som burit de många motgångarna i Ukrajne, nederlaget vid Pultawa och besvärligheterna under flykten derifrån utan ringaste klagan eller något tecken till nedslagenhet, utbrast nu med uttryck af djupaste smärta: »Ack min syster, min syster!» hvarefter han svepte kappan öfver hufvudet, och man såg huru han våldsamt vred händerna. Spår af tårar, så sällsynta hos den jernfaste Carl XII, visade äfven huru bitter den lidna förlusten för honom var, och i ett bref till den qvarlefvande systern röjde han på följande sätt sin sinnesstämning:

»Mitt endaste hopp är, att min hjertans syster lärer befinna sig vid en stadigvarande välmåga. Vår Herre uppehålle densamma allt framgent och göre mig en gång så lycklig igen att få se min kära syster. Den förtröstan jag har derom gör att jag än har någon åstundan att lefva, ty jag hade med förnöjdt mod velat utstå allting, om jag kunnat

vara den förste af oss tre, som fullbordat sitt förelagda mål; men så hoppas jag ändå icke vara så olycklig att blifva den siste af oss, utan förmodar, när dertill skall komma, att vår Herre lärer gifva mig den förmån att vara den nästföljande. Det tillkommer mig af naturen som äldre, hvilket min hjertans syster icke får eller bör missunna mig. Jag beder allenast att mon coeur[1]) tar sin helsa på allt möjligt sätt i akt, så framt mon coeur vill unna mig något nöje och att jag skall kunna uthärda. Jag önskar allenast så länge lefva nu till dess alla saker komma i fullkomligt godt stånd, hvilket jag är försäkrad innan kort lärer ske i att fienderne skola krypa till korset likasom förr, och vår Herre lärer bistå Sverige, så att den skada, som på en tid är skedd, lärer lända allenast till Sveriges så mycket större förkofring och ära. Jag beder min hjertans syster ville alltid vara vid godt mod, ty allt lärer gå väl, och ju svårare det synes ibland, desto bättre plägar utgången vara».

Man finner häraf, huru Carl XII, hvilken man vanligen framstält så jernhård och höjd öfver alla ömmare känslor, dock både erfor sådana och äfven kunde ganska väl uttrycka dem, och huru kärleken till den hädangångna systern var hos honom så varm, att han önskat följa henne i döden, om icke kärleken till fäderneslandet gjorde det fortfarande för honom önskvärdt att lefva. Om sina lidanden i öfrigt hade han till den efterlefvande systern icke ett enda ord, utan endast uppmuntringar och förhoppningar på bättre tider. Detta bref utgör i sanning ett icke ovigtigt bidrag till teckningen af Carl XII:s hjertelag.

Med hans tillfrisknande dröjde det emellertid så, att han först i medlet af September kunde tänka på någon hemresa; men under tiden hade andra anledningar att fördröja hans vistande i Turkiet äfven inträffat, i det några bland de turkiske store förespeglade honom hjelp af sultan mot Ryssland. Redan under kriget i Polen hade sultan sökt Carls vänskap och sedermera antydt, att han ville förmå tatarerne till krig mot czaren. Kunde nu konungen hos sultan utverka ett fredsbrott med czaren, så hade sådant varit af ojemförligt större vigt än förbundet med Mazeppa, hvilket lockat honom ned i Ukrajne, och utsigten härtill qvarhöll honom tills vidare vid Bender, der han fortfarande rönte de mest öfvertygande prof af sultans välvilja och turkarnes beundran. I sjelfva verket hade dock de turkiska förespeglingarna om ett krig mot Ryssland skett endast för att qvarhålla konungen i Turkiet och genom czarens fruktan för hans närvaro derstädes utverka bättre vilkor för sultan under de pågående underhandlingarna om en förlängning af freden mellan honom och czaren. Den förnyades ock i December 1709, och de gjorda förespeglingarna visade sig sålunda vara ogrundade; men med den envishet, som utgjorde ett grunddrag i Carl XII:s lynne, höll han sig fast vid försöken att förmå sultan till krig mot Ryssland och dessa försök blefvo ej så bestämdt afvisade, att

---

[1]) »Mitt hjerta», Carls vanliga smekord till sina systrar.

han icke hade anledning att fortsätta dem, hvarföre ock hans vistande inom turkiska området allt längre fördröjdes.

Redan under flykten från Pultawa till Perevoloczna hade han skickat generalmajor Meijerfelt att föreslå czaren fred och utvexling af de å ömse sidor tagna fångar; men czaren hade afböjt alla underhandlingar derom, så länge han hade någon utsigt att få konungen i sitt våld under flykten till Turkiet. Då han der var i säkerhet, hade czaren låtit gifva honom tillkänna sina fordringar, hvilka gingo ut på att Lifland, Estland, Ingermanland, Viborg och Karelen skulle afträdas till Ryssland, Skåne, Halland och Bleking till Danmark, August erkännas för konung i Polen samt Mazeppa och hans anhängare utlemnas. På sådana vilkor kunde konung Carl naturligtvis ej ingå, och så mycket ifrigare blefvo nu hans försök att tillvägabringa krig mellan Turkiet och Ryssland eller åtminstone genom möjligheten af ett sådant krig söka förmå czaren att nedsätta sina ånspråk.

Sedan Piper blifvit fången vid Pultawa, hade Carl lemnat handläggningen af de diplomatiska ärendena åt statssekreteraren, sedermera hofkanslern friherre *Henrik Gustaf von Müllern,* hvilken derefter ända till konungens död förestod de åligganden, som tillhöra en minister för utrikes ärendena.

Vid underhandlingarna med turkiska hofvet begagnade konungen för öfrigt den öfvannämnde *Stanislaus Poniatowski*, en duglig, driftig, modig, ädelsinnad man, med stor förmåga att vinna menniskor. Konung Stanislaus, för hvars lifvakt han var öfverste, egnade han den varmaste tillgifvenhet och för Carl XII hyste han en beundran, som kom honom att med hänförelse omfatta hvarje tillfälle att vara honom nyttig.

Ledningen af inrikes ärendena var anförtrodd åt statssekreteraren *Casten Feif*, genom hvilken flitig brefvexling fördes mellan konungen och rådet eller, å konungens vägnar, med personer, som inom Sverige hade hans förtroende. Också var Feifs inflytande hos konungen icke litet.

Andra framstående personer bland konungens omgifning voro: generalmajoren *Axel Sparre,* hurtig, munter, fritalig och modig ända till öfvermod; generalmajoren *Carl Gustaf Hård*, kaptenlöjtnant vid konungens drabanter, likaledes en bland de modigaste krigarne inom svenska hären, men allt för villig att ingå på äfven de oförvägnaste planer; generalmajoren *Anders Lagercrona*, som efter sin visade oskicklighet vid tåget till Sewerien betydligt fallit i konungens ynnest, men likväl ännu fortfor att söka egga hans misstroende mot alla andra, samt öfverste *Christian Albrecht Grothusen*, som vid denna tid började mer och mer stiga i konungens bevågenhet. Lagercrona hade mot tatarkhan och paschan i Bender yttrat åtskilliga beskyllningar, hvilkas halt Grothusen fick konungens befallning att närmare undersöka. Då hans berättelse utföll till khanens och paschans fördel, upprepade Lagercrona sina tillvitelser och sökte tillika göra Grothusen till lögnare. Konungen hörde honom med stigande förtrytelse, och blef slutligen så förbittrad, att han för första gången grep till eldgaffeln, som vid dylika

tillfällen så ofta användes af fadern; men Carl XII kastade den genast bort igen, sägande: »Jag borde slå benen af eder; men lagen eder bort och visen er aldrig mer för mina ögon». Alla Lagercronas försök att återvinna konungens nåd voro ock förgäfves. I stället visade konungen hädanefter Grothusen allt större förtroende och gjorde honom till sin skattmästare, hvilket just icke var det bästa val så till vida, som Grothusen visade stor förmåga att göra af med penningar; men å andra sidan visade han en icke mindre att anskaffa sådana och att öfvertala folk till det ena lånet efter det andra. Till någon egennytta gjorde han sig aldrig skyldig, men hans redovisningar för sin kassaförvaltning voro stundom rätt egendomliga. Så skulle han en gång redovisa för mottagna 60,000 rdr, hvilket skedde medelst följande räkning; »60,000 rdr bekomna, deraf 10,000 rdr utbetalda till svenskar och janitscharer på hans maj:ts befallning; det öfriga af mig förtärdt». Konungen smålog och sade: »Sådana räkningar tycker jag om. Skall Müllern redovisa blott några tusen rdr, så ger han mig hela ark att läsa igenom». Grothusen var för öfrigt visserligen en slösare, som tyckte om att lefva godt på alla sätt, men han hyste tillika den varmaste tillgifvenhet för Carls person, förstod att muntra honom genom sitt alltid glada lynne och hade dessutom genom sin kännedom af turkiska språket gjort sig oumbärlig.

Konungens penningeställning var emellertid icke den bästa. Han hade visserligen af den ännu i lägret vid Pultawa till 6 millioner rdr uppgående krigskassan under flykten medfört en rätt betydlig del samt af qvarlåtenskapen efter Mazeppa, som aflidit någon tid efter ankomsten till Bender, fått 40,000 dukater, äfvensom han af sultan erhållit 10,000 dukater, utom det dagliga underhållet af 500 rdr, samt från holsteinska hofvet fått ett lån af 100,000 rdr; men till mutor åt inflytelserika personer vid turkiska hofvet, så väl som till frikostiga gåfvor åt turkar i Bender och åt tatar-khans omgifning, åtgingo stora summor, och dessutom var hvarken Carl sjelf eller hans skattmästare Grothusen någon hushållare, ty, i motsats till sin sparsamme fader, visade Carl XII aldrig något sinne för att samla penningar, men så mycket mera för att gifva ut dem. Följden blef ock att han, ännu innan slutet af året 1710, var skuldsatt åt alla håll och att Grothusen icke sällan måste utgifva förbindelser på 100 dukater för att få låna 50 eller 20.

Konungens lefnadssätt var för öfrigt mycket likformigt, så att hvar timme hade sin bestämdt återkommande sysselsättning. Dagen begynte för honom med enskild läsning i bibeln, hvarefter följde morgonbönen, så arbete i kansliet, så soldatöfning, så en ofta ganska lång och häftig förmiddagsridt, hvarefter följde en kort middagsmåltid, så enkel och tarflig, att de till konungens taffel inbjudne icke sällan förut togo sig ett extra mål hos Grothusen, som gjorde sig en ära af att vara en läckermun; vidare åter soldatöfning och en lång eftermiddagsridt, hvarefter följde aftonbönen och aftonmåltiden, ännu tarfligare än middagen,

samt slutligen hvilan för natten, hvilken konungen intog på sin hårda fältbädd, mången gång i kläderna, utan att ens stöflarna afdrogos. När konungen icke kunde sofva, gick han in till någon af de närmast boende herrarne, satte sig hos honom, utan att tillåta honom lemna sängen, samt pratade så bort den ena timmen efter den andra. I allmänhet var han mera nedlåtande och äfven skämtsammare än förut; hans helsa var förträfflig, sedan såret blifvit fullständigt läkt, och han tycktes ständigt vara vid godt lynne.

Holsteinska sändebudet, baron *Friedrich Ernst von Fabricius*, som i början af Juli 1709 infann sig i Bender och i bref till sina förmän lemnat en mängd uppgifter om Carl XII:s vistande i Turkiet, skref, efter sitt första sammanträffande med honom: »Jag har funnit konungen vid god helsa, munter och i alla hänseenden vid lika godt lynne, som då vi för några år sedan sågo honom i Sachsen. Alla de historier, hvilka hans fiender med så mycken sorgfällighet om honom utsprida i Tyskland och öfverallt, äro lika falska, som det är sant, att han är lika vördad och äfven fruktad af turkarna, som han skulle kunna fordra att blifva det af egna undersåtar. Han mår nu fullkomligt väl och haltar icke, som man i Tyskland falskt berättat; han har till och med blifvit ljusare i ansigtet och fetare, än då han var i Sachsen. Jag tillstår, att om denne furste varit stor i medgången, är han ännu större i motgången. I detta land är han på en gång tillbedd och fruktad. Han kan utverka nästan hvad han vill, och att döma af det yttre och det sätt, hvarpå man uppför sig mot honom, bero turkarne mera af honom än han af dem.»

Detta Carl XII:s stora inflytande inom Turkiet, dit han, efter ett nederlag, som förstört hela hans här, kom såsom flykting, utgör ett af de mest öfvertygande bevisen för hans personliga öfverlägsenhet. Med full kännedom om detta inflytande, möjligen äfven öfverskattande detsamma, använde han det för att söka förmå sultan och de krimska tatarernes khan till ett krig mot Ryssland, hvilket genom eröfringen af Asow hotade Krim och Turkiet, likasom det genom Petersburgs anläggning hotade Sverige och de öfriga rikena vid Östersjön. *Ahmed III*, turkarnes sultan sedan September 1707, var en veklig och godmodig herre, som tillbragte sin mesta tid inom seraljen och öfver hvilken hans moder, enke-sultaninnan, hade stort inflytande. Poniatowski, som nitiskt och skickligt bevakade konung Carls fördelar i Konstantinopel, förstod att genom rika gåfvor till en portugisisk jude, Fonseca, hvilken var läkare i seraljen, och till en judinna, som stod högt i gunst hos den gamla sultaninnan, vinna både henne och flera af seraljens qvinnor för den nordiske hjeltekonungen, hvars bragder väckt förtjusning inom seraljen. Sultaninnan kallade honom sitt »nordiska lejon» och uppmanade ifrigt sin son att hjelpa detta lejon uppsluka den ryske czaren. Å andra sidan åter var ryska sändebudet i Konstantinopel *Peter Andreas Tolstoy* lika verksamt att motarbeta det svenska inflytandet och hade, genom en gåfva af ända till 40,000 dukater i må-

naden, förstått att för Ryssland vinna storvisiren *Ali*. Slutligen lyckades det dock Poniatowski att genom enke-sultaninnans inflytande störta Ali, hvilken afsattes och *Nuuman*, tillhörande den gamla turkiska hjelteslägten *Köprili*, blef i Juni 1710 Alis efterträdare såsom storvisir.

Nu tycktes Carls utsigter betydligt ljusna. Den nye storvisiren utverkade åt honom ett betydande penningelån från sultan och löfte om en betäckning af 50,000 turkar, jemte en stor skara tatarer, för hans hemresa genom Polen; men i sjelfva verket hade Tolstoy förstått inverka på Köprili lika väl som på hans företrädare, och det visade sig snart, att den nye storvisiren var icke mera böjd för ett fredsbrott med Ryssland än den afsatte. Rustningarna i början af Nuuman Köprilis embetsförvaltning hade emellertid hos turkarne framkallat en krigisk sinnesstämning, hvilken han sedermera ej förmådde återhålla. Janitscharerne ropade öfverljudt på krig mot Ryssland, och då Köprili tillika genom några oredlige embetsmäns entledigande skaffat sig flera mäktiga fiender, blef han efter en helt kort embetsutöfning afsatt och den krigiskt sinnade *Mehemet Baltadschi* i hans ställe nämnd till storvisir. Denne var född i Italien, hade som helt ung kommit till Turkiet, antagit Muhameds lära och blifvit anstäld i seraljen först såsom vedbärare och sedermera i andra sysslor, hvarunder han lyckats tillvinna sig sultans ynnest så väl som enke-sultaninnans, hvars välvilja för konung Carl nu äfven förmådde den nye visiren att verka i samma riktning. Då tillika svenske sekreteraren Josias Cederhielm under sin vistelse såsom fånge i Moskwa lyckats muta en i ryska kansliet anställd tjensteman att lemna honom afskrift af en uppsats innehållande czarens planer mot Turkiet, hvilken öfver Stockholm och Wien kommit Carl till handa och af honom blifvit öfversatt på turkiska, skickad till sultan, förklarade denne, under förtrytelsen öfver dessa planer, krig mot czaren den 20 November 1710.

Det rysk-turkiska kriget 1711, 1712.

Sultans rustningar till det nu förklarade kriget voro ganska omfattande. En här af 100,000 man fotfolk och 120,000 ryttare skulle öfver Dniester rycka in i södra Ryssland, medan 200,000 tatarer skulle från Krim der inbryta och en turkisk flotta af 360 krigsfartyg med 35,000 man om bord afsegla öfver Svarta hafvet för att angripa Asow. Sultans till czaren framstälda fordringar vittna ock huru säker han ansåg sig vara om segern. De voro, att czaren skulle till Turkiet återlemna Asow, sådant det vid krigsförklaringen befans, och låta nedrifva alla der i trakten uppförda ryska fästningar; utrymma Polen, erkänna Stanislaus för dess konung och, om så behöfdes, tvinga August till ett sådant erkännande; återgifva kosackerne deras oberoende; nedrifva Petersburg samt åt Sverige återlemna alla länder han eröfrat, äfvensom alla tagna fångar och segertecken.

På sådana fordringar kunde czaren naturligtvis ej ingå, synnerligast som äfven han nu hade ganska stora stridskrafter till sitt förfogande. Ryska hären beräknades uppgå till 200,000 man, hvilka af czaren ansågos vara i krigsduglighet turkarne öfverlägsna. Från August väntades polska och sachsiska hjelptrupper, och dessutom hade de turkiske lydfurstarne Demetrius Kantemir i Moldau och Konstantin Brankowan i Wallachiet ingått med czaren hemliga förbindelser samt åtagit sig att mot sin länsherre sultan upphetsa servier, albaneser, greker och andra under turkiska väldet lydande kristna folk, hvilka skulle sluta sig till czaren såsom sin trosförvandt och befriare. Czarens öfvermod var också icke mindre än sultans. Man hörde honom säga, att han nu skulle intaga Konstantinopel och göra det till sin hufvudstad, men i stället skicka sultan fången upp till Petersburg o. s. v.

Fiendtligheterna begynte i Februari 1711, då 20,000 tatariske ryttare under tatar-khans äldste son Mohamed Geray, 4,000 polackar under Potocki och 12,000 kosacker under den nye hetmannen Orlich, åtföljda af omkring 30 svenska officerare, inbröto i polska Ukrajne. Afsigten var, att ur Polen bortjaga ryssarne och deras skyddsling August samt åt den landsflyktige Stanislaus återgifva Polens tron, och man hoppades att genom Potocki och hans vänner inom Polen förmå större delen af polska adeln att öfvergå till Stanislai parti, när man ej längre hade att frukta ryssarne. Carl XII hade ock i slutet af Januari utfärdat till polska folket en kungörelse, med uppmaning att icke längre underkasta sig Augusts orättvisa välde samt att resa sig mot czarens af honom understödda sträfvanden att rycka till sig en del af Polen. Vid denna tid skall ock ett förslag verkligen varit å bane till en delning af Polen, så att czaren skulle fått de östra landskapen, det nya konungariket Preussen de norra, samt August det öfriga såsom ärftligt konungarike.

De i tåget inåt Polen deltagande svenskarne och polackarne voro emellertid alltför få att kunna motverka tatarernes och kosackernes plundringslystnad, så att alltsammans stannade vid polska Ukrajnes förödelse, hvilken träffade dervarande polackar långt svårare än de ryssar, som derifrån skulle förjagas. Sedan tatarerne plundrat så mycket de förmådde och öfvade ryska trupper började mot dem uppträda, vände de om till sitt hemland, och det med så stora förhoppningar började företaget hade ingen annan påföljd än att ytterligare reta polackarne mot svenskarne och deras skyddsling Stanislaus.

Först längre fram på våren begynte det egentliga fälttåget mellan den turkiska och den ryska hufvudstyrkan. Czar Peter drog genom Polen mot Moldau och gick vid Saroka, nordvest om Bender, öfver Dniestern, hvarigenom han hotade att för konung Carl afstänga all gemenskap med så väl Polen som Turkiet. Storvisiren inbjöd då konungen till ett besök vid hären, så väl för större säkerhets skull som för att taga den i ögonsigte; men Carl XII fann det icke för sig passande att infinna sig hos storvisiren såsom hans gäst, då visiren endast var

sultans undersåte. Hade Carls stolthet ej hindrat honom från detta steg, skulle utgången sannolikt blifvit helt annan än den blef.

En plan för fälttågets förande blef emellertid af konung Carl meddelad den turkiske öfverbefälhafvaren, enligt hvad konungen sjelf berättat i ett ännu i riksarkivet befintligt bref till Maurits Wellingk af den 27 Juli 1711. »Då storvisiren», heter det i detta bref, »för liten tid sedan lät oss förnimma, huruledes krigsoperationerna uti den blifvande campagnen med bästa nytta måtte mot fienden företagas, läto vi honom förstå vår mening vara, att han sjelf med hela infanteriet och en del af kavalleriet borde gå genaste vägen ifrån Donau till Dniester-strömmen och så vidare, och låta den öfriga delen af kavalleriet tillika med tatarerne observera fienden, som oundvikligen skulle på det sättet, då han såge största delen af turkiska makten gå direkte inåt ryska gränsen och der något vigtigt företaga, nödsakas gå tillbaka hän utur Moldavien, då saphierne och tatarerne, som voro omkring honom, kunde afskära honom alla lifsmedel, uti bakresan hänga honom uti hälarne och tillfoga honom obotlig skada, som ock vid passen och andra beqvämliga orter så instänga honom, att icke en man skolat komma undan. Eller om sådant alls intet skulle af särdeles tillfälle blifva verkstäldt, att den öfriga stora turkiska krigsmakten, som borde vara i förväg för honom förut avancerad, kunnat vända sig emot honom och afskära och innesluta honom på alla sidor.»

Hade dessa råd blifvit följda, så skulle czaren genom turkarnes rörelser blifvit bragt i samma ställning, hvari han nu råkade genom egen oförsigtighet. Han stälde nemligen, efter Dniesters öfvergång, sitt tåg mot Pruthströmmen, för att sedermera öfver Donau och Balkanbergen gå direkte till Konstantinopel. Det visade sig likväl snart, att stora svårigheter mötte det djerfva tåget. Under vägen mellan Dniester och Pruth ledo de ryska trupperna af hunger och törst i sådan grad, att sjukdomar utbröto och flere tusen tillsatte lifvet. Demetrius Kantemir, på hvars bistånd czaren väsentligt litat, öfvergafs af sina moldauer, likasom två år förut Mazeppa af sina kosacker, och måste med ringa följe fly till ryska lägret, likasom Mazeppa flytt till det svenska. Hospodaren i Walachiet vågade vid visirens annalkande icke förklara sig för czaren, och walacherne visade sig lika ovillige härtill som förut moldauerne. Deremot kom tatar-khan med stora skaror af tatarer till turkarnes bistånd och hotade den ryska hären från öster, medan turkiska hufvudstyrkan, enligt det råd Poniatowski, som åtföljde turkiska hären, gifvit visiren, gått öfver Donau och från söder var i antågande mot ryska lägret. Genom de turkiska och tatariska härarnes förenade rörelser blefvo de ryska trupperne slutligen så hopträngda, att de icke kunde komma längre, utan nödgades slå läger vid en böjning af Pruth-floden, der de, på ena sidan, vester om floden hade turkiska hufvudstyrkan, i norr ett träsk och der bakom tatar-khan med hela dennes här, samt på östra sidan Potocki med några tusen polac-

kar och 20,000 tatarer, hvilka hindrade ryssarne att öfvergå floden och från den högre stranden läto sina kanoner spela in i ryska lägret.

Czarens läge var nu förtvifladt. Att våga en strid mot den oerhörda fiendtliga öfvermakten lemnade intet hopp om seger. Fienden behöfde endast hålla sig stilla, och hela ryska hären skulle inom få dagar för hunger nödgas gifva sig fången. För czaren återstod ingen annan utväg än att söka smyga sig bort, såsom vid Narwa, hvilket han dock fann allt för skamligt, eller att våga en förtviflad strid och derunder i spetsen för sitt bästa rytteri söka bryta sig igenom fienden och skynda undan inåt Ryssland. Det var dock allt för sannolikt, att äfven detta försök skulle misslyckas, och czaren skref derföre till ryska senaten, huru den borde förhålla sig, i händelse han blef skjuten eller fången. I förra fallet skulle de genast till hans efterträdare välja »den värdigaste»; i det senare icke lyda de befallningar han såsom fånge till dem utfärdade, äfven om de voro skrifna med hans egen hand. Sedan han skrifvit detta bref, stängde han sig inne i sitt tält, dit han förbjöd att insläppa någon, hvilken det än måtte vara, samt öfverlemnade sig åt den dystraste förtviflan.

Under tiden sammanträdde de ryske generalerne, jemte vice kanslern Schaffirow, till en öfverläggning om hvad som borde och kunde göras. Äfven czarinnan Katarina var der närvarande, och då Schaffirow föreslog, att man medelst rika gåfvor borde söka af storvisiren utverka en vapenhvila, understödde hon ifrigt detta förslag samt åtog sig att söka förmå czaren dertill lemna sitt samtycke. Hon var ock den enda, som vågade i trots af förbudet infinna sig i hans tält och framstälde der på det mest bevekande sätt det gjorda förslaget. Czaren insåg ock lätt, att det var det klokaste, som för tillfället kunde försökas. Katarina lemnade alla sina egna smycken och samlade så många hon kunde i lägret öfverkomma, hvarjemte fältkassan äfven anlitades, så att en vängåfva af öfver 200,000 rubels värde på detta sätt sammanbragtes, med hvilka Schaffirow, jemte generalmajor Scheremetieff, en broder till fältmarskalken, och Ostermann, som sedermera gjorde sig känd såsom en af de skickligaste bland de ryska diplomaterne, begaf sig till storvisiren, medförande från fältmarskalken en skrifvelse, i hvilken gafs tillkänna, att czaren vore villig återupptaga fredsunderhandlingarna och dervid taga till grund de förut från sultans sida gjorda anbud.

Gåfvan mottogs villigt, men storvisiren tycktes i början tveka att ingå på vidare förhandlingar. Då emellertid i detsamma några regementen utryckte från ryska lägret, antydande, att de voro färdiga att kämpa till det yttersta, blef han genast medgörligare och förklarade sig beredd att mottaga den ryska beskickningen, hvilken infann sig hos honom ännu samma afton. Förgäfves gjorde Poniatowski allt för att afbryta den började underhandlingen. Han förestälde storvisiren på det enträgnaste, att han, såsom förhållandet nu var, kunde skicka czaren fången till Konstantinopel och tvinga hela hans här att sträcka

gevär. Då detta icke verkade, sökte Poniatowski uppvigla janitscharerne, bland hvilka han utdelade några tusen dukater och hvilka han, genom de mest lockande förespeglingar om de millioner de kunde taga i det ryska lägret, sökte elda till strid; men de togo penningarna och rörde sig ej ur stället. Äfven storvisiren visade en förvånande medgörlighet och gaf till och med efter i några punkter, på hvilka de ryska sändebuden ej ville ingå, såsom utlemnandet af ryska artilleriet, hvilket ryssarne fingo behålla. På detta sätt blef redan följande dagen den 10 Juli (21 Juli nya stilen) 1711 fred afslutad mellan Turkiet och Ryssland, under vilkor att Asow skulle, i det skick, hvari det befans, då det intogs af ryssarne, med dervarande artilleri och dithörande område, återlemnas till sultan; att de af ryssarne i trakten deromkring uppförda fästningar skulle raseras och aldrig åter få uppföras, samt dervarande artilleri och ammunition till turkarne utlemnas; att czaren för framtiden skulle afstå från all inblandning i de under Polen och under tatar-khan lydande kosackers angelägenheter; att czaren icke medgafs vidare hafva något sändebud eller någon resident i Konstantinopel, der endast ryska köpmän fingo uppehålla sig för utöfvande af sitt näringsfång; att alla turkiska fångar skulle återlemnas; att från Rysslands sida intet hinder skulle möta för konungens af Sverige hemresa, samt att ingen skada derefter skulle tillfogas af den ena makten mot den andras undersåtar. Så snart sultan blifvit ombedd att förlåta czaren hans olämpliga uppförande [1]), czaren meddelat sin bekräftelse på detta fördrag, samt hans kansler och förste statssekreterare, baron Peter Schaffirow, jemte fältmarskalken Scheremetieffs son Michael, blifvit lemnade såsom gisslan för fördragets samvetsgranna fullgörande, skulle czaren tillåtas återvända till sina stater, och så snart czaren fullgjort fördragets vilkor, skulle den af honom lemnade gisslan frigifvas.

Så förödmjukande än detta fördrag för honom var, tvekade dock czaren intet ögonblick att antaga detsamma, emedan det räddade honom och hans här från undergång. Genast på morgonen dagen derefter uppbröto alla hans trupper med klingande spel och flygande fanor, likasom från en seger, åtföljda af 3,000 turkiska ryttare såsom skyddsvakt mot tatarerne, hvilka, bedragne på det rika byte, hvarom de gjort sig så säkra, voro högeligen missnöjda med den ingångna freden och nu fingo åtnöja sig med några vagnar, hvilka i brist på dragare blifvit af ryssarne qvarlemnade. [2])

Den aftågande härens eftertrupper voro ännu synliga, då konung Carl, genom ett ilbud från Poniatowski underrättad om ryska härens förtviflade belägenhet, infann sig i turkiska lägret, öfvertygad att finna czaren och hela hans här fångna. I stället såg han dem nu genom

---

[1]) »Aussitôt que le Sultan aura été supplié de pardonner la conduite irregulière du czar», heter det i fördragets fransyska text.

[2]) Jfr *Herrmann*, Geschichte des russischen Staates. IV: 269. — *Zinkeisen*, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. Gotha 1857. V: 422—426.

visirens nesliga beteende undgå den hotande faran och fann tillika ingenting betingadt till hans egen eller hans rikes förmån, utom ett föga pålitligt löfte af czaren att icke hindra hans hemresa. Att han blef djupt gripen af underrättelsen om den ingångna freden, hvarigenom ändamålet med hans qvardröjande i Turkiet förfelades, är nog säkert; men han förlorade dock ej sin vanliga sjelfbeherskning, utan åtnöjde sig att allvarligt förehålla visiren, huru han slutat fred utan att bevaka konungens angelägenheter, hvilket dock både sultan och visiren lofvat. Denne invände, att han åt sitt land vunnit så mycket, att han vore dermed nöjd. »Men», inföll konungen, »du hade kunnat vinna mycket mer, ty du egde czaren och hela hans här i ditt våld», hvartill visiren genmälde: »Det är emot Muhameds lag att neka fred åt en bönfallande fiende, och om jag tagit czaren till fånga, hvem skulle då hafva styrt hans land?» Konungen menade, att det ännu vore tid att godtgöra det begångna felet. »Lemna mig blott fria händer», sade han, »jag skall för alltsammans ansvara hos sultan, och du skall icke behöfva släppa till en enda man, ty jag vet ganska väl hvar jag skall finna dem, som följa mig». Han synes ha räknat på tatarerne och Potockis polackar, men visiren var obeveklig och afbröt samtalet, under förevändning att rådgöra med tatar-khan, till hvars tält äfven konungen begaf sig; men äfven här voro hans bemödanden fåfänga, och följande morgon återvände han till Bender.

Han hade nu varit så nära att få sina djerfvaste planer förverkligade, att se czaren i turkisk fångenskap och Rysslands välde krossadt samt sig sjelf få återvända i triumf till sitt rike, och allt detta förfelades genom ett förfarande af den turkiske storvisiren, så skamligt att det af en Carl XII omöjligen kunnat förutses. Han förlorade dock ej modet, utan beslöt arbeta på ett nytt fredsbrott mellan Turkiet och Ryssland, hvartill han, med kännedom om czar Peters opålitlighet i fullgörandet af åtagna förbindelser, var öfvertygad att denne snart nog skulle gifva anledning. För att kunna åstadkomma detta fredsbrott, måste konungen likväl ytterligare stanna i Turkiet och satte sig derföre hårdnackadt emot alla de försök till hans aflägsnande, som gjordes af storvisiren, hvilken, fruktande konungens inflytande inom seraljen, gjorde allt för att söka förmå honom att resa hem.

Genast efter fredsslutet hade visiren till Polen och Österrike affärdat underhandlare att der utverka samma löfte om fri genomresa för svenske konungen, som czaren gifvit i fredsfördraget. Härom underrättade han konungen och tillika att 6,000 turkar och tatarer voro i beredskap, för att åtfölja honom och betrygga hans hemfärd; men konungen svarade, att en sådan betäckning vore alldeles otillräcklig, då man hvarken kunde lita på czarens eller Augusts löften, utan han behöfde minst 6,000 spahis och 30,000 tatarer samt dessutom ett lån af 600,000 rdr, för att betala sina skulder och för nödiga utgifter till hemresan. Härom tvistades sedermera en längre tid. Visiren hotade att låta föra konungen med våld utom turkiska rikets område, men

häraf lät Carl ej skrämma sig, utan förklarade, att han skulle låta skjuta den förste turk, som vågade något sådant försök, och att han sjelf ämnade hellre låta döda sig med vapen i hand än underkasta sig något tvång. Man visste väl, att han nog var i stånd att hålla ord, och till en sådan ytterlighet ville man ej låta det komma.

Det dröjde också icke särdeles länge, innan czar Peter gaf turkiska regeringen nya anledningar till missbelåtenhet. Knappt hade han kommit i säkerhet förr än han begynte under hvarjehanda svepskäl söka undandraga sig de ingångna fredsvilkoren, i synnerhet de, som inneburo återlemnandet af Asow och utrymmandet af Polen. Sultan, som i början varit mycket nöjd med freden och således äfven med visiren, började härefter villigare lyssna till det svenska ryssfiendtliga partiet och till visirens ovänner, som påstodo, att han af egennytta beviljat czaren långt förmånligare vilkor, än som kunnat betingas, samt icke af honom fordrat tillräcklig säkerhet för fredsvilkorens uppfyllande. Poniatowsky lyckades ,ock låta komma sultan tillhanda en uppsats, hvari han noga redogjorde för tilldragelserna vid Pruth och visade huru visiren haft czaren och hans här helt och hållet i sitt våld, men dock försummat detta tillfälle att för alltid göra honom oskadlig för turkiska väldet. Äfven tatar-khan slöt sig till det ryskfiendtliga partiet, då czaren uppsköt Asows utrymmande, och så blef i November 1711 Mehemet Baltadschi afsatt från storvisirs-embetet och fick till sin efterträdare paschan *Jussuf*, hvarefter krigspartiet, i spetsen för hvilket nu stod så väl sultan sjelf som hans storvisir, åter fick öfverhanden. De båda ryska herrar, hvilka blifvit lemnade såsom gisslan för fredsfördragets fullgörande, skickades från Adrianopel till turkiska statsfängelset i Konstantinopel De sju tornen, der äfven det ryska sändebudet Tolstoy å nyo, likasom efter förra fredsbrottet, fick sin ofrivilliga bostad, och i December 1711 blef krig af sultan åter förklaradt mot czaren, för dennes uraktlåtenhet att fullgöra de i fredsfördraget utfästa vilkor. Sultan förklarade att han denna gång ville sjelf träda i spetsen för sin segerrika här, hvilken skulle blifva långt talrikare än föregående året och bringas ända till 400,000 man.

Stort jubel uppstod häröfver i Bender, men det blef icke särdeles långvarigt. Knappt var nemligen kriget förklaradt, innan en omkastning åter inträffade i den förut så krigiska sinnesstämningen inom Turkiet. Ryska penningar visade sig åter verksamma, visiren blef i hast fredsvän, janitscharernes befälhafvare likaledes, och engelske ministern i Konstantinopel, Robert Sutton, så väl som den holländske, Jakob Colyer, uppträdde såsom ifrige fredsmedlare, medan franska sändebudet Desallines förenade sina bemödanden med Poniatowskis och med svenske ministern Thomas Funcks att underhålla den krigiska sinnesstämningen. Storvisiren visade sig under dessa förhandlingar såsom konung Carls afgjorde motståndare och klagade att detta »jernhufvud» redan kostat turkiska regeringen 3 millioner gyllen, utan att göra densamma ringaste nytta. Sultan visade sig dock fortfarande krigiskt sinnad, till

dess säker underrättelse ingick, att Asow verkligen blifvit utrymdt och Taganrok, ett af de ryska fästena, nedrifvet, hvarefter åsigterna inom det turkiska stora rådet (diwan) åter blefvo mera fredliga. Underhandlingar under engelsk och holländsk bemedling begynte mellan sultans och czarens ombud, och så bekräftades Pruthfreden genom ett nytt fördrag af den 15 April 1712, hvari stadgades, att czaren skulle inom 30 dagar och för de aflägsnare orterna inom tre månader från detta fördrags undertecknande draga alla sina trupper ur Polen. Blott i händelse konungen af Sverige med väpnad hand der inryckte, för att angripa czarens länder, vore det den senare medgifvet att anfalla honom i Polen, utan att sådant skulle betraktas såsom fredsbrott med Turkiet. Sultan förbehöll sig att bestämma den väg konungen af Sverige skulle taga, för att återvända till sitt rike, och tiden derför. Skedde det genom Ryssland, så ville sultan tillse, att ingen skada derigenom tillfogades czarens undersåtar, hvaremot man, å andra sidan, förväntade, att intet ondt vederfors svenskarne och de dem åtföljande turkarne. Kiew och Ukrajne öster om Dniepern skulle förblifva czarens tillhörighet, men landet vester om denna flod tillerkännas kosackerne, hvilka lika litet som tatarerne å Krim och sultans öfriga undersåtar skulle få af ryssarne oroas, hvaremot sultanen förband sig att hålla tatarerne och kosackerne i stillhet. Mellan Asow och Tscherkask skulle vid ryska gränsen ingen ny fästning få anläggas. Asows artilleri skulle fullständigt utlemnas eller dess värde af czaren med penningar ersättas. Den nu ingångna freden skulle gälla för 25 år, men kunde dessförinnan förlängas.

Åter hade sålunda för Carl XII och hans svenskar en förhoppning försvunnit, och från turkiska regeringens sida yrkade man nu ifrigare än förut på hans hemresa. Under betygande af sin tacksamhet till sultan, svarade konungen sig vara färdig till hemresan; men dertill behöfdes 200 vagnar, 400 eller 500 hästar och 1,200 pungar (omkring 600,000 rdr), jemte en stark betäckning. Sultan tycktes ock vara färdig att bevilja dessa fordringar; men nu mötte hinder både från Österrike och konung August i Polen för Carls hemresa genom detta land, der man fruktade att hans ankomst skulle föranleda nya förvecklingar. Både August och czaren ville dessutom helst hafva honom qvar i Bender, sedan de nu voro öfvertygade, att han ej skulle kunna förmå turkiska regeringen till något nytt krig mot Ryssland. Konungen åter ville ej taga någon annan väg hemåt än genom Polen, och under tvisterna härom fördröjdes ytterligare den tilltänkta hemresan.

Under tiden hade den i sista fredsfördraget utsatta termin förgått, utan att czaren dragit sina trupper ur Polen. Han hade för denna underlåtenhet fått en förevändning deri, att en skara polackar, tatarer och kosacker vid ryktet om det å nyo utbrutna kriget mot Ryssland samlat sig i trakten kring Bender, för att åtfölja konung Carl på det då tillämnade tåget inåt Polen. När fred sedermera afslöts, fick denna

skara från sultan befallning att lemna Moldau, och konungen beslöt då skicka hela svärmen inåt Polen, för att försöka hvad dermed kunde uträttas till Stanislai fördel. I Maj 1712 drog denna blandade skara, till ett antal af ungefär 5,000 man, under polske starosten i Rawa Grudzinski, inåt Polen, och genom lysande förespeglingar af hvarjehanda slag, så väl som genom det inom Polen rådande missnöjet med August och hans ryska bundsförvandt, lyckades Grudzinski snart få betydande tillopp, så att han slutligen hade 15,000 man under sitt befäl, med hvilka han framträngde ända till trakten mellan Posen och Thorn, i afsigt att förena sig med en svensk här, som under Stenbocks befäl väntades till Pomern; men då med denna härs uppträdande dröjde, blef Grudzinski mot slutet af Juni omringad af ryska och polska trupper samt hans här så skingrad, att han sjelf endast med några hundra man kom undan öfver gränsen till Schlesien.

Detta Grudzinskis infall i Polen begagnade czaren såsom anledning att låta sina trupper der qvarstanna, hvilket åter konung Carl skyndade att hos sultan framställa såsom ett nytt bevis på czarens opålitlighet. Sultan frågade sin visir och ryska sändebuden om förhållandet, och de försäkrade att ryska trupperna redan aftågat eller voro färdiga att aftåga från Polen. Carls anhängare försäkrade motsatsen och, för att skaffa sig visshet, sände sultan en af sina förtrogne till Polen att på stället taga reda på sanna förhållandet. Denne fann ryssarne ännu öfverallt qvar i landet och berättade det för sultan, hvilken nu blef högeligen förtörnad, sammankallade en stor diwan, skickade icke blott de ryske underhandlarne, utan denna gången äfven Augusts polska sändebud i Sju tornen, afsatte Jussuf och utnämnde paschan *Sulejman* i hans ställe till storvisir samt förklarade den 20 November 1712 ännu en gång krig mot Ryssland. De särskilda turkiske pascharne anbefaltes att med sina trupper tidigt på våren infinna sig å slätten vid Adrianopel, och sultan förklarade, att han sjelf ville föra hären i fält.

I samma mån sinnesstämningen åter blef mera krigisk mot Ryssland, visade sig äfven välviljan större mot konung Carl. Man talade nu om att lemna honom en skyddsvakt af 6,000 turkar och 50 till 60,000 tatarer; de 1,200 pungarne skulle blifva honom tillsända, och dessutom skulle man icke erkänna någon annan än Stanislaus för konung i Polen, samt icke betrakta såsom polska republikens sändebud någon annan, än de som befunno sig hos konungen i Bender. Men genom dessa medgifvanden hoppades man ock nu ändtligen förmå konungen att afresa. Paschan i Bender och tatar-khan fingo uppdrag att hos konungen söka utverka nödiga förberedelsers vidtagande för att vid först infallande frost kunna företaga hemresan, och för att gifva så mycket mera eftertryck åt deras föreställningar härom, tillstäldes dem de af konungen begärda 1,200 pungarne.

Så slutade för Carl XII året 1712.

Carl XII i Turkiet 1713, 1714.

Tre och ett halft år hade Carl XII nu tillbragt i Turkiet, under hvilken tid turkiska regeringen lemnat högst betydliga summor till underhåll så väl af hans hof som af de trupper, som samlades omkring honom. Han hade sålunda för denna regering blifvit en ganska kostsam gäst och var tillika en ganska besvärlig, emedan han genom inverkan af sin personlighet framkallade hos turkarne en krigisk sinnesstämning, som föranledde de ena krigsrustningarna efter de andra. För de högre turkiske embetsmännen var han dessutom en ganska farlig gäst, emedan de genom hans inflytande inom seraljen afsattes, när de afveko från den af honom fordrade riktningen. Hos dem i synnerhet var således önskan att med det snaraste blifva honom qvitt ganska liflig, och den nye storvisiren, ehuru han för sin utnämning hade att tacka den af Carl XII å nyo framkallade krigsförklaringen mot Ryssland, var icke mindre angelägen än sina företrädare att aflägsna den så kostsamme, så besvärlige och så farlige gästen.

Mot slutet af året 1712 trodde man sig så mycket säkrare lyckas häri, som sultan nu beviljade alla konungens fordringar; men vid denna tid hade konungen genom Poniatowski fått kännedom om en hemlig brefvexling mellan öfverbefälhafvaren för Augusts polska trupper, Sieniawski, och tatar-khan samt lyckats uppsnappa några skrifvelser till denne, hvaraf upptäcktes, att khanen och paschan i Bender, hvilka skulle föra befälet öfver konungens skyddsvakt under resan genom Polen, förbundit sig att låta denna skyddsvakt under tåget efter hand minskas, så att, när Sienawski anföll den återstående delen af den turkiska och tatariska styrkan, denna ej skulle kunna göra motstånd, utan komma i den polske fältherrens våld. Ryske fältmarskalken Scheremetieff skall äfven varit medveten om komplotten samt åtagit sig att hålla trupper i beredskap i trakten af Smolensk, för att understödja de polska, och khanen skall betingat sig en belöning af 150 pungar, motsvarande 75,000 rdr efter dåvarande och omkring 300,000 kr. efter nuvarande myntvärde. Denna upptäckt gjorde det emellertid för konungen omöjligt att förtro sig åt tatar-khans ledning, och han måste derföre utfinna några förevändningar för att afböja hemresan, hvilket likväl var så mycket svårare, som hans fordringar, såsom nyss nämndes, blifvit af sultan uppfylda.

Man har bestridt tillvaron af den gjorda upptäckten, emedan konungen icke för sultan och för Europa framlagt de bevis på komplotten, han öfverkommit, samt för sultan icke uppgifvit dessa bevis, utan behofvet af mera penningar och större betäckning, såsom skäl för sin fördröjda afresa; emedan de på stället varande konungens vänner Grothusen, Fabricius och De la Mottraye, hvilka alla lemnat uppgifter om tilldragelsen i Bender, aldrig åberopat tillvaron af en sådan sammansvärjning, utan alla tre ansett orsaken till konungens motsträfvighet

egentligen vara hans stolthet och lust för äfventyr, samt emedan det icke gerna varit möjligt, att alla på stället varande svenskar skulle hafva enträget bedt konungen anträda resan, om de afvetat eller ens misstänkt tillvaron af ett sådant förräderi. Dettas tillvaro bestyrkes likväl af så många särskilda sammanstämmande uppgifter, att de anförda inkasten icke kunna anses utgöra fullgiltiga bevis för motsatsen. Man får nemligen icke glömma, att upptäckten af det tillämnade förräderiet blifvit meddelad konungen ensam; att det i allmänhet icke var Carl XII:s sed att inviga sin omgifning i vigtiga hemligheter, hvarföre det är föga troligt, att någon bland de honom omgifvande personerna kände till denna, så mycket mera som dess bevarande var af synnerlig vigt; att då hvarje Carl XII:s steg var noga bevakadt af tatar-khan och paschan, skulle det för honom varit ytterst äfventyrligt att sända sultan någon underrättelse om den gjorda upptäckten, emedan högst sannolikt konungens budskap derom skulle blifvit uppfångadt af khanens och paschans utliggare; att om budskapet icke varit åtföljdt af fullgiltiga bevis, det utan tvifvel skulle lyckats för storvisiren och andra konungens fiender bland sultans omgifning att förklara alltsammans såsom ogrundadt förtal mot khanen och paschan, samt att, om åter skrifvelsen varit af giltiga bevis åtföljd, dessa antagligen skulle fallit i khanens eller paschans händer och blifvit tillintetgjorda. Att emellertid konungen sjelf var öfvertygad om förräderiets verklighet, vittnar hans svar till dem, som afstyrkte allt väpnadt motstånd med så ringa styrka mot turkarnes och tatarernes talrika skaror: »Jag vet väl, hvad jag gör, här är ingen annan utväg; *vi äro förrådde*». Enligt en uppgift i en moldauisk krönika skall ock Carl XII sedermera från Demotica lemnat sultan bevisen om både storvisirens, khanens och paschans förrädiska planer mot honom, hvarefter sultan afsatte storvisiren och khanen samt lät afrätta paschan i Bender (i Mars 1713).

Öfvertygad att han ej utan äfventyr för sin frihet, hvilken för honom var af långt högre värde än lifvet, kunde anförtro sig åt khanens och paschans ledning, samt inseende omöjligheten att för tillfället med någon säkerhet kunna underrätta sultan om verkliga förhållandet, beslöt konungen tills vidare stanna qvar, helst han tillika trodde sig kunna antaga, det han hos sultan och inom seraljen ännu hade tillräckligt inflytande, att man ej skulle vidtaga våldsamma åtgärder för hans aflägsnande.

Redan i November 1712 hade emellertid de af sultan skickade penningarna kommit till paschan i Bender, men med åliggande för denne att icke utbetala dem till konungen förr än i sjelfva afresans ögonblick. Genom hvarjehanda föreställningar förstod dock Grothusen att utverka paschans samtycke till deras utlemnande på förhand, hvartill ock det förhållande att paschan hos Grothusen hade en större fordran, hvilken han hoppades på detta sätt få betalad, icke så litet bidrog. Dock vågade paschan ej på eget bevåg handla mot sultans befallning, utan rådförde sig med tatar-khan, som äfven samtyckte, likväl

endast under vilkor, att konungen med allt sitt folk skulle afresa på den dag och timme, khanen bestämde, samt att konungen icke under resan genom Polen skulle tillställa eller deltaga i någon rörelse till fördel för Stanislaus. Grothusen lofvade allt hvad man begärde och fick derefter ut den från sultan sända summan; men en stor del deraf åtgick till betalande af konungens skulder och betydliga summor lemnades äfven de i Bender varande polackarne, för att stärka deras trohet mot Stanislaus, så att de erhållna penningarna voro i det närmaste slut, innan några anstalter för afresan vidtagits, hvarefter konungen helt enkelt skickade ett bud till sultan och begärde att för sin resa få ytterligare låna 1,000 pungar.

Paschan och khanen gjorde emellertid allt för att förmå konungen att ändtligen göra allvar med sin hemresa, synnerligast när frost inbröt i början af December och gjorde vägarne mera farbara; men nu förklarade konungen att det vore honom omöjligt anträda resan, innan allt blefve bättre ordnadt och han från Konstantinopel erhållit de penningar, han ytterligare begärt af sultan. Denna förklaring satte paschan i ytterlig bestörtning, emedan han insåg, att med detsamma sultan skulle få kunskap om de redan afsända penningarnas utlemnande mot hans befallning. Både paschan och tatar-khan skickade derföre genast hvar sitt ilbud till sultan, med ursäkter för sin olydnad och med klagomål öfver konungen.

Dessa ilbud, så väl som konungens senaste budskap, kommo till sultan i medlet af December och väckte hos honom stor förtrytelse. Konungens båda sändebud, Funck och Poniatowski, blefvo insatta i fängsligt förvar och en större rådsförsamling sammankallades, der sultan sjelf förde ordet samt, efter en framställning af de förhållanden, som inträdt mellan honom och den svenske konungen, begärde de närvarandes yttrande om det kunde vara stridande mot den gästfrihet, profeten ålagt sina trogne, att med våld tvinga konungen att lemna sultans område, derest han ej i godo kunde dertill förmås. Hela rådsförsamlingen svarade nej, och i följd af dess utlåtande affärdades ett svar till paschan och khanen, att man skulle först söka med godo öfvertala konungen, men, om detta ej hjelpte, skulle man indraga hans dagliga underhåll så väl som hans hedersvakt samt hindra all tillförsel till hans läger. Hjelpte icke heller detta, skulle våld användas samt konungen tagas och föras till Adrianopel. För att gifva ytterligare eftertryck åt denna befallning, åtföljdes den af ett tillägg, ställdt till konungen sjelf samt innefattande en anmodan från sultan, att »konungen måtte begagna den gynnande årstiden och frivilligt anträda hemresan, så framt han ej önskade se andra åtgärder vidtagna».

I slutet af December 1712 kom denna sultans skrifvelse till Bender, och den 2 Januari 1713 höllo paschan och tatar-khan en rådplägning, efter hvilken paschan red ut till konungen och meddelade honom den erhållna skrifvelsen. Konungen förklarade sig gerna vilja resa, men omöjligen kunna bestämma tiden, innan han bättre rustat

sig, hunnit uppköpa hästar och bekommit de från sultan ytterligare begärda 1,000 pungar. Paschan betraktade detta endast såsom undflykter och bad konungen, att han nu måtte bestämma dagen för sin afresa; men konungen sade, att det var honom omöjligt. Då åberopade paschan sultans bref och frågade, om konungen ville i godo begifva sig från Turkiet eller blifva dertill tvingad, hvartill konungen svarade: »Detta kommer icke från sultan, som är min vän, och dina tillsägelser aktar jag icke; men om du är en trogen undersåte, så lyd din herres befallning, i fall du har någon sådan. Jag är ännu icke färdig att resa och fruktar icke edra hotelser. Blir jag angripen, så skall jag försvara mig, och med detta besked kan du gå din väg», hvarpå han vände paschan ryggen.

Paschan skyndade ut, kastade sig på hästen och red i sporrsträck derifrån. Under vägen mötte han Fabricius och ropade till honom, att allt vore förloradt och att man »snart här skulle få se en vacker lek». Fabricius red till lägret, der han fann svenskarne i oro och bestörtning, utom konungen, som, utan att visa minsta tecken till bekymmer, tillbragte återstoden af dagen med sina vanliga sysselsättningar.

Emellertid höllo paschan och tatar-khan en rådplägning med hvarandra, hvarefter paschan följande dagen indrog det vanliga underhållet till konungen och hans folk samt äfven janitschar-vakten, i hvars ställe konungen lät sina egna soldater göra vakt och började tillika anlägga ett slags förskansningar kring den förnämsta delen af sitt läger.

När Dniestern under hösten 1711 stigit öfver sina bräddar och gjort det först invid floden uppförda svenska lägret obeboeligt, hade konungen flyttat detta några hundra alnar högre upp vid byn Warnitza, der han låtit åt sig uppföra ett stenhus med 1 1/2 alns tjocka murar, hvilka i nödfall kunde tjena som fästningsmurar. På något afstånd derifrån voro uppförda särskilda byggnader för kansliet, köket, silfverkammaren m. m. Rundt omkring konungen hade hans förnämsta herrar låtit åt sig bygga mindre hus, hvarjemte drabanter och andra svenska krigare voro inhysta i en mängd hyddor. Längre bort bodde polackar, walacker och zaporoger. Det hela, med ordentliga gator, utgjorde en liten stad och kallades också Carlopolis (Carls stad). Det inre af denna stad blef nu förskansadt medelst hopsamlade vagnar, kärror, tunnor, bänkar, sängar m. m., hvilkas mellanrum fyldes med hästspillning. Sjelfva kungshuset spärrades med pålverk, och inom de uppförda förskansningarna samlade konungen sina svenskar, för att visa det vara hans fulla allvar att försvara sig, om han blefve anfallen.

Han ville emellertid äfven visa, att han icke hyste någon fruktan för paschans hotelser, och red derföre den 4 Januari in i Bender, der han uppehöll sig en god stund, utan att något försök gjordes att beröfva honom friheten. Paschan åtnöjde sig att förbjuda folket i trakten all tillförsel till konungens läger, samt bad dessutom Fabricius och engelska sändebudet Jefferies ännu en gång söka öfvertala konungen

att gifva efter, hvilket de visserligen försökte, men utan framgång. De meddelade utgången af sitt försök åt khanen och paschan, hvilka visade sig både harmsne och förlägne. Den 7 Januari gjorde dock Fabrircius ännu ett försök att bringa konungen på andra tankar. Han fann honom sysselsatt med sina nya förskansningar och bad honom på det bevekligaste »för sin kungliga värdighets skull icke drifva saken till någon obehaglig ytterlighet»; men konungen svarade: »Sultanens befallning att bruka våld är antingen diktad eller medelst osanningar framkallad, och i senare fallet skall jag nog skaffa ändring deri.» Fabricius kom då öfverens med Müllern om att man hos konungen skulle anmäla, det turkarne sjelfve anhöllo om en förlikning, hvarigenom man hoppades lättare förmå honom till en underhandling. Tatar-khan och paschan gingo gerna in på försöket och lofvade skicka två ombud, hvilket Müllern meddelade konungen, som då äfven tillät, att underhandlingar finge öppnas den 9 Januari mellan de turkiska ombuden å ena samt Müllern och Grothusen å andra sidan. Äfven dessa underhandlingar ledde dock ej till någon påföljd, ty konungen stod fast vid sin förklaring, att han ej kunde resa förr, än han fått mera penningar antingen från sultan eller Sverige. Slutet blef, att khanen och paschan sände hvar sitt ilbud till sultan, med underrättelse om konungens motsträfvighet och med förfrågan om de skulle tvinga honom till afresa, äfven med fara för hans lif. Konungen skref likaledes till sultan, och i afvaktan af svaret å dessa skrifvelser hvilade underhandlingarna ända till mot slutet af Januari.

Paschan och tatar-khan hade hoppats att under tiden kunna böja konungens envishet genom att uthungra honom och hans folk medelst förbudet å all tillförsel till svenska lägret; men genom betalning högt öfver värdet och genom vängåfvor åt janitschar-vakten kom snart en smyghandel i gång. När någon fora med lifsmedel nalkades, underrättade janitscharerne i hemlighet konungens folk derom. Då utryckte 40 eller 50 beväpnade svenskar, janitscharerne låtsade göra motstånd, men veko undan, så snart svenskarne lyfte gevären eller pistolerna, och på detta sätt försågs i en hast svenska lägret med lifsmedel för flera veckor.

När ilbuden från Bender anländt till sultan, höll denne åter en stor rådsförsamling, hvarvid det förra beslutet stadfästades, att khanen och paschan skulle med våld bortföra svenske konungen, så framt denne ej ville resa med godo; att, om han blefve tagen till fånga, skulle han föras till Salonichi eller någon annan stad, hvarom sultan skulle lemna föreskrift, samt att, i händelse han under striden förlorade lifvet, sådant icke skulle läggas någon muselman till last, utan anses såsom straff för hans motstånd och otacksamhet.

Med detta budskap återsändes khanens och paschans ilbud, och tillika skickades ett särskildt sändebud, med egenhändigt bref från sultan till konungen, som deri uppmanades att genast efter brefvets ankomst resa hem till Sverige igen, på sätt khanen och paschan föreskrefvo. »I annan händelse skulle han utsätta sig för mycket obehag.»

Buden till khanen och paschan anlände den 29 Januari på aftonen och sändebudet till konungen den 31 Januari på morgonen. Fabricius gjorde nu nya försök att förmå konungen till eftergift, men fann honom lika obeveklig, då Fabricuis slutligen utbrast: »Nå väl, efter ers maj:t icke vill rätta sig efter hvad gudsfruktan, sundt förnuft och egen ära fordra, så har jag här ingenting mer att göra, utan rider min väg». Carl svarade helt mildt: »Käre Fabricius, nu är det icke tid att förargas eller träta på hvarandra», hvarefter Fabricius bad om ursäkt för sina häftiga ord, då konungen vänligt räckte honom handen, sägande sig vara öfvertygad om hans välmening, men sitt beslut kunde han icke ändra.

Janitscharerne, som alltid hyst en synnerlig vördnad för hjeltekonungen och äfven under hans vistande i Bender sett så många prof af hans stolta, oförfärade sinne, likasom de äfven rönt ganska många bevis på hans frikostighet, sände till lägret några ombud, som lofvade, att, i fall konungen ville anförtro sig åt dem, skulle intet ondt honom vederfaras. Detta ville de bekräfta genom ordentligt undertecknade försäkringar och till yttermera säkerhet utlemna khanens båda söner såsom gisslan. Förslaget tillstäldes sekreteraren Gustaf Celsing, hvilken vid dess framlemnande till konungen anmärkte att saken väl förtjente tagas i öfvervägande. Konungen svarade tvärt: »Resonnera icke!» och svängde derpå hästen om, vändande Celsing ryggen; men han ångrade sig genast, red åter till Celsing och sade vänligt: »Ni får icke vänja er vid att resonnera öfver det, som eder uppdrages, utan helt enkelt verkställa det. Gå nu tillbaka till janitscharerne och säg att jag tackar dem för deras välvilja, men kan icke i densamma finna den säkerhet jag åstundar.»

Wisniowiecki, Potocki och åtskillige andre polacker af högre stånd, som dittills stannat hos konung Carl, gjorde honom nu de bevekligaste föreställningar att vika för nödvändigheten, och då de ej lyckades öfvertala honom, redo de öfver till turkiska lägret. Äfven flere af konungens högre embetsmän, så väl som de hos honom varande prester, besvuro honom att icke utsätta sig sjelf och dem, som troget följt honom, för turkisk och tatarisk fångenskap. Han svarade dem: »Jag vet väl hvad jag gör. Här finnes ingen annan utväg, ty vi äro förrådde. Det bästa är att försvara sig som tappert folk. Men, tron mig, det är icke farligt. Deras skjutande har ingenting att betyda. De vilja blott genom skrämsel få oss i sitt våld; men dertill måste de dundra på än kraftigare, och det skall ändå icke lyckas dem.» Enligt en uppgift skall också konungen nu hafva framvisat de bref, som intygade khanens förrädiska stämplingar, efter hvilka brefs läsning alla skola funnit ingen annan utväg återstå än att fäkta in i döden.

Konungen hade emellertid fortsatt sina försvarsanstalter, och då de svenske soldaterne icke voro tillräckliga att besätta de särskilda punkterna, befalte konungen, att allt hans folk, af hvad stånd eller ålder

som helst, skulle deltaga i försvaret, en hvar på sin anvista plats. Så skulle kanslihuset försvaras af hofkanslern Müllern med skrifvare och vaktmästare, kungshuset af hofmarskalken Düben, med kammartjenare, kockar och kockspojkar, statssekreteraren Feifs hus af denne, med underlydande, hvilka nyskapade krigare fingo gevär åt sig utdelade och öfvades i deras handterande. Carl XII var likväl sjelf alltför erfaren krigare, för att icke veta att på sådana försvarare föga var att lita, om det komme till en strid på allvar. Också tyckes allt antyda, att han, såsom ock synes af hans nyss anförda yttrande, var öfvertygad, att det endast skulle blifva en strid för syns skull och att man aldrig skulle skrida till verkliga våldsamheter. För sådan händelse ansågs dock konungahuset med sina tjocka stenmurar kunna göra starkaste motståndet. Några af dess fönster fyldes till manshöjd med jord och sand, och andra stängdes medelst pålverk. Till dess vind flyttades konungens alla dyrbaraste tillhörigheter, och det försågs för öfrigt rikeligen med krut, kulor och lifsmedel. De svenskar, konungen hade qvar, utgjorde ett antal af omkring 500.

Turkar och tatarer, som skulle deltaga i anfallet, uppgingo, enligt lägsta uppgiften, till 12,000 man, med 12 kanoner och 2 mörsare. De framtågade nu, under sitt vanliga fältrop: »Allah, Allah», hvarefter de uppstäldes rundt omkring svenska lägret, och paschan gaf tillkänna, att, om man kunde taga konungen lefvande, skulle en hvar, som dertill bidragit, erhålla 8 dukater. När turkiska fältmusiken från alla håll uppstämdes, befalte konungen sina trumpetare svara från kungshusets läktare. Nu började de turkiska kanonerna spela, men de flesta kulorna gingo för högt; troligen voro kanonerna med flit så riktade. Dock blef en af de svenska trumpetarne skjuten.

När det emellertid visade sig, att turkarnes kanoner icke förmådde bringa konungen till eftergift, befaltes stormning, och janitscharerne skulle gå i spetsen, men de vägrade. »Nej, nej», ropade de, »vi angripa icke den svenske Carl. Sultanens befallning derom är uppdiktad.» De hotade att skjuta paschan, om denne ville tvinga dem till stormning, samt drogo sig tillbaka till de andra trupperna. Khanen förebrådde paschan, att han alltid varit svag för svenskarne, och sade sig skola ensam med sina tatarer taga reda på svenske konungen, om paschan ej kunde göra sig åtlydd. Denne bad honom vänta till morgondagen, då janitscharerne nog skulle få annat sinne. Han lät dem nu sjelfve öfvertyga sig om, att sultans bref var äkta och ej understucket, samt förestälde orimligheten af konungens motstånd, rättvisan af sultans befallning och brottsligheten af deras egen olydnad. Dock medgaf han att de ännu skulle få göra ett försök hos konungen och lofva att föra honom hvart han önskade, antingen till Sverige eller till sultan, att hos honom bevaka sin rätt.

Den 1 Februari på morgonen kommo ock några ombud från janitscharerne till svenska lägret. De vände sig till Müllern och Grothusen, förklarande, att om konungen öfverlemnade sig till dem, skulle

de föra honom hvart han önskade och hellre låta hugga sig i stycken än tillåta, att man krökte ett hår på hans hufvud; men konungen vägrade dem företräde och gaf dem till svar, att han icke ville mottaga deras anbud, ty, »på sådant sätt skulle han locka dem till olydnad mot deras öfverhet». De återvände missnöjde, mumlande: »Det jernhufvudet! Det jernhufvudet!» De berättade för sina kamrater utgången af sin beskickning, och desse förklarade sig villige att efterkomma paschans alla befallningar.

En stund härefter tågade janitscharerne ut från Bender, förenade sig med tatarerne samt omringade svenska lägret, hvarjemte kanonerna uppstäldes mycket närmare kungshuset än föregående dagen. Innan anfallet begynte, infann sig Potocki hos konungen, för att göra ett sista försök att förmå honom till eftergifvenhet, men förgäfves. Sedan han aflägsnat sig, samlades de fleste qvarvarande svenskarne i kungshusets sal till gudstjenst, ty det var en söndag; men midt under gudstjensten hördes turkarnes stridsrop och kanonernas dunder. Svenskarne skyndade då ut till sina förskansningar, men blott få af dem gjorde något motstånd, emedan alla insett det vara utan allt ändamål. Inom en halftimme hade turkarne och tartarerne öfverstigit de föga starka förskansningarna och tillfångatagit alla svenskarne, med undantag af 50 eller 60 man. Äfven flere af det högre befälet, som vid många tillfällen gifvit så öfvertygande bevis på personligt mod, att någon brist derå ej kan vid detta ifrågasättas, gåfvo sig nu utan motstånd tillfånga, så väl som Müllern, Feif och de öfriga civile.

Konungen hade derefter endast Hård, några lifdrabanter och ungefär 20 man af hof- och stallbetjeningen omkring sig, då han sökte genom fiendehoparne tränga fram till kungshuset. Fienderna omringade honom på en värjlängds afstånd och ville hindra honom att komma fram, men med värjan i handen röjde han sig väg och lyckades slutligen uppnå kungshuset oskadd, ty de angripande ville taga honom lefvande och riktade derföre mot honom hvarken hugg eller skott. Dock, när han nu steg af hästen, fattade en janitschar i en af hans stora handskkragar och sökte taga honom. För att befria sig ryckte konungen så häftigt till, att kragen slets af och konungen föll baklänges till marken. Janitscharerne rusade fram, men drabanterne Axel Roos och Olof Åberg kastade sig emellan för att skydda konungen, andra svenskar skyndade till, drefvo undan de närmaste fienderna samt hjelpte konungen åter upp, och Hård sökte föra honom in i kungshuset. Då aflossade en sårad janitschar i förargelsen sin pistol så nära konungen, att ögonbrynen sveddes och spetsen af örat lindrigt sårades, samt Hårds ena arm krossades, så att han föll och blef tillfångatagen. Konungen kom upp på förstugutrappan och mottogs der af Axel Roos, som ville föra honom in i huset, men han ville nödvändigt stanna utanför och tycktes färdig att inlåta sig i en ny strid med turkarne, då Roos med två andras tillhjelp förde honom in i kungshuset.

Detta var likväl redan fullt af fiender, som genast vid infallet i

lägret skyndat dit, för att uppsöka det rikaste bytet. Några af dess försvarare hade genast gifvit sig, och janitscharerne hade sprungit in genom fönstren och spridt sig i de särskilda rummen för att plundra. Endast i Dübens rum voro ännu ett par och tjugu svenskar samlade, och det var dessa, som till sig insläppt konungen. Jemte det folk, han medfört, utgjorde antalet 42, hvaribland 6 officerare, 6 hof- och stallbetjenter samt 30 soldater. Klockan var nu ungefär ett på dagen. Konungen uppmanade den lilla skaran att kämpa tappert i den blifvande striden, hvarefter han lät öppna dörren till närmaste sal och rusade ditin i spetsen för sina svenskar. Rummet var fullt med turkar och tatarer, men svenskarne trängde så häftigt på och höggo så modigt omkring sig, att inom kort fienden dels fallit, dels voro jagade ut genom fönstren.

Rummet der bredvid var stora salen, der öfver 200 janitscharer voro sysselsatta med plundringen af konungens bordsilfver. Konungen lät öppna dörren äfven till detta rum och störtade ditin; men här vek fienden ej så snart undan. Man lossade en mängd skott, så att rummet fyldes med krutrök, och under striden blef konungen skild från sitt folk. Tre janitscharer sökte taga honom till fånga, men han nedstack två af dem; den tredje riktade då ett hugg mot konungens hufvud, men det hejdades af hans tjocka pelsmössa, och då janitscharen måttade ett nytt hugg, afvärjde konungen det med venstra handen, hvarvid han fick ett sår mellan tummen och pekfingret. I detsamma rusade en annan janitschar honom in på lifvet och klämde honom mot väggen, ropande på sina kamrater att skynda till hjelp; men då konungen såg Axel Sparres kock stå ett stycke derifrån med en pistol i handen, gaf han honom ett tecken, hvarpå kocken sprang fram och nedsköt den janitschar, som höll konungen mot väggen. Sjelf nedhögg konungen den andre, kom så till sitt folk igen och lyckades slutligen jaga alla fienderna ur salen.

Sedan detta var gjordt, skyndade konungen till sin egen kammare, hvilken fienden redan plundrat och lemnat, utom en janitschar, som vid konungens ankomst gömde sig under sängen. Han blef framdragen och bad om nåd, och konungen skänkte honom lifvet, mot edligt löfte att för paschan och khanen berätta hvad han sett, hvarefter konungen sjelf hjelpte honom ut genom fönstret.

Kungshuset var nu utrymdt af fienden, men af svenskarne återstodo endast 32 man, hvilka konungen fördelade så, att 5 eller 6 skulle stå vid hvarje fönster, med laddade gevär, för att hindra fienden att åter intränga. Några svenskar, som från den af tatarerna angripua kanslibyggnaden framträngt till kungshuset, blefvo ock genom fönstren insläppta. Sedermera fortgick striden, men blott med skjutande på afstånd, utan att turkarnes kulor gjorde någon synnerlig skada. Då det nu tydligt visade sig, att ingenting kunde böja konungens envishet, gåfvo khanen och paschan mot klockan 5 på aftonen befallning att antända huset. Tatarerne fästade derföre luntor och i tjära doppade

blånor vid sina pilar samt sköto dessa mot taket, som var af spån och snart fattade eld. Mot byggnadens ena sida fördes ock af turkarne en mängd höbundtar, ved och andra bränbara ämnen, hvilka antändes, så att lågan slog upp mot takstolarna. Snart var hela taket i brand, och svenskarne sökte förgäfves hejda den mer och mer kring sig gripande elden. Äfven mellantaket fattade eld och nedföll, så att man måste lemna det ena rummet efter det andra och slutligen återstod endast konungens sängkammare. Turkarne sköto på en hvar som visade sig i fönstret, men då stälde konungen sig sjelf der såsom skottmål. När Roos såg detta, stälde han sig framför konungen, sägande: »Det är bättre, att kulorna träffa mig än ers maj:ts höga person». En kula träffade honom ock i detsamma, men stannade i mössans tjocka ullstoppning. Roos föll, ett ögonblick afsvimmad, i konungens armar; men nu trängde elden fram till sängkammaren, och sedan Roos återfått sansningen, ropade han: »Det är mera passande för tappert folk att dö med vapen i hand och mot fienden än att brinna upp. Härifrån till kansliet är ej mer än 50 steg, och dit skola vi nog bana oss väg.» — »Det är rätt sagdt», inföll konungen. Derpå uppbröts dörren och alla svenskarne, med konungen åter i spetsen, rusade ut; men i detsamma snafvade konungen, som kommit något före de andra, och föll. Genast kastade sig en mängd janitscharer öfver honom, vredo värjan ur hans hand och togo honom, hvarvid flere sleto bitar ur hans kläder, för att kunna visa sin andel i bragden och sin rätt till den utlofvade belöningen. Så snart han var tagen, förhöll han sig helt stilla och yttrade sin glädje öfver att hafva fallit i händerna på turkar och ej på tatarer. Då de öfrige svenskarne sågo konungen tagen, gåfvo de sig alla och striden upphörde. Klockan var nu 7 på qvällen.

Under striden hade 15 svenskar samt något öfver 200 turkar och tatarer fallit. Att under en åtta timmars strid af 500 man mot minst 12,000 icke flere stupat af de förra, visar bäst huru skonsamt fienden i det hela gick till väga, ehuru man tillika icke får glömma, att den egentliga striden föreföll i kungshuset, ty derförinnan hade redan de fleste svenskarne gifvit sig, utan att inlåta sig i en strid, hvars ändamålslöshet de alltför väl insågo. Turkarnes skonsamhet mot konungens egen person var dock ögonskenlig, ty så, som han ständigt blottstälde sig under striden, hade det varit ganska lätt att döda honom, om icke turkarne, dels för att vinna den utlofvade belöningen, dels bäfvande tillbaka för tanken att beröfva denne krigarekonung lifvet, inskränkt sina bemödanden till att söka taga honom lefvande. [1])

Så slutade den beryktade *kalabaliken vid Bender*, ett så egendomligt bidrag till Carl XII:s karakteristik, att det är svårt att säga, om den gjort honom mera berömd eller klandrad — det senare naturligtvis af alla, hos hvilka förståndet, det förra af dem, hos hvilka inbillningskraften fått intaga främsta rummet vid pröfningen. Att denna kalabalik i sig sjelf var ett vanvettigt företag, torde väl svårligen kunna

[1]) Jfr *Fryxell,* Berättelser. XXIII: 66—120.

förnekas, men för att rättvist bedöma den, måste man ej glömma under hvilka förhållanden den egde rum. Carl XII visste eller trodde sig åtminstone med visshet veta, att tatar-khan och paschan i Bender skulle förråda honom åt August eller czaren, i fall han under deras beskydd företog hemresan. Enda sättet för honom att undgå detta förräderi var således att vägra resans företagande. Att underrätta sultan om det upptäckta förräderiet hade varit ännu äfventyrligare än att under hvilka förevändningar som helst motsätta sig den fordrade afresan, ty man kunde, såsom här ofvan är anmärkt, taga för gifvet, att hvarje konungens försök att meddela sig med sultan skulle noga bevakas af khanen och paschan, i hvilkas händer således konungens budskap efter all sannolikhet skulle komma. Hade han, för att bestyrka sin anklagelse, tillsändt sultan bevisen derför, så hade dessa fallit i de anklagades händer och med detsamma varit tillintetgjorda. Hade han åtnöjt sig att anmäla förhållandet och erbjudit sig att sedermera derför framlägga bevisen, så kunde han väl misstänka, att khanen och paschan skulle, för att undanrödja dessa bevis, låta det komma till en strid på allvar, hvilken i sådant fall sannolikare skulle slutat med konungens död än med hans fångenskap, hvaremot, om han för sig behöll hemligheten af den gjorda upptäckten, han hade flera anledningar för antagandet att det skulle stanna vid blotta hotelser. Hans yttranden vid åtskilliga tillfällen under förberedelserna till kalabaliken vittna ock om hans öfvertygelse, att alltsammans var blotta skrämskott och att hvarken paschan och khanen af sultan fått bestämd befallning att bruka våld, eller, äfven om så vore fallet, janitscharerne, hvilkas tillgifvenhet och beundran för sin person han väl kände, skulle kunna förmås dertill. I denna öfvertygelse stärktes han ytterligare af deras underhandlingar äfven sedan anfallet mot svenska lägret var beslutadt och redan begynt. Att han under sådana förhållanden lät det komma till en strid, som skulle leda till hans fångenskap hos sultan, den han vida föredrog framför en sådan hos August eller czaren, kan man väl svårligen förtänka honom; men hvad man med skäl kan lägga honom till last är, att han fortsatte striden, äfven sedan han blifvit öfvertygad att den fördes på fullt allvar. Sådant kan icke gerna tillskrifvas annat än hans oböjliga stolthet och ett slags stridsrus, hvaraf han hänfördes, sedan striden begynt — det enda rus, hvartill han någonsin gjorde sig skyldig. Det försvann ock, så snart han var tagen, och han visade sig derefter lugn, till och med glad.

Genast efter sitt tillfångatagande fördes konungen till paschans tält och gaf vid ankomsten dit de honom åtföljande janitscharerne en handfull dukater i drickspenningar. Paschan mottog honom vördnadsfullt, yttrade sin glädje öfver, att konungen kommit med lifvet från striden, samt bad honom ursäkta de ytterliga medel man varit tvungen tillgripa. Konungen åter bad paschan ursäkta, att svenskarne icke försvarat sig bättre. Att han sjelf tagit ganska verksam del i striden, derom bar hans yttre ojäfaktigt vittne. Kläderna voro blodiga och sönder-

slitna, venstra handen sårad, näsan och ena örat skrubbade, ögonbrynen svedda och hela ansigtet så svärtadt af dam, rök och krut, att det knappt kunde igenkännas; men under hela samtalet syntes han så lugn och kall, som om ingenting passerat. Han fäste på paschan så stolta blickar, att denne förlägen nedslog ögonen, och hela hans hållning röjde snarare en segrare än en fånge.

Då det nu led mot natten, lät paschan framleda en präktigt sadlad häst samt bad konungen sitta upp derpå och följa med in i staden, der rum var honom anvisadt i paschans boning. Der lade sig konungen i kläderna på en soffa och sof godt ända till klockan 3 på morgonen. Under natten hade paschan låtit friköpa Grothusen och majoren Bengt Ribbing, hvilka infunno sig hos konungen tidigt på morgonen. Kort efteråt instälde sig äfven Fabricius, hvilken fann konungens yttre ännu sådant som nyss är beskrifvet, »men tillika såg han så förnöjd ut, som om han haft alla turkar och tatarer i sitt våld», skref Fabricius kort efteråt. Konungen berättade med liflighet huru allt tillgått, men förteg, såsom vanligt, hvad han sjelf gjort. Fabricius omtalade, huru öfverallt sades, att konungen med egen hand nedgjort 15 janitscharer, men han påminte sig icke mer än en enda, som trängt honom mot en mur och hvilken han nedstuckit, samt två, hvilka han funnit i sin sängkammare och hvilka han trodde vara döda. Han uppdrog nu åt Fabricius att söka utlösa de tagna fångarne, hvilket äfven skedde med flera deribland, och i allmänhet blefvo fångarne bättre behandlade än man kunnat vänta. Det bestämdes att alla skulle stanna i eller vid Bender, och till deras anförare utsåg konungen generalmajoren Axel Sparre. Paschan lofvade å sultans vägnar att underhålla dem allesamman, och både han, tatar-khan och Fabricius gjorde sitt bästa att utlösa alla som ännu vore fångne.

Sjette dagen efter kalabaliken bestämdes för konungens afresa från Bender, utan att han sjelf eller någon af hans omgifning visste hvart han skulle föras. Före afresan skickade han sin trogne drabant Axel Roos till general Meijerfelt i Stralsund med underrättelse om de inträffade tilldragelserna [1]). För att undvika nyfikna blickar, då han skulle såsom fånge föras genom landet, gjorde konungen sig sjuk och lät sig bäras på en madrass ned i vagnen. När han lemnade den, för att äta eller sofva, bars han af svenske officerare, hvarvid han med en liten kudde dolde ansigtet. På detta sätt anlände han den 9 April till Timurtasch, ett lustslott i närheten af staden Demotika, ungefär fyra svenska mil söder om Adrianopel. Det var ett ståtligt och väl inredt slott, hvari konungen och hans omgifning hade godt utrymme. Der fans ock en vacker trädgård, rikt försedd med vattenkonster och andra prydnader; men hela den omgifvande trakten var sumpig och osund, så att flera bland svenskarne insjuknade.

Från och med sin afresa från Bender den 6 Februari 1713 till och med juldagen samma år låg konungen till sängs såsom sjuk. I

[1]) Det är denna resa som legat till grund för Tegnérs bekanta dikt »Axel».

början var detta endast en förevändning, först för att undgå nyfikna blickar under resan, sedermera för att ej behöfva göra ett besök hos storvisirn som infunnit sig i grannskapet och fordrade ett sådant besök, hvilket åter konungen fann under sin värdighet. Troligen var äfven hans kassas klena tillstånd en anledning till hans sängliggande, emedan han ej efter kalabaliken kunde föra sådan stat, som han ansåg med sin värdighet förenlig. Längre fram synes sjukdomen varit verklig, möjligen ådragen just genom stillaliggandet, som för honom var både ovant och ohelsosamt, emedan hans kroppskonstitution fordrade stark rörelse, hvilken han ock förut alltid beredt sig. Huru än härmed må hafva förhållit sig, så utgör dock denna senare del af Carl XII:s vistande i Turkiet den minst förklarliga deraf och kan svårligen nöjaktigt försvaras.

Under de första månaderna kunde han likväl äfven nu hafva någon anledning till sin fördröjda hemresa i den omkastning till hans fördel, som åter inträffat hos turkiska regeringen. Ibland de talrikare samhällsklasserna i Konstantinopel hade mycket missnöje uppstått öfver det våld, som blifvit tillfogadt »det nordiska lejonet». Detta missnöje yttrade sig så allmänt och så häftigt, att visiren tillrådde de herrars afsättande, som bidragit till kalabaliken. Sultan, som alltid hyst en viss benägenhet för sin kunglige gäst och nu skall blifvit upplyst om tatarkhans och paschans förrädiska planer, samtyckte, och så skickades tatar-khan Dewlat-Geray i landsflykt till Rhodus samt fick sin bror Kaplan till efterträdare, och paschan i Bender blef likaledes förvist. Men det dröjde icke länge förr än samma öde äfven träffade sjelfva storvisiren Sulejman, hvilken den 4 April afsattes och efterträddes af kapudanpascha *Ibrahim*, som visat sig svenske konungen tillgifven.

Den nye storvisiren, som förut varit röfvare, så roddare, och slutligen stigit till kapudan-pascha eller öfverbefälhafvare öfver turkiska flottan, var rå, okunnig och våldsam, men tillika ganska slug och driftig samt hade för sin sista upphöjelse att tacka det parti, som förklarat sig för kriget mot Ryssland och såmedelst befordrade Carl XII:s planer. Man talade också nu om stora rustningar både mot Ryssland och Polen. Konung Carl skulle sjelf följa de turkiska trupperne upp till Donau och der få 40,000 man att föra mot sina fiender. Underrättelsen om den seger, Stenbock vid Gadebusch vunnit öfver sachsare och danskar, hade mycket befordrat denna mot konungen gynsamma sinnesstämning, och i April 1713 infann sig storvisiren i närheten af Timurtasch för att i egen person öfverlägga med honom om sättet att befordra hans hemresa och återgifva Stanislaus den polska tronen; men Carl kunde omöjligen förmås att göra honom ett besök, hvilket han ansåg under sin värdighet såsom konung, utan skylde på sin sjukdom, och storvisiren kunde ej heller förmås infinna sig hos konungen. Slutligen aflägsnade han sig i vredesmod, men blef kort derefter störtad och fick till efterträdare sultans måg Ali. Denne visade sig likväl icke heller den svenske konungen bevågen, och då un-

derrättelse kom, att Stenbock och hans här, den enda, hvilken konungen hade att stödja sig på, blifvit tillfångatagen; att nästan alla Sveriges besittningar å andra sidan Östersjön gått förlorade, samt att kejsaren ingått fred med Frankrike och derefter kunde få fria händer mot sina arffiender turkarne — så inträffade en ny omkastning i turkiska regeringens förhållande till Carl XII, likasom till Ryssland.

Den 3 Juli 1713 blef den senaste freden mellan sultan och czaren å nyo stadfästad, utan några vilkor till konung Carls fördel, och man visade allt mera öppet huru föga afseende man numera fästade vid honom. Hans sändebud i Konstantinopel, Funck och Poniatowski, befaltes att till honom återvända; hans dagliga underhåll nedsattes till 85 rdr och man lemnade honom full frihet att stanna eller resa, i senare fallet hvilken väg han sjelf valde, men med antydan, att han nu ej mera kunde räkna på någon turkisk skyddsvakt, utan sjelf egde vaka öfver sin säkerhet.

När sultan, som hela sommaren vistats i Adrianopel, längre fram på hösten reste till Konstantinopel, gaf han tillkänna sin önskan, att konungen måtte flytta från Timurtasch till Demotika, hvilket ock skedde den 3 November. Juldagen lemnade konungen sitt sjukläger och nyårsdagen 1714 syntes han åter till häst för första gången efter kalabaliken. Derefter återtog han sina vanliga för- och eftermiddagsridter samt i allmänhet samma lefnadssätt som vid Bender; men den ståt, han under sista tiden af sitt vistande der utvecklat, måste han nu frånträda, ty hans penningeställning blef alltmera bekymmersam. Hans vexlar på Sverige blefvo alltmera sällan inlösta, emedan nöden der blifvit allt större. Lån på andra håll blefvo ock allt svårare att erhålla, och slutligen föllo både konungen och hans omgifning mer och mer i händerna på obarmhertiga ockrare, som mot en skuldsedel på 100 lemnade 20, någon gång ännu mindre. Dessa skuldsedlars antal uppgingo slutligen till 415.

Konung Carls vistande i Turkiet var nu för honom högst obehagligt, och man kan svårligen förklara hvarföre han ändock envisades att der stanna, oaktadt alla föreställningar om nödvändigheten att snart återvända till Sverige, som derifrån gjordes honom. Tanken att dit återvända såsom besegrad och utan att genom sin långa frånvaro hafva uträttat något till sitt lands fördel synes varit honom så motbjudande, att han, långt efter det alla andra förlorat all förhoppning om att någonting kunde vinnas genom ett längre qvardröjande, ännu hoppades på en omkastning inom turkiska regeringen till hans fördel. Först sedan han i Mars 1714 genom den från svenska rådet till honom afsände generalmajoren Hans Henrik von Liewen erhöll närmare underrättelse om den ganska betänkliga vändning, förhållandena der tagit och som till och med hotade honom med förlusten af Sveriges krona, började han göra mera allvar med sin afresa, för hvilken största hindret numera utgjordes af brist på penningar. I flera månader underhandlades med turkiska regeringen om ett lån, men sultan ville endast medgifva en skänk af högst 300 pungar (150,000 rdr), hvilken konun-

gen åter var för stolt att mottaga, och det enda, som kunde sammanskrapas, var ett lån à 20,000 rdr, som med mycken svårighet anskaffades af franske ministern i Konstantinopel, samt ett à 60,000 rdr, som lemnades af en engelsk köpman, mot pant af två fögderier i Bremen.

Nu ändtligen, den 20 September 1714, anträddes den så länge uppskjutna hemresan och konung Carl lemnade Turkiet, der han tillbragt fem år under än väckta, än åter gäckade förhoppningar, hvilka under de första åren, med de utsigter de erbjödo honom att med turkiska härar kunna skada Ryssland långt mer än med sina egna, äfven om han sjelf förde dem i striden, väl kunde utgöra giltig anledning till hans qvardröjande. Senare åter och särdeles efter kalabaliken kan detta qvardröjande svårligen försvaras, och att det långa vistandet i Turkiet var högst olyckligt för hans rike, skall det följande visa.

Ryska kriget 1710—1714.

Vid 1710 års början voro, med undantag af Riga, Dünamünde, Pernau och Reval, hela Lifland och Estland redan i ryssarnes våld.

I *Lifland* var Riga belägradt af en 40,000 man stark här under fältmarskalken *Scheremetieff*, sedan vinterns inbrott 1709. Svenske generalguvernören i Lifland, generallöjtnanten *Nils Stromberg*, försvarade staden modigt och ihärdigt, men redan fram på vintern började förråden taga slut, hungersnöd uppstod och slutligen utbröt en svår farsot, så att öfver hundra personer dagligen afledo, och från alla håll kommo uppmaningar till Stromberg att uppgifva staden. Det oaktadt fortsatte han försvaret lika ihärdigt. I Februari 1710 sprang ett krutmagasin i luften, hvarvid 1,800 personer förlorade lifvet. I Mars upprättade ryssarne skansar gent emot Dünamünde, för att hindra tillförsel från sjösidan. I April infunno sig Mentschikoff och Scheremetieff med ytterligare förstärkning samt med stora förråd af lifsmedel och ammunition, hvarefter belägringen kunde bedrifvas kraftigare än förut. Inom staden växte nöden, farsoten och missnöjet för hvarje dag, och sedan Stromberg den 30 Juni afslagit en stormning, nödgades han den 1 Juli gifva sig. Af den 10,400 man starka besättningen återstodo endast omkring 3,000 friska och 2,229 sjuke; de öfriga hade stupat eller aflidit i farsoten. Af stadens innevånare skola 40,000 omkommit af pest och hungersnöd. Scheremetieff hade lofvat hela besättningen fritt aftåg, men på czarens befallning bröts detta löfte, och flera regementen, som blifvit utskrifna från Estland och Lifland, måste svärja czaren trohetsed. Äfven Stromberg och generalmajor Clodt qvarhöllos i rysk fångenskap.

Derefter belägrades Dünamünde, hvars kommendant, öfverste Carl Adam Stackelberg, måste dagtinga den 18 Juli, sedan större delen af besättningen aflidit genom pesten. Så föll Pernau den 27 Juli, och den 28 September gaf sig Reval, sedan besättningen blifvit genom pe-

sten så förminskad, att intet försvar var möjligt. Härmed voro Lifland och Estland fullständigt i ryssarnes våld.

I *Finland* hade Viborg i medlet af Mars blifvit anfallet af en 18,000 man stark rysk här under general *Peter Apraxin*. Besättningen utgjorde 4,000 man under öfverste *Magnus Stjernstråle*. I April anlände czar Peter sjelf med förstärkning, så att belägringshären nu uppgick till 23,000 man, med 80 kanoner och 26 mörsare. Från sjösidan inneslöts staden af en stor roddflotta under generalamiralen *Feodor Apraxin*; men den i Cronstadt varande ryska flottan, 8 linieskepp, 4 brigantiner och 2 galerer, blef af en svensk eskader om 7 skepp och 3 fregatter under vice amiralen Wattrangs befäl instängd i Cronstadt och derigenom förhindrad att deltaga i anfallet mot Viborg. Vid vårens början samlade generallöjtnant *Lybecker* den finska hären vid Kuopio emellan Kymmene elfs mynningar, men då han var för svag att undsätta den belägrade staden, måste Viborg slutligen uppgifvas, den 10 Juni, mot löfte om fritt aftåg åt besättningen, hvilket löfte dock äfven här bröts, ty utom 900 sjuke och sårade, som sändes till Helsingfors, fördes icke allenast kommendanten och besättningen, utan äfven de fleste invånarne i fångenskap till Ryssland, att förstärka Petersburgs befolkning, och den tappre kommendanten måste sedermera tillbringa elfva år såsom fånge i Ryssland. Staden, der fienden fick 8 mörsare, 140 kanoner och en mängd krigsförnödenheter af alla slag, försågs med rysk befolkning. Hela trakten kring Viborg härjades på det grymmaste af ryssarne och en mängd gräsligheter begingos mot den fredliga befolkningen.

Sedermera sändes ryske generalmajoren *Bruce* med 6,000 man mot Keksholm, der öfverstelöjtnant *Lüdinghjelm* var kommendant öfver den 400 man starka besättningen. Belägringen varade från den 7 Juli till den 9 September, då besättningen måste gifva sig, mot vilkor af fritt aftåg till Nyslott. I fästningen togos 231 kanoner, 40 mörsare och flera hundra tusen skålpund krut. Kort derefter togs af ryssarne äfven Willmanstrand.

Pesten härjade för öfrigt under senare delen af sommaren och långt fram på hösten så våldsamt i Finland, att något större antal trupper der ej kunde sammandragas, så att i Juli utgjorde Lybeckers hela styrka 2,000 ryttare, 600 dragoner och 1,206 man fotfolk. Senare på hösten fingo dessa trupper återgå till rotarne.

Sedan Riga, Pernau, Reval och Viborg under loppet af året 1710 blifvit eröfrade af ryssarne, fortsatte engelsmän och holländare sin handel på dessa orter, dertill på flera sätt uppmuntrade af czaren och till stor vinst för hans rike. Konung Carl ville derföre motarbeta denna rörelse, så mycket hellre som äfven krigsförnödenheter genom densamma tillfördes ryssarne. Han befalte, att dessa hamnar skulle förklaras för stängda, och förbjöd icke blott fiendtliga, utan äfven neutrala makter att på dem drifva någon handel. När England och Holland icke underkastade sig detta förbud, befalte han, att svenska krigs-

skepp skulle uppbringa alla fartyg, som seglade till nämnda orter. Sjömakterna klagade, men konungen påstod att, om de uppfylt sina förbindelser såsom löftesmän för de af Sverige ingångna freder, så skulle czaren aldrig kunnat intaga dessa hamnar, samt påminte dem tillika om de kaperier, hvarmed de skadat Sverige och oroat dess handel under Carl XI:s regering. När de icke desto mindre fortsatte denna handel, lät han utfärda kaparebref mot alla handelsfartyg, som seglade till dessa hamnar, likasom till de danska, då Sverige nu äfven fått krig med Danmark. Saken tog genast god fart och kaperierna drefvos med mycken fördel för svenskarne, men sjömakterna retades härigenom till fiendskap mot Sverige, och nästan all handel på de nordiska farvattnen upphörde slutligen.

I *Finland* hade general *Nieroth,* den tappre segraren vid Warschau 1705, i början af året 1711 öfvertagit befälet efter den föga ansedde Lybecker. Han utvecklade äfven nu mycken kraft och uträttade icke så litet för ordnande af de finska försvarskrafterna. I Februari och Mars verkstälde öfverste *Armfelt,* som förde befälet öfver 1,500 man finska trupper vid Nyslott, flera lyckade öfverfall mot ryska trupper å vägen mellan denna fästning och Viborg. Sedan han i April fått förstärkning af 2,000 man, framryckte han närmare Viborg samt oroade förbindelserna mellan denna stad och Petersburg. På hösten drog Nieroth mot Viborg och inneslöt staden, medan 8 svenska krigsskepp bevakade inloppet från Finska viken. Då likväl på senhösten lifsmedel började tryta för finska hären, och vice amiralen *Olof Wernfelt,* som ända dittills med en afdelning af svenska flottan blokerat så väl den ryska vid Cronstadt som inloppet till Viborg, i slutet af November nödgades segla hem före isläggningen, måste Nieroth upphäfva belägringen och lät trupperna återvända till rotarne. Endast Armfelt, nu befordrad till generalmajor, höll sin styrka samlad vid Nyslott, för att afhålla ryska ströfpartier.

I allmänhet voro, under året 1711, krigshändelserna i dessa trakter af föga betydenhet, emedan ryska hufvudstyrkan var upptagen af det stora rysk-turkiska kriget.

I Januari 1712 afled Nieroth, och *Lybecker* fick åter öfverbefälet öfver finska hären. Då under vintern underrättelse inlopp, att en rysk här samlades vid Viborg, sammandrog Lybecker vid vårens inbrott finska hären i en stark och väl befästad ställning vid Högfors, bakom Kymmene-elfs östra mynning. Han hade nu omkring 9,000 man under sitt befäl, men då i slutet af Maj ryssarne närmade sig, 20,000 man starka, drog sig Lybecker, som alltid var färdig till återtåg, från sin fasta ställning och intog en ny vid Herfvenkoski nära det ställe, der elfven grenar sig. Dit kom ryska hären i början af Juni och förskansade sig, likasom den finska, hvarefter båda härarne i tre månaders tid lågo gent emot hvarandra, på hvar sin sida om elfven, utan att andra krigsrörelser föreföllo än medelst några utsända ströfpartier. När slutligen, i början af September, Lybecker tyckte sig finna, att

ryssarne gjorde anstalter att öfvergå elfven, drog han sig ytterligare tillbaka och stälde sig i slagtordning på en slätt vid Elimä, för att våga en strid, i händelse fienden öfverginge floden; men ryssarne återvände i stället till Viborg, och längre fram på hösten fingo trupperna återgå till rotarne. Äfven detta år hade en svensk eskader hållit ryska flottan instängd vid Cronstadt.

Under året 1712 hade sålunda krigsrörelserna i Finland äfven varit af ringa betydenhet, ty likasom kriget mot turkarne under det föregående året dragit nästan alla ryska stridskrafter söderut, hade farhågan för krigets förnyande under året 1712 gjort det nödvändigt att der qvarhålla den ryska hufvudstyrkan, och Carl XII:s vistande i Turkiet under dessa år hade sålunda icke varit utan nytta åtminstone för Finland.

Under året 1713 antog kriget i Finland ett allvarsammare skaplynne. Ehuru en stor del af ryska hären äfven detta år var sysselsatt i Mecklenburg och Holstein, hade czaren efter kalabaliken i Bender blifvit öfvertygad, att han icke från Turkiet hade några krigsrörelser att befara och således icke åt detta håll behöfde använda någon större truppstyrka. Nu skulle derföre Finlands eröfring fortsättas. Då han emellertid insåg omöjligheten af att i det glest befolkade landet underhålla någon större här och ej heller ännu hade öfvervigten till sjös, lät han tidigt på våren, innan svenska flottan hann ankomma, inskeppa sin här på den talrika grundgående skärgårdsflottan, hvilken han de föregående åren låtit bygga och hvilken han nu lät genom de finska skärgårdarne smyga sig fram längs kusten, der denna flotta var oåtkomlig för svenskarnes större fartyg, men dock kunde erhålla ständig tillförsel af lifsmedel.

Lybecker hade fortfarande öfverbefälet i Finland. Många klagomål öfver honom hade inkommit till svenska rådet, och detta skref till konungen, att, om ock Lybecker vore oskyldig, torde det dock vara betänkligt att bibehålla en så allmänt hatad befälhafvare; men konungen, som börjat mer och mer misstro rådet i Stockholm, svarade, att man borde lemna Lybecker tillfälle att försvara sig, samt ökade till och med hans myndighet, i det han gaf honom rättighet att tillsätta officerare utan konungens stadfästelse. Tillika föreskref konungen att, emedan det nyutskrifna manskapet ännu ej var tillräckligt öfvadt, borde Lybecker undvika hvarje större strid och endast gå försvarsvis tillväga.

Redan i Mars hade Lybecker fått underrättelse om stora ryska rustningar i Viborg, hvarföre han sände generalmajor *Armfelt* med 1,500 man till Helsingfors, för att skydda de stora förråd, som der voro samlade för finska härens behof. Genast efter sin ankomst dit började ock Armfelt befästa så väl staden som inloppet till hamnen.

I början af Maj afgick czaren från Viborg med 12,000 man på en flotta af 93 galerer, 60 barkasser, 50 lådjor, en mörsare-galiot, 10 briggar och 2 skottpråmar. Den 8 Maj framkommo 5 af dessa galerer, jemte en mängd smärre fartyg, till inloppet vid Helsingfors och öppnade

en häftig eld mot dervarande förskansningar; men Armfelt mottog anfallet så kraftigt, att fienden snart måste draga sig tillbaka. Den 10 Maj kom czaren efter med hufvudstyrkan och tilltvingade sig genomfart vid ena inloppet, hvarefter ryska flottan lade sig i hamnen samt började häftigt bombardera och beskjuta staden. Då likväl ryssarnes alla landstigningsförsök blefvo afslagna, seglade czaren följande natt kring Helsinge udde och började den 11 Maj landsätta sina trupper vid Sandviken. Sålunda tagen i ryggen, kunde Armfelt ej längre försvara Helsingfors, utan uppbrände dervarande förråd, på det de ej måtte falla i ryssarnes händer, samt drog sig tillbaka till Borgå.

Dit ankom kort derefter äfven Lybecker med några regementen; men då ryska flottan den 20 Maj närmade sig och förberedde en landstigning, drog sig Lybecker längre in i landet till Koskis, som utsattes till samlingsplats för de särskilda finska regementerna, efter hvilkas förening derstädes Lybecker i medlet af Juni hade samlad en styrka af något öfver 9,000 man, jemte 2,000 uppbådade bönder.

Under tiden hade ryssarne härjat hela Borgå härad, utan att sådant blifvit af Lybecker hindradt, och en rysk styrka af 8,000 man, till största delen rytteri, var nu i antågande för att förstärka den i Perno-bugten öster om Borgå liggande ryska hufvudstyrkan. Det hade nu varit ett godt tillfälle för Lybecker att kasta sig emellan de båda ryska härarne och slå den svagare. Härtill uppmanades han ifrigt af Armfelt och det öfriga befälet, men Lybecker kunde ej förmås dertill, utan lät den ryska förstärkningen oantastadt förena sig med hufvudstyrkan. Det enda, hvartill hans underbefälhafvare kunde förmå honom, var att gå till Borgå, der han kunde spärra kustvägen samt underhålla förbindelsen med svenska eskadern, hvilken i början af Juli under vice amiralen *Erik Johan Lillies* befäl ankom till Finska viken. Genom den erhållna förstärkningen hade likväl ryska hären vuxit till 20,000 man, och man kunde taga för gifvet, att den ej skulle underlåta att oroa den svenska styrkan vid Borgå.

I början af Juli framryckte också ryska hären, åtföljd af skärgårdsflottan, från Perno mot Borgå, der en värfvad bataljon stod under major Gyllenströms befäl och bakom staden den finska hären. Då ryssarne inträngde i staden, hvarvid Gyllenström stupade, drog sig Lybecker utan strid längre uppåt landet, hvarigenom kustvägen blef öppen för den ryska hären, som nu, jemte skärgårdsflottan, gick till Helsingfors, der den började uppföra förskansningar och hvarifrån det kringliggande landet förhärjades.

Kort derefter lade sig svenska eskadern under Lillie utanför Helsingfors. Derifrån afsändes kommendören *Carl Raab* med 3 linieskepp, förande tillsammans 158 kanoner, ut på kryssning och för att gifva akt på ryska linieflottans rörelser. Den 10 Juli lade han sig för ankar vid Hogland, men blef tidigt följande morgon varse en rysk flotta af 3 linieskepp och 11 fregatter under vice amiralen Cruys. Raab satte genast till segel, för att undkomma denna så ojemförligt öfverlägsna

styrka, men höll sig dervid nära intill Pellingeskären för att ditlocka de mera djupgående ryska fartygen. Snart uppnåddes han af de främsta bland dessa, men försvarade sig modigt och kom lyckligen öfver grunden, under det att ryska amiralskeppet blef der qvarsittande och måste öfvergifvas samt två andra ryska skepp och en fregatt illa tilltygades af de svenska skeppens kanoner. Raab kom med sina skepp lyckligen till Helsingfors, men ryska flottan återvände, efter denna sin första strid i öppna sjön, till Cronstadt.

I början af Augusti utgick dock czaren åter med hela sin örlogsflotta, nu bestående af 11 linieskepp och 8 fregatter, och ankrade utanför Helsingfors, då svenska eskadern drog sig undan till Hangö-udd. Derefter uppbröt, sedan en mindre styrka blifvit qvarlemnad att försvara förskansningarna vid Helsingfors, större delen af ryska hären mot Åbo, der den intågade den 28 Augusti. Redan i Juni hade dock alla dervarande embetsverk blifvit flyttade till Stockholm och största delen af stadens invånare för öfrigt flytt åt åtskilliga håll, så att den var nästan folktom. Också stannade ryssarne icke länge der, utan när några svenska galerer i början af September nalkades staden och sköto signalskott, hvilket ryssarne togo för tecken till en större svensk landstigning, vände de om till Helsingfors, hvarifrån czaren begaf sig sjöledes till Petersburg i medlet af September.

När ryssarne från Helsingfors uppbröto mot Åbo, hade Lybecker åter dragit sig högre upp i landet, och tillståndet inom finska hären var nu högst bedröfligt. Soldaterne, som under detta tröttsamma fälttåg måst marschera fram och åter, utan att få strida för landets försvar, voro så utledsne och förbittrade, att de hoptals öfvergåfvo fanorna, och till öfverbefälhafvaren hyste ingen något förtroende. Slutligen efter Åbos fall blef ropet emot Lybecker så starkt, att svenska regeringen i Stockholm på eget bevåg afsatte honom och uppdrog öfverbefälet åt generalmajoren *Carl Gustaf Armfelt.* Mot Lybecker inleddes en rättegång, som varade i flera år och slutade med, att han dömdes från lif, ära och gods. Af konungen fick han dock nyårsdagen 1718 lifsstraffet eftergifvet, men dog några månader derefter.

Armfelt, den nye öfverbefälhafvaren, samlade den 20 September hela finska hären, som nu sammansmält till föga öfver 6,000 man, i en fast ställning vid Pälkäne mellan två sjöar, nordvest om Tavastehus. Dit anlände ryska hären under Apraxin och Galitzin, den 30 September, och då alla försök att framtränga genom passet misslyckades, lät Galitzin förfärdiga en mängd timmerflottor, på hvilka 7,000 man fördes öfver sjön, för att på venstra sidan kringgå Armfelts ställning. Denne gick då med två tredjedelar af sin styrka att möta fienden, qvarlemnande den återstående tredjedelen under generalmajoren *De la Barre* vid förskansningarna. Mot dessa gjorde Apraxin den 6 Oktober ett häftigt anfall, men blef flera gånger tillbakaslagen, till dess De la Barre fick af Armfelt befallning att draga sig längre norr ut. Sjelf hade Armfelt modigt anfallit Galitzins ryska styrka och äfven sla-

git en del deraf tillbaka, men slutligen för öfvermakten nödgats draga sig undan till Tammerfors, med en förlust af 12 kanoner, 8 fanor och 500 man. Vid Tammerfors ville han åter hålla stånd, men folket var utsvultet, halfnaket och nedslaget samt rymde i stora hopar, så att ytterligare strid icke var möjlig, utan Armfelt drog längre norrut genom de stora skogarna till Vasa, der De la Barres trupper förenade sig med de öfriga, hvarefter finska hären fick gå i vinterqvarter.

Vid slutet af året 1713 var emellertid nu nästan hela Finland, med undantag af Österbotten och Kajana, i ryssarnes våld.

I början af Februari 1714 uppbröt ryska hären, 18,000 man, under *Galitzin* från Åbo, för att, enligt czarens uttryckliga befallning, uppsöka Armfelt och ytterligare tillbakadrifva eller tillintetgöra hans hela här. Den 3 Februari erhöll Armfelt underrättelse om fiendens anryckande, då han genast utsände befallning till trupperna att samlas vid Storkyro. Äfven uppbådades kringliggande socknars allmoge och femmänningar samt borgaredrängar från Vasa, så att Armfelt nu hade omkring 4,400 soldater samt 1,500 bönder, femmänningar m. m. att ställa mot fiendens 18,000 man öfvade trupper. Den 15 Februari började trupperna samlas vid Sorkyro och samma dag hölls krigsråd i dervarande prestgård, hvarvid Armfelt, som från Stockholm fått höra, att man der påstått honom, likasom förut Lybecker, frukta öppen strid, beslöt företaga en sådan mot flertalets mening och oaktadt ryssarnes mer än tredubbla öfverlägsenhet i antal.

Den 19 Februari på förmiddagen kom fienden antågande och kl. 1 på dagen började striden på venstra flygeln, der De la Barre förde befälet, men flydde med större delen af ryttarne genast i början af striden. Endast några sqvadroner af Åbo läns ryttare höllo sig tappert och höggo flera gånger in på fienden, men blefvo slutligen öfvermannade och skingrade. Ännu skamligare uppförde sig rytteriet å högra flygeln, som vid fiendens annalkande kastade om hästarne utan någon strid och flydde i vild oordning från slagfältet. Armfelt var nu lemnad ensam med fotfolket, men oaktadt vinden förde snögloppet och röken från ett par brinnande byar i ansigtet på hans folk, gick detta dock modigt framåt, kastade två gånger det fiendtliga fotfolket tillbaka och bragte det i oordning, hvarvid 6 kanoner togos. Ryssarne voro likväl till antalet alltför öfverlägsna och kunde slutligen helt och hållet omringa den återstående svenska styrkan. Kl. 4 e. m. slutade striden. Med stor svårighet lyckades Armfelt rädda sig genom skogen till Ny-Carleby, der han följande dagen samlade öfverlefvorna af finska hären. Han hade gjort allt möjligt för att upprätthålla striden. »Mitt hjerta vill än i dag brista», heter det i en berättelse af ett åsyna vittne, »när jag tänker på, huru generalmajoren red under bevekliga tal fram och tillbaka, och hur folket med otrolig frimodighet lofvade strida i döden, och dessemellan, vid åsynen af fiendens stora myckenhet, kastade sig med tårar i ögonen på knä och bad Gud om hjelp, och sedan kämpade till sista andedrägten.»

Slaget vid Storkyro kostade emellertid svenskarne 92 officerare och öfver 2,000 af manskapet; af officerarne vid fotfolket återstodo blott 10. Ryssarnes förlust hade visserligen varit minst dubbelt så stor, men de voro emellertid segrande, och den ringa svenska styrkan kunde ej vidare göra något motstånd. Ryssarne stannade dock vid Vasa och härjade trakten deromkring. Under sommaren lyckades Armfelt emellertid åter bringa sin här upp till omkring 6,000 man, men fick i September regeringens befallning att utrymma Finland och öfvergå till Vesterbotten, der ryska skärgårdsflottan före hans ankomst landsteg och brände Umeå samt återvände sedermera till Vasa. Hela Österbotten blef ock nu på det grymmaste härjadt af ryssarne.

I April detta år hade en svensk flotta af 15 linieskepp, 2 skottpråmar och 12 galerer under amiral *Wattrangs* befäl utlupit från Carlskrona och lagt sig vid Hangö-udd för att invänta ryska örlogsflottan och hindra den fiendtliga skärgårdsflottan att komma in i åländska skärgården. I Juni anlände czaren till Reval med en flotta af 16 skepp och fregatter, och i Juli närmade sig den stora ryska skärgårdsflottan utmed Finlands södra kust till Hangö-udd. Den utgjordes af 115 galerer, förande 20,000 man, under amiral *Apraxins* befäl. Czaren med örlogsflottan, som blifvit ytterligare förstärkt, gick då äfven till Hangö-udd. Då svenska flottan hindrade den ryska att komma förbi Hangö-udd, gjorde ryssarne kafvelbäddar, för att på dem föra galererna öfver det smala näs, som förenar udden med fasta landet. Så snart Wattrang fick kunskap härom, befalte han vice amiralen *Erik Johan Lillie* att med några skepp lägga sig öster om Hangö-udd och schoutbynachten (konteramiralen) *Nils Ehrensköld* att med sprängpråmen Elefanten om 14 kanoner, 6 galerer och 2 skärbåtar gå vester om udden. Denna lilla eskader hade hunnit endast några mil från flottan, då alla de 115 ryska galererne syntes närma sig söder ifrån den 26 Juli. De hade, gynnade af stiltje och tjocka, kommit lyckligen förbi Wattrangs flotta och styrde nu mot Ehrenskölds eskader. Han lade sig med skottpråmen i ett trångt pass mellan två holmar med tre galerer på hvardera sidan och afbidade så ryssarnes anfall. Vid ett hållet krigsråd lofvade alla att strida till det yttersta.* En rysk parlamentär, som uppmanade Ehrensköld att gifva sig, fick till svar, att denne ej af sin konung fått några skepp att skänka bort, allraminst till en fiende, som aldrig höll sina löften. Efter detta svar sände ryske amiralen 35 galerer att börja striden kl. 2 e. m. den 27 Juli, men de blefvo mottagna med en så mördande salva, att de snart vände om igen. Då skickades 95 galerer att fullfölja verket. Efter det tappraste motstånd togos de mindre fartygen, men Ehrensköld å sin skottpråm höll sig ännu till dess han, anfallen af hela ryska styrkan, svårt sårad och utan medvetande togs till fånga kl. 5 e. m. Af 900 svenskar hade 700 stupat eller sårats, men ryssarne hade förlorat 3,000 döde och 1,600 sårade. Ehrensköld blef med stora hedersbetygelser mottagen af czaren, men stannade i rysk fångenskap ända till freden 1721.

Sedermera kryssade Wattrang med svenska flottan mellan Sverige och Finland för att hindra ryska skärgårdsflottan från landstigningar på svenska kusterna.

I slutet af Juni intogs Nyslott af en rysk styrka, och hela Finland var nu i ryssarnes våld.

Danska kriget 1710—1714.

Allt sedan freden i Traventhal hade czaren vid mångfaldiga tillfällen sökt öfvertala konung Fredrik IV i Danmark till nytt krig mot Sverige, men så länge Carl XII hade framgång i alla sina krigsföretag, vågade konung Fredrik icke bryta freden. Efter Lewenhaupts motgång vid Liesna och Carls tåg till Ukrajne fingo dock dessa underhandlingar ny fart. Czaren försäkrade både Fredrik i Danmark och August i Sachsen, den ena gången efter den andra, att svenska hären nu vore ohjelpligen förlorad, och sådant var alltför mycket öfverensstämmande med deras egna önskningar, att de icke skulle anse det sannolikt. Vid midsommartiden 1709 möttes de i Dresden och förnyade der sitt förra förbund om ett anfallskrig mot Sverige. Båda följdes sedermera åt till Berlin för att söka öfvertala konung Fredrik I i Preussen, hvilken titel kurfursten af Brandenburg sedan 1701 antagit, att äfven biträda deras förbund, såsom belöning hvarför svenska Pomern skulle tillfalla honom. Preussiska regeringen ansåg likväl Rysslands öfvermakt vara ännu mera hotande än Sveriges och afböjde derföre detta förslag, åtminstone för tillfället.

De båda öfriga konungarne åter, som genom czarens seger vid Pultawa sågo hans förutsägelser bekräftade vida öfver hvad de kunnat vänta, rustade sig så mycket ifrigare till kriget. Redan den 8 Augusti 1709 förklarade konung August å nyo krig emot Sverige, såsom här ofvan är nämndt. Den danska krigsförklaringen dröjde visserligen något längre, emedan England och Holland, såsom löftesmän för freden i Traventhal, gjorde åtskilliga försök att hindra fredsbrottet, och äfven inom Danmark höjdes flera röster deremot, emedan Sverige icke gifvit ringaste anledning att bryta freden; men krigspartiet, som yrkade, att Danmark nödvändigt borde deltaga i »Sveriges nu förestående begrafning» och som lät förstå, att fredspartiet drefs af räddhåga, tröghet eller svenska mutor, vann mer och mer öfverhand, och konung Fredrik, som länge varit böjd för kriget, genom hvilket han hoppades, under Sveriges dåvarande betryck, kunna återtaga allt hvad Danmark måst afträda, aflät den 28 Oktober 1709 sin krigsförklaring, för hvilken han hade lika litet antagliga skäl att anföra som August för så väl sin senaste som sin föregående.

Starka krigsrustningar skedde emellertid. På Seland samlades 16,000 man, i Holstein 6,000 och i Norge 12,000, hvarjemte en reserv upprättades af 6,000 man, och 12 linieskepp samt 6 fregatter ut-

rustades i Köpenhamn att öfverföra en dansk styrka till Skåne. Å denna flotta inskeppades i slutet af Oktober 15,000 man, som den 1 November passerade sundet och den 2 landstego vid Rå fiskeläge nära Helsingborg, hvilken stad genast intogs; men derefter låg danska hären stilla ända till slutet af månaden, då 4,000 man afsändes att belägra Landskrona och 1,500 att besätta Lund.

Öfverbefälet i Skåne fördes denna tid af *Magnus Stenbock*, dess generalguvernör sedan Juni 1706. Han var ock en af Carl XII:s mest utmärkte krigare, modig utan öfvermod, snillrik och outtömligt fyndig på utvägar, med mycken erfarenhet både i att leda och försörja en krigshär samt tillika med ovanlig förmåga att vinna menniskor. I Skåne var han redan älskad som en far, i synnerhet för det skydd han gifvit dess befolkning mot allt slags förtryck, och ingen kunde vara lämpligare att afvärja den fara, hvaraf detta landskap nu hotades. När underrättelse kom om de danska krigsrustningarna, utfärdade han flera kungörelser, uppmanande befolkningen till mod och trohet, reste sjelf omkring i städerna och höll sammankomster med alla samhällsklasser, för att elda deras tillgifvenhet för svenska regeringen, hvilket ock lyckades. De skånska fästningarna sattes under hösten i godt skick. Deras besättningar utgjorde tillsammans 3,000 man, och dessutom sammandrogos i Skåne 3,000 man rytteri, hvilka förlades vid kusten mellan Helsingborg och Malmö. I Bohus län stod general Nieroth med något öfver 5,000 man.

Stenbock hade likväl för ringa styrka att kunna hindra danskarnes landstigning och nödgades äfven i Januari 1710 utrymma Christianstad, sedan dervarande förråd blifvit undanskaffade. Den 20 Januari reste han till Vexiö, för att taga befälet öfver de trupper, som der samlades, och så snart han der fått tillhopa omkring 8,000 man, uppbröt han derifrån den 30 Januari nedåt Skåne, fick åtskilliga förstärkningar från Bleking, Bohus län och Halland samt hade den 11 Februari under sitt befäl 9 regementen rytteri och 10 regementen fotfolk eller tillsammans omkring 13,000 man, af hvilka likväl något mer än halfva antalet voro nyuppsatta, hvilka ännu icke hunnit få ordentlig beklädnad, utan buro sina getskinnspelsar och träskor, hvarföre ock danskarne icke så litet skämtade öfver »Bocken med sina getapojkar».

Båda visade dock snart nog, att de icke voro att skämta med. Stenbock stälde sitt tåg mot Helsingborg, der han den 28 Februari vid middagstiden påträffade danska hären, omkring 16,000 man stark, i full slagordning, med fronten mot norr och med venstra flygeln vid staden. Danske konungen hade kort förut återvändt till Seland och öfverlemnat högsta befälet åt *Jörgen Rantzau*, hvilken han rådt att stanna vid den fasta lägerplats han intagit; men vid svenska härens annalkande tyckte Rantzau det vara skamligt för en talrikare och vida bättre utrustad dansk här att undvika en strid mot »Bocken och hans getapojkar», hvarföre han ryckte ut emot fienden och stälde äfven sin här i slagordning.

Stenbock, som nu förde i striden 6,000 ryttare och 7,850 man fotfolk eller tillsammans 14,000 man, stälde såsom vanligt rytteriet på flyglarne, 30 sqvadroner på hvardera, 18 i första linien och 12 i den andra, samt fotfolket i midten. Striden började på venstra flygeln, som anfördes af generallöjtnanten *Jakob Burensköld*, hvilken vid flera tillfällen utmärkt sig under polska kriget och nu så häftigt trängde in på danska hästgardet, att han dref det jemte ett par andra danska regementen tillbaka; men han hade derunder blifvit skild från sin hufvudstyrka, och då Rantzau skyndade dit med förstärkning, blef Burensköld, hvars häst stupat, tagen till fånga och hans folk var nära att blifva öfvermannadt, då först generalmajoren *Göran Gyllenstierna* och sedermera öfversten *Gustaf Lewenhaupt*, som anförde venstra flygelns första och andra linier, kommo med dessa till hans hjelp. Striden blef nu ganska häftig, och Rantzau deltog sjelf deri lika modigt som någon af hans soldater; men Stenbock, som såg att slagets utgång berodde af denna strid, skickade genast från högra flygeln flera sqvadroner under generalmajoren *Carl Gustaf Dücker* och öfversten *Wilhelm Bennet*, hvarefter striden blef ännu mera mördande. Af Vestgöta ryttare, som fördes af Dücker, stupade 73 man och 14 officerare sårades. Värst framforo dock Lewenhaupts ryttare, om hvilka danskarne sade, att de voro »idel djeflar», och så tappert danskarne samt framför alla Rantzau än kämpade, måste de dock slutligen gifva vika, och på venstra flygeln blef svenskarnes seger slutligen afgjord.

Under tiden hade den svenska midten äfven haft en svår strid ett utkämpa. Framför danska fotfolket, som skyddat sig medelst en rad spanska ryttare, lågo flera träsk, hvilka visserligen voro tillfrusna, men då svenskarne framträngde deröfver, brast isen, vattnet gick manskapet upp till midjan och isen skar sönder kläderna. Ingenting förmådde dock hejda det svenska fotfolkets anfall. Sedan det kommit öfver träsken, möttes det af ett kulregn från det fiendtliga fotfolket och från ett talrikt artilleri, men rusade icke desto mindre djerft framåt, vräkte undan de spanska ryttarne och kastade sig med blanka vapen öfver fienden. Danskarne försvarade sig ihärdigt i två timmars tid, hvarvid danska fotgardet i synnerhet utmärkte sig, hvilket slutligen endast hade 80 man qvar; men när svenske artilleribefälhafvaren *Carl Cronstedt* kommit med sina kanoner förbi träsken och besköt fienden på nära håll och svenskarnes segrande venstra flygel föll danska fotfolket i sidan, samt kort derefter äfven högra flygeln, sedan den utan synnerlig svårighet jagat undan danskarnes venstra, så blef danska fotfolket till största delen omringadt, tillfångataget och nedhugget. Det nyuppsatta svenska manskapet gaf fienden ingen pardon, men Stenbock höll dem tillbaka och ålade dem ganska allvarsamt att visa skonsamhet mot fångna fiender.

Den slagna hären flydde till Helsingborg, ifrigt förföljd af Bennets ryttare. Danskarnes välförsedda läger, jemte 2,700 fångar och 29 kanoner, föll i svenskarnes händer. Dessutom hade danska hären förlorat

MAGNUS STENBOCK.

4,000 man i döde och sårade. Svenska förlusten under striden hade varit 800 döde och 2,000 sårade.

Så slutade *slaget vid Helsingborg*, ett af Sveriges vackraste krigsminnen, hvars följder också vore både många och stora. Den närmaste var, att Helsingborg efter några dagars bombardering utrymdes den 5 Mars af danskarne, som på en mängd från Köpenhamn ankomna lastdragarefartyg dit öfverfördes, sedan 5,000 hästar, som ej kunde medföras, blifvit ihjelstuckna. Så rensades Skåne från fiender, och af det orättfärdiga kriget, hvilket konung Fredrik begynt under öfvertygelse om Sveriges oförmögenhet till allt motstånd, hade han sjelf både skam och skada. Hos svenska folket deremot, utmattadt af de långvariga ryska och polska krigen, nedslaget genom olyckan vid Pultawa, lifvades åter modet och förhoppningarna. Stenbock fick från alla håll mottaga de varmaste tacksägelser. När han reste upp till det då pågående riksmötet i Stockholm, stod folket vid vägarne, följande honom med sina välsignelser. Rådet erkände så högtidligt som möjligt hans stora förtjenster, ett ständernas utskott uppvaktade honom för att å hela svenska folkets vägnar förklara dess tacksamhet, de tre stånden, som hade vård om riksbanken, afskrefvo en Stenbocks skuld till banken å 30,128 karoliner, och många år efteråt hördes svenska allmogen i sina sånger omtala, huru

Måns Stenbock, han förde sina männer i fält,
Som bockar begynte de att stånga;
De slogo tolf tusende jutar ihjel
Och fångade så grufveligt många.

Danska kriget var sålunda slutadt i Sverige, men kunde ännu fortsättas i Tyskland. Fältmarskalken *Nils Gyllenstierna*, som förde befälet öfver svenska krigsmakten i Pomern, fick rådets befallning att anfalla Holstein och Jutland; men detta anfall förenade sig Sveriges fiender och bundsförvandter att söka förhindra. Czaren och August, hvilkas bistånd Fredrik IV skyndat sig att anropa, förklarade att, derest svenskarne från Tyskland anfölle Danmark, skulle de låta sina trupper bryta in i nedersachsiska kretsen. England och Holland, som insågo, att i sådant fall de tyske furstarne skulle återkalla sina soldater från dessa båda makters härar, hvilka till en stor del bestodo af värfvade tyskar, och som väl behöfde dem för det ännu fortfarande kriget med Frankrike, uppgjorde nu en plan att garantera Sverige säkerhet för dess tyska besittningar, mot förbindelse å svenska regeringens sida, att Krassows här, som nu stod i Pomern, hvarken skulle öfva några fiendtligheter inom tyska riket, eller angripa Sleswig och Jutland, eller återvända till Polen, hvilket förslag konung August äfven ifrigt understödde och hvilket äfven kejsaren biträdde för att bibehålla fred inom tyska riket.

Så afslöts af kejsaren, England och Holland i Haag den 20 Mars 1710 det s. k. *neutralitetsfördraget*, hvilket svenska rådet i April samma år antog, dock med tillägg att Danmark icke skulle från de landskap,

hvilkas säkerhet blifvit genom detta fördrag garanterad, föra några trupper mot Sverige. Rådet ansåg sig härigenom förminska krigsfaran och betrygga åtminstone de tyska besittningarna, synnerligast som Gyllenstierna förklarat att svenska hären i Pomern, efter afdrag af fästningarnas besättningar och de trupper, som erfordrades för att betäcka gränserna, var alltför svag för att kunna infalla, vare sig i Sleswig, Sachsen eller Polen.

Konung Carl var likväl af annan mening. Han kunde ej fördraga, att hans bundsförvandter syntes vilja föreskrifva honom vilkor, utan fordrade i stället af dem en verksam hjelp, då de garanterat så väl den traventhalska som den altranstadtska freden. Sjelf den ordhålligaste statsman, som troligen någon tid egt, fordrade han samma egenskap äfven af andra och tog för alldeles gifvet, att de makter, som i föregående fördrag lofvat honom bistånd, nu ock skulle uppfylla sina löften, hvartill de likväl visade sig föga hågade. I stället begynte de underhandlingar med svenska rådet, att trupperna i Pomern måtte öfverlåtas åt dem för att användas i kriget mot Frankrike. Rådet var härtill benäget, emedan Pomern led mycket af truppernas dervaro och efter neutralitetsfördraget landtrupper syntes mindre behöfliga för rikets försvar än en förstärkning i svenska sjömakten, till hvars utrustande de förbundna makterna lofvade penningar. Dock fordrade rådet tillika såsom ett vilkor för sitt bifall, att äfven de danska trupperna i Holstein och Jutland skulle gå i dessa makters tjenst.

Under tiden hade Carl XII lyckats förmå sultan att förklara Ryssland krig och räknade dervid på att i spetsen för en turkisk här genom Polen återvända till sitt rike, då det för honom var så mycket vigtigare att hafva en svensk här sig till mötes i Polen. Den 30 November 1710 aflät han derför från Bender en skrifvelse, hvari han förkastade neutralitetsfördraget och förklarade, att han, »förtröstande på Gud och sin rättvisa sak, ville hafva sig obetaget att bruka de medel, som Gud gifvit honom mot sina fiender, på hvad tid och ställe, som krigsresonen det fordrade». Denna förklaring gjorde med ens slut på de allt dittills fortsatta underhandlingarna. Den väckte mycket missnöje hos bundsförvandterne och öppnade derjemte för Sveriges fiender tillfälle att anfalla dess tyska besittningar.

Tillika visade sig dock konungen angelägen att söka få fred med Danmark för att kunna vända alla sina krafter mot Ryssland. I Januari 1711 gaf han rådet förnyad fullmakt att underhandla med Fredrik IV; men rådets beredvillighet att öfverlåta trupperna i Pomern till England och Holland väckte hos Carl XII sådant misshag, att han upphäfde den myndighet, det förut haft i utrikes angelägenheter, och förbjöd det att förordna något annat än hvad han sjelf uttryckligen befalt, hvarjemte han meddelade alla svenska sändebud hos utländska makter uttrycklig föreskrift att efter bokstafven verkställa hans befallningar, utan afseende på några instruktioner från rådet eller kanslikollegium.

För öfrigt stälde konungen nu till sina bundsförvandter en förnyad uppmaning att gemensamt med honom arbeta på afslutandet af freden med Danmark. Kejsaren, England och Holland lofvade ock sin medverkan härtill, men fordrade såsom vilkor härför ett löfte af konungen, att Krassows här icke skulle infalla i Sachsen. Ett sådant löfte kunde ock konungen gerna gifvit, emedan det var hans afsigt, att Krassow skulle möta honom i Polen, men han kunde dock ej förmå sig till något steg, hvarigenom han skulle synas för andra makter aflägga räkenskap för sina handlingar.

Emellertid började fredsunderhandlingarna med Danmark föras på en annan väg. Generalguvernören i Bremen och Verden *Mauritz Wellingk*, förut använd i flera vigtiga diplomatiska uppdrag, inberättade till konungen, att han genom holsteinska geheimerådet baron von Görtz fått, kort efter slaget vid Helsingborg, en vink om Fredrik IV:s benägenhet för fred, hvilket gaf konung Carl anledning uppdraga åt Wellingk att underhandla om denna fred samt dervid söka biträde af Görtz. Carl fordrade af Fredrik ingenting utöfver Traventhalerfreden, utom att han, såsom underpant för sin vänskap, skulle till konung Carl öfverlåta en del af sina trupper; men skulle sådant möta alltför stora svårigheter, så borde det icke göras till oeftergifligt vilkor.

Äfven konung August visade sig nu villig att ingå fred och lät genom franske ministern i Konstantinopel ett förslag härom tillställas Carl XII i Bender, men fick till svar, att med honom kunde ingen fred slutas på andra vilkor än den i Alt-Ranstadt. Både Fredrik och August afbidade emellertid utgången af det stora rysk-turkiska kriget, för att derefter rätta sitt handlingssätt.[1])

Krigsrustningarna i Sverige mot Danmark hade under tiden fortgått. En svensk flotta af 16 linieskepp och 4 fregatter under amiral *De Prou* hade under våren 1710 afgått till de danska farvattnen och der uppbringat flera handelsfartyg, hvarefter den i Juni återvändt till Carlskrona. Så hade danska flottan kryssat i Östersjön ända till i Augusti, då den gått tillbaka till sundet. I Juni hade Stenbock från riksdagen åter kommit till Skåne, der rykten om en ny dansk landstigning börjat sprida sig. Han inlade nu en besättning af 5,000 man i Malmö och 1,200 man i Landskrona samt sökte få tillsammans en här af 15,000 man dessutom, men hade dervid att kämpa mot stora svårigheter i anseende till den ständigt rådande penningebristen. Vid slutet af sommaren berättades att danskarne på Seland samlade 36,000 man, hvilka jemte 6,000 ryssar skulle landstiga i Skåne. I början af September sammandrogs ock en dansk här i ett läger vid Köpenhamn och danska flottan gick till Danzig för att intaga de ryska trupperna; men då några sådana der icke funnos, återvände den till Köpenhamn. Då utlopp *Hans Wachtmeister* den 21 September från Carlskrona med 21 linieskepp och anträffade den 24 September danska flottan af 30 skepp

---

[1]) Jfr *Carlson*, Om fredsunderhandlingarna åren 1709—1718, Stockh. 1857.

och fregatter i Kjöge-bugt samt började genast en strid. Strax i början deraf sprang danska 80-kanonskeppet Dannebrog i luften, så att endast 3 man af besättningen räddades. Den oordning, som häraf uppstod inom danska flottan, begagnades genast af den svenska, som hade all utsigt till seger, då i detsamma en storm uppstod, hvaraf all strid omöjliggjordes. Två svenska skepp kommo derunder på grund och brändes, men af de 40 transportfartyg, som åtföljde danska flottan, förstördes 15 af den svenska. Då stormen fortfor äfven följande dagen, afseglade Wachtmeister den 26 September till höjden af Ystad, och då den fiendtliga flottan icke vidare visade sig, återvände han den 9 Oktober till Carlskrona. Någon landstigning i Skåne skedde också icke, utan trupperne gingo i vanlig tid i vinterqvarter å ömse sidor om sundet.

En svår pest bortryckte mot slutet af året 1710 en stor del af svenska flottans besättningar, och brist på penningemedel hindrade tillika dess utrustande under året 1711; men förhållandet var enahanda å den danska, och sjökriget hvilade derföre detta år. Stenbock hade emellertid ytterligare förstärkt svenska hären i Skåne, så att den, oberäknadt 2,100 man i garnison, vid sommarens början utgjorde 20,500 man, hvaribland 9,200 ryttare och dragoner samt 11,300 man fotfolk. I Bohus län stod generallöjtnant *Burensköld* med 1,500 man. Der inföll den 11 Augusti danske generalen Löwendahl från Norge med 6,000 man, då Burensköld måste draga sig tillbaka; men sedan han erhållit förstärkning, skyndade den norska hären undan, så att vid Augusti månads slut var Bohus län åter utrymdt.

Hufvudanfallet å danska sidan skulle detta år ske mot Sveriges tyska besittningar, men dermed dröjde under afvaktan å utgången af det rysk-turkiska kriget och medan fredsunderhandlingarna pågingo. Så snart åter underrättelse kom, att fred mellan Ryssland och Turkiet blifvit afslutad vid Pruth, fingo både Fredrik och August nytt mod, och nu skulle danska hufvudstyrkan, som i Juli samlades vid Rendsburg och utgjorde öfver 20,000 man, anförd af konungen och fältmarskalken Schultz, i förening med en sachsisk och rysk här af ungefär lika styrka under konung Augusts befäl, anfalla Pomern, der svenska trupperna under generallöjtnant *Carl Gustaf Dücker*, som i befälet efterträdt Krassow, utgjorde föga öfver 12,000 man, Stralsunds besättning deri inbegripen. Dessutom lågo några tusen man i Stettin, 3,000 i Wismar, och 2,500 i Stade under *Maurits Wellingk*, som nu fått befälet öfver samtliga svenska trupperna i Tyskland.

Den 9 Augusti uppbröt danska hären från Rendsburg, qvarlemnade den 14 en styrka af 5,000 man under general Rantzaus befäl utanför Wismar och inträffade den 7 September vid Stralsund, dit den sachsiska och ryska hären samma dag anlände. Dücker lade sitt fotfolk inom stadens fästningsverk och skickade sitt rytteri till Rügen. De belägrande, som nu utgjorde 40,000 man, började innesluta staden och uppkasta batterier, hvari det från Kiel väntade belägringsartilleriet

skulle uppställas; men detta kom aldrig fram, emedan den danska transportflotta, som skulle öfverföra detsamma, skingrades af en storm.

I Sverige rustades så mycket de af det långvariga kriget och pestens härjningar uttömda krafterna medgåfvo. Rådet klagade, att om konungen icke förkastat neutralitetsfördraget, så hade Pomern och Wismar nu varit skyddade och Sverige icke behöft utblotta sig för deras skull. I stället kom nu från konungen den ena gången efter den andra befallningar att flera regementen skulle skickas till Pomern, dels till dess försvar och dels för att infalla i Polen. Våren, sommaren och en del af hösten 1711 gingo dock förbi, utan att dessa befallningar fullgjordes. Så kom från konungen förnyad befallning, att sex till Skånes försvar samlade regementen skulle öfverföras till Pomern. Stenbock måste lyda, men med utrustningen af flottan, som skulle öfverföra dem, gick det långsammare af brist både på folk och penningar. Den nu 70-årige Hans Wachtmeister kände sig för gammal att med tillräcklig drift genomföra verket och bad att Stenbock, som nu var allt i allo, skulle sändas honom till biträde, hvilket ock skedde, hvarefter rustningen också fick raskare fart, så att i slutet af Oktober 24 linieskepp, 6 fregatter och 7 transportfartyg voro segelfärdiga, men uppehöllos i Carlskrona af motvind ända till den 24 November, då flottan ändtligen kunde löpa ut och landade den 26 vid Rügen, der 3,500 man fotfolk landsattes, hvarefter de belägrande, som genom pesten och brist på tillräckliga förråd förlorat mycket folk, upphäfde belägringen, och den 7 December återvände svenska flottan till Carlskrona.

Wismar hade under hela tiden varit belägradt af Rantzaus styrka, men stadens kommendant, generalmajoren *Martin Schultz*, hade gjort flera lyckade utfall, och de belägrande hade föga uträttat. Djerf af dessa framgångar, företog Schultz natten till den 26 November ett nytt utfall med största delen af garnisonen 2,500 man, för att öfverrumpla de belägrande; men Rantzau hade på förhand fått kunskap om företaget och gjort sig väl beredd derpå, så att Schultz blef tillbakaslagen och förlorade under detta olyckliga utfall öfver 1,500 man. Den återstående besättningen var nu otillräcklig till stadens försvar, men Schultz lyckades få underrättelse till Sverige om sin brydsamma belägenhet, hvarefter vice amiralen Wattrang den 23 December utlopp från Carlskrona med 9 linieskepp och 3 fregatter, hvilka den 28 landsatte i Wismar 1,000 man till besättningens förstärkande och återkommo i början af följande året, efter en ganska besvärlig öfverfart, till Carlskrona. Efter denna förstärkning af de belägrades styrka fann sig Rantzau ingenting kunna uträtta, utan upphäfde belägringen i början af året 1712.

Under förra hälften af detta år föreföllo inom Sveriges tyska besittningar inga krigsrörelser af större betydenhet. Stettin, Stralsund och Wismar blokerades af danska, sachsiska och ryska trupper; men Dücker försvarade sig modigt och gjorde flera lyckliga anfall mot särskilda fiendtliga afdelningar.

Hufvudanfallet från danska sidan var detta år riktadt mot Bremen

och Verden, som dittills varit skonade af kriget. I början af Juli sammandrogos för detta ändamål 12,000 man under general von Scholten, som skulle belägra Stade, svenskarnes hufvudort inom dessa landskap, med en besättning af 2,300 man, till större delen föga pålitliga tyska trupper. Generalguvernören *Maurits Wellingk* hade till landets försvar hufvudsakligen räknat på hannoverska regeringen, som genom fördrag härtill förbundit sig; men när danskarne den 20 Juli gingo öfver Elben, drogo de i Stade befintliga hannoverska trupperna sig undan, och Wellingk begaf sig då till Hamburg, för att ej blifva innesluten, lemnande befälet i Stade åt generalmajoren *Carl Adam Stackelberg*, hvilken, sedan både besättningen och borgerskapet visat sig motsträfvige, måste, med de 800 man han hade qvar, gifva sig den 27 Augusti, hvarefter landskapen Bremen och Verden voro för Sverige förlorade.

På våren hade från Bender kommit befallning, att Stenbock skulle till Pomern öfverföra sin i Skåne stående här, för att i Polen komma konungen till mötes, och denna härs utrustning pådrefs sedermera af Stenbock så vidt de knappa tillgångarna medgåfvo, hvilka anlitades så mycket mera, som ej allenast landthären, utan äfven flottan måste utrustas för att kunna öfverföra denna här. Den 23 Augusti utlopp ändtligen flottan, bestående af 24 linieskepp och 3 fregatter, under *Hans Wachtmeister* och *Magnus Stenbock.* Äfven konung Stanislaus medföljde densamma. Den 24 Augusti påträffades danska flottan, 14 linieskepp och 8 mindre krigsfartyg, under amiral *Gyldenlöwe.* Den flydde utan strid inåt sundet, och Wachtmeister seglade den 29 tillbaka till farvattnet mellan Skåne och Bornholm för att afvakta och skydda transportflottan. Denna blef dock af vidriga vindar så uppehållen, att första afdelningen af densamma först den 14 September under skydd af örlogsflottan ankrade vid Rügens nordkust. Med denna afdelning följde 9,400 man, jemte alla förråden för det blifvande fälttåget; men, innan dessa hunno utskeppas, visade sig danska örlogsflottan, hvilken, förstärkt med 6 linieskepp och 3 fregatter, den 15 September afgått från sundet och, sedan den lyckligen undvikit svenska örlogsflottan, begagnade en stark sydvestlig vind, som hindrade denna att komma transportfartygen till undsättning, att öfverfalla dessa. Några och 40 deribland lyftade genast ankar och lyckades sedermera rädda sig till blekingska kusten, men af de öfriga togos 15 och 42 brändes. Förgäfves sökte Wachtmeister under de följande dagarna komma i strid med danska flottan — så snart denna fullbordat sitt förstörelseverk, skyndade Gyldenlöwe till sundet, hvarföre Wachtmeister den 21 September gick tillbaka till Carlskrona, för att samla de undkomna fartygen och ordna den andra afdelningen af transportflottan, hvilken likväl, i följd af en härjande farsot och långvarig motvind samt andra hinder, ej under detta år afgick.

I afvaktan å denna stannade emellertid Stenbock en hel månad qvar på Rügen och var nu i den brydsammaste belägenhet, emedan de förråd han påräknat gått förlorade. För att icke blifva uthungrad

måste han slutligen lemna Rügen och beslöt bryta sig fram till Wismar, för att der invänta den andra transporten. Den 19 och 20 Oktober öfverförde han sitt folk till Stralsund och, sedan han der qvarlemnat en besättning af 2,000 man, afgick han med omkring 14,000 man från Stralsund den 21, intog den 24 Rostock genom öfverrumpling och lade de följande dagarna sina trupper i qvarter vester om Warnow-floden, med sitt högqvarter vid Schwan, medan konung August och Mentschikoff, som anförde hans ryska hjelptrupper, togo sina högqvarter längre söderut i Güstrow.

Så lågo under halfannan månads tid båda härarne gent emot hvarandra, Stenbock väntande på den andra transporten, och hans motståndare på danske konungen, som ännu var sysselsatt med ordnandet af förhållandena i Bremen. Sedan han i början af December blifvit färdig dermed, sammandrog han vid Oldeslohe sina trupper till ett antal af omkring 14,000 man under general *von Scholten*, hvilken den 4 December inryckte i Mecklenburg och stannade vid Gadebusch. Så snart Stenbock fått kunskap härom, uppbröt han genast för att öfverfalla danska hären, innan denna hann förena sig med den sachsiska och ryska.

Den 14 December aftågade Stenbock, med 19 bataljoner fotfolk och 56 sqvadroner rytteri eller tillsammans omkring 13,000 man, från Schwan och inträffade i granskapet af Gadebusch på aftonen den 8. Så snart hans aftåg blef bekant för den förenade sachsiska och ryska hären, uppbröt äfven den från Güstrow, och fältmarskalken Flemming med 4,200 man sachsiskt rytteri sändes förut till Gadebusch, dit han ankom den 9 December på förmiddagen, hvarefter den förenade danska och sachsiska hären under von Scholten och Flemming utgjorde 20 bataljoner fotfolk och 79 sqvadroner rytteri, eller tillsammans omkring 18,000 man.

Samma dag vid middagstiden anföll Stenbock. Underlägsen fienden både i fotfolk och rytteri, var han den öfverlägsen i artilleri, som var både talrikare och äfven kraftigare än det danska, i följd af de stora förbättringar Cronstedt infört i det svenska. Detta artilleri gick nu i spetsen för svenska hären, och så snart det kommit inom skotthåll, öppnade det en mördande eld, som bragte fienden i oordning. Svenska högra flygeln dref snart nog fienden undan, men den venstra mötte starkare motstånd och var nära att förlora fältet, då Stenbock sjelf skyndade dit att återställa ordningen. Hårdast blef striden mellan båda härarnes fotfolk. Först på 15 stegs afstånd sköto svenskarne sin första salva och anföllo så med bajonetten; men danskarne försvarade sig tappert, och det uppstod en ganska het strid, i hvilken å svenska sidan öfverstelöjtnanten *Rutger Fuchs* och majoren *Carl Leonard Leijonhufvud*, i spetsen för hvar sin bataljon dalkarlar, i synnerhet utmärkte sig. Danske konungen deltog sjelf i striden och sökte elda de sinas mod; men efter två timmars fäktande nödgades han och hans trupper draga sig tillbaka, sedan de förlorat 2,000 döde och sårade, 4,000 fån-

gar, 13 kanoner och hela sitt läger. Svenskarnes förlust var 1,500 döde och sårade.

Slaget vid Gadebusch var sålunda åter en lysande seger för de svenska vapnen. »Näst Gud», skref Stenbock, »hafva vi Cronstedt och hans kanoner att tacka för denna seger; men sådana soldater och sådana undersåtar som svenskarne finnas icke i hela verlden. En sådan förening af det mest otyglade mod och den bäst tyglade ordning har aldrig haft sin like.» Sin egen stora förtjenst om stridens ledning nämnde han icke. Den glömdes dock ej, ty hans rykte genljöd nu öfver hela Europa. Man utgaf en skådepenning, föreställande solguden framilande öfver stenbockens tecken i djurkretsen — en dubbel anspelning på segrarens namn och på den tid af året, då segern vans. Från konungen kom nu Stenbocks länge efterlängtade befordran till fältmarskalk.

Efter segern stannade Stenbock några dagar vid Gadebusch, för att afvakta de förenade sachsiska och ryska härarnes företag; men då dessa drogo sig tillbaka bortom sina befästade linier, lät han sin här taga qvarter kring Gadebusch och reste sjelf in till Wismar. När emellertid kort derefter alla farvattnen började isbeläggas och han insåg, att någon vidare transportflotta från Sverige icke var att vänta, samt han icke längre kunde stanna i Mecklenburg, der hans trupper icke vidare kunde finna underhåll, beslöt han tåga inåt Holstein, för att der söka föda åt sin hungrande här. Till detta i sina följder olyckliga beslut, hvarigenom han beröfvade sig fördelen af en ställning mellan två fiendtliga härar, af hvilka ingendera ansåg sig tillräckligt stark att våga anfalla honom, skall han varit väsentligen föranledd af en försäkran af Maurits Wellingk, hvilken han väl visste ega konungens förtroende, att denne redan vore i antågande genom Polen med en turkisk här och att ryssarne derföre snart skulle nödgas draga sig tillbaka.

Den 19 December uppbröt Stenbock från Gadebusch och närmade sig Lübeck, i hvars granskap han lade sin här i qvarter. Då han äfven der ej fann så mycket lifsmedel han väntat, fortsatte han den 23 December sitt tåg till närheten af Hamburg. Här förestälde honom Wellingk, att han borde bränna danska staden Altona invid Hamburg, för att hämnas Stades brand, hvarvid många af Wellingks tillhörigheter gått forlorade. Härigenom skulle han göra danske konungen en oberäknelig skada och han borde tillika hota att på samma sätt ödelägga hvarje dansk stad, så framt ej konung Fredrik återlemnade Bremen. Stenbock var föga böjd för sådana åtgärder, men hans här, som länge lidit brist, behöfde underhåll och han affordrade derföre Altona en brandskatt af 100,000 rdr. Förgäfves sökte stadens ombud, anförde af den allmänt aktade prosten Sass, beveka honom att eftergifva något af denna summa, som för staden var omöjlig att erlägga — Wellingk eggade honom till obevekligt motstånd och ålade honom såsom oeftergiflig pligt att förstöra staden. Då alla böner ingenting uträttade, sade slutligen Sass: »Med våra synder hafva vi nedkallat öfver oss denna

Herrans straffdom; men», tillade han, vändande sig till Stenbock, »eder gifver jag min presterliga välsignelse», hvarpå han med djup rörelse uppläste denna bön, »och», sade Stenbock sedermera, »från den stunden har Herrens välsignelse vikit ifrån mig». Då den fordrade brandskatten icke erlades, befalte Stenbock, att qvinnor och barn skulle föras undan, förbjöd strängt all plundring, och natten till den 29 December sattes staden på en mängd ställen samtidigt i brand. Denna varade hela dagen och mot aftonen återstodo endast omkring hundra af de sämsta husen samt tre kyrkor.

Denna brand ådrog Stenbock med skäl ett strängt tadel af hans samtid och skall alltid utgöra en fläck på hans minne. Den gaf emellertid czar Peter, som i Estlands och Liflands städer anbefalt eller tilllåtit ojemförligt större gräsligheter, en välkommen anledning att här uppträda som en varm förfäktare af mildhet och menskliget. Han utdelade frikostiga gåfvor åt de husville och fann ej nog bittra uttryck öfver svenskarnes omenskliget; men kort efteråt begingo dock hans ryssar i Pomern långt värre ogerningar.

Efter Altonas brand drog Stenbock, med de 12,000 man han ännu hade under sitt befäl, norrut, för att hafva Eider-floden mellan sig och fienden, hvars styrka allt mera tillväxte och redan i medlet af Januari utgjorde omkring 30,000 man. Hans ställning blef mer och mer förtviflad, emedan han icke hade någon undsättning att vänta, och fienden afstängde för honom möjligheten att komma från halfön tillbaka till Mecklenburg och Pomern. Fästningen Tönningen vid norra sidan af Eiderns utlopp i Nordsjön innehades vid denna tid af Carl XII:s bundsförvandt, hertigen af Holstein. Med administratorn Christian August, som under Carl XII:s systerssons, hertig Carl Fredriks minderårighet förde styrelsen i Holstein, började Stenbock nu underhandlingar om upplåtande af denna fästning, i hvilken han hoppades kunna försvara sig, till dess en svensk flotta kunde undsätta eller afhemta honom och hans här. Den 3 Februari 1713 fingo ock fyra svenska fotregementen inrycka i Tönningen, och då den ena månaden förflöt efter den andra, utan att någon undsättning från Sverige afhördes samt Stenbocks här blef allt mera instängd af fiendens nu ojemförligt öfverlägsna stridskrafter, nödgades Stenbock slutligen i medlet af April döda alla hästar han ännu hade qvar, och med återstoden af sin här instänga sig i fästningen. Den 22 April närmade sig fienden och började uppkasta batterier. Den svenska hären hade nu inga lifsmedel vidare qvar och då Stenbock ej onödigtvis ville utsätta den holsteinska fästningen för en bombardering, helst han af brist på förnödenheter i alla fall ej kunde länge der dröja, inledde han underhandlinger om dagtingan samt afslöt den 6 Maj en sådan, under vilkor att hela hären skulle gifva sig fången åt konungen af Danmark, men få utvexlas eller utlösas så snart ske kunde. Den utgjorde då 11,056 man, hvaribland 2,785 sjuke. Tvärt emot de ingångna vilkoren förblef hela hären sedermera i dansk

fångenskap och konung Fredrik vägrade all utvexling eller utlösen. Tönningen fick å nyo en holsteinsk besättning.

Så förlorades för Sverige en här och en härförare, vid hvilka så många förhoppningar varit fästade och som ock så länge i så hög grad motsvarat dem. Svåra anmärkningar träffade rådet för att ej hafva i behörig tid skickat Stenbock undsättning. Mycket hade derom talats i rådet, men dels hindrade årstiden att skicka en större flotta till hans hjelp, dels saknades tillgångar dertill. Schoutbynachten Axel Johan Lewenhaupt, som förde befälet öfver Göteborgs-eskadern, ville redan i Februari skicka några fregatter till Tönningen med undsättning; men hans matroser hade under förra sommaren blifvit sända till Carlskrona för att möjliggöra Stenbocks då verkstälda öfverskeppning till Tyskland, och då Lewenhaupt nu begärde dem tillbaka, satte sig Wachtmeister deremot, emedan de fortfarande behöfdes för stora flottan. Redan i början af året 1713 vände sig ock rådet till några vänskapliga makter med anhållan om biträde att rädda Stenbock och hans här. De svenska sändebuden i England och Holland gjorde ock sitt bästa för att utverka ett sådant; men sjömakterna voro uppretade öfver konung Carls vägran att godkänna neutralitets-fördraget och öfver hans stränga åtgärder mot deras handel på Östersjön samt kunde ej förmås till några kraftigare åtgärder. Dock lyckades svenska sändebudet i England Carl Gyllenborg att på enskild väg hyra fem skepp, hvilka afgingo till Eidern, lastade med lifsmedel, men de funno flodens mynning så starkt spärrad af fienden, att de måste vända om med oförrättadt ärende. Äfven i Holland utrustades några fartyg för samma ändamål, hvilka afgingo i Mars 1713, men de blefvo under vägen uppbringade af danska kapare. Kraftigare åtgärder än som skedde tyckas dock bort kunna af rådet företagas, och den förhindrade hjelpsändningen från Göteborg ligger alltid rådet till last, då det hade full rätt att genom en befallning till Wachtmeister upphäfva hindret derför. Rättvisligen måste man dock erkänna att största felet låg hos konung Carl, som genom sin vägran att godkänna neutralitets-fördraget föranledde Stenbocks tyska fälttåg, hvilket i annat fall varit obehöfligt, och genom sina retsamma åtgärder mot sjömakterna gjort dessa obenägna mot Sverige.

Sedan svenskarne utrymt Tönningen, gingo de fiendtliga härarne under en månads tid i qvarter inom Holstein, men i Juni uppbröto de sachsiska och ryska trupperne, de förra till Stralsund och de senare under Mentschikoffs befäl till Stettin, att företaga dess belägring. Denna fästning, der generalen *Johan August Meijerfelt* förde befälet, hölls sedermera innesluten i flera månader, men sedan ryssarne fått till sig det sachsiska belägringsartilleriet, 72 kanoner och 30 mörsare, blef staden från den 11 September så häftigt beskjuten och bombarderad, att Meijerfelt för att förekomma dess förstöring nödgades den 18 September börja underhandlingar om dagtingan. Den neutrala preussiska regeringen såg emellertid ogerna denna vigtiga fästning i rys-

sarnes händer, och så uppgjordes saken på det sätt, att 2 preussiska och 2 svenska bataljoner, hvilka senare borde träda i holsteinsk tjenst, skulle utgöra Stettins besättning.

Med återstoden af sitt folk, 800 man, drog Meijerfelt till Stralsund, hvilken stad alltsedan början af Juli månad varit innesluten af sachsarne. Vid denna tid anlände dock slutligen till Rügen den af Stenbock så länge väntade andra transporten, skyddad af Wachtmeister med 16 linieskepp och några fregatter, hvarigenom *Dücker*, som återtagit befälet i Pomern, lyckades fördrifva fienden från ön och spränga blokaden af Stralsund. Också upphäfde sachsarne i början af Oktober denna stads belägring och gingo i vinterqvarter.

Under året 1714 föreföllo inom Sveriges tyska besittningar, der *Meijerfelt* nu fått öfverbefälet, inga krigsrörelser af någon betydenhet. I Januari utrymdes Stettin af de 2 svenska bataljonerna, som ersattes med lika många holsteinska. Stralsund och Wismar försågos med lifsmedel och alla förnödenheter att uthärda en längre belägring, men under de nu pågående underhandlingarne om fred hvilade kriget i dessa trakter.

I Januari 1712 hade en kongress sammanträdt i Utrecht för att söka tillvägabringa fred mellan Frankrike och dess fiender samt sålunda göra slut på det långvariga spanska arfföljdskriget. Äfven Sverige hade sitt ombud vid denna kongress — svenske ministern i Holland *Johan Palmqvist.* Från flera håll yttrades den önskan, att freden i norden kunde här uppgöras på samma gång som den i vestra Europa, och härom väcktes förslag först af engelska regeringen, som nu visade sig ganska vänligt sinnad mot Sverige, samt sedermera äfven från den holländska; men konung Carl ville icke underkasta sig någon bemedling af sina bundsförvandter, utan yrkade fortfarande på det bistånd, hvartill de såsom löftesmän för frederna i Traventhal och Alt-Ranstadt förbundit sig, men hvilket de nu visade ingen håg att lemna.

Carl XII:s statskonst förblef i med- och motgång orubbligen densamma: fred med Danmark var hans uppriktiga önskan; Ryssland hoppades han kunna genom turkarnes makt och sina bundsförvandters bistånd drifva tillbaka inom dess gamla gränser; August skulle åter förlora och Stanislaus bibehålla polska kronan. Vägrade bundsförvandterne sitt bistånd och lemnade Österrike något stöd åt August, så ville konungen i stället närma sig Frankrike, med hvilket underhandlingar nu också inleddes.

Konung August hade emellertid funnit czaren vara en ganska besvärlig bundsförvandt och blifvit mer och mer hågad för fred med Sverige samt visade sig till och med villig att ingå på en delning af Polen för att tillfredsställa Stanislaus; men härom ville konung Carl ej höra talas, utan yrkade ständigt på Stanislai erkännande för konung öfver hela Polen.

Lika mycket och kanske ännu mera än August hyste konung Fredrik i Preussen farhåga för Rysslands växande makt och sände i Mars

1712 öfverste Eosander till Bender för att inleda underhandlingar om ett förbund mellan Preussen och Sverige. Härtill var Carl XII ock villig samt uppdrog åt Maurits Wellingk att i Berlin föra underhandlingarne derom. För honom yppade ock konung Fredrik sina vilkor, som voro att en här af 60,000 man skulle gemensamt uppsättas af båda konungarne, för att från Ryssland återeröfra Sveriges förlorade landskap; att fred skulle afslutas med August, åt hvilken Stanislaus borde för hans lifstid afstå polska kronan, hvaremot August skulle deltaga i det svensk-preussiska förbundet mot Ryssland, samt att Carl XII skulle garantera konung Fredrik besittningen af staden Elbing, äfvensom de fördelar Preussen för öfrigt kunde vinna utan skada för sina bundsförvandter.

Mot hösten 1712 skickades Eosander ännu en gång till Turkiet för att utverka Carl XII:s bifall till dessa vilkor. Han kom den 17 September till Bender och stannade der i två månader, men återkom slutligen med det svar, att konungen ej kunde antaga de erbjudna vilkoren. Skälet var åter konungens olycksaliga envishet att på polska tronen upprätthålla Stanislaus, ehuru denne nu sjelf visade sig villig att afstå från denna för honom så bekymmersamma värdighet. Det tillfälle, som nu försummades, var likväl ett af de mest lofvande att till Sveriges fördel åter förändra ställningen i norden. Det lider intet tvifvel att August, hvilken Carl alltid misstrodde, skulle vid detta tillfälle, om Carl med honom ingått förlikning, uppriktigt slutit sig till förbundet mot czaren, hvilken han redan funnit vara för honom vida fruktansvärdare än den svenske konungen. För denne åter hade Preussen och Polen-Sachsen varit ett ojemförligt säkrare och äfven starkare stöd mot Rysslands växande makt än Turkiet, hvars vacklande statskonst han redan väl hunnit pröfva. Hade Carl XII nu ingått fred med August samt förbund med honom och konung Fredrik i Preussen, så hade det icke varit svårt att äfven förmå Danmark till fred. Några hinder för honom att genom Polen återvända till sitt rike hade icke heller mött, och en svensk, preussisk och sachsisk här under hans ledning hade sedermera sannolikt kunnat af czaren återtaga allt hvad Sverige förlorat. Åtminstone hade icke då Stenbocks här gått förlorad, såsom sedan skedde, och Sveriges utsigter blifvit helt andra än de blefvo under året 1713.

Allt detta uppoffrades emellertid för den osäkra utsigten af hjelp från Turkiet, hvarigenom Stanislaus skulle återfå polska tronen, och äfven denna utsigt förspildes genom kalabaliken vid Bender. Följderna dröjde icke att visa sig. Vid underrättelsen om kalabaliken och om Stenbocks kapitulation i Tönningen, hvilka ungefär samtidigt blefvo bekanta i vestra Europa, började Sveriges bundsförvandter allt mera draga sig tillbaka och dess fiender blefvo allt mera öfvermodiga. England och Holland förklarade sig icke vidare förbundna att lemna Sverige någon hjelp. Sveriges tyska besittningar gingo förlorade, med undantag allenast af Stralsund, Rügen och Wismar, och hela Finland var före

1713 års slut i ryssarnes våld. Alla, som ville Sverige väl, yrkade på konungens snara återkomst, och härom gjordes till honom från flera håll de enträgnaste framställningar. Från Preussen yrkades det ifrigt och Ludvig XIV erbjöd sig att på franska skepp öfverföra honom till Frankrike; men ändock dröjde han ännu mer än ett år qvar i Turkiet.

Förbundet med Preussen kom åter till tals, men nu fordrade den nye konungen i Preussen *Fredrik Wilhelm I*, som i Februari 1713 efterträdt sin fader Fredrik I, Stettin med dess område samt Augusts ovilkorliga erkännande för Polens konung såsom vilkor för sitt deltagande i ett krig mot Ryssland. Dessa vilkor blefvo åter af Carl XII förkastade, men i stället föreslog han, att konungen af Preussen skulle ingå förbund med Sverige i ändamål att återuppsätta Stanislaus på Polens tron, förmå Danmark till fred och bidraga till de svenska landskapens återeröfring från Ryssland. För dessa ändamåls vinnande skulle Preussen uppställa en här af 25- till 30,000 man, med hvilken skulle förenas en svensk af lika styrka. Dessa förenade härar skulle först jaga ryssarne ur Tyskland, derefter tvinga Danmark till fred, så inbryta i Polen för att återgifva dess tron åt Stanislaus, samt slutligen i förening med dennes polska och litauiska trupper anfalla czaren, som derigenom skulle tvingas att ej allenast återställa de länder han eröfrat, utan äfven afträda så mycket af sitt eget område, som kunde blifva en tjenlig »barriere» för Sverige. Till vedergällning för sitt bistånd skulle Preussen få biskopsstiftet Ermeland under svensk garanti, hvarför Polen skulle få ersättning genom besittningen af Smolensk, hvilket Sverige och Preussen skulle eröfra från Ryssland. Ansåge Preussen vinsten af Ermeland icke vara tillräcklig, skulle det erhålla hälften af »den kontanta ersättningssumma», hvilken Ryssland skulle tvingas till Sverige utbetala, äfvensom Sverige skulle söka åt Preussen utverka besittningen af staden Elbing och rättighet att anlägga en militärväg mellan sina skilda länder.

Sådana voro de vilkor den i Turkiet fångne Carl XII, öfvergifven af alla sina förra bundsförvandter och med sin sista här nära att gifva sig, ansåg sig kunna erbjuda för att vinna en ny bundsförvandt. Wellingk vågade icke ens nämna dem för den preussiske konungen, på det denne icke, om utsigten till Stettin beröfvades honom, skulle öfvergå till Sveriges fiender. Sedermera ogillade ock Carl XII öfverenskommelsen om Stettins besättande af en förenad preussisk och holsteinsk styrka.

Turkiska regeringen hade emellertid börjat visa en viss benägenhet emot Stanislaus, som äfven efter det fred mellan Ryssland och Turkiet var afslutad i Juli 1713 fick åtfölja en turkisk här till polska gränsen; men mot slutet af Augusti 1713 följde en ny omkastning i den turkiska politiken, Stanislaus tvangs att återvända till Bender och freden mellan Turkiet och Ryssland bekräftades. Stanislaus gaf nu skriftligen för konung Carl tillkänna sitt oryggliga beslut att afsäga sig sin konungavärdighet, och nu ändtligen medgaf Carl öppnandet af en

underhandling med August på de vilkor, att han skulle förblifva i besittning af Polens krona; men de fördelar, han af August betingade sig för detta medgifvande, voro också ej ringa. August skulle visserligen vara regerande i Polen, men Stanislaus dock bibehålla konungatiteln och förklaras berättigad att efterträda August samt erhålla 200,000 rdr årligen från polska kronogodsen. Vidare skulle August frånträda förbundet med Danmark och förklara krig mot Ryssland samt äfven förmå polska republiken att deri deltaga, till dess Sverige återvunnit alla sina förlorade länder och tillika fått en skälig skadeersättning.

På sådana vilkor var August visserligen icke villig att ingå, men fortsatte dock underhandlingen under afvaktan å Preussens beslut, och först sedan Carl i Maj 1714 ogillat Stettins afträdande till Preussen, hvarigenom all vidare underhandling om förbund mellan Sverige och Preussen förföll, vände äfven konung August sin håg från fred med Sverige och stod fast vid förbundet med Ryssland.

I slutet af året 1713 hade kejsaren inbjudit till en kongress i Braunschweig, för att återställa freden i Tyskland och söka tillvägabringa fred mellan Sverige och dess fiender, men Carl XII var så ömtålig för hvarje försök att söka inverka på hans handlingsfrihet, att han vägrade allt deltagande i denna kongress från Sveriges sida, ehuru han medgaf fredsunderhandlingars öppnande med hvarje makt särskildt.

Så fick Wellingk befallning att med konung Fredrik i Danmark underhandla om fred, dock utan ringaste afträdande af svenskt område. Det högsta han fick erbjuda var en penningeersättning af omkring 600,000 rdr, med rättighet för Danmark att behålla några amter i Bremen till dess denna summa vore betald. För öfrigt skulle freden i Traventhal läggas till grund för det nya fredsslutet.

Preussiska hofvet fortfor ännu i början af året 1714 att erbjuda sitt bistånd för tillvägabringande af fred mellan Sverige och dess fiender. Konung Fredrik Wilhelm, som stod i godt förstånd med konung August, utfäste sig att bemedla fred med honom, och vore denna fred vunnen, så kunde Danmark icke längre fortsätta kriget, hvarefter czaren, öfvergifven af sina bundsförvandter och utsatt för snaror från turkiska sidan, äfven måste ingå på en billig fred; men för sitt bistånd härvid fordrade preussiske konungen afståendet af Stettin med dess område intill Peene-floden. Härom fördes sedermera under de följande månaderna lifliga underhandlingar, då Fredrik Wilhelm icke kunde förmås frånträda detta vilkor och Carl XII icke att bevilja det. Slutet blef, såsom nyss är nämndt, att Carl i Maj 1714 bestämdt förkastade detsamma, och så försvann äfven denna utsigt att på någorlunda billiga vilkor åstadkomma en fred mellan Sverige och dess fiender.

Sådan var ställningen ännu, då Carl i November 1714 ankom till Pomern.

Carl XII i Pomern 1714, 1715.

Den 20 September 1714 afreste konung Carl från Demotika för att återvända till Sverige. Samma dag öfverlemnades till honom från sultan ett präktigt restält, 8 arabiska hästar och en sabel, hvars fäste var rikt inlagdt med juveler. Öfverbringaren fick af konungen en präktig sobelpels, lånad från Grothusen. Tåget gick långsamt, så att man först den 8 Oktober ankom till den lilla staden Pitest i Walachiet. Här var konungens reskassa i det närmaste slut, men mot sin egenhändiga förbindelse fick han af österrikiske generalen Steinville ett lån af 50,000 gyllen. Medan han i Pitest afvaktade denna summa, ditkommo de svenskar, som efter kalabaliken stannat i Bender, så att konungen nu åtföljdes af nära 800 personer. Här skref han sitt sista afskeds- och tacksamhetsbref till sultan samt lemnade nu det turkiska området för att genom Siebenbürgen, Ungern, Österrike och Tyskland komma till sitt rike.

Att resa i så stort sällskap föreföll konungen allt för långsamt och han utvalde derför 26 de raskaste till sina följeslagare under resan, med hvilka han skyndade framför de öfrige; men äfven desse följeslagare voro alltför talrike att icke väcka ett uppseende, hvilket konungen ville undvika, hvarför han utsåg generaladjutanten *Gustaf Fredrik von Rosen* och öfverstelöjtnanten *Otto Fredrik Düring* till sina egentliga reskamrater. De andra 24 borde ett dygn efteråt välja samma väg som konungen, hvaremot hela den öfriga skaran skulle genom östra Tyskland begifva sig till Stralsund.

Konungen och hans båda följeslagare utgåfvo sig för svenska kaptener, och konungen kallade sig Peter Frisk samt påtog en mörk peruk och en brun rock, för att göra sig så olik han kunde den allmänt kända beskrifningen på hans utseende och drägt. Endast en kort del af vägen skedde resan i vagn, men under största delen deraf till häst. Rosen blef snart nog efter, men Düring följde konungen genom Wien, Regensburg, Nürnberg och Hanau till Kassel. Landtgrefven af Hessen, hvars son kort förut blifvit förlofvad med Carls yngre syster Ulrika Eleonora och som fått höra, att konungen ämnade taga hemresan genom Kassel, hade sändt en i hessisk tjenst varande svensk vid namn Kagg till posthuset för att noga passa på konungen, hvilken han också verkligen träffade och med hvilken han gaf sig i samtal. Düring, som märkte att Kagg derunder begynte fatta misstankar, började nu mycket fritt bemöta den s. k. kapten Frisk, hvilken ock, på en vink af Düring, tömde ett glas vin, för att ytterligare skingra Kaggs misstankar, emedan alla visste att Carl XII drack endast vatten; men när hästarne voro i ordning och konungen färdig att sätta af, vände han sig till Kagg och sade till honom på svenska: »Farväl, min käre Kagg, helsa till landtgrefven!» hvaraf Kagg, ehuru för sent, märkte med hvem han talat.

Sedermera togs vägen öfver Braunschweig och Güstrow till Stralsund, till hvars port konungen och Düring kommo kl. ett på natten den 11 November. De sade sig vara ilbud från konungen, och budskap skickades derom till Dücker, som befalte dem genast insläppas och sjelf steg upp för att mottaga dem. Konungen hade nu på 16 dygn tillryggalagt den 286 mil långa vägen från Pitest till Stralsund och under de sista åtta dygnen hade stöflarne aldrig varit af hans fötter samt måste nu skäras från dessa. Hela första dagen höll sig konungen inne för att hemta krafter och skaffa sig ny beklädnad. Rosen, som blifvit efterlemnad vid gränsen mellan Turkiet och Siebenbürgen, hade sedermera så påskyndat sin resa, att han redan dagen efter konungens ankomst infann sig i Stralsund. Några dagar senare anlände ock de öfrige 24 herrarne, men det talrikare sällskapet hann, efter en ganska besvärlig resa, ej fram förr än i medlet af Mars 1715.

Underrättelsen om konungens hemkomst väckte hos de fleste svenskar stor förtjusning. Nu hoppades man, att den rättrådige fursten och den store härföraren skulle göra slut på allt elände inom riket, krossa de öfvermodige fienderne, återtaga Sveriges förlorade länder och skaffa riket den så ifrigt efterlängtade freden. Flere främmande makters sändebud skyndade nu ock till Stralsund, och administratorn af Holstein Christian August infann sig der i egen person kort efter konungens ankomst. Redan den 20 November fick han för konungen föreställa sin rådgifvare och allt i alla, baron *Georg Henrik von Görtz*, hvilken, efter ett långt samtal med konungen, kom så i hans gunst, att han sedermera ända till slutet af hans regering hade ett ganska vigtigt inflytande på regeringsärendena.

Det angelägnaste för tillfället var att skaffa penningar, hvaraf både Carl och hans rike voro i de mest trängande behof. Generallöjtnanten *Erik Sparre*, som förut varit i fransk tjenst, fick kort efter konungens ankomst till Stralsund fullmakt att vara svenskt sändebud vid franska hofvet, och i den för honom den 19 December 1714 utfärdade instruktion ålades han att söka afsluta med Frankrike ett nytt förbund på samma grunder som de gamla, hvilka garanterade svenska områdets integritet. Penningar behöfdes dock framför allt, på det en tillräcklig styrka skulle kunna uppsättas i Pomern. Summan borde först begäras under namn af subsidier och derefter skulle Sparre söka utverka ett lån af två millioner rdr, för hvilket hertigdömet Zweibrücken och grefskapet Veldenz kunde sättas i pant. Dessutom borde Frankrike lemna penningar till att värfva trupper af de tyska furstarna. På detta sätt kunde en här af 70,000 man uppsättas i Tyskland, hvarefter Danmark skulle först tvingas till fred och Ryssland derefter stängas från östersjö-hamnarna. Till fred vore konungen icke obenägen, men dertill gåfves för närvarande ingen annan utväg än genom ett kraftigt förande af kriget.

Med Frankrike afslöts ock den 22 Mars 1715 ett försvarsförbund, enligt hvilket Sverige årligen skulle erhålla subsidier till ett belopp af

600,000 rdr, men de öfriga ifrågasatta fördelarna kunde ej utverkas och till sjömakterna blef förhållandet allt kallare, då konungen, oaktadt alla deras föreställningar, förnyade sitt påbud om utrustande af kapare, för att hindra trafiken på de i ryssarnes våld varande hamnarne vid Östersjön. De utrustade då eskadrar för att skydda denna trafik, och någon medverkan af dessa makter till fredens återställande kunde derefter ej påräknas.

Med konung August fortsattes fredsunderhandlingarna i början af året 1715 genom Görtz; men då August ej ville ingå fred på andra vilkor, än att Stanislaus skulle få behålla konungatiteln, dock utan något medgifvande deraf i fredsfördraget, samt att han, inberäknadt inkomsterna från sina gods, skulle erhålla 200,000 rdr årligen, så förföll alltsammans.

Deremot yrkade både Görtz, Müllern och Wellingk ifrigt på afsändande af svenska fullmäktige till den af kejsaren utsatta kongressen i Braunschweig, på det man der måtte underhandla om allmän fred, hvarigenom en för Sverige så behöflig vapenhvila ock kunde vinnas; men konungen kunde omöjligen förmås till något slags deltagande i denna kongress, så framt han icke förut erhållit försäkran, att Sverige skulle återfå alla sina länder, så att på kongressen endast skulle underhandlas om sättet att återställa dessa.

Det hade likväl nu kommit derhän, att för Sverige icke var fråga blott om förlikning med dess förra fiender, utan äfven huruvida icke krig skulle utbrista äfven med nya. Både Preussen och Hannover hotade med krig. I underhandlingarna med Preussen uppträdde Frankrike och Hessen såsom medlare, men då konung Carl ej ville afträda Stettin eller ens medgifva att det lemnades åt Preussen såsom pant för en stor summa penningar, så lät konung Fredrik czaren garantera sig besittningen deraf och begynte krig emot Sverige. Kurfursten i Hannover åter, som i Augusti 1714 blifvit konung i England under namn af *Georg I*, sökte för Hannover vinna Bremen och Verden, och då konung Carl lika litet ville afträda dessa, som någon annan af Sveriges besittningar, förklarade äfven Georg I krig i Oktober 1715. Ett delningsförslag hade blifvit uppgjordt, hvarigenom Wolgast och Stettin med deras områden tillerkändes åt Preussen, Rügen och Vor-Pomern norr om Peene-floden åt Danmark, samt Bremen och Verden åt Hannover, som till dessa landskaps dåvarande innehafvare, konungen af Danmark, skulle betala 600,000 rdr.

Medan man så skiftade hans länder, låg Carl XII i Stralsund, upptagen af rustningarna till krigets fortsättande. I Stralsund och på Rügen samlades efter hand 12,000 man, och dessutom lågo 2,500 man i Wismar. I slutet af Mars 1715 utlopp schoutbynachten grefve *Carl Hans Wachtmeister*, en son till den året förut aflidne gamle generalamiralen, med 4 linieskepp och 2 fregatter från Carlskrona samt gick till danska ön Femern, der han gjorde en landstigning och plundrade, hvarefter han lade sig vid Rügen. Härifrån befaltes han af konungen

att återgå till Femern för att invänta en eskader, som från Göteborg skulle gå genom stora Belt; men den 13 April påträffades han strax vester om Femern af en dansk eskader om 7 linieskepp och 2 fregatter under schoutbynachten *Gabel!* En sjöstrid uppstod, som slutade med att svenska eskadern, hvilken den 14 April kom på grund vid bankarne utanför Kieler-bugten, måste gifva sig fången med hela sin besättningsstyrka, 1,850 man.

Sedermera, i början af Juli, kom en dansk flotta af 21 linieskepp, 3 fregatter och 2 brännare, under amiralen *Schestedts* befäl, utanför pomerska kusten, och den 29 Juli anlände amiralen *Clas Sparre* med svenska flottan, 20 linieskepp, 2 fregatter, 1 brigantin, 1 jakt och 2 brännare, till Rügen, jemte en transport från Carlskrona. Då denna transport först måste föras i land, undvek Sparre en strid med danska flottan, men den 28 Juli möttes båda flottorna i Prorer-viken, öster om Rügen, och en häftig strid uppstod, hvilken konung Carl åsåg först från Ruden-ön och sedermera från Rügen. Den fortfor från kl. 2 e. m. till 8 på aftonen, och de svenska skeppen ledo derunder mera än de danska, men intet skepp förlorades och segern blef oafgjord, ehuru den i Köpenhamn firades med mycket buller. Svenskarne hade förlorat i döde 2 amiraler, Henck och Lillie, 3 officerare, 112 matroser och 48 soldater, samt fått 5 officerare, 240 matroser och 115 soldater sårade. Bland danskarne hade en amiral och 126 man stupat samt 466 blifvit sårade, och förlusterna voro sålunda ungefär lika å ömse sidor. Dock hade flera af de svenska skeppen lidit sådan skada, att flottan måste, för deras iståndsättande, återvända till Carlskrona.

Landtkriget hade emellertid icke hvilat. Redan i Februari hade konung Carl låtit drifva preussarne ur Wolgast, hvilken stad de utan särskild anledning eller krigsförklaring besatt, och i slutet af April hade han med 3,000 man öfvergått till ön Wollin samt återtagit den äfven af preussarne besatta staden med samma namn. För öfrigt försågos flera bland städerna i Pomern med nya försvarsverk. Längs södra stranden af Rügen anlades en mängd förskansningar, för att hindra en landstigning, och äfven Stralsund erhöll flera nya fästningsverk.

I medlet af Juni närmade sig de fiendtliga härarne, 36,000 man danskar och hannoveranare, 16,000 preussare samt 8,000 sachsare, och den 17 Juni inneslöts Wismar af 5,000 danskar, 5,000 hannoveranare och 5,000 sachsare. Den öfriga fiendtliga styrkan inryckte i Pomern, utan att konung Carl med sina 12,000 man kunde förhindra det, hvarföre han nödgades inskränka sig till försvaret af Stralsund, utanför hvilket en öfver 40,000 man stark fiendtlig här samlade sig den 4 Juli och började innesluta staden. Någon allvarsammare belägring kunde dock ännu ej begynna, emedan groft artilleri saknades, hvilket skulle hemtas sjövägen från Stettin. Detta mötte dock många svårigheter, så länge svenskarne innehade Wolgast, Usedom och Peenemünde, samt en svensk eskader skyddade Stralsund från sjösidan. Under loppet af Juli månad togs derföre det ena efter det andra af dessa

fästen. Konungen deltog sjelf som vanligt i striderna, fick vid två tillfällen hästen skjuten under sig och hade troligen blifvit tillfångatagen, om icke den ena gången Rosen och den andra Poniatowski lemnat honom sina springare. All den tapperhet, både konungen personligen och äfven hans trupper under dessa strider visade, kunde dock ej motväga fiendens ojemförligt öfverlägsna antal, och slutligen blef i September äfven Stralsunds-eskadern af en vida starkare dansk tvungen att draga sig tillbaka, hvarefter det grofva belägringsartilleriet anlände och Stralsunds beskjutning begynte i Oktober. Vid denna tid måste dock konung August med en del af sina trupper gå till Polen för att qväfva några der utbrutna oroligheter, men belägringen fortsattes ändock lika ifrigt af den öfriga fiendtliga hären.

De första dagarne i Oktober gick amiral Sparre å nyo till sjös med en flotta af 20 linieskepp, men måste för en ihållande storm åter vända om till Carlskrona samt kunde sedermera ej utlöpa förr än den 3 November, då en ny storm dref flottan tillbaka.

Den 4 November företogs en af belägringshären länge förberedd landstigning på ön Rügen, i hvilken både Danmarks och Preussens konungar deltogo. Den verkstäldes af omkring 19,000 man under ledning af den berömde preussiske härföraren, furst *Leopold af Anhalt-Dessau.* Konung Carl hade äfven gått öfver till Rügen, men kunde dit medföra endast 4,700 man, som utgjorde mer än hälften af hela hans styrka. Fienden gjorde först förberedelser till en landstigning å öns södra kust nära Putbus; men sedan den härigenom ditlockat större delen af svenska styrkan, seglade den fiendtliga flottan med gynnande vind längre österut och der vid byn Stresow, hvarest för tillfället blott 30 svenska dragoner funnos, skedde landstigningen, kl. 4 på e. m. Innan nattens ingång voro redan 10,000 man landsatte och alla förberedelser voro så väl ordnade, att de landstigna trupperne genast kunde börja uppföra förskansningar, hvilka ytterligare förstärktes med spanska ryttare.

Så snart konungen fått kunskap om landstigningen, uppbröt han genast med alla trupper, som i hast kunde samlas, men som utgjorde endast 2,000 man fotfolk och 1,000 ryttare, medförande 8 af Cronstedts snabbskjutande kanoner. Denna styrka var visserligen alltför mycket underlägsen den fiendtliga, men man hoppades kunna öfverrumpla denna oförberedd, och enda utsigten till någon framgång var ock att kunna anfalla fienden, innan hela dess styrka hunnit landsättas. Klockan 3 på natten ankommo svenskarne, men funno till sin stora bestörtning fienden redan väl förskansad och långt talrikare än man förmodat. Carl XII var dock ej den, som lät afskräcka sig af några hinder, utan gaf genast befallning till anfall. Cronstedt sökte med kanonerna rödja honom väg. Svenskarne kastade undan de spanska ryttarne, hoppade ned i grafven och började klättra upp för vallen, dit ock flere kommo upp, men blefvo genast nedskjutna eller nedkastade. Endast öfverstelöjtnant *Carl Ulrik Torstenson,* en sonson till

den store härföraren, lyckades med några lifgardister tränga in i fiendens läger, der han och hans modige krigare, anfallne af ett ojemförligt öfverlägset antal fiender, stälde sig med ryggen mot vallens insida och försvarade sig ända till dess dagen började gry. Slutligen öfvermannad, vägrade dock Torstenson att lemna sin värja åt någon annan än den fiendtlige anföraren, furst Leopold, hvilken ock sjelf infann sig för att mottaga den och visade de fångne hjeltarne all heder.

Alla de öfrige svenskarne hade emellertid redan blifvit nedstuckne eller nedkastade från vallarna, och furst Leopold hade från ena hållet låtit sitt rytteri och från det andra sitt artilleri rycka ut ur förskansningarna för att falla svenskarne i sidan. En het strid uppstod, hvarunder, bland många andra, Grothusen, Carls gunstling, stupade och generalmajor Daldorff, hans trogne följeslagare genom Polen, Ukrajne och Turkiet, öfverste Jakob Torstenson, en äldre broder till den nyssnämnde, m. fl., blefvo dödligt sårade. Sjelf var konungen flera gånger i lifsfara. Hans häst dödades, och vid fallet kom konungen att ligga under honom samt var nära att förlora sansningen, då han lyckligtvis igenkändes af drabant-korporalen Nils von Baumgarten, som hjelpte honom upp och lemnade honom sin egen häst. Ännu halft sanslös fördes han tillbaka till Stralsund och hans trupper, som i denna olyckliga träffning förlorat 400 döde, 500 sårade och 1,000 fångne, utom nära 300 döde, sårade eller fångne officerare, drogo sig undan till skansen Alte-Fehr, som likväl redan följande dagen måste gifva sig, då 70 kanoner föllo i fiendens händer, jemte större delen af besättningen, så att endast omkring 2,000 man af hela den till Rügen öfverförda styrkan återkommo till Stralsund.

Denna stads öde var ock härefter afgjordt. Den besköts och bombarderades nu från 45 kanoner och 30 mörsare, och alla inságo, att den ej längre kunde försvaras, oaktadt konungen fortfarande uppmanade till det ihärdigaste motstånd och gaf ständigt nya bevis på mod och dödsförakt.

Det var under denna belägring den bekanta tilldragelsen inträffade, att en bomb nedföll i rummet bredvid det, der konungen dikterade ett bref för en sekreterare, hvilken af förskräckelse släppte pennan. »Hvarföre skrifver ni icke?» frågade konungen. »Ack, ers maj:t, bomben!» utropade den förskräckte skrifvaren. »Hvad har bomben att göra med brefvet?» svarade konungen och fortfor att diktera, likasom ingenting förefallit.

En annan gång stod han på torget i Stralsund, omgifven af några officerare, då en bomb nedföll midt ibland dem. Alla sprungo undan, utom konungen, som helt lugnt sparkade bomben ned i en bredvid varande grop, der den sprang sönder utan att göra någon skada.

Ett annat drag, som visar hvilken hjertegodhet fans hos denne i faran så jernhårde krigare, berättas äfven från denna tid. En gammal öfverste vid namn Reichel, hade, trött af vakor och ansträngningar, lagt sig på en bänk för att få några ögonblicks hvila, men i detsamma

kom befallning, att han åter skulle ut i tjenstgöring. Den gamle reste sig upp förargad och svor öfver det ständiga bråket. Konungen, som hörde det, gick nu till honom och sade vänligt: »Ni är trött, käre Reichel, men jag är uthvilad. Lägg er på min kappa och tag en liten lur. Jag skall emellertid göra er tjenst och väcka er, när det behöfs». Gubben stretade emot, men konungen insvepte honom i kappan och befalte honom att ligga stilla. Dylika drag göra det lätt förklarligt i hvilken hög grad Carl XII var älskad af sina krigare.

Konungen måste likväl till slut sjelf inse, att stadens ytterligare försvar icke var möjligt, och då allt var färdigt till dess stormning, förmåddes han ändtligen att begifva sig derifrån den 11 December samt landsteg, efter flera äfventyr, tidigt på morgonen den 13 i närheten af Trelleborg. Redan den 9 hade Dücker börjat underhandla om Stralsunds kapitulation, den 12 blef denna afslutad och den 15 uttågade besättningen, som då, inberäknadt de sårade och sjuke, utgjorde 3,600 man, af hvilka 1,000 fingo återvända till Sverige. Härefter tog konungen af Danmark Stralsund, Rügen och Vor-Pomern i besittning, och af alla Sveriges tillhörigheter inom Tyskland återstod nu endast Wismar.

Ingermanland, Estland och Lifland voro redan förlorade och i hela Finland återstod för Sverige endast det lilla fästet Kajaneborg med 150 mans besättning. I Finland hade för öfrigt ryssarne detta år endast verkstält några ströftåg mot svenska gränsen.

Krig och underhandlingar, åren 1716—1718.

Efter 15 års frånvaro var konung Carl åter i Sverige. Han stannade likväl tillsvidare i Skåne, genast rustande sig till nya krigsföretag. En stark vinter hade inträdt och isbelagt sundet mellan Skåne och Seland. Största delen af danska hären stod ännu qvar vid Wismar och Pomern; de öfriga regementena dels i Holstein, dels på Jutland och Fyen, hvaremot på Seland blott fans en ringa styrka. Det var således ganska lockande att der försöka en landstigning. Alla i Skåne och de närmaste landskapen derintill varande regementen sammandrogos till en styrka af omkring 16,000 man, och från ön Hven gjordes försök, om man kunde på isen gå öfver till Seland. Der rådde ock stor bestörtning och oro; men den 9 Januari 1716 uppstod en stark storm, som varade i tre dagar och bröt sönder isen, hvarefter detta landstigningsförsök måste öfvergifvas.

I stället beslöt konungen nu, medan alla kärr och vattendrag, som eljest försvårade framträngandet, voro tillfrusna, göra ett infall i Norge. Befallning afgick till guvernören öfver Göteborgs och Bohus län, generalen *Carl Gustaf Mörner*, att vid Venersborg sammandraga 6,000 man, medan omkring 4,000, öfver hvilka konungen sjelf tog befälet och närmast under honom generalmajor *Delwig*, samlades vid Holmedal i Vermland. Den 16 Februari afreste konungen från Ystad och var den

22 i Holmedal, hvarifrån han uppbröt den 25 och gick följande dagen vid Örje öfver gränsen. Med omkring 600 ryttare ilade han före de öfriga trupperna och kom sent på qvällen till Hölands prestgård så oförmodadt, att en der stående norsk trupp af 300 man under öfverstelöjtnant Brüggemans befäl blef öfverrumplad och tagen tillfånga, anföraren ännu i tofflorna. Skotten hade dock väckt norske öfversten *Kruse*, som med omkring 900 man stod något längre bort. Han samlade nu i största hast 300 soldater och angrep ännu samma natt de segrande svenskarne. Först stötte han på en förpost af endast 25 man, men hvilken envist försvarade sig. Vid de första skotten skyndade konungen, med några officerare, till stridsplatsen, innan hans under sömnen öfverraskade ryttare hunno dit. Fienden sökte tränga fram genom en trång gata, men konungen stälde sig midt i gapet och stridde med sin vanliga oförvägna tapperhet. Hans kappa sönderrispades af kulor och värjstygn, men han sjelf blef dock oskadad. En gång var han nära att blifva tagen, men befriades af Rosen, sin förre följeslagare i Turkiet. Striden blef alltmera liflig, konungens svåger arfprinsen Fredrik af Hessen och norske befälhafvaren öfverste Kruse kommo i handgemäng med hvarandra, hvarunder Kruse sköt prinsen i höften, så att han måste bäras från valplatsen. Sedermera skall Kruse med egen hand nedlagt sju svenskar, men blef sårad och måste slutligen gifva sig fången, då konungen gaf honom flera loford för hans tapperhet. Hans folk blef taget eller jagadt på flykten. Efter några dagars stillastående, för att invänta sin öfriga styrka, fortsatte konungen den 1 Mars sitt tåg och gick följande dag öfver den tillfrusna Glommen till Gilleråsen, der han fann norska hären under generallöjtnant *Lützows* befäl i en så stark ställning, att den ej kunde angripas, hvarföre han den 3 Mars gick nordligare till Björåsen, der han likväl fann fienden lika starkt förskansad.

Under tiden hade Mörner framryckt till Moss, lemnande efter sig en del af sin styrka under generalmajoren *Christian Ludvig von Ascheberg*, för att gifva akt på norska besättningarna i Fredriksstad och Fredrikshall. Inseende omöjligheten att på den väg, han först ämnat, komma till Christiania, beslöt konungen nu förena sig med Mörners här, hvilket skedde vid Hölen den 8 Mars, hvarefter bådas förenade styrka den 10 på Bonnefjordens ås tågade till Christiania. Norska hären hade dragit sig tillbaka till Drammen, der den starkt förskansat sig, och vid inryckandet i Christiania den 11 Mars fann konungen staden öfvergifven af invånarne samt de förråd förstörda, af hvilka han påräknat underhåll för sina trupper under flera månader.

Sedermera qvarlåg konungen något öfver en månad i Christiania, utan att kunna framtränga vidare. Krigsrörelserna å svenska sidan inskränkte sig till ett par misslyckade försök att taga Kongsbergs silfvergrufva och till en stormning af norska förskansningarna vid Gilleråsen, för att öppna väg för Dalregementet, som i slutet af Mars ankom öfver Kongsvinger. Till Moss afsändes 500 man, för att underhålla för-

bindelsen med Ascheberg; men sedan danske vice amiralen Gabel, efter det isen brutit opp, med en dansk eskader och 4,000 man landstigningstrupper den 12 Mars kommit till Moss och der landsatt sin styrka, blef den svenska afdelningen i Moss öfvermannad, och Ascheberg med sina trupper drog sig tillbaka inom svenska gränsen, hvarigenom den svenska i Norge stående härens förbindelser med Sverige blefvo afskurna. Konungen sände då generalmajor Delvig till Bohus län för att påskynda ankomsten af tillkallade förstärkningar; men då han kort derefter fick kunskap om en af fienden uppgjord plan att, med tillhjelp af Norges uppbådade befolkning, från alla håll falla öfver och innesluta honom, samt han tillika började lida stor brist på lifsmedel, uppbröt han den 18 April från Christiania och gick öfver Glommen till Torpum, en mil nordost om Fredrikshall, der han inträffade den 29 April och sedermera i tre månader hade sitt högqvarter.

Den 1 Maj kom Delvig med förstärkningarna till Torpum, sedan han på en öfver Svinesund slagen bro passerat gränsen. Samtidigt anlände schoutbynachten *Olof Strömstjerna* med en skärgårdseskader till Dynökil, hvarifrån svenska hären sedermera försågs med lifsmedel, hvilka fördes inomskärs från Göteborg. Längre kunde denna eskader ej gå, emedan Gabel med sin eskader lagt sig vid Agerö utanför Svinesunds inlopp.

I denna ställning låg konungen stilla under återstående delen af fälttåget, utan att företaga andra än smärre krigsrörelser. Så framryckte han den 10 Maj med omkring 3,000 man mot Sannesund, dit från norska hufvudstyrkan, som stod på andra sidan Glommen, 1,800 man blifvit framskjutna, hvilka der förskansat sig åt flodens östra strand, men nu drogo sig åter tillbaka öfver floden. Den 26 Maj intogs Spånvigs skans, som låg på norska sidan vid Svinesunds utlopp, och natten till den 24 Juni afgick konungen med 2,200 man från Torpum för att öfverrumpla Fredrikshall, hvilket ock lyckades så till vida, att omkring 700 i staden varande norrmän blefvo nedgjorde eller fångne; men från fästningen Fredriksten kastades en mängd bomber in i staden, hvarigenom svenskarne ledo ännu större förlust, emedan konungen envisades att ej lemna staden, hvilken slutligen sattes i brand, då den mot aftonen måste öfvergifvas, och konungen var sjelf en bland de sista, som lemnade den.

Den 27 Juni inseglade danske kommendören *Peder Tordenskiöld*, med 2 skottprämar, 2 fregatter och 3 galerer af Gabels eskader, till Dynökil samt öfverrumplade och förstörde de svenska fartygen derstädes, jemte alla å dem befintliga förråd. Härigenom blef underhållet för svenska hären i Norge väsentligen försvåradt, och då tillika underrättelse kom, att danskar och ryssar förberedde en landstigning i Skåne, måste konungen besluta sig för att lemna Norge. Den 28 Juli uppbröt svenska hären från Torpum, gick följande dagen öfver Svinesund och upptog bron efter sig, hvarefter konungen gaf befallning om Strömstads befästande och iståndsättande af Eda skans.

Så slutade detta norska fälttåg, som kostat svenska hären öfver 3,000 man och medtagit en ganska betydlig del af dess med stor möda samlade tillgångar, utan att bereda Sverige någon fördel. En del af den mot Norge använda hären sändes nu till Skåne, der konungen sjelf infann sig i början af Augusti och tog sitt högqvarter i Lund, der han sedermera förblef den återstående delen af året.

I Tyskland hade under vintern Wismars blokering blifvit fortsatt af de 15,000 man danskar, hannoveranare och sachsare, som börjat densamma i Juni 1715. I början af April anryckte äfven en rysk här af 14,000 man under general Repnin, som skulle försöka bemäktiga sig Wismar för hertigen af Mecklenburg-Schwerin, hvilken nyss förut i Danzig förmält sig med czar Peters brorsdotter; men när denna ryska styrka närmade sig, skyndade befälhafvaren öfver belägringshären att bevilja den på alla lifsmedel utblottade besättningen i Wismar så goda vilkor, att den gaf sig den 8 April och öfverfördes sedermera på danska fartyg till Carlshamn. Härmed var Sveriges sista besittning i Tyskland förlorad.

De första dagarne af April utlopp från Köpenhamn den danska flottan, af hvilken en afdelning under Gabels befäl, såsom redan är nämndt, afgick till Norge. En annan af 7 linieskepp under schoutbynachten Kaas lade sig mellan Bornholm och Skåne. Samtidigt utlopp äfven ryska flottan, 12 skepp, 2 brännare och 40 galerer, från Cronstadt och seglade till Danzig. Något senare syntes äfven i sjön den svenska flottan, 14 linieskepp och 6 fregatter, under amiralen *Carl Hans Wachtmeister*, hvilken jagade Kaas' eskader undan till sundet samt derefter gick till Danzig att anfalla ryska flottan; men denna hade på förhand blifvit underrättad om svenska flottans annalkande och derföre skyndat att sätta sig i säkerhet. Galererna hade lagt sig innanför Weichselmünde och de öfriga fartygen hade flyktat till Reval, hvarföre svenska flottan återvände till Carlskrona.

I Maj 1716 infann sig czaren i närheten af Hamburg, der han den 23 Maj sammanträffade med konungen af Danmark, hvilken öfvertalade honom till en gemensam landstigning i Skåne, hvarvid konung Georg i England äfven lofvade biträda. Företaget måste dock uppskjutas så länge svenska flottan ännu var den rådande i Östersjön och Gabel med en del af svenska flottan sysselsatt i Norge. I Juni kom en engelsk och holländsk flotta af 10 linieskepp under engelske amiralen *Norris'* befäl till sundet, och i slutet af Juli återkom Gabels eskader, så att den danska flottan nu räknade 18 linieskepp under generalamiralen *Gyldenlöwes* befäl. I Juli anlände ytterligare 8 ryska skepp, hvilka czaren köpt i England och Holland, äfvensom den stora ryska galereskadern från Danzig. Danska hären var nu sammandragen på Seland och en stor transportflotta låg i Köpenhamn. På denna öfverfördes i medlet af Augusti ryska hären från Rostock, så att nu för landstigningens företagande var samlad en styrka af 60 bataljoner fotfolk och 80 sqvadroner rytteri eller tillsammans omkring 40,000 man,

fördelade i tre läger vid Köpenhamn, Jägersborg och Helsingör samt en flotta af 36 linieskepp. Att möta detta hotande anfall funnos i Skåne knappt 20,000 man; och man var också der, så väl som inom Sverige i allmänhet, icke litet orolig för dessa så storartade förberedelser till ett nytt krig inom det egentliga Sverige.

De ledde dock lyckligtvis till ingen påföljd. Engelska parlamentet ville icke, att Skåne skulle åter tillfalla Danmark, och samma åsigt hyste äfven den holländska styrelsen, hvarföre ock Norris gjorde sitt bästa att i det längsta fördröja den öfverenskomna landstigningen. Tilllika hade Görtz, som nu stod högst i Carl XII:s förtroende, lyckats hos flera bland czarens omgifning göra troligt, att Rysslands afundsjuke bundsförvandter ville locka den ryska hären öfver till Skåne, för att der öfvergifva och blottställa den för Carl XII:s hämnd. Vare sig, att dessa föreställningar inverkade äfven på czaren eller att han ville begagna tillfället att med den betydande makt, han nu hade samlad på Seland, bereda sig fast fot vid sundet, för att få inloppet till Östersjön i sina händer, följden blef, att äfven han, likasom Norris, under allehanda förevändningar uppsköt den tillämnade landstigningen från den ena veckan till den andra, och då slutligen konung Fredrik bestämde den att försiggå den 10 September, förklarade czaren, att då årstiden var sen och framgången tvifvelaktig, ville han låta endast en liten del af sina trupper deltaga i företaget; men nästa vår kunde försöket vågas, om 26,000 ryssar finge öfver vintern stanna i Danmark och der underhållas samt czarens krigsfartyg tillika under samma tid förblifva i Köpenhamn. Ett sådant förslag af czaren, hvars trolöshet var allmänt känd, väckte icke ringa oro hos konung Fredrik och hans rådgifvare. Man misstänkte en af Görtz uppgjord plan, att ryska hären skulle genom öfverraskning taga Köpenhamn, hvarefter ryska och svenska flottorna gemensamt skulle öfverföra konung Carl och hans skånska här till Seland, för att der, i förening med den ryska, från Danmark framtvinga ersättning för de länder Sverige skulle afträda till Ryssland. Carls infall i Norge gaf ock någon sannolikhet åt tillvaron af en dylik plan, att Norge skulle blifva Sveriges ersättning för förlusten af Ingermanland, Estland och Lifland. Uppskrämd häraf frånträdde konung Fredrik hela förslaget om landstigningen och yrkade ifrigt på ryssarnes snara aftågande. Om något anslag mot Köpenhamn verkligen varit i fråga, måste det nu öfvergifvas, då detta den danske konungens yrkande visade, att han blifvit varnad, samt den förenade engelska och holländska flottan äfven skulle skydda Danmarks hufvudstad. Czaren följde derföre uppmaningen, lemnade Köpenhamn och öfverförde sina trupper till Mecklenburg i medlet af Oktober.

Af fruktan, att konung Carl, sedan någon landstigning i Skåne icke vidare var att befara, skulle försöka ett nytt infall i Norge, beslöt konung Fredrik i December ditsända en förstärkning af 4,000 man; men den transportflotta, som skulle öfverföra dessa trupper, blef utanför bohuslänska kusten öfverfallen af en häftig storm, som kastade de

flesta transportfartygen mot kusten, der 3,000 danskar efter hand togos såsom fångar.

I Finland hade ryssarne vid årets början fortsatt sina härjningar i norra Österbotten, och i Februari hade de, efter fem veckors belägring, intagit Kajaneborg, den sista ort svenskarne hade qvar i Finland. I Juni fick Armfelt befallning att med finska hären begifva sig från Vesterbotten till Gefle, för att skydda denna del af svenska kusten, som blifvit blottad genom flera regementens dragande till Skåne. Det skedde ock, sedan han i Vesterbotten ordnat ett slags landstorm, hvilken mottog ett par inbrytande kosacksvärmar så modigt, att de rätt snart måste gifva sig undan. I Augusti hade några ryska roddfartyg, som smugit sig förbi de svenska segelfartygen, landsatt trupper, som plundrat i skären utanför Östhammar och Öregrund samt derefter återvände.

Under tiden hade längtan efter fred blifvit i Sverige allt lifligare, och *Görtz* hade äfven erhållit Carl XII:s fullmakt att underhandla, så väl om allmän fred som särskildt med hvardera af rikets fiender, äfvensom att söka upplåna penningar. I båda uppdragen reste han till Holland i medlet af Juni 1716. Han lyckades ock der erhålla ett penningelån samt vände sig, med hänseende till fredsunderhandlingarna, först till Frankrike, med hvilket Sverige åter var i förbund och hvars bemedling till Sveriges fördel han derföre sökte utverka. Förhållandena hade dock der väsentligt förändrat sig genom Ludvig XIV:s den 1 September 1715 inträffade död, hvarefter hertig Philip af Orleans, som förestod regeringen för den minderårige Ludvig XV, närmat sig engelska styrelsen, med hvilken han ock i Januari 1717 ingick ett nära förbund.

Sedan mot slutet af Ludvig XIV:s regering Frankrikes lysande tid förgått, hade England vunnit öfvervigten bland makterna i vestra Europa, likasom Ryssland efter Sveriges fall fått öfverväldet i norden. Båda dessa makter hade under sommaren 1716 förenat sina stridskrafter mot Sverige, men under sammanvaron vid den tillämnade landstigningen i Skåne hade en bitter oenighet uppstått dels mellan czaren och konung Georg personligen, dels mellan båda makterna i följd af misstankarna rörande de ryska planerna att beherska inloppet till Östersjön samt farhågor å Englands sida i allmänhet för den mer och mer tillväxande ryska sjömakten i Östersjön.

Dessa förhållanden lågo till grund för de svenska fredsplanerna under återstående delen af Carl XII:s lifstid. Man insåg att om Sverige kom i vänskaplig förbindelse med endera af dessa täflande makter, behöfde det mindre frukta den andra och ännu mindre sina öfriga fiender, hvarföre ock Sveriges statskonst under dessa år skiftesvis gick ut på fred med England eller Ryssland.

I början af November 1716 tillkännagaf ryske ministern i Paris för svenska sändebudet derstädes Erik Sparre, att czaren, missnöjd med sina bundsförvandter, önskade fred med Sverige. Härom skyndade

Sparre att underrätta Görtz, hvilken äfven från annat håll fått försäkran härom och kort derefter sammanträffade med ryske ministern i Holland, furst Kurakin, samt började med honom underhandla om freden. Andra angelägenheter nödgade dock Görtz att företaga en resa till Paris, och under tiden infann sig czaren sjelf i Holland, dit äfven Görtz återvände, för att få med czaren personligen fortsätta underhandlingarna, då han i början af året 1717 blef, jemte svenske ministern i London Carl Gyllenborg, arresterad såsom skyldige till stämplingar att å Englands tron uppsätta den afsatte Jakob II:s son, pretendenten Jakob III, hvilket äfventyrliga förslag åtskilliga häfdatecknare äfven velat tillskrifva Carl XII.

Pretendentens anhängare i England, de s. k. Jakobiterne, hade länge visat sig angelägne att, för en tillämnad uppresning i Skottland till Jakob III:s fördel, få understöd från svenska regeringen. Ännu medan Ludvig XIV lefde, hade de i April 1715 talat vid Gyllenborg, om han kunde utverka 5 eller 6,000 svenskars öfverförande från Göteborg till Skottland, hvarigenom den mot Sverige fiendtlige hannoverske regenten i England skulle störtas och detta rike derefter blifva Sveriges verksamme bundsförvandt. Gyllenborg skref härom till Müllern, som då var hos Carl XII i Stralsund, men fick till svar, att planen dels i sig sjelf var oklok, emedan den skulle öka antalet af Sveriges fiender, som voro många nog förut, och väcka misstankar hos alla protestantiska furstar, dels ock var overkställbar, emedan Sverige till sitt eget försvar behöfde hela den lilla truppstyrka det kunde uppsätta. Müllern hade derföre icke ens velat nämna någonting derom för konungen.

Kort derefter kom en likartad framställning från Erik Sparre i Paris, som framhöll de stora fördelar Sverige kunde skörda deraf, att en vänligt sinnad konung uppsteg på Englands tron. För företagets befordrande hade Sparre erhållit 50,000 rdr, hvilka han nu öfversände, jemte en fullständig plan huru detsamma skulle utföras. Denna skrifvelse föredrogs af Müllern för konungen, med ett förslag till svar, hvilket gillades af honom och var lika lydande med det Müllern förut gifvit Gyllenborg, hvarjemte konungen befalte penningarnes återsändande.

Ett tredje försök att vinna Carl XII för den jakobitiska planen gjordes af Frankrikes härvarande sändebud, grefven af Croissy, enligt hvars uppgift konungen skulle ingått på företaget och lofvat sända 4,000 man till Skottland, hvilken uppgift synes föga trovärdig, såsom stridande mot konungens egen genom Müllern vid samma tid meddelade skrifvelse till Sparre och hans godkännande af den förra skrifvelsen till Gyllenborg. Flera sedermera inträffade omständigheter gifva äfven stöd åt antagandet, att det ifrågavarande företaget aldrig varit af Carl XII gilladt, och Croissys uppgift om motsatsen kan således icke betraktas såsom fullgiltigt bevis derför.

En jakobitisk uppresning skedde emellertid i Skottland under hösten 1715, och pretendenten uppträdde der i början af året 1716, men upp-

resningen blef snart qväfd och Jakob III måste redan i medlet af Februari fly till Frankrike. Der fortsatte jakobiterne sina underhandlingar med Sparre, och denne hade i Boulognerskogen ett hemligt möte med pretendenten, hvilken han fann förtärd af sorger och utståndna mödor. Pretendenten bad Sparre till sin konung öfversända ett egenhändigt bref från honom, hvilket Sparre dock vägrade, men inberättade till konungen hvad som förefallit. Svaret blef likväl fullt öfverensstämmande med det Sparre förut erhållit af konungen, och han fick tillika en förebråelse för att han fortsatte sitt umgänge med jakobiterne.

Så stodo sakerna, då Görtz kom till Holland. Stadd i svår penningebrist och af naturen fallen för alla slags ränker, låtsade han ingå på jakobiternas planer, men framhöll, att han måste erhålla ett större penningelån, innan han kunde ingå några närmare förbindelser. Sjelf aktade han sig noga att ej binda sig genom något löfte, samt förbjöd både Sparre och Gyllenborg att för konungen nämna någonting om hvad som förehades. Det är också ganska sannolikt, att konung Carl ej fick någon kunskap om hela denna tillställning, likasom äfven att Görtz sjelf ej hade annan afsigt dermed än att få ett penningelån till anskaffande af fartyg för svensk räkning i Holland. I en egenhändig uppsats af Görtz heter det ock: »Konungen behöfde skepp och matroser till bildande af en eskader i Göteborg. Jag anskaffade fyra krigsfartyg i Frankrike och två i Holland, äfvensom matroser; men det fattades mig penningar för liqviden. Man försäkrade mig, att jakobiterne voro väl försedde med penningar. De voro villige att lemna en summa mot ständernas obligationer, och jag förband mig till intet annat än återbetalning. Raisonnementerna voro för min egen räkning, men till konungen berättade jag ingenting härom. Till uppnegotiation af penningar på ständernas obligationer hade jag fullmakt». Äfven i ett till Müllern afgifvit memorial, som af denne skulle uppläsas för konungen, försäkrar Görtz, att han aldrig skrifvit ett ord till konungen om ifrågavarande plan, hvilket han ej skulle vågat yttra inför konungen, om det icke varit sant.

Oaktadt Görtz' och Gyllenborgs arrestering öppnades i början af året 1717, genom landtgrefvens af Hessen bemedling, fredsunderhandlingar mellan Sverige och England. Konung Georg fordrade hertigdömena Bremen och Verden samt ersättning för de af svenska kapare uppbringade engelska fartyg, hvaremot han lofvade att med Carl XII taga gemensamma åtgärder till återvinnande af de landskap Sverige förlorat. Sedan detta blifvit konung Carl meddeladt, utfärdade han den 30 April en fullmakt för Maurits Wellingk att under landtgrefvens bemedling underhandla om fred med England och Hannover. Någon afträdelse af Bremen och Verden kunde ej komma i fråga, men väl skulle en del af dessa hertigdömen kunna mot en penningesumma pantsättas på 20 år i sänder, dock så att Sverige skulle behålla jurisdiktionen inom dem och rösträttigheten för dem vid tyska riksdagen. Det gamla förbundet borde förlängas och behörigt aftal dessutom göras om

eftertryckliga medel att stänga czaren från Östersjön. Till en liqvidation för de af svenska kapare under kriget uppbringade fartygen vore konungen icke obenägen, så vida man å andra sidan ville gifva ersättning för de svenske undersåtar tillhöriga fartyg, som under sista franska kriget blifvit i England förklarade för priser. Innan någon underhandling kunde begynna, måste dock Gyllenborg och Görtz vara stälde på fri fot.

I en annan skrifvelse af samma dag gaf Carl XII Wellingk tillåtelse att, om konungen i England skulle »ändtligen åstunda» någon del af Bremen och Verden, i en hemlig artikel medgifva detta, i händelse konung Georg ville förmå konungen i Danmark att till Sverige afträda Bornholm och Norge intill Glommen. Ville konung Georg hellre tillpanta sig de båda hertigdömena mot en betydande penningesumma, så kunde det äfven ske, dock att Sverige förbehölles säte och stämma för desamma på tyska riksdagen, direktorium i nedersachsiska kretsen, jurisdiktionen öfver båda hertigdömena samt så mycket af inkomsterna, som behöfdes till nödige embetsmäns aflöning. Skulle förslag väckas om förlikning med Stanislaus och August, så borde detta hänskjutas till Stanislai eget afgörande. Blefve fråga om Preussen, så vore konungen villig ersätta denna makt dess utlagda 400,000 rdr, men fordrade deremot full återställelse af Stettin och den del af Pomern, som Preussen innehade.

Genom en tredje skrifvele af samma dag erhöll kommissionssekreteraren *Preis* i Haag fullmakt att öppna hemlig underhandling med den ryske minister, som dertill blefve befullmäktigad. Dervid borde Preis först begära en fullkomlig återställelse af Sveriges förlorade manskap, tillika med nöjaktigt skadestånd för rikets under kriget lidna förluster. Kunde detta icke erhållas, skulle Preis begära afslutande af ett stillestånd på 20 eller 30 år, under hvilken tid konungen skulle kunna lemna czaren i ostörd besittning af Petersburg, med en kommunikationsväg till dess öfriga länder, mot återställande af alla andra svenska orter. Fråga skulle ock nu väckas om Rehnskölds frigifvande ur fångenskapen.

Så anbefaldes på en och samma dag de båda underhandlingar, som under återstoden af Carl XII:s regering lågo till grund för rikets förhållanden till utrikes makter. I följd af ovänskapen mellan konung Georg och czaren samt Englands farhågor för Rysslands hotande Östersjövälde hade endera af dessa underhandlingar all utsigt att lyckas, och bådas förande samtidigt borde alltid kunna verka till eftergifter hos den makt, som befarade ett nära förbund mellan Sverige och den andra makten. Inom svenska regeringen var man emellertid ej ense om hvilkendera planen man skulle gifva företräde. Konungen sjelf var mest böjd för fred och förbund med England; Müllern och Wellingk åter synas vid denna tid föredragit freden med Ryssland.

För den engelska underhandlingens bedrifvande reste *Fabricius*, hvilken vid Bender så länge tillhört Carl XII:s omgifning, till London,

der han, dock under största hemlighet, hade åtskilliga samtal med konung Georg, hvilken han fann ganska villig till fred. Största svårigheten uppstod af frågan om Bremens och Verdens afträdande, hvilket Georg fortfarande yrkade, men hvarpå Carl omöjligen ville ingå. Emellertid då ovänskapen mellan Georg och czaren tilltog, började den förre eftergifva något af sina fordringar, och den 2 Oktober skref Fabricius, att konung Georg vore belåten med att erhålla Bremen genom köp eller pant, men ville att Verdens besittning skulle betraktas såsom billig ersättning för det bistånd England borde gifva Sverige mot czaren. Inom svenska regeringen ansåg man nu bäst att låta denna underhandling hvila, till dess man erfor hvad som vore att vänta af underhandlingarna med Ryssland.

Dessa leddes först af Preis, men sedermera af *Görtz*, så snart denne i Juli 1717 blifvit befriad från sin fångenskap, då han kort derefter sammanträffade i Holland med czaren personligen. Ryssland var vid denna tid, oaktadt dess lysande framgångar, icke i någon lugn eller lycklig ställning. Det var mattadt af ansträngningarna under det långvariga kriget och led äfven af inre söndringar. Czaren, som redan organiserat sin här och sin flotta i likhet med dem i det öfriga Europa och fått fast fot vid Östersjön, längtade nu efter slut på kriget, för att ostörd deraf kunna egna sig åt de inre samhällsinrättningarnes omdaning. Hans tillgöranden i detta hänseende hade ådragit honom många fiender, hvilka slutit sig till hans son Alexei och hos honom funnit stöd. Denna söndring hade också redan kommit till utbrott, Alexei hade flytt från Ryssland och kunde blifva ett farligt vapen vid ett anfall mot detta rike. Hos sina bundsförvandter var czaren misstänkt samt stod i personlig ovänskap med konungen i England och icke i nära förhållande till någon af de öfriga. Det var således för Görtz icke svårt att finna czaren villig till underhandlingar. Dessa ville dock czaren föra utan alla medlare. Om fredsvilkoren yttrade han emellertid ingenting bestämdt, utan lofvade endast att de skulle blifva mycket bättre än Sverige någonsin kunnat vänta.

Ryktet om detta samtal gjorde genast Sveriges öfriga fiender villigare till fredsunderhandlingar. Konungen i England visade större benägenhet för Fabricii framställningar, konungen i Preussen förnyade sitt anbud om bemedling mellan Sverige och Ryssland samt sin medverkan till de tyska besittningarnas återvinnande åt Sverige; äfven konungen i Danmark gjorde framställningar om fred. Görtz kunde nu obehindradt företaga återresan till Sverige. Han sammanträffade derunder med sachsiske ministern Flemming och underhandlade med honom om sättet att tillfredsställa Stanislai anspråk, samt skref derefter till konung Carl att, så vida freden med England ginge i fullbordan, vore konung August villig att ingå förbund med Ryssland och äfven att till Stanislaus afstå några delar af Polen, om Sverige garanterade Augusts ätt arfsrätt till polska kronan. Från Warschau fortsatte Görtz sin resa till Riga,

Reval och Åbo, gick der om bord till Sverige och infann sig den 22 November hos Carl XII i Lund.

Första frukten af de inledda fredsunderhandlingarna med Ryssland blef emellertid att Fabricius i medlet af Januari 1718 ankom till Lund, medförande konung Georgs anbud om fred och förbund på följande vilkor: Sverige skulle afträda Bremen och Verden, dock med bibehållande af titeln, säte och stämma på tyska riksdagen, direktorium i nedersachsiska kretsen, det gamla erkebiskopliga residenset i Bremen samt domkyrkan och till densamma hörande inkomster. Deremot skulle England betala en million rdr samt vid den blifvande freden i norden på allt sätt bidraga dertill, att Sverige måtte få en billig ersättning för sina förluster. Konung Carl, hvilken ansåg det stridande mot sin konungaed och således betraktade såsom en samvetssak att afstå någon del af de länder han vid sitt tillträde till regeringen mottagit, ville icke heller nu höra talas om ringaste afträdelse, men gjorde dock ett motförslag: att konungen i England skulle erhålla Bremen och Verden i pant till dess den summa blifvit honom ersatt, hvilken han för desamma betalt till konungen i Danmark. För öfrigt skulle England komma Sverige till hjelp med minst 12 krigsskepp.

Preussen hade redan i slutet af året 1717 erbjudit fred och förbund samt genom franske ministern i Sverige framstält fredsvilkoren; men i afvaktan å utgången af underhandlingarna med England och Ryssland ville konung Carl icke gifva något svar å dessa framställningar, hvarföre konung Fredrik Wilhelm slutligen öfvergaf all tanke på freden med Sverige samt i stället ingick ett närmare förbund med czar Peter.

De vigtigaste underhandlingarna voro nu de som pågingo med Ryssland. Åland hade blifvit antaget till underhandlingsort, och Lofö, den plats på denna ögrupp som ansågs lämpligast, hade i största hast blifvit af ryssarne försedd med erforderliga byggnader för att herbergera underhandlarne och deras följeslagare. Huru angelägen czaren var om fredens snara afslutande visade sig bland annat deraf, att han afsände sina ombud, fälttygmästaren, generalen *Bruce*, och ryska kansli-rådet *Ostermann* så tidigt, att de fingo i öfver två månader vänta på de svenska, friherre *Georg Henrik von Görtz* och grefve *Carl Gyllenborg*, hvilka först den 8 Maj 1718 landstego å Lofön, men då också uppträdde med så mycket större ståt. De åtföljdes af 3 sekreterare, 6 uppvaktande kavaljerer, 67 betjenter, 57 soldater, 53 hästar o. s. v. Man ville visa ryssarne att det icke var penningebrist som gjorde Sverige böjdt för freden. Görtz hade af sina omsorger om ordnandet af rikets penningeväsende och om utredningen af härens förråd blifvit qvarhållen i Stockholm och såsom förevändning för sin fördröjda ankomst till underhandlingsorten begagnat uteblifvandet af lejdebref från czaren, hvilket de ryska sändebuden glömt medtaga.

De ryske underhandlarne mötte de svenska på det mest förekommande sätt, och den 12 Maj begynte konferenserna. Å ryska sidan

fordrades, att allt skulle afträdas, som under kriget blifvit eröfradt; å den svenska, att allt skulle återställas. Snart fann man sig dock föranlåten till jemkningar. Ryssarne afstodo från Finland, men de svenska sändebuden fordrade äfven Estlands och Liflands återlemnande. Denna fordran vidhöllo de äfven i den följande konferensen, men derefter höllos icke vidare några sådana, utan underhandlingar fördes på enskild väg mellan Görtz och Ostermann. Dessa båda tyskar, båda räknade bland sin tids skarpsinnigaste statsmän, hade sålunda nu att sig emellan afhandla de nordiska rikenas vigtigaste frågor. Ingendera af dem kunde öfverlista den andre och ingendera gaf efter, så att underhandlingen fortskred mycket långsamt. Slutligen gaf Görtz tillkänna, att han, för angelägna göromål i Sverige, nödgades under någon tid lemna Åland, och då kom från czaren följande förslag: antingen skulle Ryssland återlemna Finland, Estland och Lifland, utom Narwa och Viborg, eller ock skulle det behålla Estland, Lifland, Ingermanland och en del af Karelen samt deremot med alla sina stridskrafter biträda Sverige att eröfra Norge och vinnlägga sig derom, att konungen återfick alla sina tyska länder samt dessutom förvärfvade Mecklenburg, utan att för detta ändamål behöfva använda vapen. För öfrigt skulle Finlands gränser bestämmas så, att ryska Lappland lades dertill, och lifländska handeln ordnas på ett för Sverige förmånligt sätt. Öfver detta förslag sade sig Görtz skola inhemta konungens yttrande och lemnade kongressen den 2 Juni.

Kort derefter sammanträffade han i Strömstad med konungen och stannade hos honom till den 28 Juni. Äfven nu ville konungen ingenting afträda af sina länder, men ansåg dock freden kunna komma till stånd, om sådana ersättningar erbjödos, att båda makterna kunde finna sin räkning dervid. Görtz sändes derföre å nyo till kongressen, dit han ankom den 9 Juli. Här förstod han så skickligt framhålla för ryssarne följderna af den förestående freden med England, att nya vilkor uppgjordes, hvilka Görtz antog vara öfverensstämmande med konungens åsigter.

Enligt detta nya fredsförslag skulle czar Peter följande vår med 80,000 man inrycka i Polen, för att återställa Alt-Ranstadt-freden i gällande kraft. Vidare skulle czaren förmå Preussen till fred under vilkor, att detta rike skulle erhålla Stettin med dess område; men derest man härom ej blefve ense, skulle denna stad åter lemnas till Sverige mot passande ersättning. Danmark skulle tvingas att afträda Norge genom ett fälttåg från tyska sidan, i hvilket ändamål Carl XII skulle med 40,000 man öfvergå till Tyskland och czaren förstärka honom med 20 till 25,000 man samt förena hela sin flotta med den svenska. Slutligen skulle czaren använda hela sin makt att förmå kurfursten af Hannover återlemna till Sverige Bremen och Verden. Ville England hindra detta, skulle konungen och czaren gemensamt bekriga det, dock med förbehåll att, om konungen ville lösa czaren från detta löfte före föredragets bekräftande, så garanterade czaren, att Mecklenburg skulle

öfverlemnas till Sverige mot den ersättning till Mecklenburgs hertig, som af czaren skulle utverkas.

Förslaget meddelades både konungen och czaren, för att erhålla deras bekräftelse, och under tiden undergick det åtskilliga jemkningar, som gjorde det mera obestämdt. I sjelfva verket litade Görtz ej synnerligen mycket på, att czaren skulle fullgöra sina löften, men i alla fall vore dock Finland åter vunnet, czaren söndrad från sina bundsförvandter, konungen med ökad krigsmakt återvänd till Tyskland och, genom allt detta, Sverige bättre i stånd att uthärda striden med sina återstående fiender.

Slutligen ankom den 12 Augusti till Åland konungens svar, hvilket med ens tillintetgjorde Görtz' alla förhoppningar och frukterna af hans ansträngningar att bereda åt Sverige fred med dess farligaste fiende. Konungen förklarade nemligen, att han väl i allmänhet kunde medgifva en fred, som grundade sig på skadestånd för rikets förluster; men det nu framstälda förslaget måste förkastas, emedan förlusterna voro säkra och ersättningen oviss samt underkastad krigslyckans skiften. Finland, Estland och Lifland borde af czaren återställas samt skadestånd gifvas för de öfriga svenska besittningar han eröfrat. Deremot borde man icke af honom begära någon hjelp, emedan konungen icke ville sammansätta sig med någon annan regent om sina krigsoperationer. Anfallet mot England kunde konungen icke gilla, emedan Georg I frivilligt erbjudit förlikning. Man borde tvärtom egga ryssarne genom utsigten, att Sverige snart skulle ingå fred med England. Hvad Polen beträffade, begärde konungen endast, att czaren måtte erkänna freden i Alt-Ranstadt och ej sätta sig emot Stanislaus. Stettin borde återställas af konungen i Preussen, och om han icke ville gå in derpå, skulle czaren frågas hvilken af sina egna länder han ville såsom ersättning afträda åt Sverige (!). För öfrigt skulle czaren lockas till fred genom konungens löfte att erkänna och understödja den i Ryssland nyligen införda arfsföljden.

Efter detta svar fann Görtz genast, att ingenting mer kunde vid denna kongress uträttas, hvarföre han ock beslöt med det snaraste lemna Åland och skref till Müllern den 15 Augusti: »Jag säger farväl åt alla statssaker. För alltid vill jag afstå från dem». För ryssarne dolde han dock säkens rätta förhållande och höll dem fortfarande i ovisshet, under föregifven väntan på svar från konungen. Dock återvände han till Sverige så snart det blef honom möjligt.

I Stockholm sammanträffade han med Müllern, hvilken han icke utan skäl misstänkte att hafva tillstyrkt det svar konungen afgifvit. Müllern meddelade honom ock skriftligen sina anmärkningar vid det uppgjorda fredsförslaget och Görtz besvarade dem på samma sätt. Den 21 Augusti lemnade han Stockholm och reste till konungen för att söka utverka någon ändring i hans beslut.

Man har af Görtz, som noga kände förhållandena, en skildring af

Sveriges tillstånd vid denna tid. Knappast en tredjedel af landet var vederbörligen odladt; det öfriga var antingen öde eller kunde icke tillbörligen brukas af brist på folk och dragare. Bergverken voro afstannade, dels af brist på arbetare, dels genom omöjligheten af nödig forsling. Fiskerierna lågo nere. Handtverkarnes antal var så förminskadt, att man började förskrifva till och med spik och hästskosöm från Königsberg, den enda hamn vid Östersjön, som numera var öppen. Handeln hade nästan alldeles upphört. »De ansträngningar, vi gjort under de sistförflutna trenne åren, öfverstiga våra krafter», skref Görtz till Müllern den 6 September. »De hafva utblottat landet på folk, hästar, penningar och lifsmedel. — — Detta kan icke gå längre än högst till detta års slut och vi skola endast af denna orsak förfalla i den största förvirring, som man någonsin sett i ett land, så vida vi icke under tiden finna utväg att blifva qvitt någon af våra fiender. Det har jag sagt konungen.» Det var denna uttömning af Sveriges krafter efter ett adertonårigt krig, som gjorde fred med någondera af dess mäktigaste fiender nödvändig, och det var endast om valet man var af olika meningar.

Müllern och Görtz, de båda män, som vid denna tid i afseende å handhafvandet af förhållandena till utländska makter gälde mest hos Carl XII, hade varit ense om samtida underhandlingar med England och Ryssland, för att, genom endera maktens farhåga för underhandlingarnas framgång hos den andra, göra båda medgörligare; men då freden med ingendera kunde köpas utan någon uppoffring, och konungen omöjligen kunde förmås underkasta sig sådana till båda, måste man välja mellan den ena eller den andra, och vid detta val föredrog Müllern freden med England, Görtz åter den med Ryssland. Onekligt var, att afträdandet af Bremen och Verden för Sverige innebar en vida mindre känbar uppoffring än förlusten af landskapen vid Finska viken, och med kraftigt understöd af engelska penningar och en engelsk flotta fans det ännu en utsigt att kunna åt Sverige återvinna dessa sistnämnda landskap; men, å andra sidan, förekom den betydliga skilnad mellan båda frederna, att den ryska erbjöds af fienden, men den engelska söktes af Sverige och stötte på allt flera svårigheter. Under det föregående året, då konung Georgs ovänskap med czaren och Englands misstroende till Ryssland voro som lifligast, hade sannolikt en för Sverige fördelaktig fred med England och Hannover kunnat vinnas; men med den oböjlighet, som utgjorde ett grunddrag i Carl XII:s lynne och som hade en så olycklig inverkan på de politiska förhållandena, hade han vägrat hufvudvilkoret för denna freds tillvägabringande, emedan han ej kunde förmå sig att afträda någon del af det område Sverige egde vid hans tillträde till regeringen. Sedermera hade konung Georg ingått andra förbindelser. Han hade mer och mer närmat sig Frankrike och kejsaren, och den 22 Juli 1718 ingicks ett förbund — den s. k. qvadrupelalliansen — mellan kejsaren, Frankrike, England och Holland, hvarefter Georg I visade sig mindre angelägen om förbundet med Sverige och

mindre villig att underkasta sig några uppoffringar för dess tillvägabringande.

Det var af denna anledning Görtz ifrigt förordade freden med Ryssland. Obestridligen var czaren Sveriges farligaste fiende, och hans vänskap var således värd att köpas med större uppoffringar än någon annan makts. Norge och Mecklenburg borde ock blifva antagliga ersättningar för förlusten af Ingermanland, Estland och Lifland. Härvid mötte dock den betänklighet, att man föga kunde lita på czarens löften, äfven om de afgifvits aldrig så bindande, och att, vid ett fredsslut enligt de af czaren godkända vilkor, Sveriges förlust var gifven, men ersättningen beroende af krigslyckan, som under den senare tiden icke varit de svenska vapnen gynsam.

Sådan var Müllerns uppfattning och den godkändes af konungen, hvarföre man nu måste företrädesvis rikta sina bemödanden på tillvägabringande af fred och förbund med England, i hvilket hänseende Müllern uppgjort en plan, som äfven biträddes af Görtz, hvilken aldrig envist vidhöll sina egna åsigter, när han fann dem ej kunna hos konungen genomdrifvas. Enligt denna plan skulle man söka kejsarens bemedling, genom hvilken man hoppades kunna förmå konung Georg att ingå fred samt derefter bistå Sverige mot czaren med penningar eller skepp och helst med båda delarna. I ersättning borde man först bjuda Bremen och Verden under panträtt i 40 år och sedan eganderätten till någon del af dessa länder, hvilket ungefär öfverensstämde med Georg I:s fordringar. Om det af kejsaren gillades, skulle man i förbundet innesluta konung August, sedan Stanislaus nu uttryckligen tillkännagifvit sin vilja att afsäga sig polska tronen, äfvensom Preussen, hvilket skulle få Stettin på vissa år. Derefter skulle man drifva czaren tillbaka inom hans gamla gränser, återtaga de länder, hvilka danskarne innehade i Tyskland, och återställa det Holsteinska huset. Genom detta fördrag skulle sålunda Sverige sluta sig till qvadrupel-alliansen och gifva denna en ökad utsträckning.

Underhandlingarna på Åland hade emellertid blifvit fortsatta, för att ej reta czaren till nya fiendtligheter och, sedan Rehnsköld blifvit frigifven ur ryska fångenskapen, hade han ifrigt yrkat på fred med Ryssland. När han den 23 Oktober ankom till Stockholm, ämnade Görtz begifva sig till konungen, som då stod färdig att inbryta i Norge; men då de ryska ombuden otåligt yrkade på Görtz' återkomst till Åland, hvilket både Rehnsköld och äfven Müllern enträget tillstyrkte, emedan man hoppades så mycket lättare vinna kejsarens bemedling och fred med England, om fredskongressen på Åland ännu syntes vara i full gång, så reste Görtz till Åland, dit han, uppehållen af motvind, ankom först den 6 November. Här förstod han så fullständigt föra äfven den eljest så skarpsynte Ostermann bakom ljuset, att när Görtz den 12 November åter lemnade Åland, voro ryssarne nästan alldeles öfvertygade om svenska regeringens allvar med freden. Efter sin afresa gjorde han ock genom sin sekreterare Stamke en framställning om her-

tigens af Holstein förmälning med czar Peters dotter, hvilken förening efter många skiften gick i fullbordan och blef af stor betydenhet för de nordiska rikena.

Under tiden hade, under franska sändebudets bemedling, underhandlingar fortgått om särskild fred med Preussen; men redan i Augusti 1718 gaf konung Fredrik Wilhelm det svar, att han vore alltför nära förbunden med czaren att kunna ingå någon fred, i hvilken denne icke deltog.

I England, der Fabricius qvarstannat, fick denne i början af November det besked, att något svar från konung Georg icke vore att förvänta förr, än fredsunderhandlingarna på Åland vore afbrutna. Han ansåg nemligen svenska regeringen genom sitt till den engelska framstälda förslag icke åsyfta annat än att påskynda de åländska underhandlingarnas gång. För öfrigt afhandlades äfven här om ett förmälningsförslag för hertigen af Holstein, Carl XII:s systerson, nemligen med äldsta dottern till prinsen af Wales. Det dröjde dock ej länge förr än från England kom underrättelse, att Georg I skickat sändebud till czaren för att förnya vänskapen med honom.

Denna underrättelse fick Görtz, då han den 24 November reste från Stockholm för att begifva sig till konungen i Norge. Han insåg genast att det vore förbi med allt hopp om fred, derest Georg och czaren åter blefvo vänner, samt tillstyrkte derföre, i ett bref till Müllern från Uddevalla af den 30 November, att åländska underhandlingarna så snart som möjligt måtte afbrytas och att man i stället måtte söka Englands vänskap. [1])

Samma dag föll Carl XII vid Fredrikshall och följande dagen fängslades Görtz vid Tanums kyrka.

De underhandlingar, som så mycket sysselsatt de svenska statsmännen under de sista åren af Carl XII:s regering, voro således vid dennas slut ännu oafgjorda. Följer man fortgången af desamma, så inser man snart, att orsaken, hvarföre dessa fredssträfvanden icke ledt till någon påföljd, egentligen legat i konungens oböjlighet och envisa fasthållande vid en gång fattade föresatser. Man inser äfven, att Sveriges ställning efter slaget vid Pultawa icke var så förtviflad, som man i allmänhet antagit, utan blef det först genom Carl XII:s långa qvarstannande i Turkiet och gång efter gång upprepade vägran att ingå nya förbindelser, under ihärdigt fasthållande af förhoppningen att genom krig mellan Turkiet och Ryssland krossa czarens makt.

Hade han icke, för den osäkra utsigten att få en svensk här sig till mötes i Polen, förkastat neutralitetsfördraget af den 20 Mars 1710, så hade Sveriges tyska besittningar varit skyddade och, sedan danskarne voro utjagade ur Skåne samt stridskrafterna inom Sverige kunnat odelade användas till försvar mot anfall från Norge eller till infall derstädes, så hade Fredrik IV sannolikt snart nog funnit sig föranlåten

---

[1]) Jrf *Carlson*, Om fredsunderhandlingarna åren 1709—1718.

att ingå fred. Hade Carl XII icke genom denna vägran och de fortsatta kaperierna retat sjömakterna, så hade han troligen kunnat af dem vinna verksamt bistånd mot Rysslands hotande östersjövälde. Hade han icke under året 1712, då han redan hunnit öfvertyga sig om huru föga pålitligt Turkiets bistånd var, vägrat ingå på det förbund emot Ryssland, som erbjöds honom af konung Fredrik i Preussen och August i Sachsen, så hade han säkert kunnat tvinga Danmark till fred och sannolikt gifvit en helt annan vändning åt kriget mot Ryssland. Hade han sedermera i tid beslutit sig för att, genom den jemförelsevis mindre känbara uppoffringen af Bremen och Verden, köpa sig Englands verksamma biträde mot Ryssland, så hade han härigenom beredt sig en ny utsigt att bringa kriget mot Sveriges farligaste granne till ett fördelaktigare slut, eller åtminstone kunnat återfå sina öfriga tyska besittningar samt tvinga Danmark till fred, och hade han slutligen, sedan detta tillfälle var försummadt, antagit czarens fredsförslag, så hade han möjligen kunnat derigenom bereda sig i Norge ersättning för hvad han vid Finska viken förlorat eller åtminstone kunnat, befriad från sin fruktansvärdaste fiende, med så mycket mera kraft uppträda mot de öfrige.

Då intet af de tillfällen att återupphjelpa Sverige ur den ställning, hvari det råkat, begagnades, blef denna slutligen sådan, som här ofvan är visadt, och ehuru Carl XII under sista året af sin regering tyckes blifvit något medgörligare, är det dock föga sannolikt, att han kunnat förmås till de uppoffringar som voro nödvändiga för att bereda riket fred.

Den fördel medförde dock dessa i öfrigt misslyckade fredsunderhandlingar, att så länge de med Ryssland pågingo, upphörde, under åren 1717 och 1718, fiendtligheterna från ryska sidan. Kriget i Tyskland hade afstannat af sig sjelft, emedan Sverige der hade ingenting vidare att förlora. Således återstod endast kriget mot Danmark; men då Sveriges tillgångar nu voro så uttömda, att icke ens flottan kunde utrustas, i följd hvaraf Danmarks öfvervigt till sjös under dessa år var obestridlig, så mycket mera som danska flottan blifvit förstärkt med en engelsk af 15 skepp, så måste krigsrörelserna å svenska sidan inskränka sig till försvaret af Sveriges kuster samt voro ock af mindre betydenhet.

Den inre styrelsen 1700—1710.

När Carl XII lemnade Stockholm för att deltaga i danska kriget, utfärdade han den 13 April 1700 en förordning rörande riksstyrelsens förande under hans frånvaro.

Revisions- och justitieärendena skulle handläggas af kungliga råden grefve *Johan Gabriel Stenbock*, öfverste marskalk (riksmarskalk), grefve *Christofer Gyllenstierna*, öfverståthållare, grefve *Nils Gyldenstolpe*, Bengt Oxenstiernas närmaste man i kansliet, grefve *Didrik Wrangel*, president i bergskollegium, grefve *Gabriel Falkenberg*, president i Åbo hofrätt, och grefve *Jakob Gyllenborg*. Målen skulle »först af revisionssekre-

terarne extraheras och öfverses, men sedan de således äro utarbetade och vederbörande parter tillbörligen hörde, blifva de under den äldste närvarandes direktion, allt efter sakernas beskaffenhet och öfriga sedvana, föredragne, att genom laga dom slutas eller eljest medelst resolution afhjelpas, dock så, att alltid de saker först företagas, som minsta uppskof kunna tåla, såsom enkanneligen de från ordinarie rätter och domstolar inkommande brottmål och sedan de andra civilmålen». De kungliga råden skulle minst tre gånger i veckan inställa sig i kungliga revisionen, så länge några mål voro oafgjorda, och derefter så ofta ärendena det fordrade.

Utrikes ärendena skulle fortfarande skötas af kansliet, hvilket de främmande sändebuden, som borde anmodas qvarstanna i Stockholm, hade att meddela hvad de å sina principalers vägnar kunde hafva att andraga. Allt, som vore af någon vigt, skulle inberättas till konungen, åtföljdt af kansliets betänkande i ämnet, samt underkastas hans afgörande.

Inkomna, till konungen ställda ansökningar skulle af samtliga kungliga råden skärskådas samt, efter sin beskaffenhet, antingen hänvisas till »sina höriga orter» eller hos kongl. maj:t anmälas, då kongl. maj:t ville dem afgöra och sitt beslut meddela.

Domar och resolutioner, som icke voro af så stor vigt, att de borde hänskjutas till konungen, skulle af de till justitieärendenas afgörande förordnade kungliga råd, på kongl. maj:ts vägnar och i dess namn, utfärdas.

Derest för öfrigt under konungens frånvaro något af särdeles vigt skulle förekomma, hvilket icke tålde så långt uppskof, att konungens beslut derom hunne inhemtas, så egde den äldste i hufvudstaden varande ledamoten af kungliga rådet att sammankalla de öfrige och med dem öfverlägga samt till verkställighet bringa hvad de ansågo bäst och för riket nyttigast vara.

Redan den 10 April hade en särskild afdelning af rådet fått förordnande att såsom *defensions-kommission* handlägga de ärenden, som rörde rikets försvar. Den utgjordes af 8 rådets ledamöter, bland hvilka grefve *Fabian Wrede*, president i kammar- och kommersekollegium samt statskontoret, synes varit den inflytelserikaste. De öfrige voro: Stenbock, Christofer Gyllenstierna, Falkenberg, Wrangel och Gyllenborg, som äfven voro ledamöter af justitieafdelningen, samt grefve *Lars Wallenstedt*, president i Svea hofrätt, och grefve *Carl Gyllenstierna*, president i kammarrevisionen.

Genom denna rådets fördelning i särskilda afdelningar försvagades den myndighet det kunnat utöfva eller eftersträfva, om alla ärenden blifvit af densamma gemensamt handlagda, men tillika befordrades ock ärendenas skyndsammare afgörande.

I sådan syftning och till ytterligare inskränkande af rådets myndighet under konungens frånvaro hade de särskilda embetsverken fått rättighet att afgöra flera ärenden, som förut skolat af konungen afgöras.

Den 9 April hade kungliga bref blifvit utfärdade till krigskollegium, kammar- och kommersekollegium, bergskollegium och statskontoret, att konungen funnit för godt tillåta, »det I uti alla saker hörande under edert bedrifvande, hvaruti vår egen nådiga resolution härtill kunnat fordras, måge hafva fria händer till följe af kungliga stadgar, förordningar och resolutioner efter edert bästa förstånd och sjelfva billigheten så att förordna och resolvera, som I finnen vår tjenst och intresse samt hvar och en saks beskaffenhet kunna erfordra; kunnandes I öfver allt sådant å våra vägnar direkte correspondera med generalguvernörer, guvernörer och landshöfdingar samt andra vederbörande, så ock dem på deras förfrågningar och i andra under edert öfvervägande hörande mål behöriga svar och resolutioner meddela, utan att behöfva först deröfver inhemta vår speciela instruktion och nådiga förklaring». Samma dag utfärdades ock skrifvelser till generalguvernörer och landshöfdingar, att de hädanefter hade att vända sig med sina förfrågningar till kollegierna.

Det var sålunda en ganska omfattande myndighet, som nu förlänades kollegierna, och för att uppmuntra dem att icke, under de ömtåliga förhållanden, i hvilka de komme att försättas, vara alltför tveksamma att utöfva denna myndighet, försäkrade konungen sig vilja taga deras förrättningar i sitt konungsliga hägn och försvar mot hvarjehanda tilltal nu och i framtiden. I förordningen om riksstyrelsens förande under konungens frånvaro lemnades också ingen föreskrift rörande behandlingen af de inrikes ärenden, som icke voro revisions- och justitieärenden, emedan för de öfriga voro brefven till kollegierna bestämmande.

Särskildt anbefaldes statskontoret att först och främst tillse, det fortifikationen, garnisonerna, amiralitetet m. fl. militära stater finge sina anordningar, hvarefter statskontoret egde anslå till öfriga behof efter som det pröfvade medlen tillåta och bäst lända till befordran af konungens tjenst. Det kunde sålunda ändra de särskilda staterna, innehålla större eller mindre del af löntagarnes aflöning, o. s. v. Då statskontoret nu bestod endast af en president och en statskommissarie, af hvilka presidenten ensam hade beslutanderätt, var det sålunda *Fabian Wrede*, statskontorets president, som erhöll denna vidsträckta myndighet. [1])

För öfrigt nedsattes rådets anseende äfven derigenom att konungen under de första fälttågen medförde blott tvänne rådsherrar, *Thomas Polus*, som likväl redan i Mars 1701 för sjuklighet fick återvända hem, och *Carl Piper*, hvilken derefter fick ensam föredraga alla ärenden, som hänskötos till konungens afgörande. Före 1680 hade konungen varit pligtig att i hvarje vigtigare ärende höra rådet. Efter 1680 behöfdes detta icke oftare, än konungen sjelf fann för godt. Af Carl XI skedde det likväl ganska ofta och äfven af Carl XII under de första åren af hans regering, men efter April 1700 aldrig — ett af de ständiga krigen föranledt nytt steg på enväldets bana.

[1]) Jfr *C. G. Malmström,* »Några ord om riksstyrelsen under de tio första åren af Carl XII:s frånvaro», i Historisk Tidskrift, 1884, I: 3, 4.

Med regeringsärendenas handläggning tillgick i allmänhet så, att, sedan målen förevarit i kansliet eller i någon af rådsafdelningarna, blefvo alla de vigtigare, jemte rådsherrarnes betänkanden, skickade till konungen att af honom afgöras. På krigsärendena hade *Carl Gustaf Rehnsköld*, som dock först i December 1705 blef kungligt råd, mycket inflytande. De öfriga afgjordes för det mesta enligt *Carl Pipers* åsigt, ty konungen hade kommit ut i kriget alltför ung och var sedermera alltför mycket upptagen af krigshändelserna att hafva kunnat förvärfva någon djupare insigt i rikets inre förhållanden. Lyckligtvis var Piper en man med ovanlig duglighet, erfarenhet och arbetsförmåga; men i alla fall var det, äfven med bästa vilja, för honom omöjligt att långt inne i Polen och Ryssland kunna följa ärendenas gång i Sverige med den uppmärksamhet, att misstag och okloka eller orättvisa beslut alltid kunde undvikas. Ju längre konungen aflägsnade sig från sitt rike, desto större blef ock tidspillan vid regeringsärendenas handläggning. Slutligen fordrades en tid af flera månader, innan ett ärende kunde hinna från rådet till konungen och från honom tillbaka. Härtill kom, att rådets skrifvelser ofta finge hos konungen ligga en längre tid obesvarade, och i allmänhet verkade konungens långa frånvaro menligt på den inre styrelsens handhafvande. Att det icke skedde i ännu högre grad, derför har man väsentligen att tacka dels Pipers stora förmåga, dels den framstående embetsmannadugligheten äfven hos de i Carl XI:s skola bildade män, som utöfvade denna styrelse här hemma, dels ock det förträffliga skick, hvari Carl XI satt hela förvaltningen.

Bland dem, som här hemma visade största nit och förmåga vid regeringsärendenas skötande, böra i främsta rummet nämnas *Nils Gyldenstolpe* inom rättegångs- och *Fabian Wrede* inom försvarsafdelningen. För öfrigt utmärkte sig äfven Johan Gabriel Stenbock, Gabriel Falkenberg samt längre fram Carl Gyllenstierna, Axel Julius De la Gardie, Knut Posse och Arvid Horn. Bengt Oxenstiernas kraft och anseende voro nu brutna. Han afled ock redan i medlet af året 1702. För öfrigt var rådet äfven nu, med afseende å förhållandet till utländska makter, deladt i två partier — det franska, hvartill Wrede, Gyldenstolpe, Stenbock och Falkenberg räknades, samt det engelsk-holländska, bestående af Bengt Oxenstierna, Lars Wallenstedt och Nils Gyllenstierna. Båda partierna beskyldes att vara tillgängliga för vängåfvor från de makter, hvilkas intressen de förfäktade, och i synnerhet voro Bengt Oxenstierna och Nils Gyldenstolpe, båda genom slösande lefnadssätt försänkta i skuld, utsatta för en dylik misstanke. Denna inkomstkälla varade dock ej särdeles länge, ty redan under åren 1702 och 1703 märkte de utländska makterna, att konungen efter sitt eget hufvud eller enligt Pipers råd afgjorde utrikes ärendena och fästade föga afseende vid hvad rådsherrarne i Stockholm derom yttrade, hvarföre några vängåfvor till dessa icke längre voro behöfliga.

En af regeringens hufvudsakligaste omsorger blef att anskaffa tillgångar för det ständigt fortfarande kriget. De vanliga skatterna voro

härtill alldeles otillräckliga, så mycket mera som de för hvarje år minskades. Från Lifland, Estland och Ingermanland hade under de sista åren af Carl XI:s regering betydliga behållningar utöfver förvaltningskostnaderna influtit till svenska statsverket; men efter året 1700 upphörde, i följd af kriget, alla inkomster derifrån, och äfven från Finland, som led af krigets grannskap, kom mycket mindre än förut. Genom de starka utskrifningarna både af manskap och penningar uppstod dessutom i hela riket ett ständigt växande antal af ödeshemman och skattevrak, som ytterligare minskade statsinkomsterna. De indrägtiga tullinkomsterna från Warnemünde och Riga upphörde redan 1700 och 1701, emedan de blifvit förpantade mot erhållna lån. I följd af allt detta nedgingo de vanliga statsinkomsterna från, i runda tal, 6,600,000 daler silfvermynt, som de utgjorde år 1699, till 3,600,000, hvartill de beräknades 1712. Då tillika den vanliga utgiftsstaten af konungen tid efter annan ökades medelst nya embetsmäns tillsättande och förhöjda embetsmannalöner, så uppkom i den vanliga staten för 1701 en brist af omkring 1,200,000 och år 1708 af nära 3 millioner d. s.

Till fyllande af denna, mer och mer tilltagande statsbrist samt i synnerhet till krigets förande och till räntor å de statslån, som från och med året 1700 upptogos, behöfdes årligen minst 5 till 6 millioner d. s., hvilka måste anskaffas medelst särskilda gärder och medelst nya lån. År 1699, då Carl XI:s skatter redan voro borta, utskrefs en gärd ungefär lika med den, som utgått före 1693, nemligen af hvar hel gård frälse 5, och skatte 2 d. s.; af pantehemman, hushyror och fruktbara kapital $^1/_4$ af räntan; af embetsmäns löner $^1/_{10}$; af kyrkoherdar 15 d. s. för hvarje 64 mantal i deras församlingar; af herrskapsdrängar och gesäller 2, af bonddrängar 1, af herrskapspigor 1, af bondpigor $^1/_2$ d. s., o. s. v.

Denna gärd skall i början hafva inbringat omkring 1,100,000 d. s., men sjönk snart genom uppkomna ödeshemman och krigets förödelser i flera landskap så, att den redan 1701 upptogs till endast 600,000 d. s, Den fans ock snart alltför otillräcklig för statsbehofvens fyllande, och nya utvägar derför måste anlitas.

Redan den 23 April 1700, medan konungen ännu var qvar i Carlskrona, skref han till rådet och uppmanade det att föregå alla andra med godt exempel och lemna kronan förskott i penningar och varor. Rådet svarade den 9 Maj, att en eller annan redan efter förmågan bidragit med de förskott han kunnat åstadkomma; men några hade så ringa egendom, att de »ej kunde betyga viljan med sjelfva gerningen»; andre hade sökt att på hus i staden eller gods på landet upptaga lån, men ej kunnat få sådana hvarken af banken eller enskilda. Tillståndet vore ock i allmänhet sådant, att det vore svårt i hast anskaffa penningar, ty »när krediten en gång är så alldeles förfallen, som nu på en tid skedt är, då vill, jemte goda motioner och försäkringar, också någon tid fordras, innan han åter kan bringas i gång». Genom afskaffandet af det, som egentligen åstadkommit kreditens förfall, nemligen

reduktions- och liqvidationsåtgärderna, kunde man dock hoppas, att förtroendet skulle återkomma; men då de medel, som på detta sätt skulle inom riket kunna uppbringas, ej vore tillräckliga till de stora kostnader, som fordras till ett krig mot många och mäktiga fiender, och det vore att befara, att all undersåtarnes egendom i löst och fast ej skulle dertill förslå, så bad rådet innerligen Gud förläna konungen »den ädla och hugneliga freden».

Så låt det redan innan kriget var börjadt. Carl XI:s stränga reduktions- och liqvidationsåtgärder hade väckt sådant misstroende, att äfven efter det dessa åtgärder blifvit af Carl XII inställda, det var ytterst svårt för kronan att få något lån inom riket och penningeställningen redan nu visade sig ganska bekymmersam. Konungen var emellertid icke nöjd med rådets svar, utan skref tillbaka, att han fann nödigt påminna, »det vi med blotta contestationer af eder oförmögenhet och andra invändningar intet äro hulpne, utan måsten I tillse, att I närmare gripen eder an och efter högsta möjligheten bispringa oss med verkliga lån och förskott».

Fabian Wrede lånade ock vid denna tid staten 80,000 d. s. och några andre lemnade mindre lån; men de fleste hade icke mycket att gifva. Penningemännen kunde ej förmås att lemna kronan lån utan fullgod säkerhet, och statsbristen blef alltmera känbar.

Den 25 Februari 1701 lemnade rådet och kammarkollegium gemensamt en utförlig redogörelse för statsverkets ställning. Årets stat i Sverige och Finland uppgick till 5,259,594 d. s. Dessutom hade statens embets- och tjenstemän för obetalda löner efter 1700 års stat att fordra 890,560. Till utgifter för landthären erfordrades 5,648,973; för flottan 1,242,886; för åtskilliga ändamål 400,000, så att statsutgifterna i deras helhet beräknades för året 1701 till 13,442,013 d. s. Ordinarie statsinkomsterna för året beräknades till 4,058,322, den särskilda krigskontributionen till 600,000, åtskilliga andra statsinkomster till 701,425, eller tillsammans 5,359,747, så att statsbristen för året utgjorde 8,082,266 d. s.

En särskild s. k. durktågsgärd af 2 d. s. på hvarje hemman hade blifvit påbuden, till bekostande af truppernas tåg genom särskilda delar af riket; men då den var anslagen för detta särskilda ändamål, hade den icke blifvit upptagen bland statsinkomsterna, likasom durktågskostnaderna icke heller bland statsutgifterna. Den utgick sedermera under alla de följande åren af Carl XII:s regering och påbjöds vanligen i sammanhang med krigskontributionen.

För att betäcka den stora statsbristen måste åtskilliga utvägar anlitas. I början af kriget gåfvo England och Holland i understödspenningar 200,000 rdr, men dessa synas hafva upphört, sedan Carl XII mot slutet af året 1702 vägrat ingå fred med konung August, hvartill han då af sjömakternas sändebud ifrigt uppmanades. Holland lemnade ett lån af 300,000 riksdaler, men blott mot pant af tullen i Riga, och Mecklenburg ett mot pant af tullen i Warnemünde.

Inom riket bortpantades under åren 1700—1712 åtskilliga kronans gods och inkomster för 2,361,508 d. s. Embetsmanna-lönerna utgingo under de första åren blott till hälften, år 1704 blott med en fjerdedel, men under åren 1706 och 1707 synas embetsmännen fått uppbära full aflöning, emedan de sachsiska krigsgärderna satte konungen i stånd att undvara större bidrag hemifrån. För året 1708 steg emellertid summan af obetalda embetsmanna-löner till 1,100,000 d. s.

Rådet sparade också ej på uppmaningar till freds ingående och lemnade i det ena brefvet efter det andra de bedröfligaste framställningar af förhållandena samt af rikets och samtliga undersåtarnes utblottade tillstånd; men konungen betraktade de bedröfliga skildringarna såsom öfverdrifna äfven då de visst icke voro det. Konungens och rådets åsigter om nödvändigheten af krigets fortsättande voro också högst skiljaktiga. Rådet yrkade redan 1701 ifrigt på fred med konung August och hade också goda skäl dertill, hvilka under följande året fingo ökad styrka. Då dessa råd icke följdes, väcktes naturligen deraf hos rådgifvarne den föreställning, att konungen leddes endast af krigslystnad och hämndbegär mot August. Sådant tyckes dock ej varit förhållandet, utan snarare leddes Carl XII af öfvertygelse att med August ingen pålitlig fred kunde ingås, hvarföre på Polens tron måste uppsättas en annan konung, i hvilken man under kriget mot Ryssland kunde ega en tillförlitlig bundsförvandt. Äfven denna uppfattning hade goda skäl för sig, men olyckligtvis förmådde Carl XII, lika litet som sin farfar, rätt bedöma förhållandena i Polen, utan föreställde sig det skola blifva vida lättare att gifva Polen en ny konung, än det sedermera visade sig. Detta olycksfulla misstag blef emellertid orsaken till alla de följande förvecklingarna, då Carl XII fick att i Polen föra krig mot både August och czaren samt denne tillika tillfälle att under tiden intaga de svenska besittningarna vid Finska viken.

För rådet, som hade att bereda utvägarne till förandet af det förlängda krig, som af detta misstag föranleddes, ökades bekymren för hvarje år, likasom äfven missbelåtenheten hos de särskilda styrelseledamöterne, så mycket mera som konungen aldrig gaf någon förtroende af sina planer. När han under våren 1708 riktade sitt tåg först mot mellersta Ryssland och sedermera mot Ukrajne, i stället att närma sig de svenska Östersjö-länderna, blef sinnesstämningen inom rådet ännu mera dyster. Många togo för afgjordt, att han beslutat afsätta czar Peter, likasom förut August, och att han aldrig skulle återkomma till fäderneslandet, utan antingen stupa eller börja nya krig, om han lyckades äfven afsätta czaren.

Sinnesstämningen inom riket blef ock för hvarje år allt mera missnöjd. Detta missnöje riktades dock ej mot konungen. Man visste, att han af Sveriges alla tre grannar blifvit orättvist anfallen; man beundrade hans hofsamhet att bevilja Danmark fred, utan att vidare fullfölja sin framgång på Seland; man hänrycktes af den lysande segern vid Narwa, af segrarna vid Dünas öfvergång och vid Kliszow. Seger-

fröjden blef dock snart nedstämd af de dryga skatterna och utskrifningarna. Redan under våren 1701 uppstodo oroligheter i Dalarne öfver att mera folk togs till soldater derifrån, än man trodde sig skyldig att lemna. Äfven i andra landsorter började man knota, och missnöjet ökades genom de många flyktingar, som från landskapen på andra sidan Östersjön undan ryssarnes härjningar skyndat till Sverige. Rådet sökte dock med allehanda löften och tydningar lugna allmänheten, och när år 1705 fred slöts med Polen samt 1706 med Sachsen, uppstod i Sverige stor glädje, emedan man var öfvertygad att ryska kriget nu ock rätt snart skulle få ett lika ärofullt slut. Så kommo spridda, stundom hvarandra motsägande rykten om tåget inåt Ryssland: att konungen framryckte mot Moskwa; att han tillkämpat sig lysande segrar; att svenskarne lidit mycken nöd och stora förluster; att fienderne mer och mer trodde sig förvissade om svenska härens förstöring. Ändtligen den 14 Mars 1709 anlände bref, skrifna i lägret vid Romne den 10 December 1708. De omtalade Lewenhaupts motgång vid Liesna och svenska härens ansträngningar under tåget nedåt Ukrajne. Ett bref från konungen innehöll befallning om stora truppafsändningar till Polen.

Sedermera kom, under tio veckors tid, intet bref från konungen eller hären. På vexlande rykten under denna tid var ingen brist. Än talades om den segerrike konungens intåg i Moskwa; än sades både han och hela hans här vara förlorad. Oron hos den hemmavarande regeringen blef allt större. Några mente, att konungens yngre syster, den nu 21-åriga Ulrika Eleonora, borde ställas i spetsen för rikets styrelse, till dess man finge underrättelser om eller från konungen; men hon var sjelf för tveksam och rådsherrarne sig emellan för oenige att våga ett sådant steg. Ändtligen i slutet af Maj anlände på en gång två bref från konungen. De innehöllo ingenting om förlusterna under kriget i Ukrajne, utan endast att »det stod väl till med hären», och intetdera brefvet gaf någon förhoppning om fred eller konungens återkomst. Så följde åter en tid af nära tre månader utan underrättelser från konungen eller hären. Oron blef allt större, ryktena alltmera vexlande. Än hette det, att konungen slutat fred med czaren och gått tillbaka öfver Dniepern; att hela Ryssland var i uppror mot czaren och att turkarne förenat sig med svenskarne att alldeles kufva Ryssland; än åter att stora olyckor träffat svenska hären.

I slutet af Juli började rykten sprida sig om nederlaget vid Pultawa, och några veckor senare kunde man ej längre betvifla, att svenska hären blifvit slagen och tillintetgjord; men under en hel månads tid visste man icke om konungen var lefvande eller död, fri eller fången. Hvilken skulle, i händelse af konungens död eller fångenskap, öfvertaga regeringen? Hvilken skulle blifva den ledande inom rådet? För tillfället afgjordes den sista frågan på det sätt, att *Fabian Wrede*, som oaktadt sina fylda 68 år var i kraft och beslutsamhet så väl som i klokhet och erfarenhet den mest framstående inom rådsförsam-

lingen, nu, under den allmänna nedslagenheten, trädde i spetsen för de åtgärder, som vidtogos. Med *Arvid Horn*, som visserligen var en af de yngste rådsledamöterne, men hvars stora förmåga Wrede redan insett, rådgjorde han om hvad som borde göras, och båda infunno sig om qvällarna hos den gamle och sjuklige *Gabriel Falkenberg*, likaledes högt värderad för klokhet och erfarenhet samt i allo en ärans man, hvars råd de båda öfrige äfven ville inhemta. Någon afgörande åtgärd i afseende å regeringens förande vågade man dock ej vidtaga, innan närmare underrättelser erhållits om konungen var i lifvet, fri eller fången; men man borde dock på förhand vara betänkt på hvad som skulle göras i händelse af konungens död eller fångenskap, och det var så mycket svårare att i detta hänseende komma till något bestämdt beslut, som både rådet och hofvet voro delade i två olika partier.

Det ena, det *holsteinska*, bestod af enkedrottningen, *Arvid Horn*, *Nils Gyllenstierna* och den Piperska slägten. Detta parti ville hafva till konung Carl XII:s systerson, den nu nioårige hertigen af Holstein, *Carl Fredrik*, hvilken deremot skulle afstå sitt hertigdöme åt sin farbroder, *Christian August*, hertigdömets regent eller administrator, såsom han kallades. Enkedrottning *Hedvig Eleonora* skulle träda i spetsen för regeringen under sondotterssonens minderårighet, och man ämnade söka vinna danska hofvet genom att afstå Eutin åt en prins af danska konungahuset.

Det andra partiet, det *svenska*, utgjordes af *Fabian Wrede*, *Gabriel Falkenberg*, *Knut Posse* och i allmänhet af så väl högadeln som Carl XI:s män, hvilka ville hafva *Ulrika Eleonora* till Sveriges drottning efter Carl XII:s död och till regentinna i händelse af hans fångenskap. Äfven detta parti ville vinna hofvet i Köpenhamn, i hvilket hänseende man ämnade föreslå ett giftermål mellan prinsessan och konung Fredrik VI:s yngre son, prins Carl.

Man visste emellertid, att Danmark nu rustade till krig mot Sverige, och man vidtog så kraftiga åtgärder, som för tillfället kunde åstadkommas, för att sätta sig i försvarsstånd. Också försäkrade Arvid Horn den härvarande danske ministern, att »hvarje rådsherre och hvarje redlig svensk man skulle uppoffra allt för att tillbakavisa dem, som nu vilja fiska i det grumliga vattnet».

Ändtligen i slutet af Augusti 1709 kom från konungen ett bref, skrifvet i Oczakow den 12 Juli under flykten till Turkiet. Häri gaf han tillkänna, att hans trupper »lidit afbräck uti ett fältslag»; att »mesta delen af fotfolket blifvit förloradt och sjelfva rytteriet lidit också en stor afbräck». Vidare heter det, att »en del officerare med några få gemene af gardet finnas än i behåll, tillika med några få officerare och gemene af det andra fotfolket, och hvad som hos fienden kan blifva fånget göre vi oss hopp om att kunna få utvexla». De ryske fångarne i Sverige borde derföre hållas strängt och dem ingen frihet lemnas, till dess man för dem kunde bekomma någon utvexling. För öfrigt

innehöll brefvet inga närmare uppgifter om svenskarnes förluster i och efter slaget, men väl en befallning till rådet att »med all flit och det snaraste någonsin är görligt» låta rekrytera de landtregementen till fot, som varit ute i fält, förse dem med beklädnad, gevär, fanor, spel, tält och allt annat tillbehör. Äfven till rytteriets rekrytering borde alla rusthållare göra sig färdige. Tillika borde anstalt fögas, att alla ännu hemma i riket varande regementen till häst och föt blefve färdiga att gå i fält vid första påfordran. »Det är högst nödigt», heter det vidare, »att man nu intet fäller modet, ej heller släpper verket handlöst, utan med yttersta krafter griper verket an, att bringa detta åter i stånd igen, på det man innan kort må bringa alltsammans till önskligt slut; och förmodar man, oaktadt denna förlusten är skedd, fienden innan kort skall åter kunna så tvingas, att man lärer kunna vinna af honom allt hvad man åstundar».

Så förtröstansfullt än detta bref lät, insåg man dock allmänt vidden af den olycka, som träffat Sverige. Med den allmänna bedröfvelsen blandade sig ock ganska många enskildes, som förlorat nära anhöriga och vänner. Tillika gladde man sig dock öfver konungens räddning och hoppades att genom honom få förlusterna åter godtgjorda, ehuru visserligen en och annan fans, som hellre önskat, att konungen för alltid blifvit borta, emedan han aldrig skulle upphöra att föra krig, så länge i Sverige funnes folk att dertill använda.

Fabian Wrede var nu åter den, som föreslog de kraftfullaste åtgärderna. Så snart konungens skrifvelse blifvit uppläst i rådet, yrkade Wrede, att man nu borde till fäderneslandets räddning taga och använda alla befintliga medel, till hvilka andra ändamål de än varit anslagna. Genom utfärdade kungörelser uppmanades folket att icke af modlöshet låta händerna falla, och presterskapet befaltes ytterligare uppmuntra församlingarna att kraftigt bidraga till konungens och rikets frälsning. Dessa uppmaningar voro ock ej utan påföljd. Dalkarlarne skola lofvat 10,000 man, endast de finge Nils Bielke till anförare, och Stockholms borgerskap lofvade gifva staten en procent af sin förmögenhet, om andra gjorde på samma sätt. Rådet förde ock nu mot de främmande sändebuden ett kraftigt och bestämdt språk, sammanträdde till öfverläggningar både för- och eftermiddagar samt sökte på allt sätt bevaka rikets bästa. Vid underrättelsen om olyckan vid Pultawa hade många börjat uttaga sina penningar ur riksbanken, men rådet förnyade ett af konungen förut gifvet förbud mot sådana uttagningar tills vidare. På alla fartyg i Stockholm och vid Dalarön lades beslag. Bränvinsbränning af säd förbjöds. En del kyrko- och hospitals-medel togs, emot räntebärande förskrifningar. Likaså togs en betydlig del af presternes tionde, som skulle af kronan betalas med 12 daler tunnan, ehuru det gångbara priset var 30. Fabian Wrede lånade kronan ytterligare 20,000 rdr och skänkte henne 10,000 d. s. Carl Gyllenstierna erbjöd allt sitt silfver, om någon ville gifva staten lån derpå, och Wrede föreslog, att alla rådsherrarne borde pantsätta sina gods och lemna de så-

lunda influtna medlen i förskott åt konungen. De utländska sändebuden förklarade ock, att Fabian Wrede varit den, som genom sparsamhet, kraft, mod och ihärdighet förnämligast hållit verket uppe.

Alla planer att ställa Hedvig Eleonora eller Ulrika Eleonora i spetsen för regeringen hade emellertid förfallit, då konungen ännu var fri och väntades snart återkomma, ehuru det visserligen måste för honom och för riket medföra stora svårigheter, att detta styrdes från Turkiet, då minst två eller tre månader åtgingo för att från honom få svar på bref från styrelsen här hemma. Det måste dock så tillgå, och dermed fortsattes ännu i 5 år.

Oron i riket blef emellertid allt större, och flerstädes utbröto oroligheter, föranledda af de tryckande åtgärder, som af nöden framtvingades. Då dessa förhållanden blefvo mer och mer hotande, uppstod inom rådet fråga om att sammankalla en riksdag, hvarigenom man hoppades kunna lugna sinnena och genom ett riksdagsbeslut flytta det vådliga ansvaret från rådet till ständerna. Den 9 Februari 1710 förekom denna fråga i rådet. *Arvid Horn* var här den, som ifrigast yrkade på ständernas sammankallande och visade nödvändigheten deraf. *Fabian Wrede*, sedan gammalt det kungliga enväldets nitiske förfäktare, gjorde ock nu den invändning, att rådet hade ingen makt att utskrifva riksdag. *Carl Gyllenstierna* anmärkte då, att man icke borde sammankalla en riksdag, utan ett utskott från alla fyra stånden, och detta blef ock rådets beslut. Mötet skulle kallas ett »utskott af kongl. maj:ts ständer», hvarje inskränkning i konungens makt förebyggas och inga besvär få inlemnas förr än konungen komme tillbaka. Några dagar senare utfärdades kallelsen till riksmötet.

Riksmötet 1710 och den inre styrelsen, 1710—1712.

Den 30 Mars 1710 öppnades det utlysta riksmötet. Det skulle vara endast ett möte af utskott från de fyra riksstånden, men bevistades af nära nog lika många som vid en riksdag. Af adeln voro 93 der tillstädes, af presteståndet 42, af borgareståndet 75 och af bondeståndet 80. Amiralen, landshöfdingen i Södermanlands län friherre *Hans Clerck* utsågs af rådet till landtmarskalk, men som han var öfver 70 år gammal och af sjuklighet ofta hindrades att leda adelns öfverläggningar, så erhöll han till sitt biträde, såsom vice landtmarskalk, landshöfdingen i Vestmanland friherre *Gustaf Cronhielm*, känd både för utmärkt förmåga och varm tillgifvenhet för det kungliga väldet. Biskopen i Linköping *Haqvin Spegel* var presteståndets och justitieborgmästaren i Stockholm *Anders Hylteen* borgareståndets talman. Bondeståndets finnes i mötets handlingar ej namngifven. Adelns ombud bestodo icke, såsom vanligt, af ätternas hufvudmän, utan af valda personer från särskilda landskap. Inom presteståndet anmärktes, att vid riksdagen år 1693 hade 535 af adeln varit närvarande och vid 1697 års riksdag 520,

men nu hade endast något öfver 90 infunnit sig, hvaremot de öfriga stånden voro nästan lika talrikt som vanligt tillstädes. Sekreta utskottets ledamöter tillsattes af rådet i konungens ställe, men med uttryckligt tillkännagifvande, att de egde endast att öfverlägga, men ständerna ensamma att besluta.

Hufvudfrågan var att skaffa medel till rikets försvar. Rådet gjorde en framställning af de för handen varande förhållandena, huru fienden från alla sidor hotade riket, huru dess gränser voro värnlösa samt huru otillräckliga tillgångarna för rikets försvar voro. Statskontoret företedde ett utdrag ur räkenskaperna, som visade, att från 1700 till 1710 hade riket utöfver de vanliga skatterna erlagt 25 millioner; att bristen i ordinarie staten för året uppgick till 1,185,729; att till krigskostnader under året ytterligare erfordrades 8 millioner, samt att, äfven med inberäkning af gärder och tillämnade skatteförhöjningar, uppkomme för året en statsbrist af 8,261,739, allt daler silfvermynt.

Denna framställning af förhållandena var så bedröflig den gerna kunde vara, och man insåg omöjligheten att medelst ökade skatter betäcka en sådan statsbrist. Man föreslog derföre hvarjehanda mer eller mindre förtviflade utvägar — att pantsätta Gotland, Ösel eller Bremen; att uppmynta allt i riket befintligt silfver; att innehålla alla embetsmäns löner; att försälja eller förpanta alla statens och kyrkornas dyrbarheter, juveler, segertecken, kanoner, klockor m. m. Några röstade för tvångslån, och Carl Gyllenstierna föreslog, att man borde ransaka förmögnare personers hvalf och kistor för att utröna huru mycket en hvar borde gifva.

Vackra föredömen af uppoffringar för fosterlandet saknades icke. Då rådsledamöterne nödgades för andra embetsmän innehålla halfva lönen, läto de hela sin egen aflöning tills vidare innestå. På riddarhuset sammansköts en summa af 40,000 d. s. Gustaf Cronhielm skänkte staten 1,000 lod silfver och 4,000 d. s.; en fru Funck 100 skeppund koppar och 25,000 rdr; grefvinnan Piper 1,000 lod silfver och 12,000 d. s.; Juliana Schierberg, den år 1708 aflidna hertiginnan Hedvig Sofias gunstling, 4,000 d. s. och så vidare. Riksdagspresterne gjorde ock en insamling; likaså åtskillige enskilde ofrälse män, och borgerskapet i Stockholm, Göteborg, Malmö samt flera andra städer anskaffade stora summor. Särskildt gjorde några förmögnare personer i Stockholm ett sammanskott till Rigas undsättning.

Inom stånden röjde sig emellertid icke så liten ovilja öfver den ställning, hvari riket kommit, och mycken klagan öfver de tryckande skatterna.

Så anmärktes inom *adeln*, huru dess medlemmar blifvit af det långvariga och blodiga kriget så bortsopade, att i ett och annat landskap ej fans qvar en enda adelsman, kommen till de år, att han kunde skickas till riksmötet, äfvensom att hvart frälsehemman redan under kriget erlagt i gärder 1,300 d. s., utom andra pålagor utöfver vanligheten. En och annan satte äfven i fråga att åt adeln återskaffa

några af dess förra friheter; men i allmänhet visade man sig dock å riddarhuset villig till uppoffringar.

Hos *prestståndet* åter röjde sig ingen synnerlig benägenhet härtill. Talmannen, biskop Spegel, gjorde visserligen sitt bästa, men kunde icke få någon makt med ståndet och var till och med vid ett tillfälle färdig att nedlägga talmansklubban, »emedan», sade han, »jag icke kan uträtta något till presterskapets heder och statens hjelp». Man hade satt i fråga, att kyrkornas silfver och andra tillgångar skulle kunna användas för statens behof. Biskopen i Skara Jesper Svedberg ansåg det vara bättre att sådant skedde, än att kyrksilfret skulle tagas af fienden. Förslaget understöddes af biskop Spegel, men biskopen i Åbo Johan Gezelius yttrade betänklighet deremot, emedan kyrksilfret hörde till gudstjensten eller var för sådant ändamål kyrkorna föräradt af enskilda personer, och den ene efter den andre förklarade, att i deras kyrkor ej fans mera silfver än som till gudstjensten behöfdes. Slutligen förenade man sig om en förklaring, att »presterskapet hade väl icke tänkt vid detta tillfälle gifva förslag på kyrkornas penningar, skrud eller egendom, i synnerhet efter den senare är antingen af förnäma personer i testamente gifven eller vid gudstjensten länge brukad; men så vida de andra stånden dertill gifvit anledning, har presterskapet jemväl velat dertill samtycka», dock med vissa vilkor och inskränkningar, som anfördes. Fråga hade äfven blifvit väckt om presterskapet ville eftergifva sin tionde-spanmål, som för året 1709 blifvit indragen; men någon bestämd eftergift deraf ville ståndet ej gå in på, och denna indragning åberopades äfven såsom skäl, hvarföre man ej kunde åtaga sig några förhöjda gärder. Domprosten Molin från Upsala sade sig kunna uppgifva prester, som på flera månader icke haft något bröd i huset; prosten Rhodin från Sköfde påstod sig hafva embetsbröder i Vestergötland, som på lång tid icke ätit annat bröd än af malen ärthalm, och från Halland berättades, att fattige prester, sedan deras drängar blifvit utskrifne till soldater, måst sjelfve icke allenast plöja och harfva, utan äfven gå till Halmstad och Varberg, för att arbeta på dervarande fästningsverk.

Inom *borgareståndet* höjdes likaledes många och högljudda klagomål, ehuru man mindre känner enskildheterna deraf, emedan ståndets protokoll för detta riksmöte förkommit. Riksdagsmannen för Örebro försäkrade, att städen icke kunde erlägga hälften af den vanliga krigsgärden, än mindre en dubbel sådan, som nu blifvit ifrågasatt, och äfven af hufvudstadens ombud uppgafs, att rörelsen derstädes nu var föga öfver en fjerdedel mot förhållandet år 1700. Talmannen Hyltéen anmärkte ock, att borgerskapet endast af kärlek kunde förmås gifva något, »men», tillade han, »kärlek till staten uppkommer först då, när man har rättighet att föda sig med frihet och ära». I allmänhet klagade detta stånd mycket öfver tvång i handel och näringar och ville ej gifva staten förskott, emedan de förut gifna lånen icke blifvit betalda.

Äfven i *bondeståndet* hördes bitter klagan öfver de uppoffringar kri-

get orsakat. Så hade i Upland mången rote redan fått uppsätta 5, några ända till 7 nya soldater. I Vestmanland låg halfva jorden osådd o. s. v. Bönderne tyckas dock, likasom adeln, visat sig villigare än preste- och borgareständen.

Rådets bemödanden att förmå ständerna till dubbel gärd blefvo dock länge fruktlösa. Man förmådde då *Magnus Stenbock*, som efter sin seger vid Helsingborg var den populäraste man i riket, att söka öfvertala de motsträfvige. Han förestälde dem, att, om ej medel anskaffades, måste hären förgås af svält och elände, såsom redan skett med flera soldater, och sedermera skulle riket stå öppet för fienden. Äfven hans föreställningar voro dock fåfänga, och han utbrast: »I vintras gick jag med gladt hjerta mot rikets fiender; men nu går jag med sorgset sinne från rikets ständer, sedan jag af dem icke kunnat utverka medel till fäderneslandets frälsning». Under närmaste tiden efter segern vid Helsingborg hade likväl öfverallt i riket stor villighet till uppoffringar röjt sig; men ombud från alla landsorter hade nu sammanträffat, man hade öfvertygat sig att nöden var allmän, och man hade tillika, under utbytet af tankar rörande de för handen varande förhållandena, börjat mer och mer befara, att någon lyckligare förändring deri ej var att hoppas, så länge konungen, i motgången likasom i medgången, stod fast vid sin föresats att icke gifva vika, utan orubbligt genomdrifva hvad han en gång beslutat, det måtte kosta hvad som helst. Under sådan förutsättning blef man allt mindre villig till uppoffringar, emedan man ansåg dem icke gagna till något, utan enda utvägen att vinna fred vara att undanhålla alla medel till krigets fortsättande. Sådan var visserligen icke den mera allmänt spridda eller öppet uttalade öfvertygelsen, ty hos flertalet af svenska folket var Carl XII ännu alltid den älskade konungen och högt prisade hjelten; men den grep dock mer och mer omkring sig och verkade i sin mån, i förening med den rådande verkliga nöden, till den nuvarande motviljan för nya uppoffringar.

Ropet på fred hördes nu också från alla håll. Sekreta utskottet bad de goda herrar i rådet för Guds skull skaffa fred, ty landet kunde ej uthärda längre. Bönderne bönföllo, att »de tre högre ständen och herrar excellenser i rådet måtte stå dem bi och hjelpa dem till fred med åtminstone någon eller några bland fienderna, eljest ginge allt omkull». Gustaf Cronhielm anmälde, huru i Vestmanland allmogen började föra ett så förtvifladt språk, att ett snart utbrytande uppror väl kunde befaras. Jesper Svedberg ville sluta fred, äfven konungen oåtspord, tilläggande: »Jag ser ingen fara häri, om blott alla äro eniga om beslutet.» Oron i sinnena blef allt större och allmännare. Rykten började sprida sig, att konungen blifvit svagsint, eller att han vore död eller fången, men att rådet höll det hemligt, för att få regera i hans namn; eller ock att rådet i samma syfte icke underrättat konungen om landets verkliga nöd och elände, ty om sådant skett, hade, derom var man öfvertygad, konung Carl skyndat hem att drifva ryssarne tillbaka.

Alla stånden, med adeln i spetsen, ville ock affärda ett eget sändebud till Turkiet, för att skaffa säker underrättelse åt ständerna om konungens tillstånd och åt honom om landets. Rådet svarade, att en sådan beskickning vore öfverflödig, emedan flere personer redan blifvit till konungen utsände. Då detta tyddes såsom bevis, att rådet ville undanhålla sanna förhållandet, erbjöd rådet ständerna att genomläsa hvad rådsprotokollen innehöllo, hvarefter de gerna kunde få afskicka så många sändebud de ville. Vid närmare eftersinnande läto ock ständerna frågan om den särskilda beskickningen förfalla.

Efter många gensägelser och yttringar af missnöje blef emellertid slutligen den dubbla krigsgärden medgifven, då ryssarnes framsteg i Finland visade faran blifva alltmera hotande. Denna gärd beräknades dock i sin helhet ej uppgå till högre belopp än omkring 1,200,000 d. s., hvilket ej på långt när var tillräckligt för betäckande ens af de oundgängligaste statsbehofven. Man tillgrep derföre hvarjehanda andra utvägar, mer eller mindre våldsamma. Så innehölls hela lönen för rådsledamöterne och halfva för öfrige embetsmän. Skatt lades på eldstäder, bättre åkdon, peruker och fontanger. Stämplade pappers-afgiften fördubblades, postpenningarna ökades med en tredjedel, skjutspenningarna med 2 öre på milen, hvilka ej skulle tillfalla den skjutsande utan staten och derföre vid hvarje gästgifvaregård borde inläggas i en enkom dertill gjord kista. De vid åtskilliga prestgårdar befintliga behållningar, som från hvarje innehafvare skulle öfverlemnas till hans efterträdare, uppmanades presterne nu att till sig lösa samt lemna betalningen åt kronan. Kyrkornas dyrbarheter och penningar togos mot kronans räntebärande skuldsedlar, såsom det hette, men det är mycket ovisst om dessa skuldsedlar någonsin infriades eller någon ränta å denna kronans skuld erlades.

Den 8 Juni 1710 upplöstes riksmötet, och i riksdagsbeslutet infördes att ständerna beviljat, utom den för året utskrifna dubbla kontributionen, äfven åtskilliga andra bidrag, omförmälda i ständernas skrifvelser af den 11 Maj och 2 Juni, hvarjemte ständerna förnyade den vid riksdagarna 1686 och 1689 gifna försäkran att framdeles åter betala de summor, hvilka kongl. maj:t behöfde för krigets förande upplåna, samt försäkrade nu tillika, att alla, som ville gå kongl. maj:t tillhanda med några förskott, skulle vid inträffande fred erhålla sin riktiga betalning. Adeln och allmogen utfäste sig att vid de ständiga regementena till häst och fot ersätta all afgång af manskap, som redan inträffat eller kunde inträffa, så länge kriget varade.

Någon tid efter riksmötets slut ankom till rådet konungens bref af den 22 Juni, hvari, med hänseende till den af rådet utskrifna sammankomsten af ständernas utskott, yttrades, att konungen »för denna gången» gillade densamma, »i anseende till derför andragna skäl och omständigheter, helst emedan vi äro försäkrade, att I dervid behörigen lären hafva bevakat vår höga rätt och makt».

Nöden och betrycket i landet under året 1710 ökades ytterligare

genom pesten, som der anstälde förfärliga härjningar. Den hade först visat sig i trakterna kring Krakau och Lemberg, redan 1707. Under loppet af året 1708 hade den trängt längre åt norden. Under tre månaders tid dogo i Warschau 15,000 menniskor, och Dantzig förlorade omkring 30,000. Sedermera sträckte den sig uppåt Preussen och Kurland, der den borttog så mycket folk att årets skörd ej kunde inbergas. Våren 1710 kom den till Lifland och Estland samt härjade så bland de svenska besättningarna derstädes, att dessa landskaps eröfring af ryssarna derigenom väsentligen lättades.

Vid underrättelsen om dess framsteg i grannstaterna hade svenska regeringen redan 1708 börjat öfverlägga om åtgärder för dess utestängande. År 1709 påbjödos stränga sundhetsordningar, men från Lifland och Estland kommo talrika skaror af flyktingar, som undan ryssarnes vilda framfart sökte skydd i Sverige. Sommaren 1710 hade flera sådana flyktingar kommit till Vermdön och derifrån smygt sig in i Stockholm, dit de förde farsoten med sig. Den utbröt våldsamt i Augusti, ehuru flera försigtighetsåtgärder vidtogos. Hofvet och regeringen stannade dock ännu någon tid i hufvudstaden, för att hålla modet uppe hos dess öfriga befolkning; men sedan dödsfall inträffat bland vakten inne i sjelfva slottet, beslöt man den 10 September, att hofvet skulle söka en sundare vistelseort, hvartill Sala utsågs, der sedermera hela hösten 1710 och en god del af vintern 1711 tillbragtes. Rådet åter flyttade till Arboga och hofrätten med kollegierna till Vesterås. Dock framträngde pesten äfven till dessa städer, men utan att der anställa några svårare härjningar.

Så blef Stockholm öfvergifvet af både hof, regering och embetsverk. Äfven dess gamle öfverståthållare Knut Posse reste derifrån, och man öfvertalade en af Carl XII:s bussar, generallöjtnanten *Jakob Burensköld*, att öfvertaga befälet i staden. Allt grymmare blefvo der farsotens härjningar. De dödes antal i hvarje vecka steg från 155 i Augusti till 1,727 i slutet af Oktober, då dödligheten var störst. Farsoten rasade mest bland de förmögnare samhällsklasserna och inom dessa synnerligast bland qvinnor och barn. Den började med hufvudvärk, matthet, svårmod, svimningar samt svart och skarp tunga. På andra eller tredje dagen visade sig en hård, öm, snart blånande böld. Om den mognade, var räddning möjlig, eljest infann sig snart ett våldsamt raseri, någon gång ett slags hänryckning, som varade ända i sista ögonblicket. Under den tid farsoten rasade var luften nästan orörlig, fyld af ett tjockt, osundt töcken, utan regn, frost eller någon enda solglimt. Om ett glas vatten, vin eller mjölk stäldes under bar himmel öfver natten, fans det morgonen derpå öfverdraget af en oren färgskimrande hinna; ett nybakadt bröd likaså af mögel, som stundom hade en grön eller gulaktig färg och var så giftigt, att hundar, som åto deraf, dogo. Röken steg ej upp i luften, utan smög utefter marken, som var höljd af ohyra. Deremot försvunno foglarne och en mängd boskap stupade.

Alla samqväm och högtidligare begrafningar voro förbjudna. Liken

skulle genast efter aflidandet läggas i kistan, svepta i det lakan, som i dödsstunden begagnats, samt begrafvas så skyndsamt som möjligt. Stadens kyrkogårdar blefvo snart otillräckliga och andra mera aflägsna begrafningsplatser måste utses, der de döde nedkastades i stora gropar. Flera slägter ville dock ej underkasta sina döde ett sådant begrafningssätt, utan smögo dem i hemlighet undan till familjegrafvarne eller till de gamla kyrkogårdarna. I Carlshamn gjorde folkmassan upplopp och förde liken från pestgrafvarne till den gamla kyrkogården inne i staden, hvilket ytterligare befordrade smittan. Flerstädes upplöstes all ordning. Tvärtemot påbudet, att de dödes kläder och alla tillhörigheter, som kunde medföra smitta, skulle genast uppbrännas, såldes de af snikna arfvingar och härigenom spreds farsoten ytterligare. Missdådare strökо omkring och rånade de sjuke, halfdöde eller nyss aflidne samt plundrade deras bostäder. Några sökte med gästabud, dryckenskap och allehanda utsväfningar döfva sin oro, men ådrogo sig härigenom sjukdomen så mycket snarare.

Under loppet af November och December började smittan mer och mer aftaga inom hufvudstaden, men luften fortfor att vara osund, till dess ändtligen natten mellan julaftonen och juldagen frost inträffade för första gången under hela hösten. Juldagen på förmiddagen försvann det så länge ihållande töcknet och solen blef åter synlig, till outsäglig glädje för den ur kyrkorna kommande menigheten. Härefter blefvo sjukdomsfallen allt färre och i slutet af April 1711 ansågs staden så fri från smitta, att tacksägelse hölls. Öfver 20,000 menniskor skola i Stockholm blifvit skördade af denna förödande farsot.

Äfven i landsorterna rasade den icke mindre våldsamt. Kalmar höll på att bli öde. I Åbo bortrycktes en tredjedel af inyånarne, i Carlskrona 800 menniskor inom tre veckors tid, på Öland och i Bleking halfva befolkningen. I Ås församling inom Småland blefvo endast två manspersoner mellan 20 och 60 år skonade af farsoten! Flerstädes inom riket fortsattes dess härjningar under året 1711, på några ställen äfven 1712. Man har uppgifvit 100,000 menniskor såsom lägsta antalet af offren derför inom Sverige och Finland.

Under dessa bedröfliga förhållanden kommo allt oftare från rådet till konungen framställningar af rikets mer och mer bekymmersamma belägenhet. Man klagade öfver ryssarnes alltmera hotande framsteg i de svenska besittningarna vid Finska viken, öfver den ständigt tilltagande nöden och folkbristen inom landet, öfver konungens långa frånvaro och svårigheten att inhemta hans befallningar rörande rikets styrelse, m. m. Äfven bland allmogen röjde sig mer och mer missnöje och oro. Så i Upsala, Vestmanland och Skåne, der flere rymde öfver till Seland. I Medelpad uppstodo vid utskrifningen af nya soldater sådana oroligheter, att rätt allvarsamma åtgärder måste vidtagas för att återställa lugnet. I Vadsbo härad inom Vestergötland förefßllo, likaledes vid en knektutskrifning, ganska våldsamma uppträden. Bönderne öfverföllo de embetsmän, som hade tillsyn öfver förrättningen.

Landshöfdingen räddade sig genom att hoppa ut ur ett fönster, häradshöfdingen genom att gömma sig i en höstack, men fogden, som redan förut var genom sina prejerier hatad af bönderna, blef tagen, misshandlad och dödad. De hade fått befallning att skicka sina utskrifna karlar till Stenbocks här vid Halmstad, men förklarade att de icke ville låta dem gå ett steg längre än till Göta elf, dit deras förfäder gått.

Då detta förhållande inberättades till konungen, svarade han i ett bref till rådet af den 22 Juni 1710: »Det hade varit väl, om allmogen intet blifvit uppbådad, då ett sådant oväsende ej heller hade händt; men så ursäktar sådant ändå intet gerningen, utan böra upphofsmännen och de mest brottslige, andra till skräck och varnagel, blifva afstraffade. Det är fuller visst, att besvären för allmogen dessa åren bortåt hafva varit ovanligt stora, men så kunna vi dock intet tro, att allena de utgifter och pålagor, som äro skedda till rikets försvar, ehuru stora de ock kunnat vara, skola hafva föranlåtit dem i Skaraborgs län till sådant oväsende, emedan de tillika med den öfriga allmogen i riket alltid hafva vist sig såsom trogne och lydige undersåtar, utan lärer dertill mycket hafva hulpit det tryck och besvär, som vi förnimme en del landsbetjente skola föröfva emot allmogen; och hafven I för den skull att ställa de order, det uppå landsbetjenterne hålles en noga uppsigt, så att de intet måga få tillfälle efter deras egennyttighet oskäligen att plåga allmogen; låtandes den förste, som dermed beträdes, andra till varnagel utan all nåde exemplariter afstraffas.»

Man finner af denna skrifvelse, likasom af många flera i samma anda, att Carl XII, lika litet som hans fader, tålde något förtryck öfver allmogen, ehuru han icke tvekade att i ganska hög grad taga dess krafter i anspråk för sina krigsföretag. Der antydes tillika, att tjenstemännen i landsorten ej voro så öfvervakade som de borde, och att det rådande missnöjet snarare var vålladt af embetsmannaförtryck än af uppoffringarna för rikets försvar. Flera andra skrifvelser röja äfven en synnerlig månhet, att allmogen borde skonas så mycket som möjligt och att man borde göra allt att förekomma en allmännare missbelåtenhet hos densamma.

Under loppet af året 1710 skedde åtskilliga förändringar i styrelsen, såsom att, genom konungens skrifvelse den 26 Juni, förre sändebudet vid preussiska hofvet *Anders Leijonstedt*, en yngre broder till kungliga rådet grefve Jakob Gyllenborg, förre residenten i Holland friherre *Carl Gustaf von Friesendorff* samt sekreteraren och öfverdirektören vid postverket *Johan Schmedeman* förordnades till kansliråd med säte och stämma i kanslikollegium, samt att vid rådets öfverläggningar vara tillstädes såsom statssekreterare och draga försorg om alla expeditionerna. I Augusti samma år förordnades till ledamöter i justitie-revisionen kungliga råden grefve *Carl Gyllenstierna*, grefve *Carl Gustaf Frölich*, grefve *Knut Posse*, grefve *Arvid Horn*, då han ej var sysselsatt i kansliet, friherre *Jakob Spens* och friherre *Gustaf Cronhielm*. Till president i krigskollegium utnämndes fältmarskalken grefve *Nils Gyllen-*

stierna och i hans ställe fick generalguvernören i Bremen friherre *Maurits Wellingk* högsta befälet öfver krigsmakten i Pomern och Bremen.

Förhållandet mellan konungen och rådet fortfor emellertid att vara mindre behagligt. Rådet, som bättre än konungen kände det bedröfliga tillståndet i riket, ville, att de stridskrafter, som ytterligare kunde samlas, skulle användas för Sveriges och dess besittningars försvar. Konungen åter befalte, att de skulle skickas att möta honom i Polen, der han hoppades i spetsen för en turkisk här kunna möta dem.

I Juni 1710 kom till rådet en skrifvelse från öfverbefälhafvaren i Pomern, fältmarskalken Nils Gyllenstierna, deri han förklarade att, om »något godt» kunde med dervarande trupper uträttas, så behöfde han få öfverskickade 6,000 man fotfolk och omkring 4,000 man rytteri. När denna skrifvelse upplästes i rådet, yttrade *Arvid Horn*, att han redan underrättat Gyllenstierna om omöjligheten, i anseende till flottans tillstånd, att ytterligare fullfölja Stenbocks seger i Skåne samt föreslog en skrifvelse från hela rådet till konungen, för att föreställa honom huru angeläget det vore att framför allt Sverige samt Lifland och Finland undsattes, hvarom ock rådet förenade sig. *Fabian Wrede* anmärkte att, i fall konungen skulle befalla öfversändande till Tyskland af 10 eller 11,000 man och man såge Sveriges ruin vara för handen, derest dessa trupper utskickades, borde man icke efterkomma en sådan befallning, helst man kunde förutsätta, att han icke befalt sådant, om han känt landets tillstånd, och att nu icke vore tider att tänka på Polen, utan fast mera på Sverige och dess besittningar. Det vore beklagligt, att konungen tänkte så mycket på det polska väsendet och intet på Sverige och dess tillhörigheter. Sedermera kom verkligen från konungen i ett bref af den 2 Juli befallning, att till Pomern skulle öfverföras så många regementen till häst och fot, »som i Sverige kunde umbäras»; men rådet förklarade, att allt i Sverige befintligt manskap behöfdes till landets försvar, då Stenbock hade endast 6,000 man qvar att föra mot fienden.

Den 27 Oktober 1710 afläts åter från rådet till konungen en utförlig framställning af det bedröfliga tillståndet i riket. Der yttrades, bland annat, att »vid rikets mer beklagliga och beträngda tillstånd, än det står att beskrifvas, näst Guds gudomliga nådes erhållande ingen annan utväg eller något annat råd och medel syntes till dess räddning ur det å alla sidor hotande och nära för handen varande yttersta förderfvet efter menskligt omdöme vara öfrigt, än att kongl. maj:t täcktes först, efter alla trogne undersåtars högeliga och innerliga åstundan, skynda sin hemkomst i riket till dess försvar och beskydd, och på det andra förhjelpa riket till en hugnelig fred, som dess välfärd nu ändtligen vill påfordra, om det annars skall kunna bestå». Rådet ansåg likväl, att freden vid för handen varande omständigheter vore svår, om icke omöjlig, att erhålla, »med mindre man något måste afstå, efter många flera under mäktigare fienders tvång råkade rikens exempel, hvilka hafva afträdt en del af deras länder till att derigenom rädda

och frälsa sjelfva riket och regementet, som mera och kärare varit, i hopp att de framdeles genom tidernas lopp och omskiften kunna återvinnas». Derföre begärde rådet konungens tillstånd att få med kongl. maj:ts trogna undersåtars samråd taga i öfvervägande alla sådana utvägar, som för rikets säkerhet och välfärd kunde pröfvas de görligaste; men då rådet icke fördristade sig att påtaga sig allena ett så högst angeläget ärende och äfven dessutom under konungens frånvaro hvarjehanda föreföllе, hvilket rikets välfärd kunde påfordra, men hvarom konungens befallning icke kunde hinna inhemtas, så hemstälde rådet, om det icke i sådant fall kunde få sammankalla ständerna, för att med dem rådgöra och öfverlägga. Slutligen frågade rådet ock, om det icke, då ingen annan utväg till medels anskaffande, till försvarsverkets upprätthållande och sjelfva rikets beskydd vore öfrig, kunde få pantsätta någon del af de tyska besittningarna, för att derigenom bereda riket nödig penningetillgång, likasom man förnummit, att konungen af Danmark vore sinnad bortpanta Oldenburg och Delmenhorst.

Till svar å denna skrifvelse kom en från konungen af den 3 Febr. 1711, hvilken väl kan förtjena anföras, såsom innefattande en temligen utförlig redogörelse för hans uppfattning af Sveriges förhållande till fienderna, hvilken han orubbligt tillämpade vid de följande fredsunderhandlingarna, hvarföre ock under hans regering fred icke kunde afslutas med någon af rikets fiender.

»Hvad först anbelangar det slätta tillståndet hemma uti Sverige», heter det i denna skrifvelse, »så är sådant så ofta vordet upprepadt, att det vore nog, om I allenast kortligen förmälte, att det antingen ännu vore lika sådant eller ännu slätare, hvilket nogsamt påminte oss en sak, som dessutom nog är bekant, men nu på intet sätt bättre kan botas än genom en hederlig och fördelaktig freds förskaffande, hvilken alldeles intet lärer tillvägabringas genom klagliga föreställningar, utan erfordras dertill, att man i sjelfva verket använder yttersta förstånd och krafter till rikets försvar och dämpande af fiendens högmod. Vi äro försäkrade, att I numera också lären vara af den meningen, sedan I fått förnimma sakernas tillstånd här på orten, och ingalunda kommen på de tankarna att köpa en neslig fred medelst några provinsers afstående, hvartill *vi aldrig läre samtycka, ehuru konjunkturerna ock lära blifva*. Ej heller bör någon, som vill heta en redlig patriot, styrka dertill hvarken nu eller i framtiden, utan hellre råda att våga det yttersta, än tillåta att något af riket eller dess provinser skulle förminskas, helst emot ryssen, emedan det vore genaste vägen att försätta riket i det tillstånd att, vid påkommande nytt fredsbrott, som ofelbart i sådant fall ej länge lärer uteblifva, Sveriges rike då lärer nödgas alldeles gifva sig under sina grannars vilja och behag och taga emot sådan lag, som antingen fienden eller ock de, som ännu kalla sig vänner, vilja föreskrifva, utan måste man allenast vara betänkt uppå återvinnande af det, som råkat fienderna i händren, jemte ett skäligt skadeстånds erhållande af ryssen för den tillfogade skada och oförrätt;

förmodandes vi, med den högstes hjelp, att aftvinga honom en sådan fred, som skall vara riket både hederlig och nyttig, men ingalunda till nesa och afsaknad. Vi hafve fuller nyligen sändt eder fullmakt till att sluta freden med Danmark, men vele alldeles intet förmoda, att I ärnen afstå det ringaste, i fall det skulle komma till handling. Vi tycke fuller mycket om, att I försäkren oss om eder ståndaktighet och försigtighet uti verkets handterande och att I intet viljen släppa det handlöst, men skulle jemväl gerna se, att i sjelfva gerningen sådant vistes. Att man vid främmande hof söker föreställa rikets utblottade tillstånd, det hålle vi för högst skadligt, emedan fienderna göra sådant noggrant kunnigt och dessutom alla grannar äro nog benägne att låta fara all konsideration för Sverige, utan att man derpå sjelf arbetar med klagofulla föreställningar och att man visar en så stor villfarighet uti allt det, som af grannarne begäres, ehuru obilligt det ock är, som ock att man inlåter sig att handla om öfverlåtande af trupper, som Sverige sjelft högst har af nöden, åt dem, på hvars uppriktighet man har orsak att tvifla [1], och hade Sverige af ett sådant truppernas öfverlåtande ingen säkrare fördel haft, än att det gjort sig sjelft värnlöst midt under ännu påstående krig och att det dermed visat klenmodigheten hos sig vara så stor, att det hellre velat anförtro hela dess välfärds bibehållande uti andra herrskaps godtfinnande än att drista sig sjelf vidare att försvara.»

»Hvad vidkommer ständernas sammankallande, så hålle vi sådant för onödigt, helst vi påminne oss af edra förra berättelser hafva sett, att den sista ständernas sammankomst intet har tjent till annat än att så mycket mer upptäcka deras utblottade tillstånd.»

»Anbelangande eder underdåniga ansökan att få till främmande herrskap förpanta någon del af tyska provinserna, så lärer af åtskilliga våra förra bref redan vara bekant, att vi sådant för ingen del kunne tillstädja, hvarefter I hafven eder att rätta.»

Detta bref, skrifvet under de starka turkiska rustningarna till kriget mot Ryssland, hade då onekligen goda skäl för sig, och hade icke sedermera storvisiren släppt czaren ur hans förtvifiade ställning vid Pruth, så hade också utgången fullt rättfärdigat Carl XII:s förutsättningar. Man skulle då otvifvelaktigt lika mycket klandrat rådets klenmodighet, som man efteråt klandrat konungens envishet. I sjelfva verket fans det då långt sannolikare anledningar att se förhållandena ur den frimodiga, högsinta synpunkten, som röjer sig i Carl XII:s skrifvelse, än ur den hopplösa och klenmodiga, som framträder i rådets, ehuru händelserna sedermera gåfvo rådet rätt. Hvad man åter hos konungen har fulla skäl att klandra, är att han, äfven efter det freden vid Pruth bort öfvertyga honom om osäkerheten af ett afgörande bistånd från Turkiet, och efter det ställningen i Sverige blifvit mer och mer förtviflad, ändock fasthöll samma synpunkt, att ingen del af Sve-

[1] Syftar på det här ofvan omnämnda förslaget om Krassowska härens öfverlåtande till England och Holland, för att användas i kriget mot Frankrike.

riges område skulle få afträdas för att rädda det öfriga. Hufvudskälet var emellertid, såsom han ock i den anförda skrifvelsen angifvit, att han ansåg hvarje på sådant sätt köpt fred opålitlig, emedan fienden skulle, under öfvertygelse om Sveriges vanmakt, snart åter bryta freden och taga från det alltmera. En sådan förutsättning kan dock ej betraktas såsom fullgiltigt skäl att icke vilja underkasta sig ringaste uppoffring, om ock endast för att gifva det betryckta folket någon tid att hemta sig.

Under förhoppningen att med Turkiets bistånd kunna krossa czarens makt och under förutsättning, att alla inom Sverige vore villiga till de största uppoffringar för att på detta sätt vinna en fördelaktig fred med fienderna, utfärdade emellertid konungen till rådet en mängd befallningar, som voro lättare att gifva än att verkställa. Så skulle hela flottan utrustas tillräckligt stark att hindra danska och ryska flottornas förening samt hålla Östersjön ren. I Halland och Bleking skulle alla vapenföra karlar upptecknas, indelas i regementen och fördelas i de skånska städerna, för att till krigstjenst inöfvas, hvaremot dessa landskap skulle befrias från den påbjudna gärden. Finland hoppades konungen skola blifva oantastadt, medan czaren var sysselsatt med det stora turkiska kriget, men dock borde allt, hvad till detta lands försvar vore nödigt, med största eftertryck ombesörjas samt ett infall göras i Estland och Lifland. För att påskynda sina rustningar i Turkiet och kunna hålla sitt löfte till sultan, att en svensk här skulle angripa ryssarne i Polen, medan turkarne anföllo dem i Moldau, begärde konungen från Sverige 300,000 d. s. och befalte, att till Pomern skulle med det snaraste öfversändas en så stor styrka som möjligt, försedd med lifsmedel för tre månader. För att påskynda denna trupps afsändning skulle alla för handen varande reda medel tagas, till hvilket annat ändamål de ock varit anslagna. Slutligen skulle rådet ock lemna betydliga underhållspenningar åt den landsflyktige konung Stanislaus, dess hof och vänner, hvarförutan den ena gången efter den andra kommo anvisningar å medel, dem konungen i Turkiet upplånat och svenska statsverket skulle betala.

Dessa befallningar visa huru föga öfvertygad konungen var om verkligheten af den nöd, rådet i så starka färger skildrat, och voro tillika föranledda af hans underhandlingar med sultan samt de förhoppningar om en ny hvälfning i Polen, hvilka han grundade på förbundet med Turkiet. För rådet voro de emellertid omöjliga att verkställa, åtminstone i sin helhet. I följd af förlorade eller förhärjade landskap och en mängd uppkomna ödeshemman stego de vanliga skatterna och gärderna knappast till halfva beloppet mot förut. Alla återstående vapenföra karlar i hela Skåne beräknades utgöra endast 12,076 och en tredjedel af dervarande rusthållare hade öfvergifvit sina hemman endast för att komma ifrån de anbefalda rustningarna. Till utrustning af flottan och af den här, som skulle afgå till Polen, funnos ej på långt när tillgängliga medel, ehuru man försökte en mängd ut-

vägar att anskaffa sådana. Den vanliga krigs- och durktågs-gärden påbjöds, kopparmynt preglades, till ett belopp af 500,000 rdr, och i första dagarna af Februari 1711 lät rådet fråga enkedrottningen samt prinsessan Ulrika Eleonora, om de ville lemna sitt guld och silfver till myntning samt sina juveler att derpå upplåna penningar. Båda voro genast härtill villiga. Hedvig Eleonora lemnade sina tillhörigheter såsom lån, Ulrika Eleonora sina såsom en skänk, och med tårar i ögonen sade hon sig vara färdig att för konungen och fäderneslandet offra allt, till och med lifvet. Bådas bidrag gingo till 49,843 lod silfver och 1,976 lod guld, oberäknadt juveler och dessas infattningar. Rådsherrarne blefvo dock nu tveksamme, emedan de väl visste, att konungen aldrig velat anlita sin farmor eller syster om hjelp, och fruktade, att han skulle illa upptaga det nu gjorda förslaget. De återlemnade derföre åtskilligt, hvars mesta värde låg i arbetet, men ingendera af furstinnorna ville mottaga anbudet. Ulrika Eleonora hade dock ej samma makt att sjelf råda öfver sin egendom som enkedrottningen, hvarföre man behöll det mesta af den senares tillhörigheter, men återställde till största delen den förras. Konungen befalte sedermera, att allt skulle återlösas eller betalas, hvilket ock lärer skett.

Den 23 Maj 1711 afläts från konungen en ny befallning till rådet om truppers afsändande till Polen. I ett bref af den 12 Juni anbefaltes öfversändande af flera regementen till Pomern, och då rådet anmälde svårigheter, som möttes för dessas transporter, fick det ett nytt bannebref af den 1 Juli för det transporten blifvit fördröjd, hvarefter rådet i en skrifvelse af den 19 September redogjorde för de anstalter, som blifvit vidtagna för att tillvägabringa den så länge ifrågasatta trupptransporten. Nya påminnelser och nya förklaringar följde sedermera, och antagligt är, att om än brist på penningar och förnödenheter samt farhågor för rikets blottande på erforderligt försvar väsentligt föranledde den tröghet, rådet visade i fullgörandet af denna konungens befallning, låg tillika brist på god vilja icke så litet till grund derför. Det långvariga kriget i Polen, hvilket, äfven då det fördes segerrikt, aldrig medfört någon fördel för Sverige, utan endast år från år medtagit dess krafter, hade länge varit förhatligt inom Sverige, och att i landets nuvarande nödstälda belägenhet förnya detta krig, i stället att värna rikets egna besittningar, tycktes alldeles orimligt, hvarföre ock rådet i det längsta motsatte sig alla dertill ledande åtgärder. Å andra sidan åter var uppträdandet af en svensk här, som kunde vara konungen till mötes, ett nödvändigt vilkor för tillvägabringandet af ett kraftigare bistånd från Turkiet, och det var icke omöjligt, att, om rådet kunnat eller velat utveckla en betydligare styrka för att under rysk-turkiska kriget 1711 möta konungen, så hade detta krig kunnat få en för Sverige långt fördelaktigare utgång, likasom äfven sedermera frånvaron af en svensk här, som kunnat biträda turkarne i kriget mot Ryssland, gaf den turkiska politikens ledare en antaglig förevändning att mer och mer lemna å sido den svenske konungens intressen.

De olika åsigterna i detta ämne föranledde en brytning icke allenast mellan konungen och rådet, utan ock inom detta, i det några af dess ledamöter, såsom gamle Hans Wachtmeister, Magnus Stenbock och Gustaf Cronhielm, öfvergingo till konungens åsigter och trodde sig finna rikets räddning på det af honom angifna sätt, genom att medverka till ett gemensamt svenskt-turkiskt krig mot Ryssland. Andra åter, och främst bland dem Fabian Wrede, Arvid Horn, Gabriel Falkenberg och Carl Gyllenstierna, trodde, att fullföljandet af dessa konungens planer skulle uttömma fäderneslandets krafter och lemna det maktlöst i grannarnes våld. Dessa män hade på sin sida rådets flertal, och man använde åtskilliga medel, för att tvinga konungen att, med frånträdande af alla tankar på fortsättning af kriget i Polen och på hjelp från Turkiet, återvända hem för att sysselsätta sig med Sveriges egna angelägenheter. Ett bland dessa medel var det sega motståndet mot truppafsändningar till Polen, och konungen hade visst ej alldeles orätt, då han klagade öfver tröghet och motvilja. De, som inom rådet stodo i spetsen för detta parti, hade ock ledningen af förvaltningen och visste bättre än någon annan huru svårt det var att sammanskrapa nödiga medel till de ständigt växande utgifterna, hvarför de icke sågo någon gräns, så länge kriget varade. De arbetade derföre på fred med alla medel, hvilka de kunde uttänka, och trodde sig derigenom verka bättre för fäderneslandets bästa än genom befordrandet af konungens krigiska planer, hvilka visserligen äfven afsågo att bereda fred, ty det vore orättvist att påstå honom ledas endast af krigslystnad; men det låg en väsentlig skilnad mellan dessa fredssträfvanden deri, att konungen ville ingå endast en ärofull och fördelaktig fred, utan någon uppoffring af rikets område, medan fredsvännerna inom rådet önskade framför allt en snar fred, äfven om den måste köpas med betydande uppoffringar. Fosterlandskärleken var nog lika varm å ömse sidor; men i konungens tanke var fosterlandets väl oskiljaktigt från dess ära, och den fordrade, att ingen del af dess område lemnades åt rofgiriga grannar. Rådets flertal åter ansåg fosterlandets väl bestå i folkets välbefinnande, och då detta genom det långvariga kriget nu var så rubbadt, att det öfvergått till allmän nöd, borde man, för dennas afhjelpande, hellre bereda en snar fred genom uppoffring af några bland de genom föregående krig vunna besittningar än genom fortsatta ansträngningar att bibehålla det hela så utmatta folket, att hela rikets bestånd äfventyrades. För öfrigt, så skiljaktiga åsigterna om rätta sättet att befordra fäderneslandets bästa än voro, röjde sig dock hos alla samhällsklasser en varm fosterlandskärlek, som utgör den vackraste företeelsen under denna i allt annat så bedröfliga tid.

Brytningen mellan konungen och de ledande inom rådet föranledde emellertid, att denna ledning efter hand öfvergick i andra händer. När kommerskollegium i Oktober 1711 skildes från kammarkollegium, lemnade *Fabian Wrede* sin befattning såsom president i kammarkollegium och statskontoret samt bibehöll endast presidentskapet i kommers-

kollegium. Då konungen, genom en skrifvelse af den 30 Oktober 1711, frikallade honom från nämnda åligganden, skedde det likväl i ganska nådiga uttryck. »Kongl. maj:t hoppades, att grefven vid rådsbordet och i kommerskollegium skulle, genom sina mogna rådslag och långliga förfarenhet, låta sig hädanefter som hittills vårda om rikets bästa, hvarigenom grefven ökade den nådiga tanken och benägenheten, kongl. maj:t om och för honom hyste.» Det stora inflytande på drätselförvaltningen, Wrede dittills utöfvat, blef emellertid härigenom betydligt minskadt. Dock fortfor han att verksamt deltaga i rådets förhandlingar ända till sin död i December 1712. Friherre *Nils Stromberg* blef hans efterträdare såsom president i kammarkollegium och statskontoret.

Äfven *Arvid Horn*, som sedan Mars 1710 var kanslipresident och näst Wrede varit den mest framstående inom rådet, drog sig mer och mer tillbaka, sedan han af konungen fått förebråelser för mindre nit i fullgörandet af hans befallningar. »Jag känner», skref konungen, »edert lynne och att det icke tål långsamhet och dröjsmål vid det, som skall utföras. Om derföre icke rustningarna hädanefter gå bättre undan än hittills, kommer jag att hålla mig till eder på samma sätt som till grefve Wrede, hvilken jag entledigat från flera sina sysslor, för att kunna besätta dem med andra, som äro mera antingen skickliga eller välsinnade». Denna förebråelse gick Horn djupt till sinnes. »Vi här i rådet», yttrade han, »hafva trälat och arbetat med så svåra tider, att Sverige aldrig dylika haft, och likväl få vi till lön en onådig konung och onådiga bref. Gud omvände den, som genom arga berättelser så mycken oreda tillstält.» Man trodde sig nemligen veta, att konungen på sidovägar fick underrättelser om hvad de, som stodo i spetsen för ärendena här hemma, yttrade eller företogo sig, hvilka underrättelser antogos icke alltid hålla sig vid sanningen.

I Juni 1712 utnämndes emellertid två nya kungliga råd: landshöfdingen öfver Stora Kopparbergs län, friherre *Jakob Reenstierna*, och hofmarskalken friherre *Nicodemus Tessin*, den store arkitekten, hvilka båda, jemte *Gustaf Cronhielm*, som i Augusti 1710 inkommit i rådet, nu blefvo de ledande derstädes.

De nye ledarne fingo dock snart nog, icke mindre än deras föregångare, erfara svårigheterna att efterkomma konungens befallningar och bereda tillgångar till rikets försvar samt till öfriga utgifter, som af konungen anbefaldes. Så kom i en skrifvelse af den 1 December 1711 konungens befallning till rådet, att konung Stanislaus, som med sin gemål och sin hofstat kommit till Sverige, skulle till rikets heder »på bästa sätt blifva undfägnad på hvad ort han helst åstundar vistas, så att intet må fattas, som både till en anständig uppvaktning och kunglig förplägning erfordras», hvilken befallning i Februari 1712 förnyades, och till de många öfriga utgifterna kommo sålunda nu äfven de för polska hofvets underhåll.

Redan i början af året 1710 hade visserligen en ny krigsgärd blifvit utskrifven, som, med få undantag, var fördubblad mot den, hvilken

under de förra åren utgått. Utom andra skärpta bestämmelser skulle nu 20 procent erläggas af alla löner, halfva beloppet af räntan å fruktbara kapital, samt 6 procent å penningar, som icke voro utlånta, äfvensom å hyror. Äfven denna gärd hade likväl icke på långt när varit tillräcklig, utan en mängd andra utvägar måste anlitas, deribland också ett nytt lån från banken. Då rådet den 26 Maj 1712 öfverlade härom, yttrade *Carl Gyllenstierna:* »Vi få intet lån, om vi ej gå i borgen. Jag vill förskrifva min egendom, och så måste vi samtlige göra, att räntorna deraf må användas till lånets betalning, om så behöfves. Är det intet bättre att uppoffra allt hvad vi ege åt kungen, än att fienden skall komma och ta'et?» *Gustaf Cronhielm* och *Nils Stromberg* gjorde samma erbjudande. *Arvid Horn* sade sig ofta hafva erbjudit att pantsätta sin egendom till konungens tjenst, men ingen hade velat försträcka något derpå. Då *Nils Gyllenstierna* yttrade, att han ej fått någon lön och hade intet extra att lefva af, som grefve Carl Gyllenstierna, utbrast denne: »Hvilket är bättre, att lemna kungen i ulfvamunnen eller att ta det endaste vi hafva till att frälsa kongl. maj:ts dyra person?» *Horn:* »Jag erbjuder allt hvad jag har, äfven mina gods i Finland. Förlidet år tillbjöd jag mitt hus och skickade Höpken ikring till att låna derpå, men fick intet.» *Fabian Wrede* berättade, att han redan försträckt statsverket 140,000 d. s. och såsom gåfva förärat det 10,000 d. s. Beredvillighet till uppoffringar för det allmänna saknades således visst icke inom rådet.

Från banken hade emellertid för kronans räkning från Maj 1702 till November 1712 upptagits icke mindre än 30 särskilda lån å tillsammans 6,976,000 d. s.;[1]) men äfven det nu upptagna bankolånet var ej tillräckligt för statsbehofvens fyllande, utan en ny beskattning måste införas, hvilket skedde genom en af konungen den 4 Juni 1712 utfärdad förordning, »på hvad sätt kontributionerne till undersåtarnes märkliga lindring efter en billig jemnlikhet skola utgöras». Grunddragen i denna förordning voro, att riket skulle delas i vissa beskattningskretsar, i städerna efter qvarter, på landet efter härad; att invånarne i dessa kretsar skulle sammanträda, samt en hvar efter ed och samvete uppgifva sin egen förmögenhet så i löst som fast; att under lös egendom förstods fruktbara och ofruktbara kapital, skeppsparter, andelar i kompanier, effekter eller varor inom- eller utomlands, afvel å gårdarne, m. m., löner, pensioner och gratialer dock undantagna: att, sedan denna uppgift skett, skulle alla gemensamt granska, höja eller nedsätta det uppgifna och bestämma beskattningens verkliga belopp, hvilket skulle införas i skattelängden för hvarje krets, samt att, när man genom dessa skattelängders sammanförande fått veta summan af förmögenheten i hela riket och tillika från statskontoret summan af rikets årsbehof utöfver de vanliga skatterna, skulle öfverheten bestämma huru stor procent af sin förmögenhet hvar och en borde erlägga för att fylla statsbristen.

[1]) Se *Schulzenheim,* Bref om rikets penningeverk. Stockholm 1794, s. 152.

Tillika förordnade konungen, att hela kontributionsverket, så till inkomst som utgift, skulle ställas under hans undersåtars egen förvaltning, hvilken, under benämning af *kontributions-ränteri*, skulle utöfvas af ständernas bankofullmäktige och i hvilken kungliga rådet friherre *Jakob Reenstierna* skulle, å konungens vägnar, deltaga. Detta kontributions-ränteri berättigades att upptaga lån på inflytande kontributioner och skulle tillse, att det ena årets besparingar reserverades till ett följande.

Otvifvelaktigt afsåg Carl XII med detta nya beskattningssätt icke blott en ökad statsinkomst, utan snarare en beskattning, som skulle vara både enklare, såsom utgående från en enda grundsats, och tillika rättvisare samt för allmogen lindrigare. Allmogens jord, dock ej dess lösegendom, var nemligen undantagen från beskattningen, hvilket utgör ett ytterligare bevis på konungens månhet att mildra allmogens bördor, der han trodde det kunna ske utan skada för riket i dess helhet. Åtskilliga andra af honom vidtagna åtgärder i beskattningsväg vittna äfven huru han sträfvade efter ett beskattningssätt, hvilket skulle i så hög grad som möjligt vara både mycket gifvande, rättvist fördeladt och lätt öfverskådligt. Han ville nemligen i den enda nu påbjudna beskattningen sammanföra alla andra gärder och tillfälliga pålagor samt pådref sedermera, efter sin hemkomst, med vanlig kraft beskattningsväsendets förenkling, så att nya jordeböcker skulle införas 1718. Till den i senare tider så ofta påyrkade förenklingen af jordeböckerna och förvaltningen af naturaprestationerna gjorde således Carl XII i Bender en början, hvilket för få torde vara bekant, men väl kan förtjena att framhållas.

Att det nya beskattningsväsendet ställdes under inseende af ständernas fullmäktige, hvarigenom dessa kunde öfvertyga sig om gärdens användande för angifvet ändamål, vittnar äfven om ett tillmötesgående från den enväldige konungens sida, som ej heller bör glömmas.

Mot det nya beskattningssättet anmärktes emellertid, att det alltför mycket frestade till oärliga uppgifter. Konungen tänkte visserligen högt om sitt folk och trodde, att man snarare skulle uppskatta sig för högt än för lågt, »ty,» sade han, »det skulle inför konung och medborgare lända dem till ära att hafva förkofrat sig, och ju högre summan af rikets förmögenhet uppgåfves, desto mindre blefve den procent, som af densamma behöfde utskrifvas»; men det visade sig snart, att de fleste bland hans undersåtar uppfattat frågan ur helt annan synpunkt och följde mera egennyttans än högsinthetens beräkning. De förmögnare voro ock i allmänhet emot det nya beskattningssättet; presterne klagade, att detsamma skulle mångenstädes föranleda mened och själaförderf; kammarkollegium, att det skulle locka till falska uppgifter. Det påbudna ömsesidiga granskandet af de inom beskattningskretsarna lemnade uppgifter gaf ock flerfaldiga anledningar till tvister och ovänskap grannar emellan, och i valet mellan inbördes spejeri och angifveri å ena sidan, samt gemensamt kronobedrägeri och försnillning å

den andra, höll man sig ofta nog till det senare alternativet, hvarföre ock den nya gärden gaf långt mindre än man beräknat, ehuru man år 1713 tog 2 procent af en hvars hela uppgifna förmögenhet.

Nöden i riket hade emellertid under året 1712 växt till betydande höjd. Af 7,859 hemman i sjelfva det bördiga Skåne voro 1,262 öde. Af dess manliga befolkning å landsbygden voro endast 12,000 duglige till krigstjenst och af dessa blefvo detta år 2,000 utskrifna. Hela Vestmanlands län räknade endast 9,000 krigsdugliga karlar. Det blef ock allt svårare att anskaffa soldater, och man begynte dertill taga danska fångar. Konungen hade väl befalt, att alla embetsmanna-löner skulle till fullo utbetalas, men härtill funnos inga medel, och rådet måste förordna, att lägre embetsmän endast skulle utfå hälften eller högst tre fjerdedelar, högre en fjerdedel eller högst hälften. Äfven kyrkors, skolors och milda stiftelsers medel måste tillgripas för rustningar, och Upsala konsistorium klagade, att på detta sätt skulle ungdomen sakna uppfostran och de sjuke vård. Missnöjet blef ock allt större och allmännare, så väl inom medelklassen som inom de högre samhällsklasserna, och bland allmogen föreföllo flerstädes oroligheter.

Detta missnöje började nu ock alltmera yttra sig äfven mot sjelfva regeringssättet. Inom adeln och synnerligast högadeln hade det varit rådande alltsedan enväldets införande. Detta förut så rika och mäktiga stånd hade genom reduktionen förlorat sin rikedom och genom enväldet sin makt samt hoppades genom ett friare regeringssätt återfå båda. Äfven hos många inom den del af adeln, som förut befordrat enväldets införande, hade nu mer och mer rotfästat sig öfvertygelsen om den oinskränkta konungamaktens vådor för samhället i dess helhet. Hos prester och borgare började likaledes den tillgifvenhet för enväldet, de visat under Carl XI:s regering, småningom kallna under Carl XII:s ständiga krig, som dels föranledde tryckande pålagor, dels hindrade honom att sjelf öfvervaka regeringens utöfning samt försvårade den för rådet. Endast hos bönderne förspordes ännu intet missnöje med den obegränsade konungamakten. Af gammalt sågo de i konungen sin beskyddare mot allt slags förtryck, och ju större makt konungen hade, desto bättre kunde han ock beskydda dem. De kunde ock omöjligen föreställa sig, att konungen, hvars tarfliga, från all ståt och prål fria lefnadssätt de af hemkomna soldater hörde prisas, kunde vara vållande till de ständigt ökade skatterna, utan dessa måste vara de höga herrarnes verk, mot hvilka således allmogens missnöje var riktadt.

Så gick året 1712 till ända. De förhoppningar, man fästat vid Stenbocks uppträdande i Tyskland och som blifvit ytterligare lifvade genom hans seger vid Gadebusch, hade åter försvunnit. Han var nu med sina trupper instängd, och äfven denna krigshär, hvars utrustning kostat landet så stora ansträngningar, var tydligen förlorad. Finland var hotadt, Sveriges öfriga besittningar vid Finska viken redan i ryssarnes våld. Konungen låg ännu alltid qvar i Bender och ingen utsigt fans, att han snart skulle återvända till fäderneslandet. Brefven

från honom innehöllo endast nya befallningar om penningars öfversändande och om nya truppers öfverförande till Pomern. Det syntes tydligt, att han vidhöll sitt beslut om ett nytt fälttåg i Polen, och att ingen fred var att hoppas. Oron och missnöjet inom riket hade ytterligare tilltagit. Rykten, att konungen aldrig skulle återkomma, utan qvarhölls såsom fånge eller blifvit svagsint, började sprida sig och vinna allt större förtroende. Rådet fann sin ställning blifva allt svårare, och tanken på att å nyo sammankalla en riksdag, för att med ständerna dela det tunga ansvar, som nu hvilade på rådet, vann inom detsamma allt mera insteg, ehuru det ännu dröjde någon tid, innan det vågade en vink härom till konungen.[1])

Riksdagen 1713.

Året 1713 ingick med nya bekymmer för rådet. De vanliga statsinkomsterna voro nu så otillräckliga, att de med 2 millioner d. s. understegó de vanliga statsutgifterna, äfven med frånräkning af dem för kriget. Dessa skulle bestridas af krigsgärderna, men hvilka dertill voro alldeles otillräckliga. Lån kunde icke mera erhållas, och statens säkraste inkomster voro på förhand pantförskrifna. Redan under sommaren 1712 hade största delen af de medel, med hvilka förvaltningskostnaderna för året 1713 skulle betäckas, blifvit anslagna till förskotter för Stenbocks tyska fälttåg. Äfven Tessin, konungens trogne anhängare, som visst icke öfverdref förhållandena, utbrast nu: »Jag vet vid min salighet icke huru man skall upprätthålla verket.»

I April kom till Stockholm första underrättelsen om kalabaliken vid Bender, dock ej omedelbart från konungen, som skref derom först den 24 Mars, utan genom utländska tidningar och med flera mer eller mindre vidunderliga tillägg. Så berättades, än att sultan genast ångrat sig och satt konungen i spetsen för en här, som skulle anfalla Ryssland; än att han höll konungen i fångenskap och begärde 9 millioner för hans frigifvande; att konungens förhållande blifvit strängt ogilladt af alla främmande hof; att England och Holland uppsagt förbundet med Sverige, o. s. v. Längre fram fick man visserligen mera tillförlitliga underrättelser om förloppet, men de voro föga mera hugnande, då de innehöllo, att konungen blifvit såsom fånge förd längre in i Turkiet och att det var högst osäkert, om han någonsin kunde återkomma till sitt rike.

Ungefär vid samma tid kom också underrättelse om Stenbocks och hans härs tillfångatagande i Tönningen samt att i Finland Lybecker dragit sig tillbaka och lemnat ryssarne öppen väg till Åbo. Finlands förlust var således nu äfven att motse, och Sveriges sista här, hvaraf

---

[1]) Jfr. Brefvexlingen mellan Carl XII och rådet under åren 1700—1712 i Historiska handlingar, I—V, VII, IX. — *Fryxell*, Berättelser, XXIV, XXV.

man under en sådan härförare som Stenbock lofvat sig så mycket, hade äfven gått förlorad. Oron i riket blef allt större. Man ansåg icke ens hufvudstaden säker för ett besök af de nu så fruktade ryssarne. Borgerskapet började öfva sig i vapen, och man yrkade, att hofvet, i händelse af en rysk landstigning, borde flytta till Vestergötland.

Under sådana förhållanden fann rådet sig ej längre kunna ensamt bära ansvaret för rikets styrelse, och tanken på en riksdags sammankallande vann hos detsamma allt större insteg. I en skrifvelse af den 26 Juni 1713 skedde framställningen derom till konungen. »Det bedröfvade dem», yttrade rådsledamöterne i denna skrifvelse, »att uppfylla sina underdåniga bref med klagolåt öfver det allmänna eländet; det vore dock oförsvarligt att något för hans maj:t dölja. Snart blefve det odrägligt att så ofta upprepa det gamla onda, alltid med förtäljande af nya förluster; det vore dock ännu odrägligare att se nöden och farligheten, men sakna medel att afböja den undergång, som syntes för dörren.» Intet hopp vore om främmande hjelp, hvarken från Frankrike eller från de makter, som garanterat freden i Alt-Ranstadt. Inom riket hade medellösheten så tagit öfverhand, att de angelägnaste anstalter måste nästan tvärt afstanna. Statskontoret hade ådagalagt det oerhörda missförhållandet mellan statens ordinarie inkomster och de oundgängligaste behofven, under det att den påbjudna förmögenhetsafgiften ringa inbragte, emedan föga redbara medel vidare funnes hos undersåtarne. Vid detta förhållande måste de kungliga råden bekänna sig allena icke mäkta en så tung och svår börda att häfva och lyfta; fallande verket dem så mycket farligare och äfventyrligare, som allmogen nästan öfverallt i landet fullkomligen trodde hans maj:t vara med döden afgången, en inbillning, som af illviljande och oroligt folk underblåstes, hvadan den länge nog murrande menige man stärktes i den tanken, att rådet för sitt eget bästa dolde hans maj:ts död, hvaraf, särdeles vid fiendens annalkande, stora vådor, ja uppror, vore att befara. Till förekommande af sådana olyckor hade rådet, efter sorgfällig öfverläggning, kommit på den tanken, om icke i denna nöd rådligt vore att låta ständerna sammankomma, på det alla undersåtarne måtte hjelpas åt att med samnad hand, råd och dåd hålla hans maj:t dess rike tillhanda; och skulle, derest ett riksmöte skedde, icke tillstädjas, att några andra ämnen förekommo än sådana, som afsåge rikets försvar och räddning.»

Trenne af råden, Hans Wachtmeister, Gustaf Cronhielm och Carl Gustaf Frölich, hade varit af särskild mening. »De erkände visserligen behofvet af ständernas sammankallande, men ville dock afvakta närmare underrättelser från konungen, helst han låtit förstå sin obenägenhet mot dylika åtgärder, »förutan att ock andra svåra medföljder deraf uppkomma torde».

Dessa ord antyda, att man icke var utan farhåga för hvarjehanda planer af de talrika missnöjda inom riket. De verkade äfven på rådets

flertal derhän, att, då alla dess ledamöter icke voro enhällige i afseende å ständernas sammankallande genast, fick frågan derom för tillfället förfalla; men man anhöll dock, att konungen måtte tillstädja ett sådant sammankallande, derest omständigheterna skulle än vidare förvärras, samt icke onådigt upptaga, om kungliga råden, af högsta nöd drifne, skulle skrida dertill, innan konungens svar kunde erhållas.

Emellertid tilltog nöden ytterligare, ju längre året framskred, och med den rådlösheten hos de styrande samt missnöjet hos allmänheten. I Tyskland måste Stettin utrymmas och de svenska trupperna i Pommern instängdes inom ett allt trängre område. Svenska hären i Finland blef så förstörd, att endast tusen man räddade sig till Österbotten, och derefter var hela Finland i fiendens våld. Från danska sidan befarades en landstigning i Skåne, hvarföre alla trupper, man kunde hopsamla, skickades dit. Ännu värre än allt detta var, att rådet ej längre kunde göra sig åtlydt af allmogen, som ansåg det vara skulden till den nöd, hvaraf riket trycktes. I följd af allt detta kom frågan om riksdags utlysande åter till tals, och ett mäktigt parti inom rådet ville tillika hafva konungens numera enda syster, prinsessan Ulrika Eleonora, i spetsen för styrelsen.

Vi hafva förut omtalat, huru, kort efter underrättelserna om nederlaget vid Pultawa och vid de oroande rykten, som då spridde sig om konungens död eller fångenskap, två partier uppstått, af hvilka det ena, det *holsteinska*, ville hafva den unge hertig Carl Fredrik af Holstein, ende sonen af Carl XII:s äldre syster Hedvig Sofia, erkänd såsom tronföljare och enkedrottningen Hedvig Eleonora i spetsen för regeringen, medan det andra, det *svenska*, önskade konungens yngre syster, prinsessan Ulrika Eleonora, förklarad för arfving till sin broders tron och ställd i spetsen för styrelsen. Dessa partier trädde, efter underrättelsen om kalabaliken och konungens fångenskap, i förnyad verksamhet; och tillika började man allt ifrigare, om ock i tysthet, arbeta på en förändring i regeringssättet, emedan öfvertygelsen om envåldets skadlighet blifvit omfattad af allt flera.

En till namnet okänd författare från 1740-talet, som röjer nära bekantskap med förhållandena och de mera framstående personerna under de sista åren af Carl XII:s regering, har derom meddelat åtskilliga upplysningar, hvilka väl kunna förtjena anföras.

Redan när underrättelsen hitkom om slaget vid Pultawa, hade ett förslag till ny regeringsform, hvilket sedermera blef uppränningen till den af året 1719, blifvit uppgjordt af bröderna Per och Conrad Ribbing, den förre då lagman i Halland, den senare i Nerike, vicepresidenten i Åbo hofrätt Sven Leijonmarck, domprosten i Upsala Lars Molin, bibliotekarien vid Upsala akademi Erik Benzelius, riddarhussekreteraren Jonas Wulfwenstierna och några andra, hvarvid protokollet fördes af fiskalen i banken Adam Schütz, sedermera 1726 adlad med namnet Fredenstierna. Desse män spelade sedermera mer eller mindre framstående roler i den tidens politiska hwälfningar och skildras

af ifrågavarande författare sålunda: *Conrad Ribbing* var en man af stor förtjenst och en duglig embetsman, hvar man använde honom. Han egde äfven stor förmåga att vinna anhängare, hade rykte om sig att vara vältänkande och i allo en af landets första patrioter, med stort förstånd och stor erfarenhet. *Per Ribbing* var än mera dristig och kanske, just som behöfdes, ej heller nogräknad om medlen, ty blödhjertad var ingendera. Per hade god talegåfva och, likasom brodern, konsten att leda menniskor. *Sven Leijonmarck* var en duglig embetsman, orädd i sina öfverdrifna frihetsprinciper och ytterligt gudaktig. *Erik Benzelius* var ett ungt ämne till allt lysande, som sedan blifvit [1]) och kunnat blifva hans lott, i hvilken hög plats i staten, den civila vägen, som helst. Han förenade republikanska fördomar med statsmannens kloka hufvud samt medborgarens oförskräckthet och framtalande lynne. Till lycka kanske för hans tid band prestkragen hans förborgade tilltagsenhet; hans demokratiska utbrott, hvilka icke skonade de höge, knappt konungen. Under sin ungdom tänkte han så, i sin bästa ålder handlade han i den riktningen, som äldre och än mera djuptänkt var han varsammare. *Jonas Wulfwenstierna* egde ett af de bästa embetsmanna-hufvuden, hade ett vidt omfattande snille, odladt af en god beläsenhet och prydt än mera af qvickhet och stora talanger som statsman. *Adam Schütz*, sedermera *Fredenstjerna*, var en lagfaren, pålitlig man, men för tillfället endast en god handtverkare åt de andre.

»*Arvid Horn*», säger författaren vidare, »var visst icke fri från medvetande om dessa planer. Fastän konungens ungdoms-favorit, machinerade han allehanda under konungens vistande i Turkiet, men sparkade väl igen efter sig, varande ganska försigtig i alla förehafvanden, jemte sin tilltagsenhet. Han syntes i dagen icke oftare än han så ville, döljande länge tänkesättet och äregirigheten. I alla hans företag igenkände man den djupe och karaktersfulle statsmannen, med ett klokt hufvud, som fördes af jemnhet och uträkning, och mångårig erfarenhet i stora och betydande värf.» [2])

Redan under våren 1713 hade fråga blifvit väckt om Ulrika Eleonoras inträde i styrelsen, men holsteinska partiet, med enkedrottningen, Horn och Nils Gyllenstierna i spetsen, hade satt sig deremot, emedan sådant skulle gifvit henne stort försteg i afseende å den blifvande tronföljden. Horn, Gyllenstierna och de män, som hade i sigte en förändring i regeringssättet, ville äfven af detta skäl icke hafva Ulrika Eleonora erkänd som tronarfving, emedan de befarade att, om hon blefve det, skulle hon söka och möjligen lyckas bibehålla enväldet. Deras plan skall, sedan underrättelsen om kalabaliken hitkommit, hafva varit att, i händelse af konungens frånfälle eller qvarhållande i fångenskap, låta genom den under Gyllenstierna stående hären utropa hertig

[1]) Han blef biskop i Göteborg 1726, i Linköping 1731 och erkebiskop 1742.
[2]) Handlingar rörande Skandinaviens historia. VII: 215—218.

Carl Fredrik till konung och under dess minderårighet afskaffa envåldet samt införa ett lagbundet regeringssätt. Frågan om prinsessans inträde i regeringen blef också då afböjd, men ju bekymmersammare rikets ställning blef, desto mera tycktes de talrikare samhällsklassernas tillgifvenhet för Ulrika Eleonora och deras ovilja mot holsteinska partiet tilltaga. Man fick nu äfven kunskap om, att Görtz, den holsteinske administratorn Christian Augusts rådgifvare och allt i allo, inledt underhandlingar om ett giftermål mellan hertig Carl Fredrik och czar Peters dotter Anna, hvilket väckte stort missnöje i Sverige och icke minst hos Horn, den unge hertigens guvernör, som var alltför fosterländskt sinnad att gilla en sådan förbindelse med Sveriges farligaste fiende. Han gick också nu, under hösten 1713, öfver på prinsessans sida samt erkände öppet, att Ulrika Eleonora var närmaste arfvingen till riket. Härigenom fick hennes parti en afgörande öfvervigt; äfven enkedrottningen gaf nu efter, och så fattade rådet den 2 November 1713 formligt beslut att inbjuda Ulrika Eleonora till deltagande i styrelsen. De uppgåfvo skälen vara, att man förväntade sig derigenom skaffa inom landet aktning och lydnad för regeringens befallningar samt utomlands ökadt förtroende för svenska styrelsen, då de sågo denna under en kunglig persons ledning. Ulrika Eleonora, i sig sjelf blyg och föga kunnig i dylika ämnen, visade sig mycket tveksam, äfven derföre, att hon fruktade broderns misshag; men sedan enkedrottningen tillstyrkt henne att mottaga rådets anbud, gaf hon efter, och man öfverenskom nu huru regeringen skulle föras. Prinsessan skulle i rådet hafva två röster, och kanslipresidenten såsom förut föra ordet samt prinsessan och rådet gemensamt underskrifva regeringsbesluten. Man hade sålunda tagit sina försigtighetsmått, att hon ej skulle vänja sig vid envälde. Under salut från kanoner och folkets lyckönskningar inträdde Ulrika Eleonora redan samma dag, den 2 November, i rådet, der hon af Horn mottogs med ett tal, hvilket hon besvarade med tårar i ögonen, och samma dag afgick äfven till konungen ett bref, med underrättelse om beslutet och de tvingande skälen dertill.

Samma dag, den 2 November 1713, utfärdades också kallelse till rikets ständer att sammanträda i Stockholm den 14 December, hvarom konungen äfven underrättades, så väl som om anledningarna dertill. Denna kallelse uppväckte liflig rörelse och stora förhoppningar hos alla stånd. Man hoppades i främsta rummet att nu få fred, hvilket lika lifligt önskades af alla. Hos icke få, synnerligast inom adeln, hoppades man äfven på någon inskränkning i den enväldiga konungamakten samt i allmänhet på lindring i den rådande nöden.

De skildringar af förhållandena, som mötte ständerna, då dessa samlades den 14 December, voro dock föga hoppgifvande. I Horns tal vid riksdagens öppnande omnämndes, huru Sveriges bästa, nästan dess enda här vid Tönningen gått förloradt; huru det unga manskap, som sedermera blifvit samladt, ej kunnat beklädas af brist på medel, samt huru alla konungens bemödanden hos sultan varit fruktlösa, hvar-

igenom man saknat den styrka, som af hans maj:ts närvaro kunnat förväntas. På sistone, sedan enkedrottningen vid så hög ålder ej kunnat besväras med rikets styrelse, hade rådet anmodat arfprinsessan, »såsom närmaste arfvingen till riket», att bevista rådslagen och med sin närvaro gifva dem styrka och eftertryck. De kungliga råden, som i dessa svåra och lönlösa tider kämpat mot en vidrig lycka, önskade allenast »kristligare och mildare omdömen, än kanske oroliga och vanartiga sinnen af arghet obevisligen fält och utspridt, och att det, som denna tid olyckligen afluþet är, icke oss i detta målet inför Gud oskyldiga må tillräknas, utan krigets långvarighet, undersåtarnes armod och fiendernas öfverlägsna makt».

De kungliga propositionerna, den *allmänna* af den 17 December och *sekreta* proposionan af den 18 December 1713, innehöllo, såsom vanligt, en framställning af de yttre och inre förhållandena. Ryssland hade med öfverlägsen styrka angripit Lifland och Estland. Det tappra ärofulla försvaret hade blifvit fruktlöst, sedan hunger och pest för fienden öppnat portarna till Riga, Pernau, Reval och tvungit till dagtingan. Derefter hade ordningen kommit till Finland att grundligt hemsökas. Viborg hade blifvit intaget, och nu blödde hela det olyckliga landet under barbarernes svärd, sedan svenska hären blifvit nedgjord eller skingrad. På tysk botten återstodo endast Stralsund, Wismar och Rügen. Bremen var i Danmarks våld, Stettin taget i seqvester af Preussen, som också underlagt sig större delen af Vor-Pomern. Förespeglade och försökta anfall mot sjelfva Sverige gjorde tryckande försvarsanstalter inom landet nödiga genom nya regementens uppsättande och de gamlas komplettering, på samma gång som det så högst vigtiga sjöförsvaret medtog de ansenligaste medel. Så ökades oupphörligt behofven, hvaremot inkomsterna år för år minskades genom jordbrukets afstannande och handelns spärrande. Tullar och acciser inbragte i följd häraf föga: stora sjötullen knappt så mycket som förslog till räntor på bankens försträckningar. Årliga utgiftssumman hade under de senare krigsåren uppgått till 13,100,000 d. s., hvaremot inkomsterna ej kunnat bringas högre än till 4,900,000 d. s., och ändock voro i utgiftssumman många betydande poster ej beräknade, såsom pomerska truppernas och wismarska statens underhåll; inlösen af flere konungens vexlar o. s. v. Statsskulden hade således stigit för hvarje år; men krediten, så in- som utrikes, var alldeles förstörd. År 1710 och äfven någon tid dessförinnan hade konungens embetsmän erhållit hälften af sina löner, de två följande åren endast en fjerdedel och 1713 blott ett qvartals assignationer, hvilkas värde i dessa svåra tider var ganska vanskligt.

Förhållandena voro sålunda högst bekymmersamma och riksdagens ställning så mycket brydsammare som ständerna icke hade någon beslutanderätt ens i beskattningsfrågor och man ännu icke visste om den enväldige konungen gillade ständernas sammankallande. Att under sådana omständigheter leda ståndens öfverläggningar var också icke

det lättaste. Till landtmarskalk hade rådet utsett landshöfdingen i Nylands och Tavastehus län friherre *Johan Creutz*, som af den här ofvan anförde författaren skildras såsom »en äkta finne», hvilken, ehuru åldrig, han var nu öfver 62 år gammal, »drog sig så godt han kunde ur affärerna, mest ledd af grefve Horn i de kinkiga omständigheterna». Preseståndets talman var den år 1711 till erkebiskop utnämnde *Haquin Spegel*, en varm och redbar vän till konungen och det allmänna bästa, men som afled redan i April 1714, hvarefter biskopen i Linköping *Jakob Lang*, om hvilken det heter, att »han var en myndig och försigtig samt tillika ljuflig och behaglig man, som förvaltade sitt embete icke utan beröm och nöje, intet eftersättandes hvad under de svåra och bullersamma krigstiderna var görligt, till stiftets och fäderneslandets välfärd och upprättande», och som redan under Spegels sjukdom varit preseståndets ledare, blef dess talman. Borgareståndet hade i Stockholms justitieborgmästare *Anders Hylteen* en klok och rådig ledare, hvaremot bönderne, hvilkas talman var *Hans Staffansson* från Broo härad i Upland, voro illa utsatte för obehöriga rådgifvare. Sekreta utskottet, som vid denna riksdag, likasom vid riksmötet 1710, tillsattes af rådet, räknade 58 ledamöter af adeln, bland hvilka grefvarne Abraham Brahe, Axel och Gustaf Lewenhaupt, Adam Carl De la Gardie och Gustaf Bonde, friherrarne Conrad och Per Ribbing, Salomon Cronhjelm och Hugo Hamilton samt herrarne Sven Leijonmarck och Urban Hjärne voro de mest framstående. Bland utskottets 40 ledamöter af preseståndet nämnas särskildt biskoparne Jakob Lang, Jesper Svedberg, Johan Bilberg, Matthias Iser och Matthias Steuchius. Borgareståndet hade 32 ledamöter i detta utskott.

Genast vid riksdagens början väcktes, på erkebiskopens förslag, fråga att afsända en beskickning till konungen för att inför honom förklara, att ständerna samlats endast i uppsåt att befordra konungens bästa och fäderneslandets upprättelse, hvarjemte de ville »söka förnimma, om konungen ej täcktes hugna dem med hopp om fred». Förslaget blef enhälligt gilladt af sekreta utskottet, hvarefter äfven allmogen fick del deraf och det framställdes inför prinsessan och rådet, som likaledes gåfvo sitt samtycke. I ett bref till konungen af den 22 December yttrade ständerna frimodigt sina tankar om rikets tillstånd, anförande huru ständerna, äfven med sammanskrapande af allt hvad de egde, icke vore i stånd att uppbringa så mycket medel, som behöfdes för att värja riket emot dess många fiender, och huru dugligt krigsfolk kunde numera hvarken genom utskrifning eller värfning erhållas, i synnerhet som stammen af rikets här var borta och låg suckande i fiendens fångenskap. »Eders kongl. maj:t», hette det vidare, »lärer således sjelf i nåder finna, att det hvarken inför Gud, inför eders kongl. maj:t, inför den ärbara verlden eller inför våra egna samveten vore försvarligt, om vi, vetande oss så kraftlösa och afmattade, dock med egensinnigt motvärn blottstälde oss för främmande makters öfvervåld och underkufvande, så att eders maj:t vid sin högst efterlängtade åter-

komst skulle finna riket uppfyldt med främmande trupper och folk, och dess trogne undersåtar bortförda i fångenskap. Derföre, och emedan eders maj:t sagt sig sjelf önska freden, bjuder oss vår trohet att, med tillhjelp af hennes kongl. höghet prinsessan och af rikets råd, söka samma fred vinna, för att således åt eders maj:t tillhandahålla dess rike och undersåtar, i stället för att genom ett förtvifladt vågspel blottställa dem för faran af att blifva främmande makters rof och byte.»

Brefvet var, på samtliga ståndens vägnar, undertecknadt af landtmarskalken och de tre talmännen. Jemte detsamma följde ett annat af ungefär samma innehåll från prinsessan och rådet, samt ett tredje från den nu 77-åriga enkedrottningen, som bad konungen skynda hem, på det hon före sin snart väntade död måtte ännu en gång få omfamna sin sonson. Generalmajoren *Hans Henrik von Liewen*, som utsågs att framföra dessa skrifvelser till konungen, afreste de första dagarna af året 1714, och vi hafva förut berättat, huru hans framställning af förhållandena inom Sverige väsentligt bidrog att påskynda konungens hemresa.

Den vigtigaste anledningen till ständernas sammankallande hade varit att få rikets försvar ordnadt och bereda medel dertill; men misströstan att med vapenmakt kunna rädda riket förde ständerna snart på den tanken att söka sjelfve arbeta på freden, hvilken fråga åter i sin utveckling ledde till den om prinsessans regentskap, och sålunda blefvo riksdagens hufvudfrågor: försvarets ordnande; anskaffandet af medlen dertill; fredens tillvägabringande samt prinsessans regentskap.

Behofvet af kraftiga försvarsanstalter erkändes af alla, men man insåg omöjligheten att åstadkomma så mycket som behöfdes, enligt det af generalerna uppgjorda förslag, hvilket af rådet blifvit meddeladt ständerna. Enligt detta förslag borde 50,000 man uppsättas och dessutom måste man, för den stora fara som från alla håll hotade riket, anordna en allmän beväpning, på det sätt, att 10, 20 eller 30 i hvarje socken utvaldes, hvilka hvarje söndag efter gudstjenstens slut skulle öfvas i vapen på kyrkovallarne.

Första frågan under öfverläggningarna om detta förslag blef den om regementenas komplettering. Den mötte hos bondeståndet ett ihärdigt motstånd. I början förklarade bönderne det vara alldeles ogörligt att uppsätta och underhålla både de ständiga och de extraordinarie regementena, men vore villige att uppsätta de förra, om de finge taga sina tre- och femmännings regementen [1]) till hjelp. I motsatt fall ville de »handlöst lemna alltsammans». Många klagomål fördes tillika öfver hvarjehanda prejerier och orättvisor, hvilka åtskillige officerare tilläto sig mot den fattiga allmogen. Dessutom anmärkte man, att tyngden af regementenas uppsättande föll mycket olika på olika landsorter, allt efter som kriget gjort afgången större och pesten minskat den hemmavarande befolkningen. Genom rådets och landshöfdingarnes förenade bemödanden

[1]) Hvad härmed förstods skall längre fram visas vid framställningen af krigsväsendet under Carl XII:s regering.

lyckades man dock slutligen förmå allmogen att medgifva de ständiga regementenas kompletterande, med bibehållande af tre- och femmänningsregementena, hvilka rådet ej vågade upplösa emot konungens uttryckliga förbud, ehuru de från början varit för allmogen en svår börda och redan gifvit anledning till mångfaldiga klagomål. Man ansåg derföre bäst att rekrytera de ständiga regementena så mycket som lät sig göra, äfven om de ej blefve fulltaliga, samt bibehålla jemväl de öfriga, för att åtlyda konungens befallning och inverka på fienden genom ett stort antal regementen. Dock tillät man, att i vissa län, der afgången varit synnerligt stor, den fick till någon del ersättas med tremänningar.

Denna riksdagens *första* hufvudfråga var sålunda någorlunda nöjaktigt afgjord, men vida större svårigheter mötte vid öfverläggningarna om den *andra* — att anskaffa medel till de oundgängliga behofven. För de stora summor, som erfordrades till regementenas uppsättning, och de ännu större för sjöförsvaret, då flottan numera icke hade ett enda tjenstbart skepp, utan åtta krigsfartyg påkallade en ny utredning, skulle den senast utlysta krigsgärden lemna tillgångar. För året 1713 hade den utgått med en viss procent af hvars och ens uppskattade förmögenhet, men häraf hade så mycket missnöje framkallats, att detta beskattningssätt genast från början blef föremål för ständernas öfverläggningar. Nästan från alla håll hördes klagomål öfver, att den nya »skattningen» förstörde de fattiges kredit, utan att dock åstadkomma den billiga fördelning af skattebördorna, som dermed afsågs. Endast af presterskapet togs den i början i försvar, synnerligast af biskop Svedberg, men förkastades så mycket enhälligare i de öfriga stånden. Landshöfdingen Jonas Cedercreutz försäkrade inför sekreta utskottet, att i Dalarne hade allmogen af god vilja angifvit sig ega mera än verkligen var förhållandet, emedan de trott, att endast en procent af hvars och ens uppgifna förmögenhet skulle erläggas, men »när det kom till den andra procenten, svuro och pesterade de på sig sjelfva, att de gifvit sig så högt an». Om således samma beskattningssätt fortfarande användes, så blefve länets skattningssumma långt mindre. Sådant anmäldes ock vara förhållandet flerstädes. Öfverläggningarna i detta ämne blefvo både heta och långvariga, och många enskilda intressen kommo dervid i rörelse. Slutligen förenade man sig dock om ett förslag till dubbel kontribution, grundande sig på den år 1686 beslutade, med åtskilliga förhöjningar, hvilket förslag framstäldes till rådet såsom både för undersåtarne drägligare än förmögenhetsafgiften och äfven för staten mera inbringande, emedan denna dubbla kontribution beräknades gifva 464,000 d. s. mer än den af konungen påbjudna. Rådet kom härigenom i icke liten förlägenhet, men trodde sig slutligen reda sig derur genom att besluta följa ständernas förslag under första halfåret 1714, och om då visade sig, att det inbringade mer och medlen inflöte fortare, ville man söka hos konungen utverka, att förslaget finge gälla äfven för det öfriga af året.

Den nu åtagna kontributionen var dock ej på långt när tillräcklig

äfven för de oundgängliga statsbehofven, och dessutom fordrade flera bland dessa ögonblicklig hjelp. I sekreta utskottet öfverenskom man derföre att genast lemna förskott å 1714 års kontribution. Adeln tecknade sig för 14,000, presterne för 2,000, borgarena för 89,000 d. s. En deputation framförde till rådet underrättelse härom, med begäran om bref till landshöfdingarne, att hvad nu sammansköts skulle afdragas å kontributionen. Rådet biföll, men framstälde tillika hos ständerna nödvändigheten att utan uppskof företaga flottans utredning. Borgareståndets talman förordade, å sitt stånds vägnar, företrädesvis utrustningen af Nyenska eskadern; så kallad, emedan den de föregående åren afgått till farvattnet utanför den forna svenska staden Nyen, der Petersburg sedermera blifvit anlagdt, men hvilken eskader nu var afsedd att skydda hufvudstaden mot ryska flottan. Han förklarade ock, att borgerskapet redan tecknat betydliga medel, men ville förbehålla sig, att de ej kommo att förvaltas af »sådant folk, som dermed drifva skinnande och skafvande» — ett uttryck, som ansågs gälla öfverkommissarien Johan Lagerbjelke, hvilken misstänktes för egennyttig förvaltning af flottans medel. Från banken lemnades ock nu för Nyenska eskadern ett förskott af 30,000 d. s., mot betalning af kontributionsmedlen.

Ett behof var likväl knappast fyldt, innan ett annat lika angeläget framträdde. Så inlopp nu underrättelse, att Stralsund var i stor nöd och att Wismar ovilkorligen skulle gå förloradt, om det ej erhölle skyndsam hjelp. Ständerna lyckades väl för tillfället få tillhopa 30,000 d. s., hvilka anskaffades af Carl de Geer, men tiderna voro sådana, att denne ej ville ha namn för att hafva förskjutit en så betydande summa, och af misströstan att kunna lemna någon vidare hjelp åt Wismar, yrkade ständerna att man för denna stad borde söka seqvester af England och Holland eller ock af Frankrike, hvilket rådet dock ej vågade biträda.

Slutligen måste ständerna åtaga sig ännu en krigsgärd utöfver den dubbla kontributionen. Bönderne bedyrade dock sin oförmåga att, jemte kontributionen, utgifva äfven denna gärd, och det var endast med mycken svårighet de omsider förmåddes åtaga sig en gärd af 8 öre silfvermynt för hvarje mantalsskrifven person, medan de öfriga stånden åtagit sig en sådan af 12 öre s. m.

Ju mera det under riksdagens lopp visade sig hvilka stora uppoffringar af manskap och penningar kriget fordrade, desto starkare blefvo ock ropen på fred och desto lifligare öfverläggningarna om denna riksdagens *tredje* hufvudfråga. Hos borgareståndet var ifvern i början så stor, att man der från alla håll hörde yrkandet af »fred på hvad vilkor som helst». Talmannen, Hylteen, föreslog derföre inom sekreta utskottet, att prinsessan, rådet och samtliga ständerna, »en med alla och alla med en», måtte gripa sig an med fredsverket och »kasta Sverige i kejsarens, Frankrikes, Englands och Hollands skön», samt att man härom borde begära en öfverläggning med rådet. Erkebiskop *Spegel*

begärde för sitt stånd tid att öfverlägga, men biskop *Svedberg*, domprosten i Upsala *Lars Molin* och några andra, tillhörande det freds- och frihetsälskande partiet inom preteståndet, instämde genast i Hylteens förslag, hvilket äfven biträddes af adeln inom utskottet. Ständerna framdrogo ock i sin skrifvelse de kraftigaste skäl för fredens nödvändighet. De sade sig frukta, att kontributionerna ej skulle betalas, ja att uppror kunde utbryta i landet, om riksdagsmännen hemkommo utan hopp om fred.

Just vid denna tid hade dock till rådet den 17 Januari inkommit flera bref från konungen, hvilkas ankomst af tillfällig anledning blifvit fördröjd och af hvilka det sista var skrifvet den 11 Augusti 1713. De innehöllo befallningar, att rådet icke skulle befatta sig med fredsverket, hvilket konungen förbehöll åt sig ensam; att hvarken rådet eller ständerna skulle på minsta sätt ändra den krigsgärdsförordning, hvars utförande blifvit anförtrodt åt kungliga rådet Jakob Reenstierna; att i allmänhet rådet icke skulle på något vis afvika från konungens föreskrifter; att ständerna, om de sammanträdt, skulle genast åtskiljas; att 20,000 man skulle 1714 skickas till Pomern, för att i Polen möta konungen, samt att sex nya regementen skulle i Sverige uppsättas. Genom dessa befallningar kom rådet i svår förlägenhet. De måste allesammans hos ständerna väcka stor ovilja, och de fleste inom rådet ville derföre icke genom deras framläggande ytterligare öka det redan jäsande missnöjet. Endast Gustaf Cronhielm yrkade, att allt borde bekantgöras och riksdagen genast upplösas; men ehuru Tessin och några andra »till protokollet» yttrade samma åsigter, ville de dock ej biträda något beslut derom, utan man sökte, så godt det lät sig göra, lugna ständernas fredssträfvanden, i det man gaf dem del af ett nyligen från hofkanslern von Müllern ankommet bref, hvari tillkännagafs, att konungen nu sjelf tänkte på fred samt till och med yttrat sig benägen för en förlikning med konung August. Ständerna borde derföre icke genom en otidig ifver skada den goda saken och hindra konungen i hans fredsförslag. Härigenom förmåddes ock ständerna att hemställa hela fredsverket till prinsessans och rådets vidare ledning. På rådets tillstyrkan affärdade de ock till konungen en ny skrifvelse, med berättelse om hvad som förelupit, men dock med tillägg, att nöden snart torde tvinga dem att genom fred rädda sig och riket åt konungen.

Denna skrifvelse afläts den 16 Februari, men några dagar förut hade landtmarskalken i sekreta utskottet funnit tre namnlösa memorial, hvilkas uppläsande begärdes af utskottet. Alla tre innehöllo ett yrkande, att med fredsverket ej måtte dröjas, och i två af dem framstäldes såsom ett nödvändigt medel för dess tillvägabringande, att »prinsessan måtte utnämnas till riksföreståndarska under konungens frånvaro».

Härmed var man inne på riksdagens *fjerde* hufvudfråga, som gjorde mesta buller och blef för rådet den bekymmersammaste bland dem alla. Nu framträdde äfven det parti, hvars uppkomst och hufvudmän vi här

ofvan omnämnt, och hvars syfte var enväldets afskaffande. Att Arvid Horn tillhörde detta parti är ganska sannolikt, ehuru han var alltför försigtig att träda i dagen, och ganska säkert var han ingen gynnare, ännu mindre tillställare af de åtgärder man nu sökte genomdrifva, emedan han väl insåg att, så länge Carl XII lefde, var ej tiden inne att tänka på konungamaktens inskränkande. Äfven bröderne Ribbing voro alltför klarsynte att deltaga i den rörelse som nu sattes i gång, ehuru, om den lyckats, de visst icke skulle underlåtit att göra sig till godo följderna deraf. De, som nu uppträdde såsom partiets förkämpar, voro grefvarne *Gustaf Fredrik* och *Axel Lewenhaupt*, den förre öfverste och äldre broder till generalen Adam Ludvig Lewenhaupt, den senare vice amiral och dessa bröders syskonbarn. Båda skildras af den ofvan anförde författaren såsom »tilltagsne, sjelfkloke och dryge, men liggande intet djupt». I synnerhet tyckes Gustaf Lewenhaupt hafva ansett sig kallad till stora värf. Han hade haft en temligen äfventyrlig bana, hvilken han börjat genom ett hemligt giftermål med en kusin, i följd hvaraf han nödgats lemna riket, hvarefter han en tid varit öfverste i venetiansk tjenst och, sedan han 1698 återkommit till Sverige, blifvit öfverste för Vestgöta tre- och femmänningar till häst samt 1710 af rådet förordnad till generalmajor, men hvilket förordnande ej af konungen blifvit bekräftadt. Han uppträdde i allmänhet mera hetsigt än klokt och visade sin förmåga mera i stora ord än i välbetänkta handlingar. Bättre stöd hade detta parti i *Sven Leijonmarck*, som, mindre försigtig än Horn och bröderne Ribbing, framträdde mera öppet och var en man med godt hufvud, stora kunskaper och bepröfvad embetsmannaduglighet samt hade äfven gifvit flera bevis på sin fosterlandskärlek. Inom presteståndet voro biskopen *Jesper Svedberg* och domprosten *Lars Molin* partiets hufvudmän, hvilka snart nog lyckades för sina åsigter vinna talrika anhängare inom ståndet, synnerligast sedan den gamle och sjuklige erkebiskopen i medlet af Februari lemnat riksdagen, dit han ej mera återkom.

De här ofvan omnämnda memorialen blefvo i sekreta utskottet genast företagna, och utskottet lät genom deputerade göra ett sammandrag att ingifvas till rådet. Väl anmärkte biskopen i Linköping *Jakob Lang*, som under erkebiskopens frånvaro var presteståndets ordförande, det opassande i att nu så häftigt drifva på fredsfrågan, då man nyss inför rådet förklarat sig vilja något vänta dermed; men både Molin och Svedberg yttrade sig i motsatt syftning och fingo flertalet på sin sida, hvad fredsfrågan beträffade, hvaremot man öfverenskom att icke nämna någonting om prinsessans regentskap i det nu beslutade memorialet till rådet, sedan *Salomon Cronhielm*, en yngre broder till kungliga rådet Gustaf Cronhielm och delande hans konungska tänkesätt, erinrat, att, då konungen förordnat rådet att styra under hans frånvaro, måste det bero endast af honom att dertill utse någon annan.

Det dröjde dock ej länge, innan frågan om regentskapet åter bragtes å bane inom sekreta utskottet. Den 16 Februari uppträdde depu-

terade från bondeståndet hos utskottet med ett memorial, hvari de begärde anstalter för vinnande af fred, hvarförutom de sade sig, vid återkomsten till sina hem, ej vara säkra för lifvet, samt att för fredens erhållande prinsessan måtte anmodas åtaga sig regeringen under konungens frånvaro.

Borgarena inom utskottet började nu att visa större betänksamhet och ville, att man endast skulle fråga rådet, om några vidare underrättelser kommit. Presterne ansågo högsta nöden fordra fredsverkets påskyndande. Inom adeln var man af olika meningar. De fleste ville nu framlemna memorialet om freden och, sedan svar derå erhållits, framkomma med förslaget om prinsessans regentskap.

Utskottets beslut blef emellertid, att ett memorial, yrkande fredens nödvändighet, skulle aflåtas till rådet, och detta memorial blef härefter föremål för ståndens öfverläggningar. I sammanhang dermed kom ock frågan om prinsessans regentskap till tals, i afseende hvarå icke så liten tvekan röjde sig hos preste- och borgareständen, hvaremot man inom bondeståndet allmänt yrkade derpå. Hos adeln var flertalet för regentskapet, men man hyste skiljaktiga åsigter om sättet för dess utöfvande, då några, och deribland främst Gustaf Lewenhaupt, önskade prinsessan till enväldig regentinna, ty att hon skulle regera med rådets och ständernas biträde vore, såsom han yttrade, att »af det gamla svenska konungavåldet göra ett nytt kreatur». Andra ville, att hon skulle ensam ega beslutande rätten, dock med råds råde och ständernas hörande efter gammal landssed; ännu andra, att hon endast skulle hafva två röster i rådet, såsom Hedvig Eleonora under Carl XI:s minderårighet.

Slutligen blef utskottets betänkande af ständerna gilladt, och den 26 Februari kom utskottet med sin ordförande, landtmarskalken *Johan Creutz*, upp till rådet för att öfverlemna betänkandet. *Arvid Horn* gjorde flera anmärkningar vid detsamma och rådde ständerna att »fara varligt fram och icke störta utför branten, utan gå omkring tills man komme på slät mark»; men Molin, Svedberg och flere andre påstodo, att riket var i så trängande nöd, att det måste räddas utan ringaste uppskof, och Creutz yttrade, att freden måtte afslutas genom prinsessan, rådet och ständerna. Efter samtalets slut höll rådet en öfverläggning så hemlig, att dervid intet protokoll fördes. Följande dagen fingo deputerade från alla fyra stånden företräde hos rådet, då Horn sade till bönderna, att som han förnummit, det flere bland dem önskade fara hem, ville regeringen dertill lemna tillstånd, under försäkran, att konungen och rådet skulle ändock arbeta på freden; men deras talman svarade, att ehuru några bland hans ståndsbröder visserligen lemnat riksdagen, ville de öfrige dock stanna qvar, ty det skulle se illa ut, om inga bönder funnes tillstädes vid riksdagens afslutande. Domprosten Molin yttrade, att man borde bestämma en viss tid för att afvakta hvad konungen gjorde. »I fall innan dess ingen fred blifvit sluten, äro vi tvungne att rädda oss sjelfve.»

Vid denna tid inlemnades åter i utskottet en namnlös skrift, som

väckte mycket uppseende. Deri yrkades att prinsessan måtte utnämnas och bemyndigas att såsom rikets föreståndarinna och regentinna i kongl. maj:ts frånvaro, ju förr desto hellre, med råds råde och med full makt och myndighet åtaga sig regeringen.

Skrifsättet i denna uppsats väckte snart tanken på, att vice presidenten *Sven Leijonmarck* var dess författare, hvilket ock af honom erkändes. Den upplästes å riddarhuset den 1 Mars under mycket bifall, och man började nu högljudt ropa på prinsessans utnämnande till regentinna. *Hugo Hamilton* framstälde förslagets vådor, bland hvilka äfven vore den, att en sådan förändring i riksstyrelsen skulle hos främmande makter föranleda hvarjehanda besynnerliga tankar och att första frågan, de gjorde våra fredsombud, torde blifva den, »huruvida konungen blifvit afsatt eller ej, och om Sverige vore stadt i ett interregnum». Dessa ord framkallade mycket larm å riddarhuset. Några ropade, att Hamilton beskylt dem för att vilja afsätta konungen; andre, att man borde kasta ut Hamilton sjelf. Man tillät honom hvarken få förklara sig eller få ut protokollsutdrag, och Gustaf Lewenhaupt ropade, att »så förrädiskt tal icke borde få stå qvar i protokollet». Det blad, hvarå de öfverklagade orden stodo, blef också af riddarhussekreteraren Wulfvenstierna utskuret, och landtmarskalken ref bladet sönder samt kastade bitarna på golfvet — en skymf, hvaröfver Hamilton klagade hos rådet, som förklarade, att »Hamilton icke talat annorlunda än väl och beskedligen». På riddarhuset var emellertid sinnesstämningen emot honom och för Leijonmarck. Dennes skrift blef ock gillad först af tredje klassen och sedermera äfven af de båda öfriga, hvarefter den meddelades de ofrälse stånden, af hvilka bondeståndet genast och villigt godkände densamma.

De båda andra stånden visade sig dock mera tveksamma. Borgareståndet gaf, genom en deputation, adeln det svar, att sedan prinsessan och rådet förklarat sig vilja arbeta på freden och derom öfverlägga med ständernas deputerade, förmenade sig borgerskapet derigenom erhålla hvad som åsyftades, hvarföre det nu icke kunde positivt yttra något om hvad adeln angående prinsessan föreslagit, utan ville, »för besynnerliga och nyttiga skäl», ännu dermed låta litet anstå, i synnerhet på det »fredshandeln ej genom förhastelse någon anstöt taga måtte».

Hos presteståndet röjde sig skiljaktiga åsigter. När borgareståndet underrättat ståndet om sin mening att ej för tillfället besluta om prinsessans öfvertagande af regeringen, heter det i presteståndets protokoll för den 12 Mars, att det »ändtligen blef öfverenskommet, att presterskapet konformerar sig med borgerskapets mening härutinnan».

Dessa svar från preste- och borgare-stånden väckte mycket missnöje hos de ifrigare på riddarhuset och synnerligast hos Gustaf Lewenhaupt, hvars sträfvanden tydligen gingo ut på att så snart som möjligt få hela styrelsen lagd i prinsessans hand, utan något biträde hvarken af rådet eller ständerna, samt att under hennes enväldiga regering

sjelf få befälet öfver hären. Han föreslog nu, att adeln borde besluta styrelsens öfverlemnande till prinsessan. Sedan detta beslut af adeln blifvit fattadt och akten derom underskrifven, skulle den sändas till de öfriga stånden för att äfven af dem underskrifvas. Härtill ropades bifall från flertalet å riddarhuset, och i detsamma kom från bondeståndet en deputation, med förnyad begäran, att prinsessan måtte förmås antaga sig styrelsen samt grefve Lewenhaupt förordnas att anföra armén. Han tackade för deras goda tanke om honom, lofvade att hafva lif och blod osparda för kongl. maj:ts och fäderneslandets välfärd samt uppmanade bönderne att, då de önskade prinsessan till styrelsen, också »gripa henne under armarne med mandom och med medel», hvartill de närvarande bönderne ock yttrade all villighet.

På Lewenhaupts förslag uppsattes nu ett voteringsdokument, hvarigenom frågan om prinsessans regentskap skulle hastigt afgöras och tillställarne blifva mindre blottställda derigenom att många delade ansvaret. De, som önskade genast anmoda prinsessan om antagande af regeringen, skulle teckna sig i en kolumn; de, som önskade uppskof, i en annan. De senare, som visste, att flertalet tillhörde den andra åsigten, afhöllo sig från voteringen; endast grefve Gustaf Bonde förklarade i ett skriftligt votum, att han ej understode sig gifva ringaste anledning till förändring i regeringen utan konungens uttryckliga befallning eller samtycke. Deremot tecknade sig, bland 235 å riddarhuset närvarande ledamöter af adeln, 137 för den förra meningen, flere dock med åtskilliga förbehåll och friherre Carl Gustaf Cederhjelm, som någon tid varit holsteinsk minister i Paris, gaf med diplomatisk fyndighet sitt votum följande lydelse: »Att anmoda hennes höghet nekar jag intet är det nyttigt för oss och henne», deri meningen blef helt olika antingen skiljetecknet sattes före eller efter ordet »intet» och han således blef i tillfälle att efter omständigheterna förklara sig för den ena eller andra meningen blott genom en kommatering. Flertalet å riddarhuset hade emellertid förklarat sig för regeringens skyndsamma uppdragande åt prinsessan, och i detta beslut instämde äfven bondeståndet.

Genom detta de två ståndens beslut blefvo för rådet, som hade att upprätthålla konungens myndighet, förhållandena ganska bekymmersamma. Otvifvelaktigt hade, om rådet nu visat sig tveksamt eller eftergifvande, Carl XII blifvit skild från regeringen, hvilket kunnat för riket hafva de äfventyrligaste följder. Detta insågs ock af rådet, som ej vacklade i valet mellan sin pligt mot konungen och folkgunstens lockelser. Den, som härvid uppträdde kraftigast och väsentligen bestämde rådets beslut, var *Arvid Horn.* Vid ett rådets sammanträde den 15 Mars, då äfven prinsessan var närvarande, gjorde han en framställning om ständernas förehafvanden och yttrade, att, då en stor del af dem förfördes och uppeggades till förslag, som med rätta satte icke allenast dem i största ansvar, utan ock prinsessan och rådet, af hvilka de voro tillkallade, så måste man vara betänkt på ett raskt sätt att

afvärja sådant. »Jag menar», sade han, »att om ständerna ännu uppförde sig väl och om fienderna ej underbläste dem, så torde något godt kunna uträttas; men som de torde låta sig förföra, så måste man tänka på utvägar deremot, hvilket jag ock förmodar vara hennes kongl. höghets och samtliga deras excellensers tankar». Hela rådet instämde, och prinsessan motsade ej heller, men bad att »ständerna måtte med douceur afskedas».

Horn utvecklade derefter närmare sitt förslag, som gick ut på att tilltala några af de mest vållande, såsom landtmarskalken, Gustaf Lewenhaupt, Sven Leijonmarck och Mårten Lilliehöök, hvilka, tillika med några af »de gode», borde uppkallas inför rådet och i prinsessans närvaro undfå föreställningar för sitt förhållande. Han hoppades, att prinsessan då äfven torde gifva dem tillkänna, att hon ej ville samtycka till deras oskäliga förslag. De borde ock få del af konungens bref om riksdagens upphäfvande och tillsägelse att rätta sig derefter, sedan de ej uppfört sig så, som prinsessan och rådet väntat, då de, på sitt ansvar, låtit dem vara tillsammans.

Prinsessan, som, ehuru ingen anledning finnes att misstänka henne för delaktighet i de stämplingar, hvilka nu förehades, likväl icke var utan kännedom om planer, som rörde henne så nära, ville gerna undvika hvarje anledning att förlora ständernas bevågenhet och yttrade derföre en önskan att få närmare betänka sig, men gaf dock efter, sedan Horn förestält henne, att hvad ständerna nu förehade vore tydligen stridande mot konungens makt och myndighet. Man beslöt alltså att genast uppkalla först några af adeln och sedan bönderne.

På befallning infunno sig ock landtmarskalken Johan Creutz, Gustaf Lewenhaupt, Mårten Lilliehöök, Sven Leijonmarck och Frans Johan Crusebiörn, jemte grefvarne Abraham Brahe, Magnus Julius De la Gardie och Gustaf Bonde samt friherre Carl Gustaf Sparre, hvilka senare räknades till »de gode». De förre förehöll Horn allvarligt det otillbörliga i deras förhållande, som satte både dem, prinsessan och rådet i största ansvar. I stället att betänka hvarföre de voro sammankallade och endast öfverlägga om hvad regeringen dem förelagt, ville de gripa in i konungens höghet och ändra hans förordning om rikets styrelse, till fröjd för rikets fiender, som af sådana tilltag skulle få större hopp än af all sin egen styrka. Nöden hade tvungit rådet att anhålla om prinsessans biträde, men vidare myndighet kunde ingen utom konungen förläna henne. Prinsessan tillade, att deras godhet satte henne i största bryderi; men hon kunde dock intet göra mot konungens förordnande. »Landtmarskalken visste väl hvad han sist talt med henne, men efter det så långt hade kommit, kunde hon nu säga, att hon aldrig ville göra något mot sin konung.»

Alla betygade sig endast haft redliga afsigter samt föllo undan, och rådet lät härvid bero; men Horn varnade dem att icke företaga annat än som vore tillåtligt och dem blefve förelagdt, så kärt det vore dem att vidare få vara tillsammans.

Derefter förekallades bönderne och fingo dylika föreställningar. Prinsessan tillade: »I dannemän, lären väl ej vilja se mig olycklig härigenom?» Bönderne bådo Gud bevara sig från att företaga något mot prinsessan, och slutligen sade Horn till dem: »Gud låte konungen lefva och må väl; men skulle något hända, det Gud afvände, så skolen I det få veta, och då få vi vår nådigsta arfprinsessa till drottning, men Gud bevare alltid konungen.»

Så föll förslaget att lemna regeringen åt Ulrika Eleonora. Emot rådets och synnerligast Horns kraftfulla uppträdande kunde detta förslags tillställare ingenting uträtta, särdeles då preste- och borgareständen visat sig tveksamma och prinsessan sjelf afböjde anbudet.

Riksdagen blef dock ej genast upplöst, emedan rådet ville söka förmå ständerna till ytterligare uppoffringar för att stärka försvarsverket och fylla de stora penningebehofven. Genom den allmänna beväpning och komplettering af regementena, ständerna redan medgifvit, hade man fått rikets stridskrafter att uppgå till icke mindre än 190,000 man — på papperet. I verkligheten var förhållandet helt annat. Den allmänna beväpningen var förenad med stora olägenheter, och från flera håll klagade allmogen, att de, som uttagits till vapenöfningar, blifvit så försumlige och »viderspänstige», att de icke velat arbeta. De reguliera trupperne kunde ej bringas till fullt 23,000 man. Af dem skulle en del användas på flottan och de öfriga bilda tre härar: en i Bohus län, en i Skåne och en kring Stockholm; men deras förseende med erforderliga förnödenheter, hvaraf deras användbarhet berodde, mötte ständigt nya hinder. Nya angelägna behof tillkommo äfven, såsom vexlar från konungen, hvilka skulle inlösas, samt en större summa för att utlösa Stenbock och hans fångna här. Man visade visserligen i allmänhet mycken beredvillighet härtill, men tillgångar saknades. Det sattes till och med i fråga att försälja de talrika från fienden tagna segertecknen, men detta förslag mötte dock alltför stor motvilja. Så äfven ett annat att sälja kyrkklockorna, och slutligen upplöstes riksdagen af sig sjelf, utan att statsbehofven voro fylda. Redan den 8 April fans af hela bondeståndet endast en ledamot qvar, jemte talmannen, och längre fram på sommaren åtskildes äfven de öfriga stånden, utan något riksdagens formliga afslutande.

Dess resultat hade föga motsvarat förhoppningarna vid dess sammankallande. Rådets bemödanden att genom ständernas bistånd åstadkomma tillräckligt manskap och öfriga medel till rikets försvar hade blott till ringa del lyckats. I ständernas förhandlingar hade röjt sig ett dubbelt motstånd, dels mot *rådet*, för dess klandrade förvaltning, och dels mot *regeringssättet* — ty mot *konungen* hade ingen röst höjt sig, dertill var hans person ännu alltför kär för hans folk. Detta motstånd hade framträdt i de båda frågor, som lifligast sysselsatt ständerna. Fredsfrågan, hvilken ständerna ville till en del taga sjelfva om hand, hade visserligen uppstått ur känslan af rikets oförmåga att längre bära krigets bördor, men innebar derjemte en protest både mot sty-

relsesättet och mot rådets ledning af rikets förvaltning samt af dess försvar. Ännu tydligare framträder denna protest i frågan att göra Ulrika Eleonora till regentinna, »med råds råde och ständernas deputerade», under konungens frånvaro, hvarigenom makten ej blott skulle flyttas ur rådets händer, utan en del deraf äfven tillfalla ständerna. Båda försöken strandade mot rådets kraftiga motstånd, hvilket för öfrigt hade stöd äfven inom ständerna sjelfva hos de många ståndsledamöter, som insågo, att allraminst i denna kritiska tidpunkt borde man mellan konungen och hans folk bringa å bane en söndring, som lätt för det senare kunde blifva ännu förderfligare än det olyckliga tillstånd, hvilket man genom dessa försök ville afhjelpa. I detta olyckliga tillstånd medförde ock riksdagen ingen märkbar förändring, men utan all nytta var den dock ej. Den hade gifvit en afledning åt det förut mera gömda samt i tysthet mer och mer kring sig gripande missnöjet och framkallat hos folket en ny lifskraft, hvars verkningar ej så snart förgingo, utan förberedde den förändring i regeringssättet, hvilken slutligen efter konungens död verkstäldes. Denna riksdag hade ock en annan följd, hvilken troligen de ifrågavarande försökens tillställare icke beräknat — den att påskynda konungens återkomst till sitt rike. [1])

Den inre styrelsen, 1714—1718.

Vi hafva förut berättat huru Carl XII i slutet af året 1714 inträffade i Stralsund och hvilken stor glädje hans återkomst till sitt rike väckte hos de flesta bland hans undersåtar. Från denna tid låg ledningen äfven af rikets inre styrelse åter i hans hand, ehuru prinsessan Ulrika Eleonora och rådet fortforo att till namnet föra denna styrelse. Under sitt vistande i Pomern kunde han dock, upptagen af Stralsunds belägring, och af de yttre politiska förhållandena, egna föga uppmärksamhet åt de inre; men man fann snart, att någon fred, den man hoppats att han vid sin hemkomst skulle söka tillvägabringa, ej var att vänta, hvilket betydligt minskade belåtenheten öfver hans återkomst. Vi hafva äfven i det föregående visat, huru Carl XII visserligen icke var afgjordt emot freds ingående, utan tvärtom arbetade derpå; men då han icke ville afstå någon del af det rike han vid sitt tillträde till regeringen mottagit, och ingen af Sveriges fiender ville ingå fred utan någon vinst å dess bekostnad, så måste kriget ytterligare fortsättas, och konungens bemödanden äfven hvad den inre riksstyrelsen beträffade gingo nu hufvudsakligast ut på att skaffa tillgångar till kriget.

Den, som härvid mer än någon annan gick honom tillhanda, var *Görtz*, som också steg allt högre i hans förtroende och slutligen blef en allrådande minister, ett slags svensk storvisir, såsom man ock kallade

---

[1]) Jfr *Bovallius*, Berättelse om riksdagen i Stockholm 1713—1714, i Svenska Akademiens handlingar, XXII: 213—306. — *Fryxell*, Berättelser, XXV: 150—220.

honom. Han var också outtömlig på utvägar, och medan man i Sverige från alla håll ropade på fred, med hvilka uppoffringar som helst, och försäkrade att krigets fortsättande var en omöjlighet, framlade Görtz för konungen den ena planen efter den andra att anskaffa både manskap och penningar.

Redan i Ystad, dit konungen begifvit sig efter sin landstigning vid Trelleborg i December 1715, fick han mottaga rådets bref, med dess och den nu döende enkedrottningens böner, att han måtte låta beveka sig till fred. Man gaf ock tillkänna, att på statsinkomsterna för 1716 voro redan öfver 2,100,000 d. s. i förväg upptagna samt att hvarken banken eller Stockholms borgerskap ville lemna ytterligare förskott. Från nästan alla embetsmän, som infunno sig hos konungen, hörde han klagan öfver landets olyckliga belägenhet och dess oförmåga att längre uthärda. Görtz åter hade redan i Pomern uppgjort ett förslag, huru man genom lån, nödmynt och åtskilliga andra utvägar skulle kunna tillvägabringa de summor, som fordrades för krigets fortsättande. Detta förslag framlades i Ystad för de ombudsråd, som, enligt den i Oktober 1713 utfärdade nya kansliordningen, hade att föredraga ärendena rörande de särskilda grenarna af förvaltningen; men alla förklarade förslaget overkställbart eller skadligt. Konungen satte dock ej full lit till deras omdöme, hvilket han misstänkte vara grundadt på bristande vilja eller förmåga att rätt uppfatta förhållandena, likasom han äfven trodde, att det var mindre en verklig nöd än en mindre god förvaltning, som vållade den förlägenhet, hvaröfver alla klagade, och följden blef, att konungen härefter alltmera uteslutande gaf sitt förtroende åt Görtz.

Denne insåg ganska väl, att ett sådant förtroende, med de svenska embetsmännens åsidosättande, skulle ådraga honom dessas ovilja, och hade derföre betingat sig vissa förbehåll, innan han åtog sig att blifva Carl XII:s minister. Han skulle stå qvar i holsteinsk tjenst och ej öfvergå i svensk, utan arbeta endast såsom enskild verkställare af konungens befallningar. Han skulle bero endast af konungen och ej af rådet eller något kollegium samt ega makt att till underlydande embetsmän välja hvilka personer han ville. Konungen skulle inom ett år sluta fred med någon af Sveriges fiender och Görtz skulle icke vara bunden för längre tid än ett år. Dessa fordringar bifföllos af konungen, och i Februari 1716 sattes Görtz till nästan oinskränkt styresman öfver allt, som rörde rikets inre förvaltning och hushållning, samt erhöll myndighet att befalla öfver dithörande embetsverk och embetsmän.

Från denna tid blefvo ock de regeringsåtgärder, som skulle vidtagas, vanligen bestämda endast af konungen och Görtz under enskilda samtal dem emellan. Till sina biträden tog Görtz för det mesta utländingar, bland hvilka holsteinske generalen grefve *von der Nath* och holsteinske krigssekreteraren *Ekleff* voro de mest framstående. Bland högre svenska embetsmän åter voro *Maurits Wellingk*, kanslisekreteraren *Josias Cederhielm* och förre residenten i England *Carl Gyllenborg*

nästan de ende, som med Görtz trädde i närmare förbindelse. De öfrige, från hvilka konungen nu tagit sitt förtroende, blefvo mer och mer förbittrade mot Görtz, hvilket parti de än eljest tillhörde. Så Arvid Horn, som förut tillhört det holsteinska partiet och äfven varit den unge hertigens guvernör, men hvilken befattning under hösten 1716 fråntogs honom och lemnades von der Nath; så äfven Ulrika Eleonora och arfprinsen Fredrik af Hessen, med hvilken hon under våren 1715 blifvit förmäld, hvilka fruktade, det Görtz skulle öfvertala konungen att förklara hertigen af Holstein för tronföljare; så äfven rådspersonalen i allmänhet, som fann sig utan allt inflytande och harmades så väl häröfver som att Görtz styrkte konungen i krigets fortsättande, hvarigenom utsigten till en för hela landet så ytterst behöflig fred alltmera aflägsnades.

I sjelfva verket var emellertid, såsom i det föregående är visadt, Görtz ingalunda emot freds ingående; tvärtom var det just en bland grundtankarna i hans planer, att enskild fred borde slutas med endera af Sveriges mäktigaste fiender, mot det att denne lemnade sitt biträde till utkräfvande af vederlag å annat håll för hvad man måste till fredens vinnande afstå. Fred med Ryssland var hvad Görtz framför allt yrkade, mot det att czaren afhöll Sveriges öfriga fiender att bistå Danmark, från hvilket Norge skulle tagas till ersättning för de besittningar, som måste afstås till Ryssland. Då konungen likväl fans alltför obenägen härtill, emedan czaren fordrade i hans tanke alltför betydliga afträdelser, yrkade Görtz i stället på fred med England och Hannover, till hvilket senare Bremen och Verden skulle afträdas, hvaremot engelska penningar och en engelsk flotta skulle hjelpa Sverige återtaga allt hvad czaren eröfrat. Någon fred med Sveriges alla fiender ingick således ej i Görtz plan, lika litet som i konungens, utan han önskade endast kunna genom fred med en af fienderna aftvinga de öfriga bättre vilkor samt skadestånd för hvad som måste afstås för fredens vinnande. Konungen åter gick ej ens så långt, utan trodde sig, genom hotelser att ingå fred med en af sina fiender, så inverka på de öfrige, att ingen afträdelse af svenskt område skulle ifrågakomma.

Bådas planer förutsatte emellertid anskaffande af mera manskap och penningar, för att med kraft kunna föra kriget och dymedelst bringa det till sådant slut, som hvar för sig afsåg. Häri visade Görtz en fyndighet på utvägar, som visserligen blef för landet ganska betungande, men som dock fylde de påräknade behofven till och med utöfver hvad konungen kunnat vänta.

Huru manskap anskaffades och huru, emot allas förmodan, Sverige åter kunde uppställa en rätt betydande krigsmakt, skall längre fram visas vid öfversigten af svenska krigsväsendets utbildning under Carl XII:s regering. Återstår således att här redogöra för de särskilda utvägarna till de erforderliga penningemedlens tillvägabringande.

Den utväg, som låg närmast till hands, var de förra gärdernas förhöjning. Den 1713 af konungen påbjudna nya skattningsgärd hade

väckt så mycket missnöje och föranledt så mycket underslef, att man frånträdne densamma och 1717 åter införde en krigsgärd efter samma grunder som den, hvilken utgjordes under åren 1699—1713, men den blef nu fördubblad och derutöfver, så att, då ett skattehemman förut gaf två och ett frälsehemman 5 d. s., affordrades det förra nu 4 och det senare 10 samt inom kort 15 d. s. Ständerna hade före 1713 gifvit en gemensam gärd af 100,000 d. s., men ålades år 1717 dubbel och 1718 en fyrdubbel gärd. Äfven brefportot höjdes och likaså tullumgälderna för de flesta varor. Medan skatterna så förhöjdes, arbetade konungen dock tillika på att införa ett beskattningssätt, som skulle vara både mycket gifvande, rättvist fördeladt samt enkelt och lätt öfverskådligt. Hans 1713 påbjudna skattningsgärd hade denna syftning och afsåg att sammanslå alla gärder och tillfälliga pålagor till en enda. Sådant skulle äfven ske med de ordinarie skatterna, grundräntorna, men denna skatteförenklingsåtgärd afstannade vid konungens död.

Utom den fördubblade krigsgärden påböds i Februari 1716 och sedermera årligen en s. k. »upphandlingsafgift», emedan den skulle användas till upphandling af hvarjehanda förnödenheter för kronan. Den ålades alla Sveriges invånare, i förhållande till deras samhällsställning och förmodade tillgångar, att utgå af generaler, biskopar, grosshandlare och egare till större bruk med 30 d. s.; af majorer, egare till mindre bruk, m. fl. med 15; af kaptener, förmögne krämare och handtverkare m. fl., med 12; af kyrkoherdar i större församlingar, löjtnanter, fänrikar, notarier, borgmästare, smärre krämare och handtverkare m. fl. med 9; af lektorer, rektorer, kyrkoherdar i mindre församlingar, underofficerare, handtverksgesäller m. fl., med 3; af bönder, drängar och tjenstehjon med 1 daler 4 öre hvardera. Såsom anledning till upphandlingsafgiftens påbjudande angafs, att man eljest skulle sakna medel till en »högst åstundlig freds erhållande». Den inbringade under åren 1716—1718 omkring 800,000 d. s. årligen.

Jemte de vanliga skatter och tillfälliga gärder, som förut voro källare, krogar och kaffehus ålagda, befaltes de i slutet af året 1716 att för året 1717 utgöra en »krogskatt», beräknad efter omfattningen af deras rörelse, från 6 d. s. till 8 öre i månaden, hvilken afgift inom hela riket dock ej inbringade mer än 19,230 d. s.

Vidare påbjöds i slutet af 1716 en »öfverflödsafgift», så att, för begagnande af té, kaffe eller chokolad, skulle årligen af hvarje person, erläggas 2 d. s.; för utländska spetsar 40; för sidenkläder eller utrikes tillverkade guld- eller silfverprydnader, från 20 till 40; för sobel, hermelin eller svarta räfskinnsfoder, från 40 till 100; för bättre hattar från 3 till 6; för dyrbarare liksvepning, från 20 till 40; för vagnar, från 10 till 50 d. s. Hvar och en, som brukade någon af dessa artiklar, utan att hafva sig dertill anmält och genom erlagd afgift berättigadt, skulle betala denna afgift dubbelt. Den inkomst, som genom denna förordning tillföll staten, uppgick för året 1717 till 21,240 och för 1718 till 13,950 d. s.

I November 1718 påbjöds, att adel, borgare och embetsmän, militärer så väl som civile, skulle för år 1719 till kronan lemna en sjettedel af den förmögenhet i reda penningar eller i omyntadt guld och silfver, hvilken en hvar egde i handom eller åt andra utlånad eller i allmänna kassor nedsatt, vare sig in- eller utrikes; och skulle afgiften betalas i samma slags mynt eller metall, hvaraf förmögenheten utgjordes. Denna nya afgift kallades »magasinshjelpen», emedan den var afsedd att lemna köpmännen tillgångar till införskrifvande af landets behof utaf säd och salt. Innan förordningen kom i tillämpning var dock Carl XII död.

En ganska tryckande börda för landet blef efter 1715 inqvarteringen af krigsfolk, samladt i trupp, för att genast vara färdigt till förekommande krigsföretag. Det hade fri bostad och skulle visserligen betala hvad det åtnjöte för öfrigt, men sådant skedde efter åsatta låga pris, ofta oordentligt, och dessutom bibehöllo dessa trupper mycket af fältlifvets ovanor, så att den fredliga befolkningen var illa utsatt för deras sjelfsvåld och prejerier.

Ännu mera tryckande voro för både stads- och landtbefolkningen de tvångsgärder och tvångsforor, som ålades densamma under norska fälttågen 1716 och 1718. Bland annat befaltes under hösten 1718 hvarje hemman att till kronan sälja en viss myckenhet spanmål, samt hvarje stad en viss mängd andra lifsmedel och bränvin, hvarför i betalning lemnades myntteckén, om hvilka mera här nedan. Dessa lifsmedel ålades säljarne att frakta till krigsskådeplatsen, som för många var ganska aflägsen, så att t. ex. östgötarne hade att föra sina foror till Uddevalla och vestmanländningarna sina till Jemtland. För många störtade dragarne af trötthet eller brist på foder under dessa långa färder, och mycket missnöje uppstod i flera landsorter öfver dessa tvångsåtgärder.

Dessa utvägar att skaffa kronan penningar och andra förnödenheter voro likväl ej på långt när tillräckliga, utan äfven andra måste anlitas, och i synnerhet sökte man medelst lån fylla hvad som fattades. Under loppet af året 1715 hade konungen gjort flera försök att erhålla sådana så väl in- som utrikes; men utan fullgod säkerhet ville ingen betro svenska kronan några större summor. Då uppgjorde Görtz ett förslag att såsom säkerhet tillåta långifvaren taga inteckning ej blott i alla svenska undersåtares lösa och fasta egendom gemensamt, utan ock i hvarje enskild persons enskilda egendom efter långifvarens eget val, dock endast till en mindre del af den enskilda egendomens värde. En sådan rättighet skulle förlänas genom obligationer, stälda på minst 100 och högst 10,000 rdr, med derå löpande ränta. Om således någon lånade staten ett belopp, erhöll han derå en obligation, som berättigade honom att få samma belopp intecknadt i t. ex., en sjettedel icke blott af svenska undersåtares egendom i allmänhet, utan ock i någon enskilds, för hvilka han hade mesta förtroende. Blef då icke obligationen inom utsatt tid af staden inlöst, så egde långifvaren rättighet att

utkräfva beloppet ur den intecknade enskilda egendomen, hvarefter dennes egare fick hålla sig till staten för att få ersättning. Man trodde ock, att lån skulle lättare erhållas, om de begärdes i ständernas än i konungens namn, hvarföre man ville att det skulle ske genom kontributions-ränteriet, som stod under förvaltning af adelns, preste- och borgareståndens fullmäktige, med en af konungon tillsatt ordförande. Detta ränteri fick ock konungens befallning att rörande det nya lånet öfverlägga med Görtz och Nicodemus Tessin, hvilket skedde i December 1715, då kontributions-ränteriet anmärkte, att man icke hade någon rättighet att bevilja inteckning i enskild egendom utan dess egares samtycke.

Förordningen blef emellertid utfärdad så, som Görtz föreslagit, dock utan att långifvarens rättighet att erhålla inteckning i enskild egendom bestämdt uttalades. Påbudet skedde icke i konungens, utan i ständernas fullmäktiges namn; men kontributions-ränteriet framstälde till konungen så väl sina betänkligheter rörande rättigheten till inteckning i enskild egendom som sina farhågor, att dess beviljande skulle »väcka eftertänkligt oväsende, som kunde kullkasta hela verket». Konungen svarade, att, då ständerna vid flera föregående riksdagar »på det kraftigaste förpligtat sig att betala alla till krigets förnödenheter hörande upphandlingar, måste de äfven finnas villiga efter yttersta förmåga bruka till verkets upprätthållande de medel, som ännu återstå. Eljest voro nämnda deras löften blotta ord utan mening, hvilken misstanke eller anklagelse icke med fog kan dem eller ens någon bland dem påbördas. Vi förmoda ej heller, att kontributions-ränteriets ledamöter vilja påtaga sig en sådan mot våra undersåtares vilja löpande uttydning. I skullen då råka i ett ansvar större, än I det bära kunnen, ty för en så ringa och ingom särdeles besvärlig sak kunde riket lemnas till rof och spillo, och fienderna, uppmuntrade af vår förlägenhet, draga på långbänken den af våra trogna undersåtar så högt önskade freden».

Den 20 Januari 1716 utfärdade konungen i eget namn en kungörelse, som stadfästade kontributions-ränteriets påbud och närmare bestämde rättigheten till inteckning i enskild egendom, hvarefter obligationer på olika summor utfärdades i ständernas fullmäktiges namn. Återbetalningen lofvades å ständernas vägnar, och när Görtz sökte få dessa obligationer belånta i Amsterdam, försäkrade han holländarne, att obligationerna voro ständernas förbindelser, af ständerna lemnade åt konungen att användas hur han pröfvade bäst vara, ehuru i sjelfva verket ständerna aldrig gifvit sina fullmäktige inom kontributions-ränteriet något så beskaffadt uppdrag eller åtagit sig ett sådant ansvar. Också voro inom Sverige, der man bättre kände till sanna förhållandet, de högst få, som anmälde sig att mot dessa obligationer bistå kronan med lån.

När sålunda denna icke särdeles hedervärda spekulation alltför litet motsvarade hvad man deraf väntat, uppgjorde Görtz ett nytt lånförslag, hvilket af konungen godkändes och som afsåg att från utrikes

ort erhålla penningeförsträckningar. Görtz reste under våren 1716 till Holland och lyckades der i September samma år förmå ett holländskt bolag till ett lån af 2 millioner rdr, mot obligationer å samma summa, jemte rättighet att slå svenskt mynt och drifva handel med rikets förnämsta varor. Långifvarne skulle få uppköpa svenskt jern, koppar, messing och tjära till pris, som skulle bestämmas af kronan och ej af de säljande, samt borde dessutom kunna räkna på betydlig vinst af myntningen. Det är likväl ej med säkerhet kändt, om någon del af detta lån verkligen utfallit. Vilkoren blefvo ej af konungen stadfästade förr än i December 1717, och under loppet af året 1718 blef ställningen här så bekymmersam, att holländarne sannolikt ej ville äfventyra att bistå konungen med penningelån under sådana förhållanden.

I afvaktan å detta låns utfallande försöktes emellertid ett nytt sätt skaffa kronan penningar mot kontributions-ränteriets nyssnämnda obligationer. Konungen befalte nemligen, genom ett påbud af den 1 Februari 1716, att alla förmyndaremedel samt kyrko-, skole- och fattigkasse-behållningar skulle till kontributions-ränteriet aflemnas mot dess obligationer, på det, såsom det hette, dessa medel måtte med fullkomlig säkerhet kunna göras fruktbara mot sex procents ränta. Påbudet väckte allmänt missnöje och åtlyddes mycket trögt, hvarföre i November 1718 förordnades, att alla så i städerna som på landet till de fattiges underhåll samlade medel skulle derefter stå under kommersekollegiets förvaltning, och menigheterna sålunda beröfvades rättigheten att förvalta sina egna fattigsammanskott. Innan denna förordning kom i tillämpning, var dock Carl XII:s regering slutad.

Af brist på tillgängliga medel hade de civile embetsmännen under åren 1711—1714 fått nöja sig med tre fjerdedelar, hälften, stundom endast fjerdedelen af sin lön och någon gång indrogs den helt och hållet. Det indragna upptogs likväl såsom deras fordran hos kronan. Efter Görtz' hemkomst från Holland under hösten 1717 uppgjordes ett nytt system för dessa embetsmäns aflönande, nemligen att till krigsbehofvens fyllande indraga deras löner och boställen, hvaremot de skulle aflönas genom förhöjd expeditions-lösen, ökade sportler o. s. v. I December 1717 afgingo bref härom till de särskilda embetsverken, jemte befallning att inkomma med förslag huru det nya aflöningssättet borde ordnas, och i Mars 1718 befalte konungen, att de indelta räntorna icke vidare skulle till indelningshafvarne utbetalas. Hofrätter, lagmän och häradshöfdingar skulle derefter aflönas medelst förhöjd expeditionstaxa, fördubblade sakören, en procent af testamenten, inventarier och ingångna aftal om penningar eller penningevärde, en half procent vid inteckningar o. s. v., krigskollegium medelst vinsten å salpeter- och svafvelverken; kanslikollegium genom två månaders löneafdrag, då fullmakt utfärdades; kammarkollegium medelst en afgift på vin, utländskt bränvin, kort och tärningsspel, samt vid beviljade förmedlingar eller utfärdade kontrakt, fullmakter m. m.; kommersekollegium medelst ökad expeditionstaxa, årlig afgift af hvarje mästare och

gesäll, $^1/_4$ procent på inkommande och $^1/_8$ procent på utgående varor; bergskollegium genom en ny skatt af en daler på hvar härd och två daler på hvar hytta. Länsstaterna skulle erhålla sin aflöning genom en viss procent af de skatter, som indrefvos hos länets invånare, hvarjemte både landshöfdingen och kronobetjeningen borde af allmogen åtnjuta fri skjuts. Dessa förslag hunno dock ej före Carl XII:s död komma till verkställighet.

Den frihet från utskrifning till krigstjenst, som förut var posthemman medgifven, upphörde 1716, och kort efter Görtz' återkomst från Holland följande året indrogos alla dessa hemmans återstående friheter, hvaremot de också frikallades från besväret med brefvens fortskaffande, hvilket i stället öfverflyttades på gästgifvaregårdarne, hvaremot dessa fingo rättighet att sälja bränvin och öl samt att af resande uppbära förhöjd skjutslega. Äfven postafgiften höjdes för att bereda staten ökad inkomst.

År 1700 hade konungen gifvit kammarkollegium uppdrag att bortpanta åtskilliga kronans gods och inkomster. Han förklarade då, att de härom uppgjorda öfverenskommelserna skulle obrottsligen hållas; att långifvaren skulle återfå sitt kapital i samma slags mynt som lånet gafs, och att en hvar, som häremot bröte, skulle straffas såsom den der icke vore en redlig fosterlandsvän. Mot sådana vilkor och löften hade kronan erhållit öfver två millioner d. s. i då gängse godt mynt; men, när kronans penningebehof allt mera växte, påstod Görtz, att man bortlemnat dessa pantgods och rättigheter mot alltför ringa summor, samt yrkade att innehafvarne borde betala ända till dubbel pantskilling och att godsen derföre borde utlysas till ny förpantning. Härom hölls en öfverläggning med kammarkollegium, som afstyrkte förslaget såsom stridande mot konungens uttryckliga löfte om de ingångna aftalens orubblighet; men Görtz lofvade tillfredsställa innehafvarne och skaffa dem pantskillingen åter, hvarefter tillkännagafs, att alla förpantade gods och räntor skulle till ny förpantning utbjudas. Då endast några få pantinnehafvare erbjödo högre pantskilling, skulle panterna inlösas för att utbjudas till ny förpantning; men då härvid visade sig, att kronan ämnade återbetala pantskillingen i nödmynt, väckte sådant stor förbittring, såsom stridande mot löftet att återbetalningen skulle ske i samma mynt, som lånet gifvits. Den förhatliga åtgärden inställdes emellertid genom konungens död.

För öfrigt hade Carl XII äfven nödgats tillgripa den af Carl XI så strängt klandrade åtgärden att sälja kronogods. Man hade likväl genom Carl XI:s reduktion förlorat förtroendet för dylika köp, så att köpesumman för alla under Carl XII:s regering föryttrade kronogods ej uppgick till mer än 481,726 d. s. Förut hade de flesta deribland blifvit sålda till frälse, men Carl XII sålde dem endast till skatte, på det hvilken svensk man som helst skulle ega rättighet att tillhandla sig desamma. Härigenom erhölls visserligen en mindre köpesumma,

men åtgärden väckte ock nu mindre missnöje, emedan det icke ensamt var adeln, som blef egare till de kronan frånträdda godsen.

Från banken hade konungen, såsom förut är nämndt, upptagit en mängd lån, tillsammans uppgående till en ganska betydande summa, hvilken han slutligen nödgades förklara sig ej kunna betala. Icke desto mindre gjordes af Görtz 1716 försök att erhålla ett nytt lån, men hvilka af Olof Thegner och öfriga bankfullmäktige allvarligen tillbakavisades. Försöken hade emellertid väckt oro hos de många, som mot attester hade penningar i banken insatta, hvarå de visserligen endast kunde utfå räntan, emedan banken ej kunde återgälda kapitalet, så länge dess fordringar hos kronan icke utbekommos. Räntan hade dock alltid blifvit ordentligt betald, och de ansågo derföre sina penningar stå säkrare i banken än annorstädes. Under året 1717, då, såsom vi här ofvan visat, alla slags utvägar att för staten eller rättare för kriget anskaffa penningar anlitades, spridde sig emellertid ett rykte, att kronan ämnade tillgripa alla i banken befintliga redbara tillgångar. Oron häröfver blef sådan, att konungen fann sig böra genom en vederläggning af detta rykte söka lugna sinnena; men icke desto mindre kungjorde han i Mars 1718, att allt i banken insatt silfver, således äfven det, som tillhörde enskilda personer, skulle utbytas mot kronans nödmynt eller vara till kronan förfallet. Den förskräckelse, som häröfver uppstod hos alla innehafvare af bankoattester, begagnade Görtz att locka dem till dessas utbytande mot obligationer, löpande med 6 procents ränta, hvaremot det i banken insatta kapitalet gaf endast $4^1/_2$. Med de på detta sätt kronan tillvunna attesterna skulle sedermera dess skuld till banken betalas. Planen var således rätt fintligt uppgjord, om ock ej just i öfrigt rätt hedrande för uppfinnaren; men så fördelaktigt detta utbyte tycktes vara för attesternas innehafvare, var dock dessas misstroende till kronan och i synnerhet till den dåvarande ledaren af dess penningeförhandlingar så stort, att de hellre behöllo sina attester än tillbytte sig obligationer derför. Då hade Görtz genast en annan utväg till hands. I Augusti och September 1718 lät konungen tillkännagifva, att banken ej vidare kunde utbetala de der insatta enskilda medel, utan endast räntan derå, och att bankens tillgångar derför skulle förvandlas i aktier, hvilkas kapital skulle aldrig, men räntan alltid utfalla. På detta sätt skulle äfven kronan slippa betala sin skuld till banken och kunde sätta sig i besittning af alla i banken varande reda medel, mot förbindelse att betala ränta derå. Bankens fullmäktige, så väl som kammarkollegium, anmärkte, att förslaget vore stridande mot laga stadgar, mot gifna löften och mot den säkerhet, banken borde åtnjuta, om den skulle kunna bibehålla allmänhetens förtroende. De kände ej heller hvilka tillgångar kronan hade att betala ifrågavarande räntor; men Görtz mente att sådana tillgångar nog skulle finnas, och konungen undrade öfver kollegiets motstånd. Förslagets verkställighet förekoms emellertid genom hans död.

Man hade emellertid redan innan dessa försök att åtkomma ban-

kens redbarheter afbrötos genom konungens död på annat sätt sökt bereda tillgångar till krigets förande och den ständigt växande statsbristens afhjelpande, i det man utgifvit s. k. nödmynt af flera slag. Redan 1711 ämnade man utgifva ett sådant medelst s. k. »kreditivsedlar», men både namnet och saken stodo sedan Palmstruchs bankförvaltning i dåligt rykte. Också satte sig både bankens fullmäktige och kammarkollegium emot förslaget och lyckades för tillfället afböja detsamma. Ett annat nödmynt voro de »belägringspenningar», som under Stralsunds belägring utgåfvos af konungen och skulle efter belägringens slut inlösas med reda penningar. Man vet dock ej med säkerhet om sådant skedde. De »löningssedlar», hvilka i stället för reda penningar påtvingades embetsmännen såsom deras aflöning, voro ock ett slags nödmynt som skulle i handel och vandel gälla som klingande mynt. Detta medel började tillgripas redan 1714. »Obligationerna», med rättighet att antecknas i statens och enskild egendom, voro ett annat nödmynt, hvarom redan är taladt. De utgåfvos till en summa af 9 millioner rdr och påtvingades kronans fordringsegare såsom betalning för lemnade varor, ersättning för innestående löner m. m. Ett särskildt slag af dessa obligationer voro de s. k. »myntsedlarne» å belopp från 5 till 25 d. s., hvaremot obligationerna ej lydde å lägre summor än 100 rdr. Myntsedlar utgåfvos till ett sammanlagdt belopp af 2,600,000 d. s. De gingo icke med ränta, men skulle när som helst få mot räntebärande obligationer utvexlas. Allmänhetens förtroende till dem var dock ännu mindre än till obligationerna.

De mest gängse bland dessa nödmynt voro emellertid de s. k. »mynttecknen» eller koppar-runstycken, med åsatt värde af en daler silfvermynt hvartdera, hvarom första påbudet utfärdades i Stralsund den 14 Maj 1715, då rådet befaltes låta slå en million koppar-runstycken, af hvilka hvart och ett skulle gälla en d. s. Konungen vidtog likväl denna åtgärd högst ogerna och ville å detta mynt hafva hvarken sin bild eller sitt namn eller svenska vapnet, utan i stället begagnades åtskilliga andra namn och bilder, såsom Kronan, Vett och Vapen, Flink och Färdig, Jupiter, Saturnus, Mars m. m. Åtgärden afstyrktes emellertid af kammar- och kommersekollegierna, och rådet dröjde med verkställigheten, hvarvid konungen lät tills vidare bero. Under norska fälttåget 1716 blef likväl penningebristen så tryckande, att denna utväg måste anlitas, när Görtz ej hade någon annan att föreslå, huru motsträfvigt än konungen gick in på denna. Af första mynttecknet Kronan preglades nu omkring 2 millioner stycken, och större antal skulle ej på en gång vara ute i rörelsen; men just som detta mynttecken utgafs, reste Görtz till Tyskland, och konungen, sig sjelf lemnad, började, väl inkommen på denna bana, hvilken han med så mycken motvilja beträdt, utgifva det ena mynttecknet efter det andra, så att Görtz vid sin återkomst till Sverige i slutet af 1717 fann icke mindre än 15 millioner utgifna, af hvilka endast 2 millioner voro invexlade och således 13 millioner ännu ute i rörelsen. Detta var

visserligen stridande mot öfverenskommelsen mellan konungen och Görtz, hvarföre ock den senare efteråt sökte på den förre kasta skulden till myntteeknens öfverdrifna myckenhet; men emellertid föreslog dock Görtz i Maj 1718 utgifvandet af fyra nya mynttecken, och under loppet af detta år påbjödos 10 särskilda sådana, af hvilka 5 utgåfvos till ett belopp af något öfver 19 millioner, så att vid Carl XII:s död oinvexlade mynttecken funnos i rörelsen till ett belopp af omkring 27 millioner.

Denna stora myckenhet bidrog väsentligt att minska allmänhetens förtroende för mynttecknen, emedan man insåg omöjligheten för staten att inlösa dem till åsatt värde. I samma mån föll ock deras värde i förhållande till det verkliga myntet, ehuru man sökte genom hvarjehanda mer eller mindre våldsamma åtgärder hålla detta värde uppe. Vid mynttecknens utgifvande befaltes alla svenska undersåtar att mottaga dem till samma värde i reda penningar, som var dem åsatt, och tillika lofvade konungen framdeles vid bättre lägenhet invexla dem mot fullgodt mynt, hvilket löfte det dock snart nog blef kronan omöjligt att fullgöra. Äfven skulle mynttecken få mottagas i kronouppbörden af en del utlagor; men flera bland dessa måste dock erläggas i reda penningar, och det visade sig snart rätt tydligt, huru kronan sökte företrädesvis åtkomma dessa. Misstroendet till mynttecknen ökades härigenom allt mera och följaktligen föll äfven deras värde, så att man för 100 daler i kopparplåtar eller silfvermynt betalte från 110 ända till 160 daler i mynttecken. Nu vidtogos af konungen strängare åtgärder. I början af 1717 befalte han, att de bland hufvudstadens befolkning, som ratat mynttecknen och myntsedlar, skulle dömas icke af vanlig domstol, utan af öfverståthållaren och genast innan den brottslige finge lemna stället. Då detta icke verkade, utfärdades den 26 Oktober 1717 en kunglig skrifvelse till landshöfdingarne, i hvilken förordnades, att den säljare, som begärde annat mynt än honom bjöds, eller som afläte sin vara för en mindre summa i silfver eller i plåtar, än han fordrat i nödmynt, skulle mista varan samt böta första resan fyra, andra åtta, tredje resan tolf gånger dess värde, af hvilka böter ena hälften skulle tillfalla angifvaren och den andra krigsmanshuset. Samma straff skulle ock åläggas den, som tillhandlade sig varor genom att i plåtar eller silfver gifva mindre summa, än som begärdes i nödmynt. I öfverensstämmelse med denna kungliga skrifvelse utfärdade landshöfdingarne sedermera sina mer i det enskilda gående förordningar, hvilka medförde åtskilliga obehag för de trafikerande och visade sig i hög grad hindersamma för allmänna rörelsen, utan att ändock kunna tilltvinga nödmyntet något högre värde. De verkade endast, att köpmän och handtverkare blefvo försigtigare, stegrade priset på sina varor, då de i fleras närvaro betalades med nödmynt, och sålde dem till billigare pris i enrum för verkligt mynt. Bönderne började mer och mer uteblifva från torgen, och i bergslagerna ratades mynttecknen af både bruksegare, bergsmän och forbönder.

Häraf föranleddes nya våldsamma åtgärder från konungens sida. Genom en förordning af den 20 December 1717 förklarades carolinerne, det dittills gångbara silfvermyntet, vara aflysta och i handel förbjudna. De skulle genast till upphandlings-deputationen aflemnas och der invexlas. Försummades detta, skulle de vara förbrutna. »Dock», heter det vidare, »på det ingen, som sådant mynt innehafver, må derigenom lida, tillåta vi, att upphandlingsafgiften, halfva kontributionen m. m. må intill den 1 Juli med caroliner betalas.» Med detsamma undersåtarne sålunda förbjödos att sig emellan mottaga det goda myntet, förklarade sig kronan villig att mottaga eller invexla detsamma. Föreskriften skärptes emellertid genom en ny kungörelse af den 7 Mars 1718, enligt hvilken från och med den 1 Juli samma år ingen enskild person skulle få innehafva caroliner eller främmande silfvermynt, ej heller något hopsmält oarbetadt silfver. Allt sådant skulle efter nämnda dag vara till kronan förbrutet, hvarhelst det funnes, i banken, hos enskilda personer eller i sterbhus, hvarföre ock intet arfskifte finge anses giltigt, så framt det icke blifvit förrättadt af vederbörlig domstol eller dess ombud.

Vid samma tid blefvo ock de gamla kopparplåtarne förbjudna, sedan, genom föregående förordningar, deras värde än höjts från 6 till 9 daler kopparmynt, än åter nedsatts till sitt förra värde och så ånyo blifvit förhöjdt till 9 daler, genom hvilka vacklande åtgärder osäkerheten i penningrörelsen blifvit ytterligare ökad, men hvilket borde i sin mån gifva mera förtroende åt nödmyntet, ehuru i sjelfva verket det endast var osäkerheten och missnöjet som ökades.

I de kungliga förordningar, som aflyst det dittills gångbara silfver- och kopparmyntet, hade ej blifvit bestämdt med hvilket annat mynt det skulle invexlas; men upphandlings-deputationen lät allmänheten icke blifva i okunnighet härom, ty redan den 19 Mars påbjöds af denna myndighet, att allt undersåtarnes inhemska och främmande silfvermynt och oarbetadt silfver skulle inom den 1 Juli 1718 till kronan inlemnas, mot obligationer och mynttecken, »vid straff att eljest vara till kongl. maj:t och kronan förfallet». Man befarade emellertid, det denna föreskrift skulle hafva till följd, att hvar och en, som dertill var i tillfälle, förde sitt silfver undan till utrikes ort, och till förekommande häraf förnyades och skärptes de förra förbuden mot utförsel af guld och silfver, hvilket belades icke blott med böter och förlust af silfret eller penningsumman, utan nu skulle medföra indragning till kronan af den skyldiges hela egendom. De, som ville företaga utrikes resor, finge medföra blott en viss summa godt mynt, de förmögnare ej mer än 100 d. s. för hvarje person, de öfrige mindre i förhållande till hvars och ens vilkor. Oaktadt dessa stränga påbud skola dock mer än 2 milllioner d. s. i klingande mynt blifvit sedan Carl XII:s hemkomst skickade till utlandet för att undgå Görtz' efterspaningar. Då det kom till konungens kunskap, att silfverutförseln fortfor, blefvo genom en förordning af den 24 April 1718 straffen derför ytterligare skärpta

så, att nu icke blott utsmuglaren, utan ock en och hvar, som afvetat utförseln, men icke densamma angifvit, skulle straffas såsom falskmyntare!

Man insåg emellertid, att godt mynt ej kunde i Sverige helt och hållet undvaras, och derföre preglades under loppet af året 1718 nya caroliner. I hela Stockholm fans likväl vid denna tid ingen med tillräcklig konstfärdighet att kunna för desamma tillverka en stämpel med konungens bröstbild, utan i stället ditsattes ett dubbelt C, begynnelsebokstafven i hans namn. Myntningen blef dock snart afbruten genom konungens död.

Dessa åtgärder, som ingrepo så groft i den enskilda egande-rätten och föranledde så många trakasserier och så mycket obehag, väckte ock i samma mån en både djup och allmän förbittring mot upphofsmannen. Man beklagade, att konungen gifvit sitt förtroende åt en så samvetslös man som Görtz, och den kärlek, hvarmed Carl XII dittills varit omfattad af sitt folk, afsvalnade betydligt under dessa olycksfulla år; men hatet vände sig dock hufvudsakligen mot Görtz, såsom den der med falska uppgifter och förespeglingar missledt konungen. Detta hat sträckte sig till alla samhällsklasser, som alla ledo af de våldsamma tilltagen och de alltmera tryckande utpressningarna. Efter Görtz' hemkomst 1717 hördes ock en allmän önskan, att landet måtte befrias från denna plågoande, såsom han allmänt betraktades, och konungen från hans förderfliga råd. Vice presidenten Olof Thegner och krigsrådet Salomon von Otter, hvilka Görtz sjelf insatte i upphandlingsdeputationen, skrefvo till konungen och fäste hans uppmärksamhet å det betänkliga i de af Görtz föreslagna åtgärderna. Äfven von der Nath, hvilken Görtz satt i spetsen för penningeförvaltningen, varnade honom att icke gå för våldsamt tillväga. »Jag och mina embetsbröder», skref han bland annat, i Januari 1718, »vilja ej längre befatta oss med denna upphandlingsdeputation, från hvilken man ej kan komma med bibehållen heder. Ni sjelf bryr'er icke derom, men, när allt gått öfver ända, blifver ni den förste, som kastar tadlet på oss, fastän vi icke gjort annat än verkstält edra befallningar. Ni talar om mitt ängsliga sinnelag, men jag må väl sörja, när jag ser hur illa sakerna gå. Jag kan punkt för punkt förutsäga i hvad tillstånd riket skall hafva fallit åtta månader härefter. Gifve Gud, jag såge orätt; men jag förstår sannerligen icke huru ens för det nu löpande året nödiga medel skola erhållas. Alla reda penningar hafva gått till främmande land, och Sverige öfversvämmas af nödmynt tio gånger mera än dess tillgångar medgifva.» Hösten 1718 blefvo landets nöd och åtgärdernas våldsamhet ännu större än förut. »Oordningen är så stor», klagade von der Nath, »att ingen kan föra räkenskaperna, om ni ock dertill kunde anskaffa englar. Det är edra egna anordningar, som vållat detta onda. Det är också bedröfligt, att ära och tro aktas så föga och att våra myntåtgärder måste sluta med bedrägeri.»

Ju svårare den allmänna förlägenheten blef och ju mera tryckande de anbefalda åtgärderna kändes, desto större blef ock förbittringen mot Görtz. I Stockholm hördes hotelser om att kasta den förhatliga främlingen i strömmen; från predikstolarna angreps han temligen oförtäckt; folket började öppet och under förbannelser afvisa hans mynttecken; öfverståthållaren och Stockholms borgerskap satte sig djerft emot flera af hans åtgärder. Ännu bibehöll han sig dock i konungens ynnest, hvilken han vunnit genom sin fyndighet på utvägar att skaffa tillgångar till utförande af konungens planer. Han skref ock sjelf derom till von der Nath: »När en sak väl kommit i gång, behöfver man ej mera bekymra sig om sättet, blott man uppnår det mål konungen föreskrifvit. Sjelf är han likgiltig för vägen dit och skulle tröttas, i fall man derom gjorde honom alltför många frågor. Om det förslag, man framlägger, endast leder till vinnande af hans egna önskningar, så kan man vara säker om bifall.» [1])

Sådan var Görtz' uppfattning af Carl XII:s lynne och sådant var också efter all anledning verkliga förhållandet. Konungen hade för liten insigt i penningefrågor för att kunna rätt bedöma halten af Görtz' finansoperationer, hvilka denne, med sin stora förmåga att gifva vacker färg åt en ful sak, icke uraktlät att framställa så fördelaktigt som möjligt; men han kunde dock icke gerna vara blind för det våldsamma, i enskild eganderätt ingripande, hvilket flera af de görtzska förslagen inneburo. Detta tyckes han dock hafva betraktat endast såsom ett öfvergående ondt, hvilket han nog blefve i tillfälle att godtgöra, blott han först kunde förskaffa riket en hederlig fred, hvilket synes under de sista åren af Carl XII:s regering varit hans hufvudsyfte, och säkert gör man honom orätt, om man antager, att han varit ledd endast af krigslystnad. Att en sådan fans hos honom, så länge han gynnades af krigslyckan, torde visserligen vara obestridligt; men flera särskilda drag, så väl som gången af fredsunderhandlingarna, vittna att, efter sin återkomst från Turkiet, fortsatte han kriget icke för att få kriga, utan för att få en antaglig fred. Han ansåg dock ingen fred för antaglig, som medförde förlust af något svenskt område, hvilket han äfven betraktade såsom sin konungsliga pligt att bibehålla oförkränkt, och då ingen af Sveriges fiender ville ingå fred utan att någon bland Sveriges förra eröfringar afträddes, måste kriget fortsättas. Hufvudsaken för Carl XII var således att få medel härtill och, om han äfven insåg flera deribland vara ganska våldsamma och för hans undersåtar tryckande, betraktade han dock detta såsom ett mindre ondt än att genom en fred nödgas afstå åt en främmande makt undersåtar, hvilka han ansåg det vara en af Gud honom ålagd pligt att under sin spira bevara. Alla konungens egna embetsmän tillstyrkte fred snart sagdt på hvilka vilkor som helst och förklarade det vara omöjligt att fortsätta kriget; Görtz åter visade möjligheten af att erhålla medel dertill, och deri låg hela

[1]) Jfr *Fryxell*, Berättelser, XXVIII: 30—85.

hemligheten af hans inflytande hos Carl XII. Onekligen var det dock för Sverige, likasom för Carl XII sjelf, en olycka, att Görtz vann detta inflytande, ty i annat fall hade sannolikt konungen af omständigheternas tvång blifvit nödsakad att ingå fred och sålunda landet förskonats från mycket af det elände, som af det fortsatta kriget förorsakades, likasom äfven Carl XII:s minne befriats från en fläck, hvilken flera under dessa år vidtagna åtgärder satt derpå.

Det nu anförda utgör det egentligen minnesvärda i afseende å Sveriges inre styrelse under de olycksfulla åren 1715—1718, och detta minne är hvarken glädjande eller hedrande. Vi böra dock ej alldeles förbigå en tilldragelse under dessa år, som äfven står i ett visst samband med då pågående finansoperationer.

Mot slutet af 1600-talet hade äfventyrare från flera särskilda folk sällat sig tillsammans å nordöstra kusten af ön Madagaskar och der börjat idka sjöröfveri, som efter hand öfvades i allt större skala och hvarigenom dessa fribytare samlade stora rikedomar. Af fruktan för sjömakternas hämnd sökte de likväl någon särskild makts beskydd och vände sig först till England, men afvisades, ehuru de erbjödo en ganska betydande skyddsafgift. Så afvisade anmälde de sig 1713 hos Mauritz Wellingk samt erbjödo 500,000 pund sterling och 25 krigsfartyg åt svenska regeringen, om denne ville skydda dem, äfvensom 50,000 pund åt den statsman, som förmådde åt dem utverka ett sådant skydd. Wellingk inberättade förhållandet till rådet, men detta beslöt afvakta konungens återkomst, som då troddes snart förestående. År 1715 blef också förslaget i Stralsund framlagdt för honom, men i detsamma begynte Stralsunds belägring och frågans afgörande blef ytterligare uppskjuten. I början af året 1718 framkommo emellertid fribytarne med ett nytt förslag, innefattande, att de skulle öfvergifva sitt förra lefnadsyrke, en del af dem komma med 60 rikt lastade skepp till Göteborg, en annan del stanna i deras nederlagsplatser vid indiska hafvet, hvilka skulle öfverlemnas åt svenska kronan och med hvilka handelsförbindelser skulle öppnas medelst ett ostindiskt handelsbolag i Göteborg, samt att fribytarne skulle till tacksamhet för erhållet skydd lemna ett betydligt antal skepp och en stor summa penningar, äfvensom genom trohetsed förbinda sig till lydnad mot Sveriges konung, hvilken deremot skulle försvara dem mot hvarje europeisk makt, som ville bestraffa de forna våldsbragderna. En öfverenskommelse blef ock på dessa grunder afslutad, utom att konungen icke ville mottaga någon tacksamhetsgärd, utan fordrade i stället, att en del af fribytarnes förmögenhet skulle insättas i Sveriges allmänna kassor mot samma ränta, som derifrån betalades till hans förra undersåtar. Skyddsbrefvet utfärdades vid midsommartiden 1718 och en bland fribytarnes underhandlare, Morgan, erhöll fullmakt att vara svensk guvernör i de nya indiska besittningarna. Den vidare fortgången af dessa underhandlingar blef dock genom konungens död afbruten.

Öfriga styrelseåtgärder under denna tid skola anföras i sammanhang med redogörelsen för särskilda delar af de inre förhållandena, till hvilka vi nu öfvergå.

Statsförfattningen, rättsväsendet, förvaltningen.

Det kungliga enväldet, som redan vid Carl XII:s tillträde till regeringen hade en ganska stor omfattning, erhöll en ännu större under denna regerings fortgång. Carl XII afgaf ingen konungaförsäkran; utgaf stundom förordningar, som icke voro kontrasignerade; utskref gärder och andra pålagor, utan att, såsom Carl XI äfven efter enväldets införande iakttagit, rådfråga ständerna och inhemta deras bifall; påbjöd godtyckligt och utan ständernas hörande värfningar och uppsättande af manskap utöfver indelningsverket samt i strid mot de af Carl XI gifna förbindelser, att folket efter indelningsverkets införande »skulle från utskrifningar och alla dervid hängande besvär, ehvad namn de hafva kunna, samt från fördubblingar och våldsamma värfningar vara alldeles qvitt och befriadt»; utsträckte till nästan oinskränkt makt öfver undersåtarnes enskilda egendom den s. k. ekonomiska lagstiftningsrätt, som vid 1682 års riksdag inrymdes åt Carl XI; styrde under största delen af sin regering riket utan rådets hörande, så att han under åren 1701—1705 hade hos sig blott en enda rådsherre, Carl Piper, under åren 1705—1709 endast två, Piper och Rehnsköld, under åren 1709—1714 ingen och under åren 1715—1718 blott tidtals en eller annan, såsom Maurits Wellingk, Tessin och Cronhielm, samt att han aldrig sammankallade rikets ständer och ogillade, när det skedde af rådet 1710 och 1713.

Dessa utvidgningar af konungamakten föranleddes väsentligen af det fortfarande krigstillståndet, som höll konungen aflägsnad från sin hufvudstad och sitt råd, samt slutligen förmådde honom att anlita alla utvägar, äfven de mest despotiska, för att anskaffa manskap och penningar. I allmänhet, och innan han ansåg sig bragt till denna ytterlighet samt innan han tog Görtz till rådgifvare, utöfvade Carl XII regeringen rättvist och hofsamt, anbefalde vid flera tillfällen, att allmogen skulle med möjligaste skonsamhet behandlas, föreskref under kriget i Skåne en mild framfart äfven mot den förvillade allmogen, samt utfärdade allvarsamma författningar mot egennytta hos embetsmän och att noga tillsyn skulle hållas, det undersåtarne ej skedde något för när. Under Carl XII:s regering var det också mindre enväldet än krigstillståndet som kändes tryckande, och enväldet blef det först, när krigstillståndet dertill föranledde. Onekligt är emellertid, att krigstillståndet skulle upphört långt förut, om sådant icke förhindrats af det kungliga enväldet, så att i alla fall Carl XII:s regering utgör ett af de mest öfvertygande bevisen för dettas förderflighet.

Några förändringar i *statsförfattningen* för öfrigt infördes icke, utom

att vid 1710 och 1713 årens riksmöten riddarhuset icke bestod af ätternas hufvudmän, utan af valda och befullmäktigade ombud från adeln i de särskilda landskapen, hvartill anledningen tydligen var, att dessa riksmöten ej skulle betraktas såsom egentliga riksdagar, utan såsom möten af ständernas utskott, ehuru det senare mötet äfven af rådet benämndes riksdag.

Hvad *rättsväsendet* beträffar, fortsattes lagkommissionens arbeten med den nya lagboken, ehuru temligen långsamt ända till dess kungliga rådet *Gustaf Cronhielm* i Augusti 1710 förordnades till kommissionens ordförande och följande året trädde i utöfning af denna befattning, hvarefter arbetet fick raskare fart, så att kommissionen i sin den 16 Maj 1717 afgifna berättelse kunde anmäla, att giftermåls-, ärfda-, jorda-, byggninga-, edsöres-, högmåls-, dråpmåls-, såramåls-, tjufva-, lägersmåls-, rättegångs- och utsöknings-balkarne samt byggnadsordningen i städerna redan voro färdiga, hvadan kommissionen anhöll om kongl. maj:ts nådiga beslut huru med dem vidare skulle förhållas. De färdiga balkarna tyckas dock ej blifvit konungen delgifna, ty i kommissionens berättelse till 1719 års riksdag omnämnes endast, att rättegångsbalken blifvit, enligt konungens befallning, honom tillstäld, hvilken befallning troligen stod i samband med den plan Carl XII då förehade att gifva domstolarne en förändrad organisation. Juris professorn i Upsala *Carl Lundius* hade öfversett alla de färdiga balkarne, dem noga jemfört och förenat samt förbättrat dem till skrifart, äfvensom han tillökt dem med sedermera utgifna förordningar och med främmande folkslags lagar. Något förslag till konunga-balk hade kommissionen ej ansett sig böra uppsätta, »emedan deruti ej borde föreskrifvas konungen något, såsom den der högst rådande vore, och undersåtarnes pligter kunde införas i högmåls- och edsöres-balkarna». Af de balkar, som skulle utgöra Sveriges lagbok, återstod nu endast handelsbalken, hvilken blef färdig i April 1718, hvarefter genom en kunglig resolution af den 8 Maj samma år befaltes, att bref skulle afgå till alla guvernörer och landshöfdingar, äfvensom till kollegierna, med exemplar af denna balk, hvilken vidare borde kommuniceras med magistraterne och de förfarnaste handelsmän i stapelstäderna. Deras yttranden deröfver hade dock ej före Carl XII:s död inkommit.

I *lagskipningens* utöfning visade sig Carl XII i början af sin regering nästan ännu mera hårdhändt än Carl XI. Spö och gatlopp blefvo ofta ådömda, och äfven dödsstraff voro ej sällsynta. Mot bedrägerier i handel och vandel blefvo straffen skärpta. I vissa fall skulle de, som icke betalte sina skulder till banken, straffas vid vatten och bröd eller med gatlopp. De, som gjorde falsk bankrutt, förklarades för tjufvar och dömdes till skampåle samt arbete å Marstrands fästning. En person, som slagit sin mor, blef af hofrätten dömd till kyrkoplikt och 100 d. s. böter, men konungen dömde honom till döden. Å andra sidan åter ogillade konungen tortyrs användande, när sådant vid ett tillfälle yrkades så väl af föredraganden som af presidenten i Svea

hofrätt grefve Wallenstedt och rådets öfriga ledamöter, samt förklarade, att »den bekännelse, som med pinliga medel uttvingades, vore intet att lita på», utan skulle den misstänkte hållas ensam i sitt fängelserum och ej få mottaga besök af andra än dertill förordnade prester, som borde »med all lämpa och saktmodighet föra honom till sanningens bekännelse och en rätt syndaånger».

Under konungens frånvaro i kriget blef lagskipningen slappare, i följd af rådets mera begränsade myndighet och större efterlåtenhet, hvarföre ock oordningar och prejerier af alla slag voro i ständig tillväxt, och man klagade, att »under konungens frånvaro månge hade sådana domar utverkat, som de haft vänner till, hvaröfver på många orter i riket suckar och qvidan hördes». I följd af de många klagomålen öfver lagars och författningars mindre noggranna och rättvisa tillämpning tillsatte konungen 1713 en »högste ombudsman», motsvarande senare tidens justitie-kansler, och under honom en »förste ombudsman», hvilka båda skulle vaka öfver lagarnes efterföljd och beifra hvarje uraktlåtenhet deraf hos en och hvar af rikets embets- och tjenstemän.

Till rättegångssättets förenkling och befordrande af skyndsammare lagskipning hade inom lagkommissionen vid flera tillfällen fråga varit väckt om att genom lagmansrätternas indragning minska instansernas antal från fyra till tre. Till försvar för dessa rätter hade blifvit anfördt, att de flesta mål stannade vid lagmansrätterna; att det för fattigt folk blefve betungande att vädja till hofrätterna; att dessa skulle i följd af indragningen öfverhopas af göromål; att lagmännens löner voro ringa och att dessa platser voro »en lisa för gamla embetsmän». Konungen fann likväl dessa fördelar icke uppväga olägenheterna, utan utfärdade den 29 December 1717 ett bref till hofrätterna om nödvändigheten af rättegångarnes förkortande och instansernas inskränkande till lagmansrätter och hofrätter, samt befalte hofrätterna uppgifva huru många lagmän fordrades i hvarje län att bestrida dervarande häradshöfdinge-jurisdiktioner, och den 24 Juli 1718 tillkännagaf konungen för hofrätterna, att han förordnat 19 lagsagor under Svea, 23 under Göta och 13 under Åbo hofrätt, samt i hvarje lagsaga en lagman, biträdd af två häradshöfdingar såsom bisittare, dock så, att lagmannen blefve, såsom dittills, för allt ansvarig. Sedermera erhöllo i Oktober samma år häradshöfdingarne derjemte särskildt uppdrag att hafva inseende öfver kronofogdar, länsmän och fjerdingsmän, »granneligen undersökandes, att ingen egennyttighet af dem föröfvas och att undersåtarne ej på något sätt förnär sker».

Den förändrade domstolsorganisationen kom dock ej till verkställighet, emedan den instäldes vid Carl XII:s några månader derefter inträffade död. Att häradshöfdingarne egenmäktigt beröfvades sina embeten och erhöllo helt andra tjensteåligganden än förut, blef med skäl klandradt, men förenklingen af rättegångssättet genom indragning af en

bland de fyra instanserna var dock en framtidstanke, som gick i fullbordan först genom lagmansrätternas indragning år 1849.

I *förvaltningen* infördes flera förändringar. Genom en från Timurtasch den 26 Oktober 1713 utfärdad förordning erhöll *kansliet* en ny organisation. Det indelades i sex afdelningar efter de olika ärendenas beskaffenhet, hvar och en under ledning af ett »ombudsråd» — en organisation, som alltsedan fortvarit, ehuru kansliafdelningarna fått benämning af statsexpeditioner och statsdepartement samt ombudsråden först af statssekreterare och sedermera af departementschefer. Från krigs- och kammarkollegierna öfverflyttades då ock handläggningen af en mängd ärenden till ombudsråden i vederbörande kansliafdelningar, och det hela åsyftade tydligen en öfvergång från kollegial- till ministerstyrelse samt att bereda mera samband och större skyndsamhet vid ärendenas handläggning. För öfrigt förlorade kanslikollegium efter 1715 all vigtigare befattning med utrikes ärendena, hvilka derefter leddes af Görtz, ehuru ombudsrådet Müllern till namnet var föredragande för dessa ärenden.

Likasom den nya kansliordningen tydligen afsåg att minska rådets myndighet och sätta konungen i tillfälle att omedelbart afgöra ärendena efter inhemtande af de föredragande ombudsrådens yttranden, röjde äfven åtskilliga andra af honom mot slutet af hans regering vidtagna åtgärder en afsigt att äfven inskränka kollegiernas myndighet och inneburo sålunda samma riktning till en öfvergång från kollegial- till ministerstyrelse.

Så togs från *krigskollegium* afgörandet af frågor om löner, mönstringar, beklädnad, fältstater, gevärsfaktorier, rustkamrar, tyghus m. m., hvilket öfverlemnades dels åt generaler och öfverstar, dels åt kansliets krigsafdelning under ombudsrådet Feif, hvarföre ock krigskollegium 1719 förklarade sig hvarken böra eller kunna redovisa för dessa ärendens behandling under de sista åren.

Äfven *statskontoret* mistade en stor del af sina göromål, då vården om kronans inkomster och utgifter efter 1712 mer och mer drogs till kontributions-ränteriet och efter 1715 till upphandlings-deputationen.

Vi hafva förut omtalat, huru konungen genom en förordning af den 4 Juni 1712 föreskrifvit, att hela kontributionsverket, så till inkomst som utgift, skulle ställas under förvaltning af ett *kontributions-ränteri,* bestående af ständernas bankofullmäktige. Två af adelns, två af preståndets och två af borgareståndets fullmäktige utgjorde detta ränteri, hvilket var ett slags utskott från samtliga bankofullmäktige och stod under de öfriges uppsigt samt tillika under konungens, som tillsatte ränteriets ordförande, genom hvilken han meddelade detsamma sina önskningar och fordringar. Från 1715 och allt framgent ville konungen, att detta ränteri skulle i eget namn utskrifva några bland de nya och drygaste gärderna, för att gifva dessa ett slags sken att komma från ständerna och ej från konungen. Ständernas bankofullmäktige fingo derigenom en betydlig utsträckning af sitt uppdrag, och denna

utsträckning gafs icke af ständerna, utan af konungen. Också förklarade kontributions-ränteriets ledamöter sig vara »efter kongl. maj:ts nådiga välbehag ständernas fullmäktige, så väl till förvaltande af sjelfva kontributionsverket som ock att negotiera hvad kongl. maj:t befaller». Sedermera tillgick det vanligen så, att konungen i samråd med Görtz fattade beslutet och uppsatte ordalagen till förordningarna om de nya gärderna eller lånen och sände dem derefter till kontributionsränteriet att i dettas namn påbjudas. Ränteriet lydde och utfärdade en kungörelse, hvari gärden eller lånet framstäldes såsom ett påbud eller förslag af »kongl. maj:ts trogne ständers fullmäktige vid kontributionsränteriet», och dess skattebud efterföljdes vanligen af en kungörelse, i hvilken konungen förklarade, att han »låtit ständernas fullmäktiges förslag sig i nåder behaga», eller att han »gillat det lån, ständernas fullmäktige låtit utskrifva», hvarföre han ock ifrågavarande åtgärder stadfästade. På detta sätt blef det förhatliga af första uppfinningen och påbudet i allmänhetens ögon öfverflyttadt från konungens och på ständernas fullmäktige. Hela tillställningen röjer omisskänneligen Görtz' uppfinningsgåfva, men märkvärdigt är dock, att Carl XII, i hvars lynne redbarhet så länge varit ett framstående drag, kunde förmås låna sitt namn till ett dylikt gyckelspel.

Ett annat embetsverk, som under Carl XII:s sista regeringsår äfven spelade en ganska vigtig rol och gjorde sig af allmänheten lika hatadt som kontributionsränteriet, var *upphandlings-deputationen*. Den skulle enligt Görtz' förslag hafva formen af ett bolag, som, mot säkerhet af kronans inkomster, skulle anskaffa dess behof och besörja dess upphandlingar; men konungen gjorde deraf ett embetsverk, som hade att uppbära, handhafva och utbetala kronans medel. Görtz blef der icke blott ordförande, utan så enväldig, att konungen förklarade honom ensam böra ansvara för och anordna de inflytande medlen. Deputationen eller i sjelfva verket Görtz skulle i dithörande ärenden åtlydas af landshöfdingar och andra myndigheter. Under Görtz' frånvaro i Holland förrättades hans befattning inom deputationen af von der Nath. Mellan de öfriga ledamöterne fördelades göromålen efter deras beskaffenhet, och konungen drog allt flera ärenden dit, så att deputationen slutligen omfattade en betydande del af statsförvaltningen och blef det vigtigaste embetsverk i hela riket.

Länsstyrelserna undergingo äfven åtskilliga förändringar. De ådrogo sig ofta konungens misshag, och i allmänhet hade landshöfdingarne mot slutet af Carl XII:s regering den minst behagliga ställningen bland alla rikets embetsmän, då de å ena sidan voro utsatta för hela länsbefolkningens förbittring, om de med stränghet utkräfde de många gärderna och utskrifningarna, samt, å den andra, för konungens onåd, om de ej kunde inom utsatt tid indrifva skatterna och lemna det bestämda antalet manskap. Under loppet af året 1717 ställdes länsstyrelserna under upphandlings-deputationen och kommo sålunda under närmare inseende af Görtz, som hos konungen framstälde deras tidt

och ofta upprepade klagomål öfver den inom länen rådande nöden såsom obefogade och tillkomna endast i afsigt att söka förmå konungen att ingå fred.

Slutet blef, att konungen beslöt för hela riket inrätta ett nytt, ganska omfattande embetsverk, hvilket borde tillse huru och på hvad sätt hans befallningar åtlyddes. Det skulle stå under ledning af en »högste ordningsman», som sattes öfver landshöfdingar, generalguvernörer och öfverståthållaren. Detta vigtiga embete uppdrogs åt *Nicodemus Tessin*, som fick befallning att för det nya embetsverket utarbeta en instruktion, och under honom stäldes två »öfverordningsmän» i hufvudstaden, bröderne *Per* och *Conrad Ribbing*, samt en »ordningsman» hos hvarje landshöfding, hvilka ordningsmän hade under sig en mängd lägre tjenstemän, t. ex. i Stockholm 42.

Enligt instruktionen skulle detta nya embetsverk erhålla en ganska omfattande verksamhet och vidsträckt myndighet. Högste ordningsmannen skulle blifva ett slags polisminister, men dermed tillika förena de åligganden, som tillhöra en minister för handeln, näringarna och jordbruket. Han skulle hafva omsorg så väl om hufvudstadens förkofran som de öfriga städernas uppkomst; vaka öfver att vissa tider på året taxor sattes å spanmål och »allt det sig taxera låter eller tillförene ej taxeradt är», till förekommande af oskälig prisstegring; hafva uppsigt öfver alla handtverkerier, till att förebygga »okristligt skinnande»; undersöka »hvilka handtverk kunna drifvas med det, som inomlands finnes eller utifrån införas måste»; utrota allt sjelfsvåld inom skråna, »ty skråordningarna äro först stiftade till en ordning uti embeten, men igenom missbruk hafva de stannat uti idel oordning»; icke tillåta handtverkare att hålla samqväm på källare och krogar, »så att förståndet igenom dryckenskap intet förnötes, tiden liderligen förspilles och verkstäderna emellertid stå tomma»; för öfrigt hafva tillsyn öfver fattigvård, försörjningsanstalter, sundhets- och ordningspolisen, gatornas, torgens och broarnas renhållande, lanternors anskaffande till gatubelysning i stället för »kådefacklor», hvilka voro »alltför mycket äfventyr underkastade»; dock skulle vaxfacklor få brukas, »alldenstund de icke gnistra af sig». Vidare skulle han vaka öfver brandordningen och dess förbättrande, hvarvid anmärktes den stora vårdslöshet, som i allmänhet rådde vid eldens handterande, »så att man smetar ljuset vid en trävägg eller någon stock fast, hvilket dock nästan aldrig straffas». Jemte alla dessa bestyr inom städerna hade högste ordningsmannen ännu mera omfattande i afseende å landsbygden. Han skulle nemligen vaka öfver åkerbrukets upphjelpande, hummelgårdarnas iståndsättande, ängarnas skötsel och upprödjande, öde liggande orters upptagande, skogarnas rätta handterande, strömmarnas nyttjande, qvarnarnes befrämjande, trädgårdarnas rätta bruk med deras trädskolor, stuteriers inrättande, ladugårdarnes byggnad och beskaffenhet, riors inrättande, husens, gärdsgårdars och grindars vidmakthållande, fogdars och dejors sysslande, boskapens handterande, småboskapens befräm-

jande, drängars och pigors lega, lön och pligter, samt bönders, torpares och de på landet bosatte handtverkares skyldigheter. Huru en enda person skulle kunna vaka öfver allt detta, torde dock blifvit en rätt svår uppgift att lösa. I allmänhet vittnar denna af Tessin utarbetade instruktion visserligen om mycken välmening, men också i hvilken ytterlig grad man ville utsträcka regeringens förmynderskap öfver alla slags näringar.

Äfven underordnade ordningsmän erhöllo en ganska stor myndighet. Mål, som rörde lif, ära och gods, borde inför behörig domstol lagföras; men »alla ringare mål, äfven de, som beläggas med penningeböter och kroppsstraff, skulle, utan vidare dömande, allenast genom ordningsmännens godtfinnande och beordrande på stället afgöras och afstraffas, enligt den regel, högste ordningsmannen föreskrifvit». För öfrigt hade de att verkställa upphandlings-deputationens befallningar, pådrifva skatternas erläggande, förekomma nödmyntets värdefall, hindra landtmännen från att hafva mera säd och undersåtarne i allmänhet från att hafva mera lifsmedel, än de behöfde för egen räkning, tvinga dem att enligt faststälda taxor sälja öfverskottet, efterforska smädeskrifters ursprung och straffa författarne o. s. v.

Den nya inrättningen, med dess i en mängd enskilda förhållanden ingripande verksamhet, väckte genast mycken ovilja, men blef ej långvarig, ty den trädde i verksamhet först den 1 Oktober 1718 och upphörde några månader derefter vid konungens död.

I allmänhet afsågo Carl XII:s förändringar i förvaltningen att förenkla densamma, lägga ledningen deraf så mycket som möjligt i konungens och hans förtroendemäns händer, till förekommande af underordnade tjenstemäns prejerier eller försnillningar samt införa strängare och noggrannare kontroller i förvaltningens särskilda grenar; men olyckligtvis valde han härtill hvarken rätta tiden, rätta sättet eller rätta personerna, hvarföre ock hans förändringar snart blefvo förhatliga och upphörde vid hans död, ehuru några deribland visat sig vara framtidstankar, dem en senare tid upptagit och med vissa förbättringar åter infört.

Krigsväsendet.

Vid Carl XII:s tillträde till regeringen hade Sverige en *landthär* af omkring 65,600 man, hvaribland 15,000 ryttare, 1,200 dragoner, 33,400 man inhemskt fotfolk samt 16,000 man artilleri och öfrigt värfvadt manskap i besittningarna å andra sidan Östersjön. Sedan det stora nordiska kriget utbrutit, fans emellertid denna styrka ej tillräcklig, utan redan under sommaren 1700 nödgades Sverige och Finland, utom de indelta trupperna, som skulle ständigt bibehållas vid samma styrka, uppsätta s. k. »tremänningar», hvilket skedde så, att tre rotar eller rusthåll förenade sig om att anskaffa ytterligare en man. Dessutom måste, då största delen af finska hären jemte dess tremänningar användes till Liflands försvar, finnarne till sitt eget lands skydd börja

uppsättande af s. k. »dubblerings-regementen», d. v. s. på nytt rekrytera sin indelta här. Större delen af besättningarna i Ingermanland och Finland utgjordes af sådana dubblerings-regementen, men fullt dubblerad blef dock finska hären ej förr än 1708. Efter dessa förstärkningar uppgick svenska krigsmakten i Maj 1701 till 82,000 man, hvaribland 39,000 indelte, 13,000 tremänningar och 30,000 värfvade. Af denna styrka voro 55,800 man fotfolk, 28,600 ryttare och 7,400 dragoner, fördelade så, att 19,100 man stodo i Sverige, 14,100 i Pomern, 3,400 i Bremen samt 45,300 man i Lifland, Estland, Ingermanland och Finland. Läggas härtill 3,000 artillerister och 11,000 man sjötrupper, så uppgick Sveriges krigsmakt vid denna tid till 96,000 man.

Följande året, 1702, uppsattes i Sverige äfven »femmännings-regementen», då fem rotar eller rusthåll förenade sig om uppsättande af ytterligare en man, och dessa regementen skulle derefter, så väl som de ursprungliga och tremänningarne, hållas fulltaliga.

Sedermera ökades, hufvudsakligen genom värfningar, svenska landthären så, att den vid Carl XII:s tåg till Sewerien utgjorde, såsom förut är visadt, 111,000 man, då likväl alla regementen antogos vara fulltaliga, hvilket dock är föga sannolikt. Verkliga styrkan utgjorde likväl minst 100,000 man, och om härtill räknas 3,000 artillerister och minst 11,000 man sjötrupper, så uppgick svenska krigsmakten i Juni 1708, då den nådde sin högsta styrka under Carl XII:s regering, till minst 114,000 man samt utgjorde således öfver 4 1/2 procent af den dåvarande befolkningen.

Genom fälttågen 1708 och 1709 samt nederlagen vid Liesna och Pultawa förlorade Sverige öfver 40,000 man af sina bästa trupper, men under hösten 1709 och vintern 1710 uppsattes åter de indelta regementen, som gått förlorade i Ryssland och Polen. Genom Finlands, Bremens och Pomerns förlust samt Stenbocks kapitulation i Tönningen led svenska hären å nyo en betydande minskning, men efter ankomsten till Skåne hade konungen i början af året 1716 åter 20,000 man der samlade, och i Roslagen stodo 15,000 man för att skydda denna del af riket mot ett befaradt anfall från Ryssland.

Oerhörda ansträngningar gjordes nu för att åter få de särskilda indelta, tre- och femmännings-regementena fulltaliga, hvarom konungens befallning utfärdades redan några få dagar efter hans återkomst till Sverige. Prester och civila embetsmän, som redan åren 1700 och 1712 blifvit ålagda att uppsätta s. k. »ståndsdragoner», till en styrka af 2,000 man, fingo nu för tredje gången verkställa denna uppsättning. Äfven jernverken befaltes dertill bidraga. Värfningar skedde både med list och våld, och i brist på fullgoda rekryter tog man femton- eller sextonårige gossar. I Januari 1716 befalte konungen, att hvarje socken skulle ytterligare uppsätta en soldat, de s. k. »sockenknektarne», i hvilkas anskaffande socknens alla invånare utan undantag skulle deltaga. Landshöfdingarne befaltes uppgöra fullständiga listor öfver alla inom

länet befintliga manspersoner, som kunde komma i fråga till utskrifning och ej bodde på sådana hemman, som bidrogo till den indelta härens uppsättande, hvilka listor skulle omfatta stadstjenare, tullnärer, besökare, orgelnister, klockare, gerningsmän, säteriegares och embetsmäns drängar och torpare, dikare, tröskare, lösdrifvare samt sådana stadsinvånare, som ej gåfvo 6 d. s. i skatt. Af dessa skulle sedermera i hvarje län 400 de krigsdugligaste uttagas till »roteringskarlar». Denna »nya rotering» utöfver den gamla blef en af de mest tryckande bördor för landtbefolkningen. Huru hårdt denna var anlitad för krigstjensten, visar sig bland annat deraf, att bland de 1,934 personer, som voro upptagna å nya roterings-listan för Östergötland, endast 315 af landshöfdingen ansågos duglige till krigstjenst; de öfrige voro antingen för unga, för gamla eller för svaga. För att nu kunna lemna de fordrade 400 man indelades dessa 1,934 å listan upptagne i 400 rotar, således med ungefär 5 personer i hvarje rote. Ur hvardera af dessa rotar tog konungens till länet afsände officer den användbaraste karlen, och fans der ytterligare någon krigsduglig, så flyttades han till en annan rote, der ingen krigsduglig fans, och togs der till roteringskarl. Äfven på detta sätt kunde officern ur hela mängden ej utleta mer än 246 för krigstjenst användbare. I Skaraborgs län funnos bland 2,043 antecknade endast 215 krigsduglige; i Elfsborgs län bland 2,003 allenast 157. Detta oaktadt höll konungen strängt på den nya roteringen och befalte 1718 guvernören i Skåne Carl Gustaf Hård att i stället för de oduglige roteringskarlar, som blifvit framstälda, låta i socknarna uppsöka andra, som voro användbara, insätta dem i regementena i de odugliges ställe samt skicka desse till de oantaglige roteringskarlarnes jordlägenheter, »ty», tillade konungen, »åkern kan i nödfall skötas lika så väl af en till krig oduglig som af en fullkommen karl; men till befordrande af vår tjenst äro de ej lika användbara». Äfven till städerna sträckte sig denna nya rotering och verkstäldes flerstädes så strängt, att t. ex. i Vexiö togos 1718 alla drängar och 20 bland stadens borgare, hvarförutan i November samma år 15 borgare måste, i brist på drängar, köra foror till norska gränsen.

Af sockenknektar och roteringskarlar skulle tre- och femmänningsregementena göras fulltaliga; men äfven i de värfvade regementena hade en mängd luckor uppstått och för att fylla dessa blefvo åter landshöfdingarne anlitade. Beslutet fattades i medlet af Juli 1718, då landshöfdingarne ålades att, hvar för sitt län, ställa ett visst antal rekryter att ingå i de värfvade regementena. Så befaltes landshöfdingen i Kronobergs län anskaffa 228 man. Han skulle först efter folkmängden bestämma huru många deraf borde tagas ur hvarje länets fögderi, hvarefter han skulle fögderivis kalla tillhopa alla, som ej voro rust- eller rotehållare. När de voro samlade, skulle landshöfdingen lägga på bordet framför dem de värfningspenningar, som erbjödos, nemligen 100 daler kopparmynt för hvar knekt och 50 d. k. för hvarje ryttare, samt uppmuntra dem att frivilligt taga värfning. Den, som dertill an-

mälde sig, skulle erhålla värfningspenningarna och 10 d. k. dessutom. I brist på frivillige rekryter skulle genom lottning det erforderliga antalet ändock tagas. För hvarje karl, som anskaffades ur länet, lofvades landshöfdingen 20 d. k. och för hvarje ur fögderiet kronofogden ett lika belopp.

För öfrigt utsträcktes utskrifningen nu äfven till posthemman, till bergslagerna och till den studerande ungdomen. I Februari 1716 förordnade konungen, att »unga och friska drängar, som besökte skolorna endast under sken af att idka bokliga konster, men som lefde i lätja och förförde den öfriga ungdomen, skulle från läroverken bortrensas och anses sjelfskrifna till konungens garde». I följd häraf ålades så väl skolornas som akademiernas föreståndare att åt en till hvarje läroverk skickad gardesofficer gifva anvisning på den ungdom, som af dylik anledning borde tagas.

Genom dessa för rikets befolkning i högsta grad tryckande åtgärder blef visserligen en betydande krigsmakt, uppgående till omkring 60,000 man, åter samlad, men den kunde hvarken till antal och ännu mindre till krigsduglighet jemföras med den, som fans före nederlagen vid Liesna och Pultawa. Man har beräknat, att Carl XII:s krig kostat Sverige minst 200,000 krigare. Också blef soldatbristen för hvarje år allt känbarare, hvarå vi i det föregående anfört flera bevis. Den föranleddes hufvudsakligast af folkmängdens aftagande i följd af kriget och pestens härjningar, men äfven deraf att, då kriget började gå olyckligt, det blef allt svårare att få personer, som frivilligt valde krigareyrket. Oviljan mot krigstjensten växte för hvarje år och rymmarnes antal blef allt större, oaktadt de strängaste författningar utfärdades till förekommande deraf.

Emellertid, om också Carl XII visst icke skonade sina krigares lif och äfven ansträngde deras krafter till det yttersta, visade han i andra hänseenden mycken månhet om deras välbefinnande. Vid flera tillfällen befalte han sina generaler noga vaka öfver »folkets conservation, att de måtte hafva allt hvad de önska». Rotebönderne ålades åt sina soldater anskaffa tält, kittlar och goda ätförråd, äfvensom att gifva båtsmännen bättre och varmare kläder än förut, »på det folket icke måtte förkylas och dö bort, och roten derigenom betungas med uppställande af en ny båtsman». Han sökte ock skaffa soldaterna bättre underhåll dels genom anläggande af stora förrådshus, dels genom god inqvartering.

Fotfolkets beklädnad utgjordes af mörkblå lifrock med gula uppslag, lång gul väst, vida gula knäbyxor af skinn, ullstrumpor, höga skor, långhalsduk och trekantig svart filthatt. Dess vapen voro en pik eller en musköt samt en stark värja i ett vid lifbältet fästadt gehäng. Patronköket var fästadt vid en öfver axeln gående bandtlerrem, och medelst en särskild rem var renseln fästad på ryggen. Befälet hade hillebarder i stället för pik eller musköt.

Rytteriet hade samma beklädnad som fotfolket, utom att det var försedt med höga kragstöflar i stället för skor. Det stod på tre led,

och dess vapen voro, utom värjan, två grofva pistoler eller en karbin vid sadelknappen.

Åt sina krigares vapenöfningar egnade Carl XII mycken omsorg. Hans 1705 utfärdade reglemente derför blef berömdt och ansågs af sådan vigt i taktiskt hänseende, att det ej fick meddelas utländningar och desse icke ens tillätos vara närvarande vid de svenska vapenöfningarna. Rytteriet gjordes lättare, för att med större hastighet kunna verkställa anfallen mot fienden. De tunga harnesken bortlades, och huggvärjan blef ryttarens förnämsta vapen. Utan att lossa ett skott störtade hvarje sqvadron mot fienden, genombröt dess led, nedstack eller nedhögg dess krigare och begagnade pistolerna eller karbinen endast i nödfall. Under första krigsåret användes rytteriet företrädesvis, men sedermera och, såsom det berättas, på Stenbocks tillstyrkan egnade konungen redan från 1701 synnerlig uppmärksamhet äfven åt fotfolket, hvilket också blef lika utmärkt som rytteriet. Sist, men också mest, utmärkte sig artilleriet genom de vigtiga förbättringar Carl Cronstedt deri införde. Äfven i fältmätnings- och befästningskonsten infördes flera förbättringar af Dahlberg och Stuart, hvilka tillika verkade mycket för att utbilda skickliga fältmätnings- och fortifikations-officerare. Till dessas betäckning upprättade Carl XII en särskild trupp s. k. »enspännare», men under krigets fortgång skötos eller tillfångatogos de fleste officerarne, och mot slutet af Carl XII:s regering måste man inkalla utländningar, såsom fransmännen Folard, Maigret och Sicre.

Svenska krigarne ansågos under Carl XII:s ledning, likasom förut under Gustaf Adolfs och Carl Gustafs, för de yppersta bland alla, och utländningar, som kommo i tillfälle att om dem taga närmare kännedom, kunde ej nog beprisa deras krigsduglighet.

»Svenska soldaterne öfverträffa alla andra», hette det redan 1701. »De ådagalägga en krigstukt, som aldrig rubbas, ett tålamod, som aldrig tröttas, ett mod, som aldrig svigtar, och en alldeles underbar förmåga att uthärda hunger, köld, vanvård och alla möjliga försakelser. I striden äro de oemotståndlige. Vid fiendens åsyn brinna de af otålighet att angripa honom. Om faran är aldrig så stor, följa de sin befälhafvare, blott han ser på dem och går förut.» År 1708 skref en annan främling: »Jag kan ej nog prisa den svenske krigaren. Han uthärdar alla möjliga mödor, framtränger genom otillgängliga nejder, genomvandrar djupa moras och nöjes med vatten och bröd. Ingen furste i Europa kan berömma sig af sådana undersåtar.»

Ännu 1716 erhöllo Carl XIIs krigare af härvarande franske ministern Campredon följande loford: »Svenskarne födas med anlag för krigareyrket. Bonden förvandlas snart till knekt och tror orubbligen sin pligt vara att gå i döden för sin konung. Också ser man nästan aldrig någon i det gamla Sverige född soldat rymma fanan eller tredskas mot befälet. Deras vana vid fattigdom, arbete och barkbröd gör dem känslolösa för mödor, köld och hunger och sätter dem i stånd att följa det

exempel, hvarmed konungen sjelf föregår dem och som eljest skulle för många synas afskräckande.»

Det var också i sjelfva verket det alla faror trotsande mod, den försakelse af alla beqvämligheter, den outtröttlighet för alla mödor, den af inga hinder afskräckta ihärdighet, hvaraf Carl XII sjelf gaf dem föredöme, som mer än något annat gjorde hans krigare till hvad de blefvo. Också har aldrig någon härförare varit så afgudad af sina krigare, och denna dyrkan sträckte sig icke blott till de gamle krigarne, som under flera fälttåg delat hans faror och mödor, utan äfven de, som med våld blifvit förda till lägren och som gjort allt för att undslippa krigareyrket, följde konungen med hänförelse, så snart de kommo i beröring med honom personligen. Den varma tillgifvenhet, den obegränsade beundran, Carl XII ingaf sina krigare, har ock ganska väsentligt bidragit att göra hans minne kärt för svenska folket, huru oerhörda lidanden än hans krig medförde för detta folk.

Äfven genom gudsfruktan, ordning och krigstukt utmärkte sig de svenske krigarne under danska kriget, likasom i början af det polska och under hela kriget i Sachsen, i så hög grad att det väckte beundran till och med hos fienden. Under fortgången af polska kriget, så väl som under fälttågen i Litauen, Sewerien och Ukrajne, blef dock krigstukten betydligt slappare, och man klagade nu, att svenskarne plundrade »lika ohyggligt som andra knektar», hvartill icke så litet bidrog det nu införda bruket, att hvarje öfverste fick i fiendens land efter eget behag inqvartera och försörja sina soldater.

Så urartade soldatlifvet efter hand alltmera, och detta visade sig icke allenast i fiendens land, utan äfven inom Sveriges eget område, genom soldaternes sjelfsvåld och öfversitteri i deras förhållanden till den fredliga befolkningen. Krigarne, hvilka konungen alltid gaf ett märkbart företräde och som äfven, så länge kriget fortfor, egde en vigt, den de sjelfve visst ej voro de siste att inse, vande tillika vid fältlifvets sjelfrådighet och sjelfsvåld, fingo en alltmera hög tanke om sitt eget värde och allt djupare förakt för andra samhällsklasser, hvilket äfven dessa icke sällan fingo erfara. Väl utfärdades åtskilliga förordningar mot krigsfolkets prejerier och sjelfsvåld, men under konungens långa frånvaro fans ingen med tillräcklig kraft och myndighet att allvarligen tillämpa dem, och det militäriska öfversitteriet fick ingen liten tillökning, då konungen 1711 påbjöd att, emedan trupperna lidit deraf, att landshöfdingar och guvernörer ej ansett sig förbundna till åtlydnad mot militärbefälhafvarnes föreskrifter, skulle dessa dädanefter utan dröjsmål verkställas, äfven i händelse guvernören eller landshöfdingen hade någonting att emot desamma påminna. »Om guvernör eller landshöfding icke lydde, tillerkändes generalen rättighet att sjelf i länet indrifva hvad konungens tjenst och härens bästa kräfde.»

Årliga kostnaden för härens underhåll steg, enligt staten för 1693, till 2,431,885 d. s. och synes hafva ända till 1715 bibehållit sig vid denna summa; men dessutom utgingo till krigskostnader från Sverige

under åren 1700—1709, då trupperne för det mesta lefde på fiendens bekostnad, årligen mellan 1 1/2 och 3 1/2 millioner d. s. Efter denna tid åter, då hela bördan föll på hemlandet, beräknades krigskostnaderna för 1710 till 7, för 1714 till 9 och för 1716 till 13 millioner d. s.

Flottan var vid Carl XI:s död i förträffligt skick och ökades ytterligare under de första åren af Carl XII:s regering från 45 till 50 krigsfartyg, med en besättningsstyrka af omkring 18,000 man. Årliga kostnaden steg under åren 1698—1700 till omkring 700,000, år 1715 till till 992,000, följande året till 1,105,192 och 1717 till 1,448,000 d. s. Öfver dessa medels förvaltning hördes dock mycken klagan. Både vid flottan i Carlskrona och i synnerhet vid eskadern i Göteborg, der amiral Sjöblad förde befälet, påstods mångfaldiga oordningar, försummelser, misshushållning och äfven icke så litet egennytta vara rådande. Under flera år insändes inga räkenskaper, oaktadt statskontoret ofta derom påminte. *Hans Wachtmeister*, svenska flottans nydanare, gjorde sig visserligen icke skyldig till egennytta eller vårdslöshet, men han hade redan vid krigets början hunnit sitt sextionde år, och både själs- och kroppsförmögenheter började hos honom märkbart aftaga, hvilket han dock sjelf ingalunda ville erkänna. I allmänhet var ock hans håg mera riktad åt flottans förökande med nya fartyg, varfvens förbättring och dylikt, men mindre åt hushållningen med de till flottan anvisade medel. Rådet i Stockholm underrättade honom om klagomålen, påminte om deras afhjelpande och lät honom förstå, att han borde lemna högsta befälet åt yngre krafter; men härtill kunde gamle Hans ej förmås, utan förstod i stället att 1711 af konungen åt sig utverka fullmakt att i allt, som rörde flottan, handla efter eget godtfinnande, oberoende af regeringen i Stockholm. Redan följande året föll han dock i onåd, då en stor del af fraktflottan förlorades vid Rügen, och *Gustaf Cronhielm* fick nu öfverinseendet öfver flottan, men när icke heller han kunde, under året 1713, fullgöra konungens fordringar, förordnades generalen *Johan August Meijerfelt* att tills vidare leda verket. Det dröjde likväl icke särdeles länge, innan äfven han förlorade detta förtroende och fick till efterträdare generalen *Hans Henrik von Liewen*, som 1715 med mycken kraft och raskhet bedref flottans utrustning. En tredje general, *Gustaf Fredrik von Rosen*, fick äfven från 1716 tidtals inseendet öfver flottan, ehuru ingendera bland dessa generaler hade någon kunskap eller erfarenhet i sjöväsendet.

När gamle Hans Wachtmeister ändtligen 1713 begärde och erhöll afsked från generalamirals-embetet, fick amiralen friherre *Clas Sparre* såsom öfveramiral befälet öfver flottan. Bland amiralerne för öfrigt gjorde sig *Cornelius Thijsen Anckarstierna* mest känd. Det ena året efter det andra seglade han till Finska viken och lyckades visserligen icke förstöra czar Peters nya anläggningar Cronstadt och Petersburg, men höll dock den nyskapade ryska flottan instängd. I allmänhet ut-

rättade likväl svenska örlogsflottan under Carl XII:s regering icke synnerligen mycket och aftog efter hand i styrka, till följd af den för hvarje år stigande penningebristen. År 1710 räknade flottan i Carlskrona endast 44 större krigsfartyg; år 1715 skickades genom *Liewens* nitiska verksamhet en betydande styrka flere gånger mot fienden, men dock utan annan påföljd än nya förluster, och år 1716 kunde flottan icke våga möta den fiendtliga. Allt felades till dess utrustande och i brist på sjöfolk måste konungen till bemanning skicka en skara landtsoldater att inöfvas till sjötjenst. Under de två sista åren af Carl XII:s regering låg ock svenska flottan i det närmaste overksam och hade vid hans död nedsjunkit till 24 linieskepp, förande från 48 till 120 kanoner, 9 fregatter om 40 till 44 samt 18 smärre krigsfartyg, förande från 4 till 28 kanoner, af hvilka krigsfartyg likväl de flesta voro i föga tjenstbart skick.

Under Carl XII:s regering började emellertid ett af de vigtigaste arbeten för flottan, den s. k. gamla dockans anläggning. På vice amiralen friherre Carl Hans Wachtmeisters förslag hade en dockbyggnad i Carlskrona blifvit började under ledning af skeppsbyggmästaren Sheldon; men under kriget hade detta arbete blifvit afbrutet af brist på penningetillgångar. År 1712 kom *Christofer Polhem* till Carlskrona och uppgjorde i förening med Sheldon ett förslag till dockans uthuggning ur sjelfva hälleberget. Förslaget gillades af konungen och arbetet dermed begynte 1716, men måste snart afstanna i saknad af penningemedel.

För öfrigt, om svenska flottan under Carl XII:s regering uträttade mindre än landthären, vittna dock flera särskilda lysande bedrifter, att äfven flottans krigare icke saknade de förtjenster, som i så hög grad funnos hos landthären.

Vetenskap, vitterhet, konst.

Carl XII:s af ständiga krig upptagna regering var föga egnad att befordra vetenskapernas, vitterhetens och de sköna konsternas utveckling inom hans rike, ehuru han sjelf visst icke saknade sinne för desamma och skulle sannolikt under andra förhållanden blifvit en verksam befordrare af denna utveckling. Under kriget och hans långa frånvaro från sitt rike blef emellertid den vetenskapliga, vittra och konstnärliga verksamheten inom detsamma snarare en mattare fortsättning af den under Carl XI:s regering än en lofvande början till den verksamhet i dessa hänseenden, som i allmänhet utmärkte det adertonde seklet och som inom Sverige egentligen tog sin början med frihetstiden.

Rikets *undervisningsverk* ledo alla i mer eller mindre mån af kriget, och flera deribland måste helt och hållet inställa sin verksamhet.

Den första bland rikets högskolor, som träffades af detta öde, var

den lifländska, hvilken år 1698, på de i Dorpt varande svenska professorernes anhållan, blifvit, med hänseende till denna stads belägenhet alltför nära ryska gränsen, flyttad till Pernau. Det nya universitetet derstädes kom dock aldrig till någon stadga, emedan ryssarnes närhet blef under kriget mer och mer hotande. Efter nederlaget vid Pultawa begärde många af professorerna att få återvända till fäderneslandet, men denna framställning blef ej af rådet bifallen. Senare på hösten 1709, då ryska ströfpartier spridde sig öfverallt i Lifland, flyttade emellertid de fleste af lärarne och embetsmännen öfver till Sverige, medförande läroverkets boksamling och andra flyttbara tillhörigheter af värde, hvarefter denna högskola upphörde.

Dernäst träffades den i *Åbo* af samma öde. Redan från året 1702 hade dervarande studenter blifvit öfvade i vapen, för att kunna möta befarade ryska anfall, och 1706 blef oron sådan, att man föreslog hofrättens flyttande från Åbo till Österbotten. År 1708 voro ej mindre än 60 bland de till universitetet anslagna hemman så utblottade, att de ej gåfvo någon afkastning, och år 1710, då Viborg intogs af ryssarne, blefvo i Åbo en mängd studenter och djeknar, som ansågos visa mindre anlag för studier, tagne till underbefäl eller soldater. Äfven de öfrige uppbådades till vapenöfningar, och den vetenskapliga verksamheten vid denna högskola aftog för hvarje år alltmera. Slutligen, då ryssarne 1713 ryckte mot Åbo, flydde lärarne öfver till Sverige, och så upplöstes äfven denna bildningsanstalt och den vetenskapliga odlingen inom Finland råkade i samma förfall som förut inom Ingermanland, Estland och Lifland. Väl sökte ryske guvernören, furst Galitzin, ordna ett mindre läroverk, men det kunde föga uträtta. Vid högskolans upplösning hade 28 studenter kommit öfver till Upland, der de af Åbo-biskopen *Johan Gezelius* skyddades och understöddes, så länge han förmådde, och sedermera, efter att i Upsala hafva fortsatt sina studier, blefvo en plantskola för Finlands embetsmän. Högskolans gods och öfriga inkomstkällor hade under kriget blifvit så förstörda, att äfven efter freden många år förgingo, innan de åter lemnade någon behållning.

Derefter kom ordningen till högskolan i *Greifswald* att försättas ur verksamhet och upplösas, hvilket skedde 1715 under ungefär enahanda förhållanden, som förut inträdt i afseende å universiteten i Pernau och Åbo.

Äfven *Lunds* högskola var nära att dela samma öde. Den hade från 1690 till 1709 i grefve *Nils Gyldenstolpe* en ganska nitisk och verksam kansler, hvilken, biträdd af prokanslern, biskopen i Lund *Matthias Steuchius*, och professorn *Anders Rydelius*, gjorde sitt bästa för att hålla universitetet uppe; men då danskarne mot slutet af året 1709 inbröto i Skåne, blef högskolan för tillfället upplöst. År 1711 nedbrann en del af staden och pesten härjade så väl der som öfverallt i Skåne. Under både detta och de båda följande åren var derföre lärosätet i det närmaste öfvergifvet, men kom 1714 åter i gång,

synnerligast genom Rydelii nitiska bemödanden. Det var också han, som stillade den studerande ungdomens uppbrusning, när i början af året 1716 från konungen kom en befallning, att med studenterne skulle anställas en mönstring och alla, som gjort sig kända för trög fattningsgåfva och oordentliga seder, tagas till lifgardister. I September samma år tog konungen sitt högqvarter i Lund, dit, i följd häraf, ett sådant tillopp af embetsmän, krigsfolk och resande inträffade, att rum saknades för studenterne, af hvilka de fleste vid höstterminens början fingo resa hem igen. Inqvarteringen blef så stark, att flere professorer måste afstå äfven sina arbetsrum, utan att derför någon ersättning lemnades. Deras löner utföllo ock nu i assignationer och mynttecken, äfvensom en del af den åt universitetet anslagna spanmålen togs till härens magasin, mot sådant pris, som derå af kronans embetsmän sattes. I Augusti 1717 klagade man, att högst 12 studenter kunnat få rum i staden och att ingen professor under ett helt års tid hållit mer än tio föreläsningar. Deras disputations-öfningar bevistades emellertid flitigt af konungen, som i allmänhet visade lifligt intresse för vetenskaperna, huru mycket han än af krigsförhållandena hindrades att verka för deras befordran.

Upsala högskola var den enda i riket, hvars verksamhet ej blifvit afbruten, ehuru äfven den led ganska mycket af penningebrist samt den genom kriget och pestens härjningar mer och mer tilltagande folkbristen. Utskrifningen blef alltmera skärpt, och här, likasom i Lund, klagade professorerne under de sista åren af Carl XII:s regering, att deras löner, så väl som studenternes stipendier, utbetaltes endast i mynttecken.

När under året 1710 Upsala universitet var, för pestens skull, till större delen öfvergifvet, inbjöd bibliotekarien *Erik Benzelius* några professorer, såsom *Olof Rudbeck* den yngre, *Lars Roberg*, *Johan Upmark* (Rosenadler), *Harald*, *Johan* och *Göran Wallerius* m. fl., att på vissa tider sammanträda, för att samtala om lärda ämnen, hvilket ock skedde, och snart slöto sig till dem äfven dåvarande bergsmekanikern *Christofer Polhammar* (Polhem) och biskop Jesper Svedbergs son *Emanuel Svedberg* (Svedenborg), som då redan gjort sig känd såsom vetenskapsman. De bildade gemensamt ett vetenskapligt samfund, kalladt Collegium Curiosorum, som utgaf den första litterära tidskrift i Sverige samt år 1728 erhöll kunglig stadfästelse och benämning af *Upsala Vetenskaps-Societet*. Carl XII fick kännedom om företaget och gillade det samt var äfven betänkt på inrättandet af en vetenskaps-akademi, ehuru de ständiga krigen hindrade utförandet af detta, så väl som åtskilliga andra hans afsigter för den vetenskapliga verksamhetens befordran.

Krigsförhållandena inverkade för öfrigt högst menligt ej mindre på undervisningsanstalterna i allmänhet än på högskolorna och den högre vetenskapliga verksamheten. Orsakerna voro desamma — den mer och mer tilltagande penninge- och folkbristen, hvilken senare slutligen

föranledde, att folkskolorna, hvartill Carl XI af nit för allmogens undervisning gjort en vacker början, nästan alldeles afstannade, i brist både på lärare och lärjungar, emedan de ene så väl som de andre i allt större antal utskrefvos till krigstjenst. För svenska undervisningsverken i allmänhet var sålunda Carl XII:s regering en ganska bedröflig olyckstid.

Inom de särskilda vetenskaperna företer ock denna tid en långt mattare verksamhet än den näst föregående och näst följande.

Teologien, hvilken ännu alltid hade främsta platsen bland vetenskaperna, erhöll emellertid lika litet under Carl XII:s regering som under Carl XI:s någon ytterligare vetenskaplig utveckling, ehuru visserligen pietismens insteg i riket, som denna tid väckte oro inom svenska kyrkan, satte teologerne i lifligare verksamhet, hvilken dock röjde sig snarare i stegrad renlärighetsifver än i de särskilda frågornas vetenskapliga belysning.

Den förbättrade bibelupplagan, hvars ombesörjande, enligt hvad i det föregående är omtaladt, år 1691 af Carl XI anförtroddes åt en särskild kommission, men som ej blef färdig under hans regering, utkom slutligen 1703 under namn af Carl XII:s stora kyrkobibel. För att så mycket förr få detta arbete afslutadt, hade Carl XII befalt, att den svenska textens noggrannare jemförande med originalspråket skulle besparas. Med denna text skedde således föga annan förändring, än att den bragtes i närmare öfverensstämmelse med Luthers öfversättning. *Erik Benzelius*, som år 1700 efter Svebilii död blifvit erkebiskop, försåg denna bibelupplaga med ett företal, hvari underrättelser meddelades om alla föregående i Sverige utgifna upplagor af bibeln.

Samtidigt med arbetet å denna bibelupplaga hade man äfven nedlagt mycket sådant å en svensk förklaring af bibeln, hvilket arbete biskopen i Åbo *Johan Gezelius* den äldre begynt redan 1674 och som efter hans död 1690 blifvit fortsatt af hans son och efterträdare i biskopsdömet *Johan Gezelius* den yngre. Af honom utgafs förklaringen öfver nya testamentet i Åbo 1711 och 1713, men vid ryssarnes infall i Finland sistnämnda år måste han fly till Sverige, och ännu vid hans död 1718 var den del af hans arbete, som rörde gamla testamentet, icke fulländad.

I *filosofien* var *Andreas Rydelius* den mest framstående författaren under detta tidskifte. Han var cartesianen Johan Billbergs lärjunge och hade äfven i sin grundåskådning af tingen eller i läran om idéerna sjelf omfattat cartesianska åsigter, äfvensom han, i likhet med cartesianerne, ifrigt bekämpade den skolastiska filosofien; men i många andra hänseenden gick han sin egen väg och berömmes såsom en af sin tids skarpsinnigaste tänkare. Hans i disputationsform utgifna filosofiska afhandlingar väckte också icke ringa uppseende, likasom hans »Förnuftsöfningar för all slags studerande ungdom», tryckta i Linköping 1718—1720, flitigt lästes och utkommo i ny upplaga 1737.

Bland författarne i filosofi under detta tidskifte bör man för öfrigt

äfven nämna *Carl XII* sjelf, hvars »Afhandling i fysiologi och psykologi» vittnar, att han tänkt sig väl in i dessa ämnen.

Lagkunskapen stod vid slutet af Carl XII:s regering ungefär på samma ståndpunkt i vetenskapligt hänseende som vid slutet af Carl XI:s. Med undantag af lagkommissionens arbeten, hvilka, enligt hvad redan är nämndt, fortsattes äfven under Carl XII:s regering, och några juridiska skrifter af den i det föregående omtalade juris professorn i Upsala *Carl Lundius*, som afled 1714, finner man under detta tidskifte föga verksamhet i denna vetenskap vid våra lärosäten.

Historien bearbetades vid de svenska lärosätena under Carl XII:s regering i hufvudsakligen samma riktning som under Carl XI:s. Dock började förtroendet för Stjernhjelms, Verelii och Olof Rudbecks påståenden om de svenska häfdernas uråldrighet småningom aftaga, och man sysselsatte sig i stället med utgifvandet af äldre för dessa häfder vigtiga arbeten. Så utgaf *Johan Peringskjöld* 1697 den första upplagan af isländska texten till Snorre Sturlesons konungabok, jemte en latinsk och en svensk öfversättning, författad af isländaren Gudmund Olofson. Af samme Peringskjöld utgafs äfven under åren 1700—1705 Johannes Messenii förut omnämnda stora historiska arbete Scondia illustrata, äfvensom man har Johan Peringskjöld att tacka för utgifvandet af Östgöta-konungen Theodoriks historia, 1699, af Wilkinasagan 1715, af Hjalmars och Rolf Krakes saga samt af åtskilliga antiqvariska arbeten. I allmänhet är ock Johan Peringskjöld den mest framstående, snart sagdt den ende författaren inom det historiska facket under Carl XII:s regering, ehuru äfven han mera gjort sig känd såsom utgifvare än såsom författare. För öfrigt eger man från detta tidskifte endast några läroböcker och smärre antiqvariska afhandlingar eller uppsatser rörande tilldragelser, som väckt allmännare uppmärksamhet, såsom slaget vid Narwa, vid Pultawa o. s. v.

Geografien blef under Carl XII:s regering icke mera vetenskapligt bearbetad än under Carl XI:s, men konungen visade dock sitt intresse för befordrande af kunskapen om aflägsnare länder genom att kort efter sin ankomst till Turkiet anbefalla en vetenskaplig expedition till orienten — en af de första och mest omfattande någon europeisk regent anordnat. Majoren vid fortifikationen *Cornelius Loos*, kaptenen friherre *Conrad Sparre*, kaptenen *Hans Gyllenskepp*, alla tre kände såsom särdeles skicklige ritare, legationssekreteraren i Konstantinopel *Johan Silfvercrantz* samt legationspredikanten derstädes *Michael Eneman* afgingo i Januari 1710 genom Arkipelagen till Egypten samt derefter Nilströmmen uppföre till Heliopolis och Memphis, för att afrita och beskrifva pyramider, tempel och andra fornlemningar, hvarefter resan fortsattes till Palestina, för att bese och afteckna Frälsarens graf så väl som Bethlehem, Tabor, Jordan, Nazareth och Libanon. Genom ett bref af den 3 April 1711 tillade konungen Silfvercrantz ytterligare 600 d. s. under fyra års tid, för att fortsätta sina vetenskapliga resor, men han dog redan under den första. Konungen visade, enligt hvad

hans trogne följeslagare, kammartjenaren Hultman, berättat, sådant intresse för dessa resandes upptäckter och beskrifningar, att Eneman, som med Silfvercrantz särskildt besökt Troja, måste under två månaders tid hvarje dag redogöra för hvad de sett, hvarjemte konungen uppdrog åt Eneman, som utan föregående ansökning eller förslag utnämndes till professor i österländska språken samt hemsändes öfver Italien, att efter ankomsten till Upsala utgifva sina anteckningar, hvilket dock förhindrades af hans död. År 1714 skickades dåvarande studeranden, sedermera erkebiskopen *Henrik Benzelius* till Grekland, Egypten och Palestina för samma ändamål som de förenämnde, samt erhöll för begagnande vid sin resebeskrifning 42 af Loos utförda kartor. Någon sådan beskrifning blef dock aldrig utgifven, och efter Carl XII:s död kom något offentliggörande af de upptäckter, som gjordes under dessa resor, icke vidare i fråga, ehuru de synas väl förtjenat det. En af Eneman, som äfven besökte Arabien, uppgjord karta öfver Mekka och teckning af dess tempel utgafs sedermera i Utrecht.

Läkarekonsten idkades med framgång af de redan under Carl XI:s regering berömde, i nästföregående del omnämnde *Urban Hjärne* och *Johan van Hoorne*, hvilka, jemte de under Carl XII:s regering ryktbare läkarne *Lars Roberg* (f. 1664, d. 1742), *Johan Jakob von Döbeln* (f. 1674, d. 1743) och *Magnus von Bromell* (f. 1679, d. 1731), äfven genom utgifna arbeten befordrade denna konsts vetenskapliga utbildning. Mot slutet af Carl XII:s regering började dock äfven läkarevetenskapen lida af krigets följder. Man klagade både i Upsala och Lund, att antalet af lärjungar, som egnade sig åt denna vetenskap, alltför mycket aftog, och till krigsbehof indrog konungen under sitt sista regeringsår åtskilliga löner, som voro anslagna åt provinsialläkare, samt den tullfrihet, som varit beviljad för läkemedel.

I *fysik* och *mekanik* uppträdde under detta tidskifte *Christofer Polhem* och *Emanuel Svedenborg* med vigtiga arbeten, till hvilka vi återkomma vid teckningen af dessa ryktbara män.

Astronomien erhöll under Carl XII:s regering vid de svenska lärosätena ingen nämnvärd vetenskaplig utveckling, hvilket bland annat visar sig af den förändring man då vidtog i almanackan. Årets längd hade beräknats i den af Julius Cæsar upprättade s. k. *julianska* kalendern till 365 dagar, 6 timmar, hvilka öfverskjutande timmar under 4 år uppgingo till ett dygn, den s. k. skottdagen, så att hvart fjerde år hade 366 dagar; men då jorden fullbordar sitt omlopp kring solen på något mindre tid än 365 dagar och 6 timmar, hade till år 1582 uppstått en tidsskilnad af 10 dagar mellan det verkliga året och kalenderåret, hvarföre påfven Gregorius XIII utfärdade en ny kalender, i hvilken dessa tio dagar voro borttagna. Denna *gregorianska* kalender hade under åren 1582—1587 blifvit antagen i de katolska länderna och af Johan III äfven blifvit införd i Sverige; men då den var utfärdad af en påfve, blef den af det strängt lutherska presterskapet under Carl IX:s styrelse förkastad, såsom en påfvisk villfarelse, och julianska tidräknin-

gen åter införd. Emellertid började man äfven i de protestantiska länderna mer och mer inse denna tidräknings felaktighet och år 1697 infann sig i Danmark och Sverige en tysk lärd, Vigelius, för att förorda den gregorianska tidräkningens införande. Det lyckades i Danmark, der, likasom i Nederländerna samt i det protestantiska Tyskland och Schweiz, den nya tidräkningen infördes år 1700; men i Sverige inskränkte man sig, i följd af presterskapets motstånd, till ett medlingsförsök, så att man från Februari borttog skottdagen, för att småningom närma den gamla tidräkningen till den nya. Härmed fortsattes från 1700 till 1712, men denna särskilda svenska tidräkning fans så villande, att man då återgick till den gamla, ty ännu kunde presterskapet ej förmås antaga den nya.

Svenska språket blef under Carl XII:s regering föremål för en ganska häftig tvist mellan biskop *Jesper Svedberg*, som i sin »Schiboleth, svenska språkets ryckt och riktighet», försvarade bibelsvenskan, sådan den under latinets inverkan framträdt i de svenska bibelöfversättningarna, »med sina riktiga casus, genera, personas och mehra sådant», samt den mångsidige vetenskapsmannen *Urban Hjärne*, som förfäktade de enklare former, hvilka sedermera efter hand utbildat sig. Redan 1701 sökte Svedberg genom bref till kanslikollegium utverka, att hans då till tryckning färdiga Schiboleth, som dock ej utkom förr än 1716, måtte blifva en lärobok för ungdomen, som »deraf kunde få någon anledning att några timmar med ganska ringa möda och bekostnad använda på vårt ädla språk, att det af grunden lära». Svedberg har berättat, huru Carl XII under sitt vistande i Lund hade hans Schiboleth liggande på sitt bord, »varandes mycket öm om språket och att man borde undfly alla främmande ord, tala och skrifva ren svenska». Konungen hade lemnat Svedberg Hjärnes svenska ortografi, hvari de nyheter, Svedberg sökt införa i svenska språkets rättskrifning, blifvit anfallna. Häraf föranleddes Svedberg att utgifva ett »Rättmätigt hedersförsvar mot Urban Hjärnes obetänkta skrift». Ingendera af de stridande vek från sina åsigter; men den skrifvande allmänheten sammanjemkade dem efter hand så, att Svedbergs rättskrifningslära blef i flera hänseenden följd, hvaremot Hjärnes formlära alltmera framträdde i den nyare svenskan. *Haqvin Spegel*, som i denna tvist i allmänhet stått på Svedbergs sida och i sina psalmer gifvit så vackert prof på svenska språkets skönhet, utgaf 1712 den första svenska ordbok.

Tal- och bref-svenskan fortfor emellertid att vara full af främmande tillsatser och från sådan var icke heller Carl XII fri i sina förtroligare skrifvelser, men i det offentliga lifvet visade han mycket nit för språkets renhet. De nya sysslor, han skapade, gaf han ock inhemska benämningar, såsom Ombudsråd, Högste ombudsman, Posthållare o. s. v., samt befalte sitt kansli att så mycket som möjligt undvika främmande ord. Nils Gyldenstolpe, Arvid Horn och Urban Hjärne skola ock 1707 ingått en förening till främjande af modersmålets renhet, hvilket det dock ännu länge visade sig vara svårt att vederbörligen iakttaga.

Svenska *vitterheten* egde äfven under Carl XII:s regering flera idkare, som skattades högt af sin samtid, om också deras poetiska anseende ej fullt bibehållit sig hos efterverlden, och i allmänhet röjde sig under detta tidskifte en lifligare verksamhet inom det vittra än inom det vetenskapliga området. Vid början deraf spårar man inom svenska *lyriken* ännu samma inflytande af den italienska vitterheten, som vi anmärkt hos några bland skalderna på Carl XI:s tid, såsom Rosenhane, Lillienstedt och Leijoncrona, men sedermera gaf detta inflytande mer och mer vika för ett af den fransyska litteraturen, hvilket röjde sig dels i den *sedolärande* riktning, som var öfvervägande hos de fleste vitterhetsidkarne under Carl XII:s regering, dels i den *satiriska*, som framträdde mot slutet deraf. Vid sidan af dessa utifrån lånade riktningar finner man dock äfven en början till den mera egendomliga *komiska* riktning, som nådde sin höjdpunkt hos Bellman, hvilken under detta tidskifte hade några föregångare.

Främsta rummet bland de svenska skalderne i den *italienska* riktningen intager, med hänseende både till lefnadsåldern och snillegåfvorna, *Gunno Eurelius*, född i Dalsland 1658, promoverad filos. magister i Upsala, landtmätare i Lifland 1681, efter fleråriga utrikes resor utnämnd till landtmäteri-inspektor 1690, direktör vid svenska landtmäteriet 1699, adlad med namnet *Dahlstjerna* 1702, död i Pomern 1709. Hans studier voro företrädesvis matematiska och hela hans lefnadsriktning praktisk, men derjemte var dock skaldekonsten hans käraste sysselsättning. Han följde deri samma italienska mönster som sina ofvannämnde föregångare; men om hos Dahlstjerna det formela i hans skaldskap var lånadt utifrån, voro dock innehållet och de ämnen han behandlade så mycket mera fosterländska. Öfverallt i hans sånger röjer sig huru djupt han var fattad af sitt fosterlands storhet och huru innerligt öfvertygad han var, att denna storhet skulle blifva varaktig. Han upplefde ock Carl XII:s mest lysande framgångar och dog i lagom tid för att ej upplefva underrättelsen om nederlaget vid Pultawa. Hans största och mest värderade skaldestycken äro: »Kungaskald, sjungen vid högtsalig konung Carl XI:s likfärd den 24 November 1697», i 270 stanser; »Götha kämpe-visa om konungen och herr Peder», utgifven 1701 i anledning af slaget vid Narwa; »Hjelteqvad öfver Carl XII:s margfaldige dråplige segrar emot sina mäktige fiender», tryckt 1706, samt en öfversättning af den italienske skalden Guarinis berömda dikt Il pastor fido. Bland dessa blef i synnerhet den i gamla nordiska kämpavisans anda särdeles lyckligt hållna visan om Konungen och herr Peder en älsklingsdikt för svenska folket, på hvars läppar den sedermera länge lefde.

Samma riktning som hos Dahlstjerna, ehuru med vida mindre skaldebegåfning, finner man hos *Thorsten Rudeen*, född i Vermland 1661, professor i Åbo 1691, biskop i Linköping 1716 och död 1729, då hans söner adlades med namnet Rudenskõld. Hans egenskap af prest och slutligen biskop har icke så litet skadat hans skalderykte,

emedan hans styrka låg egentligen i kärleksqväden, hvilka man ej ansåg rätt passande för professorn och biskopen, synnerligen som de icke sällan voro nog sjelfsvåldiga och således icke gerna kunde under hans namn utgifvas på trycket, hvaremot de dikter af honom, som meddelades allmänheten, till största delen utgöras af rimmad sedolärande prosa.

Denna *sedolärande* riktning, som framträdde i de mindre lyckade af Rudeens dikter, nådde sin höjdpunkt hos skaldinnan *Sofia Elisabeth Brenner*, ett ovanligt språkkunnigt fruntimmer, ty hon har skrifvit vers på latin, italienska, fransyska och tyska samt var äfven ganska hemmastadd i holländskan. Hennes bästa poetiska stycke är ock en italiensk sonnet, likasom äfven hennes bästa bröllopsqväde, hvarmed hon i allmänhet var icke litet frikostig, är författadt på tyska. De svenska åter röja den mest genomprosaiska åsigt af kärleken och äktenskapet, hvilka hon betraktade endast såsom ett medel att bekomma ett välbehållet hus och en talrik familj — det högsta och bästa hon visste här i verlden. Hon borde ock sjelf bäst kunna bedöma riktigheten af denna åsigt, ty hon hade icke mindre än femton barn med sin man, assessorn i antiqvitets-kollegium Elias Brenner. Hennes familjenamn var Weber. Hon var född i Stockholm 1659, blef enka 1717 och dog 1730, högt aktad såsom en förträfflig maka, mor och husmoder, samt prisad på flera språk såsom skaldinna, ehuru epitetet »hedersgumman», som dervid tillades henne, tyckes vittna om mera erkännande af hennes prosaiska förtjenster än af de poetiska. Hon förstod dock bättre än de flesta af sina samtida att i metriskt hänseende behandla modersmålet, äfvensom hennes dikter, om ock saknande all poetisk lyftning, likväl i allmänhet röja de förtjenster, som härflyta af ett klart, genom mångsidig läsning odladt förstånd.

Andreas Rydelius, hvilken vi här ofvan omnämnt såsom den mest framstående författaren i filosofi under Carl XII:s regering och till hvilken vi skola återkomma vid teckningen af Carl XII:s samtida vetenskapsmän, har gjort sig känd äfven såsom skald, i hvars dikter man, enligt Hammarskölds omdöme, visserligen förgäfves söker fantasiens fria, af intet annat syfte än det högsta sköna betingade verksamhet, men der man dock ser uttrycket af det skarpare och djupseende förnuftet i all dess rena, koncisa kraft, förenadt med säkert öra för versens melodi.

Olof Broms, född i Stockholm 1672, filos. magister i Upsala 1703, huspredikant hos fältmarskalken grefve Nils Gyllenstjerna och död 1722, har efterlemnat en stor mängd tillfällighetsstycken, äfven i den sedolärande riktningen, hvilka endast alltför mycket röja ett sträfvande att genom öfverlastadt bruk af mytologiska uttryck och hänsyftningar gifva någon slags lyftning åt de magra rimmen, hvarföre också äfven de af hans stycken, som afhandla de bedröfligaste ämnen, svårligen undgå att hos läsaren framkalla en viss munterhet.

Grefvarne *Olof* och *Carl Gyllenborg*, söner af kungliga rådet grefve Jakob Gyllenborg, hvilken förut blifvit vid flera tillfällen om-

talad, gjorde sig båda under Carl XII:s regering kända såsom skalder och voro hvarken de förste eller de siste af sin slägt som försökt sig i vittra idrotter. Deras fader, grefve *Jakob Gyllenborg*, så väl som deras farbroder, grefve *Anders Leijonstedt*, hade med framgång öfvat sin tids vitterhet; deras brorson, grefve *Gustaf Fredrik Gyllenborg*, var under den svenska vitterhetens klassiska tidskifte en af dess mest framstående skalder, och dennes dotterson, grefve *Johan Gabriel Oxenstierna*, vann ännu större skalderykte.

Båda bröderne Olof och Carl voro lärlingar af den förut omnämnde, för sin tid ganska framstående skalden Petrus Lagerlöf, hvars förtroligare umgängeskrets de under sin studietid i Upsala tillhörde.

Den äldre brodern, *Olof Gyllenborg*, född 1676, slutligen landshöfding i Nyköping och död 1637, har gjort sig känd genom åtskilliga lärodikter och sånger i fosterländsk anda, hvilka alla röja poetisk begåfning, jemte en ovanlig makt öfver språket och säkerhet i versbyggnaden.

Carl Gyllenborg, den yngre i flera hänseenden rikare begåfvade brodern, till hvilken vi, vid skildringen af frihetstiden, då han spelte en ganska framstående roll, få flera tillfällen att återkomma, uppträdde mera såsom dramatisk författare än som lyrisk skald, ehuru han äfven såsom sådan röjer en frisk, kraftig fantasi och lätthet i språkets behandling. Detta är ock hos honom särdeles vårdadt och visar förtrolig bekantskap med Frankrikes och Englands bästa mönster. Hans sång »Öfver segern vid Narwa» tyckes vara den mest framstående bland hans lyriska dikter.

Johan Gabriel Werving, son af den förut omtalte häfdatecknaren Jonas Werving och död i unga år i Paris 1715, var äfven författare till en sång öfver »Konung Carl XII:s victorie» samt uppträdde för öfrigt under sin korta skaldverksamhet såsom begåfvad med ganska lofvande anlag och icke ringa produktivitet. Utan att vara utmärkta genom glödande känsla eller rik fantasi, äro dock hans verser täcka och lättflytande samt vittna om mera smak, än i allmänhet röjer sig hos den tidens författare.

Johan Tobias Geisler, född i Stockholm 1683, efter slutade studier i Upsala anstäld såsom guvernementssekreterare hos generalguvernören i Bremen Nils Gyllenstierna 1710, derefter tjensteman i bergskollegium, död i Falun 1729, åtnjöt stor aktning af sin samtid så väl för sin mångsidiga lärdom och embetsmannaduglighet som för sin skaldegåfva. Det bifall, hans dikter vunno hos hans samtida, har dock ej öfvergått till efterverlden, hvilken de förefalla temligen torra och prosaiska. De hålla sig också inom den sedolärande diktarten, hvilken både på hans tid och äfven sedermera under vår vitterhets klassiska tidehvarf högt uppburen, i en nyare tid mer och mer sjunkit i allmänhetens smak, hvarföre man ock kanske nu icke fullt rättvist bedömer försöken inom denna diktart, då den ansågs såsom den förnämsta bland alla.

Om Dahlstjernas och Rudeens dikter röja en viss inverkan af den

italienska vitterheten och fru Brenners samt öfrige här ofvan omnämnde författares högtidliga, sedolärande skaldestycken af den franska, så uppstod dock äfven vid denna tid en mera egendomligt svensk diktart i en öfvervägande gladlynt, skämtsam, *komisk* riktning, hvars förste och under detta tidskifte äfven mest framstående representant var *Israel Holmström*, en glad själ, som gerna såg lifvet från den muntra sidan och äfven förstod att åt sina läsare dela med sig af sin glädje. Han var son af borgmästaren i Stockholm Gustaf Holmström, föddes derstädes i slutet af 1650- eller början af 1660-talet, blef student i Upsala 1675, ingick efter slutade studier i det kungliga kansliet, blef sedermera fältsekreterare och befordrades till generalauditör 1697, följde såsom sådan Carl XII under hans fälttåg och blef slutligen krigsråd, men dog kort derefter i Litauen 1708. Han roade konungen ofta med sina lustiga infall, sina skämtsamma supliker, sina glada visor, och allmänt bekant är hans grafskrift öfver Pompe, Carl XII:s favorithund och trogne följeslagare både natt och dag:

»Pompe, kungens trogne dräng,
Sof hvar natt i kungens säng.
Sist af år och resor trötter,
Led han af vid kungens fötter.
Mången täck och fager mö
Önskade som Pompe lefva;
Många hjeltar eftersträfva
Att få såsom Pompe dö.»

I allmänhet röjer sig i Holmströms skrifter ett outtömligt godt lynne, och flera af hans poetiska gycklerier hafva, åtminstone styckevis, fortlefvat i folkets minne ända till våra dagar. Hans skämt är ofta, efter tidens sed, grofkornigt, stundom plumpt, men aldrig osedligt. Om han dock ej var någon skald af första ordningen, icke ens för sin tid, röjde han dock en icke vanlig förmåga såsom verskonstnär samt förtjenar särskildt framhållas såsom den förste inom den komiska riktning, hvilken sedermera följdes af Runius, Hallman, Wallenberg, Kexel och Bellman, bland hvilka likväl endast Runius tillhörde det tidskifte, hvarmed vi här hafva att sysselsätta oss.

Johan Runius, född i Vestergötland 1679, efter fulländade studier i Upsala antagen till sekreterare hos kungliga rådet grefve Nils Stromberg och död i Stockholm 1713, var en på sin tid mycket omtyckt och i synnerhet mycket anlitad versmakare, ty likasom Lucidor, med hvilken Runius var i flera hänseenden en närbeslägtad natur, stod äfven dennes diktkonst till buds för hvem som ville betala den och utgjorde hans egentliga födkrok, då sekreterarebefattningen i sjelfva verket synes endast varit en titel, hvilken grefve Stromberg gifvit honom, för att på ett mindre förödmjukande sätt kunna understödja den ofta nödstälde rimmaren. Denne tyckes nemligen icke skördat synnerligen mycket genom sina flitiga rimmerier, eller också haft samma förmåga som Lucidor att genast åter göra af med hvad hans många tillfällighetsdikter honom inbringat, ty hans enda rikedom bestod i förmågan att taga allting gladt och sätta allting i rim, hvilka ock i hans dikter flyga som snöflingor. Sjelf har han i sin »Rimdans i fastlagen» gjort

sig lustig öfver denna sin rimmareförmåga, hvars art någorlunda kan bedömas af de första verserna i detta stycke:

»Hvem har i bruk vara sjuk och i vers dock fälas och älas?
Gör icke jag hvar dag 'grift-skrift', gift-skrifter ogifter» o. s. v.

Hans »gift- och grift-skrifter», såsom han kallade dem, eller, med andra ord, hans bröllops- och begrafningsqväden utgöra ock en betydande del utaf hans vittra qvarlåtenskap och voro hans hufvudsakligaste inkomstkälla. Att hans dikter vida högre värderades af hans samtid än af efterverlden, vittna emellertid två utgifna upplagor deraf, utkomna den ena kort efter hans död och den andra 20 år senare, då han således ännu var läst och omtyckt. De äro dels andliga, dels verldsliga, bland hvilka några i den glada stilen kunna betraktas såsom rätt lyckade förebilder för Bellmans skaldskap. I allmänhet synes Runius haft samma öde, som träffat flere tillfällighets-diktare, att allt för mycket uppbäras af sin samtid och alltför litet af efterverlden, hvars vittra granskare visat nog mycken benägenhet att för hans många andefattiga rimmerier glömma den verkliga poetiska kallelse, som dock omisskänneligen röjer sig i åtskilliga bland hans dikter.

Samuel von Triewald, född i Stockholm 1688, tjenstgörande i riksarkivet 1707—1710, guvernementssekreterare i Bremen och Verden 1713, adlad 1723, hofråd hos hertigen af Holstein-Gottorp 1725 och slutligen statsråd i Holstein 1738, död i Kiel 1743, har gjort sig berömd ej mindre genom sin ovanliga språkkunskap — han talade och skref nio språk — än genom sina satiriska dikter, som voro något helt nytt inom svenska vitterheten. Då de bland hans samtida skalder, som voro mest kända af allmänheten, vunnit sitt rykte företrädesvis genom bröllops-, begrafnings- och gratulationsverser, vann Triewald sitt genom sina satirer mot dem, som tillverkade dylika rimmerier. Det öfverflöd på platt eller svulstig poesi, som uppstod till firande af Carl XII:s bedrifter, gaf äfven Triewald rika ämnen till förlöjliganden, hvarmed han roade sin samtid och icke minst konungen sjelf, som med synnerligt nöje afhörde huru Triewald gick illa åt hans bombastiske lofsjungare. Triewald blef sålunda stiftaren af den satiriska skola inom svenska vitterheten, hvilken sedermera blef under Gustaf III:s tid så omtyckt och då äfven erhöll en förfining, hvilken den visserligen icke företer i Triewalds satiriska dikter. Hans hugg äro emellertid rätt träffande, hans uttryck kraftfulla, hans omdöme både skarpt och sundt, ehuru ofta nog mycket prosaiskt, emedan hans hat mot det bombastiska oförnuftet hos några hans samtida poeter icke sällan förledt honom att sätta mer än tillbörligt värde på den prosaiska förståndigheten hos andra. Hans dikter utgåfvos 1756 under titel: »Samuel Triewalds lärospån uti svenska skaldekonsten.»

Svenska *dramatiken* företer under detta tidskifte föga af intresse. *Magnus Stenbock* lät, såsom förut är berättadt, på Carl XII:s namnsdag den 28 Januari 1701 i lägret vid Lais uppföra ett slags dramatisk

föreställning, hvarom en beskrifning trycktes under titel: »Glädjespel och Äresång, som uti en förträfflig opera, hans kongl. maj:t till ära och hugnad, efter den mot ryssarne erhållna oförlikneliga segern, uppå den stora och lyckliga Carols dag, som var den 28 Januari, uti dess vinterqvarter vid Lais slott blef anstäldt af kongl. maj:ts troman och generalmajor, högvälborne herr grefve *Stenbock*.» Sjelf öppnade Stenbock operan såsom »kunglig kapellmästare». Den synes dock hafva inskränkt sig till åtskilliga kupletter, som accompagnerades af två »turkiska spelmän» och afsjöngos vid skålarne för konungen, för generalerne, för soldaterne och slutligen för hvars och ens »käresta». Efteråt gåfvos dock åtskilliga baletter, vittnande om Måns Bocks fyndighet, likasom deras beskrifning om hans glada lynne. Så förekom en, hvilken förestälde »Några tysta tankar, som dansade incognito och adresserade sig till hans excellens grefve Piper». En annan balett utfördes af »obeväpnade pennfäktare». Sista »entréen» dansades af alla generalerne, som sjöngo en »madrigal»:

»Friskt gå vi derpå löst och dansen sjelfve föra» o. s. v.

Till »nachspel» gafs »en särskild invention af Grammatica», om hvilken det heter, att »latinet flöt kring alla bräddar och var så lätt, att man detsamma med sked insupa kunde».

Några dagar derefter, den 6 Februari 1701, uppfördes å Stockholms slott, på enkedrottningens befallning, en »Balett, bemängd med sång», hvarom en beskrifning äfven blef utgifven, hvilken, jemte Stenbocks »Glädjespel», utgör Sveriges hela dramatiska litteratur under Carl XII:s regering, ty de arbeten, hvarmed *Carl Gyllenborg* riktade denna litteratur, tillkommo först under nästa tidskifte.

Sjelf var dock konungen road af dramatiska föreställningar. Den första franska teatertrupp, som funnits i Sverige, införskrefs af Carl XII, som i Mars 1699 befalte Nicodemus Tessin att hitförskaffa »en trupp de bästa franska komedianter, som kunde erhållas». De skulle spela för konungen och det kungliga huset två dagar i veckan samt de öfriga dagar för allmänheten på Bollhuset, hvaraf inkomsten tilllföll dem, hvarjemte konungen tillade dem ett årligt anslag af 1,000 rdr specie och 5,000 rdr specie i respenningar. Detta skådespelaresällskap eller »komediantband», såsom det kallades, fick sedermera uti vinterqvarteret i Heilsberg 1704 gifva för konungen föreställningar af Molières lustspel och bibehölls ända till dess han vid uppbrottet från Sachsen 1707 samlade alla tillgångar för sitt stora fälttåg mot Ryssland.

Konsten kunde under Carl XII:s krigiska regering i allmänhet vinna föga uppmuntran, då den mer och mer tilltagande nöden i samma mån äfven minskade tillgångarne att uppmuntra konstnärerne. Sjelf egde dock Carl XII, liksom sin mor och sin farmor, ett varmt konstsinne och visade äfven ett lifligt intresse för konstens befordran i alla riktningar.

Att *tonkonsten* tycktes göra honom mycket nöje, vittnar hans trogne följeslagare Hultman, som berättar, huru under konungens vistande i

NICODEMUS TESSIN.

Bender, »hans maj:t lät dagligen morgon och afton några och trettio personer med lutor, anschalier (?), violiner, oboer, allehanda instrument samt pukor och trumpeter en angenäm, ljuflig och skön musik tillsammans uppstämma, hvartill turkarne svarade med sin muselmanska musik, som gjorde en hög och stark harmoni». Sin kapellmästare *Anders Düben,* hvilken han 1707 gifvit adlig värdighet, förde han med sig äfven i Turkiet och utnämnde honom 1711 till kammarherre med bibehållande af sin kapellmästaresyssla — en då för tiden oerhörd förening af befattningar, som emellertid visar Carl XII:s aktning för tonkonstens idkare. Redan 1698 hade ock i Upsala ett musikaliskt kapell blifvit inrättadt, för att hos den studerande ungdomen befordra hågen för och kännedomen i musik.

Målarekonsten hade under Carl XII:s tid sin mest framstående idkare inom Sverige i porträttmålaren *David von Krafft,* född i Hamburg 1655 och systerson till Ehrenstrahl, hvilken kallade honom såsom sin medhjelpare till Stockholm 1675. Drottning Ulrika Eleonora satte honom sedermera i tillfälle att 1684 företaga en utrikes resa till Danmark, Tyskland och Italien, hvarifrån han återkom först 1697, hvarefter han beskyddades af Carl XII, hvilken flere gånger lät honom porträttera sig. De tre porträtt af Carl XII, som förekomma å Gripsholm, samt porträtten af Carls generaler i en sal å Drottningholm äro ock de mest kända af David von Kraffts arbeten. Han adlades af drottning Ulrika Eleonora 1719, afled i Stockholm 1724 och var den äldste af de tre svenska målare, som burit namnet Krafft.

För öfrigt anstälde Carl XII i sin tjenst *Johan van Avelen,* en af Hollands ryktbare kopparstickare, samt lät genom Görtz inkalla *Johan Carl Hedlinger,* en af Europas störste gravörer, hvars verksamhet likväl inträdde först under nästa tidskifte.

Byggnadskonsten var emellertid bland de bildande konsterna den, för hvilken Carl XII visade mesta intresse. Sveriges störste arkitekt *Nicodemus Tessin* stod under hela hans regering i högsta ynnest, nämndes af honom både till friherre och grefve, till öfverintendent, hofmarskalk, kungligt råd och slutligen till öfverstemarskalk, en af den tidens högsta värdigheter, motsvarande riksmarskalks-befattningen förut och efteråt. Den trägna brefvexlingen mellan Tessin och statssekreteraren Feif under Carl XII:s vistande i Turkiet vittnar med hvilket lifligt intresse konungen följde byggnaden af Tessins mästerverk, Stockholms slott, hvilken dock måste afbrytas i följd af olyckan vid Pultawa. Ritningarna till slottets särskilda delar understäldes likväl fortfarande konungens granskning och föranledde äfven åtskilliga anmärkningar från konungen, dem han likväl hade den grannlagenheten att låta Feif framställa i eget namn, för att Tessin icke af undfallenhet för konungen skulle underlåta att besvara dem. De visa emellertid, att Carl XII sjelf var rätt väl hemmastadd i de frågor han bedömde. Det gjorde för öfrigt konungen ett synnerligt nöje att med Tessin rådgöra om hufvudstadens försköning, hvartill stora planer uppgjordes, hvilka dock

beklagligtvis stannade på papperet. Så skulle trakten mellan Norrmalm och Kungsholmen bebyggas med vackra hus i regelbundna qvarter, med breda gator, försedda i midten med kanaler på holländska maneret, och en bred kanal anläggas till Carlberg. En ny bro skulle byggas öfver Norrström i fortsättning af Drottninggatan. Brunkeberg, som då ännu hade qvar hela sin höjd, skulle planteras med granar och ett högt vårdtorn derå uppföras. På nuvarande Carl XII:s Torg skulle uppföras ett »trofé-hus» eller arsenal, bestående af tre sammanhängande byggnader med portiker af 750 kolonner. I sidogångarne skulle finnas nischer, med statyer utaf 12 de tappraste män, som funnits i verlden. Arsenalen skulle prydas med 3,000 i Stockholm befintliga, under olika krig eröfrade fanor och standar, samt framföre densamma uppställas 1,300 tagna kanoner och fyrmörsare. Främst på en terrass skulle anbringas Gustaf Adolfs, Carl X:s, XI:s och XII:s statyer till häst af brons, hvardera 9 alnar hög utom fotställningen. Nederst vid terrassen skulle utrymme beredas att kunna uppställa 1,600 kanoner, hvarförutan fyrmörsare skulle omgifva två bassiner. Allt detta kom visserligen, såsom nyss nämndes, icke längre än på papperet, men visar dock hvad Carl XII under andra förhållanden kunnat verka för konstens befordrande inom Sverige.

Adeln.

Carl XI hade förfarit så hårdhändt mot adeln, att det visst icke var att undra öfver, om djup förbittring rådde hos detta stånd, som sett sin makt tillintetgjord genom enväldet, sin egendom gå förlorad genom reduktionen och sitt personliga anseende minskadt genom den mängd af nya grefvar, friherrar och adelsmän, hvilka Carl XI så frikostigt utnämnt. Vid hans död var också det länge qväfda missnöjet nära att komma till utbrott, och vi hafva i det föregående omtalat, huru en del af högadeln visade sig beredd att anlita utländsk hjelp för att återvinna det förlorade. Vi hafva äfven visat, huru man, vid närmare besinning, dock fann ett sådant steg alltför vågadt och trodde sig på annat sätt kunna återfå åtminstone en del af de förra förmånerna genom att påskynda konungens myndigblifvande och dymedelst söka vinna hans bevågenhet, hvilken beräkning dock slog felt, då, såsom vi likaledes omtalat, Carl XII, lydande ingifvelserna af sina dåvarande, mot högadeln föga vänligt sinnade rådgifvare, Wallenstedt och Piper, afslog nästan alla vid 1697 års riksdag af adeln gjorda framställningar och i allmänhet visade sig snarare böjd att ytterligare nedsätta än att återupprätta detta stånd.

Så hade i hofrätterna de adelige ledamöterne förut haft rang framför de ofrälse, men genom ett bref till dessa domstolar af den 14 Februari 1698 förklarade konungen, att platsen inom hofrätten derefter skulle bestämmas endast af tjensteåldern. Dittills hade ock frälsemän,

af gammalt vane att i högmålsbrott dömas af vederlikar, haft hofrätten till sin privilegierade domstol och i gröfre brottmål ej kunnat dömas af en underrätt; men genom ett kungligt bref af den 7 Augusti 1699 förordnades, att de, lika med ofrälsemän, skulle i brottmål låta underrätten ransaka och döma öfver sig, »alldenstund kongl. maj:t ej fann skäl uti, att den, som begår någon ogerning, njuter skydd af rättigheter och privilegier».

Äfven i krigstjensten, der högadlige ynglingar förut någon gång fått börja såsom öfverstar och vanligen åtminstone såsom officerare, måste de nu tjenstgöra såsom ryttare eller knektar, innan de erhöllo officersfullmakt. Så fick äfven Carl Gustaf Oxenstierna, en sonsons son till den store rikskanslern, under polska fälttåget börja sin krigarebana såsom simpel ryttare. Piper, som eljest visst icke var någon förfäktare af de högadliga anspråken, tyckte dock, att konungen väl kunnat göra den unge grefven genast till kornett; men konungen svarade: »Nej, om en ung adelsman genast upphöjes till officer, så beter han sig vettlöst emot soldaterne; men när han sjelf får smaka på hvad gemenskapen lider, så lär han sig bemöta knektarne med billighet. Dessutom skulle hans framdragande förorätta många, som äro äldre i tjensten.» Piper invände: »Öfver grefve Oxenstiernas befordran skulle väl ingen kunnat harmas, ty han härstammar från våra äldsta och mest lysande ätter och har dessutom lyckan att vara eders maj:ts anförvandt.» [1]) Konungen genmälde: »Gammal eller ung adel, det gör ingenting till saken. Vi hafva många regements-officerare, som äro ofrälse och ändock ganska dugtiga karlar. När mannen är braf, qvittar det lika, om han är af adel eller ej.»

Vid krigets utbrott erhöll emellertid adeln genom kungliga förordningen den 13 April 1700 den eftergift i de då ännu ej fullt afslutade reduktions- och liqvidations-åtgärderna, att »kronan afstod alla intill den dagen obetalta bakräntor, utan vidare efterräkning. Ersättnings- och bytes-godsen allena skulle bringas till riktighet. De, som bevisligen förlorat något med rätta dem tillhörigt gods, skulle få njuta samma sin rätt till godo. Kronans kreditorer och kontrahenter, som åtnjutit af henne öfver hvad general-resolutionerna medgifva, fingo det opåtaldt behålla, äfvensom kollegierna frikallades från vidare räfst efter ständernas kommissions-domar».

Under kriget följde sedermera adeln talrikt Carl XII:s fanor, kämpade modigt i hans strider, delade troget hans faror, mödor och försakelser samt täflade i uppoffringar för fäderneslandet under ständigt växande betryck. Äfven lifvet fingo ganska många af svenska adeln under Carl XII:s krig offra. Slägten Wrangel skall under hans fälttåg hafva förlorat 70 och ensamt vid Pultawa 22 af sina medlemmar.

I början af sin regering visade sig Carl XII mycket sparsam med

---

[1]) Carl Gustaf Oxenstiernas mor, Hedvig De la Gardie, var Carl XI:s syskonbarn, dotter af hans faster, Maria Eufrosyna, och Magnus Gabriel De la Gardie. Carl XII och Carl Gustaf Oxenstierna voro således sysslingar.

utdelande af adelskap samt förlänande af greflig eller friherrlig värdighet; men omkring 1706, vid tidpunkten för hans största framgångar, blefvo i grefligt stånd upphöjda sju och i friherrligt nio slägter, äfvensom adelskap något mera frikostigt förlänades. Under de följande åren skedde sådant åter mera sparsamt till dess, under de tre sista åren af sin regering, han utnämnde 8 personer till friherrar och 86 till adelsmän, hvilket ock då var nästan den enda belöning han hade att gifva. Under hela sin regering upphöjde han i grefligt stånd 16, i friherrligt 33 och i adligt 221 — en vida mindre tillökning i ståndets talrikhet än de 17 grefvar, 47 friherrar och 363 adelsmän, som utnämndes af Christina, samt de 22 grefvar, 52 friherrar och 523 adelsmän, som hade Carl XI att tacka för sina värdigheter. Äfven bör anmärkas, att under Carl XII:s krigiska regering, då krigare-förtjenster skattades så högt, voro, af de 221 adlade, 121 civile embets- och tjenstemän, lärde samt idkare af handel och slöjder, men endast 90 krigare, hvilket visar, att Carl XII ej så öfvervägande, som man vanligen antagit, värderade krigiska förtjenster.

Den adliga värdigheten var för öfrigt vid denna tid ej så eftersträfvansvärd som tillförene, emedan den ej gaf samma företräden vid befordringar inom hären, hofvet eller förvaltningen, men deremot medförde åtskilliga rätt dryga bördor. Adelsfanan, som egentligen icke var pligtig till krigstjenst utom Sveriges gränser, måste nu beqväma sig dertill, hvilket för adeln medförde känbara uppoffringar. Reduktionen hade så utarmat större delen af adeln, att ganska många frälsemän endast hade sina löner att lefva af, och dessa blefvo år efter år alltmera förknappade, i följd af den mer och mer tilltagande penningebristen. Andra, som ännu egde jordegendom qvar, lefde der indraget, tryckte af de mer och mer ökade skatterna.

Det var ock inom godsegare- och embetsmanna-adeln, som missnöjet mot konungen och ännu mera mot det kungliga enväldet egentligen yppades och mot slutet af hans regering mer och mer tilltog, hvaremot krigare-adeln så hänfördes af hans krigare-egenskaper och inverkan af hans personlighet, med hvilken de vida oftare och mera omedelbart än de förra voro i beröring, att de egnade honom samma obegränsade tillgifvenhet som hans krigare i allmänhet. För öfrigt länder det svenska adeln i dess helhet till oförgätlig ära, att äfven under de hårdaste pröfningar, och på sådana voro de sista åren af Carl XII:s regering särdeles rika, samt oaktadt de många välgrundade anledningar den hade till missnöje med konungens för alla hans undersåtar så tryckande sätt att utöfva regeringen och med det regeringssätt, som satte honom i tillfälle dertill, den dock aldrig lät detta missnöje förmå sig att i farans och nödens stund öfvergifva sin konung. Arvid Horn, som ansågs stå och troligen äfven i sjelfva verket stod i spetsen för dem, som önskade en förändring i regeringssättet samt visst icke var någon Carl XII:s blinde beundrare, yrkade dock vid flera tillfällen på troget uppfyllande af de undersåtliga pligterna mot honom. »Vi må-

ste», sade han, »stå vår konung bi. Oss tillkommer att lyda hans befallningar. Om vi derigenom blifva olyckliga, så vilja vi som redlige undersåtar falla med ära hellre än att gå mot vår konungs bud.» Samma anda lifvade ock adeln i allmänhet, likasom hela svenska folket, och derföre äro äfven de sista åren af Carl XII:s regering, så olycksfulla i allt öfrigt, likväl tillika så rika på orubblig pligttrohet och allt uppoffrande fosterlandskärlek, att de, också ur denna synpunkt, alltid måste blifva oförgätliga i våra häfder.

Kyrkan och presterskapet.

Den svenska *kyrkan* kade under Carl XI:s regering blifvit fullständigt ordnad, och under förra hälften af Carl XII:s fortlefde samma ordning inom församlingarna. Kyrkotukten blef icke allenast upprätthållen, utan skärptes ytterligare, så att soldater, som dagen före sin nattvardsgång gjort sig skyldige till svordomar, straffades med spö, och äfven högre officerare måste undergå uppenbar kyrkopligt för brott mot sjette budet. Sedermera blef dock så väl ordningen inom församlingarna som kyrkotukten allt slappare, ju längre kriget och konungens frånvaro räckte. Carl XII visade emellertid samma nit för den svenska lutherska kyrkans renlärighet som hans fader, och den renlärighetsifver, som länge varit ett utmärkande drag inom denna kyrka, fortfor oförminskad. Den drefs till och med nu ända derhän, att presterskapets sträfvan endast gick ut på lärosatsernas inpreglande hos åhörarne, utan att tillika framställdes angelägenheten af dessa satsers inverkan på hjertat och lefvernet. Likartade förhållanden i andra protestantiska länder hade under senare hälften af 1600-talet framkallat den pietistiska rörelsen, som nu äfven började sprida sig i Sverige.

Två tyskar, *Filip Jakob Spener* och *August Herman Francke*, utmärkte genom lefvande gudsfruktan, stark rättskänsla, varm menniskokärlek och låganide nit, hade, då de yrkade, att mera vigt borde läggas på hjertats och lefvernets förbättring än på trosbekännelsens fullständighet, fått flera anhängare, hvilka för den ovanliga fromhet, som röjde sig i deras andaktsöfningar och hela uppträdande, fått namn af *pietister* (fromhetsifrare). Fromheten, som var deras mest utmärkande drag och som hos de flesta, synnerligast vid pietismens första framträdande, röjde sig på ett ganska prisvärdt sätt, gick dock efter hand hos icke så få ibland dem till hvarjehanda öfverdrifter, så att de bittert fördömde all slags lärdom, alla yttringar af skön konst och särskildt orgelmusiken, allt verldsligt umgängeslif och alla nöjen, äfven de mest oskyldiga. Detta ifrande mot all annan glädje än den rent andliga, deras ständigt nedslagna ögon, hängande hufvud och sorgbundna åthäfvor ådrogo dem misstankar för hyckleri, och man trodde sig äfven, oaktadt all deras fromma ödmjukhet, hos dem upptäcka rätt mycket andligt högmod. Deras motståndare blefvo också allt flere och hätskare, och, som

vanligt, gjorde man sig skyldig till öfverdrift å båda sidorna, då, å den ena, onekligen ganska många pietister funnos, som icke förtjenade de beskyllningar, man riktade mot pietismen i allmänhet, likasom, å andra sidan, icke heller inom statskyrkan saknades män, dem man ej kan förebrå den stela, ofruktbara renlärighet, hvarför pietisterne beskylde presterskapet i allmänhet.

I Sverige begynte de pietistiska rörelserna vinna insteg i början af Carl XII:s regering, men tyckas dock ej fått någon mera betydande utsträckning, ty vid den första undersökningen rörande pietisteriet inför Stockholms konsistorium 1703 voro endast en kamrer Wolcker, en apotekare och flere studenter tilltalade för pietistiska konventiklar. På framställning af Johan Fredrik Mayer, öfverkyrkoråd för de svenska besittningarna i Tyskland och alltifrån pietismens första uppträdande en af dess bittraste vedersakare, fick emellertid dåvarande biskopen i Linköping Haqvin Spegel i April 1705 Carl XII:s uppdrag att brefvexla med Mayer rörande åtgärder för detta svärmeris hämmande, och den 7 Juni 1706 utfärdade konungen mot pietisterne ett påbud, i hvilket »dessa svärmeandar, som med fördömliga biläror och satser sökte försvaga och undergräfva grundvalen af den evangeliska läran», hotades med landsförvisning, om de voro utländingar, samt med afsättning från embete och tjenst eller med annat straff, om de voro infödde svenske undersåtar. Några prester blefvo ock under åren 1708 och 1709 för pietism afsatte; men genom denna stränghet blef dock ej pietismen inom Sverige utrotad, ty 1712 angafs åter, att pietistiska konventiklar blifvit hållna hos den nyssnämnde kamreraren Wolcker och hos en Lybecker, assessor i Svea hofrätt. Spegel, erkebiskop sedan 1711, kom sjelf till Stockholm att vara ordförande i en kommission, bestående af fyra bland hufvudstadens kyrkoherdar och två hofpredikanter, hvilken af rådet blifvit på erkebiskopens förslag tillsatt att hålla undersökning rörande det angifna förhållandet. De anklagade förekallades, och erkebiskopen förestälde dem, att deras sammankomster voro förbjudna, onödiga och skadliga, hvilket de dock ej ville medgifva. En af kommissionens ledamöter, hofpredikanten Humble, sedermera biskop i Vexiö, röjde stort förkättringsnit, hvaremot erkebiskopen visade sig foglig och fördragsam. I sitt till rådet afgifna utlåtande förklarade emellertid kommissionen, att de anklagade gjort sig skyldige så väl till ohörsamhet mot öfverhetens bud som till villfarelser i läran, i hvilket hänseende man i synnerhet lade dem till last, att deras åsigter om rättfärdiggörelsen icke voro renläriga. Något straff följde dock icke, utan man åtnöjde sig att lägga beslag på de tilltalades boksamlingar och förbjöd dem att vidare hålla konventiklar, hvarjemte regeringen den 1 December 1713 utfärdade en varning att, ehuru ingen förmenades i sitt hem öfva sig i gudaktighet, voro dock alla sådana sammankomster förbjudna, som skedde af personer från andra hus, för andakts förrättande eller den heliga skrifts förklarande, hvarigenom närmare bestämdes hvad med konventiklar förstods, samt husandakt uttryckligen blef lofgifven.

Mot slutet af sin regering visade sig Carl XII mera fördragsam mot andra trosbekännare och medgaf till och med religionsfrihet åt de judar, som infunno sig i Sverige, för att utfå sina fordringar hos konungen sedan hans vistande i Turkiet, äfvensom samma frihet lemnades åtskillige i början af året 1718 från Frankrike inkomne katolske näringsidkare.

Presterskapet, likasom alla andra samhällsklasser, led betydligt genom det långvariga kriget samt de dryga skatter och andra uppoffringar, som deraf föranleddes. Presternes lönevilkor försämrades genom uppkomna ödeshemman, förlorad tionde, pålagda gärder, knekte- och dragonhåll m. m. Af brist på arbetare måste flere prester sjelfve plöja sin jord, och ofta nödgades kronobetjeningen besörja boställenas vederbörliga häfd. Under sådana förhållanden minskades presternes antal alltmera, och flerstädes, synnerligast i Finland, måste af brist på prester gudstjensten förrättas af andra personer. Skolmästare, orgelnister, klockare och kyrkovaktare skrefvos ofta nog till soldater, och kyrkornas medel och dyrbarheter togos till fyllande af krigsbehof, så att gudstjensten ej kunde med sedvanlig högtidlighet förrättas.

Genom allt detta, så väl som genom det förfall, hvari bildningsanstalterna efter hand under kriget flerstädes råkade, aftogo presternes både nit och inflytande, likasom äfven deras bildning och håg derför, så att mot slutet af Carl XII:s regering från flera håll klagades, att presterskapet, särdeles det lägre, begynte förakta boken, vårdslösa gudstjensten, söka dåligt sällskap, supa, svärja, o. s. v. Drag af egennytta hos flere presteståndets medlemmar omtalas äfven, såsom att de, vid den nya krigsgärdsförordningens tillämpning, uppgåfvo sina inkomster för lågt, och att de af sina sockenbor fordrade mer än lagligt var, till förekommande hvaraf Carl XII, likasom förut Carl XI, påbjöd bestämda löneaftal mellan presterne och församlingarna samt förbjöd att de, i strid mot handboken och mot folkets önskningar, bibehöllo bruket af kostsamma begrafningar med långa sorgetåg, o. s. v.

Vi hafva förut omtalat, huru vid riksdagarna 1710 och 1713 en stark opposition uppträdde inom presteståndet, och i allmänhet var förhållandet mellan konungen och presterskapet icke lika vänskapligt, som det varit i Carl XI:s tid, ehuru jemväl Carl XII gick dess renlärighetsifranden villigt till mötes och äfven sökte lindra dess bördor, så vidt de dryga krigsutgifterna det medgåfvo.

Ordningen inom stiften led icke så litet deraf, att biskopsembetena, under konungens frånvaro långt inne i Polen, Ryssland och Turkiet, ofta fingo flera år stå otillsatta, samt att den högre tillsyn öfver kyrkan och presterskapet, hvilken Carl XI så nitiskt utöfvade, nu saknades, i följd hvaraf upprätthållandet af ordningen inom stiften nu, likasom före Carl XI:s tid, alltför uteslutande berodde af biskopen samt dess större eller mindre nit och förmåga.

Några bland svenska kyrkans styresmän under detta tidskifte sy-

nas väl förtjente att omnämnas, och i synnerhet gäller detta om männen från Carl XI:s tid.

Haqvin Spegel hafva vi förut omtalat såsom den mest framstående bland svenska kyrkans styresmän under Carl XI:s regering. Vid konungens död var Spegel sedan 1692 biskop i Linköping, och om hans verksamhet i denna egenskap har en af hans efterträdare, Andreas Rhyzelius, yttrat: »Hvad nytta och uppbyggelse han i detta stift vid kyrkor, skolor och hospital genom sin makalösa verksamhet och embetes nit uträttat, det kan icke hvarken tillfyllest beskrifvas eller berömmas, kan ock aldrig glömmas, så länge något blifver öfrigt af det skick och den ordning, hvaruti han hafver satt och efter sig lemnat stiftet i gemen, men enkanneligen beträffande kyrko- och skolväsendet». Då erkebiskopen Erik Benzelius aflidit i Februari 1709, blef Spegel presteståndets ordförande vid 1710 års riksmöte, men rönte för sina konungska tänkesätt, hvilka han visade mot Carl XII lika varmt som förut mot Carl XI, så mycket motstånd inom presteståndet, att det gick honom djupt till sinnes och han ville till och med nedlägga talmansklubban, »emedan», sade han, »jag icke kan uträtta något till presterskapets heder och statens hjelp».

Af Carl XII utnämndes Spegel emellertid från Bender i April 1711 till erkebiskop och prokansler för Upsala högskola samt erhöll tillika från konungen ett ganska nådigt handbref, hvari han anmodades utöfva kanslers-embetet, emedan akademiekanslern Piper var fortfarande i rysk fångenskap. Såsom erkebiskop blef han åter presteståndets talman vid 1713 års oroliga riksdag, hvilken gaf honom ännu större bekymmer än den förra och då han fann sin gamle vän Jesper Svedberg och sin egen domprost Lars Molin i spetsen för oppositionen. Lika konungsk såsom alltid yrkade Spegel, att allt hvad konungen befalt borde efter bokstafven verkställas, ehvad faror eller olyckor deraf kunde följa, och då Svedberg, Molin, Steuchius m. fl. förfäktade andra åsigter samt mente sig icke vara kallade till riksdagen endast för att tiga och samtycka, gjorde Spegel åtskilliga försök att med sin erkebiskopliga myndighet tysta detta motstånd, hvilket dock ej lyckades. Missnöjet mellan honom och flertalet inom presteståndet växte för hvarje dag, och slutligen begärde den uttröttade, nu nära 69-årige erkebiskopen tillåtelse att återvända till Upsala, hvilket ock beviljades. Sjuk fördes han dit i början af Februari 1714 och afled den 14 April samma år.

Slutet af Spegels lefnad förbittrades sålunda af politiska strider, och han var då föga omtyckt af sitt stånd; men det dröjde dock ej länge, innan man erkände hans förtjenster såsom en af de verksammaste, lärdaste, rikast begåfvade och äfven ädlaste styresmän, den svenska kyrkan egt.

Jesper Svedberg hafva vi äfven förut omtalat. Han var vid Carl XI:s död förste teologie professor och domprost i Upsala sedan 1694. Af studenterna var han mycket omtyckt och lyckades äfven göra slut på de förut så vanliga tvisterna mellan lärarne. Teologien behandlade

han från katedern, likasom från predikstolen, med hufvudsaklig syftning till sedlig förbättring och slutade alltid hvarje förklaring med en förmaning till den studerande ungdomen om en allvarlig kristendomsutöfning. Som själasörjare och predikant var han lika outtröttlig, predikade två gånger hvarje söndag och dessutom alla fredagar samt höll mellan ottesången och högmessan katekesförhör ej blott med stadens ungdom, utan äfven med studerande, »både af adel och ofrälse», som voro under 18 år.

När, enligt det vid 1697 års riksdag väckta förslag, en utomordentlig skatt blifvit lagd på presterskapet, och det i erkestiftet häröfver klagade sin nöd för domkapitlet i Upsala, tyckte erkebiskop Svebilius det vara »en högst obeqväm tid» att med klagan besvära konungen, som just i de dagarna var som ifrigast sysselsatt med krigsrustningar, utan borde presterskapet hellre tiga och lida, »till dess Gud gaf bättre tider»; men Svedberg mente, att, om presterskapet hade orätt i sin åstundan om eftergift, borde det derom undervisas; hade det åter rätt, så vore det domkapitlets skyldighet att söka förhjelpa sina ståndsbröder dertill. »Nå väl», svarade de öfrige kapitel-ledamöterne, »ären I så dristiger, så resen åstad.» Svedberg gjorde så, träffade konungen i Kungsör, framstälde sitt ärende och hänvisades till kammarkollegium, som åter, efter en utredning af frågan, öfverlemnade den till konungens afgörande. Svedberg uppsatte då en ny böneskrift till konungen och satte under sitt namn »1 Mose bok, 47: 22». Konungen ville veta hvad detta bibelspråk innehöll, slog upp bibeln och läste: »Undantagen presternes åker, den tog han icke in, ty det var förskickadt af Pharao till presterne, att de äta skulle det dem benämndt var.» — »Låt då», sade konungen, »presterne hafva det de varit vana att hafva.» Denna kungliga resolution blef sedermera ytterligare bekräftad 1701.

Carl XII visade ock, att Svedbergs dristighet visst icke skadat honom, ty när Skara biskopsstift blifvit ledigt efter Petrus Rudbeckius, blef Svedberg i Maj 1702 utnämnd till dennes efterträdare. I utöfningen af sitt biskopsembete visade ock Svedberg icke mindre nit än förut såsom professor och domprost. Genast efter sitt tillträde till embetet företog han visitationsresor i alla delar af stiftet och gjorde sig noga underrättad om de särskilda församlingarnas tillstånd. Samma nit och omsorg egnade han äfven tillsynen öfver läroverken, utverkade 1705 kungligt privilegium för anläggning af ett boktryckeri i Skara och försåg detta med tillräcklig sysselsättning äfven genom egna arbeten, ty Svedberg var en af sin tids produktivaste författare. År 1712 hade han likväl det missödet, att hans dyrbara boksamling samt en stor del af hans redan tryckta, likasom flera till tryckning färdiga arbeten förstördes i en eldsvåda, som lade hans biskopssäte, Brunsbo, i aska. Redan förut hade han varit hemsökt af eldsvåda, då i den stora Upsala-branden 1702 två honom tillhöriga gårdar, jemte större delen af hans lösegendom, uppbrunno, och ännu mot slutet af sin lefnad förlorade han 1730 sin mesta lösegendom, jemte de böcker han å nyo

samlat och nya arbeten färdiga till tryckning, då Brunsbo åter nedbrann.

Svedbergs deltagande i 1710 och 1713 års riksdagars förhandlingar hafva vi förut omtalat. Han stod då i spetsen för oppositionen inom preseståndet, talade emot konungens afsigter och fordringar samt ville åt Ulrika Eleonora, rådet och ständerna öfverlemna rättigheten att sluta fred, äfven utan konungens vetskap och vilja. Dock var konungen knappast återkommen, innan Svedberg uppvaktade honom med lofprisande bref samt bad om adelskap för sina söner och mågar, hvilket dock vägrades; men för öfrigt visade konungen honom personligen rätt mycken välvilja, och mot hösten 1717 höll Svedberg i Lund en predikan, hvari han med ifver utfor mot »undersåtarnes slöseri, öfverflöd och olydnad samt mot deras oförstånd att ej betänka hvilken nådig furste de hade», hvilket passade illa tillsammans med hvad Svedberg några år förut yttrat såsom oppositionsman. Om han sålunda icke stod särdeles högt som politisk personlighet, förtjenar han dock så mycket mera loford för sin verksamhet både såsom en kyrkans styresman såsom prest och såsom författare till ganska många värdefulla arbeten. Han afled den 26 Juli 1735, nära 83 år gammal.

Erik Benzelius, Spegels företrädare i erkebiskopsdömet, var född i skattegården Bentseby inom Luleå socken af Vesterbotten den 7 December 1632. Hans far, nämndemannen Henrik Jakobsson, var ej i tillfälle att låta gifva sonen någon lärd uppfostran, men en faderns bror, som genom döden förlorat sina egna barn, upptog brorsonen och lät honom studera i Upsala, der Erik Henriksson efter sin födelseort Bentseby antog namnet *Benzelius*, som sedermera blef ganska frejdadt inom svenska kyrkan. Sedan Magnus Gabriel De la Gardie 1660 antagit honom till lärare för sina söner, fick han med Gustaf Adolf De la Gardie 1663 företaga en utländsk resa, hvarunder flera tyska, fransyska, engelska och holländska lärosäten besöktes, och vid hemkomsten 1665 blef Erik Benzelius utnämnd till professor i historien samt följande året till teologie professor i Upsala. I Januari 1687 blef han biskop i Strengnäs samt tillika antagen till kronprinsens lärare i teologi och kyrkohistoria, med anledning hvaraf han författade en »Handbok i kyrkohistorien» på latin, hvilken sedermera erhöll flera upplagor. För öfrigt deltog han i de arbeten, som under Carl XI:s regering förehades till kyrkolagens, handbokens och psalmbokens förbättrande, blef erkebiskop i September 1700 samt hade inseendet vid utgifningen af den bibel (Carl XII:s), som utkom 1703. Han afled i Upsala den 17 Februari 1709, och en minnesvård öfver honom uppsattes i domkyrkan. Han var gift två gånger samt hade med sin första hustru 3 döttrar och 10 söner, af hvilka tre efter hvarandra blefvo Sveriges erkebiskopar och fyra, som icke tillhörde det andeliga ståndet, adlades med namnet *Benzelstjerna*. Erik Benzelius skildras såsom en gudfruktig, välmenande man, med stor lärdom, men har likväl erhållit sin största berömmelse genom sina söner.

Johan Gezelius, son af biskopen i Åbo med samma namn, hvilken, likasom Benzelius, var son af en nämndeman och tog sitt namn från födelseorten — Gezala by i Vestmanland — gjorde sig berömd genom flera utgifna arbeten samt afled 1690. Sonen, Johan Gezelius den yngre, var född i Dorpat den 6 September 1647, studerade i Upsala, Riga, Åbo och åter i Upsala, fick 1671 företaga en resa till Tyskland, England och Frankrike, hvarunder han uppsökte och tog undervisning af de mest ansedda orientalister och bibeltolkare, för att kunna biträda fadern i det af honom begynta stora bibelverket, för hvilket ändamål han kort efter sin hemkomst 1675 blef extra ordinarie teologie professor i Åbo. Sedermera i September 1684 blef han superintendent i Narva och i Februari 1690 sin faders efterträdare såsom biskop i Åbo. Han var, likasom fadern, en ganska nitisk biskop, tillhöll presterne i sitt vidlyftiga stift att vinnlägga sig om ökade kunskaper samt förmanade dem att i predikningarna undvika skrufvade meningar, långa förnuftsslut och saftlöst ordprål, utan i stället lära sig att tala till känslan och hjertat. Inom församlingarna sökte han upprätthålla ordning och skick samt förskaffade dem en ny finsk psalmbok, utarbetad efter den svenska af 1695. Vid ryssarnes infall i Finland 1713 nödgades han öfvergifva sitt stift och flydde till Stockholm, der han vistades till dess han köpte Vigbyholms egendom i Roslagen, der hans dagar slutades den 10 April 1718. Under 1713 års riksdag tillhörde han oppositionen inom preste-ståndet, men kastade sedan icke om, såsom Svedberg, och man trodde sig häri se anledningen, hvarför han, oaktadt sina stora förtjenster och oaktadt han erhöll röster till flera lediga stift, alltid blef förbigången. Sin ledighet använde han i stället till arbete på bibelverket, hvaraf två delar, innefattande nya testamentet, utkommo 1711 och 1713, men gamla testamentet ej förr än under åren 1724—1728. Hans barn adlades 1719, och sonsonen antog namnet *Olivecreutz*.

Borgerskapet, handeln och näringarna.

Städernas *borgerskap*, som under Carl XI:s regering i allmänhet, om ock långsamt, gått framåt och tilltagit i antal så väl som i välmåga, gick under Carl XII:s åter betydligt tillbaka, i följd af dels det långvariga kriget, som hämmade rörelsen och medförde en alltmera tryckande beskattning, dels ock det tvång, som hvilade öfver alla näringar och som under Carl XII:s regering ytterligare ökades.

Huru oerhördt skattebördan växte under de sista åren af Carl XII:s regering, kan slutas deraf att

Stockholms	krigsgärd,	som	1714	utgjorde	36,135	d. s.,	uppgick	1718	till	130,000,
Göteborgs	»	»	»	»	8,059	»	»	»	»	56,000,
Gefle	»	»	»	»	2,400	»	»	»	»	9.600,
Malmö	»	»	»	»	2,008	»	»	»	»	9,000,
Upsala	»	»	»	»	1,205	»	»	»	»	5,000,
Christianstads	»	»	»	»	1,200	»	»	»	»	6,000.

Denna så betydligt förhöjda krigsgärd fick dock till en del erläggas i nödmynt, hvarigenom den kändes mindre betungande, men var i alla fall tung nog. Ännu mer tryckande voro dock inqvarteringarna, de tvungna körslorna för härens behof, tvångslånen samt i synnerhet det ökade båtsmanshållet och knekteutskrifningen, hvilken slutligen drefs ända derhän, att borgarena sjelfva måste blifva båtsmän eller knektar. Så utskrefvos till båtsmän i Laholm 22 borgare, i Hernösand och Vexiö hvardera 20, i Södertelje 17, o. s. v. I Eskilstuna blefvo 13 tagne till gardister, i Linde 9. Följden blef ock, att borgarenas antal i de flesta städer aftog högst betydligt, så att under åren 1700—1718 detta antal minskades i Nora från 270 till 47, i Hernösand från 200 till 48, i Landskrona från 200 till 50, i Köping från 200 till 80, i Halmstad från 176 till 30, o. s. v. Några städer, såsom Alingsås, Arboga, Grenna, Luleå, Södertelje, Venersborg, Ystad och Öregrund, stodo till en tredjedel öde.

Handeln led stort afbräck genom kriget och kaperierna så väl som genom det inre handelstvånget, de många införselförbuden och de ofta förändrade tullsatserna. Stockholms köpmän, understödde af rådet, begärde 1708, att införseltullarne måtte nedsättas och flera förbud afskaffas, äfvensom rådet ville upphäfva alla monopolier. Om dessa talades mycket vid riksmötet 1710, och Tessin anmärkte, att, »när folket icke får fritt handla och röra sig, kan det ingenting hvarken förtjena eller skatta». Både rådet, kammar- och kommerse-kollegierna samt borgerskapet förenade sig 1712 att begära handelns frigifvande från de höga skyddstullarna samt från flera förbud och inskränkningar; men konungen, som befarade, att statsinkomsterna härigenom skulle lida alltför stark minskning, ansåg bäst att åtminstone tills vidare bibehålla de gamla författningarna. Intressenterne i tjärukompaniet hade 1697 uppsagt sitt kontrakt, men fingo dock sedermera mot för dem förmånligare vilkor bibehålla sitt monopolium ända till 1712, då det upphörde och tjäruhandeln blef frigifven.

Carl XI hade förbjudit utländska handelsombud att stanna i Sverige utöfver några få månader, så vida de icke ville blifva svenska borgare och underkasta sig dessas skyldigheter; men Carl XII återgaf åt engelska och holländska köpmän rättigheten att hålla ombud i Sverige, hvilken rättighet desse slutligen drefvo ända derhän, att de i hvarje svensk stad af någon betydenhet hade utliggare, hvilka, då de rörde sig med större kapital och ej voro underkastade den dryga beskattning som de svenske köpmännen, snart nog samlade förmögenhet och slogo under sig den mera betydande handeln, medan den ene efter den andre af de svenska köpmännen måste nedlägga sin rörelse.

Mot slutet af Carl XII:s regering tillkommo flera tvångs-åtgärder, som ytterligare nedsatte svenska handeln. I följd af landtbrukets förfall genom tryckande skatter och stränga utskrifningar samt den vanliga spanmålshandelns aftagande genom penningebrist och kaperier hade mot hösten 1717 en svår spanmålsbrist uppstått, och utsigterna för det

kommande året voro ganska mörka. Då befalte konungen, att hvar och en af rikets stapelstäder skulle till den 1 Maj 1718, hvilken termin dock sedermera förlängdes till den 1 September, från utlandet införskrifva en viss myckenhet salt och säd, m. m. Så ålades Stockholm anskaffa 100,000 tunnor spanmål, Göteborg 50,000, Malmö 9,000, Norrköping 1,000 o. s. v. Under sommaren 1718 anskaffade ock hufvudstadens köpmän en betydlig del af det fordrade beloppet och Göteborgs detta i dess helhet; men Stockholms köpmän klagade, att, sedan spanmålen blifvit införskrifven, hade Görtz godtyckligt bestämt det pris, hvartill den skulle försäljas, och satt detta pris så lågt, att de förlorade 6 till 8 daler kopparmynt på hvarje tunna. Äfven Göteborgs handlande klagade, att de af Görtz blifvit bedragne; men Görtz påstod hos konungen, att endast egennytta föranledde dessa klagomål, och beklagade sig öfver köpmännens obenägenhet att vilja offra något för det allmänna bästa.

År 1718 påbjöd konungen, att hvarje år i September skulle bestämmas en till September följande året gällande taxa, enligt hvilken inqvarteradt krigsfolk skulle betala sina värdar. Landshöfdinge-embetet i Vesterås anmälde ock, att priset blifvit nedsatt med en tredjedel under det gällande, »på det krigsfolket icke skulle för mycket lida». Den förlust, som träffade husvärdarne och säljarne, aktades föga.

I Augusti samma år utfärdade konungen en ny förordning om ett oföränderligt pris på all slags spanmål, så i god som ond tid, och att i goda år skulle landtmannen få mot riklig betalning aflemna sin säd i kronans förrådshus, för att derifrån kunna i svåra år bekomma understöd. Den, som sålde sin säd till annat pris än det fastställda, skulle böta 50 d. s. för hvarje tunna. »Åtgärden», hette det i kungörelsen, »vidtogs för att hindra de stundom uppkommande låga sädesprisen, genom hvilka landtmannen icke erköll skälig betalning för sitt i svett och blod nedlagda arbete, utan måste förlora lust och mod att bruka jorden, som sig bör.» Landtmännen ville dock ej erkänna välmeningen häri, helst deras säd betalades med mynttecken, och då spanmålshandeln, med en gång för alla bestämda pris, ej gaf någon vinst, aftog den efter hand alltmera.

Konungen förnyade emellertid mot hösten 1718 påbudet om städernas tvungna sädeshandel. Hvarje stad i hela riket befaltes att till den 1 Juni 1719 hafva upprättat förråd af säd och salt, tillräckligt stora för den kringliggande ortens årsbehof. Såsom bidrag till kostnadernas bestridande påbjöds den förut omnämnda magasinshjelpen eller sjettepenningsafgiften och såsom belöning lofvades frihet från stora gärden och all den vinst den anbefalda sädeshandeln kunde gifva, men såsom straff för uraktlåtenhet i befallningens fullgörande voro dryga böter utsatta. Myckenheten af de varor, som skulle anskaffas, var också ökad, så att t. ex. Göteborg denna gång ålades anskaffa 100,000 tunnor säd och 50,000 tunnor salt. Stockholms borgare förklarade sig ur stånd att anskaffa hvad dem blifvit ålagdt; men Görtz sökte visa

möjligheten deraf samt befalte kommerskollegium och magistraten att mellan köpmännen fördela summan af de varor, som skulle anskaffas, så att man genast kunde se, hvilken den försumlige var och pliktfälla honom. Innan den anbefalda åtgärden kom till verkställighet, var dock konungen död och derefter hade Görtz inga befallningar att utdela.

Till svenska *sjöfartens* skyddande utrustades 1701 flera kryssare, som tillika skulle hindra tillförseln till fiendtliga hamnar. Med England uppstodo 1704 åtskilliga stridigheter i anledning deraf att alla till Englands fiender, Frankrike och Spanien, bestämda svenska handelsfartyg blefvo af engelska krigsfartyg uppbringade; men när de svenska hamnarne vid Finska viken föllo i ryssarnes händer, lät Carl XII sina kryssare uppbringa de neutrala makters fartyg, som seglade till dessa orter, samt lät sedermera utfärda kaparebref, för att söka tillintetgöra handeln i denna del af Östersjön och dymedelst göra sjömakterna mera benägna att förhjelpa Sverige till dessa hamnars återvinnande, då handeln åter blefve fri. Kaperierna verkade emellertid ingenting annat, än att sjömakterna blefvo alltmera förbittrade och sinnesstämningen både inom England och Holland alltmera fiendtlig mot Sverige, samt att Sveriges egen handel blef tillintetgjord. Emellertid utfärdades den 19 Februari 1715 ett kapare-reglemente, som förklarade fartyg, hvilka under skydd af ett kungligt kapare-bref idkade detta yrke, berättigade att taga alla fartyg och varor, tillhörande mot Sverige fiendtliga makters undersåtar; alla neutrala fartyg bestämda till orter, dem ryssarne intagit; alla på en fiendtlig ort byggda och af fienden köpta fartyg; alla, som hade dubbla papper eller icke voro försedda med fullgoda certifikat; alla, som gingo med laddning från en fiendtlig hamn eller till en sådan; alla, hvilkas besättning till en fjerdedel utgjordes af mot Sverige fiendtliga makters undersåtar eller som ej hade någon skeppsrulla, samt alla varor, som tillhörde en fiendtlig makts undersåtar, äfven om de fördes å neutral makts fartyg, likasom ock varor, tillhöriga neutral makts undersåtar, om de fördes å fiendtlig makts fartyg.

Också blefvo kaparne för hvarje år allt flera och äfven allt djerfvare och mera oförsynta. Särskildt gjorde sig *Lars Gathenhielm* känd såsom en af sin tid oförvägnaste kapare. Han var son af en skeppare från byn Gatan i Odensala socken och hade blifvit adlad 1715, för det han med hvarjehanda förråd ämnade undsätta det belägrade Stralsund, men upphans af danskarne samt brände då både skepp och last, på det ingendera skulle falla i fiendernas händer. Han skall ock på sina kaperier samlat stora rikedomar och vid flera tillfällen lemnat Carl XII betydliga förskott. Äfven en såsom sjöröfvare förut illa beryktad irländare *John Norcross* erhöll skyddsbref såsom svensk kapare och fortsatte i denna egenskap med ökad djerfhet sitt förra yrke.

Emellertid led äfven svenska handeln och sjöfarten så mycket af dessa kaperier, att deröfver hördes en allmän klagan, och flera embetsmyndigheter, bland andra upphandlings-deputationen, gjorde framställningar om deras förbjudande; men förgäfves. Dock lyckades Görtz

slutligen utverka en lindring i sjelfva reglementets stadganden, ehuru den blef af föga gagn.

Genom kriget, kaperierna, handels- och näringstvånget samt de tryckande skatterna kom det slutligen derhän, att då 1697 ensamt i Stockholm funnos 229 fartyg, som seglade på utrikes orter, funnos 1718 i hela Sverige endast 200 sådana, bland hvilka blott 19 uppgingo till 100 lästers drägt. Gefle hade qvar blott ett enda mindre fartyg och del i ett annat. Till Malmö hade på trenne år ingen seglare anländt!

Näringarna ledo icke mindre, hufvudsakligen af samma orsaker. Det stränga och småaktiga förmynderskap, kronan öfver dem utöfvade under Carl XI:s regering, fortsattes under Carl XII:s. Tegelslagare, kalkbrännare, repslagare m. fl. blefvo ej sällan förbjudna att åt annan köpare sälja sina tillverkningar, innan kronan först fått sitt behof fyldt. Sågverk fingo ej anläggas, om skogstillgången derigenom led för mycken minskning för bruksegarne. Desse åter fingo ej sälja sitt jern till utlandet, innan de först erbjudit det åt stapelstadsborgarne, o. s. v.

Bergverken gåfvo under största delen af Carl XII:s regering god afkastning, och Polhems mekaniska snille uppfann flera förbättringar i deras drifvande. Sala grufva gaf årligen omkring 3,000 marker silfver. Falu omkring 8,000 skeppund koppar och, enligt Tessins uppgift till rådsprotokollet den 3 April 1714, uppgick årliga jerntillverkningen då till 600,000 skeppund. Så länge Piper hade ledningen af inrikes ärendena, utkommo ock flera ändamålsenliga författningar i afseende å bruksrörelsen.

Äfven öfver denna rörelse hvilade dock samma tvång, som tryckte de öfriga näringarna, och detta tvång blef mot slutet af Carl XII:s regering lika qväfvande för denna industri som för all annan. Redan 1699 blefvo de bruksegare, som icke tillika voro borgare, förbjudne att sjelfve utföra sitt jern eller sälja det åt utländingar. År 1703 utfärdades en ny taxa, hvari smedernes och arbetarnes vid koppar- och jernverken aflöning noga bestämdes. År 1708 förklarades all myrmalm för kronans tillhörighet. År 1715 blef utförseltullen å brukens tillverkningar nära tredubblad, men följande året medgafs tullfri utförsel af koppar, messing och jern, dock under vilkor att klingande mynt eller nödvändighetsvaror till motsvarande värde infördes. När under hösten 1716 öfverenskommelse ingicks om det här ofvan omtalta statslånet från Holland, tillerkändes de holländske långifvarne rättighet att upphandla Sveriges jern, koppar, tjära, alun, vitriol, svafvel, zink, messing m. m., hvilka varor, enligt en af konungen den 25 Februari 1717 utfärdad förordning, skulle aflemnas till kronans förrådshus i sjöstäderna, mot pris, bestämda af konungen. Vågmästaren och någon magistratsperson skulle mottaga varan, uträkna dess värde enligt den af konungen faststälda taxan och derpå till aflemnaren utfärda en s. k. »vågsedel», angifvande varans myckenhet och värde, hvilken sedel derefter skulle gälla som reda penningar undersåtarne emellan samt i flera

kronans uppbörder. Den fördel skulle härigenom beredas tillverkarne, att, derest de ej så hastigt eller fördelaktigt, som de önskade, finge åt utlandet sälja sina varor, kunna genast mot vågsedlar, gångbara såsom mynt, insätta dem i kronans förrådshus, tills de hunne borttingas mot högre pris, då de mot vågsedelns inlemnande finge åter uttagas. Åtgärden var sålunda i sig sjelf onekligen nyttig, om blott kronan lemnat handeln med dessa varor full frihet; men redan dagen efter nyssnämnda förordnings utfärdande fick upphandlings-deputationen rättighet att, efter eget godtfinnande, tillåta eller förbjuda dessa varors utskeppning, och det berodde således på denna deputation eller i sjelfva verket på Görtz, huruvida varans egare kunde få utbyta kronans vågsedel mot utländningens klingande mynt.

Von der Nath och upphandlings-deputationen ansågo den anbefalda åtgärden skadlig. De befarade, att vågsedlarne aldrig skulle blifva gångbara, men att de och de bestämda prisen skulle tillintetgöra bergshandteringen. Härom gjorde von der Nath flera föreställningar hos konungen och fick äfven löfte om någon eftergift; men kort derefter återupptog konungen det förra beslutet och befalte dess verkställande. Få bruksegare eller bergsmän ville emellertid åtlyda uppmaningen att mot vågsedlar insätta sina varor, och efter Görtz' återkomst från Holland togs derföre ett nytt steg för att åtkomma deras tillverkningar. Den 30 December 1717 utfärdade konungen till upphandlings-deputationen en skrifvelse om räntefria låns meddelande åt bruksegare, såsom förlag för deras bruks drifvande, och samma dag fick bergskollegium befallning att uträkna huru mycket hvarje bruk tillverkade, på det man kunde se huru stort förskott borde detsamma gifvas. Afsigten var att lemna dessa förlagslån i mynttecken, mot betalning i brukens tillverkningar, hvilka derefter kunde säljas till utlandet för klingande mynt. Bruksegarne läto dock ej locka sig att begära dylika lån, men voro i så mycket större oro att få dem sig påtvingade.

Så följde från kronans sida en ny våldsam åtgärd. I Februari 1718 befalte konungen, att af det mot vågsedlar eller annorlunda vågförda jernet skulle i Stockholm 100,000 och i Göteborg 50,000 skeppund tagas för kronans räkning och betalas af upphandlings-deputationen, hvilket skedde med mynttecken. Jernet skulle användas till gäldande af kronans införskrifna spanmål och krigsförnödenheter. Detta tilltag väckte naturligtvis stort missnöje och föranledde högljudda klagomål. Några eftergifter blefvo ock beviljade, men ringa i förhållande till hvad kronan tillskansat sig.

För att undandraga sig dylika tilltag företogo sig bruksidkare och de, som drefvo handel med brukens tillverkningar, att, medelst verkliga eller låtsade köp, öfverlåta dessa åt engelsmän och holländare, hvilka såsom utländingar icke borde vara förpligtade att åtlyda de stränga påbuden. Görtz rådde då konungen att sjelf öfvertaga hela jernhandeln, »emedan han måtte vara lika så nära som utländingen i fråga om att köpa sitt eget lands alster». Konungen följde rådet och ålade

fram på sommaren 1718 bruksegarne att, mot betalning efter taxa, insätta för upphandlings-deputationens räkning två tredjedelar af deras tillverkningar. Endast öfver den återstående tredjedelen fingo de fritt förfoga. Kronan skulle således köpa dessa tillverkningar för nödmynt och sedermera till utlandet sälja dem för silfver! Också klagade bruksegare och bergsmän öfverljudt. För det nödmynt, hvarmed kronan betalte deras varor, kunde hvarken dagsverkare, körare eller spanmål erhållas till fortsättande af deras näring. Följden af dessa klagomål blef nya tvångsåtgärder, hvilkas beskaffenhet kan bedömas af den kungörelse, som den 3 November 1718 utfärdades af »ordningsmannen» inom Vestmanlands län, lagmannen Olof Gyllenborg.

Under åberopande af kongl. maj:ts och upphandlings-deputationens befallning af den 8 Oktober, att noga borde tillses, det ingen på landet må samla större förråd af spanmål, än hvad som för dess husbehof och utsäde kan vara nödigt till nästkommande skördetid, utan vara beredd att all öfrig spanmål, efter fastställd taxa, till bergsbrukens, städernas och de nödställdes nödtorftiga underspöd ovägerligen försälja, anbefaltes nu all i länet varande adel, presterskap, ståndspersoner och menige allmoge att, »hvar för sig, noga tillse, först hvad hvart och ett hushåll oundgängligen till nästkommande skördetid kan betarfva och behöfva; sedan det förråd, som öfrigt kan vara, i det nogaste uppgifva, hvarunder all afrads- och lönings-spanmål äfven blifver begripen, och det i hvar socken hos hvar kyrkoherde och socknemännerne låta examinera och förteckna». Dessa förteckningar, underskrifna af kyrkoherdarne, skulle derefter lemnas till kronobetjeningen för att insändas till Gyllenborg i Vesterås. Redan ingångna kontrakt fingo ej gälla såsom ursäkt för någon att undandraga sin spanmål från den repartition, som borde afses till bergslagernas underhåll, hvarföre ock från dessa borde angifvas huru mycket folk dem skäligen kan bestås, då deras tillverkningar skulle jemföras mot viktualie-persedlarne.

De, som anmälte spanmål till salu, fingo halfva summan i invisningar på jern, hvilket de efter behag kunde sälja hemma eller utskeppa, och andra hälften i mynttecken. För den spanmål, som betaltes med invisningar å jern, var priset bestämdt till 22 daler kopparmynt (7 $^1/_3$ daler silfvermynt) och för den, som betaltes med mynttecken, till 28 d. k. (9 $^1/_3$ d. s.) tunnan. För en tunna säd erhöll säljaren sålunda, i sistnämnda fall, 9 kopparmynt, hvardera värdt ett runstycke, men med åsatt värde af en daler, samt några koppar-ören!

Genom befallningen att en del af den spanmål, som jordbrukaren ej behöfde till eget behof eller till utsäde; skulle afses för bergslagerna, ansåg sig konungen emellertid hafva afhulpit denna del af deras klagomål, och för öfrigt utsattes stränga straff för de arbetare eller forbönder, som ej ville mottaga mynttecken i betalning. Det visade sig likväl snart nog, att sådana tvångsåtgärder båtade föga. Bruksrörelsen aftog i sådan grad, att spik och hästskor måste införskrifvas från utlandet, och det tycktes som om hela bergshandteringen skulle komma att af-

stanna. Icke desto mindre fortsatte konungen och hans rådgifvare Görtz samma tvångssystem som förut. Den 3 September 1718 afläts till bergskollegium en kunglig skrifvelse, med befallning att efterse högsta beloppet af den malm, som under förra åren blifvit i hvarje grufva bruten, samt af det tackjern och stångjern som vid hvarje bruk blifvit tillverkadt. Två tredjedelar af detta belopp skulle ovilkorligen inom året 1719 af hvarje bergsman eller bruksidkare brytas, blåsas eller smidas, och för hvarje bristande skeppund dess värde bötas till kronan. Tillika och i sammanhang med detta kungliga bref befalte Görtz, att allt för året 1718 återstående jern skulle, så fort som möjligt, skickas till sjöstäderna. Bergskollegium svarade att bönderne voro så upptagne af kronoskjuts, att de hvarken kunde kola eller köra jern, äfven om de fingo dubbel forlön. Sjöledes kunde jernet ej heller fortskaffas, emedan kronan till sina frakter tagit alla farkoster, och arbetare funnes icke, emedan de blifvit utskrifna till kriget. Innan detta svar kom Görtz tillhanda, var konungen skjuten och Görtz' välde slut.

Fabriker och handtverk erhöllo, likasom bergshandteringen, i början af Carl XII:s regering en viss uppmuntran. Till slottets byggande och förskönande inkallades en mängd franska arbetare. Juftgarfvarne erhöllo 1698 understöd af kronan för att mera i stort kunna drifva sitt yrke. Samma år inrättades i Stockholm ett rasphus för färgträds raspande samt ett spinnhus för lösdrifverskor. Polhem erhöll 1700 rättighet att anlägga en fabrik för tillverkning af skrufvar samt allehanda handtverks- och jordbruksredskap. Professor von Döbeln i Lund anlade 1703 en klädesfabrik, som skulle tillverka åtminstone det för skånska regementena erforderliga kläde. Magnus Stenbock anlade på sitt gods Wapnö i Halland ett tapettryckeri, som lemnade goda arbeten, men i brist på afsättning och understöd ej länge bibehöll sig. I Malmö inrättades 1715 en yllefabrik med färgeri. Den tulltaxa, som detta år utfärdades, afsåg äfven att bereda de inhemska fabrikerna ökad afsättning och befordra deras tillväxt, hvarföre hög utförseltull var lagd på flera råämnen, så att de skulle erhållas till lägre pris, att förädlas af inhemska fabrikanter.

Mot slutet af Carl XII:s regering blefvo likväl handtverk och fabriker utsatta för samma tryckande tvångsåtgärder som öfriga näringar. I följd af pesten och de allt strängare utskrifningarna, som borttagit arbetarne, de tryckande skatterna och svårigheten att, i anseende till kaperierna och handelstvånget, erhålla råämnen, hade priset på alla tillverkningar betydligt stigit, hvaröfver allmän klagan hördes från dem, som behöfde köpa dem. Då utfärdade konungen en förordning, som bestämde de pris, till hvilka slagtare, bagare, skräddare, skomakare m. fl. skulle afyttra sina varor och tillverkningar, vid äfventyr af privilegiernas förlust. För att tvinga arbetarne till flitigare arbete förbjödos de fria måndagarne och förordnades, att hvarje gesäll, som en måndag fans på någon krog eller källare, skulle genast utskrifvas till soldat. För att minska bristen å arbetare, befalte konungen, att alla arbets-

föra tiggare skulle fasttagas och sändas till fabrikerna eller skråmästarne. Dessutom inlockades flere handtverkare från Tyskland, Frankrike och England, hvilka lofvades betydliga fördelar framför de inhemske — frihet från värfning och från alla skatter; 30 till 40 d. s. i respenningar; 30 d. s. vid ankomsten, och sedermera 1 rdr, dock i mynttecken, till dagspenning, samt tillika fri bostad, eldning, ljus och handtverksredskap. Deras tillverkningar skulle lemnas åt kommersekollegium att till faststälda pris för statens räkning försäljas. Flere arbetare inkommo ock, men vid konungens död afstannade hela företaget.

Redan 1698 hade bränvinsbränningen blifvit förenad med bryggerihandteringen, så att endast bryggare berättigades att tillverka bränvin. I början af året 1718 förordnades, att blott ett visst af regeringen bestämdt antal brännerier skulle få finnas: i Stockholm och Göteborg fyra, i andra större städer två, i de smärre samt här och der i landsorten ett. I Juli 1718 utfärdades en förordning, hvilken för bryggerier och brännerier bestämde det mått af malt, humle, säd m. m. som skulle användas, samt det pris, hvartill varan skulle säljas. Hvarje bryggeri eller bränneri skulle hafva sin vissa försäljningskrets och inom denna ett visst antal krogar få finnas, hvilka voro pligtiga att från kretsens bryggeri och bränneri taga sina varor, och hos hvilka kretsens öfrige invånare skulle hemta sina behof. Såsom anledning till denna förordning anfördes, att »konungen under resor genom landet esomoftast erfarit, huru folket vid sina egna brygg- och brännerier sölade bort både tiden, säden och sig sjelfva, hvadan uppstodo, å ena sidan, svalg och dryckenskap, å den andra dyr tid och brist på lifsmedel». Här framträder åter en framtidstanke, som först i nyaste tiden kommit till verkställighet, att genom husbehofsbränningens afskaffande och öfvergång till fabriksbränning i större skala, med betydande inskränkning af bränneriernas antal, minska dryckenskapen och sädesåtgången för bränvinstillverkningen samt ställa denna under noggrannare kontroll. I sig sjelf var onekligen denna författning en af de nyttigaste, som under Carl XII:s regering utkommit, och hade densamma, i hvad den angick bränvinsbränningen, blifvit allt framgent noggrant iakttagen, så hade den sannolikt, så i sedligt som ekonomiskt hänseende, verkat mera godt, än alla Carl XII:s krig gjort landet skada. Ingen af hans åtgärder väckte dock ett allmännare missnöje än hans bränvinslagstiftning, och då den efter hans död upphäfdes genom kungliga brefvet den 8 Januari 1719, blef denna den nya styrelsens åtgärd en af dess mest omtyckta. Så litet kan man af åtgärders popularitet bedöma deras verkliga värde.

I allmänhet var Carl XII långt ifrån att sakna sinne för handelns och näringarnas vigt eller intresse för deras förkofran. Han skilde kommersekollegium från kammarkollegium och gjorde det åter till ett särskildt embetsverk, emedan han fann dess verkningskrets tillräckligt vigtig och omfattande. Han lät företaga undersökningar för att, genom en kanal vid Trollhättan, göra Göta elf segelbar från Göteborg

till Venern och sedermera skulle en kanal förena Venern och Vettern med Östersjön — åter en framtidstanke, som först i vår tid genom Göta kanals anläggning gått i fullbordan. Göteborg skulle, enligt konungens plan, blifva hufvudorten för Sveriges utrikes handel och erhöll derföre 1716 flere särskilda friheter för att uppmuntra utländingar att der bosätta sig. Postväsendet undergick flera väsentliga förbättringar, då 1717 farande poster inrättades till alla orter af någon betydenhet. Redan året förut hade en holländsk köpman förbundit sig att hvar fjortonde dag afsända ett fartyg från Holland till Göteborg eller annan svensk hamn samt utan betalning befordra resande och bref i svenska kronans ärenden, emot rättighet för honom att uteslutande införa tobak af alla slag till de mellan Strömstad och Malmö liggande hamnar. I tullförfattningarna, som visserligen voro underkastade alltför många förändringar och rubbningar, infördes dock den förenkling, att i 1718 års tulltaxa alla afgifter voro bestämda efter de särskilda varornas värde, hvilket tillika angafs och faställdes.

Under de sista åren af Carl XII:s regering åter vidtogos, såsom här ofvan är visadt, flera tvångsåtgärder, som vittna hvarken om nit för handelns och näringarnas förkofran eller om insigt i sättet att bereda den. Åtskilliga af dessa åtgärder voro ock så beskaffade, att de ur ingen synpunkt kunna försvaras. En förklaring för desamma, så väl som för de svåra utpressningarna i allmänhet, finner man dock i hvad Görtz ofta yttrade till försvar för sina i den enskilda eganderätten så djupt ingripande förslag, att »Sverige, på alla sidor omgifvet af fiender, måste betraktas och behandlas såsom en belägrad stad, inom hvilken den enskilda eganderätten måste uppoffras för det helas räddning». Utan tvifvel såg, såsom vi förut anmärkt, Carl XII saken ur samma synpunkt. De oerhörda uppoffringar, han ålade sina undersåtar, voro i hans ögon ett öfvergående ondt, nödvändigt för uppsättande af en stark krigsmakt, som under hans ledning skulle bereda riket en ärofull fred, hvarefter allt skulle blifva godt igen, alla näringar å nyo uppblomstra, nödmyntet inlösas till åsatt värde och konungen kunna odeladt egna sina omsorger åt rikets inre förkofran. För tillfället måste likväl allt annat vika för hvad i hans tanke var det vigtigaste af allt — att kunna tvinga rikets många fiender till fred, och då han, till Sveriges olycka, fick en rådgifvare sådan som Görtz, hvilken icke skydde några medel att sätta konungen i tillfälle att vinna sina syften, föranleddes häraf dessa tvångs- och våldsåtgärder, hvilka, afsedda att bevara rikets område oförminskadt, skulle, om de fått ytterligare fortgå, slutligen bragt hela riket till undergång.

Allmogen.

Flera Carl XII:s bref och författningar vittna, att han ömmade för allmogen, hvilken han ofta ålade sina embetsmän att skona så

mycket som möjligt och hvilken han genom ganska allvarsamma föreskrifter sökte skydda mot embetsmännens förtryck och prejerier, likasom han äfven afsåg dess bästa genom att 1703 tillerkänna åbon företrädesrätt till skatteköp af kronohemman. Likväl har knappast någon tid varit för svenska allmogen olyckligare än de sista åren af Carl XII:s regering. Utskrifningarna blefvo för hvarje år allt strängare och borttogo allt flera af böndernes arbetare, slutligen äfven af bönderne sjelfva, skatterna blefvo allt mera tryckande och under sådana förhållanden gick jordbruket oupphörligt utföre. I Skaraborgs län funnos 1718 icke mindre än 114 ödeshemman, uppkomna efter året 1700; redan 1708 var en stor del af Åbo län öde, och i Skåne låg 1712 hvart sjunde hemman i ödesmål.

Under de sista åren af Carl XII:s regering träffades allmogen af flera bland de ofvannämnda tvångsåtgärderna och af åtskilliga andra dessutom. Vid återtåget från Norge 1716 kom till konungen underrättelse om en tillämnad dansk landstigning i Skåne. Trupper måste derföre samlas till landskapets försvar, men de dertill erforderliga förråd hade åtgått för norska fälttåget. Då utfärdade konungen den 6 Maj 1716 till guvernören i Skåne Jakob Burensköld befallning att från närbelägna orter genast låta indrifva hvad besättningarna i Malmö, Landskrona och Christianstad för ett halft års tid behöfde af råg, mjöl, gryn, ärter m. m., utan åtskilnad af hvilken dessa varor egdes. Betalningen efter skäligt pris skulle framdeles blifva från upphandlingsdeputationen skickad. Landshöfdingarne i de närmaste länen ålades att, hvar inom sitt län, låta uppteckna hvad invånarne hade af nämnda lifsmedel till öfverlopps, sedan man åt hvarje hushåll lemnat så mycket det till nästa skörd oundgängligen behöfde. Med ledning af dessa uppgifter skulle landshöfdingen sedermera bestämma huru mycket hvarje socken borde aflåta, till hvilken fästning, på hvilken dag och till hvilket pris. Åtgärden väckte öfver allt stort missnöje. I Halland undangömde folket sin säd i skogarne, och skånska allmogen blef öfver den behandling, man sålunda underkastade densamma, så uppretad, att man befarade, det man icke kunde lita på dess trohet, i händelse af ett danskt infall.

I Augusti samma år befalte konungen upprättande af förrådshus, dit hvarje hemman skulle lemna 3 tunnor råg, 1 1/2 tunna hafre och 40 pund hö, utom vanlig kronotionde, hvilka varor skulle af städernas magistrater mottagas och vårdas samt följande året af upphandlingsdeputationen betalas enligt markegång. Häremot anmärkte upphandlingsdeputationen, att mången landtman icke kunde aflåta så mycken säd, som nu fordrades; att bönderne icke kunde till följande året vänta med betalningen, emedan de måste hafva medel att betala sina skatter för året, samt att, när betalningen skulle utfalla, det möjligen blefve för deputationen ogörligt att verkställa den. Åtgärden synes ock sedermera blifvit inställd, men förfarandet att tvinga rikets befolkning till af-

stående från de lifsmedel, de ej för egen räkning oundgängligen behöfde, fortsattes.

Efter Görtz' återkomst från Holland under hösten 1717 fingo i November detta år flere landshöfdingar befallning att inom tre veckor genom s. k. »ransakningsmän» anskaffa och till konungen insända fullständiga förteckningar på den spanmål och det salt, som utöfver behofvet till nästa skörd eller nästa salttillförsel fans hos en hvar af länets inbyggare, utan åtskilnad af stånd och vilkor. Till försvar och handräckning skulle soldater åtfölja ransakningsmännen. I Stockholm tillsattes 18 sådane, hvilka, åtföljde af gardister, skulle undersöka icke blott salubodar och magasin, utan äfven hvarje enskild persons visthus samt uppteckna varornas mängd och huru mycket egaren borde få behålla eller aflåta. I landsorterna vandrade kronobetjeningen, med betäckning af soldater, från gård till gård, upptecknade hvad som fans samt uppbröt de motsträfviges visthus, och man klagade från flera håll, att dervid tillgick såsom i fiendeland. Oviljan blef sådan, att man då icke vågade uttaga de antecknade lifsmedlen; men hösten 1718, när en ofördelaktig skörd hotade med sädesbrist och norska fälttåget fordrade stora förråd, påbjöd konungen, att ingen på landet skulle få uppköpa mer säd, än han till nästa skörd behöfde, och att den, som hade mera, skulle genom landshöfdingarne allvarligen tillhållas att öfverskottet afyttra.

Under loppet af 1718 vidtogos emellertid äfven några åtgärder till jordbrukets upphjelpande. Större hemmansklyfning än förut medgafs, och 50 års skattefrihet beviljades för upptagna åkrar och ängar.

Böndernes klagan öfver den af de stränga utskrifningarne föranledda, mer och mer tilltagande bristen på arbetare, samt dränglönernas betydliga stegring i följd deraf verkade utfärdande af en kunglig förordning 1715, som bestämde hvarje dränglöns belopp samt föreskref, att dräng, som ej toge tjenst, utan satte sig inhyses, skulle såsom lösdrifvare genast skrifvas till knekt eller båtsman; att bonde, som herbergerade en sådan, skulle böta 40 mark; att dräng som begärde, eller bonde, som bjöde högre lön än den stadgade, skulle böta lönens hela belopp, samt att af dessa böter skulle en tredjedel tillfalla angifvaren.

Intill 1712 beskattades tjenstehjon ungefär på samma sätt som före 1693; men i Carl XII:s nya krigsgärdsförordning af den 4 Juni 1712 voro äfven tjenstehjon inbegripne, och då 1717 den gamla gärden återtogs samt upphandlingsafgiften tillkom, beräknade man, att drängar och pigor fingo skatta till kronan ungefär halfva lönen.

Lösdrifvare blefvo, så vidt de kunde åtkommas, dels tagna till knektar, dels belagda med en gärd af 6 d. s. hvardera. Arbetsföre tiggare skulle fasttagas och tvingas till arbete.

Om rikets folkmängd har man från slutet af Carl XII:s regering några uppgifter, som dock endast kunna vara ungefärliga, emedan man den tiden saknade alla materialier för en noggrannare folkräkning. Omkring år 1700 antogs hela svenska väldets folkmängd utgöra unge-

får $2^1/_2$ million. Enligt en beräkning af härvarande franske ministern Campredou skulle Sverige sedermera från 1700 till 1717 hafva förlorat 300,000 menniskor genom krig och 800,000 genom pesten. År 1716 beräknades folkmängden inom det egentliga Sverige, således utom Finland, till 535,548 personer, i hvilket antal adel och embetsmän dock ej voro inbegripne, men man känner ej på hvilka grunder denna till siffran så bestämda uppgift stöder sig. Vore den tillförlitlig, skulle befolkningen i hela det nuvarande Sverige vid slutet af Carl XII:s regering endast hafva uppgått till omkring 600,000 personer!

Att vid denna tidpunkt folkmängden i följd af kriget och pesten högst betydligt aftagit, är emellertid otvifvelaktigt, likasom att den då var i en så olycklig belägenhet, att vår historia dertill företer få motstycken; men så mycket mera beundransvärda äro ock den trohet och uthållighet, den kärlek för konung och fosterland, svenska folket då ådagalade. Missnöje saknades visserligen icke och kunde, under sådana förhållanden, icke uteblifva, men det framträdde mera öppet endast när man trodde, att konungen aldrig skulle återkomma. Så snart detta skedde, helsades han med allmänt jubel, och så tryckande hans många tvångs- och vålds-åtgärder sedermera än blefvo för alla, vände sig dock hos det ojemförliga flertalet af svenska folket missnöjet icke mot honom personligen. Man förbannade hans rådgifvare och Görtz framför allt; men Carl XII var för sina många stora egenskaper så aktad och beundrad äfven af det *lidande* folket, att ingen svigtade i sin trohet mot honom.

Seder och lefnadssätt.

I början af Carl XII:s regering fördes, såsom i det föregående är visadt, ett ganska lustigt lif å svenska hofvet, helt olika den stela tarflighet, som der varit rådande på Carl den XI:s tid. Den ena lustbarheten följde på den andra, och maskerader, praktfullt och smakfullt ordnade af Nicodemus Tessin, utgjorde ungdomens förtjusning, väckte uppmärksamhet äfven vid hofvet i Versailles, då det mest lysande bland alla, samt framkallade stränga straffpredikningar från presterskapet.

Dessa glada fester blefvo dock snart afbrutna af kriget, men ända till hertiginnan Hedvig Sofias död 1708 bibehöll dock hofvet en viss glans, och äfven nöjen saknades der icke, om också i mindre skala. Sedermera försvunno de alltmera, först i följd af hofsorgen och derefter för de mer och mer bekymmersamma förhållandena. Hofvet blef härefter ännu mera dystert och glädjelöst än det varit på Carl XI:s tid.

Inom de högre kretsarne och hos alla, som efterapade den der rådande umgängeston, rådde en viss kruserlighet, som från Ludvig XIV:s hof spridt sig till alla öfriga, men tillika prisas svenskarne af härvarande utländningar för sin välvilja och gästfrihet mot dessa. Hvarje hit anländ bildad främling blef öfverallt mottagen som en kär gäst och

bjöds vid den första måltid, han intog i sin värds hus, att tömma en väldig välkomma af den bästa dryck värden hade. Fruntimren berömmas för sin skönhet, sitt behagliga sätt och sitt sediga uppförande. De, som tillhörde de mera bildade sällskapskretsarne, talade franska och tyska. Titeln »fröken» började mer och mer uttränga den förra af »välborna jungfru». Dans öfvades mycket i alla umgängeskretsar, och äfven under kriget anstäldes i vinterqvarteren, dit de högre officerarne kallade sina fruar och döttrar, ofta glada dansnöjen, hvilka konungen icke sällan bevistade såsom åskådare, ehuru han sjelf ej tog del deri. Polska dansar voro mycket brukliga, hvartill de många i svenska hären och äfven i Sverige varande polackar gåfvo anledning, men äfven de då brukliga franska dansar voro här kända och öfvade.

Främmande skådespelare, taskspelare och lindansare infunno sig ofta i Stockholm, synnerligast under de första åren af Carl XII:s regering. En fransk skådespelaretrupp, hvilken, såsom förut är berättadt, på konungens befallning hitförskrefs af Tessin i Mars 1699, uppfördes på hofstaten, och desse skådespelare undantogos från det eljest gällande förbudet att bära vissa klädespersedlar, så att de kunde visa sig i hvilken drägt de önskade.

Fruntimrens drägt vanstäldes af de stela styfkjortlarna och fontangerna, mot hvilka presterne ifrade såsom syndiga påhitt. Männen följde mera konungens exempel, klädde sig enkelt och ändamålsenligt, och många bland dem bortlade den då eljest öfverallt brukliga lockrika peruken samt buro kortklippt hår, likasom kung Carl.

Kortspel hade redan kommit så i bruk, att 1717 en stämpelafgift kunde läggas på hvarje spel; men ännu voro dock, åtminstone bland ungdomen, dans och pantlekar vida mera omtyckta tidsfördrif.

Det första lotteri i Sverige inrättades 1699. Det var ett enkelt penningelotteri af 15,000 lotter i en dragning. Högsta vinsten utgjorde 5,000 daler kopparmynt. Lotten kostade 2 rdr och ingen kunde förlora mer än halfva insatsen. Den behållning detta lotteri gaf tillföll de fattige.

Kaffe hade under kriget blifvit alltmera bekant och omtyckt, så att redan 1708 funnos kaffetält vid hären. Té och chokolad tog man ännu endast å apoteken.

Dryckenskap öfvades, särdeles i början af Carl XII:s regering, äfven inom högre sällskapskretsar. Vid festliga måltider tömdes bägarne och pokalerne flitigt, och derefter begynte icke sällan en lustig strid, under hvilken man kastade peruker och hvarjehanda klädesplagg i ansigtet och kring öronen på hvarandra. Äfven konungen lät någon gång sin omgifning taga rundeligen till bästa, men tålte ingen öfverlastning. Ingen vågade i rusigt tillstånd visa sig för honom, och för fylleri blefvo soldater stundom dömde till gatlopp. Ett måttligt bruk af bränvin var dock inom hären tillåtet, och under de senare fälttågen synes bränvin utgjort en del af soldaternes dagliga förplägning.

I allmänhet hade man likväl börjat mer och mer inse bränvinets

förderflighet. Redan vid riksdagen 1697 begärde ständerna, att tillverkningen måtte inskränkas, hvarföre konungen ock förbjöd att dertill använda råg eller hvete. Efter olyckan vid Pultawa lät rådet inställa all bränvinsbränning, men under pest-tiden 1710 blef den, på landshöfdingarnes och städernas enträgna begäran, åter tillåten »för helsans skull». Sedermera synes husbehofsbränningen mer och mer tilltagit, hvilket föranlät konungen att 1718 utfärda den ofvan omnämnda nya bränvinsförfattningen, hvarigenom brännerierna antal skulle högst betydligt inskränkas och kronan tillika genom förhöjd krogskatt beredas en betydande inkomst. Det allmänna missnöjet öfver denna författning visade emellertid huru kärt bränvinet redan blifvit för svenska folket.

Man hörde ock mot slutet af Carl XII:s regering allt oftare klagas öfver tilltagande dryckenskap och öfrig osedlighet hos de talrikare samhällsklasserna, såsom en följd af det långvariga förvildande kriget, hvarunder krigarne lärt sig hvarjehanda oseder och hvilket tillika borttagit många af dem, som skulle deltaga i folkundervisningen, hvarigenom Carl XI:s vackra och lofvande anstalter för dess befordrande börjat mer och mer råka i förfall. De alltmera ökade skatterna och de många tvångsåtgärderna, som hämmade all friare utveckling, tryckte ock på folkets sinnen och framkallade håglöshet, misströstan och benägenhet att i bränvinet dränka de ständigt växande bekymren. »Emedan bonden», skref Polhem, »icke kan erhålla godt och användbart mynt för sitt arbete och sina varor, lockas han att onödigtvis förtära de senare och upphöra med det förra.» Det var ock naturligt, att hågen för arbete skulle aftaga, när det, i följd af de många tvångsförfattningarna, icke medförde någon vinst och nästan all behållningen deraf togs af kronan. Pesten och andra farsoter, som grymt härjat det olyckliga landet, hade ock nedstämt sinnena och medverkat till den allmänna nedslagenhet, som under de sista åren röjde sig hos största delen af Sveriges befolkning.

Också ledo alla samhällsklasser af den mer och mer tilltagande nöden. Äfven en stor del af hofvets bordsilfver hade måst säljas eller uppmyntas, så att taffeln ej kunde fullständigt dukas, utan hvarje gäst måste medföra egen sked, såsom i äldre tider var brukligt. Sjelf föregick Carl XII med föredömen i försakelse af allt öfverflöd äfven i detta hänseende, då han lät beställa åt sig alla slags bordkärl af jernbleck. Adeln, utblottad först genom reduktionen och sedermera genom de tryckande gärderna, lefde mer och mer indraget, och hos de öfriga samhällsklasserna blef nöden för hvarje år allt större och allmännare. Hos många verkade den dock allvar i tänkesättet och renhet i sederna. Ännu bibehöllo sig hos det vida öfvervägande flertalet af svenska folket de berömliga egenskaper, hvarför det sedan äldre tider utmärkt sig — gudsfruktan, kraftfullhet, tarflighet samt en tålighet och pligttrohet, som väckte främlingars både förvåning och beundran. »Svensken», skref franske ministern Campredon, »är född med mod och tro-

het i hjertat och med orubblig öfvertygelse om sin pligt att uppoffra allt för den af Gud förordnade öfverheten. Han ådagalägger de mest förvånande prof på tålamod och undergifvenhet.»

Carl XII:s samtida: Konungahuset.

Svenska konungahuset utgjordes under Carl XII:s regering af konungen, hans farmoder, enkedrottning Hedvig Eleonora, hans båda systrar, Hedvig Sofia och Ulrika Eleonora, samt hans systerson, hertig Carl Fredrik af Holstein.

Hedvig Eleonora hafva vi redan i de föregående delarna omtalat. Förmäld med Carl Gustaf redan under första året af hans regering, hade hon upplefvat så väl denna som hela sin sons och upplefde äfven största delen af sin sonsons, ehuru hon var 61 år gammal redan när hans regering begynte. Det var ock med en viss stolthet hon å sina skådepenningar kallade sig »Hedvig Eleonora, Carlarnes maka, moder och farmoder». Af sin gemål hade hon alltid blifvit bemött med kärleksfullt undseende och hos sin son hade hon haft mycket inflytande; men hos sonsonen vann hon föga insteg. Carl XII kunde ej glömma, att hon varit väsentligt vållande till den af honom så högt älskade moderns sorger och förödmjukelser. Den synbara köld, han visade mot farmodern, väckte hos henne icke ringa förtrytelse. Hon klagade, att den femtonårige ynglingen var ännu mera envis och sjelfrådig än fadern; att ungdom och ålderdom ej passade tillsammans; att hon derföre måste draga sig från hofvet o. s. v. Härtill kunde hon dock ej förmå sig, utan deltog, oaktadt sina 63 år, ifrigt i danserna, maskeraderna och de öfriga lustbarheterna vid Hedvig Sofias förmälning med hertig Fredrik af Holstein, hvilken såsom hennes nära anförvandt var henne kär och blifvit det i synnerhet såsom en ny bundsförvandt mot det af henne så bittert hatade danska konungahuset och det inflytande, det möjligen kunde vinna hos hennes sonson.

Sträfvandet för det holsteinska husets bästa sysselsatte ock Hedvig Eleonora ganska mycket, synnerligast under senare hälften af Carl XII:s regering, då det blef allt tydligare, att han ej ämnade förmäla sig, och allt sannolikare, att han skulle finna döden under något af sina oförvägna krigsäfventyr. För en sådan händelse såg Hedvig Eleonora i Hedvig Sofias son, den unge hertigen Carl Fredrik, Sveriges konung, och han var också hennes förklarade gunstling, hvilken hon bortklemade så mycket i hennes förmåga stod. Äfven hans mor stod särdeles väl hos den gamla enkedrottningen, hvaremot den yngre sondottern Ulrika Eleonora, som bar den hatade sonhustruns namn, redan derigenom var hos henne mindre väl anskrifven och snart blef föremål för hennes öppna ovilja, när prinsessan började framstå som Carl Fredriks medtäflarinna om svenska kronan. Det var derföre för enkedrottningen ett svårt slag, när Hedvig Sofia afled i början af året 1708 och de hol-

steinska tronföljdsplanerna med detsamma förlorade sitt bästa stöd. Härtill kommo underrättelserna om motgångarne i Ukrajne och slutligen om nederlaget vid Pultawa samt Carl XII:s flykt till Turkiet. Ännu smärtsammare blef det för den gamla enkedrottningen, när Ulrika Eleonora 1713 kallades att deltaga i styrelsen och det under riksdagen, som sammanträdde mot slutet af detta år, blef allt tydligare, att hon hade långt mera lofvande utsigter till tronföljden än Carl Fredrik. Ålderdomskrämporna blefvo ock allt känbarare, och efter ett vackert afsked af sina anförvandter, sitt hof och de i hufvudstaden varande rådsledamöterna afled Hedvig Eleonora vid 79 års ålder under hösten 1715. Åt de närvarande kungliga råden uppdrog hon att till konungen framföra hennes »yttersta åstundan», som var, »att hans maj:t måtte låta beveka sig att sluta fred och att med sin hemkomst glädja land och konungahus».

Kungliga rådet *Carl Gyllenstierna* hade nitiskt och oegennyttigt vårdat enkedrottningens lifgeding, men hennes många byggnader och hennes konstsamlingar hade kostat betydande summor, så att bouppteckningen visade stora skulder. Dock visade den tillika ansenliga kronofordringar, och till skuldens gäldande fingo derföre inkomsterna af lifgedinget ännu några år uppbäras. Hedvig Eleonora var emellertid den sista svenska drottning, som erhöll ett sådant, ty vid 1719 års riksdag beslöts, att furstliga personer för framtiden skulle erhålla endast penningeanslag. Hennes qvarlåtenskap delades mellan Carl Fredrik och Ulrika Eleonora, och äfven Carl Gyllenstierna erhöll några egendomar såsom belöning för sin 47-åriga tjenstgöring.

Hedvig Sofia, Carl XII:s äldsta syster, född 1681 och således ett år äldre än han, var näst honom konungahusets mest betydande personlighet. Hennes själsförmögenheter voro öfver de vanliga, hvilket ej var förhållandet hvarken med hennes yngre systers eller med farmoderns, och de hade tillika utvecklat sig så tidigt, att man sade henne aldrig hafva varit barn. Med manlig klokhet, mod och tilltagsenhet förenade hon en qvinnas hulda, vänliga, angenäma väsende. Hon var ingen skönhet, men skildras dock såsom täck och intagande. Hennes tummar voro klufna ända till första leden, så att hon hade två tummar på hvardera handen, men hon förstod skickligt dölja detta lyte genom lätta, behagfulla rörelser med sina i öfrigt vackra händer. Hennes lynne skall varit något ombytligt, och hon synes varit icke så litet begifven på nöjen samt road af praktfulla tillställningar, hvilka medtogo en ganska betydande del af Carl XI:s samlade skatter, då Carl XII icke sparade någonting för att visa den varma tillgifvenhet han hyste för sin äldre syster, hvilken ända från barndomen haft hos honom stort inflytande.

Enkedrottningen sökte tidigt tillvägabringa en förbindelse mellan sin brorson, *Fredrik IV*, hertig af Holstein sedan 1694, och prinsessan Hedvig Sofia, hvarföre den unge hertigen ofta sändes till svenska hofvet och flitigt deltog i Carl XI:s jagter för att vinna hans bevågenhet.

Konung Christian V i Danmark åter sökte vinna hennes hand för sin äldste son, sedermera konung Fredrik IV; men Carl XI, som i allmänhet icke hyste någon benägenhet för danska konungahuset, gaf undvikande svar, skyllande på prinsessans ungdom.

Kort efter Carl XI:s död anmälde sig hertigen af Holstein formligen såsom friare samt understöddes ifrigt af enkedrottningen, Bengt Oxenstierna, Rehnsköld och bröderna Cronhielm; men prinsessan hyste mot honom en viss ovilja i följd af hans utsväfvande lefnadssätt äfven under friaretiden och de många vilda upptågen, hvartill han lockade Carl XII och som ådrogo hertigen svenskarnes hat. Hertigen hade likväl genom frikostiga gåfvor lyckats vinna prinsessans gunstling Juliana Schierberg, hvilken i förening med enkedrottningen och hela det holsteinska partiet vid svenska hofvet så ifrigt ansatte den sjuttonåriga prinsessan, att hon slutligen gaf sitt samtycke.

Äktenskapet blef emellertid föga lyckligt. Hertigen var visserligen rask, modig och företagsam samt hade, när han dertill beqvämde sig, ett ganska angenämt umgängessätt; men han var tillika orolig, obetänksam, opålitlig, häftig och i hög grad utsväfvande. Härigenom blef hertiginnans vistande i Holstein högst obehagligt, och efter ett häftigt uppträde mellan en af hertigens hofherrar, som befordrade hans många föga hedrande kärleksförbindelser, samt hertiginnans öfverhofmästarinna, hvilket gick ända derhän, att de båda tvistande slutligen bokstafligen kommo i lufven på hvarandra, förklarade hertiginnan, att hon ville genast återvända till Sverige och der stanna för alltid. Det var med yttersta svårighet man förmådde härifrån afhålla henne.

Det hotande danska infallet i Holstein förmådde emellertid både henne och hennes gemål att söka en tillflykt i Sverige, der hertigen icke visade någon förbättring. Vid krigets utbrott följde han dock sin svåger och stupade, såsom förut är nämndt, i slaget vid Kliszow den 9 Juli 1702.

Följande året anmälde sig kurprinsen af Hannover (sedermera konung Georg II i England) såsom friare till den unga enkan; men hon dröjde så länge med sitt afgörande, att han slutligen förlorade tålamodet och valde sig en annan brud. Hedvig Sofia var dock ej otillgänglig för en varmare böjelse, och i början af året 1708 trodde man vid hofvet sig märka, att hon fattat en sådan för sin kammarherre Olof Gyllenborg, hvilken vi här ofvan nämnt bland svenska vitterhetsidkare under Carl XII:s regering. Äfven han röjde i varma verser, att han delade hennes känslor, och nu kommo från alla håll varningar till hertiginnan att ej blottställa sitt rykte, utan genast aflägsna den farlige kammarherren; men, innan hon dertill kunde besluta sig, träffades hon af en sjukdom, som blef hennes sista. Hennes åttaårige son, Carl Fredrik, hade insjuknat i kopporna och, oaktadt fleres afrådande, deltog hon i hans vård, blef sjelf smittad samt, sedan sjukdomen genom oförsigtig behandling blifvit förvärrad, afled den 11 December 1708. Broderns djupa sorg öfver hennes död hafva vi förut

omtalat. Han ville egna henne en praktfull begrafning och sjelf vara närvarande dervid; men hans mer och mer förlängda frånvaro och den alltmera tilltagande penningebristen fördröjde likbegängelsen till dess äfven enkedrottningen afled 1715, hvarefter bådas begrafning i Januari 1716 hölls i all tysthet, så att endast den tjenstförrättande erkebiskopen, fyra tillkallade rådsledamöter och några få af hoffolket voro dervid närvarande.

Carl Fredrik, Hedvig Sofias ende son, hvilken vid två års ålder förlorade sin far och vid åtta års sin mor, var född den 19 Februari 1700 och hade ingen af sin moders och sin morbroders öfverlägsna egenskaper, icke ens sin fars raska och hurtiga väsende. En viss tyngd och tröghet röjde sig i hela hans personlighet. Hans uttal var oredigt, hans gång vacklande. Äfven bortklemades han af enkedrottningen, hvars förklarade gunstling han var och af hvilken han betraktades såsom Sveriges blifvande konung. Till lärare hade han först haft en Pechlin, som dock aflidit redan innan prinsen var sju år gammal, hvarefter lagmannen *Germund Cederhielm*, en slug och kunnig, men i öfrigt föga ansedd man blef hans handledare och bibragte honom någon vitter och vetenskaplig bildning. *Arvid Horn* blef 1712 hans guvernör och lyckades vinna den unge hertigens förtroende, men upptogs innan kort af regeringsärenden så mycket, att han hade föga tid öfrig att egna hertigen. Så mycket lättare blef det ock för Görtz att efter sin ankomst till Sverige ställa sig in hos denne.

Mellan Görtz, de öfrige härvarande holsteinarne och de till holsteinska partiet hörande svenske herrarne, å ena sidan, samt Ulrika Eleonora, hennes gemål, arfprinsen af Hessen och det svenska partiet å den andra, fortgick under åren 1716—1718 en ifrig täflan om tronföljden efter Carl XII. Af honom, såsom enväldig konung, berodde det att bestämma densamma och från båda sidorna gjorde man sitt bästa att aflocka honom en förklaring derom; men han förblef ogenomtränglig i detta hänseende. Görtz stod nu högst i hans förtroende, och han visade äfven den unge hertigen mycken vänlighet; men han visade den icke mindre mot sin svåger, arfprinsen af Hessen, hvilken han utnämnde till generalissimus öfver svenska krigsmakten och lade sålunda en ganska betydande myndighet i hans hand, under det man förgäfves sökte åt hertigen utverka ens befälet öfver ett regemente. Arfprinsen var ock känd såsom en tapper och erfaren krigare, med ett behagligt yttre, samt visade sig mot alla vänlig och tillgänglig. Hertigen åter, svag och bortklemad, var högdragen och frånstötande, rådvill, när det gälde att fatta ett beslut, deremellan häftig och obetänksam, ledd af gunstlingar utan all betydenhet, bland hvilka hans kammartjenare Roepsdorf, som knappast kunde skrifva sitt namn, nu stod högst i hans ynnest. Det hat, svenska folket i allmänhet hyste mot Görtz och de öfrige holsteinarne, inverkade äfven på sinnesstämningen mot hertigen, som hade högst få anhängare, hvaremot Ulrika Eleonora var allmänt omtyckt. Icke desto mindre var det dock högst osäkert

för hvilken konungen ämnade förklara sig, emedan man visste huru minnet af hans mest älskade syster ännu var honom kärt och huru mycket intresse han visat för hennes son ända från dennes barndom.

Vi få i det följande flera tillfällen att återkomma så väl till hertig Carl Fredrik som till Ulrika Eleonora och hennes gemål, hvilkas personligheter vi skola söka teckna vid berättelsen om deras regering.

Embetsmännen.

Af de 19 kungliga råd, som vid Carl XII:s tillträde till regeringen utgjorde hans rådspersonal, afsattes Nils Bielke 1698. Under loppet af året 1699 afledo Lars Fleming, Axel Wachtmeister och Carl Bonde; år 1701 Jakob Gyllenborg; 1702 Axel Stålarm och Bengt Oxenstierna; 1703 Erik Dahlberg och Lars Wallenstedt; 1705 Christofer Gyllenstierna och Johan Gabriel Stenbock; 1706 Didrik Wrangel; 1709 Nils Gyldenstolpe; 1710 Axel Julius De la Gardie; 1712 Fabian Wrede; 1713 Jurgen Mellin, samt 1714 Hans Wachtmeister och Gabriel Falkenberg. Den ende af Carl XI:s rådspersonal, som öfverlefde Carl XII:s regering, var Carl Gyllenstierna.

De första rådsledamöter, som af Carl XII tillsattes, voro hans förre lärare, kanslirådet och statssekreteraren *Thomas Polus* samt kansli-rådet och statssekreteraren *Carl Piper,* hvilka nyårsaftonen 1697 utnämndes till statsråd och af hvilka den förre afled i Mars 1708 samt den senare i slaget vid Pultawa föll i rysk fångenskap, under hvilken han afled 1716.

Sedermera utnämndes statssekreteraren och f. d. ambassadören vid franska hofvet, friherre *Nils Lillieroth* till kungligt råd 1704, men afled redan i April 1705.

I December detta år blefvo åtta kungliga råd på samma gång tillsatta, nemligen: generalen och generalguvernören öfver Bremen och Verden friherre *Nils Gyllenstierna,* sedermera 1706 upphöjd till grefve, 1709 fältmarskalk, 1710 president i krigskollegium, död i Stockholm i Mars 1720; generalen friherre *Otto Wellingk,* president i Åbo hofrätt, grefve 1706, död i Stockholm i Maj 1708; generalen friherre *Carl Gustaf Rehnsköld,* en af Carl XII:s mest framstående krigare, till hvilken vi återkomma vid berättelsen om dessa; generalen *Carl Gustaf Frölich,* president i Dorpts hofrätt, på samma gång friherre och grefve 1706, död 1714; generallöjtnanten friherre *Nils Stromberg,* generalguvernör öfver Estland och sedermera 1709 öfver Lifland och Kurland, grefve 1706, president i kammarkollegium och statskontoret 1711, död i Augusti 1723; generallöjtnanten och öfversten för lifgardet friherre *Knut Posse,* öfverståthållare i Stockholm, grefve 1706, död i Augusti 1714; generallöjtnanten *Carl Gustaf Nieroth,* president i Göta hofrätt, friherre och grefve 1706, generalguvernör öfver Estland 1709, i Finland 1710, död derstädes 1712, samt generallöjtnanten, kapitenlöjtnanten

vid konungens lifdrabant-kår friherre *Arvid Bernhard Horn*, till hvilken vi återkomma här nedan.

Landshöfdingen i Stora Kopparbergs län friherre *Nils Gripenhjelm*, en son till Carl XI:s lärare, utnämndes 1706 till kungligt råd och president i bergskollegium, men dog i Falun i April samma år, innan kallelsebrefvet hunnit komma honom tillhanda.

I Augusti 1710 tillsattes fyra nya kungliga råd: generalen friherre *Jakob Spens*, president i krigskollegium, grefve 1712, vice öfverståthållare i Stockholm 1714—1716, död i Januari 1721; generalen friherre *Mauritz Wellingk*, till hvilken vi här nedan återkomma; generalen grefve *Magnus Stenbock*, en bland Carl XII:s mest utmärkta krigare, i berättelsen om hvilka vi skola återfinna honom; samt hofkanslern friherre *Gustaf Cronhielm*, om hvilken mera här nedan.

Amiralen och landshöfdingen *Hans Clerck*, som varit landtmarskalk vid 1710 års riksmöte, utnämndes i November samma år till kungligt råd och president i Göta hofrätt, men afled redan i April 1711.

I Januari detta år inkallades i rådet generalfälttygmästaren friherre *Reinhold Johan von Fersen*, som nämndes till grefve 1712 och till president i Svea hofrätt 1715, men afled redan i December 1716.

I Juni 1712 inkommo i rådet landshöfdingen öfver Stora Kopparbergs län friherre *Jakob Reenstjerna*, direktör öfver kontributionsränteriet, president i kommerskollegium 1713, grefve 1714, död i Februari 1716, samt hofmarskalken och öfverintendenten friherre *Nicodemus Tessin*, till hvilken vi här nedan återkomma.

De siste af Carl XII utnämnda kungliga råd voro: generalen friherre *Johan August Meijerfelt*, inkallad i rådet och generalguvernör i Pomern i Mars 1713, grefve i Mars 1714, död 1749, samt generalen, landshöfdingen öfver Göteborgs och Bohus län friherre *Carl Gustaf Mörner*, som inkom i rådet i Juni 1716, och då tillika blef generalguvernör öfver Nerike, Vestergötland, Vermland, Dal, Bohuslän och Halland, några dagar senare grefve samt nyårsdagen 1717 befordrad till fältmarskalk, död 1721.

Carl XII:s rådspersonal var sålunda icke särdeles talrik, och de fleste, som af honom inkallades i rådet, voro krigare, hvilka utmärkt sig i hans fälttåg samt på detta sätt belönades för sina krigiska förtjenster. De fleste bland hans civile embetsmän inom rådet åter hade dit inkommit under Carl XI:s regering, och de, som under senare delen af Carl XII:s af honom mest användes i civila befattningar, blefvo ej i rådet inkallade. Åtskillige af de ene så väl som de andre kunna väl förtjena att särskildt omnämnas.

Nils Bielke var den förste af det gamla rådet, som efter Carl XII:s tillträde till regeringen trädde derur, och det icke af egen vilja. Vi hafva i det föregående omtalat hans lysande uppträdande i slaget vid Lund, den ynnest hvarmed i följd deraf Carl XI länge omfattade honom, hans mångåriga täflan med Bengt Oxenstierna om främsta platsen i Carl XI:s förtroende vid ledningen af utrikes ärendena, samt

den kallsinnighet konungen mot slutet af sin regering visade honom, hvilken äfven röjde sig deri, att Bielke, ehuru genom börd, rikedom, bragder och egenskaper den tiden Sveriges utmärktaste personlighet, likväl icke erhöll en plats inom den af Carl XI förordnade förmyndarestyrelsen — ett bevis på misstroende eller missaktning, som gick honom djupt till sinnes. Han hade dock under konungens sista sjukdom erhållit från honom ett bref att från Pomern, der Bielke fortfarande var generalguvernör, infinna sig i Stockholm; men vid ankomsten dit fann han Carl XI redan död, sina ovänner Bengt Oxenstierna och Lars Wallenstedt i styrelsen samt en annan af sina fiender, den farligaste bland dem alla, Carl Piper i synnerlig gunst hos den unge konungen. Den adelsstolthet, hvilken Bielke synes nog mycket lagt i dagen mot uppkomlingarne bland Carl XI:s omgifning, hade skaffat honom många ovänner bland dessa, och hans anseende hos allmänheten samt synnerligast hos allmogen var så stort, att herrarne i styrelsen efter Carl XI:s död synas hyst en viss oro för detta Bielkes inflytande, hvarföre de ock gjorde sitt bästa att störta honom.

I planerna för genomdrifvandet af Carl XII:s myndighetsförklaring tog Bielke ingen del, men endast några dagar efter den unge konungens tillträde till regeringen erbjöd sig ett tillfälle att bringa Bielke på fall, och detta tillfälle blef icke försummadt.

Vid något bland regementena i Pomern skulle en ryttmästareplats tillsättas. Bielke föreslog kapten Krassow, möjligen densamme som sedermera blef general och befälhafvare öfver den sista svenska hären i Polen; men i stället kom konungens befallning, att fullmakten skulle utfärdas för regementsqvartermästaren Brunner. Denne hade förut vid pomerska rytteriet tjent såsom adjutant, kornett och regementsqvartermästare, men skall förut någon tid varit uppassare hos Bielke. Sekreteraren Schantz, som till Bielke framfört konungens befallning, berättade, att grefven utfarit i bittra ord och vägrat utfärda fullmakten åt en person, som vid flera tillfällen afdragit och putsat hans stöflar. Bielke försäkrade deremot, att han aldrig vägrat mottaga Brunner som ryttmästare, utan endast begärt, att fullmakten måtte blifva utfärdad i kansliet. Då likväl Schantz tre särskilda gånger infann sig hos Bielke, utan att kunna förmå honom att åtlyda konungens befallning, vittnar detta onekligen om ett trots, som måste väcka den unge konungens misshag i så mycket högre grad, ju mera han var uppfödd i öfvertygelsen om den kungliga maktfullkomligheten och ju mera ny utöfningen af denna makt för honom var. Sista gången hade ock Schantz att till Bielke framföra en skrifvelse från Carl XII, alldeles i Carl XI:s stil. »I skolen besinna», hette det deri, »att edert uppförande mot öfverheten kunde kosta lif, ära och gods. I skolen afstå från all tredska, allt storpöseri, all egennytta och all egenkärlek, likaså från alla stämplingar mot dem, som tjenat oss redligare än I gjort. I skolen ock visa ryttmästaren Brunner all benägenhet, fastän han strukit edra skor.»

Denna skarpa skrifvelse af konungens egen hand förmådde Bielke att redan följande dagen utfärda den ifrågavarande fullmakten, och Johan Gabriel Stenbock sökte nu hos konungen ställa saken till rätta. Bielke synes likväl gifvit nya uttryck åt sitt missnöje, ty vid slutet af år 1697 fick han från konungen ett nytt bref, lika allvarsamt som det förra, och sände nu genast bud till Stenbock för att hos konungen utverka förlåtelse för hvad han låtit komma sig till last, jemte anhållan tillika att, då Bielke för sjukdom ej kunde lemna sina rum, konungen måtte till honom sända tillförlitliga personer, för hvilka sanna förhållandet kunde framläggas. Konungen skickade då hofkanslern Johan Bergenhjelm och statssekreteraren Thomas Polus, inför hvilka Bielke lyckades i åtskilligt rättfärdiga sig, men onekligen hade han dock gjort sig skyldig till straffvärd tredska mot konungens befallningar och till opassande utbrott af missnöje deröfver. Han lofvade emellertid nu ovilkorlig lydnad och obrottslig trohet, och man trodde saken härmed vara bilagd.

Till Bielkes olycka yppades likväl just vid denna tid äfven från ett annat håll utlåtelser, som ansågos förgripliga mot konungen och konungaväldet. Prosten i Mora, *Jakob Boethius*, som genom lärdom och lyckliga undervisningsgåfvor vunnit mycket anseende såsom lärare, men vid riksdagarna 1693 och 1697 visat sig ogilla det kungliga enväldet, hade mot slutet af det sistnämnda året uppsatt åtskilliga anmärkningar mot 1693 års riksdagsbeslut. De deri förekommande uttryck, att konungen icke var någon på jorden ansvarig för sina gerningar, fann Boethius innebära »en högfärdssynd, beslägtad med Adams och Evas, ja, med sjelfva satans». Mot ständernas löfte att gilla och antaga hvad helst konungen föreskrefve stälde Boethius skriftens ord, att »man måste mer lyda Gud än menniskor», och sjelfva ordet »suveränetet» kallade han »ett ogudaktigt fransyskt ord, sammanhängande med detta folks öfriga högmod och gudlöshet». För dessa frimodiga utlåtelser i ett då för tiden högst ömtåligt ämne blef Boethius fängslad, förd till Stockholm och stäld för rätta, då han vid sitt försvar visade sig lika frispråkig samt åberopade bland annat, med anledning af konungens tidiga myndighetsförklaring, Pauli ord: »Så länge arfvingen ett barn är, lyder han ock under förmyndare intill den tid som fadern förelagt». Att denna myndighetsförklaring väckt ovilja hos flere bland presterskapet, syntes ock deraf, att på samma dag predikades i tre Stockholms kyrkor öfver texten: »Ve det land, hvars konung ett barn är», hvilken text Boethius äfven skall hafva valt för sin predikan i Mora. I allt detta tyckte man sig finna ett alltför mycket utbredt missnöje öfver både myndighetsförklaringen och regeringssättet, möjligen en anläggning mot detta, hvilket borde allvarligen näpsas. Boethius blef i Juli 1698 dömd från lif, ära och gods, och hans skrifter att af bödeln brännas. Konungen eftergaf dödsdomen, men utbytte den mot lifstidsfängelse å Nöteborgs fästning, der Boethius satt fången till dess fästningen intogs af ryssarne 1702, då han fördes till Viborg, der han

af landshöfdingen Lindhjelm erhöll en mild behandling, men var fortfarande så djerf i sina yttranden, att rådet 1705 föreslog hans insättande på dårhuset Danviken vid Stockholm, hvilket ock skedde. Dock flyttades han snart derifrån till barnhuset, der större frihet lemnades honom. Han afled i Februari 1718.

Rättegången mot honom och den förutsättning af en anläggning mot regeringssättet, som legat till grund för denna rättegång, hade emellertid en ganska vigtig inverkan på Bielkes sak. Då man hos presten så strängt bestraffat förgripliga utlåtelser mot konungen och konungaväldet, borde man icke förfara mildare mot den högättade ädlingen för likartade förbrytelser. Åtminstone fingo Bielkes fiender häri en välkommen anledning att bringa honom på fall. Man känner ock af uppgifter från härvarande utländska ministrar, att kort efter Carl XI:s död ganska omfattande planer voro å bane inom svenska högadeln, för att, äfven om så behöfdes med utländsk hjelp och mot afstående af åtskilliga bland Sveriges eröfringar, åt densamma söka återvinna dess förlorade egendomar och förra samhällsställning, samt att Bielkes biträde härvid påräknades, ehuru man visserligen har intet bevis, att han sjelf varit medveten om dessa planer. Han var likväl då Sveriges mest frejdade härförare, tillhörde sjelf högadeln och hade inom densamma vidsträckta förbindelser, så att han syntes företrädesvis egnad till ledare af dylika planer. Det är således både möjligt och troligt, att det kungliga enväldets ifrigaste förfäktare, Wallenstedt och Piper, tillika Bielkes förklarade fiender, på fullt allvar fruktade, att han kunde blifva ganska farlig ej blott för dem, utan äfven för sjelfva konungaväldet, och lyckats öfvertyga den unge konungen om nödvändigheten att qväsa en så farlig storman.

Man framdrog nu mot Bielke äfven åtskilliga beskyllningar, som redan under Carl XI:s regering blifvit mot honom framkastade, såsom att han skulle till egen vinning hafva i Pomern tillåtit falsk myntning och förehaft stämplingar med utländska makter. Uppretande omständigheter tillkommo också. Bielke bad sin måg Abraham Brahe bränna upp en del af de bref han tillskrifvit honom, hvilket Brahe ock gjorde samt underrättade Bielke derom i en skrifvelse, den han lemnade en Ascheberg att framföra till Bielke; men Ascheberg lemnade den i stället åt konungen, hvars misstankar och ovilja mot Bielke häraf ökades. Vidare hade Bielke, orolig för framtiden, sökt skaffa så mycket som möjligt af sin förmögenhet öfver till Frankrike och Tyskland samt dervid tillskrifvit preussiske ministern ett bref, hvari han kallade konungen »ett barn», klagade öfver orättvis behandling, önskade all sin egendom inom Brandenburgs gränser o. s. v. Äfven detta bref föll i konungens händer och ökade ytterligare hans ovilja. Han afsatte Bielke från alla hans sysslor och värdigheter samt förordnade i April 1698 en nämnd att granska hvad som lades Bielke till last. Revisionssekreteraren Henrik Heerdhjelm utsågs till hans åklagare inför Svea hofrätt och inkom äfven dit med en utförlig anklagelseskrift, som inne-

höll svåra beskyllningar, såsom att Bielke i många år fört en vidlyftig skriftvexling med främmande ministrar, hvilkas öfverhet haft, för Sveriges krona menliga intressen; att hans äfventyrliga anläggningar kunnat framkalla ett landsförderfligt krig, om de icke genom konungens vishet blifvit förekomna; att Bielke, under sken af konungens tjenst, samlat en myckenhet folk af konungens undersåtar, dem han till främmande herrskap bortsålt; att han af utländska makter uppburit stora pensioner och mot en årlig belöning af 2,000 rdr förbundit sig och sin afkomma till en främmande herres tjenst; att han oförsvarligen förrättat sina embeten, nedtystat en dråpsak och låtit missgerningsmannen rymma, samt att han kort efter Carl XII:s anträde till regeringen vägrat i konungens tjenst befordra en person, som med konungens egen fullmakt var försedd. Särskildt beskyldes Bielke att hafva i Pomern bringat underhaltigt mynt i omlopp; men de i anledning häraf företagna undersökningar ledde derhän, att Piper afrådde anklagelsens fullföljande i denna del, emedan upplysningar kunde komma i dagen, som kastade skugga på Carl XI.

I Februari 1699 uppläste Bielke inför hofrätten sin af honom sjelf författade försvarsskrift. Den var lugn och värdig samt ådagalade haltlösheten af de flesta anklagelsepunkterna, men åberopade inga för Carl XI ofördelaktiga skrifvelser, ehuru man trodde den anklagade hafva sådana att tillgå. I stället slutade han med att bedja Carl XII om nåd och befrielse från ytterligare rättegång. Många lade sig ock nu ut för honom — enkedrottningen, båda prinsessorna, Stenbock, äfven Piper, som nu tyckte Bielke nog förödmjukad. Bielkes grefvinna, en dotter till Gustaf Adolfs ryktbare fältherre, riksmarsken Gustaf Horn, gjorde knäfall för konungen för att utverka sin mans benådning; men, ehuru han bemötte henne på det vänligaste, var han dock lika obeveklig för hennes böner som för de öfrigas. Den sextonårige fursten misstänkte, att man antingen betraktade honom såsom ett lättstyrdt »barn» eller att man ansåg honom varit orättvis i befallningen om rättegångens anställande och den skulle derföre hafva sin gång. Den drog dock långt ut på tiden och först den 5 April 1705 föll hofrättens dom. Dess slut lydde att, emedan grefve Nils Bielke »konungen icke lydno hållit och bud hans ståndit, utan tvärtom konungen med bref, ord och gerningar orätt gjort, thy pröfvar kongl. rätten honom, Nils Bielke, med allt sådant hafva gjort sig brottslig, att mista allt hvad han eger, jord, lösören, gård, ära och lif sitt, och sådant allt med rätta» (!)

Dödsstraffet eftergafs af konungen. Äran kunde hvarken han eller hofrätten beröfva den dömde, men sin egendom gick han till största delen förlustig. Endast de gamla Bielke-godsen Salesta och Gäddeholm lemnades hans grefvinna såsom ersättning för den förmögenhet hon medfört i boet. Silfret skall hafva blifvit skänkt till Piper; den öfriga egendomen anslogs till statens behof och, bland annat, till slottsbyggnaden.

Sin öfriga tid tillbragte Bielke på Salesta. Vid hemkomsten till sitt rike upphäfde Carl XII 1715 allt hvad i den afsagda domen var kränkande för Bielkes ära och lät försäkra honom om sin nåd. Redan följande året, den 26 November 1716, slutades dock den 72-åriges vexlingsrika lefnad. Hans maka erhöll redan före Carl XII:s död tillbaka alla de mannens gods, som då funnos oanvända i kronans värjo.

Bengt Oxenstierna, som längre än någon annan varit Nils Bielkes motståndare, bibehöll sig efter hans fall ej länge i konungens förtroende. Vi hafva förut omtalat, huru redan i Maj 1698 en brytning inträdde mellan honom och konungen och huru, i följd deraf, grefve Bengt i sjelfva verket förlorade ledningen af utrikes ärendena, ehuru han fick behålla kanslipresident-embetet. Vi hafva omtalat huru ifrigt Bengt Oxenstierna sökte förmå konungen till fred med konung August, samt huru den utförliga skrifvelse, hvari han utvecklade vigten häraf och angelägenheten af att i stället stäcka Rysslands växande makt, innan det blefve för sent, var den sista yttringen af den gamle statsmannens embetsmannaverksamhet. Han afled den 12 Juli 1702 och begrofs utan ståt i det grafkor han åt sig låtit inreda i Upsala domkyrka.

Johan Gabriel Stenbock, hvars förgående verksamhet vi förut omtalat, hade, ehuru han lyckats bibehålla sig i Carl XI:s förtroende, dock lika litet som Nils Bielke fått någon plats i förmyndarestyrelsen efter hans död, sannolikt i följd af Carl XI:s misstroende till högadeln, af hvilken både Stenbock och Bielke voro ganska framstående medlemmar. Under denna förmyndarestyrelse tillhörde Stenbock, jemte Nils Bielke och Fabian Wrede, det franska partiet samt var således en af Bengt Oxenstiernas motståndare och bidrog sedermera icke så litet till dennes onåd hos Carl XII, hos hvilken Stenbock sjelf förstått ställa sig lika väl som hos fadern. Vid konungens kröning var det Stenbock, som upptog kronan, innan den nådde marken, då den, vid den unge konungens stigande till häst, föll af hans hufvud. Såsom riksmarskalk eller öfverste marskalk, hvilken benämning detta högsta hofembete erhöll, när alla slags riksembeten afskaffades, hade ock Stenbock många tillfällen att närma sig konungen och erhöll äfven flera bevis på hans välvilja, ehuru, synnerligast efter hertigens af Holstein ankomst till svenska hofvet, de båda unga furstarnes förtrolighetsbevis mot den gamle, prydlige marskalken icke sällan voro nog mycket närgångna. Till Carl XII:s myndighetsförklaring bidrog Stenbock af bästa förmåga och vann derigenom ytterligare insteg i konungens ynnest. Han tvekade dock ej att ridderligt taga Nils Bielkes försvar, när denne föll i konungens onåd, och yttrade äfven sedermera med samma frimodighet, som han visat under Carl XI:s regering, sitt ogillande af polska afsättningskriget samt de derigenom föranledda dubbla krigsgärderna m. m. Redan 1703 började han af konungens envishet i fullföljandet af polska kriget förutspå svåra olyckor för riket och beslöt att sjelf lemna det för att bosätta sig i främmande land, från hvilken föresats enkedrottningen dock slutligen förmådde honom afstå. Derefter inredde han

åtskilliga af sina rum till förvarandet och förevisandet af de betydande samlingar ur naturens och konstens riken, han förskaffat sig. Mot slutet af sin lefnad sysselsatte han sig ifrigt med kemi och sökte bereda en s. k. »panacé» eller odödlighetsdryck, som likväl tros hafva förkortat hans egna dagar, likasom hans försök att göra guld icke så litet minskade hans egna tillgångar deraf. Vid sin död den 15 Augusti 1705 efterlemnade han dock en ganska betydande förmögenhet.

Hans yttre var ännu på ålderdomen ståtligt och vördnadsbjudande. Den härvarande franske ministern skildrar honom såsom gudfruktig och rättvis, hushållare utan girighet, ordentlig utan fjesk, högsinnad utan högfärd, och inskriften på hans grafvård i Stockholms Storkyrka förkunnar, att han varit »i rådkammaren eftertrycklig, vid hofvet lysande, i borgerliga lifvet rättskaffens; eftertrycklig utan förmätenhet, lysande utan öfverflöd, rättskaffens utan begär att synas så vara, derigenom konungars kärlek, rikets prydnad och medborgares exempel». Johan Gabriel Stenbock var aldrig gift, men troddes hafva ingått ett slags »samvetsäktenskap» med fröken Greta Wrangel, utmärkt genom snille, gladt lynne och behagligt umgängessätt. Då hon dog året efter Stenbock, skref Carl XII, att »många roligheter lära komma att saknas, sedan hon och grefve Johan fallit undan».

Lars Wallenstedt, son till dåvarande teologie professorn i Upsala, sedermera biskopen i Strengnäs Laurentius Wallius, föddes i Upsala 1631, intogs, efter fleråriga resor och studier vid åtskilliga utländska lärosäten, i Carl Gustafs kansli, åtföljde sedermera en svensk beskickning till Frankrike, blef vid återkomsten derifrån sekreterare hos generalguvernören i Ingermanland, adlades 1668 och utnämndes till riddarhussekreterare 1672. I denna egenskap förde han adelns protokoll vid den vigtiga riksdagen 1680 och förde det så samvetsgrant, att man der tydligen upptäcker de olagligheter och slingringar, som begingos af det rådande partiets ledare, till hvilkas anhängare han då ej synes hafva hört. Redan 1676 hade han blifvit revisionssekreterare och förordnades af Carl XI i Januari 1682 att inför stora kommissionen anklaga konungens förmyndare och rådet för deras förvaltning under konungens minderårighet, hvarvid Wallenstedt blef »tagen uti konungens beskydd nu och i framtiden, så att konungen förklarade sig vilja anse och allvarligen låta straffa såsom en förbrytelse mot sig sjelf och dess förordning, om en eller annan, för det som dess beställning rörer, ville honom illa anse och med tal eller gerningar söka incommodera eller på något sätt skada och förklena».

Från denna tid uppträdde Wallenstedt såsom det kungliga envåldets ifrigaste förfäktare och visade sig i synnerhet vid 1689 års riksdag särdeles nitisk för dess befordrande. Med hans egna befordringar gick det också härefter ganska raskt. Genast efter riksdagens slut blef han landshöfding i Vestmanland och friherre, 1693 kungligt råd och grefve, 1695 president i Svea hofrätt och Åbo akademis kansler. Af Carl XI utsågs han äfven till en af riksförmyndarne under sonens minderårig-

het, med särskildt uppdrag att förestå kammar- och handelsärendena, åt hvilka han dock dittills föga egnat sig, emedan han mest sysselsatt sig med justitie-ärenden.

Under förmyndarestyrelsen efter Carl XI:s död hörde Wallenstedt till Bengt Oxenstiernas motparti och var en bland dem, som ifrigast yrkade på Carl XII:s snara myndighetsförklaring. Tillika visade han sig äfven nu, likasom förut under Carl XI:s regering, såsom den mest nitiske förfäktaren af enväldet, hvarföre han ock motsatte sig ständernas sammankallande för att få den unge konungen förklarad för myndig, afrådde hans kröning, emedan han ärft en oinskränkt makt och vore »född till, ja likasom med kronan», hvarföre han ej borde mottaga henne af någon annans hand, samt påstod, att han icke behöfde aflägga någon ed eller försäkran. Han steg också nu högt i den myndig förklarade konungens förtroende, hvartill Carl XI ock skall i ett slags enskildt testamente till sonen hafva rekommenderat Wallenstedt. Denne hade tillika slutit sig till Piper, som nu stod högst i konungens bevågenhet, och båda förenade sig att först störta Nils Bielke samt derefter äfven bringa Bengt Oxenstierna i onåd, hvari de ock lyckades. Dock bibehöll sig Wallenstedt icke särdeles länge i konungens ynnest. När det s. k. »gottorpska raseriet» som värst pågick, vågade Wallenstedt några föreställningar derom till konungen. »Eders maj:ts undersåtar», sade han, »äro mycket bedröfvade öfver det nattliga ridande och buller, som hålles på gatorna, och de frukta, att eders maj:t torde dervid råka i någon olycka.» Konungen, som med orubbligt lugn afhört honom, svarade derefter lika kallt: »Till lön för det förtroende, I visat mig, skall jag tillbaka omtala hvad folket säger om eder, grefve Wallenstedt. De påstå nemligen, att I ären den störste hundsfott i hela Sverige och att jag borde hänga eder i det högsta träd som finnes.» Svaret vittnar, att konungen hyste föga aktning för Wallenstedt, ehuru han funnit honom ganska användbar för sin och rikets tjenst. Sitt förra inflytande kunde också Wallenstedt härefter aldrig återvinna. Vid konungens afresa från Stockholm till danska kriget, i April 1700, blef emellertid Wallenstedt insatt i försvars-kommissionen och tog verksam del i styrelsen ända till sin död den 16 November 1703. Han efterlemnade ingen son, utan slöt sjelf sin grefliga ätt. Hans enda dotter Maria var gift med kungliga rådet grefve Gustaf Cronhielm.

Wallenstedt skildras såsom temligen rå och klumpig i sitt sätt att vara, hvarföre man kallade honom »björnen». Äfven beskyldes han att hafva, likasom Bengt Oxenstierna, varit tillgänglig för vängåfvor från England och Holland. Af högadeln var han hatad kanske mer än någon annan bland Carl XI:s rådgifvare, alltsedan han var åklagare inför stora kommissionen, då han ansågs hafva gått alltför hänsynslöst till väga. I de flesta den tidens smygskrifter är han ock mycket illa utmålad, ehuru man i alla fall ej förmått mot honom framdraga någon bevisad dålig handling. Hans stora embetsmanna-förmåga har ingen kunnat förneka.

Nils Gyldenstolpe hade inom förmyndarestyrelsen efter Carl XI:s

död fått inseendet öfver justitie-ärendena, ehuru han dittills mest försökt sig i diplomatiska värf. Han slöt sig till enkedrottningen och Bengt Oxenstierna, men hade mer än de insteg hos den unge konungen, hvars tillgifvenhet han, såsom dess guvernör, vunnit. Vid ordnandet af styrelsen under konungens frånvaro insattes Gyldenstolpe uti justitie-kommissionen, men utnämndes någon tid efter Bengt Oxenstiernas död till hans efterträdare såsom kanslipresident 1705 och erhöll sålunda slutligen den embetsmannaverksamhet, der han hade mesta erfarenhet. Af utländska härvarande sändebud skildras han såsom det bästa hufvudet inom hela rådet, men ock såsom alltför mycket tillgänglig för vängåfvor, hvilket ansågs föranledt af hans stora skulder, ty hushållare synes han varit lika litet som Bengt Oxenstierna, och af undfallenhet för sin grefvinna, en dotter till kungliga rådet Edvard Ehrensteen. Han visade emellertid en ovanlig förmåga att lätt och skickligt handlägga de ärenden, som tillhörde hans embete, och hans svåger Arvid Horn, som sedermera i början af frihetstiden blef Sveriges mest framstående statsman, erkände alltid, att den tid, han i kansliet tjenstgjort under Nils Gyldenstolpe, varit för honom den bästa skolan i statsmannavärf. Nils Gyldenstolpe afled vid 67 års ålder den 4 Maj 1709.

Fabian Wrede fick, genom Carl XI:s testamente, bland riksförmyndarne efter konungens död vården om flottans ärenden och tillhörde under förmyndarestyrelsen Bengt Oxenstiernas motparti. Han var en af de få, som vågade åtminstone ett försök att få den unge konungens myndighetsförklaring uppskjuten, samt visade sig i allmänhet mera sjelfständig än de fleste inom rådet, hvartill ock hans öfverlägsna förmåga och stora förmögenhet satte honom bättre i stånd än största delen af hans medbröder. I afseende å förhållandet till utrikes makter slöt han sig till Nils Bielke och Johan Gabriel Stenbock, som yrkade ett närmande till Frankrike, tvärt emot Bengt Oxenstiernas åsigter, samt förordnades i början af året 1700, sedan Oxenstierna råkat i onåd, att deltaga i kansliets göromål. Kammar-ärendena voro likväl de, som egentligen stodo under Wredes ledning, och i dem hade han mera erfarenhet än någon annan inom rådet. Vid Carl XII:s afresa till danska kriget i April 1700 blef ock Wrede satt i spetsen för försvarskommissionen, med det kinkigaste uppdraget af alla att bereda nödiga medel för kriget. Sedermera var han ända till sin död den egentliga själen i den inre styrelsen under konungens frånvaro, hvilket bäst bevisar hans öfverlägsenhet, då den kunde göra sig gällande bland de flere ganska framstående förmågor, som den tiden funnos bland rådspersonalen.

Likasom de fleste bland rådet yrkade han ifrigt på fred med Polen, när det efter segern vid Klissow stod Carl XII öppet att ingå en sådan på för Sverige ärofulla vilkor, samt yttrade sedermera frimodigare än någon annan till rådsprotokollet sin klagan öfver landets lidanden i följd af krigets fortsättande. Dessa yttranden voro stundom så djerfva, att några bland Wredes embetsbröder förklarade sig icke vilja qvar-

stanna i rådet, om orden icke antecknades för Wredes egen räkning, »på det att konungen icke måtte förblanda den oskyldige med den skyldige». Häraf lät dock ej Wrede skrämma sig, utan var lika frispråkig efteråt som förut.

När underrättelsen kom om nederlaget vid Pultawa och man ännu icke visste om konungen var död eller fången, yttrade Wrede lugnt och oförfäradt under den allmänna bestörtningen i rådet: »Nu är tid att taga kraftiga åtgärder. Icke måtte vi alldeles släppa händerna, om också dessa olyckliga tidender äro sanna.» På frågan, om man icke genast borde sammankalla ständerna, svarade han: »När de komma ihop, finna vi snarare många svårigheter än råd och utvägar. Vi gifva dem endast anledning att framkomma med sina lamentationer». Han ansåg enda fördelen af ständernas oförddröjliga sammankallande ligga deri, att rådets ansvar då blefve deladt med dem; men han ville hellre bära hela ansvaret och vådorna vid fäderneslandets räddning än föranleda något dröjsmål med kraftiga åtgärders vidtagande. Han föreslog ock genast, att man borde pantsätta sina gods till konungens tjenst. Sjelf försträckte han staten 150,000 daler silfvermynt och hade dessutom lemnat såsom gåfva 10,000 d. s., eller tillsammans 160,000 d. s., motsvarande 320,000 kr. efter nuvarande myntvärde. Liknande uppoffringar fordrade han ock af andra. Då han tyckte, att enkedrottningen borde af sina stora inkomster äfven kunna afstå någon del åt statsverket, indrog han en del af hennes årsanslag, hvaröfver hon klagade hos konungen, som i Februari 1712 skref från Bender till öfverståthållaren Knut Posse, att han alldeles icke kunde tåla, det hennes maj:t genom andras förvållande skulle komma att lida, utan borde Wrede utan dröjsmål af egna medel ersätta all den brist, som genom sådan egenvillig disposition öfver hennes räntor blifvit förorsakad. Wrede betalte ock 21,000 d. s., men synes sedermera till konungens nöje hafva förklarat den vidtagna åtgärden, emedan befallning kom, att medlen skulle Wrede af statskontoret godtgöras.

Wrede hade, såsom förut är nämndt, i Oktober 1711 på egen begäran blifvit skild från presidentskapet i kammarkollegium och statskontoret, men behöll det i kommerskollegium och fortfor att flitigt bevista rådets öfverläggningar, dit han slutligen lät bära sig så ofta hans krafter tilläto. Den 17 November 1712 var han der för sista gången, och natten mellan den 5 och 6 December samma år slutades hans verksamma bana. Han var då nära 72 år gammal och slöt sjelf sin grefliga ätt. Ännu på ålderdomen utmärkte han sig genom ovanlig raskhet och ett lifligt, gladt lynne. I hela hans väsende låg någonting pålitligt och bestämdt, som förvärfvade och bibehöll aktning och tillgifvenhet. Utom Axel Oxenstierna torde knappast någon svensk embetsman haft så noga kännedom om landets alla förhållanden som han, emedan det icke fans någon förvaltningsgren, om hvilken han icke egde en noggrann, på egen erfarenhet grundad kunskap, och det låg intet smicker i det, som i personalierna om honom yttrades, att han »öfver-

CARL PIPER.

allt visade träget arbete, stor flit och brinnande nit, moget väsende, upplyst förstånd, makalös färdighet att finna sig i allt, med ett ord makalösa naturens gåfvor, derigenom vinnande ett odödligt namn i hela landet».

Thomas Polus var den förste af Carl XII utnämnde rådsledamot, hvilket skedde samtidigt med Carl Pipers inkallande i rådet och skall hafva kommit så oförmodadt, att ingen af den öfriga rådspersonalen derom haft någon vetskap förr, än konungen befalt, att två stolar skulle för de utnämnde sättas bland de andra rådens och vakten för dem gå i gevär. Thomas Polus, född 1634 i Reval, vid hvars gymnasium hans fader, Timotheus Polus, var poeseos lektor, hade tidigt blifvit faderlös och upptogs då såsom fosterson af domprosten i Vesterås Gabriel Hellstenius, som satte honom i dervarande skola. Efter fullbordade studier och utrikes resor antogs han 1665 till sekreterare hos hertig Adolf Johan samt utnämndes samma år till referendarie i kungliga kansliet. Följande året åtföljde han såsom legationssekreterare beskickningen till England samt bevistade derefter i samma egenskap kongresserna i Breda och Aachen, antogs till sekreterare hos enkedrottningen 1671, adlades 1673 och blef då tillika hofråd hos enkedrottningen, i hvilken befattning han stannade i 20 år, till dess han 1693 utnämndes till kanslиråd och statssekreterare vid utrikes expeditionen samt blef nyårsaftonen 1694 förordnad till kronprinsens lärare efter den kort förut aflidne Nordenhjelm. Samma dag tre år derefter följde hans utnämning till kungligt statsråd, »med lika värdighet, heder, lön och underhåll som de öfriga kungliga råden, derjemte bibehållen, såsom omistlig, både för den kunskap han om de utrikes mål och ärenden hafver och för vår egen lisa och tjenst, vid det af honom härtill så berömligen företrädda statssekreterare-embetet», såsom det heter i det grefvebref, som för honom utfärdades den 3 Januari 1698, då han upphöjdes på en gång till friherre och grefve, hvarefter han skref sig grefve till Örneholm, herre till Adlersburg, Næsthoff, Tullinge och Möllersberg.

I sjelfva verket erhöll dock Polus intet synnerligt inflytande på regeringsärendena, i hvilket hänseende han stod långt efter Piper, likasom äfven i öfverlägsen förmåga, men så har i stället hans minne gått mera fläckfritt till efterverlden, och hans ovanliga lärdom, så väl som hans skicklighet och noggrannhet i handhafvandet af de ärenden, som honom anförtroddes, har ingen kunnat förneka. Han hade uppsatt en berättelse om styrelsen under Carl XI:s minderårighet, hvilken dock redan på 1740-talet var förkommen, samt hade för öfrigt mycket anseende såsom latinsk skald. Han afled den 24 Mars 1708 och hans grefliga ätt utgick med sonen Thomas, död 1737.

Carl Piper, som samtidigt med Thomas Polus inkom i rådet, var född i Stockholm 1647 och son af kamreraren i krigskollegium Carl Piper, hvars fader Berndt Piper från Lübeck flyttat till Viborg och der slutligen blifvit borgmästare. Den yngre Carl Piper blef faderlös redan

vid tre års ålder, men modern hade dock tillräckliga tillgångar att förse honom med enskilda lärare och att kunna sända honom redan vid 13 års ålder till Upsala, hvarifrån han efter fulländade studier återvände till Stockholm och intogs, på statssekreteraren Johan Olivecrantz' förord, af Magnus Gabriel De la Gardie i kungliga kansliet 1668. Här gjorde han sig snart känd såsom en duglig tjensteman och fick 1675 såsom ambassad-sekreterare åtfölja grefve Gustaf Oxenstiernas beskickning till Ryssland, hvarefter han under danska kriget blef registrator vid fältkansliet i Skåne 1677. Der lärde Carl XI känna och värdera honom samt utnämnde honom efter krigets slut till sekreterare i kammarkollegium 1679. Samma år blef han adlad, befordrades 1689 till kansliråd och statssekreterare samt gjorde följande året ett rikt gifte genom sitt äktenskap med kommerserådet Olof Törnflychts dotter Christina. Han hade nu Carl XI:s synnerliga förtroende, men stannade emellertid qvar på sin statssekreterareplats, den han synes föredragit framför en plats i rådet, hvilken den tiden ansågs föga eftersträfvansvärd, emedan der vankades »ringa lön, inga sportler, men öfvermåttan träget arbete», hvaremot en statssekreterare med inflytande förstod att göra sig ganska goda biinkomster. Åtminstone påstod man om Piper, likasom förut om Lindsköld, att han lät väl betala sig för de tjenster han gjorde dem, som sökte befordran eller någon annan fördel hos konungen. Att man måste göra Piper »handen tung», för att vinna framgång i dylika fall, tyckes snart nog blifvit en antagen regel, hvarom ock Pipers ständigt tilltagande förmögenhet bar talande vittne, och han skall äfven sedermera under hela sin embetsmannabana dragit försorg om, att denna sed icke kom ur bruk.

Efter sitt inträde i rådet bibehöll han sin statssekreterarebefattning för inrikes ärendena, likasom Polus sin för de utrikes, i hvilka befattningar båda ansågos omistliga, och denna förening af råds- och statssekreterareembetena var väl egentliga anledningen till den då för tiden nya titeln af statsråd, hvilken båda erhöllo. Piper, hvilken likasom Wallenstedt blifvit af Carl XI särskildt anbefald i sonens åtanke, steg också hastigt i Carl XII:s ynnest, den han i början delade med Wallenstedt och Polus; men sedan Wallenstedt funnits alltför fritalig och Polus redan 1701 för sjuklighet drog sig mer och mer tillbaka, blef Piper den, som stod högst i den unge konungens förtroende. Han hade också verksamt bidragit till hans tidiga förklarande för myndig och följde honom troget under hans fälttåg, delande hans möder och faror. Vid landstigningen på Seland 1700 hoppade den 53-årige embetsmannen i vattnet på samma gång som den 18-årige konungen och vadade vid hans sida i land under kulregnet. I slaget vid Narwa deltog Piper med värjan i hand i anfallet mot ryska lägret och tillhörde då visst icke de »obeväpnade pennfäktare», öfver hvilka Magnus Stenbock kort derefter gjorde sig lustig i »glädjespelet» på konungens namnsdag.

Under Polus' sjuklighet fick Piper äfven öfvertaga ledningen af

utrikes ärendena, hvarefter alla regeringsärenden af honom bereddes, föredrogos och, så vidt det på honom berodde, afgjordes med en snabbhet och noggrannhet, som väckte allmän förvåning. I hela Sverige fans ingen, hvilken man ansåg kunna fylla hans plats och man kallade honom ock för »Sveriges storvizir». I samma mån blef han emellertid äfven utsatt för afund och klander. Allt ondt, som träffade riket eller enskilde i följd af kriget, skyldes på honom, och man påstod temligen allmänt, att han gjorde allt för att uppmuntra konungens krigslystnad samt hindra freden, för att så mycket längre få vara ensam om ledningen af konungens beslut och om vängåfvorna både in- och utrikes ifrån. I sjelfva verket hade likväl Piper vid flera tillfällen ganska ifrigt och enträget rådt konungen till fred samt tycktes äfven under dennes största framgångar ana, att de ej kunde räcka länge, hvarföre ock Piper 1705 insatte stora summor i Hamburgs och Amsterdams banker för att i nödens stund hafva att tillgå. Beskyllningen, att han låtit utländska makters vängåfvor inverka på sina råd till konungen, vederlägges af Frankrikes härvarande sändebud, som skref om Piper, att »han älskar penningar mycket, men har aldrig tagit sådana af främmande makter. Han känner i grund sin konung och begagnar denna kunskap till sin egen fördel, men icke till sitt fäderneslands skada. Till och med fienderna måste göra honom den rättvisan, att han är en redlig fosterlandsvän och oförmögen att gifva ett råd, som han anser för konungen skadligt».

Af konungen fick han ock så många ynnestbevis och så riklig aflöning, att han visst icke behöfde utländska makters guld. År 1702 blef han efter Bengt Oxenstierna kansler för Upsala akademi och år 1705 efter Johan Gabriel Stenbock öfverstemarskalk, hvarefter han hade i årlig aflöning såsom statsråd 3,000, som kungligt råd 3,000, som öfverstemarskalk 8,000 och i fälttraktamente 12,000 eller tillsammans 26,000 rdr specie, motsvarande minst 104,000 kr. efter nuvarande myntvärde, hvarförutan han hade fri taffel, fri ved och underhåll för 12 hästar. Med sådana inkomster borde han, då för öfrigt både han och hans grefvinna voro särdeles goda hushållare, kunna samla en ganska betydande förmögenhet utan att dertill anlita mindre lofliga medel, och det är också ganska sannolikt, att om han än under sin uppkomsttid gjort sig skyldig till icke så liten egennytta, är dock det mesta af hvad man under de senare åren af hans verksamhet i detta hänseende lagt honom till last ogrundadt eller åtminstone mycket öfverdrifvet.

Sin lysande samhällsställning förlorade Piper, då han i slaget vid Pultawa blef fången på samma gång som sin gamle medtäflare om konungens ynnest och följaktligen äfven sin gamle ovän, Carl Gustaf Rehnsköld. Båda sökte konungen få utvexlade, men czarens vilkor voro så hårda och öfverdrifna, att de fångne sjelfve afböjde deras antagande. Största tiden af sin fångenskap tillbragte Piper sedermera i Moskwa under temlig frihet, hållande ett slags hof för de öfrige

fångne svenskarne, dem han på flera sätt understödde, och sysselsättande sig för öfrigt med en ganska vidlyftig brefvexling och med öfversättandet af åtskilliga religiösa skrifter. Fångenskapen skulle på detta sätt för honom varit dräglig nog, om han icke lefvat i ständig oro för czarens nyckfulla uppbrusningar, under hvilka han än hotade att skicka Piper till Sibirien, än att låta afrätta honom. Slutligen kom i medlet af December 1714 czarens befallning, att Piper skulle genast föras till Petersburg, åtföljd endast af sin kammartjenare, en lakej och en kock. Nio timmar efter denna befallnings meddelande var Piper redan på resan till Petersburg, der hans frände, fänriken Gustaf Abraham Piper, som länge hos honom gjort sekreteraretjenst och i början af året 1715 blifvit utvexlad, skyndade att infinna sig vid det träkyffe, der den nu 68-årige statsmannen var inhyst. Han fick der se, men ej tala med honom, och fann honom i hög grad affallen. Han hade ock då redan i sjutton dagar uthärdat fastande vid vatten och bröd. Emellertid fick han tillfälle att underrätta sin frände, det han genom hunger blifvit tvingad att utgifva en vexel på sin hustru att i Amsterdam betala 30,000 rdr till ryske ministern Kurakin, samt bad Gustaf Abraham Piper säga grefvinnan, att hon väl skulle ställa sig som om hon ville inlösa vexeln, men tillika i hemlighet utverka konungens förbud deremot. Så skedde också, och konungen förbjöd dess inlösen, »emedan ovisst vore, om icke flera på dylikt våldsamt sätt afpressade förskrifningar torde följa». Enligt en annan uppgift skall grefvinnan, som var känd för sin snålhet, oombedd af mannen utverkat detta konungens förbud. Den förra uppgiften, grundad på Gustaf Abraham Pipers utsago, synes dock den sannolikaste. Vexelns protest verkade emellertid att Piper insattes i hårdare fängelse å Schlüsselburgs fästning, der hans händelserika lefnad slutade den 19 Maj 1716. Bland de många skamliga dragen i czar Peters lefnad är hans beteende mot Piper icke ett af de minst klandervärda.

Pipers lik, förvaradt i groft salt, skickades till Stockholm i September 1718 och fördes sedermera till ett dertill uppfördt präktigt grafkor i Engsö kyrka. Han hade under sin fångenskap 1712 köpt den gamla Sparreska egendomen Engsö, en hel ö och kyrksocken i Mälaren, och skref sig dessutom grefve till Stureforss och Wiggebyholm i Östergötland samt friherre till Kragsholm, Högestad och Baldringe i Skåne. I allmänhet var han en af de rikaste män i Sverige på en tid, då der var mycket ondt om sådana, och ansågs icke hafva vunnit denna rikedom endast på lofliga vägar. Den tillföll efter hans död hans enka, en son och 4 döttrar, som öfverlefde honom, af hvilka sistnämnda en var gift med grefve Ture Gabriel Bielke, en son till Nils Bielke, till hvars störtande Piper så nitiskt bidragit. Om Piper ur sedlig synpunkt icke kan anses hafva varit fläckfri, ehuru visserligen ganska mycket af det, honom blifvit lagdt till last, rätteligen torde böra tillskrifvas afunden och förtalet hos hans många fiender, kan å andra sidan icke bestridas, att han äfven haft stora och lysan-

ARVID BERNHARD HORN.

de förtjenster, samt att han varit en af de dugligaste, mångsidigaste och mest erfarne embetsmän, Sverige någonsin egt.

Arvid Bernhard Horn var, liksom Fabian Wrede och Carl Piper, en af de mest framstående statsmännen under Carl XII:s regering, ehuru hans fulla betydenhet såsom sådan ej framträdde förr än efter konungens död. Han tillhörde Kanckasgrenen af Horn-slägten, som så ofta förekommer i vår historia, och hans fader var öfversten Gustaf Horn till Wuorentaka, å hvilken sätesgård i södra Finland sonen Arvid Bernhard föddes den 6 April 1664. Vid elfva års ålder blifven faderlös, egnades både han och hans fyra bröder tidigt åt krigstjensten, emedan modern ej hade tillgångar att bestå dem någon lärd uppfostran. Redan 1682 ingick Arvid Horn såsom frivillig vid lifgardet, måste nära ett år bära musköten utan någon lön, innan han blef sergeant, och ännu förgingo två år, innan han 1685 befordrades till fänrik. Krigaretjenstgöringen i fredstid föreföll honom dock föga lockande, och han utverkade sig konungens tillåtelse att få träda i utländsk krigstjenst, hvarefter han under Nils Bielkes befäl utmärkte sig i Ungern och under prins Wilhelm af Oranien i Nederländerna, samt steg i den senare tjensten till kapten och befordrades äfven 1693 till kapten vid svenska lifgardet. Sedan han 1695 blifvit hemkallad, fick han kort derefter ett tillfälle att visa sitt mod och sin rådighet, hvilket blef första steget till den lycka, han sedermera gjorde. I Februari 1696, vid ett besök af hofvet i Upsala, skenade hästarne för enkedrottningens vagn, då hon skulle fara utför slottsbacken, och Carl XI utropade ångestfullt: »Kan då ingen rädda enkedrottningen?» I ögonblicket sporrade Horn sin häst och störtade in bland det skenande spannet med sådan fart, att både detta och Horns springare kastades omkull. Konungen sade honom intet ord till tack; men dagen derpå kom till Horn en tiggare och bad att för honom få framvisa sitt pass, hvilket Horn, efter att flera gånger hafva afvisat den efterhängsne, slutligen mottog, då vid papperets öppnande det fans innehålla en fullmakt för honom att vara löjtnant för de kungliga drabanterna — en stor utmärkelse, hvarigenom Horn erhöll öfverstes rang och kom i daglig beröring med hofvet. Carl XI lärde ock nu alltmera känna och värdera honom samt anbefalte honom på sin dödssäng åt sin son, såsom en trogen och användbar tjenare.

Hos Carl XII steg ock Horn hastigt i ynnest och förtroende, var en flitig deltagare i hans oförvägna lekar och sedermera hans trogne följeslagare under fälttågen 1700—1703, hvarunder Horn, redan 1700 befordrad till generalmajor och kaptenlöjtnant för konungens drabanter samt upphöjd till friherre, utmärkte sig i slagen vid Narwa, Düna och Kliszow, äfvensom vid försvaret af Warschau. Likasom Bengt Oxenstierna och Piper, var äfven Horn en af dem som talade emot det polska afsättningskriget och var vid slutet af året 1703 nära att falla i onåd, hvarifrån han, såsom det påstås, räddades genom sitt giftermål med Pipers svägerska, Inga Törnflycht. Härefter fingo hans befordrin-

gar ny fart. Han blef generallöjtnant och Sveriges ombud vid polska konungavalet 1704, kungligt råd 1705, samma år kansler för akademien i Pernau samt grefve och guvernör för Carl XII:s systerson, hertig Carl Fredrik af Holstein 1706.

Detta år återvände Horn till fäderneslandet, och härmed begynte ett nytt skifte i hans verksamhet. Han hade dittills varit endast krigare och någon tid i Warschau äfven diplomat, men egnade sig från denna tid uteslutande åt embetsmannabestyren. Konungen hade anvisat honom en plats dels i försvarskommissionen, der han slöt sig till Fabian Wredes och Gabriel Falkenbergs åsigter, dels i kansliet, der hans svåger Nils Gyldenstolpe, såsom kanslipresident, var hans förman, under hvars ledning Horns stora förmåga också snart nog utvecklade sig, äfvensom han af Gyldenstolpe fick de bästa anvisningar att genom flitiga studier ersätta hvad som felades honom i kunskaper. Horn sörjde ock djupt denne sin ledares bortgång under våren 1709; men nu ansågs ingen kunna bättre fylla den lediga kanslipresident-platsen än Horn sjelf. Den hade likväl efter nederlaget vid Pultawa blifvit ojemförligt svårare att nöjaktigt utöfva än förut, och Horn gjorde flera försök att slippa utöfningen deraf; men både konungen, rådet och allmänna meningen ansågo honom vara den lämpligaste dertill, och han förordnades ock att tills vidare förestå det ledigblifna kanslipresidentembetet.

Från denna tid synes Horn, ehuru med största varsamhet och i djupaste hemlighet, börjat sluta sig till dem, som önskade förbereda det kungliga envåldets afskaffande, hvilken riktning hos Horn blef ännu mera bestämd, sedan han, efter att 1708 hafva förlorat sin andra hustru Inga Törnflycht (han hade först varit gift med Anna Beata Ehrensteen, en syster till Nils Gyldenstolpes grefvinna), 1711 för tredje gången gifte sig med Margaretha Gyllenstierna, dotter till kungliga rådet och fältmarskalken grefve Nils Gyllenstierna, som med stor rikedom förenade icke mindre högadliga åsigter samt en bestämd afvoghet mot envåldet, hvilka tänkesätt härefter också hos mågen blefvo mer och mer framstående. Båda förenade sig att motarbeta rustningarna för Stenbocks fälttåg i Tyskland, emedan båda ansågo de svenska stridskrafterna bättre behöfvas till Sveriges och Finlands försvar. Carl XII förklarade dock i bref till rådet sin ovilja öfver den »senfärdighet och rådlöshet, hvarmed denna expedition af senaten bedrefs», hvilken minst kunde ursäktas hos Horn, såsom sjelf general.

Den bevågenhet, konungen dittills visat Horn, började ock nu mer och mer aftaga, ehuru han alltid erkände hans öfverlägsna förmåga. Denna visade ock Horn i hög grad vid 1713 års riksdag, då, såsom vi här ofvan omtalat, han genom sitt kraftfulla och bestämda uppträdande afböjde de ganska betänkliga åtgärder, hvilka adeln och bondeståndet mot slutet af denna riksdag ville vidtaga. Å andra sidan kan likväl icke heller nekas, att han, så väl som rådet i dess helhet, visat nog mycken både efterlåtenhet och sjelfrådighet, ända till dess sakerna togo denna betänkliga vändning. I allmänhet fann konungen Horn

icke med tillbörligt nit sköta sin vigtiga befattning och skref härom i September 1714 till sin syster Ulrika Eleonora: »Jag känner Horn, att han är drifsam, när han griper sig an, och bör vara bäst van huru förordningar skola efterlefvas och ett och annat verkställas, särdeles vid soldatväsendet; men jag har på några år funnit minsta ifver hos honom. Han har i intet mål vinnlagt sig att uträtta något, hvilket jag af hans egna bref, som han mig tillskrifvit, förmärkt att han endast vinnlägger sig att någorlunda vara utan ansvar, utan att vara bekymrad att allt till det allmänna bästa blir verkstäldt som sig bör. Han har skrifvit mig till, att han i fjol somras varit hela tiden på landet, och äfven så i somras, hvilket alldeles intet är tillåtligt, särdeles när allt står illa till, så att han framför alla andra, som varit soldat och har krafter nog, borde vara i dagligt arbete. Dertill med är han kanslipresident och bör så mycket mera taga sig sakerna an.»

Konungen var icke heller okunnig om de planer, som nu inom högadeln voro å bane att söka tillvägabringa en förändring i regeringssättet, och Horn misstänktes af honom, så väl som af många flera, att icke vara främmande för dessa planer. Misstanken, att Horn sträfvade efter en högre myndighet, än han såsom rådgifvare åt en enväldig konung kunde ernå, röjde sig äfven i Carl XII:s bekanta yttrande till Horn, då denne vid hans återkomst till Sverige mot slutet af året 1715 skyndade till Ystad att för konungen framställa den unge hertigen af Holstein: »Grefve Arvid, ni har blifvit ett hufvud högre sedan jag såg eder sist». Han fortfor ock att ända mot slutet af sin regering visa Horn en viss köld och fråntog honom 1716 guvernörskapet öfver hertigen af Holstein, men lät honom dock behålla sina öfriga embeten. Efter Carl XII:s död blef emellertid grefve Arvid verkligen »ett hufvud högre», och vi skole då finna honom i utöfvandet af en ojemförligt vigtigare statsmannaverksamhet.

Maurits Wellingk tillhörde en tysk slägt, som från Westfalen flyttat till Kurland och derifrån till Lifland, der en Gotthard Wellingk, stadssyndicus i Riga 1580, blef adlad af konung Stefan i Polen. Denne Gotthard Wellingks sonsons söner voro bröderne Otto och Maurits Wellingk, som gjorde sig mycket omtalta både under Carl XI:s och Carl XII:s regering. Den äldre brodern, *Otto Wellingk,* var en modig och duglig krigare, som utmärkte sig under Carl XI:s krig i Skåne, der han ock 1693 blef generalguvernör, sedermera i slaget vid Narwa anförde högre flygeln och äfven med utmärkelse deltog i slaget vid Kliszow samt blef af Carl XII befordrad till general 1702, kungligt råd och president i Åbo hofrätt 1705 och benådad med greflig värdighet 1706, men tillika beskrifves såsom egennyttig och opålitlig. Han dog i Stockholm 1708.

Yngre brodern, *Maurits Wellingk,* var född 1651 i Jama inom Ingermanland, hade, likasom den äldre brodern, egnat sig åt krigstjensten och var kapten vid drottning Hedvig Eleonoras lifregemente till fot, då han jemte sin äldre bror, som redan hunnit öfverstegraden,

blef friherre 1676. Sedermera hade Maurits Wellingk inom de militära graderna stigit till öfverste, då han 1680 började användas på den diplomatiska banan, som derefter blef hans egentliga. Först sändes han till Danmark 1680, så till hofvet i Lüneburg 1683, så till Hessen 1687, följande året åter till Lüneburg, hvarefter han var svenskt sändebud vid kongressen i Altona 1689 och i Hamburg 1695, befordrades till generalmajor 1697 och till generallöjtnant 1698, då han sändes till polska hofvet, der han, så slug och erfaren diplomat han än onekligen var, lät bedraga sig af konung Augusts vänskapsförsäkringar och höll med honom hemliga underhandlingar om ett förbund mellan Sverige och Polen, medan August i sjelfva verket redan ingått ett sådant med Danmark och Ryssland att anfalla Sverige.

När Polus för sjuklighet lemnat ledningen af utrikes ärendena 1701, sökte Wellingk ifrigt att blifva hans efterträdare och skall då hafva sökt vinna Pipers förord genom en gåfva af 17,000 rdr samt flera juveler åt hans grefvinna, hvilka, så väl som pengarna, skola kommit Wellingk tillhanda från franska regeringen, för att befordra dess intressen, ty Wellingk hade rykte om sig att ännu mer än någon bland de öfrige den tidens svenske statsmän vara tillgänglig för utländska vängåfvor. Piper ansåg emellertid Wellingk för en alltför farlig medtäflare och tog derföre i egen hand äfven ledningen af utrikes ärendena, hvarefter Wellingk ända till 1710 lemnades i overksamhet och hade således, såsom han skrifver i sin sjelfbiografi, full ledighet att vidare uppöfva sig i de saker han valt till sitt yrke.

Efter Pipers fångenskap i slaget vid Pultawa började emellertid Carl XII åter vända sitt förtroende till Wellingk såsom en af Sveriges mest erfarne diplomater, hvilken han dessutom visste vara mindre väl anskrifven hos herrarne i rådet och således trodde mera noggrant komma att följa hans egna föreskrifter. Wellingk blef nu 1710 general af infanteriet, guvernör öfver Wismar, kungligt råd, generalguvernör öfver Bremen och Verden, öfverbefälhafvare öfver svenska krigshären i Tyskland, med ledning af svenska angelägenheterna derstädes, samt grefve 1711. Under åren 1711—1713 hade också Wellingk ledningen af Sveriges diplomatiska förhållanden, för så vidt de icke under konungens omedelbara inseende sköttes af Müllern; men sedan Wellingk i Maj 1713 ingått på den här förut omtalta s. k. seqvestern af Stettin, fråntogs honom den vidsträckta fullmakten att leda fredsunderhandlingarna. Han började nu åter söka ställa sig väl med rådet och skickade till Arvid Horn afskrifter af en mängd bref, dem han under de nämnda åren tillskrifvit konungen, för att visa, det han icke sparat några föreställningar till vinnande af fred. Tillika sökte dock Wellingk äfven ställa sig väl med holsteinska hofvet och med Görtz samt deltog i dennes plan att förmäla den unge hertigen Carl Fredrik med czar Peters dotter och att skaffa honom tronföljden i Sverige efter Carl XII.

När konungen 1714 kom till Stralsund, infann sig Wellingk ge-

nast och tycktes äfven återvinna konungens förtroende; men då han fortfor att yrka på fred, blef han undanskjuten, som det sades, genom Görtz, Meijerfelt och Feif, var under åren 1715 och 1716 i overksamhet, men slöt sig nu till Görtz och lyckades genom hans inflytande åter få deltaga i då förda underhandlingar.

I allmänhet skildras Maurits Wellingk såsom icke blott en af Sveriges, utan äfven af hela sin samtids skarpsinnigaste, kunnigaste och fintligaste diplomater, med stor skriftställareförmåga tillika, men också derjemte såsom i hög grad opålitlig och egennyttig. Hans andel i Altonas brand hafve vi förut omtalat, och en okänd författare från 1740-talet, hvars omdömen om de framstående personerna under Carl XI:s och Carl XII:s regeringar vi ofta anfört, yttrar härom: »Grefve Maurits Wellingks del i Altonas bränning och det mera efteråt är ännu en smutsig sak och nästan en gåta. Wellingks råd voro intet att lita på hos hans mindre goda vänner, talande sött och skrifvande att än bättre fängsla». Till hans öden efter Carl XII:s död återkomma vi längre fram.

Gustaf Cronhielm, son till Polycarpus Crombygel, hvilken vi i en föregående del omtalat hafva börjat sin tjenstebana såsom drottning Christinas kammartjenare och slutat densamma såsom landshöfding i Vestmanland och friherre till Flosta och Hakunge samt herre till Segloraberg, Hyltenäs och Hvilstad, var född i Stockholm 1664. Anstäld såsom kammarherre hos dåvarande kronprinsen 1688, fick han tillika 1695 befallning att biträda Polus såsom kronprinsens lärare, hvilket skedde med så mycket allvar, att det några gånger skall väckt lärjungens missnöje. Cronhielm var ock nästan den ende, som under 1697 års riksdag vågade på riddarhuset yttra sig mot Carl XII:s myndighetsförklaring, hvilket icke bidrog att ställa honom väl hos den unge konungen. Lars Wallenstedt, med hvars dotter Cronhielm var gift sedan 1693, lyckades dock få sin måg 1698 utnämnd till faderns efterträdare såsom landshöfding i Vesterås; men på denna plats stannade Gustaf Cronhielm sedermera ända till 1710, då han förordnades att såsom vice landtmarskalk biträda den sjuklige Hans Clerck, hvarefter han ännu samma år blef hofkansler, kungligt råd och ordförande i lagkommissionen, 1712 grefve, då han skref sig till Flosta, och 1713 Lunds akademis kansler, hvilken befattning dock 1714 fråntogs honom och lemnades åt Nicodemus Tessin. Han hade från början tillhört de konungske i rådet, arbetade ifrigt för Stenbockska härens sändande till Tyskland enligt konungens befallning och hade 1712 fått högsta inseendet öfver amiralitetet i Carlskrona; men då konungen tyckte, att sjörustningarna under Cronhielms ledning icke gingo raskare än förut och att han visat för mycket undseende för rådet, af hvilket konungen dock gjort honom oberoende, aftog åter konungens förtroende, hvilket visade sig dels genom det nyssnämnda öfverflyttandet af kanslers-befattningen till en annan mera gynnad rådsledamot, dels genom konungens vägran att utnämna Cronhielm till president i Svea hofrätt, hvarom Cronhielm anhållit, men i afseende hvarå Carl XII i ett bref till sin syster af

den 2 September 1714 yttrade, att han väl vore skicklig dertill, »men jag har några saker emot honom och ville gerna, att han viste mera tillgifvenhet till det allmännas nytta än till privat-afseenden». Cronhielm beskyldes nemligen för egennytta och var också visst icke fri derifrån; men, å andra sidan, hade han också föreslagit stora uppoffringar och äfven sjelf gifvit betydande summor till afhjelpande af rikets nöd. För öfrigt berömmes han för snille, lärdom, behagligt umgängessätt, mycken själsnärvaro, vidsträckt erfarenhet, stor duglighet och varm fosterlandskärlek samt var, alltsedan Fabian Wredes död, under de sista sex åren af Carl XII:s regering, jemte Horn och Tessin, den utmärktaste inom svenska rådet.

Nicodemus Tessin hafva vi förut lärt känna såsom Sveriges störste arkitekt och äfven omtalat de många planer till Stockholms förskönande, han underställde Carl XII:s pröfning. Han var likväl derjemte en af Carl XII:s mest framstående embetsmän och förtjenar att äfven i denna egenskap särskildt omnämnas. Född i Nyköping den 23 Maj 1654, der hofvet då vistades, blef han buren till dopet af Gustaf Adolfs gemål, enkedrottningen Maria Eleonora, fick en god uppfostran i faderns hus, studerade sedermera både i Stockholm och Upsala samt gjorde stora framsteg icke blott i de vanliga akademiska studierna, utan äfven särskildt i de matematiska vetenskaperna samt i franska och italienska språken. Under åren 1673—1680 vistades han dels i Italien och synnerligast i Rom, dels i Frankrike, för att grundligen studera byggnadskonsten, jemte alla dertill hörande hjelpvetenskaper, utnämndes under sin frånvaro till hofarkitekt 1676 och blef 1681 efter fadern, Nicodemus Tessin den äldre, som före honom varit Sveriges störste arkitekt, både slotts- och hofarkitekt, med inseende tillika öfver så väl Stockholms som enkedrottningens alla byggnader. Härefter uppfördes efter Tessins ritningar en mängd byggnader både i Stockholm och landsorterna, men då Carl XI nu började tänka på uppförandet af ett nytt slott i Stockholm, fick Tessin i Maj 1687 företaga en ny resa till Danmark, Tyskland, Holland, Frankrike och Italien, hvilken upptog 13 månader och hvarunder han ingick flera förbindelser, som satte honom i stånd att hit införskrifva konstnärer och skickliga handtverkare af flera slag. Redan 1688 uppgjordes ritningarna till Stockholms slott, hvilka väckte sådant uppseende, att Ludvig XIV lät genom sin härvarande minister i särskild audiens lyckönska Carl XI till denna byggnad; att Christian V ville i Köpenhamn hafva ett slott efter Tessins ritning, samt att äfven konung August i Polen och czar Peter begärde byggnadsritningar af Tessin, czaren i en senare tid särskildt en sådan till en kyrka i Petersburg, som i storlek och skönhet ej skulle eftergifva St. Pauls i London, den största och praktfullaste kyrka czaren under sina resor sett. Emellertid, när norra delen af Stockholms slott var färdig och den nya slottskyrkan så väl som den stora paradvåningen i öfra delen af slottet stodo i sin fulla stat, inträffade kort efter Carl XI:s död den i det föregående omnämnda stora eldsvådan,

som förstörde alltsammans. Återuppbyggandet fortsattes likväl under Tessins ledning de första åren af Carl XII:s regering, så att man 1705 hunnit uppdraga murarne till tre alnars höjd; men sedermera gick byggnaden alltmera långsamt i brist på tillgångar, och slutligen omkring 1712 afstannade den helt och hållet.

Hos Carl XII stod Nicodemus Tessin i ännu högre ynnest än hos Carl XI, blef friherre 1699, hofmarskalk 1701, tjenstförrättande öfverstemarskalk (riksmarskalk) efter Johan Gabriel Stenbocks död och under Carl Pipers frånvaro 1705, kungligt råd 1712, grefve och Lunds akademis kansler 1714, öfverstemarskalk 1717 samt högste ordningsman eller chef för den nya polisen 1718. Hans förtroliga brefvexling med ombudsrådet Feif hafva vi förut omtalat, och han misstänktes att på denna väg hafva meddelat konungen hvarjehanda uppgifter om den hemmavarande styrelsens yttranden och tillgöranden, samt sålunda hafva åtagit sig ett slags kunskapare-befattning; hvilket likväl icke bekräftats af det hittills kända innehållet utaf denna brefvexling. För sina konungska tänkesätt fick han emellertid en plats i rådet, men omfattade dock snart nog de öfrige ledamöternes åsigter och yttrade sig vid åtskilliga tillfällen ännu frimodigare och bestämdare än de mot krigets fortsättande, utan att sådant likväl minskade den bevågenhet konungen visade honom. Tvärtom blef Tessin, medan rådet under Görtz' gunstlingstid sköts å sido, utnämnd till öfverstemarskalk, en af de högsta platser i riket, samt tillkallad att deltaga uti och understödja de planer Görtz uppgjort och konungen antagit. Under utöfningen af sina särskilda befattningar röjde han emellertid stor förmåga och var under de sista sex åren af Carl XII:s regering en af de mest framstående inom svenska rådet; men hela fortgången af hans embetsmannabana tyckes bekräfta sanningen af hvad härvarande franske ministern om honom yttrade, att han var »ett stort snille samt en skicklig och slipad hofman, som kryssade mellan båda partierna så skickligt, att han i afgörandets stund alltid befann sig hos det segrande». Under de sexton år, han innehade rådsembetet, visade han sig emellertid vara en ganska duglig embetsman, men har dock hos efterverlden sitt största beröm såsom Sveriges snillrikeste arkitekt. Han afled i Stockholm vid 74 års ålder den 10 April 1728.

Utom desse rådsledamöter förtjena äfven åtskillige andre bland de embetsmän, Carl XII använde, att särskildt omnämnas.

Olof Hermelin, son af borgmästaren i Filipstad Nils Månsson, var född derstädes 1658, inskrefs, efter att hafva genomgått Carlstads läroverk, såsom student vid Upsala universitet 1677 och antog derefter namnet Hermelin, hvilket hans skolkamrater gifvit honom för hans vighet och rörlighet. Såsom lärare för riksamiralen grefve Gustaf Otto Stenbocks söner fick han tillfälle att företaga en utländsk resa, hvarifrån han återkom 1687, då han inskrefs i riksarkivet, samt blef 1689 utnämnd till professor i Dorpt, der han utmärkte sig både såsom svensk och latinsk skald och visade alltsedan, utan att öfvergifva sitt älsklings-

språk latinet, en synnerlig omvårdnad om svenska språkets renhet. Efter Lagerlöf nämndes han 1699 till historiograf och åtog sig då att fortsätta texten till Dahlbergs »Forna och närvarande Sverige», men kallades 1700 af Piper att tjenstgöra vid fältkansliet samt erhöll uppdrag att vederlägga de skrifter, som af Sveriges fiender utspriddes, för att från dem på svenska regeringen kasta skulden för krigets utbrott. Hermelin uppsatte ock ett försvar, som inför hela Europa tydligen ådagalade, att hvarken konungen eller svenska folket gifvit ringaste anledning till de begynta fiendtligheterna. Härefter följde flera skrifter i samma riktning, hvarigenom Hermelin vann så stort anseende, att franske ministern för utrikes ärendena, Torcy, yttrade, det man borde fästa stor uppmärksamhet vid en person af så mycken snille och skarpsinnighet. Af Carl XII belönades han med adelskap 1703 samt utnämndes till kansliråd och statssekreterare 1705, äfvensom till Sveriges ombud vid afslutandet af freden i Alt-Ranstadt, i hvilka befattningar han utvecklade samma öfverlägsna förmåga som i sitt skriftställeri. Tillika gjorde han sig allmänt aktad genom sin otillgänglighet för alla vängåfvor, sin trohet mot konung och fädernesland samt frånvaron af allt slags lycksökeri. Olyckan vid Pultawa gjorde emellertid slut på hans embetsmannabana. När slaget syntes förloradt, antände Hermelin fältkansliet, för att de vigtiga papperen derstädes ej måtte falla i ryssarnes händer, men blef sjelf fången och, enligt några uppgifter, nedhuggen vid ingången till czarens tält, enligt andra skickad till ett kloster i Astrakan, der han hölls instängd till sin död, utan att man med säkerhet känner när denna inträffade. Czaren var mycket förbittrad öfver den skärpa, hvarmed Hermelin i sina skrifter behandlat honom och hans bundsförvandter, samt tog nu en föga hedrande hämnd på den fångne författaren.

Henrik Gustaf von Müllern af en tysk adelig slägt var född 1664 och antogs 1688 till guvernör för hertig Adolf Johans söner, pfaltzgrefvarne Adolf Johan och Gustaf Samuel. Sedermera anstäldes han i svenska kansliet och fick 1698 uppdrag att i Aachen bevaka svenska konungahusets fördelar under stridigheterna mellan Churpfaltz och hertigen af Orléans. Samma år skickades Müllern äfven såsom svenskt sändebud till Churpfaltz, Köln och Trier samt följande året till Lothringen. Efter krigets utbrott anstäldes han vid fältkansliet samt befordrades 1708 till kansliråd och statssekreterare för utrikes ärendena, hvilkas ledning han fick öfvertaga efter Pipers och Hermelins fångenskap i slaget vid Pultawa. Denna ledning tyckes dock hafva sträckt sig föga utöfver uppsättandet af konungens bref i dessa ärenden, ty Müllern, ehuru en ganska skicklig expeditionskarl, synes icke varit någon statsman af framstående egenskaper. När hofkanslern Gustaf Cronhielm 1710 blef kungligt råd, nämndes Müllern till hofkansler efter honom och blef äfven friherre, ehuru han hvarken såsom sådan eller såsom adelsman tog introduktion å svenska riddarhuset. Vid kalabaliken i Bender togs han till fånga, men var den förste som utlöstes.

Sedermera, under de tio månader Carl XII vistades i Demotika, voro Müllern, Grothusen och kammarherrn von Düben de ende, som dagligen spisade med honom, hvarvid de betjenade sig sjelfve och hofkanslern tjenstgjorde som kock. Vid den nya organisationen, hvilken kansliet erhöll 1714, blef Müllern »ombudsråd i första utrikes expeditionen», som hade att handlägga ärenden med Frankrike, England, Spanien, Portugal, Turkiet, Tatariet, Persien, det öfriga Asien, samt Ryssland, Polen, Holland, österrikiska Nederländerna och Lothringen. Samma år sändes han ock till hofvet i Wien att aflägga konungens tacksägelse för den heder och höflighet, som visats honom under hans resa genom kejsarens länder. Sedan Görtz blifvit den främsta i Carl XII:s ynnest, trädde Müllern mer och mer i skuggan. Han skildras emellertid såsom en kunnig, erfaren, redlig och arbetsam embetsman, men blyg och föga beslutsam. Någon gång vågade han visserligen vara af annan tanke än konungen och råda till fred, men det skedde lika litet af honom som af Piper med tillräckligt eftertryck. Också hade konungen ingen synnerlig hög tanke om hans kraft och skarpsinnighet, ehuru han värderade hans redbarhet. Müllern dog ogift i Stockholm 1719.

Casten Feif, tillhörande en slägt, som från Skottland inkommit i Sverige, var son till kramhandlaren i Stockholm Peter Feif och till Maria, en dotter af den på sin tid ryktbare vinskänken vid Norrmalms torg, Casten Hoff, efter hvilken dottersonen fick sitt förnamn. Casten Feif föddes i Stockholm 1661 och blef i sin barndom satt i lära hos en hattmakare, med hvilken han flyttade till Finland och i hvars tjenst han stannade till dess mannen gjorde bankrutt, då Casten Feif återvände till Stockholm och började studera. Hans färdighet i att skrifva och hans kännedom af finska språket beredde honom antagande hos Piper såsom skrifvare, hvarefter han äfven fick inträde i kansliet 1682, befordrades till registrator derstädes 1697 och till kunglig sekreterare (expeditions-sekreterare) 1704, blef följande året adlad, 1707 sekreterare vid kansliets finska, lifländska och estländska expedition, 1708 krigsråd samt, efter Pipers och Hermelins fångenskap, 1709 kansliråd och statssekreterare för inrikes expeditionen, vid samma tillfälle då Müllern erhöll enahanda befattning vid den för utrikes ärendena. De hemliga underrättelser, konungen erhöll från Stockholm, gingo genom Feifs hand, och under Carl XII:s vistande i Turkiet berodde ledningen af Sveriges inre angelägenheter till en stor del af Feif, som genom sina konungska tänkesätt, det mod, hvarmed han delade konungens faror, och sin beredvillighet att biträda hans alla förslag stod högt i hans ynnest. År 1714 utnämndes han till landshöfding i Westmanland och kort derefter, vid kansliets ombildning, till ombudsråd för krigs-expeditionen, blef 1715 friherre och 1723 president i statskontoret samt afled utan manliga arfvingar i Mars 1739. Han beskrifves som »en liten munter man, med blonda ögonbryn och ljusblå ögon, föga mån om prakt; alltid utan manchetter, till tecken, att han varit i Carl XII:s skola.

En trogen svensk, redlig undersåte, flitig man, godhjertad menniska, lika snygg och ren i sina kläder och seder som i sitt hjerta». [1]) Från andra håll tecknas han visserligen mindre fördelaktigt samt beskylles i synnerhet för egennytta och opålitlighet; men han hade under Carl XII:s vistande i Turkiet allt för stort inflytande hos konungen att icke få många afundsmän, hvilkas omdömen väl icke böra läggas till grund för bedömandet af hans värde. Huru Carl XII sysselsatte sina embetsmän vittnar ett bref från Feif till Nicodemus Tessin, i hvilket han ursäktar sig att hafva dröjt med besvarandet af en dennes skrifvelse, ty från kl. 3 till 7 om morgnarne måste han vara hos konungen; från kl. 7 till 1 eller 2 vid mönstringen samt sedan strax efter middagsmåltiden åter hos konungen till 8 eller 9 på aftonen.

Georg Henrik von Schlitz, friherre *von Görtz*, var bland alla Carl XII:s embetsmän den, som hade hans största förtroende och under de sista åren af hans regering mest användes. Han var född 1668, tillhörde en riksfriherrlig slägt från Franken, studerade i Jena och fick der på bollhuset sitt ena öga utslaget. Anstäld såsom kammarjunkare hos hertig Fredrik af Holsten 1698, följde han honom till Stockholm samma år samt sökte med mycken slughet och omtanke skaffa sig kännedom om dervarande förhållanden. Tillika förstod han att ställa sig in hos hertigens minister Wedderkop och fick 1702 åtfölja hertigen till polska kriget. När denne stupade i slaget vid Kliszow, erhöll Görtz uppdraget att hemföra liket och lyckades nu vinna enkehertiginnan Hedvig Sofias förtroende i så hög grad, att han befordrades till geheimeråd och medlem af holsteinska regeringen. Snillrik, qvick, liflig, särdeles behaglig i umgänget, vältalig lika mycket i tal som skrift, fyndig, djerf och med mycket rymligt samvete, var det för honom ingen svårighet att vinna den temligen obetydlige administratorn Christian August, som stod i spetsen för hertigdömets styrelse; men han fick tillika emot sig ett mäktigt parti, hvars hufvudman var den förr så myndige, men nu mer och mer undanskjutne Wedderkop, hvilken dock ännu hos enkehertiginnan hade det inflytande, att Görtz fick allvarsamma föreställningar och började höra sig om efter en plats i danska hofvets tjenst. Efter Hedvig Sofias död 1708 fick emellertid Görtz åter friare händer och lyckades nu undantränga Wedderkop, som fängslades och mot hvilken började en rättegång så rik på olagligheter, att den väckte allmän förtrytelse. Görtz lyckades likväl hålla sig qvar vid styret i Holstein, så mycket missnöje hans förvaltning än der väckte, och genom sitt sändebud Fabricius förstod han äfven stämma Carl XII till sin fördel. Hans besök hos konungen efter dennes ankomst till Stralsund hafva vi förut berättat, likasom äfven det inflytande han snart hos honom vann samt huru han använde detta. I sjelfva verket var ock Görtz mer än någon annan skapad att vara Carl XII:s minister. Mod till stora företag, ihärdighet i deras utförande, en trotsig

---

[1]) Tessin och Tessiniana. Stockholm 1819, s. 321.

lek med alla hinder och allt motstånd, en frikostighet närmande sig till slöseri — allt detta låg i bådas lynne. Också skref Görtz till en nära vän: »Alltsedan jag uppträdde på verldsteatern har konungen af Sverige varit min hjelte. Jag har alltid påstått, att det icke varit hans fel, om sakerna slagit illa ut, ty han eger mer dygd, skarpsinnighet och förstånd än någon annan. Jag skulle aldrig gifva mig den möda jag gör, om det icke vore för konungen.» Vid honom synes ock Görtz varit fästad med verklig tillgifvenhet, likasom Carl XII äfven högt skattade och i vidsträcktaste mån anlitade Görtz' snille, hans outtömliga fyndighet på utvägar, hans vidsträckta bildning och hans ovanliga arbetsförmåga, hvarigenom han blef användbar i en mängd olika förvaltningsgrenar, så att han slutligen blef på samma gång finans-, krigs-, sjö- och inrikes-minister samt dessutom fredsunderhandlare med främmande makter. Hans stora förmåga i utöfningen af alla dessa befattningar kunde ingen förneka, men sättet ådrog honom dock hat från många håll och visst icke oförtjent, ty med många förtjenster förenade han onekligen ock många och stora fel. Huru detta hat gaf sig luft efter hans beskyddares död, skole vi finna i nästa del.

Krigarne.

Stora härförare hafva vanligen bildat hvar sin krigareskola, hvars mer eller mindre framstående män äfven mer eller mindre troget företett grunddragen i den främste ledarens skaplynne. Sådana krigareskolor hafva varit bildade af Gustaf Adolf och Carl Gustaf, likasom i senare tider af Fredrik den store och Napoleon; en sådan skola uppstod äfven kring Carl XII. Hans krigare utmärkte sig i allmänhet mindre genom djupa strategiska beräkningar och vigtigare taktiska förbättringar än genom snabbheten i rörelserna, det djerfva trotset af alla hinder, utförandet af de besvärligaste vinterfälttåg, som korsade fiendens alla beräkningar, och de oförvägnaste anfall, som strax i stridens början beröfvade honom fattningen. En exempellös uthållighet, som villigt underkastade sig alla försakelser, ett lika exempellöst mod, som föraktade hvarje fara, och en obegränsad hängifvenhet för konungen, allas högsta föresyn i dessa egenskaper, voro hos dem alla de mest framstående dragen. Dessa förtjenster voro gemensamma för högre och lägre, kunde ock fullt uppskattas af alla, och den ära, dessa krigare skördade under framgångarna, följde dem äfven sedermera under motgången. Att vara en *karolin* blef en hederstitel, som haft ett högt värde ända till våra tider, som eldat skalder och häfdatecknare och som fortlefvat i folkets minne.

Att någorlunda fullständigt omtala alla de krigares bragder, som utmärkt sig under Carl XII:s regering, skulle upptaga större utrymme, än vi hafva att egna åt denna i sin helhet, och vi nödgas derföre inskränka oss till ett kort omnämnande af endast några få de mest fram-

stående; men vi böra först egna några ord åt en af Carl XI:s krigare, som verksamt deltog äfven i sonens krigsföretag.

Hans Wachtmeister hafva vi i det föregående omtalat såsom Carlskronas grundläggare och svenska flottans nydanare samt då äfven omnämnt hans föregående verksamhet. Vid Carl XII:s tillträde till regeringen hade Hans Wachtmeister fortfarande inseendet öfver flottan, ehuru föredragningen af dithörande ärenden inom förmyndarestyrelsen varit anförtrodd åt Fabian Wrede, sannolikt för att icke draga Wachtmeister från hans mera maktpåliggande verksamhet i Carlskrona. Efter Carl XII:s äldre systers Hedvig Sofias förmälning med hertig Fredrik af Holstein fick Wachtmeister 1698 öfverföra det hertigliga paret till Holstein. När sedermera Carl XII år 1700 gjorde sin landstigning på Seland, var det Hans Wachtmeister, som der landsatte honom och som, ehuru nu i sitt sextionde år, sprang med en ynglings raskhet i vattnet, vadade i land och ordnade högra flygeln. Under konungens strid på andra sidan Östersjön hade Wachtmeister mycket besvär med transporter och deras betäckande, likasom med de öppna kusternas skyddande, samt fick äfven föranstalta om en mängd nya fartygs byggande för Peipus- och Ladoga-sjöarne. Hans deltagande i sjökriget 1710 och 1712 hafva vi förut berättat. I början af året 1713 uppkallades han till rådet för att deltaga i öfverläggningarna om årets sjöexpeditioner, gick derefter, ehuru nu 72 år gammal, sjelf till sjös med 15 skepp och några fregatter, för att betäcka transporterna till Stralsund, och då detta år danska flottan ej visade sig i sjön, tyckte sig gamle Hans nu kunna begära afsked från generalsamirals-embetet, hvilket han i 35 år innehaft. Det beviljades honom i de nådigaste ordalag, men såsom äldst inom rådet kallades han af Ulrika Eleonora att infinna sig vid riksdagen i slutet af året 1713. Under resan öfver Kolmården stjelpte hans vagn i en islupen backe, han fick ett slaganfall och fördes till Krokeks gästgifvaregård, hvarifrån han först på nyåret 1714 kunde fortsätta resan till Stockholm, der han afled den 15 Februari. Sedan 1683 gift med Sofia Lovisa von Ascheberg, en dotter till Carl Gustafs och Carl XI:s berömde krigshjelte Rutger von Ascheberg, hade Hans Wachtmeister tre söner och två döttrar, som öfverlefde honom, och hans ätt fortlefver ännu. Han tillhör onekligen Sveriges största minnen. Få hafva uträttat så mycket och lemnat så många och så varaktiga spår af sin verksamhet som han.

Bland Carl XII:s krigare var *Carl Magnus Stuart* den, som först tillvann sig en allmännare uppmärksamhet. Han tillhörde en med det skottska konungahuset befryndad slägt, som under Erik XIV:s regering inkommit i Sverige. Hans far, David Stuart, introducerades 1625 å svenska riddarhuset, och Carl Magnus Stuart, född i början på 1650-talet, började sin tjenstebana såsom båtsman på ett svenskt örlogsfartyg 1668, tog följande året tjenst såsom pikenerare i engelske konungens garde, men studerade tillika artilleri och befästningskonsten samt blef vid återkomsten till Sverige, 1671, för sina insigter i denna konst

innan kort Dahlbergs förnämste medhjelpare. Kartor, upprättade öfver skärgårdarna vid Östersjöns vestra kust, och en mängd der uppförda försvarsverk voro frukterna af Stuarts verksamhet under denna tid, äfvensom han hade hufvudsakligaste andelen i verkställandet af Wachtmeisters och Dahlbergs planer för Carlskronas anläggning och befästande. År 1685 erhöll han af Carl XI understöd till en utrikes resa, för att taga kännedom om de förnämsta fästningar i andra länder, besökte Tyskland, Ungern, Italien, Schweiz och Nederländerna, der han särskildt studerade Vaubans vigtiga förbättringar i befästningskonsten samt hade besökt mer än 80 fästningar, då han hemkom 1687. Han fick nu undervisa kronprinsen Carl i denna konst samt blef hos honom anstäld både såsom lärare och som kammarherre. De kunskaper, han inhemtat under sin resa, tillämpade han sedermera på åtskilliga svenska försvarsverk, utnämndes till generalqvartermästare 1697 samt företog, när krigets utbrott blef alltmera hotande, en rundresa till fästningarna i Pomern, Bremen, Karelen, Ingermanland och Lifland, hvilka alla sattes i godt stånd. Vid förberedelserna till landstigningen på Seland i Juli 1700 tillkallades Stuart och blef den egentlige ledaren af detta företag, hvarigenom han i synnerhet grundat sitt krigarerykte. Det leddes ock med ett mod och en skicklighet, som vann allmän beundran. Stuart, som vid landstigningen blifvit sårad, lät dock bära sig i land och först, sedan han ordnat allt för anfallet, lät han förbinda sig. Han befordrades nu till generalmajor, hade sedermera, såsom verkställare af Dahlbergs planer, en väsentlig andel i öfvergången af Düna-floden och konungens dervid vunna seger 1701, men kunde, för sin försvagade helsa, ej åtfölja Carl XII under hans fälttåg, utan förordnades till guvernör i Kurland 1702, der han, under den korta tid af föga mer än ett år han innehade detta embete, likväl uträttade ganska mycket, förbättrade försvarsanstalterna, vidtog flera åtgärder till upphjelpande af landets hushållning och handel, införde åtskilliga förbättringar i kyrkoväsendet, afskaffade flera missbruk i lagskipningen samt förordnade en öfverdomstol, der alla dit vädjade mål afgjordes efter svensk lag. Konungen erkände ock hans förtjenster, i det han utnämnde honom till generallöjtnant och friherre 1703, men redan under loppet af detta år nödgades Stuart för sjuklighet begära tjenstledighet, besökte baden i Aachen och Ems samt dröjde ett år i Bremen, hvarefter han återvände till fäderneslandet och afled i Stockholm den 6 December 1706. Han öfverlefdes af en son och två döttrar, men med sonen, Carl Stuart, utslocknade hans friherrliga ätt 1742.

Carl Gustaf Rehnsköld, tillhörande en gammal tysk adlig slägt, Kewenbringk von Rehne, som på 1570-talet inkommit i Sverige, och son af kammarpresidenten i Pomern Gerdt Kewenbringk, hvilken 1639 blifvit svensk adelsman med namnet Rehnsköld, var född i Stralsund 1651 och erhöll sin uppfostran i Lund, till en del under ledning af den ryktbare historikern Samuel Pufendorff, hvilken han biträdde vid renskrifningen af hans historiska arbeten. Vid 22 års ålder ingick han

i svensk krigstjenst 1673, utmärkte sig vid flera tillfällen under Carl XI:s skånska krig och blef derunder befordrad till öfverstelöjtnant 1677. Efter krigets slut tog han en verksam del i indelningsverkets ordnande och blef 1689 öfverste för tyska lifregementet till fot, gick i holländsk tjenst 1691, för att ytterligare utbilda sin krigserfarenhet, utnämndes 1693 till öfverste för norra skånska rytteri-regementet, blef generalmajor 1696 samt generallöjtnant, guvernör i Skåne och friherre 1698. Vid landstigningen på Seland i Juli 1700 anförde Rehnsköld venstra flygeln, hvarefter han under de följande årens fälttåg var troget vid Carl XII:s sida, delande hans faror och ära, till dess han 1703 och 1704 fick ledningen af en särskild här, med uppdrag att framkalla, pådrifva och skydda den konfederation, som i Stor-Polen bildades, för att afsätta August och tillsätta en ny konung. Med stor skicklighet fullgjorde Rehnsköld detta uppdrag. Han icke blott slog och förjagade de sachsiska trupperna, utan förstod äfven att vinna polackarne genom klokhet och måtta samt tillika genom sitt glada, angenäma väsende. Äfven inom svenska hären hade han nu stort anseende. Franske ministern skref om honom: »Rehnsköld är mycket aktad hos både konungen och trupperna. Han har tillräckligt både lugn och förmåga att uppgöra och verkställa en plan samt anses allmänt för en hederlig och rättrådig man. Hans själsförmögenheter äro mindre lysande än grundliga och säkra. Hans tapperhet har både liflighet och lugn. Han är oegennyttig och kan styra sig sjelf; men hans ord äro ej alltid att bygga på.» Han ansågs äfven hålla bättre krigstukt och plundra mindre än åtskillige bland de andre härförarne. Äfven hans yttre skildras vid denna tid såsom högst fördelaktigt. Han hade en reslig växt, vackra anletsdrag, liflig blick; hans umgängessätt var behagligt, hans drägt enkel, men väl vårdad, hans helsa stark och hans krafter ovanliga.

Segern vid Fraustadt den 3 Februari 1706 utgjorde höjden af Rehnskölds krigareära, men också början till en omkastning i de fördelaktiga omdömen, som dittills blifvit om honom från alla håll yttrade. Redan under föregående året utnämnd till kungligt råd, blef han nu fältmarskalk och grefve, hvilka framgångar, i förening med det lysande rykte han vunnit genom segern, tyckas alltför mycket slagit honom i hufvudet. Han visade nu ett ofta stötande öfvermod, som förskaffade honom många ovänner, och råkade i uppenbar ovänskap med Piper, som sökte gång på gång förmå konungen till fred och försonlighet, medan Rehnsköld deremot uppmuntrade hans krigslystnad och biträdde äfven hans äfventyrligaste planer. Vid Holowczyn utmärkte sig Rehnsköld åter, men visade sig derefter alltmera högdragen och svårtillgänglig, behandlade äfven en så förtjent härförare som Adam Ludvig Lewenhaupt med ett öfversitteri, som väckte allmän förtrytelse, samt visade i slaget vid Pultawa, der han förde öfverbefälet, föga af de fältherre-egenskaper, hvaraf han förut gifvit så vackra prof. Man bör dock härvid ej alldeles glömma, att framställningarna af detta olyckliga fältslag och af Rehnskölds förhållande derunder äro till största delen

grundade på Lewenhaupts berättelse och andra uppgifter i samma syftning att på Rehnsköld kasta hufvudsakligaste skulden för slagets förlust, så att man väl icke får fästa obetingadt förtroende till dessa uppgifter. Utgången blef emellertid lika bedröflig för Rehnsköld sjelf som för svenska hären i allmänhet. Han föll i rysk fångenskap, hvarur han ville på egen bekostnad köpa sig fri, men hvilket ej tilläts af konungen. Under fångenskapen blef han likväl af czaren behandlad mera mildt än sina flesta olyckskamrater, hvilka han frikostigt understödde. I Moskwa, der han för det mesta fick vistas, höll han fritt bord för flera unga officerare samt öppnade för dem ett slags skola, hvari de erhöllo undervisning om allt som hörde till krigskonsten. Slutligen under sommaren 1718 medgaf czaren hans frigifvande, och Rehnsköld blef i Stockholm mottagen med stor glädje, emedan man hoppades, att han skulle begagna sitt kända stora inflytande hos konungen att förmå denne till fred; men innan Rehnsköld hann till norska gränsen, hade Carl XII redan fallit vid Fredrikshall, hvarefter Rehnsköld tog en vigtig del i de följande tilldragelserna, enligt hvad i nästa del skall visas. Då röjde sig dock hos honom föga af den beslutsamhet i anordningarna och den kraft i åtgärderna, som utmärkte honom under Carl XII:s krig, och kort efter krigets slut afled han vid 71 års ålder, den 29 Januari 1722, sjelf både den förste och den siste af sin grefliga ätt.

Adam Ludvig Lewenhaupt, son till grefve Ludvig Weirich Lewenhaupt, som 1666 utnämndes till riksråd, men undanbad sig denna värdighet, var född i svenska lägret utanför Köpenhamn i April 1659, förlorade tidigt sina föräldrar, men fick i riksdrotsen Per Brahe en förmyndare, som lät gifva honom en vårdad, till och med lärd uppfostran. Han studerade ej blott i Lund och Upsala, utan äfven i Wittenberg och Rostock, samt fick tillika företaga en längre utrikes resa, innan han 1684 återkom till Sverige, då han ämnade egna sig åt civila embetsmannabanan, men som han egde ringa förmögenhet och hade bättre utsigter till befordran på den militäriska, följde han, såsom kornett, Nils Bielke till Ungern 1685, befordrades under kriget derstädes till ryttmästare och erhöll sedermera anställning såsom major vid öfverste Nieroths regemente, ett bland dem, hvilka Carl XI 1691 skickade såsom hjelptrupper till Holland. Här, hvarest ingen brist rådde och krigskonsten lärdes mycket metodiskt, fann sig Lewenhaupt särdeles väl och befordrades 1696 till öfverste; men när freden i Rysswik afslutades 1697, blefvo alla främmande trupper afskedade, och Lewenhaupt klagade, att han nu fick vända ryggen icke allenast åt sin krigiska verksamhet, utan äfven åt sin aflöning. Han var ock sedermera någon tid ur tjenst, men fick i Augusti 1700 från Carl XII:s högqvarter på Seland konungens fullmakt såsom öfverste för ett regemente, hvilket han dock sjelf borde bilda och föra till hären. Det skedde, och Lewenhaupt fick befallning att tjenstgöra i Kurland, der han först utmärkte sig i en mängd smärre träffningar och sedermera den 19

Mars 1703 vann den mera betydande segern vid Schagarini, hvarefter han, då Carl Magnus Stuart detta år måste för sjukdom begära tjenstledighet, förordnades i hans ställe till guvernör i Kurland och tillika befordrades till generalmajor. Hans ärofulla fälttåg i Kurland åren 1704 och 1705 samt de då vunna lysande segrarna vid Jakobstadt och Gemäuerthof hafva vi förut omtalat. Den »latinske öfversten», såsom han förut för sin färdighet i latinet kallades, hade nu vunnit stort fältherrerykte och befordrades till generallöjtnant 1705, hvarefter följde hans utnämning till general och till guvernör öfver Riga med kringliggande fästningar 1706.

När Carl XII under åren 1708 inryckte i Litauen, infann sig Lewenhaupt i hans högqvarter vid Radoszcowice, der han stannade flera veckor och fick af konungen tillsägelse att göra sig beredd på ett långväga tåg, men utan att upplysning lemnades honom hvart tåget var ämnadt. Först efter hans återkomst till Riga i medlet af Maj kom befallning att han i början af Juni skulle rycka in i Litauen och taga vägen åt Berezina. Vid det den 26 Maj daterade brefvets ankomst voro dock 7 eller 8 dagar af Juni redan förlidna, och Lewenhaupt blef ej färdig att bryta upp förr än i slutet af månaden — ett dröjsmål, hvilket, enligt hvad förut är visadt, väsentligt bidrog till den olyckliga vändning kriget härefter tog och för hvilket Lewenhaupt ej synes kunna fritagas från all skuld, ehuru det, å andra sidan, måste läggas konungen till last, att han icke under sin sammanvaro med Lewenhaupt närmare underrättade denne om sina planer och lade honom på sinnet att iakttaga största möjliga skyndsamhet.

Vi känna redan de bedröfliga följderna, som slutade med nederlaget vid Pultawa, der Lewenhaupt åter ganska berömligt utmärkte sig, men utan att kunna afböja den olyckliga utgången. Vi känna äfven huru Lewenhaupt, med återstoden af svenska hären, några dagar efter slaget gaf sig fången, hvaröfver konungen sedermera yttrade stor förtrytelse och hvilket han ej ville förlåta Lewenhaupt. Nekas kan väl också icke, att så förtviflad än svenska härens ställning var, inklämd i hörnet mellan Worskla och Dniepern, och så mycket än soldaterne voro nedstämde genom det föregående nederlaget och genom konungens skilsmessa från dem, hvilken han ock i det längsta fördröjde, var likväl Lewenhaupts förfarande, att i fiendens åsyn låta fråga de särskilda trupperna om de ville slåss eller icke, någonting så oerhördt af en Carl XII:s krigare, att man svårligen kan undra öfver konungens förtrytelse. Utgången hade högst sannolikt blifvit densamma, äfven om Lewenhaupt fört sina krigare mot fienden, i stället att först fråga dem derom, och mycket blod hade troligen då ock blifvit onödigtvis spildt, hvilket väl varit hufvudsakliga anledningen till det tagna steget, emedan en af Lewenhaupts största förtjenster var hans synnerliga månhet om de trupper han anförde; men att Carl XII, som aldrig skonade sitt eget lif och aldrig räknade sina fiender, skulle godkänna, att en man, hvilken han satt i sitt ställe, började underhandlingar med

sina egna soldater, i stället att föra dem mot fienden, kan man väl svårligen vänta.

Under fångenskapen, hvilken Lewenhaupt tillbragte i Moskwa, sysselsatte han sig med författandet af sin egen lefnadshistoria, som sedermera 1757 utgafs af hans måg, öfverstlöjtnanten Carl Gustaf Boije, samt med öfversättningen af en andaktsbok, som utkom 1720. Rådet föreslog i Augusti 1710 Lewenhaupts utvexling, men konungen svarade i början af följande året, att dermed finge tills vidare anstå. Lewenhaupt förblef också i rysk fångenskap till Carl XII:s död, men stod främst bland dem, som af Ulrika Eleonora i början af December 1718 utnämndes till riksråd, hvilket embete han dock aldrig fick tillträda, ty han afled såsom fortfarande rysk fånge den 12 Febr. 1719.

Adam Ludvig Lewenhaupt var den kunnigaste och ur ren strategisk synpunkt äfven den mest framstående bland Carl XII:s härförare, men hans krigskonst var af en annan art än konungens. Den röjde snarare den holländsk-oraniska skolans lugna, försigtiga, noggranna beräkningar än den snabbhet i rörelserna och oförvägenhet i anfallen, som företrädesvis utmärkte de anförare, Carl XII bildat. Man kan emellertid icke annat än beundra hans förmåga att under de kurländska fälttågen uträtta så mycket med så ringa medel. Hans anordningar voro så omsorgsfullt beräknade, att han, när det gälde, alltid var färdig till strid utan allt brådskande, ehuru öfverlägsna än de stridskrafter voro, mot hvilka han hade att kämpa. Också sade man om honom: »När den mannen möter en fiende, tager han blott upp snusdosan och ur densamma en duktig pris, och säger icke ett ord mer än: marsch! Och derpå marscherar han och slår fienden.» Också kallade man honom den tiden »herr marsch, marsch!» Hans faderliga omvårdnad om sina krigare och hans mensklighet mot fienden samt den noggranna krigstukt, han mer än de fleste andra bland Carl XII:s fältherrar iakttog, hafva vi förut anmärkt. En djup gudsfruktan och varm fosterlandskärlek voro äfven förtjenster, dem han i hög grad egde; men han hade derjemte ett svårmodigt och synnerligen misstänksamt lynne, såg allting i svart, trodde alla vilja honom illa och såg stämplingar i allt, så att man icke får egna obetingadt förtroende åt hans uppgifter, så fullt öfvertygad han än sjelf var om deras tillförlitlighet och ehuru han visst icke med afsigt meddelat en enda, om hvars sanningsenlighet han icke ansåg sig fullt förvissad.

Magnus Stenbock, den ryktbaraste bland Carl XII:s krigare, femte och yngste sonen af riksamiralen grefve Gustaf Otto Stenbock, var född i Stockholm den 12 Maj 1664. Haqvin Spegel och Olof Hermelin voro hans lärare, och i Augusti 1678 inskrefs han som student vid Upsala akademi, der han i fyra år skötte sina studier. Under tiden åtgick faderns hela förmögenhet i följd af förmyndareräfsten och reduktionen, och moderns slägt — hon var en syster till Magnus Gabriel De la Gardie — blef lika utarmad. Medelst understöd från sitt syskonbarn, grefvinnan Katarina Charlotta Königsmarck, Magnus Gabriel De

la Gardies dotter, fick emellertid Magnus Stenbock tillfälle att 1683 göra en resa till Holland, der han antogs till fänrik vid ett regemente, hvars öfverste var grefve Gustaf Carlsson, en naturlig son till konung Carl Gustaf. För öfrigt roade sig den unge svenske grefven der med att fullkomna sin redan under vistandet i Upsala vunna färdighet i svarfkonsten, i hvilken han i Amsterdam fick ordentligt mästarbref. Sedermera reste han till Paris, der han under 14 månader fortsatte sina studier, i synnerhet de matematiska, hvarefter han i Maj 1687 blef kapten vid Maurits Wellingks regemente i Stade och 1688 major vid ett regemente, hvilket Nils Bielke upprättat, för att, efter erhållet tillstånd af Carl XI, dermed gå i nederländska republikens tjenst. Tilllika anstäldes han samma år såsom löjtnant vid svenska lifgardet och kom såsom sådan, vid återkomsten till Sverige 1689, i stor ynnest hos drottning Ulrika Eleonora, som rekommenderade honom hos kanslipresidenten Bengt Oxenstierna, hvars dotter Eva Magdalena i Mars 1690 blef gift med Magnus Stenbock.

Härigenom blef Stenbock fästad vid svärfaderns statsmannaåsigter och erhöll äfven åtskilliga befordringar genom dennes inflytande, till hvilken mågen också skref de ödmjukaste bref, kallande sig sin »allernådigste herr faders trognaste och underdånigaste son och tjenare». Maurits Wellingk hade anmält sin önskan att blifva använd såsom minister, i hvilket fall han ville åt Stenbock afstå sin öfverstelön — och Wellingk blef också kort efteråt använd såsom minister. I December 1692 reste Stenbock med sin grefvinna till Stockholm, att der tillbringa vintern, och började nu, såsom kanslipresidentens måg, ådraga sig de främmande härvarande diplomaternes uppmärksamhet. Han troddes vara ämnad att blifva svensk minister i Danmark, hvilket danske härvarande ministern ej tyckte illa om, ty »Magnus Stenbock var ett magert geni» — ett omdöme, som just icke ingifver någon hög tanke om den danske ministerns skarpsinnighet. För öfrigt blef äfven det nit, Bengt Oxenstierna visade för kejsarens intressen, fruktbärande för mågen. Stenbock blef i September 1693 generaladjutant hos markgrefven Ludvig af Baden, den kejserliga härens öfverbefälhafvare, och i Oktober samma år kejserlig öfverste. Sedermera erhöll han en kejserlig pension af 2,000 rdr och användes af kejsar Leopold i åtskilliga diplomatiska uppdrag, jemte det han deremellan förde sitt regemente.

Efter Carl XI:s död sökte förmyndarestyrelsen åter fästa Stenbock i fosterlandets tjenst. Han utnämndes i Maj 1697 till öfverste för ett tyskt regemente i svensk tjenst och några dagar derefter till kommendant i Wismar. I Januari 1699 blef han öfverste för Kalmar regemente och i Februari 1700 för Dal-regementet, hvilket sedermera i sex år stod under hans befäl. Han anförde det äfven under landstigningen på Seland och i slaget vid Narwa, der, såsom vi förut berättat, Stenbock mycket utmärkte sig och derigenom äfven vann Carl XII:s synnerliga bevågenhet. För sina förtjenster under slaget blef ock Stenbock nu befordrad till generalmajor.

Under åren 1701 och 1702 var Stenbock i stor ynnest hos konungen, hvarom hans förtroliga bref till hemmavarande anhöriga och vänner bära många vittnesbörd. Konungen lärde mer och mer värdera hans många framstående egenskaper, och Stenbock förstod tillika att muntra konungen med sitt alltid glada lynne och sina lustiga upptåg. »Måns Bock» och »Måns Lurifax», såsom konungen ömsom kallade honom, var då hans allt i alla, kämpade vid hans sida i striden och skref deremellan tillfällighetsstycken, uppförde snöfästningar och författade vers, hvartill han stundom äfven satte musiken. Så skall, bland annat, den bekanta sången: »Marsch, bussar, gån på uti Herrans namn», vara både till ord och musik författad af Stenbock. Under året 1703 började det förtroliga förhållandet att något aftaga, hvartill Piper och Lagercrona skola hufvudsakligen varit vållande, båda af afund öfver Stenbocks stora inflytande hos konungen. Stenbock, som delade sin svärfaders åsigter, hade vid flera tillfällen yttrat sig mot konungens beslut att afsätta August, och deraf hade Piper skickligt begagnat sig för att göra konungen kallsinnigare mot honom, likasom Lagercrona, som gerna förtalade alla, tyckes hafva sökt göra Stenbock misstänkt för egennytta, hvartill anledningar erbjödo sig i de uppdrag, hvilka nu oftast af konungen anförtroddes Stenbock, som fått högsta vården om härens förråd och deras förseende. Dessa uppdrag skötte Stenbock så, att när han hade fria händer och ej af särskilda anledningar måste förfara hårdt mot befolkningen i fiendtligt sinnade trakter, hvilket dock onekligen ofta nog var förhållandet, var hans förfarande vid krigsgärdernas utkräfvande fogligt och billigt, likasom det var rättvist vid förnödenheternas utdelande — ett förhållande, som ock till fullo erkändes, när ett helt annat inträdde, då Lagercrona fick detta bestyr; men Stenbock hade dock tillika rätt väl förstått att under polska fälttågen se sig sjelf till godo och samla icke obetydliga behållningar, hvilket man sannolikt ej uraktlåtit att för konungen gifva en så förhatlig färg som möjligt. Slutet blef, att Stenbock, 1706 befordrad till generallöjtnant, fick i April 1707 lemna hären för att såsom generalguvernör öfvertaga Skånes styrelse.

I denna nya befattning utvecklade Stenbock så stor förmåga och gjorde sig så afhållen af befolkningen, att detta ganska väsentligt bidrog till hans framgångar, när danska kriget utbröt. Det berättas från denna tid att ej allenast gamle ryttare och soldater fingo likasom nytt lif, utan ock unge bonddrängar och gossar lupo från by och lada för att låta inskrifva sig till soldater, när de hörde att Stenbock skulle föra dem an. Krigshändelserna hafva vi förut berättat, likasom de lifliga tacksamhetsbevis, som från alla delar af riket egnades Stenbock efter segern vid Helsingborg. Från konungen hade han alltsedan deras skilsmessa ej haft en enda skrifvelse, och nu affärdade också Stenbock ej någon sådan om den vunna segern till konungen, utan endast till rådet, »emedan», såsom han sade, »han icke ville vara den, som sjelf framlade sina förtjenster, utan önskade hellre, att andra måtte desamma omtala». Det skedde ock af rådet med de högsta loford,

men tillika företog sig rådet att utnämna Stenbock till fältmarskalk, dock naturligtvis under vilkor af konungens godkännande. Ett sådant sjelftaget utdelande af den högsta militäriska värdigheten ansåg sig Carl XII ej böra uppmuntra, utan åtnöjde sig att i Augusti 1710 för Stenbock utfärda fullmakt såsom kungligt råd, hvarvid han dock på det mest hedrande sätt erkände hans förtjenster. Med detsamma Stenbock utnämndes till kungligt råd blef dock generallöjtnanten Jakob Burensköld förordnad till guvernör i Skåne, hvilken befattning Stenbock förut förenat med öfverbefälet derstädes, men nu fick, emot egen önskan, frånträda. Öfverbefälet behöll han emellertid, men råkade under dess utöfning i allvarsamma strider med rådet, hvilket han fann alltför trögt att verka för härens och flottans utrustning, i synnerhet när det gälde att verkställa konungens befallning om den Stenbockska härens öfverförande till Tyskland för att i Polen möta konungen. Rådet å sin sida fann Stenbock alltför »konungsk» och gjorde den ena svårigheten efter den andra, alltid skyllande på den allmänna nöden. Stenbock mötte dock dessa svårigheter med motsvarande ansträngningar, höll tal på rådhus och i folkförsamlingar under bar himmel, förmådde Stockholms skeppsredare att till konungens tjenst afstå nio de bästa »spaniefararne», hvilkas skeppare Stenbock trakterade med »konfekt» och gaf silfverbägare till åminnelse, samt lyckades slutligen att få både här och flotta i ordning och öfverförda till Tyskland, hvaröfver ock konungen yttrade sin belåtenhet, tilläggande: »Stenbock ensam är så god som alla de andra tillhopa».

Utgången af Stenbocks tyska fälttåg är förut berättad. Det slutade med hans fångenskap vid Tönningens uppgifvande och med ny onåd för honom hos Carl XII, som ej kunde förlåta, att han, tvärtemot konungens befallning om hans inryckande i Polen, för att der vara honom till mötes, i stället dragit åt Holstein. Efter segern vid Gadebusch hade Stenbock visserligen äfven af konungen blifvit befordrad till fältmarskalk, men denna befordran båtade honom nu föga. Han fördes såsom fånge till Köpenhamn, och ehuru rådet i November 1713 föreslog hans utvexling mot furst Trubetskoi och ett par andra ryska fångar, gaf konungen från Turkiet ett vägrande svar. Stenbocks ovänner och bland dem främst Görtz genom sin utliggare Fabricius hade nu alltför mycket vändt konungens sinne från den forne gunstlingen. Görtz' mer och mer tilltagande inflytande var väl ock hufvudsakliga anledningen, hvarföre äfven efter Carl XII:s återkomst till Sverige intet allvarsammare steg togs till Stenbocks befrielse. I stället fick denne åtskilliga vinkar att söka befria sig sjelf, hvilket ytterligare förvärrade hans belägenhet. Ända till slutet af Juli 1714 hade han blifvit synnerligen väl behandlad, men efter ett då företaget misslyckadt rymningsförsök underkastades han en strängare behandling och fördes i slutet af November samma år till kastellet i Fredrikshavn. Retad häraf, hade han skrifvit några förnärmande uttryck om danske konungen, hvilka denne var oädel nog att låta sin fånge grymt umgälla.

Stenbock fördes till ett rum i kastellet, der tunna bräder öfver ruttet vatten utgjorde golfvet och fönsterna under ett halft års tid ej fingo öppnas. Man gaf honom skämd föda, och han fick ej tala med någon läkare, utan endast genom en officer meddela sig med andra. Äfven i fängelset lät Stenbock dock ej modet falla. Hans djupa gudsfruktan höll honom uppe och hans konstfärdighet beredde honom några förströelser. Ännu visas i åtskilliga konstkabinett målningar och handarbeten, synnerligast svarfvade, af Stenbock, vittnande om en ovanlig färdighet. Man har äfven bevarat många af hans infall från denna tid, qvicka och träffande, men icke sällan så skarpa, att de visst icke bidrogo att för honom vinna dem, hos hvilka han var fången. Stillasittandet och den osunda bostaden tärde emellertid mer och mer på hans helsa, och den 23 Februari 1717 slutade hans dagar. Liket blef med krigiska hedersbevisningar jordfästadt i Köpenhamn, sedermera fördt till Sverige och slutligen nedsatt i svärfaderns Bengt Oxenstiernas graf inom Upsala domkyrka.

Magnus Stenbock var ovanligt rikt begåfvad. Han var väl liten till växten, men stark och med lif och behag i hvarje rörelse. Snille lyste i ögonen, och hela ansigts-uttrycket hade någonting särdeles tilldragande. Själsförmögenheterna voro ock hos honom rikare än hos de flesta menniskor — den lifligaste inbillningskraft, snille, mod och fyndighet, tilltagsenhet, stora anlag äfven för de mest olikartade ämnen — för skaldekonst, tonkonst, krigskonst, byggnadskonst, handslöjder, allmän och enskild hushållning; med allt detta en hänförande talegåfva och ett umgängessätt, som vann allas välvilja. Såsom krigare täflade han med Lewenhaupt i förmågan att med ringa medel uträtta stora ting; men ingen har öfverträffat honom i förmågan att på en gång skapa, ordna, försörja och till seger lifva och leda en krigshär. Ingen har ock varmare än han älskat konung och fäderneslaand, hvilka i hans tanke voro oskiljaktiga, och det är ett af de mindre vackra dragen hos Carl XII, att han ej gjorde allt för att så snart som möjligt åt Sverige återvinna en sådan man, utan tycktes glömma honom i hans olycka. Svenska folket glömde honom dock ej. Han är ännu, synnerligast i Skåne och Småland, ett kärt folkminne, och i folksägnerna är Stenbock ännu alltid en hjelte, en Carl XII:s trogne vän, en from, men också en glad man, rik på qvicka, stundom nog grofkorniga infall, som ännu alltid upprepas med nöje och beundran. I Sveriges historia utgör han ett af dess vackraste hjelteminnen.

Carl Cronstedt, son af handlanden i Stockholm Anders Olderman, som från Rostock inflyttat till Sverige, var född i Stockholm 1672, och då hans styffader, Mårten Gavelius, adlades med namnet Cronstedt, blefvo äfven Carl Olderman och hans tre äldre bröder 1693 genom adoption intagne i samma nummer å riddarhuset. Efter fullbordade studier vid Upsala akademi, der han företrädesvis egnade sig åt de matematiska vetenskaperna, ingick Carl Cronstedt 1699 vid artilleriet, inom hvilket vapen han ock vann sitt rykte och sina befordringar.

Som artilleri-officer deltog han i slagen vid Narwa, Düna, Holowczyn och Pultawa, blef fången vid Dniepern, men snart utvexlad, och bidrog genom sina bomber rätt mycket till Stenbocks seger vid Helsingborg, hvarefter han 1712 befordrades till öfverstelöjtnant. Detta år följde han ock Stenbocks här till Pomern, der han vid Damgarten med en hastighet och lätthet, som väckte allas förvåning, bragte kanonerna öfver ett träsk, hvilket ingen trodde dem kunna passera, och dref genom sin snabba eld undan två af fiendens rytteri-regementen. Ännu större ära inlade han i slaget vid Gadebusch genom den dittills oerhörda kraft, rörlighet och snabbhet, han gifvit svenska artilleriet. Fienden stod här på höjder, som ansågos otillgängliga för vanligt artilleri, men Cronstedt visade möjligheten att äfven der göra anfall, och de hastigt på hvarandra följande skotten bragte snart fienden på flykten. Också erkände Stenbock i ett bref till konungen, att han, näst Gud, hade Cronstedt att tacka för denna seger. Cronstedts belöning blef en öfverste-fullmakt 1713, men vid Tönningens öfvergång råkade han åter i fångenskap. Stenbock utsåg likväl honom till den fångna härens ombud att i Stockholm utverka dess utlösen, och på detta sätt blef Cronstedt åter fri samt fick snart tillfälle att äfven låta fienden erfara det. Han affärdades åter till Tyskland, att taga befälet öfver svenska artilleriet derstädes, deltog verksamt i Stralsunds försvar, sårades under träffningen på Rügen, hvarefter han 1715 utnämndes till generalmajor, men blef vid Stralsunds kapitulation å nyo fången. Ehuru strängt bevakad, fick han tillfälle att komma undan, förklädd till dräng, och förhjelpte dervid äfven åtskilliga andra fångne officerare till friheten, flydde så till Amsterdam samt kom derifrån sjövägen tillbaka till Sverige, der han nu 1716 fick befälet öfver allt artilleri, hvilket han alldeles omskapade, så att det både blef vida lätthandterligare än förut samt äfven skotten långt kraftigare och snabbare. Han uppfann äfven ett nytt slags kulor samt införde flera förbättringar i mörsares och bombers gjutning. Dessa förtjenster belönades med friherrevärdigheten 1716, och Cronstedt tog verksam del så väl i det årets fälttåg i Norge som i det af år 1718. Sedermera blef han generallöjtnant 1720, uppfördes af ständerna å rådsförslag 1738, men undanbad sig denna värdighet, blef president i krigskollegium 1740, var en af de 24 förste serafimer-riddarne 1748 samt afled i December 1750, den siste af Carl XII:s generaler. Han var liten till växten, men glad till lynnet, modig och öppenhjertad. »Han var», säger Dalin i sin minnesteckning, »en ärlig svensk man, i kall och samvete orubblig, aldrig sägande ja, då han borde säga nej; modig i striden, ljuflig i freden; alltid en trofast vän och varm fosterlandsälskare.»

Utom de nu anförde, hvilka företrädesvis utmärkte sig genom framstående härförare-egenskaper eller genom vigtiga förbättringar i befästningskonsten och artilleriet, omgafs Carl XII af en mängd andra krigare, som visserligen också kunde förtjena att utförligare omtalas, men hvilka vi här måste inskränka oss att endast omnämna, såsom,

bland generalerne, *Carl Gustaf Nieroth*, den tappre, kraftfulle, verksamme segraren vid Warschau 1705 och öfverbefälhafvaren i Finland 1710—1711; *Henning Rudolf Horn*, den modige, ihärdige försvararen af Narwa 1700—1704; *Nils Stromberg*, som 1710 så länge och så modigt försvarade Riga; *Carl Gustaf Creutz*, hvars djerfva bragder under vårfälttåget i Litauen 1706 vi förut omtalat; *Axel Sparre*, som med utmärkelse stridde vid Narwa, Düna, Kliszow, Fraustadt, der han med Vestmanlands regemente gjorde första anfallet och väsentligen bidrog till segern, Holowczyn och Pultawa, der han med sin kolonn på högra flygeln tillbakaslog fienden och stormade tre af dess skansar; *Johan August Meijerfelt*, som utmärkte sig i slaget vid Kliszow och under de följande åren ofta med framgång anförde särskilda härafdelningar; *Carl Gustaf Hård*, Carl XII:s trogne vapenbroder under fälttågen i Polen, Sachsen, Litauen och Ukrajne, likasom sedermera under kalabaliken i Bender; *Walentin Dahldorff*, som modigt kämpat vid Holowczyn och i de särskilda träffningarna i Ukrajne under våren 1709, räddade konungens lif i träffningen vid Krasnokutsch i Februari 1709 och tillhörde sedermera hans närmaste omgifning i Turkiet, blef sårad och fången i kalabaliken, deltog derefter verksamt i Stralsunds försvar och stupade slutligen under striden på Rügen 1715; *Carl Gustaf Dücker*, som utmärkte sig i slagen vid Kliszow och Punitz, likasom vid belägringen af Thorn, slog vid Wilna 1706 med ringa styrka en rysk och litauisk här af öfver 7,000 man, höll under de följande åren flera lyckliga träffningar i Polen, Sachsen och Ukrajne, deltog i slaget vid Helsingborg 1710, blef sårad i slaget vid Gadebusch 1712, försvarade sedermera modigt och ihärdigt Stralsund 1713—1715 och fick 1718 befälet öfver den här, som då inryckte i Norge; *Axel Gyllenkrook*, Carl XII:s bekante generalqvartermästare, i hvilken egenskap han i hög grad utmärkte sig; *Carl Gustaf Armfelt*, som modigt kämpade mot ryssarne i Finland och sedermera förde finska och norrländska hären mot Norge 1718, m. fl.

Bland Carl XII:s krigare utmärkte sig för öfrigt i synnerhet hans *drabanter*, som troget följde honom i alla faror och strider och af hvilka ganska många föllo vid hans sida. Alla voro modige, härdade män, som alltid befunno sig der striden var hetast och för hvilka faror och försakelser voro blott en lek. Det var ej lätt att bland sådana män vinna särskildt rykte för tapperhet, och likväl lyckades detta *Johan Gierta*, som räddade Carl XII:s lif i slaget vid Pultawa, der Gierta, ehuru illa sårad, lemnade konungen sin häst, när hans hästbår var krossad af de ryska kulorna; *Axel Roos*, som i kalabaliken kämpade vid konungens sida och der räddade honom från döden; *Peter Groll*, som likaledes särskildt utmärkte sig under kalabaliken, m. fl.

Bland modiga bragder af Carl XII:s krigare bör icke heller glömmas den strid kaptenen vid flottan *Gustaf von Psilander* med skeppet Öland i Juli 1704 utkämpade mot en engelsk eskader af 8 linieskepp och en fregatt, hvars befälhafvare affordrat honom en salut, hvilken Psilander fann förnärmande för svenska flaggan. Så ojemförligt olika

stridskrafterna än voro, fortsatte Psilander dock striden i $4^1/_2$ timmar, innan han gaf sig, och gjorde sig så aktad äfven af fienden, att drottning Anna förärade honom en värja med guldfäste, erbjöd honom att som konter-amiral ingå i engelsk tjenst och, då han vägrade, lät honom med sitt skepp återvända till Sverige.

Från de svenska krigarnes fångenskap i Ryssland har man en mängd berättelser, vittnande om trohet mot fosterlandet, fast inbördes tillgifvenhet, underordnades hängifvenhet och uppoffringar för sina förmän samt många andra vackra drag. Så hade kaptenen friherre Svante Horn en betjent, *Daniel Lidbom*, hvars namn väl kan förtjena att bevaras åt efterverlden. På en postering i Litauen blef Horn öfverfallen af en skara kalmucker, fick ett klubbslag i hufvudet, ett värjstygn i bröstet, ett pikstygn i magen och 13 mindre sår dessutom, samt lemnades såsom död å valplatsen, men hans betjent, som stannat i närheten för att söka rädda sin herre, förde honom bort, så snart fienden aflägsnat sig, förband och skötte honom samt födde honom i sex veckors tid med vin och mjölk, som medelst ett halmstrå insprutades i den igensvullna munnen samt lyckades på detta sätt slutligen få sin husbonde återstäld till helsa och krafter. Sedermera blefvo båda fångne i slaget vid Pultawa, hvarefter Lidbom, som var kunnig i sadelmakareyrket, försörjde dermed både sig och sin herre, till dess de efter freden återkommo ur fångenskapen. Härefter hade också Lidbom alltid sin plats vid Horns sida, hvilka gäster denne än hade vid sitt bord, och när Lidbom dog 1730, egnade hans husbonde honom en prydlig grafvård, erinrande om hans förtjenster. I allmänhet voro Carl XII:s krig rika på både tilldragelser och personligheter, som väl kunde förtjena framhållas så, som de i sista finska kriget blifvit det af den store finske skalden.

Vetenskapsmännen.

Bland de vetenskapsmän, som här ofvan i öfversigten af vetenskapernas utveckling inom Sverige under Carl XII:s regering blifvit omnämnde, finnas några, som synas förtjena en närmare bekantskap och till hvilka vi derföre här återkomma.

Johan Peringskiöld, hvilken vi förut omtalat såsom den historiska forskningens snart sagdt ende representant under Carl XII:s regering, var son till lektorn i skaldekonst och historia vid Strengnäs gymnasium Lars Fredrik Peringer och född i Strengnäs 1654. Under sina studier vid Upsala akademi lärde han känna Verelius och Olof Rudbeck samt omfattade med synnerlig ifver deras åsigter i fornforskningen. Också gjorde han sig snart bemärkt af antiqvitets-kollegium och antogs 1680 till »ämnessven» vid detta »kongl. ålderdoms-samhälle», der han 1682 blef kanslist med 200 daler silfvermynt i årlig lön och ett »dubbelt kungligt stipendium», till belopp af 220 daler silfvermynt årligen. Hans löneinkomster voro således icke särdeles betydande,

och han begärde också tillökning deri, men akademikanslern Bengt Oxenstierna, som hade att utlåta sig öfver ansökningen, ansåg denna icke kunna beviljas, emedan antiqvitets-kollegiets stat »måste något knappas»; dock »när något af hans under händer hafvande verk blifver så vida färdigt, att det kan komma under censur, och det befinnes vara af det värde, att det kan förtjena en extraordinarie vedergällning, förmodas, att kongl. maj:t varder honom då med någon nåd upphjelpandes». På Carl XI:s tid gälde det sålunda såsom regel att rätta aflöningen efter visad verksamhet, och ur denna synpunkt var Peringskiöld, eller Peringer såsom han då ännu hette, visserligen icke den, som borde sakna belöning. Han var den mest nitiske fornforskare Sverige egde, och det på en tid, då sådana här funnos talrikare än vanligt samt fornforskningen i allmänhet var högt uppburen.

Redan 1685 kunde Peringer berömma sig af att, utom åtskilliga andra arbeten, hafva färdiga »Hialmters och Olvers samt Attilas och Rolfers, Mannahems eller Sveriges forna konungars sagor, utaf gamla götiske manuskripter afskrifne och försvenskade»; att hafva »i sex särskilda reseböcker sammanritat runestenar och andra monumenter i Upland, såsom ock alla kyrkor och socknar i Södermanland kringrest och många märkeliga antiqviteter och runstenar, borgar, kyrkor, grifter och vapnar inhemtat», samt af riksarkivets och antiqvitetskollegiets gamla pergamentsbref »några hundrade gamla herrars och förnäma mäns vapnar och sigiller, med hvar och ens förvaltning och beställning, i köp, skifte eller testamenten etc. för historiens och genealogiens visshet skull aftagit och beskrifvit».

Belöning uteblef också icke. Efter Örnhielms afgång utnämndes Peringer 1690 till assessor i antiqvitetskollegium, blef i Juli 1693 Hadorphs efterträdare såsom riks-antiqvarie och adlades kort derefter med namnet *Peringskiöld*. Han hade nu gått reduktions-kommissionen tillhanda med upplysningar om de gamla slägternas stamtaflor och inbördes förbindelser, hvarom han egde grundligare kännedom än någon annan, samt dessutom samlat och låtit afskrifva en stor mängd permebref och diplomer, af hvilken samling 18 folianter förstördes vid den stora slottsbranden 1697. Samma år utgaf han Snorre Sturlesons konungasagor, och under Carl XII:s regering utkommo såsom frukter af hans flitiga forskningar flera arbeten af vigt för kännedomen om nordens forntid, af hvilka vi i öfversigten af den historiska forskningens fortgång under denna tid anfört de förnämsta.

Flit var emellertid Peringskiölds hufvudsakligaste förtjenst, på hvilken han också sjelf satte högt värde, och det var med ögonskenlig sjelfförnöjelse han mot slutet af sin författarebana kunde ovedersägligen bevisa, att han utgifvit 1,236 tryckta ark, då hans företrädare Hadorph, som likväl äfven var berömd för sin flit, ej kommit längre än till 949, hvarförutan Peringskiöld äfven efterlemnade en stor mängd handskrifter. Som kritiker åter stod han icke synnerligen högt. Han påverkades alltför mycket af de då rådande sträfvandena att göra nordens och sär-

deles Sveriges historia så urgammal som möjligt. Också beskyldes han icke sällan att sjelf hafva uppfunnit bevisen för sina påståenden, och Erik Benzelius skref om hans ättartal, att han borde ställa borgen för största delen af sina stammar och grenar. Såsom utgifvare af äldre isländska arbeten och äfven af egna, der mera kritiskt omdöme ej erfordrades, har han emellertid obestridliga förtjenster, men eger dock såsom vetenskapsman sin egentliga betydelse deri, att han angifver den ståndpunkt, på hvilken den historiska forskningen vid hans tid hos oss sig befann. Han afled i Mars 1720. Hans son, *Johan Fredrik Peringskiöld*, som 1719 efterträdt sin fader såsom riksantiqvarie och fortsatte hans litterära verksamhet i samma anda, med faderns både brister och förtjenster, följde honom ock i grafven redan i Mars 1725 och slöt den Peringskiöldska slägten.

Andreas Rydelius, son af komministern i Linköping, sedermera kyrkoherden i Fornåsa, Johannes Rydelius, var född i Linköping den 24 Augusti 1671, kom vid 18 års ålder med utomordentliga kunskapsbetyg till Upsala akademi och flyttade sedermera till Stockholm, der han den 17 Juni 1696, då kronprinsen Carl fylde sitt 14:de år, på riddarhuset i hofvets och rikets högsta embetsmäns närvaro höll ett latinskt tal, som vann allmän beundran. Några professorer från Lund, som äfven varit närvarande, sökte öfvertala Rydelius att flytta dit, hvilket ock skedde ett par år derefter, till stor vinst för Lunds akademi, hvars anseende kanske ingen befordrat i så hög grad som Rydelius.

Tillståndet vid detta lärosäte var vid Rydelii ditflyttning högst bedröfligt. Akademien hade visserligen, efter sin upplösning under danska kriget, blifvit återstäld 1682 och invigd samma dag Carl XII föddes; men der rådde allmän vantrefnad genom oenighet mellan lärarne och ungdomens otyglade öfverdåd. Rydelius hade icke tagit någon akademisk grad, och det dröjde ännu länge, innan han kunde erhålla någon akademisk befattning; men ungdomens förtroende vann han ganska snart, och talrika åhörare bevistade hans föreläsningar i teologi, filosofi, vältalighet, de lärda språken, ja äfven naturkunnighet och matematik, ty så omfattande voro hans kunskaper, att han kunde med framgång hålla föreläsningar i alla dessa ämnen. Det behag, den klarhet och den bestämdhet, hvarmed han uttryckte sig i äfven de djupsinnigaste ämnen, anslogo företrädesvis den vid Lunds lärosäte studerande ungdomen och väckte åter dess förut allt för mycket kallnade kunskapshåg. Rydelius begagnade ock det stora inflytande, han genom sina kunskaper och sättet för deras meddelande vunnit hos ungdomen, att äfven uppträda såsom förbättrare. Genom en särdeles lycklig förening af mildhet och allvar återförde han studenterne från det förra bullersamma, utsväfvande lifvet och införde vid lärosätet en helt ny anda, som sedermera länge bar välsignelserika frukter. Äfven på lärarne inverkade han genom sitt stora anseende och förstod att efter hand förmå dem att afstå från de heta tvisterna samt mera närma sig hvarandra.

Det ena året förgick emellertid efter det andra, utan att Rydelius

kunde vinna någon fast läraresyssla, och han var nära att för sin utkomst öfvergifva akademien för att öppna en bokhandel, då han ändtligen i Oktober 1710 blef filosofie professor, vid 39 års ålder.

Vid den tid, då Rydelius intog den filosofiska lärostolen i Lund, hade Locke, Leibnitz och Wolf största anseendet bland filosoferne. Rydelius hade läst och begrundat deras skrifter, men bekände sig till ingenderas skola. Hans egen filosofi, ehuru fattad från Cartesii synpunkt, var dock ej heller bunden vid dennes system. Han framstälde den i sitt år 1718 utgifna arbete »Några förnuftsöfningar» samt i åtskilliga akademiska afhandlingar. Idén om Gud är i hans filosofi pröfvostenen för det sanna så väl som det goda. Från den härleder han, till den hänför han allt som är, utom synden. Hans uppfattning af själens förmögenheter är honom egen och innehåller åtskilligt, hvarmed en senare tids psykologer förvånat såsom med nya upptäckter. Menskligheten religiösa och sedliga intressen voro de högsta för honom äfven såsom filosof. Han kallade dem »odalsanningar, hvilka den eviga sanningssolen, Gud sjelf, inkastat strålvis i våra själar», och förliknar dem vid »Hermesstoder, som beteckna den kungsväg all forskning måste taga, om den skall föra till målet. Och detta mål», säger han vidare, »är det yttersta stora, dit all mensklig tanke, dit hela skapelsens sträfvan och alla varelsers suckan leder. Föresätta sig de lärde detta mål, syftar vetenskapen dit, då förstå de sin kallelse rätt och göra sitt embete med fröjd, ty då kunna de ej nedtryckas inom kretsen af lägre njutningar eller smärtor. Den enda sanna, innerliga, varaktiga, själfulla glädjen är den i Gud, ty han är summan och inbegreppet af det goda, likasom all sanning och skönhet äro i honom. Ju mer menskliga medvetandet upptager af detta oändliga salighetsförråd, desto mer tillgänglig blir vår natur för verklig lust och fröjd, och desto lättare föraktar hon allt annat. Man må icke tro, att det är blott få vetenskaper gifvet att leda till Gud: detta är tvärtom en för dem alla gemensam egenskap, ty ingen finnes så ofruktbar, att den ej gifver denna egendomliga frukt, blott dens själ, som odlar den, är sådan den bör vara».

Sådana tankar, klädda i ett sådant språk, skulle man knappast vänta hafva varit yttrade vid ett svenskt lärosäte för 170 år sedan, i synnerhet om man jemför dem med andra skrifter af andra författare i likartade ämnen från samma tid. Härvid bör dock anmärkas, att det språk, Rydelius helst och alltid mästerligt begagnade, var latinet, hvarifrån det nu anförda är öfversatt. Hans svenska kan visserligen ej dermed jemföras, men han har dock haft den stora förtjensten att egentligen hafva varit den förste, som användt och sökt utbilda svenska språket för vetenskapliga ändamål. Hans svenska arbeten i bunden stil, ty han var äfven lycklig skald, stå också i språkets renhet och konstnärliga behandling vida framom hans flesta samtidas.

Sedan först danskarnes infall i Skåne och sedermera pesten förjagat den studerande ungdomen från Lund, var det väsentligen Rydelii förtjenst, att lärosätet, efter Stenbocks seger vid Helsingborg, så snart

som skedde återtog sin förra verksamhet. Han hade sedermera den glädjen att som akademiens rektor få, vid Carl XII:s återkomst till fäderneslandet, mottaga och helsa sin af honom så högt beundrade konung. Denne afhörde ock, under sitt vistande i Lund, ofta Rydelii föreläsningar, och det var på en uppmaning af Carl XII som Rydelius på svenska utarbetade och utgaf sina »Förnuftsöfningar». Ytterligare två gånger utöfvade Rydelius det akademiska rektoratet till allmän belåtenhet, och man sade, att »under hans styrelse lifvades alla af en anda och en drift, allt giek som efter musik i sin rätta takt och sammanstämmande ordning». Det tal, han höll vid rektoratets nedläggande, så väl som vid åtskilliga andra tillfällen, äro verkliga mönster af akademisk vältalighet och hafva den stora förtjensten framför mängden af sådana att innehålla icke blott väl sagda ord, utan äfven nya tankar och träffande anspelningar på förhållandena för tillfället. Äfven de betyg, han utfärdade, vittnade både om hans ytterliga sorgfällighet i hvarje gren af sina embetsåligganden och om hans innerliga välvilja för den akademiska ungdomen. De sluta vanligen med en brinnande bön för dens väl, för hvilken de utfärdades, ofta uttryckta så, att de ej kunna läsas utan rörelse.

Vid nära 60 års ålder trädde Rydelius in på en ny bana genom sin öfvergång till teologiska fakulteten, då han i slutet af året 1730 utnämndes till teologie professor, hvarefter han i Februari 1732 blef teologie doktor och i September samma år domprost i Lund. Då han 1734, i detsamma biskopsembetet i Lund blef ledigt efter Linerius, valdes till riksdagsman, ett den tiden högt eftersträfvadt förtroende, afsade han sig detsamma, emedan han under biskopsledigheten ej borde lemna konsistorium, hvars ordförande han var, eller sin præbende-församling, hvars vård låg honom om hjertat. I stället föreslog han teologie professorn Carl Papke, som fått mesta rösterna efter honom och som ock nu valdes samt under riksdagen tillvann sig både sitt stånds förtroende och konungens bevågenhet, så att han fick löfte om biskopsembetet, till hvilket förslag under tiden blifvit upprättadt, hvarå Rydelius genom enhällig kallelse erhållit första rummet och Papke det andra; men nu afsade sig Papke detta embete och bad att konungen måtte ihågkomma hans gamle lärare, den högt förtjente och allmänt aktade doktor Rydelius, hvilken ock i December 1734 utnämndes till biskop i Lund och akademiens prokansler.

Äfven i detta embete gjorde sig Rydelius aktad och afhållen inom hela stiftet, hvilket han ock fullt förtjente både genom sin biskopliga verksamhet och sin välgörenhet. Han bespisade, herbergerade och klädde en mängd behöfvande, och aldrig gick någon ohulpen från hans hus. Inkomsterna af hans præbende-församlingar voro en gång för alla anslagna till välgörande ändamål och sjelf åtnöjde han sig med den egentliga biskopslönen. Hans enskilda behof voro ock högst få. Han lefde ytterst tarfligt, behöfde ringa uppassning och begagnade nästan alltid kläder af inhemsk tillverkning. Ofta besökte han studenterne i

CHRISTOFER POLHEM.

deras hem, för att underrätta sig om deras studier och öfriga förhållanden, samt hade en faderlig vård om dem alla.

Länge fick han dock ej utöfva sin biskopliga verksamhet. Han afled den 1 Maj 1738, nära 67 år gammal. Sannolikt var han sin tids lärdaste man i Sverige, säkert var han en af de arbetssammaste och mest produktive författare Sverige egt. Förteckningen på hans utgifna böcker, disputationer, tal, programmer, dikter och efterlemnade handskrifter upptager i bihanget till Erland Brings »Minne öfver Andreas Rydelius» icke mindre än 32 sidor fint tryck, och hans arbeten äro lika framstående genom sitt värde som genom sin mängd. Till sitt yttre beskrifves han såsom af »medelmåttig växt, något undersätsig. Ur hans ögon lyste den snillets och tankekraftens eld, som han ej kunde dölja bakom de outplånliga dragen af fromhet och godhet». Han var något fallen för svårmod, men det var hos honom icke den klenmodiges misströstan, utan en pröfvad kristens hemlängtan. I sitt »En döendes sändebref till jordens blinde vandringsmän» har han lika vackert som sant kristligt tecknat så väl arten af sitt svårmod som hela sin lefnads filosofi. »Då besvärligheterna förtyngdes», heter det der bland annat, »och ledsnaden vid flärden tilltog, öppnades mig småningom trons öga med ett fullare ljus, så att, sedan min blick nu var lyftad till det högre, jag redan började se huru litet jag förut hade sett. Småningom begynte flärden, i det sminket föll af, visa sina skrynklor och sina vanskapliga anletsdrag. Nu började förnuftet blygas och tystna, så småningom vördande ett högre ljus. Nu påminte jag mig mer och mer huru vis och mild, men huru undangömd Guds försyn varit vid ledningen af mitt lefnadslopp. Nu öfvertänkte jag detta lifvets så stora skådespel, med alla dess uppträden och förändringar; men i synnerhet sökte jag gifva akt på den dolda handens styrelse, de förunderliga anordningarna och målet, dit det hela syftade. Efter hand började jag lära känna mitt intet och Guds allt. Omsider lärde jag att, innan en långvarig bedröfvelsens, en långvarig den gudomliga hugsvalelsens erfarenhet, innan en långvarig och ängslande själens strid under korset, är det idel fåfänga och dårskap i det menskliga tänkandet.»

Christofer Polhem, Sveriges störste mekaniker, härstammade från en österrikisk friherrlig ätt, von Polheim. Hans farfar, bosatt i Ungern och tillhörande den protestantiska bekännelsen, hade för religionsförföljelse flytt till Pomern, och hans far Wulf Christofer von Polheim hade under en sjöresa strandat på Gotland, hvarefter han bosatt sig i Visby, der blifvit köpman och antagit namnet Polhammar. Sonen, *Christofer Polhammar*, föddes i Visby den 18 November 1661, förlorade sin fader redan 1669 och fick, när modern ingick nytt gifte, söka tjenst såsom gårdsskrifvare och uppbördsman på några herregods, hvarmed han fortfor intill sitt 24:de år. Alla lediga stunder använde han till grubblerier öfver mekaniska ämnen. Efter många fruktlösa försök lyckades det honom att inrätta en fullständig snickare-, svarfvare- och smedje-verkstad, med flera af honom sjelf uppfunna verktyg, till

att, utom allt annat, förfärdiga »först stekvändare och sedan åtskilliga slags ur och dylika maskiner, som fordra uträkning och eftertanke, på hvilka hågen besynnerligast lekte». Han insåg likväl snart huru hinderligt det för honom var, att han ej kände mekanikens allmänna grunder, och brann af åtrå att inhemta dessa; men då alla läroböcker den tiden voro skrifna på latin, måste han först lära sig detta språk och talade med en prest härom. Denne, »kanske för att slippa honom lättast», gaf honom en latinsk och en svensk ordbok, hvilken han började lära sig utantill, men fann inom kort, att denna lärometod ej förde honom till målet. Ett försök hos en annan prest lyckades ej bättre, men slutligen fann Polhammar i kyrkoherden Dryselius en både kunnig och nitisk lärare, till hvilken han dock hade halfannan mils väg. Icke desto mindre gick han under sju månaders tid denna väg hvarje dag, huru svårt vädret än var, och inhemtade på detta sätt tillräcklig kunskap att kunna fortsätta sina studier vid Upsala högskola, der professorn i matematiken Anders Spole blef hans nitiske beskyddare, sedan Polhammar till hans fulla belåtenhet lagat ett par astronomiska pendelur och sedermera, till allas förvåning, satt i gång ett stort konstur af mycket invecklad sammansättning i domkyrkans högkor.

Härigenom började han ådraga sig en allmännare uppmärksamhet och fick uppdrag att uttänka en bättre metod för malmuppfordring ur Falu grufva, hvilken uppfordring dittills förefallit alltför kostsam. Innan kort företedde ock Polhammar för bergskollegium modell till en uppfordringsmaskin, lika enkel till sin byggnad som mångfaldig till sina verkningar. Samma konstverk förde nemligen malmen från brytningsorten fram till schaktet och fordrade den genom schaktet upp i dagen samt sedermera till hyttan, der tunnorna tömde sig sjelfva medelst bottnens öppnande, hvarefter bottnen åter slöt sig tillhopa och tunnorna gingo tillbaka i grufvan att hemta mera malm.

När denna modell uppvisades för Carl XI, inrättade han för Polhammar en ny syssla såsom bergsmekaniker, med 333 rdrs lön, samt beredde honom tillfälle till en utrikes resa under åren 1694—1697, hvarifrån Polhammar återkom med de rikaste insigter från Tysklands, Hollands, Frankrikes och Englands mekaniska inrättningar. Qvarnar, sågverk, manufaktur- och bergverksmaskiner, broar, slussbyggnader och instrumenter af alla slag hade under denna resa varit föremål för hans uppmärksamhet, och vid hemkomsten föreslog han inrättandet af ett Laboratorium mechanicum, som i flera delar var en förebild för det i nyaste tiden inrättade teknologiska institutet. Carl XII omfattade förslaget med mycken ifver, men kriget kom emellan och hindrade dess verkställande.

Emellertid röjde sig nu Polhammars mekaniska snille i en mängd nya uppfinningar, såningsmaskiner, tröskmaskiner, tegelbråkor, strump- och bandväfstolar, öfverskärare-, varp-, stol-, kard-, twinn- och repslagaremaskiner, ett nytt slags lås, ännu allmänt i bruk och bärande hans namn m. m. Vidare införde han en mängd förbättringar i kon-

struktioner af väder- och vattenqvarnar, såg- och valsverk, inrättade en stor fabrik för tillverkning af jernbleck, med mångfaldiga maskiner af ny uppfinning, förbättrade stånggångarne i berglagerna, uppförde dambyggnaden vid Södersluss i Stockholm och uppgjorde med Sheldon planen till dockan i Carlskrona. Äfven till främmande land sträckte sig hans rykte. Han inrättade i Kassel en myntmaskin, som ansågs för den fullkomligaste i sitt slag, förbättrade konstverken i Hartzbergstrakten, dit han kallades af konung Georg I i England, tillika kurfurste i Hannover, samt erhöll både från honom och czar Peter anbud om fördelaktig anställning, men föredrog att stanna i fäderneslandet.

Här stod han ock i stor gunst hos Carl XII, utnämndes 1714 till assessor i kommersekollegium och 1716 till kommerseråd, då han äfven adlades och antog namnet *Polhem*, under hvilket han är mest känd af efterverlden. Han blef ledamot af vetenskapsakademien från dess stiftelse, likasom han förut varit det af vetenskaps-societeten i Upsala, samt var likaledes en af de förste riddarne och kommendörerne af nordstjerneorden.

Oaktadt den trägna sysselsättningen med så många nya uppfinningar och tillsynen öfver så många arbeten medhann Polhem dock äfven att författa en mängd skrifter, ej blott i mekanik, utan äfven i naturkunnighet, allmän och enskild hushållning, teknik m. m., samt gaf dessutom muntlig undervisning åt många och utbredde, genom öfning i sina verkstäder, kunskaper i mekanik och teknik, hvilka det stod hvar och en fritt att inhemta. Med fulla skäl har också Polhem blifvit kallad den svenska mekanikens fader.

Lika aktningsvärd Polhem var såsom vetenskapsman, framstår han äfven såsom menniska. Den flit och ihärdighet, som utmärkte hans ungdom, följde honom lifvet igenom. Det enkla lefnadssätt, som från början tillhörde hans vilkor, bibehöll han äfven allt sedan. Ehuru medveten om sin öfverlägsenhet, gjorde han sig aldrig skyldig till öfvermodigt framhållande af egna förtjenster eller till förnekande af andras. Den foglighet i lynne, den orubbliga tillit till försynen och den fasta ståndaktighet, som uppehållit honom i ungdomen, var äfven i hans äras och lyckas dagar oförändrad, och var det ännu, då hans verksamma lif slutade vid 90 års ålder den 31 Augusti 1751.

Emanuel Svedenborg, den sedermera så ryktbare vetenskapsmannen och andeskådaren, hafva vi här att betrakta endast i hans ungdom och första verksamhet, som dock redan var tillräckligt framstående att tillvinna honom en större uppmärksamhet. Han var son till biskopen i Skara Jesper Svedberg och född den 29 Januari 1688. Likasom sin far, mor och två syskon var han född på en söndag, hvilket många då för tiden trodde medföra vissa egna förmögenheter, såsom att »se i syne», kunna ställa sig i gemenskap med den osynliga verlden o. d. — en tro, som sannolikt icke varit utan inverkan på Svedenborgs blifvande riktning. Det namn, fadern gaf honom i döpelsen — *Emanuel* (Gud med oss) — blef ock för honom en maning till denna riktning,

hvilken ytterligare befordrades deraf, att fadern trodde på englasyner och på sin egen förbindelse med andeverlden. Den mängd andaktsöfningar, bibelförklaringar m. m., som förekommo i fädernehemmet, vande ock gossens tankar att tidigt sysselsätta sig med andliga ämnen. Han har sjelf berättat, att han från fjerde till tionde året hade tankarne oafbrutet sysselsatta med Gud, saligheten och menniskans andliga lidande, samt att från hans sjette till tolfte år hans största nöje hade varit att med andlige män tala om tron, hvilken han redan som barn uppfattat helt annorlunda än den historiska bokstafstro, de strängt renlärige teologerne bekände. Han yttrade sig ock i dylika ämnen med sådan klarhet och värma, att det väckte allas förundran, och föräldrarne sade: »Det är en engel, som talar ur hans mun». Två gånger blef han som barn ur det brinnande föräldrahuset räddad likasom genom ett underverk, hvilket tycktes antyda, att han bevarades för någon stor framtida kallelse. Det hände äfven, att han stundom och i synnerhet under sina böner förlorade andedrägten och föll i ett slags dvala, hvilket af några ansågs båda en förmåga att med själen inträda i andarnes verld, medan kroppen var medvetslös. Så har han äfven sjelf sett saken.

Under faderns ledning inhemtade emellertid den med ovanlig både fattningsförmåga och flit begåfvade sonen snart nog rika kunskapsförråd. Redan vid 20 års ålder författade han en metrisk öfversättning på latin af faderns »Ungdomsregel och ålderdomsspegel» samt utgaf kort derefter en samling elegier, likaledes på romarespråket, begynnande med en äresång öfver Stenbocks seger vid Helsingborg. På sin svåger Erik Benzelii inrådan vände han sig dock från skaldekonsten till vetenskapliga studier och sysselsatte sig företrädesvis med geometri, fysik och kemi.

När 1710, i anseende till rikets betryckta tillstånd och pestens härjningar, högskolornas verksamhet afstannade, anträdde han en utrikes resa, som varade i fyra år och hvarunder han besökte England, Holland, Frankrike och Tyskland. Ett helt år uppehöll han sig i Oxford, der han gjorde bekantskap med den ryktbare filosofen Locke och den ännu ryktbarare naturforskaren Newton. I allmänhet egnade han under denna resa sin uppmärksamhet företrädesvis åt geometri, mekanik, kemi och naturkunskap, men utvidgade tillika i betydlig mån sina språkstudier, så att han var ganska hemmastadd i latin, grekiska, hebreiska, arabiska, franska, italienska, engelska och tyska. Från Greifswald, der han någon tid stannade, skref han till svågern Erik Benzelius och redogjorde för åtskilliga uppfinningar, med hvilka han sysselsatte sig och i hvilka man igenfinner flera bland de vigtigaste, som i senare tider tillkommit, hvarom han således redan synes haft ett slags aning. Så trodde han sig kunna åstadkomma ett fartyg, som kunde gå under vattenytan och tillfoga fienden mycken skada, hvilken uppfinning sedermera blifvit verkliggjord genom den af torpedos, som spela en så vigtig roll i den nyaste sjökrigskonsten; en rörelsekraft, drifven

af eld, med hvilken maskiner skulle kunna bringas i verksamhet lika väl som med vatten — ångkraften; en vagn, medelst hvilken man kunde flyga genom luften — luftbalongen; ett slags nya kanoner, med hvilka man kunde inom några ögonblick afskjuta tusen kulor — kulsprutan. Snillets siareblick felades således icke den unge Svedenborg, men ännu hade han icke tillräckliga insigter eller ihärdighet att bringa sina tilltänkta uppfinningar till verkställighet, och de föreföllo dessutom alltför otroliga för att vinna någon uppmuntran. Han införde emellertid i den då nyligen bildade Upsala vetenskaps-societetens tidskrift, under titeln Dædalus hyperboreus (Den högnordiske konstnärn), en samling uppsatser rörande åtskilliga delar af de matematiska vetenskaperna, synnerligast mekaniken, hvarigenom han blef känd af Polhem, som tog honom till medhjelpare i sina arbeten, och äfven af Carl XII, sedan konungen återkommit till fäderneslandet. Af honom omfattades ock Svedenborg med synnerlig välvilja, kallades ofta till samtal i matematiska ämnen och fick välja mellan en professorssyssla i Upsala eller en assessors-befattning i bergskollegium, då Svedenborg valde den senare, hvarå fullmakt ock för honom utfärdades i Oktober 1716. Han förordnades derjemte att biträda Polhem vid anläggningen af saltverk å rikets vestkust, för att göra Sverige oberoende af främmande salttillförsel, äfvensom vid dock-byggnaden i Carlskrona. Hos konungen gjorde ock Svedenborg nu framställningar om uppbyggande af ett observatorium i Upsala, om kunglig stadfästelse å vetenskaps-societeten derstädes samt om inrättande af en lärostol för svenska språket, till hvilka företag konungen äfven villigt lyssnade, men hvilka först i en senare tid kommit till verkställighet.

Genom Erik Benzelius hade Svedenborg fått kännedom om ett redan af biskop Brask 1526 framstäldt förslag att »göra en seglation mellan öster- och vesterkusten», hvilket förslag Svedenborg anmälde hos Polhem och Carl XII, som lifligt omfattade detsamma samt lät Polhem och Svedenborg företaga undersökningar för anläggningen af Trollhätte kanal, efter hvars fullbordande den föreslagna seglationen skulle fulländas genom en kanal mellan Venern, Vettern och Östersjön, hvilket förslag dock afstannade vid Carl XII:s död, men slutligen genom anläggningen af Göta kanal gått i fullbordan.

Sedermera, under kriget i Norge 1718, fick Svedenborg tillfälle att verksamt deltaga i Fredrikshalls belägring. Medelst en lika sinnrik som enkel mekanik lyckades han från Strömstad till Idefjord, $2^1/_2$ svensk mil, öfver berg och dalar föra 2 galerer, 5 stora båtar och en slup, under hvilkas betäckning konungen kunde framföra det tunga belägringsartilleriet. Det var den sista tjenst Svedenborg gjorde Carl XII, som stupade kort derefter, och med honom förlorade Svedenborg sitt förnämsta stöd samt klagade, att han derefter fann hvarken uppmuntran eller bröd i Sverige. Till hans senare verksamhet skola vi framdeles återkomma.

Norska fälttåget 1718. Carl XII:s död.

Under året 1717 hade få krigshändelser förefallit. Å ryska sidan hade fiendtligheterna upphört i följd af de pågående fredsunderhandlingarna, och Sveriges öfrige fiender hade intagit alla svenska besittningar söder om Östersjön, men vågade dock intet infall i sjelfva Sverige. Endast den djerfve och företagsamme danske sjöhjelten *Peder Tordenskiold* företog i Maj ett anfall mot Göteborg, med en eskader af 2 linieskepp, 2 skottpråmar, 9 galerer, 2 halfgalerer och 16 slupar. Natten till den 3 Maj gick han med dessa fartyg, utom de båda linieskeppen, i all tysthet förbi Ny Elfsborgs fästning, för att söka intränga i Göta elf och förstöra den svenska eskader, som under viceamiralen *Olof Strömstjernas* befäl låg vid Nya Varfvet, och derefter anfalla Göteborg. Väl inkommen å elfven, blef han emellertid så mottagen af elden från de svenska fartygen och batterierna, att han efter fem timmars strid måste med förlust af två galerer draga sig tillbaka, hvarvid han fick utstå en häftig eld från Ny Elfsborg. Efter detta misslyckade försök ankrade han vid Brännö för att iståndsätta sina skadade fartyg och låg der till den 18 Maj, då han afseglade från dessa trakter.

Häraf begagnade sig generalmajor *Johan Gierta*, som fått befälet i Bohus län, att i medlet af Juni afgå till Strömstad med en eskader af en brigantin, 6 galerer och 3 transportfartyg, på hvilka fördes trupper och krigsförnödenheter. Konungen ville nemligen få någon vid norska gränsen varande hamn till stödjepunkt för nya företag mot Norge, sedan det under året 1716 misslyckats. Gierta började befästa staden så å land- som sjösidan samt anlade på Laholmen, som beherskar inloppet, ett batteri af 14 adertonpundiga kanoner. Så snart man å danska sidan fått kunskap härom, sändes Tordenskiold med 2 linieskepp, 1 fregatt, 2 pråmar och 10 galerer att förstöra de nya försvarsverken. Den 4 Juli ankrade han utanför Strömstad och började den 8 en häftig eld mot staden och Laholmen samt försökte derefter med de mindre fartygen en landstigning, men blef så kraftigt mottagen, att han nödgades draga sig tillbaka med en förlust af 1,600 man i döde och sårade samt afseglade följande dagen. Den 1 Augusti återkom han dock med förstärkta stridskrafter för att blokera Strömstad, hvarjemte han sände en mindre eskader till Styrsund att spärra farleden till Göteborg.

Kort derefter fick Gierta underrättelse, att en svensk transportflotta af 20 fartyg, med allehanda förnödenheter, var på väg från Göteborg till Strömstad, men hade stannat vid Kungshamn, emedan den ej kunde komma förbi den danska eskadern. Han uppkastade då i största hemlighet vid Styrsund ett batteri af 8 kanoner, med hvilka han den 15 Augusti oförmodadt började beskjuta dervarande danska fartyg, hvilka, efter att hafva lidit betydande förlust, måste åter gifva sig af, hvarefter han förde transportflottan på en inre, grundare farled förbi

danska eskadern, hvilken den 17 Augusti åter aflägsnade sig. Andra krigsföretag mellan Sverige och dess fiender föreföllo icke detta år. Carl XII tillbragte största delen deraf i Lund, sysselsatt med omsorgen att bringa sin krigsmakt åter i behörigt skick. Med flottan kunde ingenting uträttas, dels af brist på medel till dess utrustande, dels emedan danska flottan, förstärkt med en engelsk af 15 linieskepp under amiral Byngs befäl, numera var den svenska alltför öfverlägsen. Landthären åter förstärktes oupphörligt genom de våldsammaste åtgärder till anskaffande af både folk och penningar, hvilka Görtz föreslog och konungen anbefalte, såsom här ofvan är visadt. Konungens lifdrabanter, som troget följt honom under alla hans fälttåg och utgjort sin tids ryktbaraste krigareskara, hade slutligen blifvit så medtagna, att nästan inga deraf återstodo. Denna trupp blef derföre upplöst 1716 och i stället inrättades en *lifsqvadron* af 360 man, med ungefär samma rang i förhållande till den öfriga hären och samma tjenstgöring. För inträde deri fordrades svensk börd, stark helsa, smärt och felfri kropp, nyktert lefnadssätt, ogift stånd, rent rykte, lust för yrket och hurtigt sinnelag. Ingen blef mottagen, som lärt något handtverk eller som var under 20 och öfver 30 år. Denna trupp hann dock aldrig vinna samma rykte som de förre lifdrabanterne och upplöstes efter Carl XII:s död. Tillika inrättades under rustningarna 1717 en *grenadiertrupp* af 1,000 man, fördelade i 9 kompanier, hvilken, likasom lifsqvadronen, skulle bilda en kärntrupp för de äfventyrligaste företagen, hvari konungen sjelf så gerna deltog.

I slutet af Augusti 1717 reste konungen från Lund till Strömstad att bese dervarande befästningar samt vidtaga åtskilliga åtgärder, hvarigenom nordligaste delen af Bohus län efter hand förvandlades till ett slags befästadt läger, som skulle bilda en fast operationsbas för det tillämnade nya fälttåget mot Norge. Utom befästningarna vid Strömstad anlades sådana äfven vid Sundsborg, och emellan denna ort samt Idefjordens sydliga ända uppfördes en kedja af 14 blockhus.

I början af September återvände konungen till Lund, der han fortsatte sina storartade förberedelser till fälttåget mot Norge, som först var ämnadt att företagas under vintern 1718, men sedermera, i följd af uteblifven frost och ännu icke fulländade rustningar, uppsköts till hösten samma år. Genom de pågående fredsunderhandlingarna med Ryssland tryggad från anfall derifrån, kunde Carl XII nu vända hela sin krigsmakt mot Norge, genom hvars eröfring han hoppades bereda sig ersättning för hvad han möjligen skulle nödgas afstå åt Ryssland eller andra bland Sveriges många fiender.

Till den 18 Januari 1718 dröjde Carl XII i Lund, hvarefter han reste till Christinehamn, der han tillbragte ett par månader i gladt umgänge med sina närmaste anhöriga. Sin farmor och sin mest älskade syster Hedvig Sofia hade han ej sett sedan skilsmessan i April 1700, och båda voro nu döda. Sin yngre syster Ulrika Eleonora, till hvilken han skrifvit många vänliga, men efter tidens sed nog mycket kru-

serligá bref, vittnande att förhållandet mellan dem ej var lika hjertligt som mellan honom och den äldre systern, hade han, oaktadt hennes upprepade böner om ett sammanträffande, ej återsett utom vid ett tillfälle i slutet af Augusti 1716, då han besökt henne i Vadstena och med henne haft ett långt samtal, men redan följande dagen åter lemnat henne. Nu hade hon, med sin gemål, arfprinsen af Hessen, infunnit sig i Christinehamn, der äfven hertig Carl Fredrik och större delen af hofvet inträffat, jemte en stor mängd folk, som tillströmmat för att få se konungen. Tiden förgick under hvarjehanda förlustelser, som likväl icke alltid aflupo utan äfventyr. En dag ville konungen, åtföljd af den unge hertigen, rida öfver strömmen, som flyter genom staden, men isen brast och hertigen föll i vattnet. Konungen hoppade genast af sin häst och räckte honom handen, men dervid brast isen äfven under honom. Strömmen var dock lyckligtvis ej djupare än att konungen nådde botten och kunde hjelpa upp sin systerson, hvarefter han sjelf, med biträde af tillskyndande personer, kom på det torra. För öfrigt gick det här rätt muntert till. Hertig Carl Fredrik syntes gladare och lifligare än vanligt, arfprinsen af Hessen var själen i nöjena samt »handskades gerna med slottstärnorna», och konungen var ej den, som störde de öfriges nöjen, om han ock mindre ofta deltog deri.

Snart fick han dock allvarsammare sysselsättning. Från medlet af Mars till slutet af Oktober uppehöll han sig vid norska gränsen, oftast i trakten kring Strömstad eller Eda skans. Stundom visste ingen hvar han befann sig, ty åtföljd af några få personer red han fram och tillbaka utefter gränsen och tog derunder qvarter än här, än der i bondgårdarna, med en träbänk till hviloläger för natten och med en träskål till dryckeskärl, hvaröfver allmogen yttrade både förvåning och förtjusning.

Ändtligen mot hösten ansågos förberedelserna till fälttåget vara någorlunda i ordning. Genom oerhörda ansträngningar hade Carl XII åter fått tillsammans en landthär af omkring 60,000 man. Icke allenast alla indelta regementen hade gjorts fulltaliga, utan äfven de tre- och femmännings-, som blifvit bildade efter år 1700, hvarjemte »vargeringskarlar» (rekryter) höllos i beredskap för att ersätta de indelta regementenas förluster. Sålunda hade konungen nu under sitt befäl 17 regementen rytteri, 6 regementen dragoner och 37 regementen fotfolk, inom hvilka dock ej särdeles många voro gamla soldater, hvaremot de fleste, åtminstone af det högre befälet, voro pröfvade i 18 års fälttåg.

I medlet af Maj hade konungen återkommit till Lund och tillbragt några veckor i Skåne samt lemnat fältmarskalken *Nils Gyllenstierna*, som der förde befälet, noggranna föreskrifter angående landskapets försvar. Dervarande trupper uppgingo till omkring 5,000 man, besättningarna i de fasta orterna dock häri troligen inberäknade. I medlet af Juni reste konungen tillbaka till Strömstad, och då, sedan en fiendtlig eskader lagt sig vid Agerön utanför Svinesunds utlopp samt

fienden uppkastat starka fästningsverk gent emot Sundsborg, hvarken förråd eller belägrings-artilleri kunde föras sjöledes från Strömstad till Idefjorden, lät konungen förfärdiga en kafvelbro, på hvilken 2 galerer och 5 slupar forslades den $2^1/_2$ mil långa vägen från Strömstad till Pilgården i Trångstrands vik vid Idefjorden, vid hvilket företag konungen, såsom förut är omnämndt, hade godt biträde af den sedermera så ryktbare Svedenborg. När fartygen den 7 Juli nedfördes i fjorden, anföllos de af 14 fiendtliga, men hvilka blefvo tillbakadrifna till fjordens norska sida. Den 11 Juli verkstälde fienden ett nytt anfall, men blef åter tillbakakastad, och derefter fortsattes öfverförandet af galerer, kanoner och förråd ända till slutet af Juli, då danska eskadern för tredje gången återkom och nu med en större styrka anföll de svenska förskansningarna, men åter blef slagen tillbaka. Följande natten drog sig den fiendtliga eskadern närmare Fredrikshall, och sedermera användes Augusti månad af Carl XII till undersökningar längs gränsen.

Under loppet af denna månad hade *Carl Gustaf Armfelt*, som fått befallning att med de finska och norrländska trupperna infalla i Trondhjems län, för att dymedelst draga norrmännens uppmärksamhet åt detta håll, tågat från Helsingland genom Jemtland till Hjerpe och Dufve skansar vid norska gränsen, dit han ankom i slutet af månaden. Hans styrka, bestående af 12 regementen fotfolk, 4 regementen rytteri och ett regemente dragoner, skulle utgjort omkring 14,000 man; men, med frånräkning af de sjuke och de afdelningar, som qvarlemnades till skansarnes besättande, återstodo endast ungefär 6,500 man att föra mot fienden. Den 20 Augusti uppbröt han från Dufve skans, men öfverskred gränsen först den 27, emedan den tiden fans öfver Sylfjellet ingen banad väg, knappast några stigar, och framträngandet således var högst besvärligt. Då den vanliga vägen från norska gränsen till Trondhjem beherskades af Stene-skans, en mil öster om Stiklestad, tog Armfelt en omväg åt Färensjön, för att komma bakom denna skans, hvilken han, vid framkomsten, fann öfvergifven af norrmännen och genast försåg med svensk besättning. Derefter fortsattes tåget förbi Stikklestad till Levanger, i hvars granskap Skognäs skans vid Trondhjems-fjorden gaf sig den 6 September och äfven erhöll svensk besättning. Sedermera gick tåget längs fjorden till Vernäs vid Stördalselfven, dit de svenska trupperna ankommo den 9 September; men här funno de å andra stranden norrmännen under generalmajor Buddes befäl i en oangriplig ställning, och tillika hade elfven, i följd af ihållande regnväder, blifvit så uppsväld, att man omöjligen kunde öfvergå densamma. Armfelt måste derföre här stanna, och flera veckor förgingo, utan att något kunde uträttas. Under tiden förtärdes de medförda lifsmedlen, och då i den af befolkningen öfvergifna trakten ingenting fans att tillgå, nödgades Armfelt i slutet af September draga sig tillbaka till det fruktbarare landet kring Levanger, der han tillbragte en månad, hvarunder soldaterne sjelfve fingo skörda, tröska, mala och baka säden för att erhålla lifsuppehälle.

Under tiden hade fiendtligheterna begynt äfven i södra Norge, ehuru konungen vecka efter vecka uppskjutit deras företagande, i afvaktan å de transporter, som från Göteborg skulle tillföra hären dess förråd och belägringsartilleri, men hvarmed gick ytterst långsamt, emedan de till större delen måste föras landvägen, då danska flottan förhindrade alla sjötransporter. Mellan svenska och danska skärgårdseskadrarna föreföllo under loppet af September några smärre träffningar, i hvilka konung Carl sjelf deltog och som hade till följd, att den svenska eskadern intog samma plats närmare Fredrikshall, hvilka den fiendtliga förut innehaft.

Svenska landthären samlades emellertid på tre punkter, vid Strömstad under general *Carl Gustaf Dückers* befäl, vid vestra Ed under konungens och vid Holmedal under generallöjtnant *Magnus Julius De la Gardies.* Hela styrkan räknade 42 bataljoner eller omkring 23,000 man fotfolk samt 76 sqvadroner eller ungefär 10,500 man rytteri och utgjorde således den största krigsmakt, Carl XII haft under sin ledning alltsedan tåget till Ukrajne.

Den 28 Oktober inbröt konungen vid Högen öfver gränsen och kom samma dag till Prestbacka, der en fiendtlig postering anträffades och tillbakakastades. Följande dagen anlände han till Ideslätten utanför Fredrikshall, hvarefter han tågade mot Tistedals-bron, der norrmännen uppfört starka förskansningar, dem de dock öfvergåfvo vid svenskarnes anryckande och drogo sig tillbaka mot Sannesund. Samma dag konungen gick öfver gränsen hade äfven generalmajor *Henrik Otto d'Albedyhll* från Vermland vid Örje framträngt öfver Höland mot Blakier skans vid Glommen-elfven.

Emellertid beslöt konungen ett anfall mot danska eskadern i Idefjorden för att hindra den att oroa öfvergången af Svinesund samt belägrings-artilleriets framförande till Fredrikshalls fästning. Den 3 November föreföll den femte sjöstriden på Idefjorden, hvilken ock blef den sista, emedan danska eskadern, efter en skarp strid från tidigt på morgonen till mot middagen, blef indrifven i hamnen och sedermera ej vågade visa sig utanför densamma.

Härefter kunde äfven Dücker, vid hvars här arfprinsen af Hessen, hertig Carl Fredrik af Holstein samt fältmarskalken Carl Gustaf Mörner befunno sig, börja broslagningen öfver Svinesund, hvilken var färdig den 10 November, och följande dagen öfvergick Dücker Svinesund. Hans trupper spridde sig sedermera, utan att röna något motstånd, öfver hela landet öster om Glommen och intogo der sina qvarter. I Strömstad qvarlemnades en mindre afdelning för att skydda dervarande förråd samt de transporter, som ännu väntades från Göteborg med belägringsartilleriet.

Norrmännen öfvergåfvo Glommens östra strand, der de bibehöllo endast Blakier skans och ett brohufvud vid Sannesund. De hade ej vågat inlåta sig i en strid med de till antalet vida öfverlägsna svenskarne under en sådan härförare som Carl XII; men de hade derföre

ej uppgifvit tanken på sitt lands försvar, hvilket de tvärtom fortsatte på det sätt, som för tillfället var det ändamålsenligaste. Vid svenskarnes anryckande drogo de sig tillbaka till tryggare orter och välförsedda förråd, den norra norska hären till Trondhjem och den södra, som, enligt en embetsuppgift af den 27 November 1718, utgjorde 15,441 man, hvaribland ungefär 13,000 stridbare, bakom Glommen, afbidande att belägringsarbetena samt ett vinterfälttågs mödor, hunger och köld skulle nu, likasom 1716, tvinga svenska hären till återtåg.

I sjelfva verket blef också fälttåget för hvarje dag allt besvärligare. I följd af ihållande regnig väderlek måste soldaterne ofta vada i qvartersdjup gytja och i de glest bebodda trakterna kunde endast en mindre del af de tågande trupperna erhålla under nätterna tak öfver hufvudet och tillfälle att torka sina kläder. De buro likväl utan knot sina mödor och lidanden, då de sågo att konungen underkastade sig desamma lika mycket som de. Ofta kom han från sina ridter så genomvåt, att man kunde vrida vattnet ur hans kläder, och tillbragte icke desto mindre, utan att ömsa dem, natten på en träbänk i första koja, som var till hands, eller, om en sådan ej fans att tillgå, på våta marken, med hufvudet hvilande i någon krigares knä. Voro besvärligheterna stora, så blef dock bristen på lifsmedel innan kort ännu mera känbar, oaktadt ganska betydande foror dermed anländt. Vid återtåget till Glommen hade norrmännen bortfört alla lifsmedel samt bränt de flesta byar och enstaka byggnader, så att hela trakten liknade ett svedjeland, såsom det heter i en beskrifning af en deltagare i detta fälttåg. Gytjiga vägar, jemte brist på foder och dragare, fördröjde de foror, som ytterligare väntades från Sverige, och stora samlingar deraf stannade i Uddevalla, Venersborg, Skara och Jönköping, utan att kunna föras längre, af brist på dragare. Sjukligheten inom hären blef emellertid i följd af bristen och ansträngningarna allt större och redan under första månaden af fälttåget voro öfver 2,000 man ur stridbart skick.

Samma svårigheter, som mött svenska hären i södra Norge, hade äfven gjort sig känbara för Armfelts styrka. Att han på endast fem mils afstånd från Trondhjem först stannat och så dragit sig tillbaka till Levanger, hade väckt konungens missnöje, och dennes generaladjutant grefve Dohna hade derföre blifvit sänd till Armfelt, med befallning att »bryta alla svårigheter, hvilket väl strax kunnat lyckas, om man i rättan tid sett sig visligare före och brukat mera drift än dittills skett». Armfelts ursäkt låg i den brist på alla förnödenheter, som uppstått genom invånarnes flykt från sina hem och som hotade hans trupper med undergång. För att sätta dessa i förbindelse med de eröfrade norska skansarna, från hvilka Armfelts hufvudstyrka nu stod på 20 mils afstånd, skickades kapten *Nils Långström*, hvilken under krigen i Finland vunnit stort rykte som partigängare, med sitt frikompani till dessa skansar, men blef i bergstrakten omringad af bönderna och dödad. Under tiden hade Armfelt sökt på en annan väg än den först tagna komma fram till Trondhjem, men fann staden nu

så väl försvarad både från land- och sjösidan, att han genast insåg omöjligheten af dess eröfring. Han lät derföre sitt fotfolk stanna i stadens närhet och sände sitt rytteri under generalmajor De la Barre till Rörås, från hvars kopparverk så mycket koppar, som ske kunde, skickades till Sverige. Nödvändigheten af ett återtåg blef likväl för hvarje dag alltmera påtaglig, och för att företaga det afvaktade Armfelt endast närmare föreskrifter från den nu med Fredrikshalls belägring sysselsatte konungen.

Dennes plan vid inryckandet i Norge var att först intaga gränsfästningen Fredrikssten vid Fredrikshall, så besätta Aggerhus' och Christiansands stift samt genast ordna dem såsom svenska län, hvarefter han i förening med Armfelts här skulle bemäktiga sig Bergens och Trondhjems stift och på detta sätt fullborda Norges eröfring. Allt efter som landet intogs, skulle alla infödde danskar och danskt sinnade aflägsnas derur samt alla embeten anförtros så väl åt norrmän som svenskar, och de förre äfven få bekläda embeten inom Sverige, så att båda folken skulle så mycket som möjligt sammansmältas. Alla gränsfästningar skulle förstöras och allt försvar riktas endast mot sjösidan. På detta sätt hoppades Carl XII att med Sverige införlifva Norge lika nära och lika varaktigt, som hans farfar åt Sverige vunnit Skåne, Halland och Bleking.

Längre än till Fredrikshall kom han dock ej. Denna stad, som genomskäres af den i Idefjorden utfallande Tistedals-elfven, ligger på blott $1^1/_2$ mils afstånd från svenska gränsen vid Svinesund. Den försvarades af fästningen Fredrikssten, som blifvit betydligt förstärkt sedan 1716, samt tre skansar: Gyldenlöwe, ungefär 700 alnar öster om fästningen; Stortornet eller Mellanberget, omkring 300 alnar söder om densamma, samt Ytterberget eller Öfverberget, vid pass 400 alnar längre i söder. Fästningens kommendant var öfversten *Berthold Niklas von Landsberg*, och den hade en besättning af omkring 2,000 man väl försedde med alla förnödenheter.

Den 20 November begynte belägringsarbetena, som leddes af två franska i svensk tjenst varande ingeniör-officerare, öfversten *Maigret* och generaladjutanten *Sicre* eller *Siquier*. Först anfölls skansen Gyldenlöwe, mot hvilken natten till den 21 November tre batterier med 17 kanoner och 6 mörsare uppfördes. Natten till den 25 öppnades löpgrafvarne, och de följande dagarna fortgick skansens beskjutning. Så snart murbrott blifvit skjutet, befalte konungen skansens stormning, hvilken verkstäldes på aftonen den 27 November. I spetsen för 200 grenadierer var konungen sjelf behjelplig att resa stormstegarne mot muren och näst öfverste Bousquet var han ock sjelf den förste vid stormningen. Besättningen drog sig tillbaka till det i skansen varande torn och efter en stund äfven derifrån till hufvudfästningen.

Första hindret för de belägrade att närma sig denna var sålunda undanröjdt, och redan samma natt fortsattes belägringsarbetena å den ängsmark, som låg mellan skansen och fästningen. För att vara när-

mare tillhands och kunna tillse arbetena lät konungen uppföra en hydda af bräder, der han vistades under de korta mellanstunderna, då han ej var närvarande vid arbetena.

Den 30 November, som var en söndag, den första i adventet, red konungen till högqvarteret i Tistedalen, ömsade kläder samt bevistade gudstjensten både för- och eftermiddagen. På morgonen hade han genomögnat några papper, hvilka fältmarskalken Mörner lemnat honom och som skola innehållit angifvelser och varningar rörande anslag mot hans person. Han egnade dem blott en flyktig uppmärksamhet och stack dem derefter hos sig, men kastade dem i elden efter gudstjenstens slut, behållande endast Gustaf Adolfs bönbok och hans porträtt i sin ficka. Klockan 4 på eftermiddagen red han, åtföljd af Maigret och Sicre, icke till den vanliga brädhyddan, utan till den främsta natten förut uppkastade löpgrafven, der han steg af hästen, gick omkring och besåg arbetena.

Under tiden började det lida mot aftonen, och då klockan 6 sabbatstiden utgick, skulle arbetet med den nya löpgrafven åter begynna; men arbetarne dröjde, och då konungen visade någon otålighet deröfver, bad Maigret honom vara lugn, ty inom åtta dagar skulle i alla fall fästningen vara i hans våld. »Vi få väl se», svarade konungen. Ändtligen kommo soldaterne, och Maigret anvisade hvar och en af dem sin plats, skyddad af någon risknippa eller skanskorg, ty de voro nu så nära fästningen att de kommit inom musköthåll, och flere träffades af fiendtliga kulor.

Mot klockan 8 på aftonen intog konungen sin qvällsvard på stående fot i löpgrafven, hvilken, såsom nyss nämndes, låg inom musköthåll från fästningen. För att kunna säkrare rigta skotten mot de gräfvande, lät kommendanten uthänga brinnande beck-kransar och kasta en mängd lichtkulor, hvarigenom fältet så upplystes, att alla föremål blefvo någorlunda synliga. Konungen, som misstänkte, att dessa anstalter bådade ett utfall från fästningen, gick nu upp från löpgrafvens djup till inre sluttningen af dess bröstvärn, öfver hvars krön han lade armarne. Han kunde härifrån obehindradt se både fästningen och sina arbetare, men då hufvudet och öfre delen af kroppen höjde sig öfver bröstvärnet, var han ock så mycket mera blottstäld för de många kringflygande kulorna. Maigret varnade honom för dessa, som »ej hafva mer aktning för en konung än för den ringaste soldat»; men konungen svarade blott: »Var icke rädd!» Den nere i löpgrafven stående Maigret genmälde: »Jag är icke rädd för mig sjelf, ty jag skyddas af bröstvärnet, men ers maj:t begagnar det icke till skydd, utan till våda». Konungens svar blef endast att tillsäga honom och några andra officerare gå och se efter arbetsfolket, men han lofvade dock att sedermera sjelf stiga ned. De andre herrarne sade hviskande till Maigret: »Låt honom vara. Ju mer man varnar, desto mer blottställer han sig».

Klockan led nu mot 9 och månen hade uppgått. Konungen låg qvar, med hufvudet upprätt öfver krönet, venstra handen stödd under

kindbenet, kroppens venstra sida hvilande mot bröstvärnets inre sluttning och knäna stödda mot någon fördjupning i denna. Tätt bakom honom nere i löpgrafven stodo 8 till 10 officerare, bland andra Maigret, som var konungen så nära, att hans hufvud var mellan konungens klackar. Ett litet stycke derifrån stodo generalmajor Schwerin och några andra officerare samt i granskapet flera soldater. Äfven hertigen af Holstein skall varit der. Medan man i löpgrafven som bäst rådgjorde om huru man skulle kunna locka konungen ned från den farliga plats han intagit, hördes ett ljud likasom af en sten, som träffar ett mjukt föremål, och i detsamma syntes konungens hufvud nedsjunka i kappan och venstra handen halka sidan utefter. »Herre Jesus, konungen är skjuten!» ropade dervid generaladjutanten Kaulbars samt bad löjtnant Carlberg, som stod honom närmast och af hvilken man har den utförligaste berättelsen om tilldragelserna vid detta tillfälle, skynda att tillkalla general Schwerin. Maigret drog konungen i kappan, men ingen rörelse förspordes. Schwerin skyndade bestört till stället och skickade undan de närmaste soldaterne, för att ej väcka oro i lägret, hvarefter konungens döda kropp togs ned i löpgrafven, och då befans, att en kula gått in genom venstra tinningen invid ögat och ut genom den högra något längre ned, lemnande efter sig ett sår så stort, att tre finger kunde läggas deri. Venstra ögat var indraget, det högra utsprängdt, och venstra handen hade fallit ned på värjfästet. Liket höljdes i en kappa och blef af några tillkallade soldater buret till högqvarteret, der hertig Carl Fredrik, Dücker, Mörner, Schwerin och flere andre af det högre befälet genast samlade sig, alla med tårfylda blickar betraktande den fallne hjelten, som mer än någon annan af sina samtida fylt verlden med sitt rykte. För soldaterne sökte man till en början hålla konungens död hemlig, men när den, sådant oaktadt, snart blef känd, blef ock sorgen allmän. De sågo alla i honom verldens störste krigare, alltid den främste i faran, mödorna och försakelserna, och deras tillgifvenhet för honom var lika obegränsad som deras beundran.

Det kungliga liket fördes från högqvarteret i Tistedalen till Uddevalla, hvarest det balsamerades, och sedermera till Carlbergs lustslott, der det förvarades till dess den högtidliga begrafningen firades den 26 Februari 1719, hvarefter det fick sin plats i en sarkofag af svart marmor, betäckt af en gyllne lejonhud, och nedsattes i det Carolinska grafkoret vid Riddarholmskyrkan, hvilket Carl XI börjat uppföra till det sista hvilorummet åt pfaltz-zweibrückiska konungahusets medlemmar.

Hvarken vid dödstillfället eller under närmaste tiden derefter hördes annan förmodan, än att Carl XII fallit för en kula från fästningen eller något dess utanverk, hvilket ock var så mycket antagligare som alla visste i hvilken hög grad konungen vid detta tillfälle blottstält sig och huru kulorna då till stort antal flögo kring platsen, der han stått; men längre fram under 1719 års riksdag, då partihatet blef alltmera verksamt och uppfinningsrikt, framkastades åtskilliga gissningar, att ett

lönnmord här väl kunnat ega rum, och dessa gissningar hafva länge bibehållit sig, ehuru än den ene, än den andre varit angifven såsom banemannen.

Första föremålet för dessa misstankar var fransmannen *Sicre*, som efter föregången tjenstgöring vid franska hären och flottan, hvarunder han lidit skeppsbrott i Arkipelagen och blifvit förd till Turkiet, der tagit tjenst hos Carl XII och följt honom till Stralsund samt vid dödstillfället var generaladjutant och handsekreterare hos arfprinsen Fredrik af Hessen, hvars brefvexling med Ulrika Eleonora fördes af Sicre. Då denne 1722 föll i en svår feber, ropade han under yrseln åt läkaren och äfven åt de på gatan förbigående, att det varit han, som skjutit konungen. Vid tillfrisknandet förklarade han likväl dessa ord hafva ingen annan grund än feberyrseln, och ingenting förekom heller, som kunde gifva bekräftelse åt antagandet att han varit Carl XII:s mördare, ehuru han länge fått gälla derför.

Sedermera, öfver 50 år efter Carl XII:s död, utspriddes en skrift, som uppgafs vara författad af den för sitt nit ryktbare prestmannen Tollstadius och hvari berättades, att den här förut omnämnde, för sina förbättringar i artilleriet namnkunnige *Carl Cronstedt* skulle på sin dödsbädd för Tollstadius bekänt, att han laddat det gevär och att Magnus Stjernroos aflossat det skott, som dödat Carl XII. När denna skrift utspriddes, var emellertid Cronstedt död redan för 20 samt Stjernroos och Tollstadius för mer än 10 år tillbaka. Intet bevis finnes att den varit författad af Tollstadius och ännu mindre någon anledning, hvarför Cronstedt, som alltid varit af Carl XII gynnad, och Stjernroos, som alltifrån krigets början tillhört konungens drabanter samt, likasom de alla, varit hans varme beundrare, skulle företagit detta dåd, så att den ifrågavarande skriften antingen måste betraktas såsom en illvillig dikt eller ock har den möjligen, likasom misstanken mot Sicre, haft sin grund i någon sjelfanklagelse under feberyrseln, hvarå man har ett ytterligare exempel deri, att Fabricius, som var så länge hos Carl XII under dennes vistande i Turkiet, äfven under ett anfall af sinnesyra uppgifvit sig hafva dödat honom, ehuru Fabricius vid dödstillfället bevisligen uppehöll sig i Tyskland.

Troligen med anledning af de kringlöpande ryktena företogs 1746 en undersökning af dödssåret, men den var föga noggrann och utfördes ej heller af fullt sakkunniga personer, hvarföre en ny anbefaltes, som förrättades den 31 Augusti 1859 med full vetenskaplig noggrannhet och hvarvid utröntes: att det dödande såret åstadkommits af ett skjutvapen; att skottet gått in på venstra sidan, således den som var vänd åt fästningen; att den dödande kastkroppen sannolikt varit en muskötеller karteschkula; att denna tyckes blifvit afskjuten från så långt håll, att, då hon träffade konungens hufvud, hennes första hastighet och kraft redan något minskats, samt att skottkanalens riktning genom hufvudet och lutning mot utgångsstället tyckas antyda, det skottet afskju-

tits från en punkt, belägen högre än den plats, på hvilken konungen befann sig, då han träffades af detsamma.

Allt detta gör det nära till visshet sannolikt, att Carl XII fallit för en fiendtlig och ej för en lönnmördares kula, samt att de så länge gängse ryktena om detta lönnmord böra hänföras ifrån historiens till diktens område. [1])

Carl XII.

Få historiska personer hafva blifvit så olika bedömda som Carl XII. Man har klandrat honom såsom en af Sveriges förderfligaste regenter; man har prisat honom såsom en af dess störste, och man har haft goda skäl att anföra för båda åsigterna. Man har skildrat honom såsom hård, oförsonlig, hämdgirig och så hänförd af krigslystnad, att han varit färdig att derför uppoffra ända till den siste af sina undersåtar. Man har äfven skildrat honom såsom mild, fördragsam, aldrig förföljande någon, fortsättande kriget endast för att vinna en varaktig fred, samt begåfvad med lika stora egenskaper och äfven med lika mycket sinne för fredliga som för krigiska värf, och jemväl för dessa så motsatta uppfattningar har man å ömse sidor haft talande skäl att anföra. I sjelfva verket är Carl XII en af de svåraste personligheter att fullt nöjaktigt teckna, emedan han var en af de ogenomträngligaste. Alla, som varit honom nära, sammanstämma deri, att han synts dem outgrundlig. Han rufvade i tysthet öfver vidt omfattande planer, utan att meddela dem åt någon, frågade mycket, talade litet, gaf ofta endast ett småleende till svar, och hans orubbliga själslugn röjde aldrig hvad inom honom föregick. Utom när han under stridens hetta hänfördes af sitt eldiga mod, eller när han vid ett par tillfällen, såsom vid Axel Hårds död och vid underrättelsen om Hedvig Sofias frånfälle, öfverväldigades af sin djupa sorg, var detta lugn aldrig rubbadt. Knappast har väl någon, i så hög grad som han, varit

»i med- och motgång lika,
sin lyckas öfverman»,

och så mycket svårare måste det ock alltid blifva att rätt uppfatta det innersta af hans väsende, så mycket lättare att i omdömet förvillas genom en ensidig uppfattning deraf. Ser man i detta slutna väsende ett sjelfviskt sinne, som, höjdt öfver hela den öfriga mensklighetens svagheter, verkar blott för egna syften, utan hänsyn till andras väl eller lidanden, så uppfattar man Carl XII:s handlingar och hela tillvägagående helt annorlunda, än om man under denna slutenhet anar en öfverlägsen ande, med stora och ädla syften, dem omständigheterna hindrat honom att fullfölja och hvilka han derföre gömt inom sig.

[1]) Jfr *Mankell*, Uppgifter rörande svenska krigsmaktens styrka m. m., s. 458—464; — *Lundblad*, Carl XII:s historia, II: 491—525; — *Fryxell*, Berättelser, XXIX: 124—145.

Samma handlingar och samma tillvägagående få då ett helt annat ljus och framställa sig helt annorlunda.

Så skiljaktiga omdömena om Carl XII än i öfrigt utfallit, instämma dock alla i erkännandet af hans stora förtjenster såsom *krigare* — hans okufliga mod, som eldades af faran och uppsökte den vida oftare, än som rätt stämde öfverens med hans pligt såsom härförare, men som också mer än något annat hänförde hans bussar och gjorde dem i striden lika oemotståndlige som deras konung; hans outtröttlighet under mödor och försakelser, hvari han var den bästa föresyn för alla under hans ledning; hans enkla, tarfliga, härdade lefnadssätt, som gjorde alla umbäranden för honom lätta och hvari han likaledes föregick sina krigare med det bästa föredöme; slutligen äfven hans djupa gudsfruktan, hans tillitsfulla förtröstan på den Allsmäktiges skydd i hvarje fara, på framgången i hvarje strid, som fördes för en rättvis sak.

Om Carl XII såsom *härförare* äro redan omdömena mera skiljaktiga. Bekant är Montesquieus yttrande, att Carl XII icke var någon Alexander, men hade kunnat vara Alexanders bäste soldat, och den vanliga föreställningen om Carl XII är väl också, att han stod vida högre som krigare än som fältherre. Högt aktade kännare af krigskonsten och, bland andra, en så erfaren och segerrik härförare som Fredrik den store hafva dock tillerkänt honom en plats bland de mest berömde fältherrar krigshistorien känner, och deras omdömen, så väl som fortgången af hans krigsföretag i allmänhet, vittna, att man icke får betrakta Carl XII endast som en modig, härdad, outtröttlig krigare, utan att han tillika var en ganska framstående härförare, om ock hans fältherrestorhet låg mindre i djupsinniga strategiska beräkningar eller nya taktiska uppfinningar än i förmågan att hänföra sina krigare, falla öfver fienden, när denne minst väntade det, och bringa honom ur fattning genom anfallens djerfhet och våldsamhet. Sådana fälttåg som hans kunde ock utföras endast af de mest härdade och tillika de mest hängifna krigare. För dem var ock konungen den trognaste vapenbroder, kämpade modigare än någon annan, underkastade sig samma mödor och försakelser som den ringaste krigare i sin här och gaf sin egen häst till deras räddning, sitt eget linne till deras förbindning. Men det var ock ej litet, han af den fordrade, och få krigare hafva väl varit underkastade sådana ansträngningar och försakelser som hans. Också förebrådde man honom att vara alltför likgiltig för deras lidanden, hvilka han tycktes betrakta såsom tillhörande deras yrke, som ju också var hans eget. För hans egen jernnatur voro alla försakelser en lek, hvars svårigheter fullt uppvägdes af nöjet att hafva öfvervunnit dem och af de framgångar mot fienden, som deraf bereddes. Så ville han äfven att de skulle betraktas af hans krigare, och så skedde också. Om ock en eller annan knotade öfver ändamålslösa uppoffringar och äfven någon gång tyckte, att man förde dem alltför oförväget mot alltför öfverlägsna fiender, så följde dock alla utan tvekan sin konungslige vapenbroder och vid hans: »Framåt, gossar!» störtade de ock oemot-

ständligt framåt, huru mångdubbelt öfverlägset fiendens antal än var. I denna förmåga, den högst få härförare egt i så hög grad som han, att hänföra sina krigare till hvilken försakelse, till hvilken vågsamhet som helst, låg hufvudsakligen Carl XII:s fältherrestorhet, ehuru man tillika ej kan frånkänna honom hvarken förmåga att uppgöra storartade strategiska planer eller orubblig ihärdighet och klok beräkning vid dessas utförande.

I nära samband med Carl XII:s planer såsom härförare stod äfven hans verksamhet såsom *statsman*. Före krigets utbrott var det snarare hans rådgifvare än han sjelf, som hade ledningen af Sveriges statskonst, men derefter tog han denna ledning mer och mer i egen hand, och utgången visade, att den icke var lycklig. Hans planer såsom statsman voro emellertid icke mindre storartade än hans planer som härförare, och felet hos båda var egentligen, att de voro för mycket storartade i förhållande till de medel, han hade att utföra dem. Att göra Polen till en pålitlig bundsförvandt, lifva polackarnes nationalkänsla, gifva dem en inhemsk ädelsinnad konung i stället för den föraktlige utländing som innehade deras tron, och så i förening med ett ur sitt politiska förfall återupprättadt Polen tåga mot Ryssland, samt längs detta rikes södra gräns från Dniestern ända till Kaspiska hafvet bilda en kedja af fria kosacksamhällen, med Polen och Turkiet till naturliga bundsförvandter mot en makt, hvars förstoring syntes lika hotande för dem alla, var onekligen en ganska storartad plan, och hade de dåvarande polackarne haft någon förmåga att se in i framtiden, så hade de otvifvelaktigt af alla krafter understödt densamma; men äfven utan någon siareförmåga hade den enklaste statsklokhet bort öfvertyga dem, att ett mäktigt Ryssland måste för Polen blifva långt farligare än ett mäktigt Sverige. Man kan väl således icke förtänka Carl XII, att han ej kunde vänta ett så betydande och så ihärdigt motstånd mot en plan, som afsåg ingen eröfring från Polen, utan endast dess sanna väl, hvilket hvarje polsk fosterlandsvän borde hjelpa honom att befordra. Till hans och Sveriges olycka, likasom det varit till hans farfars, hade han, lika litet som denne, någon närmare kännedom om det polska nationallynnets ombytlighet och opålitlighet samt om det i Polen rådande partihatet, som ej tvekade att för enskilda partisyften uppoffra hela fosterlandets välfärd. Hans farfars öden i Polen hade visserligen bort för honom utgöra en varning, men bådas uppträdande derstädes var dock helt olika, då Carl Gustaf, en utländsk eröfrare, der sökte undantränga den inhemske konungen, hvaremot Carl XII sökte gifva Polen en inhemsk konung i stället för den mot Polens frihet stämplande utländning, som genom partiränker åtkommit dess krona.

Carl XII:s så mycket klandrade långa qvardröjande i Polen hade sålunda ett stort och ädelt syfte samt förtjenar ur denna synpunkt vida mer beundran än klander; men en annan fråga är, huruvida det äfven öfverensstämde med hans pligt såsom Sveriges konung. För Sverige kunde Polens af honom åsyftade politiska pånyttfödelse icke

medföra annan fördel än att detta med svensk tillhjelp nydanade Polen borde blifva en Sveriges pålitlige bundsförvandt mot Ryssland, och för tillfället åtminstone var Ryssland icke så farligt för Sverige, att det var nödvändigt med så stora uppoffringar af svenskt blod och svenska penningar köpa en bundsförvandt mot czaren, hvilken egentligen först genom Carl XII:s långa dröjsmål i Polen blef för Sverige så farlig, att det derefter blef omöjligt att krossa ryska väldet utan en mäktig och pålitlig bundsförvandt. Ur synpunkten af Sveriges fördel hade sålunda en fred med Sachsen efter segern vid Kliszow, innan Polen ännu var inblandadt i kriget, varit det önskvärdaste. Svenskarnes uppträdande i Polen hade då ännu icke framkallat den häftiga partiförbittring, som sedermera der röjde sig, och August således icke heller vågat bryta den ingångna freden, emedan han då ej inom Polen haft något parti nog mäktigt att härvid biträda honom. Beröfvad sina bundsförvandter och genom nederlaget vid Narwa öfvertygad om svenskarnes öfverlägsenhet såsom krigare, hade då czaren efter all anledning ej varit svår att förmå till fred, hvartill han ock vid denna tidpunkt visade sig villig. Att han ej skulle hållit denna fred längre, än han dertill ansåg sig tvungen, kan man dock taga för afgjordt, dertill var en besittning vid Östersjön för honom af alltför mycken vigt; men ganska sannolikt synes ock att, med den erfarenhet Polens och Danmarks konungar redan fått om svenska härens krigsduglighet och Carl XII:s härförareförmåga, det icke för czaren varit så lätt att med dem förnya förbundet, och, om han ensamt anfallit Sverige, borde ock detta, med oförsvagade krafter, kunnat utan svårighet afslå de ryska anfallen.

Sedan åter lämpligaste tidpunkten för freds ingående var af Carl försummad, återstod för honom endast att, hvad som ock skedde, med kraft och ihärdighet fullfölja sina framgångar i Polen, fördrifva August och gifva Polen en ny konung, som kunde blifva en för Sverige pålitligare bundsförvandt i det derefter förestående kriget mot czaren.

När Carl XII, efter freden i Alt-Ranstadt, företog detta krig, hade han emellertid redan funnit, att han ej ensamt med Polens tillhjelp skulle kunna krossa czarens välde, utan att dertill behöfdes äfven andra bundsförvandter. Han fann dessa i Mazeppas och de öfriga kosackstammarna, hvilka, om de, såsom Mazeppa försäkrade honom, allmänt rest sig mot ryska väldet, skulle, i förening med Carl XII:s välrustade här, gifvit detta en sådan stöt, att Sverige derefter för en längre tid bort vara tryggadt mot anfall från Ryssland. Vid företagandet af 1708 års fälttåg mot czaren hade sålunda Carl XII att välja mellan att antingen ställa sig i förbindelse med dessa kosackstammar, befordra deras resning och såmedelst tillfoga czaren så allvarsam skada, att han skulle för längre tid blifvit för Sverige oskadlig — detta dock med äfventyr för Carl XII och hans svenska krigare att fördjupa sig i Ryssland och afskäras från förbindelsen med Sveriges område — eller ock att försaka kosackernes bistånd och tåga direkte till de svenska besitt-

ningarna, återtaga från ryssarne de af dem intagna och derefter föra ett försvarskrig mot czaren, till dess denne möjligen kunde förmås till fred, hvilken dock troligen ej blefve långvarig. Det förra alternativet var äfventyrligare, men borde ock gifva större resultat; det senare var säkrare, men skulle i vida mindre mån inverka på czarens makt. Härvid föredrog Carl XII det mera vågsamma, men ock mera storartade företaget, och vi hafva i det föregående visat, att detta misslyckades icke genom felaktighet i planen, utan genom en följd af olyckliga tillfälligheter. Hade dessa uteblifvit, så är det sannolikt att 1708 års fälttåg blifvit det mest lysande bland alla Carl XII:s och möjligen slutat i Moskwa i stället för i Ukrajne.

Efter flykten till Turkiet hade Carl XII åter valet mellan två alternativ: det säkrare att skynda hem till sitt rike, samla dess återstående stridskrafter för att i främsta rummet slå tillbaka anfallet från Danmark, antaga den af sjömakterna föreslagna neutralitetsförklaringen, för att betrygga Sveriges tyska besittningar, låta August och Stanislaus slitas om Polen bäst de kunde, söka vinna sjömakterna samt med deras tillhjelp börja återtaga från Ryssland de eröfrade svenska landskapen vid Finska viken; — det mera äfventyrliga, men också mera lofvande, att söka förmå Turkiet till krig mot Ryssland samt med tillhjelp af de stora turkiska och tatariska härmassorna öfverväldiga czarens stridskrafter och tvinga honom att icke allenast återlemna allt hvad han eröfrat, utan gifva ett betydande skadestånd dessutom, i hvilket fall neutraliseringsförslaget dock måste förkastas, emedan en svensk här skulle vara Carl XII till mötes i Polen. Äfven nu föredrog han det äfventyrligare alternativet, och äfven nu kan detta, åtminstone för dem, som ej rätta sitt omdöme endast efter utgången, icke med skäl läggas honom till last, då ingen kan begära, att en Carl XII skulle kunna förutse ett så skamligt beteende som den turkiske storvisirens vid Pruth-strömmen. Utom detta skulle hela ryska hären varit tillintetgjord och alla hafva prisat klokheten af Carl XII:s statskonst.

Deremot kan den statskonst svårligen försvaras, hvilken han följde under de närmaste åren, då han, förlitande på hjelp från turkiska regeringen, om hvars opålitlighet erfarenheten dock bort öfvertyga honom, dröjde i Turkiet det ena året efter det andra och lät czaren gripa mer och mer omkring sig samt både England och Preussen öka antalet af Sveriges fiender. Från denna tid försvinner mer och mer det storartade i Carl XII:s statskonst och efterträdes af ett oböjligt fasthållande af vissa föresatser, såsom att icke vilja ingå någon förlikning med August, ehuru utsigt derigenom vans att i förening med Polen och Preussen kunna från czaren återtaga hvad Sverige förlorat, samt att icke vilja afträda någon enda af Sveriges besittningar, äfven om detta visade sig aldrig så nödvändigt för att rädda det öfriga. I allmänhet saknade han den för en statsman så nödvändiga förmågan att rätta sig efter omständigheterna och af dessa draga största möjliga fördel,

då han tvärt om ville böja dessa efter sin vilja, och detta mera i samma mån som möjligheten att göra denna oböjliga vilja gällande för honom minskades.

Såsom *konung* har Carl XII blifvit ännu mera klandrad än såsom statsman, och äfven med mera skäl, emedan hans egentliga fel såsom statsman var, att han dervid förbisåg sin pligt såsom konung. Det storartade i hans statsmannaplaner skulle varit i allo beundransvärdt, om han såsom konung haft att förfoga öfver motsvarande hjelpmedel, och hans oböjliga envishet under motgången skulle varit en ädel ståndaktighet, om han ej derigenom bragt sitt folk till branten af dess undergång. Att han alltför litet tog i betraktande sitt folks lidanden och ej tvekade att anstränga det till det yttersta, hellre än att det ringaste afvika från hvad han ansåg Sveriges ära fordra — och enligt hans uppfattning fordrade den alla de fienders kufvande, hvilka orättvist anfallit det, samt att hela riket hellre borde gå under, än den ringaste del af dess område lemnas åt fienden — detta måste alltid läggas honom till last både såsom statsman och som konung. Med mindre skäl förebrår man honom en omättlig krigslystnad, ty, så paradoxt det än kan låta, gingo i sjelfva verket hans ständiga krig ut på att skaffa hans rike en varaktig fred. Han var ingen eröfrare, såsom Gustaf Adolf och Carl Gustaf, sökte icke sitt rikes förstoring, och man har ingen grundad anledning att förutsätta, det han, om det lyckats honom att qväsa czaren lika grundligt som August, icke skulle gjort fred äfven med Ryssland och ärligt hållit denna fred. Det låg emellertid i hans natur att icke vilja göra något till hälften, och hvarje fred, innan fienden var gjord fullt oskadlig, betraktade han endast såsom halfgjordt arbete, hvilket han snart skulle få göra om igen, hvarföre det ock vore bättre att med ens bringa det till fullt afslutande. Sådan var hans krigspolitik under medgången, och under motgången gick den ut på bevarandet af det område, han såsom konung mottagit, och hvilket han ansåg såsom en oeftergiflig konungslig pligt att bibehålla oförminskadt mot fiender, som orättvist anfallit honom. Genom sitt alltför ihärdiga fullföljande af den förra åsigten gjorde han det emellertid för sig omöjligt att fullfölja den senare, och hans största fel såsom konung var, att han under motgången lät sitt folk umgälla, det han under medgången velat drifva sina framgångar längre, än krafterna medgåfvo.

Hvad man vidare kan lägga honom till last såsom konung, är hans hushållning med statens medel. Att hushållsaktige fäder hafva misshushållande söner är visserligen ingenting ovanligt, men sällan hafva väl far och son varit i detta hänseende så olika som Carl XI och Carl XII. Lika outtröttlig och uppfinningsrik fadern var i att samla egodelar, var sonen i att göra af med dem. Carl XII tyckes icke haft något begrepp om penningars värde. På det mest obesvärade sätt lemnade han sina fordringsegare obetalta, fann sin konungsliga ära, om hvilken han i allt öfrigt var så ytterst ömtålig, icke lida det

ringaste deraf, att han det ena året efter det andra lefde på sultans bekostnad, och begärde af denne sin gästvänlige beskyddare utan betänkande ständigt nya summor. Lika litet fann han det oförenligt med sin konungsliga pligt att utan någon nytta för staten, blott för tillfredsställandet af sin naturliga gifmildhet, med slösande frikostighet använda summor, som med yttersta stränghet blifvit utpressade från hans undersåtar. Många beundrade och beprisade denna frikostighet, i synnerhet som den utöfvades med mycken grannlagenhet och under afböjande af alla tacksamhetsbetygelser, men man besinnade dervid icke, att den utöfvades ej på ett rikt, utan på ett utarmadt folks bekostnad. Dock bör härvid rättvisligen anmärkas, att Carl XII för sin egen person lefde ytterst tarfligt, i synnerhet i jemförelse med de flesta samtida regenters kostsamma lefnadssätt, och att hvad han härigenom besparade väl borde få af honom användas för att tillfredsställa hans hjertas fordringar, utan att han derigenom trädde för nära sin pligt mot sina undersåtar i allmänhet.

För öfrigt, om Carl XII såsom konung hade stora fel, saknade han icke heller stora förtjenster. En författare, som visst icke visat sig vara någon Carl XII:s blinde beundrare, har anmärkt huru han egde många en konungs berömvärda egenskaper — blick att inse, hjerta att älska och mod att verkställa hvad sanning och rättvisa kräfde; huru han genast i början af sin regering tillbakavisade adelns fordringar och genom allvarlig lagskipning sökte upprätthålla tukt och ordning; huru han under hela sin regering afsåg, vid sysslors tillsättande, icke börd utan personlig användbarhet; huru i visst fall han egde stor förmåga att bedöma sjelfva förvaltningen och i synnerhet att gifva densamma mera enkla och rediga former, hvilket omisskänligen visade sig i hans kansliordning, hans nya krigsgärdsförordning och hans åtgärder för en skatteförenklings tillvägabringande, samt huru hans rättskänsla röjde sig vid många tillfällen så väl i den inre styrelsen som i förhållandet till främmande makter [1]).

En annan författare, visserligen mera obetingadt Carl XII:s beundrare, har, med anförande af goda skäl derför visat, att han icke blott i krigsväsendet, utan äfven i det inre statsskickets ombildning hyste åsigter icke sällan framom sin tid; att han hade känsla för sitt folks stigande bildning i likhet med tidens fordringar; att han önskade bereda näringarnas, bergverkens, handelns och jordbrukets uppblomstring, ådagalade lika aktning för civila förtjenster som för de krigiska, gaf ej mindre utmärkelser åt de förra än åt de senare och, då krigshändelserna dertill lemnade tillfälle, arbetade ej mindre med de inre ärendena, än mängden af svenska konungar det gjort; att han var mera vetenskapligt bildad än de fleste bland dem; att han i öfverlägset mått egde skarpsinne och förmåga att bedöma menniskor, hvilket han vi-

---

1) *Fryxell*, Berättelser, XXVII: 17.

sade i bedömandet af rådet och ställningen inom Sverige, de neutrala makternas afsigter, begränsningen af prinsessans och rådets inbördes maktutöfning m. m.; att hans befallningar ingalunda voro hugskott, utan länge öfvervägda, innan de meddelades, hvarföre de ock aldrig ändrades, samt att han ingick i de minsta enskildheter i afseende på verkställigheten och så strängt iakttog formerna, att han ville undvika inflytande på underordnade i utöfningen af deras embetsmyndighet, ogerna uttryckte något ogillande och, der han hyste olika åsigter, gerna lät det framställas af tredje man [1]).

Carl XII såsom *menniska* är ännu svårare att teckna än Carl XII såsom krigare, statsman och konung, emedan, såsom redan är anmärkt, han aldrig lät någon fullt blicka in i sitt så rika, men så fast slutna inre.

Hans yttre är lätt att framställa. Derom har man många beskrifningar från olika tider, likasom många afbildningar af denne man, som i så hög grad väckte sin samtids undran och nyfikenhet. Växten var resligare än faderns och farfaderns, utan att hans längd dock fullt uppgick till tre alnar. Han var bred öfver axlarna, smärt om lifvet; hållningen rak, men ledig tillika; ansigtsbildningen behaglig, pannan hög och bred, ögonen mörkblå, lifliga, eldiga och eldande, näsan hög, läpparne fylliga, med ett svagt leende nästan oföränderligt sväfvande deröfver, hakan klufven och skägglös, håret mörkbrunt, men föga rikt och tidigt grånande. Under de första åren af sin regering begagnade han en yfvig, lockrik peruk, enligt tidens sed, men under kriget blef den snart bortlagd, hvarefter håret kortklipptes och ströks från alla sidor uppåt, så att det bildade liksom en krona. Mot slutet af hans lefnad afföll håret och grånade tillika så, att slutligen blott några silfvergrå lockar återstodo, hvilka som en krans omgåfvo nacken och hufvudets sidor. Ansigtet hade under fältlifvet fått en mörkare färg, som under vistandet i Turkiet något ljusnat. Dess uttryck i sin helhet vittnade om manligt allvar, nedlåtande välvilja och orubbligt lugn. Kroppen var så härdad, att inga ansträngningar eller försakelser funnos, hvilka den ej kunde underkasta sig. I yngre åren var den så smidig, att konungen kunde ridande upptaga sin handske eller näsduk från marken.

I ungdomen och i början af sin regering begagnade Carl XII samma slags klädsel som andra vid faderns eller hans eget hof; men snart bortlade han alla prydnader, och hans drägt blef ytterst enkel samt bibehölls af honom oförändrad under hela hans öfriga lifstid — mörkblå klädesrock med förgylda messingsknappar, små uppslag och uppfästade skört, byxor och väst af gult kläde, kring midjan ett bälte af hjort- eller buffelhud, halsduk af svart flor, handskar af hjortläder, med qvartershöga elghudskragar, tjocka ryttarestöflar med höga klackar, grofva jernsporrar och kragar, som räckte ofvanom knäet. Till skydd

[1]) *Beskow*, Carl XII i Alt-Ranstadt. Svenska Akad. handlingar. XL: 254.

mot regn eller köld begagnade han en vanlig ryttarekappa, men aldrig pelsverk, lika litet som han med något harnesk sökte skydda sig mot kulorna. Linne ömsades icke ofta, och något förråd deraf kunde konungen icke förmås medtaga.

Samma tarflighet som i hans klädsel rådde äfven i hans bostad, den han ofta tog i första koja han anträffade, och der en säng, ett par stolar och ett bord vanligen utgjorde hela husgerådet. Det enda prydliga föremål, man der upptäckte, var en rikt inbunden bibel, som alltid låg på hans bord. Hans vanliga fältbädd utgjordes af en madrass, öfverklädd med blått siden, samt ett täcke och två kuddar, likaledes klädda med blått siden; men efter hand började han mer och mer anse en ordentlig bädd som en onödig beqvämlighet och låg på hö eller halm, mången gång på blotta marken, med en halmkärfve, en sten eller en krigskamrats knä till hufvudgärd. Vi hufvudgärden ställdes den långa värjan eller stöttes i taket, så att fästet hängde ned midt öfver den sofvande. Vanligen lade han sig klockan 9 och steg upp klockan 2 på natten, hvarefter han egnade ungefär en timme åt bibelläsning och sedermera lemnade företräde åt dem, som hade något att andraga.

Lika enkel som drägten och bostaden var äfven matordningen. Frukosten bestod oftast af smörgås och ölsupa, middagen af stark och fet mat, såsom skinka, stek, märg, fläskpannkaka och dylikt, jemte grönsaker och mycket bröd, samt till efterrätt frukter, sötsaker och syltade pomeransskal, dem konungen tyckte om och hvarmed hans syster Hedvig Sofia brukade förse honom. Drycken var vatten, någon gång svagdricka, aldrig vin eller andra rusdrycker. Bordskärlen voro i början af silfver, sedermera af zink och slutligen af jernbleck från Polhems fabrik.

Så enkelt hans yttre och hela hans lefnadssätt än voro, glömde dock ingen, att denna tarfliga drägt bars och detta enkla lefnadssätt fördes af en konung. Det låg så mycket naturligt majestät i hela hans väsende och han förstod så väl iakttaga sin kungliga värdighet, att ingen vågade emot honom tillåta sig någon närgången förtrolighet. Sjelf iakttog han noggrant de höflighetsbetygelser, som den tiden voro brukliga, helsade under ridter medelst handens förande mot pannan, men så snart han stigit af hästen, talade han aldrig med någon utan med blottadt hufvud, äfven under snö och regn, och ehuru hans mer och mer kala hjessa rätt väl hade behöft skydd af hatten, den han i stället bar under venstra armen. Bugade han sig under loppet af samtalet, var det tecken till synnerlig belåtenhet och på samma gång en utmärkelse för den, med hvilken han talade. Var han missnöjd, så syntes en rodnad öfver kinderna och han drog öfverläppen något upp mot näsan. Skedde detta flera gånger efter hvarandra, så var det ett säkert tecken till en stark förtrytelse, ehuru denna för öfrigt ej yttrades hvarken i ord eller åtbörder. Han var icke mångordig, utan vanligen kort, men rakt på saken, och hvad han sade eller lofvade var »kungsord», det man godt kunde lita på.

Likasom sin far, visade äfven Carl XII mycken likgiltighet för det täcka könet, och det i ännu högre grad än fadern. Helst undvek han fruntimmerssällskap och, när detta ej lät sig göra, var han bland fruntimmer tyst och förlägen. Under polska fälttågen hände det dock någon gång, att han talade och skämtade med de fruar, som under vinterqvarteren besökte sina män, äfven att han en eller annan gång deltog i dansen, men vanligen höll han sig på afstånd så mycket han kunde, ehuru han tillika var ända till kruserlighet höflig mot damerna, hvilka han aldrig vände ryggen, utan, när han aflägsnade sig, skedde det genom att småningom baklänges närma sig dörren. Under tiden hade han dock, ehuru förstulet, rätt noga gifvit akt på de närvarande fruntimren, ty han kunde sedermera ganska fullständigt beskrifva både deras utseende och drägt, talte för öfrigt rätt gerna om fruntimmer och skämtade öfver sina officerares kärleksäfventyr, ehuru han sjelf aldrig inlät sig i sådana och afvisade alla förslag, man gjorde honom, att förmäla sig. Någon gång skall han dock ha yttrat, att han väl framdeles, efter vunnen fred, kunde gifta sig, men ej efter andras inrådan, utan af eget val, med någon svensk fröken, hvilken han tyckte om.

I sin ungdom älskade han kälkåkning, jagt och skådespel, sedermera, då kriget beröfvade honom dessa tidsfördrif, voro ridter hans älsklingsnöje. Nästan hvarenda dag red han flera, ända till 5 eller 6 svenska mil, ofta i storm, regn och snö, nästan alltid i galopp, stundom i sporrsträck, så att hans hästar sällan kunde länge hålla ut. Ryktbarast bland dessa var Brandklipparen, hvilken, när Carl XI i slaget vid Lund fått sin häst skjuten, lemnades honom af en korporal och sedermera af honom begagnades under återstående delen af slaget samt derefter vårdades såsom ett minne af den stora dagen. Carl XI red honom ofta och i synnerhet vid eldsvådorna i hufvudstaden, hvaraf namnet Brandklipparen härledde sig. Sedermera följde han Carl XII under polska och ryska fälttågen samt äfven under flykten till Bender, blef fången i kalabaliken, men snart utlöst och af de hemresande svenskarne förd till Stralsund, der han åter föll i fiendens hand, men frigafs och skickades till Skåne, der han dog 1718, mer än 45 år gammal. Han var en gunstling hos konungen, hvilken han alltid helsade med en böjning och, när han var lös och ledig, följde såsom en hund.

Carl XII hade god helsa, betydliga kroppskrafter och än mera vighet, var en mästare i alla ridderliga öfningar och så härdad, att han kunde uthärda ansträngningar och försakelser, som synas nästan otroliga. När han någon gång kände sig illamående, botade han sig icke genom sängliggande och läkemedel, utan genom ridter och fasta. Under en sjukdom i Lund 1717 föreskrefs honom ett läkemedel, hvaraf han skulle taga fyra droppar i sänder; men när han blef ensam, tog han 40 droppar på en gång, svettades hela natten igenom, drack på morgonen mjölk och vatten, steg så till häst, red i flera timmar och kom hem, temligen återstäld. En gång företog han sig att försöka, huru länge han skulle kunna fasta, och höll ut dermed i sex dygn,

hvarunder han ej förtärde annat än vatten och litet bröd. Sista dagen gjorde han en lång ridt och intog derefter en kraftig måltid, utan att erfara någon olägenhet hvarken af det ena eller andra. Alla de inre kroppsdelarna befunnos ock vid liköppningen 1718 i bästa skick.

Voro Carl XII:s kroppsförmögenheter ovanliga, så voro hans själsegenskaper det ännu mera. Han hade starkt minne, lycklig fattningsgåfva och mycken skarpsinnighet. Hans studier blefvo alltför tidigt afbrutna, och hans bref vittna, att hans stafning af svenska språket var långt ifrån felfri, ehuru den visserligen var bättre än faderns; men för öfrigt saknade han visst icke kunskaper, om också hans bildning var mindre rik och omfattande än farfaderns. Han hade i synnerhet mycket sinne för de matematiska vetenskaperna och påstod, att den, som ej studerat matematik, vore blott »en half menniska». I dessa ämnen talade han, under sitt vistande i Lund, ofta med Polhem och Svedenborg, hvilka förvånades både af hans kunskaper och hans skarpsinnighet deri. I allmänhet visade Carl XII ett lifligt sinne för både vetenskaper och konster, ehuru de ständiga krigen och bristande penningetillgångar hindrade honom att verksammare befordra dem.

Hans mod, hans outtröttliga ihärdighet, hans stora förmåga att bedöma menniskor och förhållanden, hans gifmildhet, hans stränga rättskänsla hafva vi förut omtalat vid anförandet af hans egenskaper såsom krigare, statsman och konung. För att tillerkänna honom dessa förtjenster kunna en mängd fakta anföras; men svårare är att kunna fullt rättvist bedöma hans hjertelag, huruvida han till sitt innersta väsende var hård och sjelfvisk eller mild och ömhjertad, ty flera af hans handlingar gifva stöd åt så väl den ena som den andra af dessa motsatta uppfattningar.

För den förra uppfattningen tala hans förfarande mot Nils Bielke, Patkul och Paijkul, åtskilliga hans befallningar till sina generaler under polska fälttågen, hans liknöjdhet vid sina krigares och sitt folks lidanden samt den ringa ifver han visade att ur fångenskapen befria sådana män som Adam Ludvig Lewenhaupt, Magnus Stenbock m. fl.

Några bland dessa fakta kunna dock ej betraktas såsom fullt bevisande. Förfarandet mot Nils Bielke bör väl mindre läggas konungen till last än hans rådgifvare och domstolen, och konungen sökte äfven sedermera godtgöra den alltför långt drifna stränghèten mot den förtjente och rikt begåfvade mannen, hvars eget förfarande ej heller var tadelfritt.

Hvad Patkul beträffar, hade han, ehuru född svensk undersåte och aldrig löst från sin trohetsed mot Sveriges konung, likväl gjort allt för att skada Sverige och varit den egentlige anstiftaren af förbundet mot Carl XII. Han hade, såsom förut är berättadt, till följd af en särskild artikel i Alt-Ranstadtska freden blifvit af August utlemnad, hvarefter han, på fullt laga skäl, dömdes såsom sitt fäderneslands förrädare till den tidens strängaste dödsstraff, rådbråkning, och afrättades den 10 Oktober 1707, då, genom bödelns oskicklighet, det gräsliga straffet blef

ännu gräsligare än eljest. Det framkallade från alla håll det bittraste klander, men innebar dock i sjelfva verket ingenting annat än en sträng rättvisa och får för öfrigt, då rådbråkning den tiden ännu var ett allmänt brukligt straff äfven för ringare förbrytelser än hvartill Patkul gjort sig skyldig, icke bedömas efter en ny tids mera filantropiska åsigter. Att något personligt hat mot Patkul icke var anledningen, hvarför Carl XII vägrade någon mildring i den stränga domen, vittnar hans bref till sin syster Ulrika Eleonora, som sökt utverka Patkuls benådning. »Jag önskar», heter det i detta bref, »att jag kunde efterkomma mon coeurs befallning häruti; men som saken är af så svår beskaffenhet, att han inte väl *kan* eftergifvas, som ock *för exemplets skull* icke *får* eftergifvas, så beder jag mon coeur intet taga onådigt upp, att han intet lärer kunna blifva förskont.»

En mörkare fläck på Carl XII:s minne äro då de bref till Rehnsköld, deri konungen befaller honom, att, om några bland hans folk öfverfölles från polska sidan, »sådana med plundran och brand förhärja, så väl som ock de, som bo der någon gerning sker, skyldige eller oskyldige»; att »de invånare i landet, som I kan få fast och ringaste misstanke är uppå, att de hafva gjort något otroget, måste strax uppå halfva bevis hängas upp, så att fruktan kommer och att de måste veta om man begynner med dem, så skonas intet barnet i vaggan», o. s. v. Härvid bör dock anmärkas, att dessa ända till omenskligheit stränga befallningar tillkommo under förhållanden, som dels ej kunna fullt bedömas, emedan man ej känner de bref från Rehnsköld, hvaraf dessa befallningar föranleddes, dels voro sådana, att de åtminstone kunna förklara, om ock ej ursäkta de hårda föreskrifterna. Man finner nämligen så väl af brefven, deri dessa befallningar förekommo, som af öfriga uppgifter om tilldragelserna i Polen vid denna tid, att den största förbittring då var rådande hos svenskarne i allmänhet och visserligen ej minst hos konungen öfver polackarnes trolöshet och omenskliga förfarande mot de svenska partier, som föllo i deras händer. Det vore således icke rättvist att grunda något omdöme om Carl XII:s sinnelag i allmänhet på dylika utbrott af hans förbittring mot en fiende, som genom eget förvållande framkallat den, helst man tillika i samma bref äfven finner antydningar om en lindrigare behandling mot dem, som icke särskildt förbrutit sig, samt den stränga krigstukt Carl XII iakttog så väl i Danmark som i början af polska kriget och sedermera i Sachsen, vittnar om ett för den tiden ovanligt mildt och menskligt förfarande mot fiender, hvilka icke sjelfve ådragit sig ett motsatt [1]).

Svår att försvara är ock Carl XII:s oblidkeliga stränghet mot sachsiske generallöjtnanten Paijkul, hvilken, född i Lifland, redan vid femton

---

[1]) Äktheten af de ifrågavarande brefven har varit en ömtvistad fråga mellan *Beskow*, som bestridt, och *Fryxell*, som förfäktat densamma. Förf. har i Riksarkivet öfvertygat sig, att åtminstone några af dessa bref der finnas, med alla tecken att vara skrifna af Carl XII med egen hand, och brefvens äkthet är således, enligt förf:s öfvertygelse obestridlig.

års ålder lemnat sitt fädernesland och derefter tjenat åtskilliga utländska härar samt slutligen i den sachsiska och såsom sachsisk befälhafvare deltagit i kriget mot Sverige, hvars konung han aldrig svurit trohet. Då han 1705 anförde de sachsiska trupper, som skulle anfalla Warschau, skref han till konung August, att han hoppades inom fjorton dagar kunna åt honom lemna »den vilda och rasande svenske ynglingen (Carl XII) död eller lefvande»; men det var i stället Paijkul, som blef fången, och Carl XII befalte att han skulle skickas till Stockholm, för att dömas af hofrätten, emedan han var född svensk undersåte och således ej borde behandlas såsom krigsfånge. Han dömdes ock den 26 November 1706 från lif, ära och gods, blef ej benådad, oaktadt många för honom fälda förböner och oaktadt här, om någonsin, så mildrande omständigheter voro för handen, att konungens nåd väl bort mildra det stränga lagbudet, samt undergick verkligen dödsstraffet i början af året 1707.

Carl XII:s liknöjdhet för sina krigares och sitt folks lidanden, så väl som för sina fångne generaler, kan likaledes svårligen försvaras, om den ock kan förklaras af hans här ofvan anmärkta föreställning, att, då han blifvit orättvist anfallen, fordrade Sveriges ära krigets fortsättande till dess fienden blifvit kufvad och en varaktig fred kunde erhållas. För att vinna detta mål vågade han sjelf sitt lif samt underkastade sig alla ansträngningar och försakelser; detsamma fordrade han ock af sina krigare och sitt folk. Hans ringa benägenhet att ur fångenskapen söka befria Lewenhaupt och Stenbock finner åter ett slags förklaring i hans stränga rättskänsla, som fäste föga eller intet afseende å mildrande omständigheter. Båda generalerne hade, enligt hans öfvertygelse, genom eget förvållande råkat i fångenskap, Lewenhaupt för det han ej fört sina krigare till strid, utan i stället börjat underhandla med dem om deras pligt; Stenbock, för det han, tvärt emot konungens befallning, dragit till Holstein och Sleswig i stället för till Polen — båda måste således umgälla hvad de sjelfve ådragit sig.

Denna oblidkeliga rättskänsla, detta orubbliga fasthållande af vissa föreställningar var väl den sannolikaste anledningen till den hårdhet, som i vissa hänseenden framträder hos Carl XII, medan han vid andra tillfällen visade sig öm och varmhjertad. Om sin mor kunde han knappt tala utan tårar. Hans djupa sorg vid Axel Hårds och Hedvig Sofias död hafva vi förut omtalat, och denne härdade krigare, som sjelf försakade alla beqvämligheter och som vanligen skildras så jernhård, smög sig ofta helt sakta ur sitt tält, för att ej väcka den der slumrande pagen, och bredde sin egen kappa öfver den sofvande, att han ej skulle lida af kölden.

Dessa drag röja hos Carl XII en långt närmare frändskap med den milda, ömhjertade modern än med den sträfve, hårde fadern, och sannolikaste förklaringen öfver de anmärkta motsatserna i hans handlingssätt blifver väl, att han af naturen var mild och ömhjertad såsom modern, men att han dels hårdnade under den alltför tidiga utöfnin-

gen af makten och under det långvariga kriget, dels med den oböjliga viljekraft, han fått i arf af fadern, alltför ofta lät hjertats röst qväfvas af hvad han ansåg för en oafvislig pligt.

Från fadern hade han äfven ärft en mycket hög tanke om det kungliga väldet och majestätet. Konungen var i hans ögon Guds ombud på jorden, med full rätt att af folket fordra obetingad lydnad. Då han dagligen vågade lifvet för sitt folks ära och trygghet, då han träget arbetade för detsamma, ty, likasom fadern, utvecklade han en otrolig arbetsförmåga, måste äfven det blindt underkasta sig hans ledning, och likasom hans folk skördade fördelarne af hans framgångar, skulle det äfven tåligt underkasta sig de lidanden, hans motgångar ådrogo det. Den ovanliga framgång, som följde alla hans företag under första hälften af hans regering, de loford, de ärebetygelser, det smicker, som egnades honom från alla håll, bidrog ock ganska väsentligt att öka både hans stolthet och hans sjelfförtroende. Mer och mer stadgades hos honom öfvertygelsen, att han var kallad till utförande af stora värf, och hans planer blefvo ock allt mera storartade, till dess de slutade med hans fall.

Detta medvetande af egen förmåga, denna öfvertygelse om en högre kallelse, förnedrades dock aldrig af fåfänga eller skryt. Han hördes aldrig omtala sina egna bragder och ville aldrig höra andra prisa dem, utan afböjde med ovilja eller skämt alla försök härtill, samt utströk i de krigsberättelser, som sändes till de hemmavarande, hvarje ord, som angick hans egna bedrifter. Högst sällan har väl så mycket sjelfförtroende varit förenadt med så stor blygsamhet.

Denna blygsamhet hade sin grund i en djup gudsfruktan, en fast öfvertygelse att utan Guds nåd förmådde han intet. Då någon omtalade, att en bland samtidens ryktbaraste härförare brukade vid en slagtnings början säga: »Om Gud vill i dag vara neutral, skola våra fiender få duktigt stryk», inföll Carl XII: »Så stor fältherre mannen var, talade han den gången som en stor narr, då han trodde sig kunna uträtta någonting utan Guds bistånd.» Sina från barndomen invanda andaktsöfningar iakttog han samvetsgrant. Beständigt bar han i fickan Gustaf Adolfs bönbok och på hans bord låg alltid en bibel. Hvarje morgon, stundom äfven söndagseftermiddagarne, läste han deri ett stycke och uppskref hvar gång hela boken blifvit genomläst; men då detta hösten 1708 inträffade för fjerde gången, ryckte han ut anteckningsbladet, »emedan», såsom han sade, »någon kunde tro, att jag ville berömma mig häraf». Hvarje söndag bevistade han gudstjensterna och gick två gånger om året till nattvarden, med alla tecken till djup rörelse. Mot slutet af hans vistande i Turkiet började han dock visa något mindre noggrannhet i sina andaktsöfningar.

Förtjensterna hos Carl XII voro sålunda många och stora, och de fördunklades egentligen blott af ett fel — en oböjlighet, som kom honom att uppoffra allt hellre än att vika från hvad han en gång uppfattat såsom det rätta och sanna; men äfven denna oböjlighet, så olyck-

lig både för honom sjelf och hans rike, och så klandervärd ur synpunkten af hans konungsliga pligter, bar dock pregeln af en personlig öfverlägsenhet, hvilken få af de storheter, häfderna prisa, egt i så hög grad som Carl XII. Denne så enkle, blygsamme, tarflige, all yttre ståt försmående man tycktes, äfven besegrad och fången, hafva sina besegrare snarare i sitt våld än de honom, och denne konung, som efter flerårig frånvaro återkom till sitt rike, utarmadt af hans krig, och finnande för sig ett af kriget och pesten härjadt, betryckt, knotande folk, en maktlysten adel, nyss förut färdig att till sig rycka konungamakten, behöfde blott visa sig för att qväsa de maktlystne och förmå folket till nya uppoffringar. En stor man kan Carl XII icke egentligen kallas, åtminstone icke i detta ords högsta betydelse, ännu mindre en stor konung, men onekligen var han en af de ovanligaste och väldigaste personligheter, som uppträdt i verldshistorien.

Oaktadt all Carl XII:s personliga öfverlägsenhet, hans många prisvärda egenskaper, hans höga sedliga värde, gick dock med honom Sveriges storhet i grafven. Mer än hälften af hans rike var i fiendens våld, och ehuru hans hvilorum pryddes af nära 3,000 från Sveriges fiender under hans krig tagna segertecken, voro de en ringa tröst för hans utarmade, nedtryckta, förblödande folk. Sveriges storhet var genom krig grundad och förgick genom krig. Den var ett verk, af store krigare uppfördt och af en stor krigare störtadt. Den var i sig sjelf ett för Sverige onaturligt tillstånd, som ej stod i något afpassadt förhållande till dess tillgångar och derföre förr eller senare måste upphöra. Den hade framkallat adligt förtryck först och kungligt förtryck efteråt, hade förhindrat en sund utveckling af folkets krafter och försatt det i en feberaktig öfverretning, alltför onaturlig att i längden kunna fortfara — men, oaktadt allt detta, hvilken svensk skulle väl vilja se utplånad ur vår historia denna hjeltesaga, som begynte med Gustaf Adolf och slutade med Carl XII? Det är den vi hafva att tacka för Sveriges lysande rykte i häfderna, för att svenska folket öfverallt är kändt såsom ett modigt, bragdrikt, kraftigt folk, rikt på stora minnen, till hvilka vi ännu med vördnad och stolthet blicka upp. Det är denna hjeltesaga, hvilken en svensk aldrig tröttnar att genomgå, som kommer hans hjerta att klappa varmare, känna sig stoltare att tillhöra ett folk med sådana minnen, och som eldar hans sinne att värna det ärofulla arfvet. Den vördnad och kärlek, dessa stora minnen framkalla, har ock mera än något annat gjort Carl XII kär för svenska folket, oaktadt alla de olyckor han bragt öfver detsamma. Han var den siste kämpen i detta storhetens, bragdernas, ryktets, den krigiska ärans tidehvarf, som ännu alltid i skimrande glans hägrar för vår inbillning. Derpå följde en annan tid — de politiska tvisternas, den fredliga utvecklingens, den materiela förkofrans, äfven den vetenskapliga verksamhetens — en tid, åtminstone för flertalet af svenska folket ojemförligt lyckligare än den föregående; men storhetens tid var förbi.

INNEHÅLL.